T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

ERMUHAN BEKMAHANOVİÇ BEKMAHANOV'UN "1820-1840 YILLARI ARASINDAKİ KAZAKİSTAN" ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan

Gulnaz GAFUROVA

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA

Yüksek Lisans Tezi

Nisan 2018

KAYSERİ

T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

ERMUHAN BEKMAHANOVİÇ BEKMAHANOV'UN "1820-1840 YILLARI ARASINDAKİ KAZAKİSTAN" ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan

Gulnaz GAFUROVA

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA

Yüksek Lisans Tezi

Nisan 2018

KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Gulnaz GAFUROVA

İmza:

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanovun "1820-1840 yılları arasındaki Kazakistan" adlı eserinin çeviri ve değerlendirilmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ...398... sayfalık kısmına ilişkin, ...10./04./2018 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ...0... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Giriş dahil
2- Ana Bölümler dahil
3- Sonuç dahil
4- Alıntılar dahil/hariç
5- Kapak hariç
6- Önsöz ve Teşekkür hariç
7- İçindekiler hariç
8- Kaynakça hariç
9- Özet hariç
10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. ...02./.05./.2018.

Adı Soyadı : Gulnaz Gafurova
Öğrenci No : 403273 12 05
Anabilim Dalı : Avrasya Araştırmaları
Bilim Dalı : Tarih
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Dr. Öğretim üyesi F. Yoska

Öğrenci Adı/İmza
Gulnaz Gafurova

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

"Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanov'un '1820-1840 Yılları Arasındaki Kazakistan' Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirilmesi" adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Gulnaz GAFUROVA

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA danışmanlığında Gulnaz GAFUROVA tarafından hazırlanan "Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanov'un "1820-1840 Yılları Arasındaki Kazakistan" Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirilmesi" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../ ..../ 2018

JÜRİ:

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA

Üye: Prof. Dr. Hava SEÇKİN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet DEMİRCİ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ....07/05/2018.... tarih ve .....17..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

07/ 05/ 2018

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kazaklar ve Kazakistan tarih yazımı konusunda çok önemli bir yere sahip olan ve ilk Kazak tarihçisi olarak değerlendirebileceğimiz, Ermuhan Bekmahanov'un "1820-1840 Yılları Arasında Kazakistan" adlı eseri, yayınlandığı dönemde yalın gerçekleri savunması sebebiyle büyük yankı uyandırmıştır.

Çarlık Rusyası'nın Kazaklara ve Kazakistan'a karşı yürütmüş olduğu sömürge politikalarına karşı ayaklanma başlatan (1837-1847) Kenesarı Kasımov (1802-1847) hakkında "1820-1840 Yılları Arasında Kazakistan" adıyla doktora çalışması yapması ve bunu kitap olarak yayınlaması, Ermuhan Bekmahanov'un çeşitli baskılara maruz kalmasına neden olmuştur. Bu eserin yayınlanmasını izleyen süreç içerisinde Bekmahanov işinden çıkarılmış, eserleri toplatılmış ve 5 Eylül 1952 yılında tutuklanmıştır. Mahkeme sonucuna göre 25 yıl Sibirya'ya gönderilmek üzere sürgün cezasına çarptırılmıştır. Anna Mihaylovna Pankratova'nın aracılığıyla 1954'te affedilerek, Kazakistan'a dönmüştür. 1966 yılında akciğer rahatsızlığından vefat edene kadar çalışmalarını Kazak Devlet Üniversitesi'nde devam ettirmiştir.

Yazarın üzerinde çalıştığı konular ve incelemesini yaptığımız eser iki ana bölüm üzerinde değerlendirmeye alınmıştır. Birinci bölümde, Kazakların XIX. yüzyıldaki ekonomik durumları, sosyal yapıları ve Kazakistan ile Çarlık Rusyası'nın eserde işlenen dönemdeki durumları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Kenesarı Kasımov ayaklanmasının başlanmasının altında yatan temel sebepler ve Kenesarı ayaklanmasının gelişmesi üzerinde durulmuştur.

Bu tez çalışmam konusuna benden yardımlarını esirgemeyen, tez çalışmasının ciddiyeti konusundaki uyarıları ve ilgisinden dolayı danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA'ya, gerek maddi gerekse manevi yardımlarını esirgemeyen ailem ve arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

"ERMUHAN BEKMAHANOVİÇ BEKMAHANOV'UN "1820-1840 YILLARI ARASINDAKİ KAZAKİSTAN" ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ"

Gulnaz GAFUROVA

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2018

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA

ÖZET

Uzun dönemlerden beri konar-göçer bir hayat süren Kazak toplumu, Orta Asya'nın uçsuz bucaksız steplerini yerleşim alanı olarak belirlemişlerdir. Bu seçim, Kazaklar için birçok sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kazak tarihinde, Kazaklara Hiva, Hokand ve Buhara ile olan çekişmelerin verdiği zarardan daha çoğunu Çarlık Rusyası'nın baskıları ve sömürge politikaları vermiştir. Bunun yanısıra büyük güçlerin güdümüne giren Kazak beyleri de gereğinden fazla eziyet verici davranışlarda bulunmuşlardır. Bu baskı ve sömürgeleştirme çalışmalarının ağırlığı altında kalan Kazaklar, Kazak tarihinde daha önce de örneklerini gördüğümüz Kenesarı Kasımov gibi bir lider arkasında ayaklanma başlatmışlardır. XIX. yüzyıl gibi bir dönemde Kazakların hem ekonomik açıdan hem de yönetimsel açıdan bir bağımsızlık mücadelesine girişmesi, Kazakistan tarihinde büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Hanlığı, Çarlık Rusyası, Kenesarı Kasımov, Kenesarı Ayaklanması

TRANSLATION AND EVALUATION OF ERMUHAN BEKMAHANOVIC BEKMAHANOV'S "KAZAKHSTAN BETWEEN 1820-1840"

Gulnaz GAFUROVA

Erciyes University Institue of Social Sciences

MA Thesis, April 2018

Advisor: Dr. Lecturer Erhan YOSKA

ABSTRACT

The Kazakh society, that has had a wandering lifestyle for a long time, has designated the immense steppes of Middle East as their habitat. This choise has brought many problems along upon the Kazakhs. In Kazakh history; the pressure and plantation policies of Czarist Russia has had more damages on Kazakhs more than the contentions between Hive, Hokand and Bukhara. On the other hand, under the influences of greater powers, Kazakhs had actions that are worse and more cruel than those were ought to be. Kazakhs who have had been under this pressure and plantation endeavours had started a rebellion in the name of the leader Kenesary Kasymov as we have seen before in Kazakh history. In the XIXth century, the struggle of Kazakhs to declare independence on both economical and political aspects, has a great importance in Kazakh history.

Key Words: Kazakh Khanete, Czarist Russia, Kenesary Kasymov, Kenesary Rebellion

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK ..... **İ**

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI ..... **İİ**

ONAY: ..... **İİİ**

ÖNSÖZ ..... **İV**

ÖZET ..... **V**

ABSTRACT ..... **Vİ**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİ**

KISALTMALAR VE SİMGELER ..... **İX**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **X**

YAZARDAN ..... **Xİ**

GİRİŞ **1**

EDEBİYAT, ARŞİV BELGELERİ VE FOLKLOR MATERYALLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ **5**

1. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN BİRİNCİ YARISINDAKİ KAZAKİSTAN

1. KISIM KAZAKLARIN EKONOMİK YAPISI **48**

1. BÖLÜM 2. KISIM KAZAKLARIN SOSYAL İLİŞKİLERİ **70**

1. BÖLÜM 3. KISIM XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA KAZAKİSTAN VE ÇARLIK RUSYASI **118**

1. BÖLÜM 4. KISIM KAZAKİSTAN'IN ORTA ASYALI HANLIKLARLA OLAN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ **157**

2. BÖLÜM

KENESARI KASIMOV'UN BAŞLATTIĞI MİLLİ MÜCADELE

5. KISIM KENESARI AYAKLANMASINI MEYDANA GETİREN GÜÇLER 178

2. BÖLÜM 6. KISIM SARJAN VE JOLAMAN'IN BAŞLATTIĞI AYAKLANMA (20-30'LI YILLAR)..... 208

2. BÖLÜM 7. KISIM ORTA CÜZ'DEKİ AYAKLANMA 219

2. BÖLÜM 8. KISIM HOKAND HANLIĞI'YLA SAVAŞ. TURGAY EYALETİNDEKİ AYAKLANMA..... 263

2. BÖLÜM 9. KISIM KENESARI HANLIĞI'NIN İÇYAPISI 293

2. BÖLÜM 10. KISIM KIRGIZİSTAN'DAKİ MÜCADELE VE KENESARI'NIN VEFATI 327

SONUÇ..... 353

KULLANILAN ARŞİV VAKIFLARININ LİSTESİ 378

ERMUHAN BEKMAHANOVİÇ BEKMAHANOV 380

DEĞERLENDİRME 386

KAYNAKÇA..... 399

DİZİN 400

ÖZGEÇMİŞ 404

KISALTMALAR ve SİMGELER

a.g.e: adı geçen eser

b.: Bölüm

C.: Cilt

ç.: Çalışma

s.: Sayfa

S: Sayı

GULAG: Çalışma Kampları Yönetimi Baş İdaresi

İRGO: Rus Kraliyet Coğrafya Kurumu

KSSC: Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

v.: Vakıf

vb.: ve benzeri

vd. : ve diğerleri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Tarımla Uğraşan Bölgelerde Ekilen Arazilerin Hektar Bakımından Sayıları.....55
Tablo 2: 1840- 1850 Yılları Arasında Rusya'nın Orta Asya İle Ticari İlişkileri 64
Tablo 3: Kazak Beylerinin Kazaklardan Her Sene Sogım İçin Aldığı Hayvan Sayısı 83
Tablo 4: Orta Cüz'deki Köle Nüfusu.....107
Tablo 5: Tölengitlerin Bağlı Oldukları Sultanlarla Kıyasladığımızdaki Mülk Durumları.....112
Tablo 6: Emirlikleri Teşkil Eden Yerleşim Yerleri ve Nüfusları.....128
Tablo 7: 1837- 1844 Yılları Arasındaki Kazak Halkından Alınan Ocakbaşı Vergisi 137
Tablo 8: 1820- 1837 Yılları Arasında Çalışma İzni İçin Toplanan Para Miktarı.....138
Tablo 9: Hiva Hanlığının Egemenliği Altında Bulunan Kazak Boylarının Yerleştiği Yerler.....161
Tablo 10: Hokand Hanlığı'na Tabi Olan Kazak Boylarının Yerleştiği Yerler 169
Tablo 11: Kazak Boylarının Ayaklanmaya Katıldıkları Yıllar 179
Tablo 12: Küçük Cüz Ve Orta Cüz Boylarının Yerleştiği Yerler 188
Tablo 13: 1838 Yılında Kenesarı Ayaklanması Sırasında Orta Cüz Bölgelerinin Uğradığı Zararlar.....249
Tablo 14: 1838 Yılında Belirtilen Bölgelerdeki Ekonomik Zarar.....320
Tablo 15 Kalelerde Bulunan İnsan ve Hayvan Sayısı 360

YAZARDAN

Kazakistan tarihinin asıl meselelerini kapsamlı bir şekilde inceleyecek herhangi bir monografik çalışmanın olmadığı, tarihî yayınlarda birçok kez dile getirilmişti.

Kazak halkının sosyo-ekonomik ilişkilerinin gelişmesi ve sosyal yapısı, Kazakların kökeni, Kazakistan'daki sosyal yapıdaki mücadeleler, çiftçilerin ayaklanması ve millî ayaklanmaların problemleri gibi esas teşkil eden konular ve bunlara ek olarak diğer halk problemleri de bugüne kadar yapılan özel çalışmalarda gereken seviyede anlatılmadı, anlatılamadı.

Karşınızdaki bu kitabın amacı ise bu eksiklikleri biraz da olsa tamamlayabilmektir. Burada sözü edilen konuları yazdığı sırada yazar, Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti Bilim Akademisi, Tarih-Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün görevlendirmesi üzerine Moskova, Saint-Petersburg, Almatı, Çkalovsk ve Taşkent'in çok zengin kütüphanelerinde birkaç yıl çalışmıştı. Kitabın büyük bir kısmını, arşiv belgeleri ve folklorik araştırmaların sonucunda ulaştığı kaynaklardan yola çıkılarak hazırlayan yazar, bu sonuçlarını tasdik edebilmek için bilimsel kullanıma ilk defa sunmaktadır. Yararlanılabilecek diğer çalışmalarla monografinin olmadığı durumlarda bu bilgileri araştırma işi, çok zorluklar doğurabilir. Bu yüzden de yazar, öne çıkan konulardan bazılarının halen çözümlenememiş bir problem olarak kalacağını ve daha da etraflı bir çalışma gerektirdiğini kabul ediyor. Bu sebeplerden ötürü, bu çalışmadaki bölümlerin hemen hepsi ele alınmış konuları tam olarak betimleyemiyor. Örneğin, Kazakların Orta Asya hanlıklarıyla olan karşılıklı ilişkileri hakkındaki meseleyi yazar gündeme getirse bile, bu konu tamamen araştırılmalıdır.

Diğer konuları, mesela, bahsi edilen dönemdeki Kazak halkının kültürü gibi konular, bu araştırmanın içeriğinden uzak olduğu için yazar bunları kitabına eklememiştir. (s.3)

Parti ile hükümetin ideolojik konular hakkında, daha açıklayıcı söylersek tarih konusundaki belgelerinden yola çıkan yazar, Kazakların sosyal ve ekonomik kuruluşunu, Kazak Devleti'nin sosyal ve siyasi yapısını, Kazakistan'ın Çarlık Rusya'sı ve Orta Asya hanlıklarıyla olan karşılıklı ilişkilerinin tarihi problemlerini ayrıca

Kenesarı Kasımov'un meşhur ayaklanmasını örnek göstererek, Kazakistan'daki millî mücadele problemlerini bütün incelikleriyle anlatmaya önem göstermiştir.

Yazarın kitabı ile daha el yazısı olduğu zaman tanışan SSCB Bilim Akademisi'nin gazeteci üyeleri A. M. Pankratova, N. M. Drujin ve Kazak SSC Bilim Akademisi'nin üyesi olan S. V. Yuşkov ayrıca Prof. M. P. Vyatkin ile M. P. Morozov'un değerli fikirlerini yazar çalışmasında değerlendirmiş olup, aynı zamanda teşekkürlerini sunmaktadır.

Bununla birlikte, yazar o dönemlerde çalışma yapmasına imkân sağlayan kütüphanelerin, arşiv ve bilim kurumlarının çalışanları ile yönetim kurullarına karşı memnuniyetini bildirir ve bu kişilerin yardımlarının sonucunda çalışması çok kolaylaşmıştır.

Kitabı yayına hazırlama sırasında hiç düşünmeden yardım eden Aleksandr Sergeyeviç Puşkin Devlet Kütüphanesi'nin (Almatı'da. Şimdiki Kazakistan Cumhuriyeti'nin Millî Kütüphanesi, Matbaası) memuru L. İ. Varşavski Bey'e de özellikle teşekkür ediyor.

Bu kitap Kazakistan'ın XIX. yüzyıldaki tarihini Marksizm açısından monografik araştırma yolundaki ilk çalışmalardan biridir. Atılan adım yeni olduğundan elbette bu çalışmanın birçok yanlışları olacağı kesindir. Bu eksiklikler anlayış gösterilerek eleştirilirse yazar, eleştirileri saygıyla kabul eder. (s.4)

GİRİŞ

Kazakistan'ın özellikle dikkat çekilmesi gereken dönemlerinden biri olan XIX. yüzyılın 20-40'lı yılları hakkında hiç araştırma yapılmamıştır. Aslında, Kazak halkının kaderini belirleyecek olaylar, bu 30 yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Kazakistan'da 20'li yıllarda padişah hükümetinin yönetimi sağlam bir şekil almaya başlamıştı. Hanlık Yönetimi ise bu sıralarda açıklanan "Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük" (1822) uygulamasıyla ve Küçük Cüzde 1824'teki reform hareketiyle kaldırılmıştı. Ancak 30'lı yılların sonlarına doğru Rusya garantörlüğünde bir Kazak Devleti kurma çalışması başlatılmıştır. 'Çarlık Rusyası'na mı bağlı olacağız' yoksa 'Orta Asya hanlıklarından birinin hâkimiyeti altında mı kalacağız' diye yıllarca düşünen halk en sonunda bu iki seçenekten birincisini seçti. Bu seçim, kendi bağımsızlıklarını koruma yolundaki son ümidini de yitiren Kazak toplumunda baş gösteren gergin bir siyasi mücadele durumunda yapılmıştı.

Kazak halkının Rusya'ya yönlenmesine ve kaderlerini Rus halkının kaderiyle birleştirmeye iten sebepleri, bununla birlikte I.Nikolay'ın Kazakistan'ı himayesi altına alma ve onu sömürge haline getirme politikalarını araştırmak tarihçiler için çok önemli bir görevdir. Sosyo-ekonomik ilişkileri betimleme gerekliliği tam da buradan kaynaklanıyor. Yukarıda bahsi edilen olaylar da tam bu ilişkilerin merkezinde gerçekleşmiştir.

V. İ. Lenin "*Diyalektik, kesin bir toplumsal değişime, değişimin gelişimi açısından bakmaya ve bulanık (belirsiz) görünen şeyi de meydana getiren asıl unsurları göz önünde bulundurmayı, üretim gücünün gelişimini ve sınıf mücadelesinin ortaya çıkmasını ayrıntılı olarak incelemeyi talep etmektedir*" demektedir.[1] (s.5)

Üzerinde durduğumuz bu dönemdeki siyasi olayları doğru anlayabilmek ve doğru değerlendirebilmek ancak Kazak toplumunun ekonomisini, sosyal yapısını,

[1] Lenin V. İ.- Seçmeli eserler dizisi, C. VIII, s. 247-248.

sosyal güçlerin kuruluşunu araştırmayla ve ayrıca toplumda gerçekleşen sosyal yapıların mücadelesi sürecini anlamakla mümkün olur.

Üzerinde durduğumuz bu dönemde padişah hükümetinin askerî, siyasî saldırısının yanısıra Kazakistan'a para ve mal ilişkilerinin getirilmesinin etkisiyle sosyal anlaşmazlıklar gergin bir hal almıştı. Padişah hükümetinin araziye burnunu sokması ve feodal yöneticilerin topluma ait arazileri sahiplenmesi, göçebe hayvancılığı çok kötü bir krize soktu. Hayvanı otlatmak için verimli topraklara sahip olan arazilerinden ayrılan Kazaklar yeni otlaklar bulmak için asırlar boyu kalıplaşmış göç yollarını değiştirmek zorunda kaldılar. Önceleri boylar halinde göç ederlerken, şimdi (bahsi geçen dönemde) ise köy köy göç etme olgusu yer edinmeye başladı. Bu durumların sonuçları olarak Kazaklar, farklı boylar ile münasebetlere geçmişler fakat daha çok kavgalar baş göstermişti. Sultanlar ile boy beylerinin topluma ait olan toprakları zorla sahiplenmesi ve padişah hükümetinin toprağı ele geçirme çabalarının güçlenmesinin de etkisiyle birçok boy yerleşik hayata geçmiş ve buna bağlı olarak çiftçilik ile uğraşmaya başlamışlardır. Durum böyle olunca çiftçiliğe başlayan Kazaklar, göç ederek gelen komşularını, Sibirya ve Orenburg çiftçilerini örnek aldılar. Bu bağlamda gerçekleşen ilişkiler, Kazak halkının yaşamını her yönden etkiledi ve Kazakların, işçi Rus halkıyla kaynaşmasına ortam sağladı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru çiftçilik, Kazakların ekonomik hayatında hayvan yetiştiriciliğinden sonra ikinci sırayı aldı.

Bir yandan para-mal ilişkilerinin gelişmesi ve buna bağlı olarak da ekonomik hayatın değişmesi sonucunda Kazak toplumunda, sınıf ayrımı güçlenmeye başladı. Bu ayrımın güçlenmesiyle yeni bir sömürücü sosyal grup olan soylular ortaya çıktı ve etkileri güçlenmeye başladı. Bozkırın soyluları olan, sultanların ve Cengiz Han soyluların (aksüyek) boy beyleriyle bir oldukları anlaşılıyor. Töre olarak adlandırılan kişiler ile boy beyleri arasındaki sosyal sınıf farklılığı ortadan kalkmaya başladı. Tarkanlar, toplumu etkileme konusunda güç kaybetmeye başlarlar ve XIX. yüzyılın ortalarına doğru ise tamamen yok olurlar. Diğer taraftan ise, sosyal statüsü bakımından alt kısımlarda yer alan değişik gruplar, fakirler, çiftçiler ile çobanlar, sınıf mücadelesinde önemli rol oynamaya başlarlar, ayrıca sayıları da çoğalmaya başlar. Köleler ile Tölengitlerin durumları da bir hayli değişir. Köleler kendi değerlerini kaybederler, Tölengitler ise gün geçtikçe bir kişiye bağlı hizmetçilere dönüşürler. (s.6)

Bunların hepsi, halk toplumunun uğramış olduğu sömürgeci baskı ve ezilmeye karşı mücadelesi ile Kazak toplumunun kendi içindeki mücadelelerin yanı sıra yine kendi feodal yöneticilerine karşı olan mücadelenin birleşmesine neden oldu. Bu olayların tamamı ataerkil-boy kalıntılarının korunmasından dolayı gerçekleşmişti. "*Ataerkil-boy ilişkilerinin kalıntıları ise her zaman sömürge ve sonsuza dek yönetime sahip olabilmek için vazgeçilmez nedenlerden biri olduğu*"[2] bellidir.

Padişah hükümetinin sömürgecilik politikasına, Kazak halkı karşılık gösterdi. Kazak halkının milli mücadele için yaptığı başlıca ayaklanmaların içinde en büyüğü olan Kenesarı Kasımov'un başlatmış olduğu ve yönettiği ayaklanma tam da XIX. yüzyılın 20-40'lı yıllarında gerçekleşmişti. Bu ayaklanma, Kazakların üç cüzünü de peyderpey içine alarak 10 yıl kadar devam etti. Böylece halkın birçok kesimini mücadeleye davet etti. Bu ayaklanmanın asıl dikkat çeken yönü ise, Kazak halkının siyasi bağımsızlığını korumak amacıyla ve bütün bir Kazak Devleti kurmak hayaliyle yapılan son çaba olmasıdır.

Bu dönemi araştıran bir tarihçi için ayaklanmanın sebepleri ve ayaklanmayı meydana getiren güçleri değerlendirmek, ayaklanmanın süreci ile ilgili konuları araştırmak ve ayaklanmanın başarısızlıkla sonlanmasının altında yatan nedenleri incelemek de dikkat çekici konular arasındadır.

Böylece Kazakların sosyo-ekonomik ilişkilerini araştırmak, Kazak toplumunun ekonomik yapısı ile sosyal yapısındaki değişikliklerini değerlendirdiğimiz bu dönemdeki olayların çeşitli özelliklerini anlatılabilir. Yine de bu konular üzerinde çok durulmamış, çok az araştırılmıştır. Profesör M. P. Vyatkin[3] Kazakların XVIII. yüzyıldaki sosyal ilişkilerini güzel bir şekilde kaleme aldıysa da, XIX. yüzyılın ilk yarısına dair bu konuyla ilgili yazılan makale bile yoktur. Bu konuyu araştıracak olan kişi her yerde dağınık halde bulunan bilgilerin tamamını bir araya getirmesi gerekmektedir.

Bu konular kadar önem taşıyan diğer meseleler de hiç araştırılmamıştır. Bugüne kadar I.Nikolay hükümeti'nin Kazakistan'da gerçekleştirmiş olduğu sömürgecilik politikasının tarihi hakkında hiçbir eser yazılmamıştır. (s.7)

---

[2] F. Engels- Marks-Engels Arşivi, C. I (VI), s. 246
[3] Profesör M. P. Vyatkin- Bahadır Sırım Datoğlu, 1947

Profesör S. V. Bahruşin, Kazakların Rus halkıyla, tam olarak söylemek gerekirse Orenburg eyaleti ile Sibirya'daki Rus göçebelerle olan ticari ve kültürel ilişkilerini öğrenmek amacıyla Rus-Kazak ilişkilerinin araştırılması gerektiğine dair "İstoriçeskii jurnal" (Tarih Dergisi) adlı dergisinin sayfalarında değinmişti. Maalesef, Profesör S. V. Bahruşin' in bu fikri günümüze kadar sadece bir istek olarak kalmıştı. Bu yüzden de ilk defa eserimizde bu önemli meseleye biraz da olsa değinmeye çalıştık. Bu konuların üzerinde durmak, Kazakların Ruslarla iç içe olması ve Kazakların eskiden beri Rus halkıyla ticari ve kültürel ilişkiler içerisinde olmalarının tarihi açıdan önemini anlamaya yardımcı olacaktır.

Kazakların, Çarlık Rusyası'na ürkek gözlerle bakmaları, onların Rus halkıyla olan ilişkilerinin bozulduğundan değil de daha ziyade Rusya otokrasisinin sert sömürgecilik politikaları yüzünden idi ve aynı zamanda otokrasiye karşı Rus ve Kazak halkının en iyi kişilerinin, mücadele verdikleri bilinmektedir.

Makale ve yazıları özenli bir şekilde araştırarak ele aldığımız dönemin bugüne kadar hiç bilmediğimiz birçok özelliğini öğrenebiliriz. Bu arada aklımıza gelen bir şeyi daha belirtmekte de fayda var. Kenesarı Hanlığı'nın siyasi yapısı hakkındaki meseledir. Kenesarı, devletini oluşturduğunda ataerkil-boy beylere, yönetici sultanların hain politikalarına karşı mücadele vererek oluşturmuştu. Bahadırların desteği ile Kenesarı birçok ilerleyici nitelikte önemli reformlar uyguladı.

Bu araştırmamızda Bökey Ordası'na girmedik. Çok önem taşıdığını anlasak bile, sadece üç cüzde gerçekleşen olayları incelemekle sınırlandırdık. Çalışmamızın boyutunun geniş olmasından sakındık. Bu yüzden de sadece Buhara, Hiva, Hokand ve Kırgızistan'daki olayların konumumuzla ilgili bölümlerine değindik.

Çalışmamızın birçok kısmı bilimsel kullanıma ilk defa uygulanan arşiv belgelerine, birçok kişinin bilmediği Kazakların folklor bilgilerine ve Rus dilindeki ayrıca doğu dillerindeki yaygın edebiyata dayanmaktadır. Bunların bir kısmı da bugün nadir rastlanan bibliyografilere dönüşmüştür.

Kazak isimlerinin yazılışı, Kazak dilinde söylenme şekline göre yazılmıştır. Aklımızda kalan Rusçaları hariç (mesela, Kazak dilinde Ayşuak isminin Rusça'da Ayşuvak olarak söylenmesi) diğer isimleri ile terimlerin hepsi halk dilini kullandığı gibi yazılmıştır. (s.8)

Edebiyat, Arşiv Belgeleri ve Folklor Materyallerin Değerlendirilmesi

a) Edebî Eserlerin İncelenmesi

Kazakistan ve Kazak halkı tarihinin temel meselelerinin yeteri kadar araştırılmaması, Kazakistan'ın tarihî geçmişini araştıracak bir kişi için bu yolda karşısına çıkan en önemli engellerden biridir. Asıl sorunlarla ilgili yazılmış olan özel monografik incelemeler hiç yoktur. Sadece son yıllarda Kazakistan tarihi ile ilgili iki tane eser yayınlandı. Bunlardan biri, Profesör M. P. Vyatkin'in 1941'de yayınladığı "Kazak SSC Tarihi ile İlgili Denemeler"; ikincisi A. M. Pankratova ile M. Abdiklikov'un düzenleme yaparak yayına sunmuş oldukları, 1943'te yayınlanan "Kazak SSC Tarihi" adlı toplu çalışmadır. Bu iki çalışmayı ayrıntılı olarak incelememize gerek yoktur. Çünkü yeterince ilgi çekmiştir. Özellikle Moskova'daki SSCB Bilim Akademisi Tarih Enstitüsünde "Kazak SSC Tarihi" konulu tartışma sırasında ve aynı zamanda "Bolşevik" adlı dergide yoldaş M. Morozov'un bu eserlerden ikincisinin yazarlarının yapmış oldukları hataları açığa çıkardığından dolayı üzerinde durmamıza gerek yoktur.[4]

Geniş bir tarihsel dönemi kapsamış olan bu çalışmalarda esas meselelere gerekli ilginin gösterilmediği ve gösterilemeyeceği de bellidir. Gerçekte ise, Kazakistan'daki tarih biliminin daha da gelişebilmesi Kazak halkı tarihinin tam da bu meselelerinin ayrıntılı şekilde incelenmesiyle, monografik araştırmalarla alakalıdır.

Böyle bir monografik incelemenin denemesi olarak size, bu çalışmamı sunmaktayım.(s.9)

Devrim öncesi araştırmalarda Kazakların siyasi tarihinin meseleleri eksiksiz yazılmıştır. Ancak devrim öncesi tarih yazımlarında sosyal-ekonomik ilişkiler meselesine hiç değinilmemiştir. Sadece bazı araştırmacılar aksüyek ve karasüyek adlı iki tane sosyal grubun olduğunu yazmaktalar ve bu gruplar sadece istatistik açıdan tasvir edilmektedir.

[4] Şimdiki zaman "Kazak SSC Tarihi'nin " düzeltilmiş ikinci baskısı hazırlanmakta, orada bizi ilgilendiren dönem dâhil birkaç bölümler yeniden incelenip düzeltilmiş.

Kazakistan tarihiyle ilgili genel araştırmalarda, mesela Krasovski,[5] Zavalişin,[6] Meyer[7] ve kısmen de Nebolsin'in[8] çalışmalarında Kazakların ekonomisi ile yaşamı genel olarak betimlenmiştir. Ancak bu çalışmalarda bile sosyal-ekonomik ilişkilerdeki değişiklikleri takip etmek mümkün olmuyor.

I.Nikolay hükümeti'nin Kazakistan'daki sömürgeci ve işgalci politikasını haklı çıkarabilmek için soylu ve burjuva tarihçiler için Kazakların ekonomisi ile sosyal yapısını sınıf ayırımına maruz bırakılmamış gibi göstermek kârlı idi. Yerel burjuva milliyetçileri ise Kazakistanda feodal ilişkilerin olduğunu ve hatta Kazaklar arasında sınıf eşitsizliğinin olduğunu bile inkâr etmişler. Onlar, (A. Baytursınov, Şonanov vb.) Kazakların arasında boy demokrasisi denilen sosyal eşitliğin olduğunu savunmuşlar.

Unutmamalıyız ki, Kazakların ekonomisi ve yaşamıyla ilgili zengin etnografik bilgiler devrim öncesi dergiler ile süreli olmayan yayınlarda dağınık halde bulunmaktadır. ("Vestnik Evropy", "Russkii Vestnik", "Russkaya Mıysl", "Zapiski İRGO", "Zemledelye", "Jurnal Ministerstva Yustitsii" vb.)

Kazakistan'ın tarihi ile ilgili devrim öncesi çalışmalardan Kazakların örf, adet ve gelenekleriyle ilgili (hukukuyla ilgili) kayıtları da ayrıca vurgulamak gerekir. Bu bilgilerin çoğu XIX. yüzyılın ortasında toplanmış, bunların düzeltilmesi ve baskıya verilmesi son yüzyılın 60-80'li yıllarına aittir. Bunların içerisine L. Balluzek'in,[9] A. Myakutin'in,[10] P.Makovetski'nin,[11](s.10) Samokvasov'un,[12] A. Dobromıslov'un,[13] İ. Kraft'ın[14] ve başkalarının Kazakların örf ve adet hukukuyla ilgili değerli makalelerini de katabiliriz. Bu kaynaklar Kazakistan'daki sosyal-ekonomik ilişkileri araştırmak için çok değerli bilgi olarak sayılır. Buradan yola çıkarak, Kazak köylerindeki sınıf ayırımı

[5] Krasovski M.-Sibirya Kırgızlarının bölgesi. Coğrafya ve istatistik için kullanılan belgeler, St. Petersburg,1868.
[6] Zavalişin İ.-Batı Sibirya'yı tasvir etmek, C. III, "Sibirya-Kırgız bozkırı", St. Petersburg, 1867.
[7] Meyer L.- Orenburg Bakanlığına bağlı Kırgız stepi, 1865.
[8] Nebolsin P.-Orenburg hattı tarafından Orta Asya'yla, Hiva ile Buhara'yla, Hokand 'la yapılan ticaret hakkında denemeler, St. Petersburg, 1856.
[9] Balluzek L.- Kırgızların Küçük Ordasında bugüne kadar uygulanan halkın örf ve adetleri, "Zapiski Orenburg. Otd. İRGO", II. Kitap, 1871.
[10] Myakutin A.- Kırgızların yaşayışı. № 1-11, "Trudy Orenburg. Uçenoi Arhivn. Komissii", XXV, 1910.
[11] Makovetski P.- Kırgızların yasal örf ve adetlerini incelemek için kullanılan belgeler, I. Kitap, Omsk.
[12] Samokvasov D.- Sibirya yabancılarının her zamanki(örf ve adet) hukukunun külliyatı, Varşova, 1876.
[13] Dobrosmıslov A.- Turgay bölgesinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gerçekleşen Kırgızların mahkeme işleri, Kazan, 1904.
[14] Kraft İ.- Türkistan'daki ve bozkır bölgelerindeki mahkeme bölümü, Orenburg, 1898.

işini takip edebiliriz ve bazı sosyal grupların, sultanlar, kadılar, bahadırlar, tölengitler ve başkalarının durumunu belirleyebiliriz.

Ancak örf ve adet hukukuyla ilgili belgeler özellikle kritik bir yaklaşım gerektiriyor. Burada her şeyden önce bu belgeyi ne zaman, kim ve kimin sözleri ile yazıldığını öğrenmek önemlidir. En doğru olanı da, Kazak sultanlarının, kadılar ve aksakallarının toplamış oldukları yazma eserlerdir. Orenburg Kazaklarının örf ve adet hukukuyla ilgili Balluzek'in toplayıp düzenlemiş olduğu belgeler en doğru yazma eserlerden biridir. L. Balluzek'in yayınlamış olduğu bilgilerin çoğunu Sultan Seydalin toplamıştır. Onun bu çalışmaya katılımı hakkında L. Balluzek *"Eski Orenburg Kırgızlarının yönetiminde hizmet eden makam sahibi kişiler benim emrimle toplamış oldukları Kırgızların örf adetlerini baskıya sunarak... Bu bilgileri toplayan kişilerin hepsine, özellikle de bu işte çok çalışan Sultan Seydalin'e canı gönülden teşekkür etmeyi kendime borç bilirim."*[15] diye yazmıştır.

Samokvasov'un yayınladığı "Sibirya Azınlıklarının Örf ve Adet Hukuklarıyla İlgili Külliyat" eseri de doğru kaynaklar arasında yer almakta. Bu yazının toplanması XIX. yüzyılın 20'li yıllarına aittir. Bu eseri, Tümgeneral Bronevski ilk defa 1830 yılında "Oteçestvennie Zapiski"[16] de yayınlamıştır.

Bu materyalleri bilimsel yönde kullanabilmek için onları arşivlerdeki Kazakların örf ve adet hukukuyla ilgili notlarıyla kıyaslamak gerekir. Bu notların hem kâğıda yazıldığı süreyi belirler, hem de yanlışların olmasını önler.

Rus yerleşimcilerinin, Sibirya ve Orenburg bölgesindeki Kazak halkıyla arasındaki ilişkiler tarihi de devrim öncesi tarih yazımının incelenmemiş konularından biridir.(s.11) Bu meselenin incelenmeme sebebi ise *"resmi tarih yazımı temsilcileri kendi çalışmalarında Kazakları bir sömürme (kolonizasyon) nesnesi olarak görmeleridir. Onlar, Kazaklara "azınlık" gözüyle bakıp, Kazaklar ile Rus yerleşimcileri arasına bir çizgi çizerek, Kazaklarla gelişmekte olan dostluk ilişkilerini gizlemeye çalıştılar. I.Nikolay hükümeti, Rus çiftçilerin Kazak halkıyla dostluk kurmasının kendi sömürgecilik politikasına zarar vereceğini anlamıştır. Ama önde gelen Rus demokrat aydınlarının ileri görüşlüleri ise farklı bir bakış açısına sahiptiler. Bu yüzden de devrim*

[15] Balluzek L.- a. g. e, s.133.
[16] "Oteçestvennie Zapiski", 1830, № 124.

öncesi dergi ve gazete sayfalarında Rus yerleşimcileriyle olan dostluk ilişkileri hakkında ilginç bilgiler yayınlamaları boşuna değildir."[17]

Gerçekten de Sibirya'daki Rus yerleşimcilerinin tarihiyle ilgili Slovtsov[18], N. Yadrintsev[19], F. Usov[20]'un da aralarında bulunduğu birçok kişinin dikkat çekici çalışmaları vardır. Bu inceleme ve çalışmalarda Sibirya'daki Rus yerleşimcilerin tarihini anlatılırken aynı zamanda bu yerleşimcilerin geçirdikleri zor ekonomik güçlükleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ama maalesef, bu çalışmalarda Rus yerleşimcilerinin yerel Kazaklarla ilişkileri hiç araştırılmamış ve hatta Orenburg yerleşimcilerinin tarihiyle ilgili neredeyse herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Devrim öncesi tarihi yazmalarda (historiografi), Pugaçev ayaklanması sırasında Rus ve Kazak halkının vermiş oldukları mücadeleyle ilgili mesele hiç ele alınmamıştır.

Devrim öncesi tarih yazımında ise iyi araştırılmamış olan bir diğer mesele de Kazakistan'ın komşu devletlerle, Hiva, Buhara, Hokand ve Çin ile aralarındaki ilişkilerin tarihidir. Bu konunun incelenmeme nedeni ise öncelikle devrim öncesi araştırmalarda Kazakistan'ın uluslararası durumu, Kazakların Rusya'ya itaat etmesi meselesiyle bağlantılı olmuştur. Kazakların komşu halklarla olan ekonomik ve kültürel ilişkileri konularına ise hiç değinilmemiştir.(s.12)

Devrim öncesi araştırmaların arasında, Kazaklarla Orta Asyalı hanlıkların karşılıklı ilişkilerinin tarihini yansıtan V. Nalivkin'in[21] Hokand Hanlığı ile ilgili çalışması dikkat çekicidir. Yazar, Hokand Hanlığı'nın tarihini 10 yıl süren bir zaman zarfında araştırmış, Doğu dillerine hâkim olan yazar Caan-Nam'ın "Hokand Hanlığı Tarihi", Hoca Muhammed Hâkim Han Törenin "Muntahab-ut Tavarih" ve Zahirüddin Muhammed Babür'ün "Babürname" adlı eserinden ve diğer çalışmalarından faydalanmıştır. Bu çalışmalar bugüne kadar Rusçaya çevrilmemesi bir yana, Babürname hariç diğer bütün eserler kitap olarak yayınlanmamıştır. Ancak V. Nalikvin'in çalışmalarındaki en büyük eksiklik, bilimsel bilgilerin olmamasıdır yani bilimsel bir teknikten yoksun olmasıdır. Çalışmada kullanılan kaynaklar için dipnot verilmemiş, bu durum da alıntıların nereden alındığını öğrenmede güçlük doğurmaktadır.

[17] "Kazakların Rus yerleşimcileriyle karşılıklı ilişkileri" adlı kısmı gözden geçiriniz.
[18] Slovtsov- Sibirya tarihi, 2 ciltlik.
[19] Yadrintsev N. İ.- Sibirya yabancıları, onların yaşamı ve şimdiki durumu, 1891.
[20] Usov F.- Sibirya Rus Kazakları askerlerinin istatistik betimlemesi, St. Petersburg, 1879.
[21] Nalivkin V.- Hokand Hanlığı'nın kısaca tarihi, Kazan, 1886.

Çalışmalarındaki bu eksiklere, devrim öncesi Doğu bilimcilerden biri olan Prof. N. İ. Velesovski, *"Hanlığın tarihi konusundaki bilgiler, bilimsel şartlara riayet edilmeden en basit bir olay bile anlatılmıştır. 'Hokand Hanlığı'nın Kısa Tarihinden' bugüne kadar bilinmeyen el yazılarından alıntılar alınmaması bir yana, o elyazmalarına dipnotlar dahi gösterilmemiştir, birkaç yer hariç"*[22] şeklinde değerlendirme yazmıştır.

Ayrıca Nalivkin, Hokand Hanlığı'nın toplumsal ve sosyal yapısına değinmeden, Hokand Hanlığı'nın belli başlı hanlarının tarihlerini anlatmakla sınırlanmıştır. Bu eksikliklerine rağmen Nalivkin'in çalışması değerli bir çalışma sayılmaktadır.

Bu çalışmada özellikle Fergana hanlarının savaş politikalarına verdikleri önem daha dikkat çekicidir. Âlim ve Omar hanların Ulu Cüz Kazaklarına ve Alatav civarındaki Kırgızlara karşı olan seferleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Nalivkin'in çalışmasında ilk defa Rus edebiyatında Orta Cüz Kazaklarının, Hokand yönetimine karşı büyük ayaklanmaları hakkında söz edilmeye başlandığı dikkati çekmektedir. Ayrıca Alatav Kırgızlarının ayaklanması hakkında biraz bilgi de verilmiştir.

Nalivkin'in bütün çalışmasını inceleme konusunda kendimizi zorunlu hissetmiyoruz. Sadece bizim çalışmamızla ilgili olan bölümlerine değindik. Genel olarak, Nalivkin'in çalışması Hokand Hanlığı'nın tarihini, kurulduğu günden bu yana Hokand'ın son hanı olan Kudayar'ın hanlık kurmasına kadar ki dönemini kapsamaktadır.(s.13)

Danilevski'nin, Y. V. Hanıkov'un, N. İ. Velesovski'nin ve V. V. Barthold'un ve Sovyet araştırmacılarından P. P. İvanov'un Orta Asyalı hanlıklarla ilgili çalışmaları da dikkat çekici bir niteliktedir. Bütün bu çalışmalardan biz, adı geçen hanlıklardaki Kazakların durumlarıyla ilgili ve ayrıca onların komşu hanlıklarla olan ilişkileri hakkında tam bir bilgi olmasa da değerli verilere rastlamaktayız. M. P. Vyatkin'in Kazakistan'daki sosyal ilişkiler tarihi ile ilgili değerli çalışmalarını, Sırım Datov'la, Tölengitler ve Kazakistan'daki işçi savaşlarıyla olan çalışmalarını ve ayrıca V. V. Şahmatov'un özellikle "Bökey Ordası ve İsatay Taymanov Ayaklanması" (Almatı,1947) adlı eserini ve diğer çalışmalarını özellikle belirtmekte de fayda vardır.

[22] "Zapiski Vostoç. Otd. A. O.", C. I, s. 227-228.

Tamamen arşiv kaynaklarına dayalı olan bu çalışmalar, Kazakistan tarihçileri için yeni ve ilginç bilgiler içermektedir.

Kazakistan ve Orta Asya tarihiyle ilgili doğu dillerinde yazılmış olan eserler arasından Karı Kurban Ali Hacı Hâlid Oğlu'nun[23] Türk-Tatar lehçelerinde yazılmış olan ilginç çalışmasına da değinmeliyiz. O, Semey eyaletinin Ayagöz adlı bir yerinde dünyaya gelmiş, ama Çin'in Sincan bölgesindeki Çuguçakta yaşamıştır.

Yazarın Arapça, Türkçe ve Farsça dillerini kullanarak birçok kaynaklar gösterdiğine bakılırsa, onun Doğu ülkelerinin tarihleri konusunda uzmanlaşmış olduğu bellidir. Hokand, Buhara ve Hiva'nın tarihleriyle ilgili bölümlerde O, Özbeklerin meşhur tarihçileri Molla Niyaz Muhammed Ben Aşur Muhammedi'nin,[24] Hacı Muhammed Han Törenin[25] ve başkalarının da eserlerinden faydalanmıştır. Kazakistan tarihiyle ilgili bölümler özellikle ilgi çekicidir. Bu çalışmanın yazarı Kazakistan tarihiyle ilgili yazılmış güzel eserler olmadığını anlayarak, araştırmalarının önemli bir kısmını o dönemdeki meşhur beylerle sultanların sözlü notlarından oluşan bilgilere adamıştır. Bu yüzden de Karı Kurban Ali Hacı'nın çalışmasında beylerin aforizmaları, şiirleri ve etnografik belge ve bilgileri yer almıştır.

Yazar, kitabın önsözünde Kazakların tarihini araştırma işiyle nasıl uğraştığını da *" Orta Asya ve Doğu Türkistan tarihiyle ilgili araştırmalarımı sonlandırdıktan sonra Kazak tarihini yazmaya başladım. Onların mevcut yazılı kaynakları yoktur, ama sözlü kaynakları çoktur. Ancak, sözlü kaynaklarda geçmişteki olaylar ile gerçekler her zaman doğru olarak verilmez. Bu yüzden de belgeleri araştırmak için yazar, 20 yılı aşkın süresini harcadı, böylece çalışmaları, şüphe doğurmayan gerçeklerden oluşmuştur"*[26] cümleleriyle dile getirmiştir.(s.14)

Kazakistan'ın çeşitli sosyal gruplarını analiz etmeye yönelik bölümler özellikle değerlidir. Burada yazar bazı sosyal terimlerin oluşumuna, kökenine felsefi bir anlam vermekte, ayrıca sosyal ve ekonomik açıdan da bir anlam vermektedir. Örneğin, aksakal teriminin oluşma kökenini açıklayarak yazar, "aksakal" kelimesinin boylar yapısının oluştuğu dönemde ortaya çıktığını, o dönemlerde aksakal kelimesinin boy reislerine

[23] Karı Kurban Ali Hacı Halid Bek Oğlu- Tavari-Hamse, Kazan, 1915.
[24] Taarih-Şahruki.
[25] Muntahab-ut-Tavarih. Arkeoloji sevenlerin Türkistan Derneği üyelerinin toplantı ve tebliğlerinin protokolleri, yıl XVII, Taşkent, 1913.
[26] Karı Kurban Ali Hacı Halid Bek Oğlu- a. g. e, s.140.

hitap edilmek amacıyla verilen bir unvan olduğunu, sonradan ise bu kelimenin bütün feodal beylerine (kadılara, sultanlara) ve toplumda belli bir etkisi olan herhangi bir kişiye de verildiğini yazmaktadır.

Yazar, "Töre" denilen sosyal terimini, Tatar-Moğol hâkimiyeti döneminde Kazaklara geçtiği konusundaki açıklaması ilgi çekicidir. Töre, zamanla özel bir feodal kast olarak benimsenmeye başlamış ve Kazaklar arasında ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır. Yazarın Tölengit denilen sosyal kategorinin kökeni ile ilgili açıklaması da ilgi çekicidir. Bazı sosyal gruplardan bahsederken yazar, sadece Kazakça kaynaklardan değil ayrıca Araplar, Türkler ve Farsçayı konuşan halkların tarihlerine bir göz atarak, onların bu terimleri hangi anlamlarda kullandığını açıklayarak anlatmaya çalışmaktadır.

Diğer Doğu yazarlarının arasından Molla Âlim Mahmud Hacı'nın Özbekçe yazdığı "Tarih-Türkistan" adlı eserine değineceğiz.[27] "Türkistan Gazetesi"nin bir çalışanı olan bu yazar, doğu dillerine de hâkim olduğu bilinmektedir. O, kitabında Fergana hanlarının XIX. yüzyılın başlarında Kudayar Han'a kadar ki dönemin tarihini anlatmaktadır. Yazar kitabın önsözünde, Türkistan tarihiyle ilgili bilgileri toplayabilmek için 40 yılını harcadığını söylemektedir. Çalışmasının ilk bölümü Türkistan Gazetesi'nin sayfalarında 1900'lerde yayınlamaya başlamıştır. Kitabın temel kaynağını oluşturan bilgiler, yerel tarihçilerin eski el yazısıyla yazılmış olan eserler ve bazı hanların çağdaşlarının anlattıklarını bizzat kaleme almış olduğu hatıratlardır. Ne yazık ki, Molla Âlim Mahmud Hacı'nın yararlanmış olduğu el yazılarının yazarlarını öğrenmek mümkün olmadı. Sadece 'Tarih-Şahruki' metniyle kıyasladığımızda, bu kitaptan yazarın faydalandığını öğrendik. Bizim araştırmamız sırasında değineceğimiz önemli şeylerden biri, bu yazarın Kazak tarihine özellikle Kenesarı ayaklanmasına önem vermesidir.(s.15)

Yazar, Kenesarıyla ilgili kısmı Kenesarı'nın meşhur bahadırı olan Bukarbay'ın anlattıklarıyla 1870'te kaleme almış, ayrıca Bukarbay Bahadır'ın söylemiş olduğu İsyancılar Şarkısını da eklemiştir. Bununla birlikte yazar, Deşt-i Kıpçak bozkırındaki (Türkistan, Çimkent, Evliyaata) Hokand hâkimiyeti hakkında ilginç bilgiler vermekte ve Hokand Hanlığı'nın Ulu Cüz Kazaklarını işgal ettiği sırada kullanmış olduğu zalimlikleri de göstermektedir. Yine de Molla Âlim Hacı çalışmasının eksiklikleri de

[27] Mulla Âlim Mahmud Hacı- Tarih-Türkistan, Taşkent, 1915.

yok değildir. Yazar bazı gerçekleri ve hikâyeleri (olayları) doğru bir şekilde anlatırken bazen de Müslüman geleneklerine göre, bazı hanları efsanevi bir görünüşle yansıtmaktadır. Yazar, yazdığı zamanda da abartarak yazmaktadır. *"Âlim Han topu, tüfeği ve diğer silahlara sahip olan sayısız askerlerini de toplayarak Taşkent'e doğru yol aldı. Kuşatılmış olan şehre mermi ve el bombaları şiddetli bir yağmur gibi yağdı."*[28] Buna rağmen, Tarih-Türkistan, tarihçiler için çok değerli bilgiler içermektedir.

Molla Niyaz Muhammed Ben Aşur Muhammedi'nin Farsça yazmış olduğu "Tarih- Şahruki" adlı eseri, Fergana hanlarının tarihiyle ilgili çok önemli bilgiler taşıyan kaynaklardan biri sayılmaktadır. Yazar, Narbota Bey'den başlayarak Hokand'ın son hanı Kudayar Han'a kadar olan Hokand Hanlığı'nın hanlarının tarihlerini anlatmaktadır. Tarih-Şahruki özel bir önem taşımasının altında, eserin yazarının Hokand hanlarından birçoğunun çağdaşı olmuş olması ve o dönemdeki olaylara bizzat kendisinin tanık olması, yatmaktadır.

Yazar, Narbota Bey, Âlim Han, Omar ve Madeli Hanların devleti nasıl yönettikleriyle ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Buhara ve Taşkent'le gerçekleşen sayısız savaşların tarihini de düzenli bir şekilde anlatmaktadır. Âlim Han'ın ve Omar Han'ın hâkimiyetleri döneminde Hokand'ın Ulu Cüz bölgesine ve Sırderya yakınlarındaki Kazak topraklarına düzenledikleri seferleriyle ilgili değerli bilgiler sunarken aynı zamanda Hokand istilacılarının acımasızlığı ve onların ülkeyi nasıl yağmaladıkları konusunda da bilgiler vermektedir.

Tarih-Şahruki'nin eksik tarafı ise onun açıkça övünme şeklinde yazılmış olmasıdır. Yazar, Hokand hanlarının hepsini övüyor ve onların yaptıkları zalimlikleri haklı çıkarmaya çalışmaktadır.

Örneğin, Âlim Han'a adadığı iki satır şiirinde;

Merhametsizlik düşmanlık işareti değildir,

Düşmandan korumalı dünya mülkünü[29]

diyerek hem hanını överken hem de zalimliğini korumaktadır.

[28] Mulla Âlim Hacı- a. g. e, s.124.
[29] Mulla Niyaz Muhammed Ben Mulla Aşur Muhammed- a. g. e.

Çalışmasında, Hokand Hanlığı'nın sosyal ve ekonomik tarihi hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. En çok hanların yaptıkları işleri, askeri seferlerini, özel hayatlarını anlatan bilgiler yer almaktadır. Buna rağmen, bu eser Fergana hanlarının siyasi tarihi için değerli bir kaynak sayılmaktadır.(s.16)

Biz bunun yanında Fergana tarihçisi Hacı Muhammed Hâkim Han Töre'nin Farsça yazılmış "Muntahab-ut-Tavarih" adlı çalışmasından da faydalandık. Ne yazık ki, orijinal el yazmasıyla ilgili bilgi alamadık ve bu yüzden de L. Zimin'in 'Muntahab-ut-Tavarih' metnini ayrıntılı bir şekilde anlattığı nüshayı kullanmaya mecbur kaldık.[30] Ayrıca, asıl nüshanın Türkistan öğretmenler semineri için V. Nalivkin tarafından hazırlanan, örnek metinlerin yer aldığı kitapta yayınlanan bölümlerini de kullandık.

Yazar, Âlim Han'ın saltanat kurduğu yılları anlatıyor. Yazarın babası Âlim Han'ın akrabası olmasından dolayı Han'ın saltanat kurma tarihini (sürecini) övgü dolu bir şekilde yazmıştır. Yazar, Âlim Han'ın yetenekli olduğunu, herkesi yenen bir komutan olduğunu ve onun çıktığı tüm seferleri övgü dolu olarak yazmaktadır. Oysa eserde, Âlim Han'ın Alatav civarındaki Kırgızlara ve Deşt-i Kıpçak bozkırına yapmış olduğu seferleriyle ilgili ilginç bilgiler verilmiştir.

Kullanmış olduğumuz diğer eserlerin ayrıntılarına girmeden, şimdi de Kazakların 1837-1847 yıllarındaki ayaklanmasıyla ilgili edebiyatlara detaylı bir analiz yapacağız. Çünkü tam da bu edebiyatlarda bizim üzerinde durduğumuz dönemin en büyük olaylarından biri anlatılmıştır.

N. Sereda'nın "Kırgız Sultanı Kenesarı Kasımov'un Ayaklanması"[31] adlı kitabı, kaynak bakımından zengin bir yapıya sahip olup padişah hükümeti zamanındaki bir tarihçi için detaylı olarak yazılmış bir eserdir. Eserin, Kenesarıyla ilgili devrim öncesi yazılmış olan çalışmaların içinde en kapsamlı eser olarak görüldüğüne şüphe yoktur.

---

[30] Zimin L.- Muntahab-ut-Tavarih. Türkistan arkeoloji severlerinin toplantı (kurul) tutanağı, Taşkent, 1913, s.107.

[31] Bu çalışma 1870'te "Vestnik Evropy" dergisinin 8. sayısında, ayrıca 1881'deki 9. sayısında yayınlanmıştır; onun yazarı N. Sereda Poltava eyaletinin sakini. 1840 yılında doğmuş. Orenburg'daki Nepliuyev askeri lisesinde eğitilmiş. 1875 yılından itibaren Orenburg kent başkanı hizmetine getirildi. Bu makamda bazı kesintileri (aralıkları) saymadığımızda 1892'ye kadar hizmet etmiştir.(bu biyografik kaynak Sereda'nın Çkalovsk Devlet Tarih Arşivinde bulunan notlarından alınmıştır.)

G. Smirnov'un makalesi de meşhurdur.[32] Bu da Kenesarı'nın oğlu Ahmet'in, babasının başlatmış olduğu ayaklanma hakkında anlattıklarının değerlendirilip, kaleme alındığı bir çalışmadır. Orijinal çalışma aslında detaylı bilgilerin toplandığı önemli bir kitap olsa da burada ayaklanmanın asıl nedenleri anlatılmamış, ayaklanmaya da gereken değer verilmemiştir. (s.17)

I.Nikolay hükümeti dönemindeki tarihçilerin diğer çalışmalarında daha az kaynağa rastlıyoruz. Devrim öncesi tarihçileri (Meyer,[33] Krasovski,[34] Dobrosmıslov,[35] Terentev[36]) Kazakistan ile ilgili araştırmalarında, Kazakistan'ın siyasi tarihine önem vermişler ama ekonomik meseleleri üzerine pek fazla değinmemişlerdir. Sadece Meyer ve Dobrosmıslov, Kenesarı ayaklanmasıyla ilgili biraz olsa da bilgi verirlerken Dobrosmıslov aslında Sereda'nın makalesini kısaca tekrarlayıp anlattığını itiraf etmektedir. Diğer yazarlar ise, Kenesarı ayaklanmasıyla ilgili hareketliliği Rus askerlerinin seferlerine bağlayarak sadece bölük pörçük bilgiler veriyorlar. L. Meyer, A. Dobrosmıslov, M. Krasovski, M. Terentev Genelkurmaylıkta askeri uzman olarak çalıştığından dolayı, padişah hükümetinin sömürge politikasını haklı bulmakla kalmayıp aynı zamanda Kazakların millî kurtuluş mücadelesini de "hukuka aykırı" eylemler olarak lanse ettirmişlerdir. Bu yazarların isyancıları "çete", ayaklanma yöneticilerini "hırsız, vahşi", ayaklanmanın kendisini de "isyan" olarak adlandırmaları boşuna değildir.

Genel olarak baktığımızda, yukarıda adı geçen yazarların anlayışına göre, Kenesarı ayaklanması aşağıdaki safhalardan geçerek gelişmiştir.

İlk olarak, onların hepsi 1837-1848 yılındaki ayaklanmayı halkın desteklediğini inkâr ettiler ve ayaklanmanın yöneticisi Kenesarı Kasımov'u ise han olmayı hedefleyen bir dolandırıcı olarak gösterdiler. O (Kenesarı) sanki bu amaçla Kazakları 'isyana, ayaklanmaya' katılmaya ikna etmiş gibi görünüyordu.

İkinci bir aşama olarak, bu yazarların tamamı, Kenesarı'nın belli bir siyasi programının olmadığını savunuyorlar. Onların söylediklerine göre, Kenesarı'nın amacı sadece yağmalamak ve şiddet uygulamaktır. L. Meyer, *"Kenesarı ne kendi adamlarını*

[32] Smirnov G.- Kenesarı ve Sadık Sultanlar, Taşkent, 1889.
[33] Meyer L.- Orenburg Bakanlığı'na bağlı Kırgız bozkırı, St. Petersburg, 1865.
[34] Krasovski M.- Sibirya Kırgızlarının bölgesi, St. Petersburg, 1868.
[35] Dobrosmıslov A.- Turgay Bölgesi. Tarihi deneme, Tver, 1902.
[36] Terentev M.- Orta Asya'yı işgal etme tarihi, C. I-II, St.Petersburg, 1906.

desteklediğinde, ne de başkalarına karşı çıktığında düşünceli davranamamış, samimi olamamış"[37] demektedir.

Böyle bir yanlış söylem, Kenesarı'nın millî kurtuluş mücadelesi lideri olma rolünü karartmaya yönelik bir amaçtan başka bir şey yansıtmamaktadır. (s.18)

Ama aynı zamanda bu yazarların tamamı, Kenesarı'nın liderlik yeteneği, kişisel cesareti ve halk arasında önemli bir itibara sahip olduğu konusunda hemfikirdirler. Meyer "*Kenesarı çok cesaretlidir*"[38], Dobrosmıslov "*Bu sultan cesur, aynı zamanda akıllı bir adamdı*" [39]demektedirler.

Neticede, Kenesarı'nın halk arasında böyle bir itibar, ilgi görmesinin altında yatan nedenlerin ne olduğu ve ayrıca hükümet yetkililerinin ayaklanmayı yıllar boyu bastıramamalarının sebebinin ne olduğu belli değildir. Yazarların kendileri de *"Bozkıra ardı ardına birlikler gönderildi ise de Kenesarı onlara fırsat vermeden uçsuz bucaksız bozkırda kayıplara karıştı"*[40] diyerek bu konudaki düşüncelerini itiraf etmektedirler.

Devrim sonrası dönemde araştırmacılar için arşiv kapıları açılınca, Kenesarı ayaklanmasıyla ilgili birkaç eser ortaya çıkmıştı. Sovyet tarihçilerinden A. Ryazanov, M. Steblin-Kamenskaya, A. Yakunin ve M. Vyatkin gibi yoldaşlar, Kenesarı hakkında da yazmışlardır. A. F. Ryazanov'un el yazması eseri en kapsamlı çalışmadır ve bu alandaki tek monografidir. Yazarın vefat etmesi sebebiyle bu eseri yayına sunulmamıştır.[41] Ryazanov'un bu eserinde bazı yanlışlıklar vardır. Ryazanov'un kronolojik araştırması 1838 yılının son dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemde kurtuluş mücadelesinin merkezi Orenburg bölgesinin doğu bölgelerine taşınmıştı. Bu yüzden de Kenesarı'nın Orta Cüz'deki ilk dönemleri eserde yer almamıştır. Sonuç olarak ayaklanmanın ortaya çıkmasıyla ilgili ve padişah sömürgecilerine karşı birlikte mücadele vermek için Orta Cüz ile Küçük Cüz Kazaklarının birleşmesiyle ilgili çok önemli konular açıklanamamaktadır. Yine de Ryazanov, Orenburg Kazaklarının ayaklanma sürecini anlatmakla kalıyor ve Orta Cüz Kazaklarının ayaklanmaya katılma tarihini vermemektedir. Buna sebep ise, Ryazanov'un çalışmasını Orenburg Sınır Komisyonu'nun arşiv kaynaklarından yola çıkarak hazırlamasıdır.

---

[37] Meyer L.- a. g. e, s. 57.
[38] Meyer L.- a. g. e, s. 57.
[39] Dobrosmıslov A.- a. g. e, s. 70.
[40] Terentev M.-a. g. e, s. 203.
[41] Ryazanov A.F.- Kenesarı Kasımov Ayaklanması (1837-1847 yıllar), b. I-III.

Ryazanov'un makalesinde de birçok yanlışlıklar vardır. Her şeyden önce yazar, millî kurtuluş mücadelesinin çıkış sebebini yanlış bir şekilde anlamakta ve anlatmaktadır. O, padişah hükümetinin sömürge politikasını bir kenara koyarak, Kazakların itiraz etmelerinin sosyo-ekonomik kökenini araştırmadan, ayaklanmanın çıkma sebebini bölgelerin doğal koşullarında ve Kazakların psikolojik değişikliklerinde aramaktadır.(s.19)

Bizim incelemekte olduğumuz dönemde, Kazakistan'ın padişah hükümeti sömürgesine tamamen dönüşme yolunda olduğu görünmektedir. Sadece sultanlar değil, bütün halk toplumu da mücadele arenasında boy göstermekteydiler. Ryazanov, Kazak halkının ayaklanmaya katıldığını doğrulamakta, fakat bu gerçeği psikolojik bir etken çerçevesinde açıklamaktadır. Bu konuda Ryazanov, *"Orenburg hattı boyunca XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar sürekli meydana gelen savaşlarla, karşılıklı barımtalar, sultanın ayaklanması sırasında da Küçük orda Kazaklarının savaşçı geleneklerinin korunmasını sağlamıştır"* demektedir. [42]

Bu mücadeledeki en önemli meselelerden biri de arazi meselesidir. Çünkü hayvan otlatılabilecek verimli arazi olmadığında hayvancılık da gelişemezdi. Kenesarı ayaklanmasının ilk zamanlarında Kazaklarda toprak krizi baş göstermiş, feodal elitlerle (halk içerisinde sözü geçen kişiler) padişah hükümeti Kazakların topraklarını ellerinden alarak, onları çöl arazilere doğru sıkıştırmışlardı. Kenesarı ayaklanmasının gerçek nedenlerini anlamak için bu sorunun ne kadar önemli olduğu bellidir. Ryazanov ise toprak krizinin baş gösterme nedenlerini anlayamamış ve bu durumu nehirlerin kaybolmasına, göllerin kurumasına, çöl ve susuz arazilerin oluşması gibi binlerce yıla yayılabilecek değişikliklere bağlamaktaydı. Ryazanov savaş harekâtının gidişatını yanlış anlamakta, Kenesarı'yı ise kendi çıkarlarını düşünen bir kişi olarak vurgulamaktaydı. *"Sultan Kasımov, Akmola bölgesinin ağa sultanı Kudaymendinov ile savaştı. Onların görüşüne göre Kudaymendinov bu pozisyona layık değildir."*[43]

Ryazanov, Kenesarı'nın rolünü de yanlış anlamıştır. O, Kenesarı'nın kendi kaygı ve isteklerini ayaklanmanın en önemli nedenlerinden biri olarak göstermekte olduğunu söylerken, halkı da O'nun dediklerini yerine getiren dalkavuklar olarak nitelemektedir.

[42] Ryazanov A. F.- a. g. e, b. II, s. 101.
[43] Ryazanov A.F.-a. g. e, b. I, s. 31.

Ryazanov'a göre halk, sadece yaz mevsiminde Kenesarı'nın çevresinde toplanıp, ilk kımızları içtikten sonra ayaklandıklarını söylemektedir.

Ryazanov, hükümet tarafından yapılan askeri geziler ile seferlere önemli bir yer ayırmıştır. Bunlardan Dunikovski ile Jemçuznikov'un 1843-1844 yıllarındaki askeri seferi ve Dolgov'un elçilik serüveni, monografisinin üçte birini kapsamaktadır. (s.20)

Kenesarı'nın kullanmış olduğu taktiklerin gösterilmemesi, bu bölümün eksik yanıdır. Kenesarı'nın kullandığı taktiklere önem vermeyen Ryazanov, cezalayıcı seferin hepsinin neden başaramadan geri döndüklerini öğrenememiştir.

Ryazanov, araştırmasını sadece 1845'e kadarki olayları anlatmakla sınırlandırmış; ayaklanmanın Sibirya Kırgızlarının sınır başkanına bağlı olan Ulu Cüz bölgesinde gelişen olaylar tarihini açıklamamıştır. Bu yüzden de ayaklanmanın başarısızlığa uğraması nedenleri de örtülü kalmıştır.

Tüm bu eksikliklere rağmen yine de Ryazanov'un makalesi dikkat çekicidir. Bu makalede Kenesarı'ya karşı yapılan Rus askeri seferlerinin tarihini ilk defa detaylı bir şekilde yazmıştır. Araştırmacılar tarafından faydalanılmamış birçok arşiv belgesini, Ryazanov'un ilk defa gün yüzüne çıkarması ise özellikle önem arz etmekte ve değer verilememektedir.

M. İ. Steblin-Kamenskaya'nın, Kenesarı Kasımov'un ayaklanmasıyla ilgili yazdığı makale de çok ilginçtir.[44] Yazar, arşiv belgelerine dayanarak Kenesarı ayaklanmasının başlama nedenlerini anlatmaya, çeşitli Kazak boylarının ayaklanmaya katılımlarını ve ayaklanmanın yenilgiyle sonuçlanmasının altında yatan nedenleri açıklamaya çalışmıştır. Makalede Kenesarı politikasının ve zamanın sosyal feodal karakterlerinin doğru bir şekilde açıklanması ve bunlara getirdiği yorumlar aynı zamanda makalenin en büyük avantajını da oluşturmaktadır diyebiliriz.

Şimdi ise, M. İ. Steblin-Kamenskaya'nın yapmış olduğu araştırmalarından eksik yönlerinden, ayaklanmanın yenilgiye uğrama sebeplerini açıklamasını yeterince inandırıcı olmadığını söylemeliyiz. Aslında bu sebepleri doğru açıklamış olsa da yanlışlığını şu sözlerinden anlayabiliriz: *"Kenesarı'nın halkı ayaklanmaya çağırdığı*

[44] Steblin-Kamenskaya M.- a. g. e, s. 249.

sloganlar ile bu sloganların uygulanması arasındaki farklılıklardan dolayı, Kazakların ayaklanmadan yavaş yavaş çekilmelerinin sebebi oldu."[45]

Aslında ayaklanmanın yenilgiyle sonuçlanmasının sebepleri çoktu. Bu nedenlerden en başta gelenlerinden biri ise, padişah sömürgecilerinin, Hokand ve Kırgız Manapları'nın, Kenesarı'ya karşı birlikte savaşmaları da vardı. (s.21)

Yazarın üzerinde durduğu diğer konulara, örneğin yazarın, ayaklanmanın nasıl başladığına dair üzerinde durduğu konular üzerinde durmayacağız. Çünkü M. İ. Steblin-Kamenskaya'nın makalesinde bunlar birer problem olarak görülmüştür ve bu yüzden de ayrıca üzerinde durulması gerekmektedir.

Kazakistan tarihçilerinin son yıllarda ortaya atmış oldukları bazı yanlış önermeleri de gözden geçirmeliyiz. Örneğin, A. Yakunin *"Kenesarı Kasımov Ayaklanması Hakkında"*[46] adlı makalesinde 1837-1847 yılları arasında, Kenesarı'nın liderlik ettiği Kazakların ayaklanmasını yanlış açıklamıştır. Aslında, Yakunin'in hatası, Kenesarı'nın Kazak Hanlığı kurma mücadelesini halkın ayaklanmasından ayrı bir konu olarak ele alması ve bu şekilde yorumlamasıdır.

Yakunin, Kenesarı'nın ayaklanmaya kendi amaçları doğrultusunda katıldığını yazmakta ve şunları ifade etmektedir: *"Kazak işçi kesiminin 1838'de başlatmış oldukları ayaklanmaya katılan Kenesarı'nın ayaklanma sırasında halktan ayrı ve uzakta kalmıştır." Yazar yine makalesinin bir kısmında, "Gördüğümüz gibi halk, Kenesarı'yı desteklememiş; hatta Kenesarı'yı düşman olarak görmüştür."*[47] 10 yıl boyunca Kenesarı'nın ayaklanmaya liderlik yapabilmesinin sebebini padişah dönemi tarihçilerinin bile anlamadığını belirtmeliyiz. Örneğin, tarihçi V. A. Potto, 1872'de "Bozkırdaki Seferler Hakkında" adlı derslerinde, Kenesarı ayaklanmasından bahsederek, *"ayaklanmanın oybirliği ile yapılan bir görünüş aldığını, artık o ayaklanmayı bastırmanın kolay olmayacağını, ayrıca ayaklanmayı cesur, yetenekli ve akıllı bir kişinin yönettiğini"*[48]de söyler.

Kenesarı'nın rolünü doğru değerlendiremeyen yazar, halkın çıkarlarına uygun siyasi sloganlar sunamazdı diye yazdı. *"Sadece kendi çıkarlarını düşünen Kenesarı gibi*

[45] Aynısı, s. 249.
[46] Yakunin A.- Kenesarı Kasımov Ayaklanması, "Bolşevik Kazakstana", №8, 1939.
[47] Yakunin A.- a. g. e, s. 54.
[48] Potto V. A.-Bozkırdaki seferler hakkında, "Voenniy Vestnik", 1873, №1-4, s. 254.

liderler -diyen Yakunin- özgürlük ve bağımsızlık yolunda verilen mücadelede Kazak halkını bir araya toplayamazdı. Onlar özgürlük için verilen mücadele sloganlarını sunamadılar."[49] (s.22)

Kenesarı'nın siyasi amaçlarını detaylı olarak anlattığı mektupları, bize bu fikrin de aslında bir saçmalık olduğunu göstermektedir.

Kazakistan'ın bazı tarihçileri, bir dönem A. Yakunin'in görüşünü desteklemişlerdi. Ancak bu görüşün yanlış olduğunu kanıtlayacak makaleler sonrada ortaya çıkmaya başlamıştır.

A. Pankratova ve M. Abdikalikov tarafından düzenlenip 1843'te yayınlanan "Kazak SSC Tarihi" adlı eserde, Kenesarı ayaklanması konusu detaylı olarak açıklanmıştır. Ama Kenesarı Kasımov ayaklanmasının anlatılmasındaki hatalı yön ise sosyal ve ekonomik koşullar analiz edilmeden tek taraflı bir değerlendirme yapılmış olmasıdır. Bu yüzden de Kenesarı ayaklanmasının özelliği ile oluşumuna neden olan etkenleri anlamak imkânsızlaşmaktadır. Kitapta millî kurtuluş mücadelesine değinilmiştir ama sosyal ve ekonomik ilişkilere ve sınıf mücadelesi konusunda analiz yapılmamıştır. Bu, yayınlanan kitabın birinci cildinde yer alan hatalardır. (İkinci baskıda bunlar düzeltilmiştir). Kenesarı ayaklanmasını sadece Kazakistan'ın sosyal ve ekonomik ilişkileri çerçevesinde ve sınıf ilişkilerinin, ayrıca ayaklanma sırasındaki dış politika durumundan da anlayabiliriz. En önemlisi de ayaklanmanın amacını anlayabilmek için Kenesarı ayaklanmasının oluşumuna etken eden nedenlere detaylı bir şekilde analiz yapmaktır. Ayaklanmaya çeşitli sosyal gruplardan gelen temsilciler katılmışlar ve onlarında ayaklanma sırasında aynı amacı gütmedikleri de bellidir. (s.23)

b) Arşiv Kaynakları

Kazakların ekonomik yapısını, sosyal ilişkilerini, Kazakistan'ın komşu memleketlerle ve padişah hükümetinin sömürgecilik politikasıyla bunların yanında dış politika ilişkilerini araştırma için esas kaynak arşiv belgeleridir. Devrim öncesi Kazakistan tarihiyle ilgili arşiv belgeleri hiç yayınlanmamıştır. Askeri Bakan A. N. Kuropatkin'in direktifleriyle *"Türkistan bölgesinin yağmalanma tarihi için gerekli*

[49] Yakunin A.- a. g. e, s. 43.

belgelerin dizisi"[50] adıyla yayınlanan 14 ciltten oluşan belgeler en önemli ve kapsamlı yayın sayılmaktadır.

Bu dizinin ilk dört cildinde XIX. yüzyılın orta dönemlerine ait Kazakistan'ı işgal etme tarihiyle ilgili bazı arşiv belgeleri, Kenesarı Kasımov'un ayaklanmasıyla ilgili değerli bilgiler ve yine onun kaleminden yazılan mektuplar bulunmaktadır.

Kazakistan tarihiyle ilgili devrim öncesi yayınlanan eserlerin içinden Semey'li etnograf N. Y. Konşin'in yayınını da söylemek gerekir. O, yerel arşivlerden faydalanarak, *"Kırgız hanlarının, sultanlarının ve diğer kişilerin mektuplarından"* adıyla ve Alihan Bökeyhanov ile yazıştığı mektupları ayrıca *"Yabancı Ülkelerdeki Durumlar"*[51] adıyla Orta Asya tüccarlarının konuşmalarını yayınlamıştır. A. Bökeyhanov ile yazıştığı mektuplar Kazakistan'ın Çarlık Rusya'sıyla olan dış siyasi ilişkilerini anlatmakta, Genel Vali Kaptseviç'e yazdığı mektuplarında, Kazakistan'ı sömürgeleştirmenin ilk adımlarından bahsedilmektedir. Orta Asya tüccarlarının anlattıkları ticaretle ilgilidir. Taşkent, Hokand ve Doğu Türkistan'daki iç olaylar hakkında bilgi vermektedir. Bu belgelerin hemen hemen hepsi XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarına aittir.

Kazakistan tarihiyle ilgili Sovyet Hükümeti döneminde yayınlanan değerli eserler arasından Prof. M. P. Vyatkin'in düzenlemesiyle baskıya verilen *"Kazak SSC Tarihiyle İlgili Belgeler"* (1785-1823, C. 4) adlı kitabını gösterebiliriz. Bu çalışma Küçük Cüz'ün XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarını konu alan değerli bir eser sayılmaktadır. Kazakların diğer cüzleriyle ilgili belgeler ise bu baskının diğer ciltlerinde yer almaktadır. Başka ayrı belgeler de *"Kırmızı Arşiv"*, *"Tarihi Arşiv"* ve diğer basımevlerinde yayınlanmıştır.

Kazakistan tarihiyle ilgili yayınlanan belgeleri incelediğimizde, araştırmacıların bu alanda çok iyi bir çalışma sürdürmediklerini görüyoruz. Bu sebepten dolayı önünüzdeki bu çalışma yayınlanmamış arşiv belgelerini inceleyebilmek için ortaya çıkmıştır. Bizim kullanmış olduğumuz belgelerin birçoğu daha önce araştırmacılar tarafından incelenmemiştir.(s.24)

[50] Bu belgeler dizisini derleyen kişi Askerî Albay Serebrennikov A. G.
[51] "Semei eyaletinin hatıra kitabı", 1900-1902 yıllara ait.

Kazakistan'ın, XIX. yüzyılın ilk dönemindeki tarihiyle ilgili arşiv kurumlarında birçok belgeleri bulunmaktadır. Biz aşağıda adı geçen belgeleri inceledik:

1. Kazakistan'ın Merkez Tarih Arşivi'nden (KSSC Tarih Arşivi – Almatı) incelediklerimiz: Orenburg Sınır Komisyonu'nun 4. Vakfı, Omsk Bölge Müdürlüğü'nün 336-345 Vakıfları, Sibirya Kırgızları Sınır Başkanlığı yönetiminin 81. , 82. ve 374. Vakıfları, Alatav Bölgesindeki Büyük Orda Kırgızları Başkanı'nın 2. , 3. Vakıfları, Oral Bölge Müdürlüğü'nün 370. Vakfı.
Adı geçen vakıflarda bulunan belgeler içinde Kazak bozkırının iç durumunu tasvir edenleri çokça göz çarpmaktadır.

2. Çkalovsk Tarih Arşivi'nden (Çkalovsk Halk Tarih Arşivi) faydalandıklarımız: Orenburg Gelen Valisi'nin 6. Vakfı, 166. Vakıf; Orenburg Sınır Komisyonu'nun Eski Başkanı Tümgeneral G. F. Gens'in El Yazıları, 169. Vakıf; Sevastyanov'un El Yazısı, 96. Vakıf; Albay Avdeyev'in El Yazısı ve Orenburg Gümrük Bakanlığının Vakfı

3. Özbekistan'ın Merkez Tarih Arşivi'nden faydalandıklarımız: A. G. Serebrennikov'un topladığı *"Türkistan Bölgesini İşgal Etme Tarihi Hakkında"* adıyla anılan arşiv kaynağı. A. G. Serebrennikov'un bu kaynağı 30 ciltten oluşmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu ciltten devrim öncesi sadece 14 tanesi yayınlandı.

4. Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi'nden faydalandıklarımız: Askerî Bakanlığın Vakfı ve Askerî Bakanlığın Konsey Vakfı. Bu vakıfta Orenburg ve Batı Sibirya Genel Valiliği'nin Askerî Bakanlık ile yazıştığı tüm mektuplar toplanmıştır. Bu vakıfta Sultan Kenesarı'nın başlatmış olduğu Kazak ayaklanmasıyla ve Kazak bozkırlarının iç durumuyla ilgili birçok belge bulunmaktadır.

5. Moskova Merkez Tarih Arşivi'nden faydalandıklarımız: Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Arşivi'nin 1. ve 9. Vakfı. Burada Kenesarı Kasımov ayaklanmasıyla ilgili (1837-1847) birçok belge, Başbakan Nesselrode'nin İ. Nikolay'a yazdığı bilgilendirme mektupları bulunmaktadır. Aynı zamanda bu belge ve mektuplardan, Padişah hükümetinin Kazakistan'a uyguladığı sömürgecilik politikası açık bir şekilde görülmektedir.

6. St. Petersburg Merkez Askerî Tarih Arşivi'nden faydalandıklarımız: Askerî Bakanlık Departmanı'nın 9. Vakfı. Burada mahkeme işleriyle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. (1837-1847'deki ayaklanmaya katılanları sorgulama ve onların verdiği cevaplar).(s.25)

7. St. Petersburg Merkez Tarih Arşivi'nde İçişleri Bakanlığı'nın İskân Bölümünü ve Polis Departmanı'nın hizmet bölümünden Sibirya asayişi ile ilgili vakıflarını inceledik. Burada Orta Asya ticareti hakkında ve Küçük Cüz'ün ayrı ayrı üç bölgeye ayrıldığıyla ilgili, yönetici sultanların tayin edilmesiyle ve ayrıca Kazak bozkırının iç durumunu tasvir eden belgelerde bulunmaktadır.

8. St. Petersburg SSCB Bilim Akademisi'nin Arşivi'nde 23. Vakıf ve Şokan Valihanov vakfı kullanıldı. Bu vakıfta Ulu Cüz'ün Kazak boyları ile sultanları hakkında, Kazakların yaşamları hakkında ve Kırgızlar hakkında birçok değerli belge bulunmaktayken *"İsyancı Kenesarı Kasımov ile ilgili yazı"* da bulunmaktadır.

9. V. İ. Lenin Devlet Kütüphanesi'nin El Yazmaları Bölümü'nden Prens Baryatinski'nin Vakfını inceledik. Burada Kont V. A. Perovski'nin, Askerî Bakan olan A. İ. Çernişev ile karşılıklı yazıştıkları ilgi çekici mektuplar bulunmaktadır. V. İ. Perovski'nin mektupları Fransızca yazılmış olup mektupta Orenburg Bölgesinin durumuyla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. İşçi ayaklanmasıyla ilgili değerli bilgiler de sunulmuştur.

10. St. Petersburg-Saltıkov-Şedrin Kütüphanesi'nin El Yazmaları Bölümü'nden Orenburg'lu tüccar D. U. Belev'in 60'lı yılları yazmış olduğu Sırderya Kazakları'nın ekonomisi ve alış verişleriyle ilgili ilginç yazılar bulunmuştur.

11. SSCB Bilim Akademisi'nin Tarih Enstitüsü bölümünde bulunan, M. İ. Steblin Kamenskaya'nın düzenleyip yayına sunduğu *"Kazak SSCB Tarihiyle İlgili Belgeler"* in 5. cildinin el yazıları incelenmesi için önümüze kondu. Bu cilt Orta Cüz ile Küçük Cüz'ün XIX. yüzyılın ilk yarısını kapsayan tarihlerden bahsetmektedir.

12. Alişer Navai Devlet Kütüphanesi'nin (Taşkent) Doğu Bölümü'nden 530 ciltten oluşan *"Türkistan Külliyatı"* adlı eseri kullandık.

13. Özbek SSC Bilim Akademisi'nin Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nün Arşivi'nden aşağıdaki yazıları inceledik: Molla Mırza Âlim Bek Damolla Rahim Taşkendi'nin *"Sultanlar Şeceresi ve Hokand Tarihi"*. Molla Junus Şigaul Dadka'nın *"Dünya Bahçeleri (Fergana Tarihi boyunca)"*. (s.26)
Muhammed Riza Mirab'ın *"Devletin Bahçeleri"* (Ala-kol yönetime geldikten sonraki ve Muhammed Âmin Han'ın vefatına kadarki Hiva Hanlığı'nın Tarihi).

Kullanılan diğer belgeler, bu çalışmanın sonunda verilen hatırlatmalarda gösterilmiştir.

Kazakların ekonomik yapısı ile sosyal ilişkilerini araştırmak için en iyi kanıt olabilecek belgeler arşivlerden gördüğümüz, Kazakların yaşamı ve töreleri ile ilgili XIX. yüzyılın 40'lı yılları yazılmış bir yazıdır. Bu yazının tarihi aşağıda belirtildiği şekildedir. 1844'te, bozkır kurallarını hazırlamak için Orenburg Askerî Valisi Obruçev'in talimatıyla özel görevleri yerine getiren d'Andre'ye, Kazakların *"Orda'da yasa olarak kabul edilen"*[52] ve töreler uyarınca oluşan yasaları belirleyip kaleme almak için bu konuda yardımcı olabilecek kişileri toplaması işi verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda her bir yerden, Kazakların töreleri (yasaları) konusunda uzman, bilgili kişiler (kadılar, sultanlar) Orenburg bölgesine davet edildi. Yönetici sultanlar, Ahmet Jantörin, Ayşuak Baymuhammedov, mütevelli Aleksandrovski, Kenesarı Kasımov ayaklanması hakkında bir yazı ele alan Orda'nın Doğu Bölümü yazarı Polovorotov ve Kazakların yaşam şekillerini iyi bilen başka bürokratlar belgeler toplamaya ve yazmaya başladılar. Bu belgeler iki açıdan büyük bir değer taşımaktadır. İlk olarak, Orda'da Kazakların XIX. yüzyılın ilk yarısındaki ekonomik yapısı ile sosyal ilişkileri gösterilmiştir. İkinci açıdan ise bu belgeler Kazakların örf-törelerini iyi bilen Kazakların bizzat kendilerinin söylediklerinden yola çıkılarak yazılmasından dolayı önemlidir. Ayrıca, kendilerinin beyan ettiği, doğru veya yanlışlığını yine Kazakların önde gelenleri, sultanlar, kadılar kontrol etmişler ve yazının alt köşesine imzalarını atmışlardır.

"Kazakların yaşam şekli ve töre adetleri" yazılarında feodal yönetici grup olan sultanlar ve kadıların, kışları kışlakta yazları da yazlıklarda geçirmelerine hak verilmiş; bunun yanında halkın üzerine yüklenmiş görevler de listelenmişti. Ayrıca yazılarda kölelerin, tölengitlerin ve çobanların sosyal görünüşü gösterilmiş ve bu belgelerde Kazak bozkırındaki iç ticaret, göç tertibi ve kadıların mahkeme hizmetleri hakkında da bilgiler verilmiştir. (s.27)

Kazakistan'ın tarihî arşivlerinde bulunan, 1870'te Albay Metelitsin ve İzraztsov'un[53] kaleme aldıkları *"Yedisu Yöresindeki Halkın Örf ve Adetleri Hakkında"* adlı eser yakın bir tarihe aittir. Bu belge 1840'ta yazılan eserlerle kıyaslama açısından önemlidir. Bu belgeler incelendiğinde, Kazakların toprak işletmeciliğinde bazı

[52] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. (dava) 2794, s. 123-144, 1846.
[53] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, sıra 1, dava 4236, karar 271, 1870.

değişikliklerin olduğu, kölelerin durumları hakkında herhangi bir söz söylenmezken, tölengitlerin sosyal durumları ve hizmetleri açıkça belirlenmiş ve gösterilmiştir.

Kazakistan'ın feodal iç siyasetini betimleyebilmek amacıyla yerel bürokratların derledikleri "barımta ile ilgili" bilgilendirmeler, değerli birer kaynak niteliğindedir.[54] Bu bilgilendirmelerde, barımtanın ortaya çıkması ve Kazakların ekonomisine etkisini anlatmaktadır.

"Tarkanların" eski kuşaklarının sahip oldukları "Tarkan" unvanının verilmesi konusundaki ricalarına bağlı olarak Asya Departmanının talimatı üzerine tarkanlar[55] hakkında ve tarkanların Kazakistan'daki toplumsal durumu hakkında bilgilendirmeler toplanmıştır. Bu belgeyi inceleyerek XIX. yüzyılın ortalarına doğru tamamen unutulan "Tarkan" enstitüsü hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

Kazakların ekonomik ve sosyal durumunu ve aynı zamanda Orta Asya'daki ticaretin vaziyetini araştırma konusunda bize yardımcı olacak önemli belgelerden biri, Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı General G. F. Gens'in 9 ciltten oluşan El Yazması eseridir. Maalesef bu değerli eseri bugüne dek hiç kimse incelememiştir. Bu eserden G. Gelmersen,[56] Orta Asya hanlıklarıyla ilgili belgelerinden bir kısmını incelemek için Gens'in kendisinden izin alarak devrime kadar faydalanmıştır. Kazak boyları ile ilgili belgelerden ise Albay İ. Blaremberg[57] faydalanmıştır.

Gens'in El Yazması eserlerinde Küçük Cüz'deki Kazak boyları ile ilgili, bazı boyların göç yollarının mesafesi ve Kazakların Rus yerleşimcilerle, Orenburg Bölgesi'nin işçileriyle karşılıklı ilişkilerini betimleyen birçok ilginç bilgilerde bulunmaktadır. (s.28)

Orenburg ve Batı Sibirya Genel Valiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri yıllık raporlarından Kazakların ekonomisi ve iç ticareti ile alakalı bazı değerli bilgilere ulaşmamıza imkân sağlıyor. Bu raporlar her senenin bilgilerini çok iyi muhafaza etmesi bakımından bizim için değer taşımaktadır. Ayrıca, Kazakların durumlarını

[54] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 5, dava 431, karar 26, s. 9-10. "Orenburg bölgesi boyunca barımtanın yağmacılık ile hırsızlık çeşitlerinin hangilerini içerdiği hakkında bilgiler edinme ile ilgili ", 1861, "Kazak SSC Tarihi ile ilgili belgeler" adlı çalışmada epey bir bilgi toplanmıştır, C. IV, 1940.
[55] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, sıra 1, dava 2378, s. 15. "Tarkan Bekbolat Bekbayev'in kendi soyuna (kuşaklarına) tarkan unvanının verilmesini rica etmesi hakkında", 1847.
[56] Berichten uber Chiwa, Buchara, Chokand, St. Peterburg, 1839, iahre.
[57] Rusya İmparatorluğu'nun askerî-istatistik analizi, C. XIV, b. III, St. Petersburg, 1848.

öğrenebilmek için hükümet tarafından gönderilen ajanların vermiş oldukları cevaplardan da Kazak bozkırının durumuyla ilgili çok güzel bilgiler de yer almaktadır. Bunların yanında bu belgeler, sosyal grupların (sultan, kadı vs.) toplumdaki yeri ve siyasi durumları hakkında ve bu feodallere bağlı insanların (fakir, çiftçi, çoban) durumlarıyla ilgili bilgiler de vermektedir.

Bir diğer önemli konu da Kenesarı Hanlığı'nın siyasi yapısı konusunda araştırma yapmaktır. Bu konuyla alakalı en temel bilgiler 1845'te Kenesarı Ordasını ziyaret eden Dolgov[58] ile Merkez Komutanlığı Teğmeni Gern'in[59] bilgilendirmeleridir. Gern ve Dolgov'un bilgilendirmelerinde, bozkırı yaverler aracılığıyla yönetme, hanlık yönetiminin özellikleri ve bunların yanında tölengitler hakkında da dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, askerî güçlerin oluşturulması, Kenesarı'nın silahlı askerlerinin vaziyetleri hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir.

Hanlığın siyasi yapısı konusunda inceleme yapabilmek için Kazak bozkırında uzun süre savaş tutsağı olarak kalan, kıdemli astsubay Lobanov'un,[60] asker Gubin'in[61] ve İvanov'un vermiş oldukları cevapları da aynı derece değerli bir bilgi sayılmaktadır. Cevaplarında yönetim tertibi, vergi toplamak, han konseyini toplama işi hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Ayrıca gerekli bilgileri toplamak için özel olarak Kenesarı Ordası'na gönderilen Sultan Sanalı Mırzagaliyev'in bilgilendirme mektubu Orenburg Sınır Komisyonu'nun vakfında korunmaktadır. Sanalı, ayaklanmayı başlatan sultanla yüz yüze konuşmuş olmasından dolayı O, Kenesarı Hanlığı'nın içyapısı hakkında ilginç bilgileri detaylı bir şekilde veriyor.(s.29) Bununla birlikte biz, Orenburg Sınır Komisyonu'nun bürokratlarının yardımıyla Kazaklar arasında yaptıkları birçok anketten faydalandık. Ankete cevap veren Kazaklardan Kenesarı Hanlığı'nın siyasi yapısının şekli, birilerine bağlı olmanın çeşitleriyle, Hanlık hükümet yönetiminin gücü ve Kenesarı'nın devleti yeniden kurma konularında da değerli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca genel valilerin, Askerî Bakanlığa ve Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri bilgilendirme mektuplarında hanlığın siyasi yapısı ile ilgili bazı ilmi kanıtlara da rastlıyoruz. Bu dokümanları

[58] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, sıra 1, dava 2621, s. 879-892, 1845.
[59] KSSC'nin Tarih Arşivi, v.4, sıra 1, dava 2621, s. 941-944, 1845.
[60] Moskova'nın Merkez Askerî Tarih Arşivi, v. VUA, dava 1161, s. 229-231.
[61] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, dava 5557, s. 4-8, 1844.

incelediğimizde Kenesarı hanlığının göçebe, feodal bir devlet olduğunu düşünebiliriz. Bu devlet, feodallerin orta sınıfına dayanmaktadır.

Arşivlerde, Kazakistan'ın Çarlık Rusya'sıyla ve Orta Asya hanlıklarıyla olan dış siyasi ilişkilerinin sorunlarıyla ilgili değerli bilgiler vardır. Bu sorunu incelenmek için Gens'in El Yazması önemli bir belge sayılmaktadır. El yazmalarında, ticari işi sayesinde Orenburg'a gelen Orta Asya'lı tüccarlara sorulan soruların cevapları vardır. Bu soru ve cevaplardan Orta Asya'lı hanlıklardaki iç olaylar hakkında, onların Kazak bozkırına bakışları ile ilgili değerli bilgiler bulabilirsiniz. Bizim incelemiş olduğumuz vakıfların diğer belgelerinde de Gens'in aldığı notlardan başka, Hivalı, Taşkentli, Hokandlı tüccarların ve Rus tüccarlarının vermiş olduğu cevaplar da yer edinmiştir. Hiva ve Hokand Hanlıkları'nın Küçük ve Orta Cüz'ün topraklarına göz diktikleri önceden beri bilinmekteydi. Bununla ilgili taleplerini Kazaklara kabul ettirmek amacıyla Kazak sultanlarına ve boy reislerine sık sık mektup yazmışlardır. Kazak hanlarının Çarlık Rusya'sıyla olan karşılıklı ilişkilerini araştırmak için sultanlarla hanların merkezi hükümet ile yerel hükümet temsilcilerine yazmış oldukları mektuplar önemli kaynak sayılır. Sarjan'ın, Kasım'ın ve Kenesarı'nın birçok mektubu arşivde tutulmaktadır. Yerel arşivlerde yönetici sultanların ve ağa sultanların mektupları, valilere ve sınır komisyonu başkanlarına göndermiş oldukları bilgilendirmeleri de bulunmaktadır. Valilerin gönderdikleri ve aldıkları mektuplar çoğunlukla Kenesarı ayaklanmasıyla alakalıdır. (s.30) Kont Nesselrode, I. Nikolay'a yazmış olduğu bir bildirisinde, Kazak topraklarını işgal etmeyi *"Hükümetin hatlarının ileriye doğru uzanmasındaki asıl amaç, ekine elverişli topraklara sahip olmaktır. Bunun için de toprakları, oraya göç eden Kırgızları, oradan temizlemeliyiz"*[62] sözleri ile dile getirmektedir. Resmî mektuplaşmalarda padişah sömürgeciliğinin Kazaklara olan bakış açısını gösteren birçok bilgi de bulunmaktadır. İsmi duyulan, tanınmış bir bürokrat olan Orenburg Askerî Valisi Kont P. Suhtelen bir bilgilendirmesinde, *"Ben Kırgızların durumunu iyileştirmek isteyen, onlara eğitim vererek Avrupa halkının ulaştığı başarılara ulaştırmak isteyen hayırseverlere özenmem"*[63] demektedir.

Arşivlerde bulunan belgeler de Çarlık Rusya'sının, Kazakistan'daki sosyal politikasını anlamamıza da imkân verir. Çarlık Rusya'sı yürüttüğü sömürgecilik

[62] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, Polis Departmanı'nın Vakfı, dava 273, s. 4-13.
[63] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, ziraat bölümü, 8 büro işi, v. 134, s.1-2, 1834.

politikası sırasında sultanlar ile boy beylerinden destek aldığı bellidir. Bu konuyla ilgili Kazak beylerinin mektupları, bilgilendirmeleri ve dilekçeleri ilgi çekicidir. Mesela, Kenesarı ayaklanması sırasında hükümete güvenen sultanlar ile beyler kendilerini "isyancılardan" korumalarını rica etmişler. Akmola kurumunun ağa sultanı Kudaymendin yardım isteyerek şu şekilde yazar: *"Ben Rusya hükümetinden yana olduğum için Kenesarı Kasımov bana zarar vermenin yollarını araştırmakta"*[64].

Padişah yönetimi, sultanlar ile kadıların dilekçelerini her daim yerine getirdiler. Buna benzer doküman belgeler Almatı'nın tarih arşivinde, Orenburg Sınır Komisyonu'nun, Sibirya Kırgızları'nın sınır yönetimi idaresinde ve başka da vakıflarda bulunmakta. Kazak beylerinin belgeleri Kazak ve Tatar dillerinde yazılmıştır. Sınır komisyonunda bu mektuplar Rusçaya çevrilmiş, ama çoğunlukla yanlış çevrilmiştir. Bu yüzden de belgelerin çevirilerini kullandığımız zaman, biz onları asıl nüshasıyla kıyasladık.(s.31)

Valilerin ve Sınır Komisyonu başkanlarının hizmetlerine yapılan kontroller yerel hükümetin Kazaklara göstermiş oldukları zulüm hakkında değerli belgeler veriyor. Bu açıdan Rodofinikin'in, Liubimov ve diğerlerinin yapmış oldukları incelemelerin belgeleri çok değerlidir.

Asya Departmanının başkanı K. K. Rodofinikin'in yapmış olduğu araştırmasının sonuçları, vergi toplama sırasında yapılan zorlukları betimlemektedir. Rodofinikin "fazlasıyla vergi vermekten" Kazakların çok zor durumlara düşmekte olduğunu anlatmıştır. Vergi ödemekle beraber, topraklarından da ayrılarak, kışlak ve yazlıklarından dahi ayrılmak zorunda kalan Kazaklar, sözle anlatılamayacak zorluklar görmüşlerdir. Bununla ilgili Rodofinikin, *"Bunlara ek olarak sınır yakınlarındaki kışlaklarından kovulan Kazaklara, göllerden tuz almalarına dahi izin verilmeyecek bir şekilde zorluklar çektirmişler"*[65] diye yazmıştır.

Lyubimov da bürokratlar ve Rus Kazak'ı askerlerinin yaptıkları kötülükleri anlatmaktadır. O bu konuda *"Hat (sınır) boyunca yol aldığımda Rus Kazakları verimli*

[64] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, sıra 1, dava 31, s. 416-417, 1837.
[65] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, dava 5496, s. 8-14.

topraklarımıza tamamen el koydular diye Kazaklardan şikâyet ettiklerini çok duydum"[66] demektedir.

Yerel hükümetlerin işlevlerini inceleyen bürokratlar işlerini çok ciddiye almışlardır. Çünkü inceleme belgeleri hükümetin en üst kurumlarına iade edilecekti. İnceleme işlerinde gösterilen birçok delil Kazak bozkırında olup bitenleri açık bir şekilde anlatmaktaydı.

Orenburg Valisi Perovski ile Batı Sibirya Valisi Gorçakov'un askerî bakanlık ile dışişleri bakanlığı'nın vakıflarında tutulan mektuplara da değinmeliyiz. Bu iki vali Kenesarı ayaklanmasına olan bakış açılarından dolayı birbirine zıt açıklamalarda bulunmuşlar, ayaklanmayı değerlendirmeleri de birbirinden çok farklı olmuştur.

Askerî Bakanlığı'nın, Dışişleri Bakanlığı'nın vakıflarında bulunan ve ayaklanmaya katılanların yapıldığı soruşturma tutanakları, Kenesarı ayaklanmasını anlatan en değerli belge olarak görülmektedir. Bazı soruşturma tutanaklarının listesini örnek verelim: (s.32)

1 Abilhayr'ın liderliğinde olduğu 16 sultanın soruşturma işlemleri[67]
2 Ayaklanmaya aktif olarak katılan, Tobıldı Toktin'nın yönetmiş olduğu 4 ayaklanmacının askerî mahkeme işlemleri [68]
3 Ayaklanmaya katılan, Kenesarı'nın akrabası olan Bigali Seyilhan'ın yönettiği 17 ayaklanmacının mahkeme işlemleri [69]
4 Kudaymendin ve Tursınhanov sultanların soruşturma tutanakları [70]

Bu soruşturma işlerinin önemli olmasının sebebi yargılanan kişilerin tamamının ayaklanmada yer almalarıdır. Bu sebepten dolayı da onların ifadesinde, ayaklanan isyancılar hakkında daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ancak yine de bu belgeler konusunda dikkatli olmalıyız. Çünkü bilgileri veren kişiler ayaklanmayı değerlendirmekten ziyade soruşturma işinin bitmesi ve bu işlerden kendilerini sıyırmayı da düşünmüş olabilirler.

[66] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, dava 57-50, s.2-12, 1846.
[67] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, dava 169, s.20, 1838.
[68] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, sıra 1, dava 169, s. 12-13, 1838. "Kırgız Tobıldı Toktin'i ve Kenesarı Kasımov'un diğer suç ortaklarını askerî mahkemeye verme hakkında".
[69] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, 1-9 genel arşivi, dava 1, s.489-499, 1838-1849 yıllar.
[70] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, v. 9, b. 4, 1. davanın devamı, s. 91-102, 1842.

Bununla ilgili ayaklanmaya katılan, Seyilhan'ın yönettiği 17 kişinin askerî mahkeme işleri ilgi çekicidir. Bu mahkeme işlerini incelediğimizde, ayaklanmaya katılanlardan bazılarının ifadelerinde uyuşmazlık olduğunu, özellikle isyancıların sayısı ile ilgili bilgilerin uymadığını anladık. Molla Ömürbay Kaldıgulov'un bildirisinde, Kenesarı'nın hâkimiyetinde 15 bine yakın aile olduğunu dile getirmiş fakat onun verdiği bu bilgileri diğerleriyle karşılaştırdığımızda aile sayısını fazlasıyla söylediği ortaya çıkmıştır. Kenesarı'nın akrabası Seyilhan'ın ve isyancılar arasında tanınmış bir kişi olan Şokmar Baktıbayev'in göstermiş olduğu deliller biraz olsun doğruluk payına sahiptir. Mahkemeye çıkarılan kişilerin ifadelerini kıyaslayarak, onların vermiş oldukları bilgilerin doğruluğunu veya yanlışlığını tespit edebiliriz. Askerî mahkeme işlerini inceleyerek isyancıların sayısı, silahları ve askerî taktikleri hakkında da önemli bilgiler elde ederiz. Ayrıca, ayaklanmaya katılanların ifadelerinde Kenesarı'nın yaptığı işler ve hizmetleriyle ilgili, örneğin silah yapımı, savaşçılara askeri eğitim, mahkeme reformları gibi değerli bilgiler bulunmaktadır. (s.33)

Yukarıda adı geçen dokümanlar hariç biz, çeşitli kişilerin hikâye veya yazı olarak yazdıkları olay ve olguları da inceledik. Bunları üç kısma ayırabiliriz. İlk sırayı, Kenesarı Ordası'nda bulunan Orta Asyalı ve Rus tüccarların anlattıkları, ikinci sırayı, ayaklanmaya katılanların anlattıkları yer alırken üçüncü sırayı ise gerekli bilgileri toplamak için isyancıların kaldığı yerlere özel olarak gönderilen ajanların anlattıkları olarak yer edindiğini söyleyebiliriz.

Bu anlatılanların hepsi Orenburg Sınır Komisyonu'nda kaleme alınmıştır. Bu anlatılanların ikinci grubu ise, bizim yukarıda mahkeme-soruşturma işlerinin belgeleri hakkında söylediklerimizle aynıdır.

Ayrıca unutmamamız gereken diğer bir şey de bunları anlatan tutukluların çoğu kendilerini ayaklanmaya katılanlar arasında kabul etmemeleridir. Gereken deliller getirildiğinde de kaçak cevaplar, yanlış bilgiler vermeye çabalamışlardır. Hangi boydan geldiklerini, hangi köyden geldiklerini dahi gizli tutmuşlardır.

Bizim konu edinip söylediklerimizin doğruluğunu kanıtlamak için bir örnek gösterebiliriz. Ayaklanmaya katılan Çana Yarlıhanov ilk ifadesinde *"45 yaşımdayım. Ordu Komutanı (Starşın) Kuzembay Ahanov'un*[71] *bakanlığa bağlı kurumuna*

[71] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç.12, s. 16-17, 1844.

(vedomstva) Tama boyunun, Ataşal kolunun Kırgızıyım" derken; tekrar bir ikinci ifadesi alınacağı sırada şu sözleri dile getirmiştir: "Benim adım Çana Yarlıhanov. 40 yaşımdayım, karım ve çocuğum yok. Starşın Kalbay Bakbayev hâkimiyetindeki Kıpçak boyunun Kazak kolundan gelmekteyim. Önceden Ruslar ile Başkurtlar ifademi aldıklarında yaptığım işleri gizlemek için çeşitli cevaplar verdim."[72]

Buna benzer olayları başka "anlatılanlardan" da görebiliriz. (s.34)

Kazak bozkırına gönderilen ajanların anlattıklarında, ajanlar sınır komisyonundan aldıkları talimatlarıyla sınırlanıyorlar. Bu kişiler verdikleri ifadelerinde yanlış yapmamaya çalışsalar bile, bir konu ile "anlattıklarını" kıyaslayıp incelediğimizde birbirine tutarsız ifadeler verdiklerini görürüz.

Bir ajan, anlattıklarıyla Kasım Han'ın vefat ettiğini söyler. Aradan bir ay geçtikten sonra ikinci bir ajan, Kasım'ın Türkistan'da tutuklandığı hakkında bir habere dayanarak hata yapan Orenburg Sınır Komisyonu *"Kenesarı'nın babası Kasım Abılayev bundan önceki bilgilerde söylendiği gibi öldürülmemiş, Türkistan'da tutuklanarak ele geçirilmiştir"*[73] şeklinde bir haber yaymışlardır.

Ajanların iletmiş oldukları bilgilerde de eksiklikler yer alırdı. Buna sebep olarak, bazı ajanların (Kazaklar) bazen isyancıların yerleştikleri yerlere gitmeye korkarak, oraya varmadan yarı yoldan geri dönmeleri ve bilgi elde edinmek için halktan duydukları ile yetinmelerinden kaynaklanmaktaydı. Tüccarların söyledikleriyle kaleme alınan "rivayetler" hakkında da bunları dile getirebiliriz. Onlar, bazı "rivayetlerinde" eksiklikleri, eksik veya yanlış bilgileri fazlasıyla söylemişlerdir. Bu şekilde yapmalarının nedeni ise padişah yönetimine alış veriş sırasında kaybettiklerimizin yerini doldursun diye ricada bulunmaktan kaynaklanmaktaydı.

Ayaklanmaya katılan tüccarlar ifadelerinde belli bir düzen veya talimat içinde cevap vermedikleri için Kazakların hayat tarzlarının çeşitli alanlarından da bilgiler vermişlerdir. Tüccarların anlattıkları veya aktardıkları rivayetler, ajanların aktardıklarından içerik açısından daha çeşitli olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatımlarındaki tutarsızlık, bunları kâğıda düşüren bürokratların Kazak veya Tatar dillerine hâkim olmamalarından ileri gelmektedir.

[72] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 12, s. 5, 1844.
[73] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. (dava) 10, s. 8-13, 1841.

Saymış olduğumuz bu eksikliklere rağmen, bu anlatımlar Kazak halkının tarihi için değerli bir kaynaklar bütünü olarak görülmektedir. Çünkü bu kaynaklardan biz, Kazakların yaşamı ve toplumsal hayatının bütün meseleleri ile ilgili gerekli bilgileri elde edebiliriz. Bu "rivayetler" özellikle ayaklanmanın oluşma nedenlerini araştırma konusunda önemlidir. Ayaklanmaya Kazakların hangi boylarının katıldıklarını, o ayaklanmaya katılanların ifadelerinden yola çıkarak öğrenebiliriz.

Kazakların, Rus yerleşimcileriyle, Orenburg ve Batı Sibirya işçileriyle karşılıklı ilişkilerini anlamamızı sağlayan değerli belgeler de arşivde bulunmaktadır. Bu belgelerin arasında Sevastyanov'un[74] *"Orenburg Rus Kazakları askerlerinin gelişimi ve Merkezi Komutanlık Rejimi hakkında"* adlı El Yazıları ilgi çekicidir. (s.35) Bu yazılarda Orenburg bölgesinin iç durumunu ve askerlerle işçilerin kalmış oldukları zor durumları gösteren birçok belge de yer almaktadır. Ayrıca burada, meşhur yazar İosaf İgnateviç Jeleznov ile Orenburg Rus Kazakları askerlerinin yaşamını betimleyen yazar Buharin'in mektuplarından ve yayınlanmamış çalışmalarından nitelikli alıntılar da verilmiştir. Orenburg bilimsel arşiv komisyonunun üyesi General Chernov'un, Albay Avdeyev'in *"Orenburg Rus Kazakları Askerleri Hakkında"*[75] isimli El Yazmaları da değerli belgeler arasındadır. Ayrıca General G. F. Gens'in[76] El Yazmasında da önemli bilgiler çoktur.

Orenburg Gümrük Komisyonu'nun belgeleri de yerel halkın Rus işçileriyle olan ekonomik ilişkileri hakkında da kesik kesik malumatlar içermektedir. Bu materyalleri inceleyerek biz, Kazakların sınır yakınındaki Rus işçileriyle olan ekonomik ve kültürel ilişkilerinin arttığını, geliştiğini görebilmekteyiz. Bu sırada bu konuyla ilgili arşiv belgelerinin az olduğunu da söyleyemeyiz. Araştırmacıların bu gibi belgeleri tek tek toplaması gerekir ki onlar kişilerin söylediklerinden, bürokratların bilgilendirmelerinden vb. yola çıkarak elde edilir.

Bizim faydalanmış olduğumuz arşiv belgelerinin asıl özellikleri belirttiğimiz gibidir. Kullanmış olduğumuz bütün dokümanlara detaylı bir şekilde analiz yapmayı gerek görmediğimiz bellidir. Bu araştırmamız için alınan arşiv belgelerinin niteliğini

[74] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 169, S. N. Sevastyanov'un El Yazısı.
[75] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 96, Albay Avdeyev'in El Yazısı.
[76] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 166, G. F. Gens'in El Yazıları.

göstermek için biz, bu belgelerin en önemli olarak görünenlerini anlatmaya çalıştık. (s.36)

C) Folklor Kaynaklar

Bu çalışmamızda edebiyat ve arşiv kaynaklarından başka folklorik kaynaklar olan, olayda yer alanların tarihî şiirlerini, anlattıklarını ve onların hatıralarını, ayrıca Kazak folklorunu derleyenler ve o konuda tanınmış kişilerin J. Köpeyev, A. Divayev, O. Şipin ve F. Mukanov gibi kişilerin şiirlerini, bunun yanında halk atasözlerini de kullandık.

Bu belgelerin çoğu, Kazakların sosyo-ekonomik yapısını ve milli kurtuluş mücadelesini, mesela, Kenesarı ayaklanmasıyla ilgili kaidelerin birer kanıtı niteliğindedir.

Bu çalışmada faydalanmış olduğumuz asıl folklorik bilgileri belirtmeden önce büyük bir önem taşıyan bir konuya, tarihî kaynak olarak geçen folklorla ve folklorun bilimsel açıdan kullanılma yöntemlerine değinmemiz gerekmektedir. (s.36)

Kazakistan tarihini araştırırken, en değerli kaynak olarak folklorun önemi başta gelir. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kazak halkının yazılı edebiyatı yoktu. Bu yüzden de büyük tarihî olaylar, kuşaktan kuşağa söylenerek, destan, şiir, kıssa, masal, efsane vb. gibi sözlü eserler aracılığıyla aklında kalmıştır. Bu folklorik belgelerde Kazakların toplumsal ve sosyal yapısı, yaşam tarzları, örf ve adetleri ve son olarak da halkın hayatında yer edinmiş tarihî olaylar açıkça gösterilmiştir.

Folklor belgelerinin önemli olmasının altında şu nedenler yatmaktadır: O (folklorik bilgi) tarihî olaylar ile kişilere net ve çoğunlukla doğru bir yaklaşım kazandırmaktadır. Bunu yanında sözü edilen tarihî olaylar ve tasvir edilen olayların doğrudan halkın kendisi olmasındandır. P. Lafarg *"Halk destanı… Sadece onu sahiplenenlerin duygusu ile örf-adetleri birbirine benzediği zaman kabul edilir. Destan, giyimdeki yeni tarz gibi olamaz"* demektedir.[77]

[77] Lafarg P.- Kültür tarihiyle ilgili denemeler. Moskova, 1926, s. 51-54.

Kazak folklorunun, tarihçiler ve etnograflar için çok önem taşıdığı zamanda Akademisyen V. V. Radlov *"Bu destan da Yunanlıların destanı gibi bütün bir halkın manevi hayatı ile örf-adetlerini açıkça öne sermektedir. O askerî seferleri, kız istemeleri, davet vermeleri, at yarışlarını, ev yaşamını ve daha birçok konuyu epik bir açıdan güzelce betimlemektedir"*[78] demiştir.

Kazak folklorunu detaylı bir şekilde betimlemeden önce değineceğimiz tek bir şey vardır. Onlar da olayları geniş bir şekilde anlattığından, kaynak teşkil edecek belgelerle zengin olduğundan bu folklor, tarihçiler için ve toplumsal ilişkiler alanıyla ilgilenenler için gerçekten çok önemli bir eser teşkil etmektedir.

Ancak bu folklorik belgeler faydalanma konusunda, araştırmacıdan çok büyük bir ustalık talep eder. Bizim tarihçilerimiz ile edebiyat araştırmacımızın folklor bilgileri Marks ve Lenin yöntemleriyle ve şimdiki (modern) dönemdeki tarih ilmi ile donanarak değerlendirememeleri (Cumaliyev, İsmailov, Margulan vb. kişiler), bu değerli tarihî-etnografik kaynağa özensizlikle bakmaları pişman ediyor. (s.37)

Folklorun kendine has bir özelliği, onun nitelik ve sosyal yönden bir kalıpta olmadığıdır. Tarihî gerçekler ve şiirsel hayallerin, tercüme edilen bir eserde tercümanın yorumlarının, özellikle yüzyıllar öncesinden kişiden kişiye, kuşaktan kuşağa aktarılarak gelen, ozanların da bir nevi katkıda bulunduklarını unutmamalıyız. Yine de şiirin yazarı veya onu söyleyen kişinin sesi olsun, olayları kendi sosyal ve siyasi bakış açısına göre değiştiriyorlar. Bu sebepten dolayı, folklorik belgeler araştırıldığında onun sosyal yapısını, mümkünse onun yazarının veya söyleyenlerinin kimler olduğunu öğrenmek en önemli vazifedir. Örneğin, Kenesarı, "fakirlerin" reisi oldu, denilen birçok şiir vardır. Hatta bir şiirinde *"Kenesarı evsizler için sığınak, bakımsızlar için dayanak idi"* diye söylemişlerdir. Bunun gibi bir nitelemeyi kabul etmek fakir çiftçilerin reisi değil de büyük feodal olarak görülen Kenesarı ile ilgili düşünceleri tamamen değiştirmiştir. Birçok şiirde, Kenesarı ve onun yoldaşlarından överek bahsederken, han hükümeti yönetimini ve ayrıca geçmiş zamandan da övgüyle bahsedilmektedir.

Kenesarı'ya destan ve masallarda da yer verilmiştir. Özellikle gerçekte olmayan mucizevi olayları eklemek de geniş bir şekilde yayılmıştı. Örneğin bir destanda, tarihte hiç gerçekleşmediği bilinen bir olaydan bahsediliyor. Kenesarı'nın askerlerinin tamamı

[78] Radloff W.- Aus Sibirien, L., 1874, s. 162.

ölür ve kendi başına kalan Kenesarı dağ başındaki bir kaleye yerleşir. Bu olayla ilgili şu şiir söylenmiştir:

"Kaleye kaç defa kurşun yağdırsalar da

O kurşunlar dağa çarparak geri gelmiş,

O kurşunu yağdıranların özlerini öldürmüş"

Halk destanı çoğunlukla Kenesarı'yı büyük bir güce sahip olan birisi olarak göstermektedir. Bir destanda, padişahın Kenesarı'yı korkutmak için yaptığı birtakım işlere karşılık Kenesarı'nın verdiği cevap şöyledir:

"Hep söyledikleri iki laftan ibaret

Birisi sanki demir, tangır tungur öter,

İkincisi kırmızı göz, ateş gibi yanar."

Folklor eserlerinin hemen hemen hepsinde karşılaşacağımız bunun gibi aşırı büyütmelere nasıl davranacağımız bellidir. Ancak bu eserleri değeri yok hükmünde sayıp, onları dikkate almamak en büyük yanlıştır. (s.38) Çünkü böyle destanlarda masalımsı görünüşlerle beraber ayaklanmacıların savaştığı güçlüklerle ilgili tam bir açıklama yapılabilir. Kazak halkına zulüm gösteren sadece padişah ve adamları değil, ayrıca Kazak soyluları için de şunlar söylenmiştir:

"Kazakların bağımsızlığını soylular sattılar,

Generallerle bir oldu soylular,

Padişah'tan hediye bile aldılar."

Araştırmacının en önemli görevi, gerçeği hayalden ayırabilmek ve ayrıca folklorik belgelerde ortaya konan gerçekleri incelemek ve onları arşiv ve edebiyat kaynaklarıyla karşılaştırmaktır. Biz de tam bu şekilde yaptık[79]. Örneğin, Kenesarı ayaklanmasına katılan şairler Nisanbay ile Doskozhan'ın şiirlerini karşılaştırdık.

[79] Hepsini tamamen inceleyip karşılaştırdık diyemeyiz, çünkü şiirlerinin tamamı kâğıda geçirilmemiştir, ayrıca yazılım kalitesi de iyi değildir. Maalesef, Kazakistan'da folklorik mirasa ve onları bilimsel yönden

Folklorik belgeleri değerlendirirken onun kendine has özelliği de dikkate alınmalı. Örneğin, şiir ile poem'in tasvir ettiği bir olayın doğruluk seviyesi, ayaklanmaya bizzat tanık olan ve ayaklanmaya katılan kişilerin anlattıklarının doğruluk seviyesinden bir derece düşük olur. Bunun gibi anlatımları da birinci elden kaynak sayılan hatırat belgeler olarak değerlendirmek gerekir.

Burada bir şeyi daha dikkate almalıyız. Başka sınıfa ait olan bir şair, kendi sınıfının çıkarları için çoğunlukla şiirin asıl nüshasını değiştirirmiş. Örneğin, biz Taşkent arşivinden adı belli olmayan bir feodalin, XIX. yüzyılın 40'lı yılları yazılmış şiirlerine rastladık. Bu şiirin yazarı hakkında Orenburg Sınır Komisyonunun başkanı V. Grigorev *"Yakın zamanda ortaya çıkan, Rusya'nın gücü ile silahlarının şöhretinden bahseden birçok şiirin arkasından, diğerlerinden farklı olan bir şiir de vardır. Pervuhin Bey'in anlattığına göre, Ordalıların bir saygıdeğer kişisinin yazdığı bir şiir vardır ama yazarın kim olduğunu öğrenemedik"*[80]

Sömürgecilik baskını anlatan bu şiirin yazarı padişah hükümetinin sömürge, işgal etme politikalarına nasıl bir açıklama getirdiğini aşağıdaki metinden görebiliriz. (s.39)

"Bizim ulu imparatorumuz oturuyor tahtta

Hangi padişah olursa olsun hep halkının yanında

Sakin yaşam, bol yemek, her şey güzeldir bizde,

Çünkü ulu imparatorumuz kendi halkını düşünmekte."[81]

Kazak halkının sınıflara bölünmesine bağlı olarak, fakirlerin dertlerini kaleme alan şairler ortaya çıktı. XIX. yüzyılın ilk yarısında meşhur halk şairi Nogaybay, şiirlerini fakir köylülere ithaf etmişti. Onun biyografisiyle ilgili bilgi azdır. Sadece Tarbagatay bölgesindeki Zaysan isimli bir yerde doğup büyüdüğü bellidir. Nogaybay, fakir köylülerle devamlı görüşürdü. Bunların yanında doğduğu yeri de çok seviyordu.

---

düzenlenmesi için bugüne kadar belirli bir zaman ayırılmamış, ama onlar ilgi isteyen alandır. Bu eksikliklerden dolayı araştırmacıların çalışmasını bir hayli zorlaştırmakta.

[80] Özbekistan'ın Merkez Tarih Arşivi, ÖzbSSC, v. 715, ç. 15, s. 57. Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'nın Orenburg Askerî Valisine gönderdiği bilgilendirmesi, 1854.

[81] Aynısı, s. 57.

O, *"Bozkırda doğdum. Bozkır karnımı doyurdu. Bozkırın havasıyla nefes alıyorum. Bu yüzden de aklım hep bozkırdadır"* demiştir.

Nogaybay çalışması hakkında A. İvanovski, *"İşte, kendi halkından ebediyen ayrılan tam da bu fakir köylüler hakkında Nogaybay bir şiir yazmıştır. Bu şiirini okuduğunuz zaman onun canına batan, aklından çıkmayan düşüncelerden kurtulmak için istediğini düşünürsün."*[82]diye değerlendirmiştir.

Yakın tarihlerle ilgili folklor belgeleri ayrıntılı bir şekilde ele almalıyız. Bu şiirlerde çoğunlukla Kazakistan'ın geçmiş hayatı gereğinden fazla övülüyor, kişiler methediliyor, han ve halkın çıkarları aynı seviyede gösteriliyordu. Bunun gibi şiirlerin çoğu bir taraftan kendi feodalleri tarafından, diğer bir taraftan padişah sömürgecilerinin baskıları arasında kalan Kazakların, Kazakistan'ın geçmişine göz dikilip, Kazakların huzur ve barış içindeki zamanları düşündükleri sırada ortaya çıkmış şiirlerdi. Bu yüzden de herhangi bir şair için, güzel bir gelecek umuduyla Kenesarı gibi tanınmış bir kişinin yaptıklarını şiirlerinde konu alması yeterlidir. Bunu unutmadan aklımızda tutmamız gereklidir.

Folklorik belgelerle çalıştığımızda bizim yönetimimize aldığımız esas kurallar bu şekildedir.

Kenesarı ve Nisanbay için yazılan tarihî şiirlerle, destanların arasında Nisanbay'ın *"Kenesarı Hakkında"* şiirinin önemi büyüktür. (s.40) Ama bu yazarın hayatı hakkında anlatılmış biyografik bir çalışma yoktur. Sadece Nisanbay'ın kendisi ile ilgili söyledikleri birer ipucudur:

"Nereli olduğumu sorarsanız, / Aşamaylı bir Kereyt'im.

On beş yaşıma geldiğimde, / Kenesarı Navrızbay törelere gelmiştim."[83]

Ayaklanmaya katılan Nisanbay, Kenesarı'nın Kırgız Manaplarıyla mücadelesini detaylı olarak anlatmakta ve Kenesarı'nın nasıl vefat ettiğini de açıklamaktadır.

---

[82] İvanovski A.- Kırgızistan'ın halk şairi Nogaybay, "Etnografik inceleme", III. Kitap, 1889, Moskova, s.10-17.

[83] Karayev- Nısambay'ın Kenesarı ile Naurızbay hakkında şiiri, s. 10. KazSSC'nin Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmaları Vakfında bulunmakta.

Şiirde, Kazak toplumunun iç durumunu iyi anlatmış; birliğin olmadığını, boylar arası kavgalar ve barımtaların da yer aldığını göstermiştir. Kenesarı'nın bir bütün Kazak devleti kurulmasını amaçlayan düşüncesi Nisanbay'ın şiirinde şu şekilde anlatılmaktadır:

"Topraklarını bırakmalarının sebebi

Kazakların birlik olmaması[84]

Eğer birlik olsaydı

Kim üzebilirdi ki Kazak balasını"[85]

Ayrıca şiirde daha başka önemli tarihî olaylar da anlatılmıştır. Mesela, Kenesarı'nın Kırgızlarla antlaşma yapması için Jeke Batırın önderliğinde kendi vekillerini göndermesi, düşmanlarına karşı bir araya gelmek için Kırgız Manaplarına çağrıda bulunması gibi. Bu gerçeklerin tamamını arşiv belgeleri doğrulamaktadır. Jeke bahadır hakkında ve Kırgız Manaplarının isyancılara karşı olan bakış açıları hakkında Nisanbay,

"Jeke bahadır önderliğinde, / On iki kişi gönderdik Koki gölünden

İki ay sonra esir düştüler / Jankaraş ve Jantay esaretinde" [86] mısralarını dile getirmiştir.

Şiirde ayrıca Kenesarı'nın en iyi bahadırları ile yoldaşlarının isimleri de geçmektedir. Bu isimler; İman, Javke, Tölebay, Agıbay, Buharbay, Mendibay, Dulat ve Şakir[87]. (s.41)

Ve sonunda, Kenesarı'nın nerede savaşıp, nerede vefat ettiğini ancak Nisanbay'ın detaylı bir şekilde anlattıklarından yola çıkarak öğrenebiliriz (Kenesarı'nın son savaştığı yer ile nasıl vefat ettiği konusunda bilgi bulunmasa bile).

---

[84] "Pestrota rta ", yani kazaklar arasında birliğin olmaması.
[85] Karayev- Nısambay'ın Kenesarı ve Naurızbay ile ilgili şiiri, s. 312.
[86] Nısambay- Kenesarı hakkında şiir, s. 335.
[87] Mukanov S.- XIX. yüzyıldaki kazak edebiyatı tarihinden denemeler, s. 52.
Son zamanlarda S. Mukanov Kenesarı'nın önde gelen bahadırlarının onunla beraber seferlerde olduklarını doğrulamayan makaleler yazdı. Ancak bu Nısambay şiirindeki delillere de başka da bilgilere de karşı gelmekte (uymamakta).

Ancak Nisanbay'ın şiirlerinin taşıdığı değerin yanında, onun eksik taraflarını da söylemeliyiz. Örneğin, tarihî gerçekleri anlattığında doğruları göstermemesi (doğrulardan uzak kalması) ve bazı bahadırların rolünü üstün göstermesi gibi. Navrızbay ile diğer bahadırların erliği masaldaki gibi betimlenmiş hatta Navrızbay'ın *"Kızıl Auız"* denilen atı insan özelliği kazanmıştır.

Nisanbay'ın destanları Sultan Jantörin'in Rus diline çevirmesiyle *"Rus Coğrafi Topluluklarının Orenburg Bölgesindeki Yazmalar"* 1875'te yayımlanmıştır. Ama bu eserin eksik tarafı ise padişahın adresine söylenen birçok siyasi yanları Rusçaya çevrilmemiş ve yazılmamıştır. Nisanbay'ın destanlarını 1924'te yayınlanan Jusipbek Basıgarin, şiirin metnini daha da kötü saptırmış, şiirdeki Kenesarı taraftarlarıyla ilgili söylenen kısmına Basıgarin aşağıdaki gibi eklemeler yapmıştır[88].

"Bütün yağmacı katiller, / Hırsız gibi arkasından geldiler.[89]

Diğer bir bölümünde şöyle denilmektedir:

"Kenesarı bir bahadır, / Halk içinde tek başına

Köleleri ile yaverleri, / Hepsi birer terbiyesiz.[90]

Basıgarin'in Nisanbay şiirini bilerek saptırması öncelikle onun, Kazakların kurtuluş mücadelesinden nefret eden Alaş Orda ideologlarından biri olmasından kaynaklanıyor olabilir. Basıgarin'in dedesi Altıbay Köbekov, Jappas boyunun boy reisidir. Kenesarı'yı takip eden padişah birliklerine çok kez katıldığı için isyancıların elleriyle öldürülmüştür. Diğer bir dedesi Cangabıl Tölegenov'un köylerini, Kenesarı taraftarları birkaç kez yağmalamışlardır. J. Basıgarin'in, şiirin yazarı Nisanbay'ı, ayaklanma başkanına ve ayaklanmaya katılanlara karşı koymasının sebebi de budur. (s.42)

Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmaları Bölümünde Nisanbay destanının bundan başka iki nüshası bulunmakta.

---

[88] Basıgarin'in kendisi şu şekilde yazmakta: "Kenesarı ve Naurızbay destanını düzelttim, gerekli cümleleri çok iyi değerlendirdim (kullandım)". Bakınız: Nısambay'ın Kenesarı ve Naurızbay hakkında şiiri. Basıgarin tarafından düzeltilmiş, s. 47, Moskova, 1924.

[89] Nısambay'ın Kenesarı ve Naurızbay ile ilgili şiirine bakınız. Basıgarin tarafından toplanmış, s. 7, Moskova, 1924.

[90] Nısambay'ın Kenesarı ve Naurızbay ile ilgili şiirine bakınız. Basıgarin tarafından toplanmış, s. 18, Moskova, 1924.

Birini, Jusipbek Şeyhislamov 1912'de Kazan şehrinde Kazak dilinde yayınlamış; diğerini ise enstitü çalışanları tarafından, Turgay bölgesinde yazar Kaşkınbay Karayev'in anlattıklarını 1939'da kâğıda geçirilmiştir. Bu iki nüsha anlatılanların doğru olması açısından birbirine benzer. Sadece Şeyhislamov'un nüshasında özellikle nüshanın giriş bölümünde ve son kısmında birkaç satır eklenmiş ve ara sıra Tatarca kelimeler eklenirken şiirin asıl konusuna müdahil olmamaktadırlar. Maalesef, Kenesarı'nın hanımı Kunimcan'ın 1845'te tutsaklıktan serbest bırakılıp memleketine geri dönmesi ve Nisanbay'ın, Saydakkoja ve yazar Köbek[91] ile olan atışmaları hakkında yazılan hiçbir eser bulunmamaktadır. Çeşitli yazarlar, bu şiirlerden alıntılar almaktadırlar. [92]

Kenesarı'nın ölümünden sonra Nisanbay uzun yıllar Orta Asya'yı dolaştı ve sonunda 1870'te bir dilenci olarak öldü.

Ayaklanmacıların arasında Nisanbay hariç Hasan isimli meşhur bir yazar daha vardı. Maalesef, onun şiirleri elimize geçmedi. İki gözünü de kaybeden, kör ve yaşlanmış bir şekilde Hasan'ı canlı olarak gören Kazak folklorunun bilgesi Alektorov onun hakkında şunları söylemiştir:

"Nisanbay kobızını çalarak, Abılay'ın torunu Kenesarı'nın hayatında gelişen son olaylar hakkında halk arasında şiirler söylediği zamanda, Kırgızların Gomeri olan, geçmişi şiirleştiren Kör Hasan, Kenesarı ile yakından tanışıyordu. Onun seferlerine de eşlik eden bu şair Kenesarı'nın Ruslarla savaşı ve Çin imparatorluğu yakınlarına doğru kaçması hakkında şiirler söylemiştir. Bozkırın en iyi şairlerinin şiirlerinde konu aldıkları Kenesarı hakkında anlatılanları dikkatle dinleyenler halkını özgür, bağımsız kişiler olarak görmeyi hayal eden, bütün hayatını buna adayan sultanın cesurca vefat etmesine duygusal yaklaşırlardı"[93]

Kazakların XIX. yüzyılın 20-40'lı yıllarındaki ayaklanmalarının sebebini öğrenmek için Doskoja ve Kuder gibi şairlerin ayaklanma sırasında kaleme aldıkları şiirlerinin önemi gerçekten çok büyük bir önem taşımaktadır.

---

[91] "Kenesarı'nın Kırgız Manaplarıyla mücadelesi ve Kenesarı'nın vefat etmesi" denilen kısma bakınız, bu kısımdan gerekli alıntılar verilmiştir.

[92] Karayev'tan kaleme alınmıştır. Yazı KazSSC'nin Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmaları Bölümünde korunmakta.

[93] Alektorov A.- Kırgızların halk edebiyatı. Bakınız: "Astrahanskii Vestnik", 1893, № 1222.

Şair Doskoja, Kenesarı'nın çağdaşı idi. O, Orenburg yöneticilerine vermiş olduğu ifadesinde; *"Adım Doskoja. Toburin'in oğluyum ve Orta Asya'dan geliyoruz. Altay-Kalkaman boyundanım. (s.43) Kenesarı Kasımov Sultan, Akmola bölgesini bastığında ben bütün ailemle Sultan Köşek Kasımov'a katıldık"* demiştir. [94]

Onun Sarıarka'dan ayrılacağı sırada yazdığı *"Veda"* şiiri çeşitli nüshalarda bize ulaştı. Bu şiir, Kenesarı'nın millî kurtuluş mücadelesinin merkezini Orta Cüz bölgesine taşımaya mecbur kaldığı sırada ortaya çıkmıştır.

Doskoja şiirinin bir nüshası, 1894'te bizzat kendi söyleminden kaleme alınmıştır. Orenburg yakınındaki Börte adlı yerde yaşayan şair Ahmet şunları hatırladığını söylemektedir:[95] *"Padişah birlikleriyle yapılan çok sayıda kavgadan sonra Kenesarı taraftarlarıyla birlikte Alatav'a yerleşmeye karar verir. Köyleri yol hazırlıklarını devam ettirirken Kenesarı, bir tepeye çıkarak düşüncelere daldı. Bu sırada uzaktan iki atlı kişi göründü. Onları fark eden Kenesarı etrafındaki adamlara 'Şu karşıdan gelen Doskoja'dır. Beni göç etmekten alıkoymayı düşünüyor. Sizler toparlanmaya devam edin, onunla kendim konuşurum.' Şair Doskoja Kenesarı'nın yanına gelip veda şiirini söylemeye başladı."*

"Veda" şiirinin nüshası 1895'te Kazalı ilçesi Rayım Bolısının adamı Esbergen Ötepbergenov'un anlatmasıyla A. Nesterov tarafından yazılmıştır[96]. Onun, A. İ. Dobrosmıslov'un[97] yayınladığı nüshadan farkı sadece stilistik düzenlenmesindedir.

Doskoja'nın Veda şiirinin tarihî değerinin olması, Kazakların XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında gerçekleşen Millî Kurtuluş Mücadelesi'nin sebeplerini açık bir şekilde dile getirmesi ve doğduğu topraklara veda eden Kazakların üzüntüsünün ustalıkla betimlenmiş olmasında gizlidir.

Kuderikoja'nın *"Karkaralı Dağıyla Vedalaşmak"* adlı şiirinin de taşıdığı önem aynıdır. Yazarın hayatı ile bildiklerimiz sadece onun Koja boyundan geldiği, Türkistan'da yaşamış ve sonrasında da Karkaralı'ya taşınmış olmasından ibarettir. Kuderikoja'nın *"Veda"* şiiri 1827'de padişah yönetiminin Karkaralı'ya surlar inşa

[94] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 170, karar 19, s. 99-100, 1843.
[95] Bu hatıra "Jana Mektep" dergisinde yayınlandı, Kızılorda, 1925, №3, s. 35.
[96] Bakınız: "Kazan Üniversitesi yakınındaki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya topluluğunun haberi ", Kazan, 1900, C. XVI, baskı I.
[97] Dobrosmıslov A. İ.- "Turgay bölgesi", Tver, 1902.

ederek, Kazakları topraklarından gitmeye mecbur kılan dönemde söylemiştir. Kuderikoja kışın Kazaklara kışlak olan meşhur Karkaralı dağını da şiirinde konu edinmiştir. (s.44)

Ayaklanmaya bizzat katılanların kaleme aldıkları bu gibi şiirler hariç, halk içinde çok yayılan, kimin yazmış olduğu belli olmayan birçok şiir ve destanlar da vardır. *"Navrızbay ve Hanşayım", "Yaverlerin Ölümü", "Sarjan Bahadır"* vb. Bunlar aslında XIX. yüzyılın sonuna doğru kâğıda geçirilmiştir.

"Navrızbay ve Hanşayım" destanında Navrızbay'ın 3500 tane atı olan Tileukabak'ın köyüne yapılan seferi anlatıyor. Bununla ilgili arşiv kaynaklarında da bahsedilmekte ve ayrıca Kenesarı'nın, Tileukabak'a yazdığı mektup da korunmuştur. Destanda Tileukabak'ın serveti şu şekilde şiirleştirilmiştir:

"Tileukabak serveti bol zengin imiş,

3500 atın hepsi asil atlarmış,

Atlarını hiçbir fiyata satmaz,

Sadece akrabaları onun atını kullanmış…"[98]

Diğer bir *"Yaverlerin Ölümü*[99]*"* adlı destanda, Navrızbay'ın 90 yaverinin 1844'te Jappaslılardan zekât toplama sırasında öldürüldükleri anlatılmış. Öldürülen yaverlerin defnedildiği yer *"Yaverlerin Ölümü"* olarak adlandırılıyor. Jappas boyunun reisi Tölegenov'un zekât toplayıcıları bir gecede nasıl öldürüldüğü anlatılmış. Destanda detaylı olarak gösterilen gerçekler yazılı kaynaklarla doğrulanmıştır. Örneğin, yakın bir zaman içerisinde biz Çkalovsk Tarih Arşivi'nden yönetici Sultan Ahmet Jantörin'in[100] bir mektubuna rastladık. Mektupta Navrızbay'ın yaverlerinin nasıl vefat ettikleri ve bu olaya Jappas boyu ve kollarının nasıl bir yaklaşım sergiledikleri yazılmıştır. Bundan başka Omar Şipin'in *"Yedi Bahadırın Kısa Tarihi"* adlı eserde de bu olaya tanık olanların söyledikleri de gösterilmiştir. Bunların hepsi bu olayın nasıl gerçekleştiğini anlamamıza yardımcı olur.

---

[98] "Navrızbay ve Hanşayım (Prenses) " destanı, 88 sayfa. Kenesarı hakkında şiir ve destanlar dizisi. Yayına hazırlayan KSSC Dil ve Edebiyat Enstitüsü.

[99] "Yaverlerin ölümü" destanını 1936'da Nurkipov Turgay şehrine kâğıda geçirmiştir. Yazı 24 sayfadan oluşuyor.

[100] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 54, 50, 137-8140, 1840.

"Sarjan Bahadır[101]*"* destanı, XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında Kazakların ayaklanmasına liderlik eden Kenesarı'nın ağabeyi Sarjan'a ithaf edilmiştir. Destanda Sarjanla birlikte Kenesarı ve Navrızbay'ın erlikleri ve kahramanlıkları da anlatılmaktadır. Ancak destanda bazı yanlış bilinen gerçeklere de rastlanıyor. Örneğin, Sarjan'ın büyük olmasına rağmen burada Kenesarı'nın kardeşi olarak geçmekte. (s.45) Kenesarı'nın hanlık kurduğu belirtilirken gerçekte Sarjan'ın döneminde Kenesarı hanlık kurmamış ve hatta Kenesarı'yı kimse tanımıyordu bile. Destanda buna benzer tutarsızlıklara çok rastlanmaktadır. Buradan da onun son dönemlerde kaleme alınan bir eser olduğunu anlarız.

Kenesarı bahadırlarının, ayaklanmaya katılan rütbesiz askerlerin ve bu olaya tanık olanların söylediklerinin kaleme alındığı bu yazılar çok dikkat çekicidir. Bu gibi yazma eserlerin önemi, edebi eserlere göre eksiksiz ve açık bir şekilde anlatılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu yazılar Kenesarı'nın bahadırlarıyla ilgili bilgiler sunmaktayken ayrıca Kenesarı'ya yakın olan kişilerin sosyal yapısını da tasvir etmemize imkân vermektedir. Çünkü bununla ilgili resmî kaynaklarda bilgilerin az olması, bu anıların aslında ne kadar önemli ve değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tulik Titakov'un, 1900'de Kenesarı'nın batırları Mınbay Şınbayev (Agıbay'ın kardeşi) ile Bektemir'in kendi ağızlarından yazmış olduğu hatıralar da değerlidir. Bu hatıraları Titakov, *"Sarıbulak"* köyünü ziyaret ettiğinde yazmıştır.[102] T. Titakov eğitimli, okumuş bir kişi olup bizim dönemimizde çok yaşlanıp vefat etti.

Titakov çalışmasının ilk bölümünü Kasım Abılayev'e ithaf ediyor, oğulları Esengeldi ile Sarjan'ı öldürdükleri için Taşkentlilerden nasıl intikam aldığını açıklamaktadır. Bu olayla ilgili arşivlerde birçok belge bulunduğu için çalışmanın ilk yarısı, bazı anılar hariç, çok ilgi çekmemektedir. Daha sonra Kenesarı ve Navrızbay ile ilgili biyografik bilgiler verilmekte, yine de bu bilgiler meşhur Agıbay batırın özgeçmişi ile benzer görünmektedir. Kenesarı ve Navrızbay'ın soyları hakkında bilgiler verilirken, güzel kız kardeşleri Karaşaş'ın görünüşü ile de betimlemeler bulunmaktadır. Ayrıca Titakov, ayaklanmacıların ordusu ve Kenesarı'nın yasa çıkarma çalışmaları hakkında da bilgiler verilmektedir. Titakov'un çalışmasının son bölümü ise Agıbay Batır ile ilgilidir.

[101] "Sarjan bahadır" destanını 1940 yılında F. Mukanov kâğıda geçirmiştir (yazı 72 sayfadan oluşmakta), KSSC'nin Dil ve Tarih Enstitüsü El Yazmaları Vakfında korunmakta.

[102] Titakov Tulik- "Kasım Abılayev, Kenesarı, Naurızbay, Agıbay ve diğer kişilerle ilgili tarihi bilgeler", 1900, s. 31. KSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Vakfında bulunmaktadır.

Onun biyografisi, Kenesarı'yla olan karşılıklı ilişkileri, yaptığı kahramanlıklarıyla ilgili değerli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada Agıbay'ın dış görünüşü, ailesi ve nasıl vefat ettiği ile alakalı detaylı birliler anlatılmıştır.

Yusuf Köpeyev'in Kazak folkloru ile ilgili yazmış olduğu üç ciltlik çalışmasında Kenesarıyla ilgili toplamış olduğu bilgiler de dikkat çekicidir.[103] (s.46)

Y. Köpeyev, demokratik alanda tanınmış yazar ve şair aynı zamanda Kazak folklorunun bilgesidir. Pavlodar Eyaletinin Bayanauıl bölgesi Karcas idari bölgesindedir. 1929'da vefat etmiştir.

Y. Köpeyev'in betimleyici yazılarından Kenesarı'nın savaş taktikleri ile ilgili birçok detayı öğrenmiş bulunuyoruz. Örneğin, bu olaya bizzat kendi tanık olan Jadiger Smailov'un kendi ağzından kaleme alarak, 1838'de Aktau Kalesine yapılan saldırıyı ve bu saldırıya katılan Kenesarı'nın Batırlarını, özellikle göstermiş oldukları erlikler için Kenesarı'nın *"Jeke Bahadır"* diye adlandırdığı Tölebay Batır'ı da betimlemiştir.

Kenesarı'nın Kırgız Manapları ile yapmış olduğu son savaşı ve Kenesarı'nın vefat etmesi de tarihî bir gerçeklikle anlatılmaktadır. Düşman tarafına geçip saf değiştiren Sıpatay ile Rüstem sultanların yaptığı hainlikler de gösterilmiştir. Köpeyev diğer yazarlara nazaran, savaşın gerçekleştiği yerleri detaylı olarak anlatmakta ve bu yerlerin adlarını da bir bir göstermektedir. Ne yazık ki bunlara diğer başka eserlerde rastlanılamıyor. Ancak Köpeyev, çalışmasının bazı bölümlerinde yanlışlıklara da yer vermektedir. Ayrıca halk arasında söylenen bazı efsane ve hikâyeleri gerçek olarak göstermektedir. Örneğin, *"Kenesarı'yı öldürenlerin hepsi, onun (Kenesarı'nın) kutsal ruhuyla lanetlenmişler, bütün sülaleleri yol olmuştur"* diye yazmaktadır.

Kenesarı Kasımov ile onun savaşçı yoldaşları hakkında epeyce bir folklorik belge toplayan kişiler arasında öne çıkan isim, Kazakistan'ın halk yazarlarından, Kostanay eyaletinin Obagan bölgesinde yaşayan Omar Şipin'dir[104]. Toplamış olduğu bu belgelerden yola çıkarak Omar Şipin, *"Yedi Bahadırın Kısaca Tarihi"* adlı eserini meydana getirmiştir. Bu eser Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi'nin El Yazmaları bölümünde bulunmaktadır. Omar Şipin'in kaleme almış olduğu bu hikâyeler

[103] Köpeyev Zh.-Kazakların folklor ve etnografya tarihiyle ilgili belgeler, C. I-III, KSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Vakfında bulunmakta.
[104] Şipin Omar- "Yedi bahadırın kısa tarihi". Yazı kazak dilinde yazılmıştır.

ve şiirlerin kaynağı, bu olaya doğrudan katılan kişilerin bizzat kendileridir. Mesela, Şubar Navrızbayev ile Jamantay'dan Şipin, Kuşburun Müdürlüğü'nün yapılış tarihini, Kenesarı'nın Merkezi Kazakistan bozkırından gitmesini ve Kenesarı'nın 1847'deki Kırgız Manaplarıyla olan son savaşını da kâğıda geçirmiştir. (s.47)

Omar Şipin diğer belgeleri babaları veya akrabaları olayda yer alan veyahut da olaya bizzat tanık olan ve giren kişilerin ağzından kâğıda dökmüş; birçok olayın hikâyesi de ihtiyarlar sayesinde kâğıda geçmiştir. Şipin'in bu çalışmasının önem taşıması, Kenesarı döneminden bugüne kalan tarihi eserlerin listesini vermekte ve Kenesarı ismiyle alakalı yerlerin tarihî dönemlerdeki yerleşimlerini de belirtmesinden ileri gelmektedir. Omar Şipin'in eseri birkaç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Kenesarı birliğinin 1838'de Akmola'ya yaptığı saldırı anlatılmaktadır. Bu bölümde Kenesarı'nın kendi batırlarını tasvir etmesi gösterilmektedir. Yazar, bu olayı bizzat duyanların ağzından yazmıştır. *"Savaşta korkunun ne olduğunu bilmeyen Basıgara gibi batır daha görmedim. Önceden söylediği şiirleri tekrar etmeden ardı ardına üç gün şiir söyleyen Nisanbay gibi şairi de hiç görmedim."*[105] Bu bölümde Kenesarı bahadırın savaştığı yer ile vefat etmesi de anlatılırken diğer bir bölümde de Navrızbay'ın 90 yaverinin öldürülmesi de detaylı bir şekilde anlatılmaktadır ve ayrıca bu anlatımlar arşiv belgeleriyle bire bir uyuşmaktadır. Son bölüm ise Kenesarı'nın Turgay ve Irgız bölgesinden (Küçük Cüz) ayrılmasını ve Kırgız Manaplarıyla anlaşma yapmak için vekiller göndermesi kaleme alınmıştır. Aynı zaman da bu bölümde Nisanbay'ın bize ulaşmayan mektuplarından özetler getirilmiş, Nisanbay'ın Kenesarı'ya, akraba olan Kırgız halkının topraklarına göç etmesini rica eden çağrısı şiir halinde verilmiştir.

Folklor kaynaklarının diğer grubunu halk yazarları olan Jambıl'ın[106], Doskey'in[107] ve Argınbay'ın[108] hatıraları oluşturmaktadır.

Jambıl'ın anılarını kâğıda geçiren isim, yazar ve şair olan Gali Ormanov'tur (1940). Jambıl'ın sadece Kenesarı'nın Ulu Cüz bölgesine, Dulat boyuna gelmesi ile ilgili anıları anlatılmaktadır. Kenesarı'nın kendisi ile alakalı hiçbir şey söylememektedir. Dulat boyundan Kenesarı'ya katılan birkaç batırla ilgili, örneğin,

[105] Şipin Omar- a. g. e, s. 5-6.
[106] Jambıl- Kenesarı Dulatlılarda (hatıralar). KSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmaları Bölümünde bulunmakta.
[107] Doskei- "Doskei'in hikayesi".
[108] Argınbay- "Bulingen Kazak", 1911. Bakınız: Kenesarı Kasımov hakkında şiir ve destanlar dizisi. KSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından yayına hazırlanmış.

Bayseyit Bahadır[109], Savrık Bahadır, Suranşı Bahadır vd. anlatmış olduğu bazı detaylar dikkat çekicidir. (s.48) Jambıl, Suranşı Bahadırla alakalı büyük bir destan yazmış ve bu destan 1939'da yayınlanmıştır.[110]

Yazar Doskey'in Kenesarı Kasımov ile ilgili anıları, devrim öncesine kadar halk arasında geniş bir yankı bulmuş ve yayılmıştır.

Bu anıları 1940'ta öğretmen F. Mukanov kaleme geçirmiştir. Doskey'in anlattıkları masalımsı bir şekil almasına karşılık halkın Kenesarı ayaklanmasına olan bakış açısını açık bir şekilde ortaya koymuş olmasından dolayı bu anlatımlar tarihçilerin ilgisini çekmektedir.

Kenesarı ile Navrızbay ve onun batırlarıyla ilgili tarihî şiirler içinden yazarı belli olmayan *"Agıbay Bahadır"* adlı destanını da dile getirmeliyiz. Destanda Kenesarı askerleri için iyi atlar aramak için uzaklardaki Kazak boylarına hatta Türkmen boylarına kadar ziyaretlere gittiği anlatılmaktadır.

Kenesarı'nın iyi atlar bulup getirmeleri için kendi batırlarını, onların içinden Agıbay'ı da sık sık uzaktaki Kazak boylarına gönderdiği arşiv kaynaklarından da bellidir. Kenesarı bazen iyi atları zekât olarak da almıştır. Böylelikle, bu destan resmî kaynaklardaki gerçekleri de tasvir etmektedir.

Kenesarı hakkında yazılan iki tarihî şiiri bilim insanı V. V. Radlov yayınlamıştır.[111] Sadece özetlerinin bulunduğu ilk şiirde Kenesarı ayaklanmasının başladığı vakit anlatılmakta, ayrıca onun batırları Ajibay, Kurman, Bayzak vb. da anlatılmaktadır. Bu ilk şiirin yazarı belli değildir. İkinci şiir ise Kazalı ilçesindeki Akmolda isimli bir Kazak'ın söylediklerinden kaleme geçirilmiştir. Efsaneye göre, bu şiiri Kenesarı ile Navrızbay, Kırgızlar tarafından esir alınmadan önce söylemişlerdir. Şiirde Kenesarı'nın Navrızbay'dan savaş alanından kaçmasını, böylelikle esir olmaktan kurtulmasını rica ettiği, Navrızbay'ın ise bu isteğe *"Ağabeyimi bırakmam"* diye cevap verdiği söyleniyor.

---

[109] Jambıl'ın Bayseyit bahadırla ilgili şiirinden alıntılar "Kenesarı'nın Kırgız Manaplarıyla mücadelesi ve Kenesarı'nın vefatı" kısmında verilmiştir. (1846-47.)
[110] Jambıl- "Suranşı bahadır", Almatı, 1939.
[111] Akademisyen Radlov- Güney Sibirya'da, Cungar bozkırında yerleşen Türk boylarının halk edebiyatı nüshaları, b. II, St. Petersburg, 1870.

1940'ta Karaganda eyaletinin Balhaş bölgesinde yaşayan halk yazarı Şaşubay Koşkarbayev'in kendi ağzından Navrızbay'ın[112] ağabeyi Sarjan'ın ölümü üzerine ve tutsak olması dolayısıyla söylediği iki tane şiiri kaleme geçirilmiştir. Bu iki şiir de çok yaygındır, ancak onların ne zaman yazıldığıyla ilgili kaynak yoktur.

Rus dilindeki *"Kırgız-Kazak şiirleri"*[113] külliyatında Kenesarı'yla ilgili iki tane şiir yayınlanmıştır. (s.49) İki şiirden bir tanesinin yazarı belli değildir. "Kenesarı, sarı kene" diye adlandırılmış, Rusçaya ise S. Markov çevirmiştir. Efsaneye göre, Kenesarı çok küçük olarak doğmuş, ona isim veren kişi onu avuçlarına alarak: *"Kendisi çok küçükmüş, öyleyse adı da Kene Sarı olsun"* demiş. Rusçaya ise *"Sarı Kene "* olarak çevrilmektedir.

"Kenesarı Hakkında Efsane " olarak isimlendirilen ikinci şiir ise yazar P. Feoktistov 1918'de Semey eyaleti Delbegetey Akkudık denilen yerde yaşayan, ihtiyar ozan Ajibek Barmenov'un anlattıklarıyla kâğıda geçirilmiş, bu şiiri Aljeken dedelerinden duyduğunu söylemiştir:

"Bu şiiri bana bir zamanlar,

Yazar olan büyük dedem Kudaybergenov söylemişti.

Kemikleri onun çok eskide kurumuştur,

Taşlı Yedi dağın vadisinde."[114]

Devrim öncesi bazı yazarların edebî eserlerinde, mesela, Abay'ın meşhur öğrencisi Kokbay'ın eserinde Kenesarıyla ilgili halk efsanelerinin izlerine rastlıyoruz. Kenesarı'ya ve onun bağımsız Kazak Devleti'ni kurmak gibi gayretine çok önem veren Abay'ın yardımıyla Kokbay *"Abılay ile Kenesarı"* destanını yazdı.

Yazar Süyinbay ile Kırgız yazar Katagan ile atışmaları sırasında söyledikleri şiirler de yayınlanmış, bu yarışmada Süyinbay Kenesarı'yı halk ayaklanmasının yetenekli reisi olarak övmektedir.[115]

---

[112] Bakınız: Kenesarı hakkında şiir ve destanlar külliyatı. Yayına hazırlayan KSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü.
[113] 1932'de Moskova'da yayınlanmıştır, s.20.
[114] Kırgız-Kazak şiirleri,1932, s. 87.
[115] "Süyinbay" destanına bakınız- Külliyat, Fatima, 1935.

En önemli folklor kaynakların kısaca özeti işte bu şekildedir. Maalesef, adı geçen belgelerin birçoğu yayına verilmemiş, sadece Nisanbay ile Doskoja'nın şiirleri *"Orenburg Coğrafi Kurumunun ilanlarında"* yayınlanmıştır.

Folklor kaynakları araştırmak ve kaleme almak gibi çalışmaların devamında Kenesarı ayaklanmasının tarihi için yeni kaynakların bulunacağı kesindir. (s.50)

1. BÖLÜM

XIX. Yüzyılın Birinci Yarısındaki Kazakistan

1. Kısım Kazakların Ekonomik Yapısı

Kazakların ekonomik yapısının analizine geçmeden önce Kazak toplumunu oluşturan üç cüzün; Küçük, Orta ve Büyük Cüzlerin bulundukları coğrafi yapıyı kısaca hatırlatalım.

Küçük Cüz, Sırderya nehrinin aşağılarından Oral ve Tobıl nehirlerine kadarki bölgeyi kaplamaktadır. Küçük Cüz'ün bölgesinde yaşayan birçok boy ve boy kolları şu üç sülalenin; Bayulı, Jetiru ve Alimulı sülalelerinin içine girmektedir. Küçük Cüz'ün doğu tarafında bu boylarla birlikte Argın boyunun bazı kolları da (Şakşak, Aydarkı, Kırıkmultik vb.) bulunmaktaydı.

Yönetici sultanlardan topladığı verilere dayanan Albay Blaremberg[116] XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Küçük Cüz halkının toplam sayısı kadın erkek dâhil, 500 bin civarında iken hane sayısı da 100 bin civarında olduğunu tespit etmiştir.

Orta Cüz Semey ve Akmola eyaletleri ile Sırderya ve Yedisu eyaletlerinin bir kısmına yerleşmişti. Orta Cüz bölgesinde yerleşmiş olan (yaşayan) bütün boy ve boy kolları Argın, Nayman, Kerey, Uak, Taraktı, Kıpşak ve Konırat denilen yedi boy birliğinin içine girmekteydi. 1833 yılında Yarbay Butovski'nin[117] yazdığı istatiksel görüntüye göre, Orta Cüzde 116500 hane bulunmakta her haneye 4 kişi düştüğünü hesaplarsak, burada yaşayan nüfusun yaklaşık 468 bin olduğuna ulaşabilmekteyiz. (s.51)

---

[116] Rusya İmparatorluğunun Askerî İstatistiklerini Gözden Geçirme, C. XIV, b. II, St. Petersburg, 1848, s. 73.

[117] Aristov N. A. – Türk kabileleri ile uluslarının etnik yapısı hakkında ve onların sayıları ile ilgili kayıtlar, St. Petersburg, 1897, s.101.

Büyük (Ulu) Cüz Yedisu, Evliyaata (şimdiki Jambıl), Çimkent (şimdiki Güney Kazakistan) eyaletlerini kaplamakta ve Dulat, Jalayır, Alban, Suan, Şapıraştı, Istı, Sergali, Oşaktı, Kanlı ve Şanışkı boylarından meydana gelmekteydi. Y. Yujakov'un[118] toplamış olduğu son verilere göre, Ulu Cüzde hane sayısı 95 bine ulaştığını, Aristov'un[119] aktardığı bilgilere göre de halk nüfusunun kadın ve erkekleri de dâhil ettiğimizde 550 bin olduğuna ulaşabiliriz.

Kazakların uğraş alanının asıl bölümünü konar-göçer hayvancılık oluşturmaktaydı. Onlar at, deve, sığır, koyun ve keçi yetiştiriciliği ile uğraşmışlardır.

Konar-göçer hayvancılığın kendine has özelliği sürekli göç halinde bulunulmasıdır. Baharın yeni otları çıkmaya başladığında, Kazaklar için göç de başlamış oluyordu. Öncelikle bahar dönemine has olan yaylaklara çıkarlar, havalar ısınıncaya kadar burada kaldıktan sonra otu ve suyu bol olan yaz dönemine uygun olan yaylaklara göç ederlerdi. Kazaklar bu yazlık otlaklardan güz mevsiminin gelmesiyle güz dönemindeki otlaklara oradan da kasım ayı itibariyle kışlaklara göç ederlerdi, ta ki mart veya nisan ayına kadar.

Kazak boyları arasında iyi otlak ve yaylalar için yakın zamana kadar mücadeleler süregelmiştir.

XIX. yüzyılın başında bağımsız boylar arasında göç yollarını, yazlık ve kışlık otlakları paylaşma mücadelesi genel anlamda bitmişti. Kışlık otlaklar, yazlık otlaklardan genellikle yüzlerce kilometre uzaktaydı. Şekti boyu hayvanlarının kışlağı olarak Aral denizinin kuzey kısmını, "Kulandı" yarımadasını, ikinci kışlak olarak da Irgız ilçesine bağlı Orda-Kurgan bölgesini seçmişlerdi. Şekti boyunun yazlık otlakları Embi İlçesi'nin Temir-Orkaş bölgesinin sınırı ile Mugadjar Dağı'ndan Or nehrinin yukarı kaynaklarına kadar uzanmaktaydı.

Göç yolunun uzaklığını gösteren ikinci bir örneği danışman İdarov[120] göstermektedir. Şömekey boyu köylerinin bir kısmı Sırderya ve Kuanderya nehirleri kıyısında, diğer bir kısmı ise Kızılkum'da kışlamışlardır. (s.52) Bu köyler kışlaklarından

[118] Yuzhakov. Y- Orta Asya'da bulduğumuz, II. Çimkent Bölgesi, "Oteçestvenniye Zapiski", № 7, 1867, s.757.
[119] Aristov N. A. – a. g. e, s.79.
[120] İdarov- Sibirya Müdürlüğü'ne bağlı Kırgız stepi ve orada yeniden kurulmuş olan Semey bölgesi, "Jurnal Ministerstva vnutrennyh del", b. VII, 1854, St. Petersburg, s. 93.

aşağı yukarı nisan ayında göç ederek, haziran ayının başlarına kadar Tobıl Nehri, Kum ve Ulkıyak nehirlerine değin yaklaşık 1500 km yol gitmekteydiler. İdarov, bu yazlıklara bütün Kazak köylerinin tamamının ulaşamadığını da söylemektedir. Fakir Kazak köyleri, Tobıl nehrine ulaşamadan, Karaözek kıyısında, Karakum'da ve başka da yerlerde kalıyorlardı. Bazı araştırmacılar Kazakların göç edecek belli bir yerlerinin olmadığı için fırtınaya maruz kaldıkları yerlerde kış mevsimini geçirdiklerini kanıtlamak istemişlerdir. Fakat böyle bir düşünceyi kanıtlamak mümkün değildir.

Aşmarin, doğru olanı göstermek için şunları yazmaktadır: *"Her Kazak boyunun kendine has belli bir göç yolu vardır. Göç yolunun istikameti sadece toprak ve iklim durumuna göre değil, boylar arasındaki ilişkilere de bağlıdır. Kırgız boylarının belirli göç yollarına sahip olmaları, ya boylar arasındaki dostluk antlaşmaları sonucunda ya da onlarca yıllara uzanan boylar arası tartışmaların neticesidir."*[121]

Eğer Kazak boylarının göç edecek belli bir bölgesi, kışlık yaylaları olmasaydı onlar asla havyan besleyemezlerdi. Çünkü yazlık ve kışlık otlakların hayvancılığın gerektirdiği gereksinimlere uygun olması gerekirdi. Yazlık otlaklar için gür otların ve içilebilir suların bol olduğu yerler seçilirdi.

Kışlık yerlerin seçilmesindeki amaçlar farklı niteliklerde idi. Kışlık yerleşimler karla kaplanmayan, fırtınalardan korunaklı özellikteki yerlerden seçilirdi. Kışlığın ince kar örtüsünün altında kalan, hayvanların yiyebileceği kadar yeterli otu olması gerekmektedir. Bilindiği gibi Kazakların atları ve koyunları yıl boyunca dışarıda otluyordu. Kışın hayvan otlakta kar altındaki otları, ayakları ile tepinmek suretiyle açarak yerdi. Kazaklar kışlık yerleşimlerin, yaz döneminde hasar görmesinden ihtiyatla korurlardı. Büyük Sultan Musa Şormanov Sibirya hükümet yetkililerinin talebi üzerine bu konuyla ilgili ele aldığı yazısında Kazakların kışlık yerleşimini şu şekilde tasvir etmektedir: *"Büyük baş hayvan kışın kamışlık, hafif dikenli otların bulunduğu yerde, sazlı çayırlıklarda yani kar üzerine çıkan uzun otlaklarda; koyunlar yosunun, pelin otu bulunan dağlı yerlerde ve alçak tuzlu yerlerde; develer kamış, karaçay ve kıyakotu gibi*

[121] Aşmarin- Göç yolları, kışlaklar ve yazlık yaylalar, "Sovyetskaya Kirgiziya", № 5-6, 1925.

yeşilliği bol dağlık bölgelerde, atlar ise yazın ayak basılmamış otların olduğu yerlerde beslenir."[122](s.53)

Kazak hayvancılığının konargöçer sisteme dayalı olması üretimi artırmaya yönelik idi. Hayvancılıkla uğraşan Kazakların kaderi öncelikle tabiat olaylarına bağlı idi. Kazaklarda hayvan sayısı sık sık tekrarlanan göçler sebebiyle azaldı. Kazaklar genellikle kış mevsimine hayvanlar için ot ihtiyacını karşılamakla uğraşmazlardı, bu da onların tabiat olaylarına bağımlılığını bir hayli arttırmaktaydı.

Boy beylerinin toplumsal değeri yüksek yerleri ele geçirmesi ve hükümdar yönetiminin sömürgeleştirme işgalleri Kazakların uğraşmış oldukları hayvancılığın niteliğinde bazı değişiklikler oluşturdu. Yazlık otlaklar ve kışlık yerleşimin önemli bölgelerinin hükümetçe ele geçirilmesi Kazak boylarının göç yollarının gidişatını bozdu. Bu yüzden çeşitli Kazak boylarının köyleri birbiriyle karışarak yeni göç yolları aramaya koyuldu.

Hayvanlar için otlaklar aranırken çeşitli boyların birbiriyle iletişime geçtikleri hakkında Orenburg Askeri Valisi Essen, Kont Nesselroda'ya şunları yazarak iletmiştir: *"Kırgızlarda boylar bir bütün halinde değildi… Bu duruma sebep, her boyun kendi yöneticisine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır."*[123]

Toprağın yetersizliği göç bölgesinin değişmesine ve çeşitli boyların birbiriyle karışmasına sebep oldu. Hükümet ve feodal yetkililerinin iyi otlakları ele geçirmeleri neticesinde, özellikle sınır çizgisinin yakınında yerleşen Kazak boylarının bir kısmı yarı yerleşik hayata geçer. Bu boylar kışa doğru hayvanlarına yiyecek hazırlıklarına başlarlar. Yazın yaylalara çıkmaya devam ettiler. Mesela, 12 000 çadır evden oluşan Kıpçak ve Jagalbaylı boylarının Kazakları, yerlerinin Orenburg Rus Kazakları askerlerine verilmesiyle kışın hayvanlarını otlatacak imkânları olmadığından ot biçmeye ve toplamaya başladılar. Kurul Kâtibi Andreev onlarla ilgili olarak şunları belirtmektedir: *"Bugünlerde bu Kırgızlar tamamen ot biçmeyle uğraşıyorlar, birçoğu ekin ekmeye başladı, bazılarının inşa ettiği evleri de var, onlar belli ki bir iş hususunda*

[122] Şormanov Musa- Pavlodar ilçesi Kırgızlarıyla ilgili kayıtlar. Bakınız: "Zapiski Zapadno-Sibirskogo otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", XXVII. Kitap, Omsk, 1906. (Musa Şormanov 'un makalesi XIX. yüzyılın 40'lı yıllarıyla ilgilidir.)

[123] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, Ziraat kurumu, b. 8,ç.(dava) 95, I. Kısım, 1823, s.44-51.

Ruslara olabildiğince benzemeye çalışıyorlar, bunun kendileri için faydalı olduğunu net bir şekilde biliyorlar."[124] (s.54)

Orenburg eyaleti Kazaklarının ot biçmeye, kalıcı kışlak yerleri inşa etmeye geçmesi hakkında sınıra yakın yerlerdeki Kazakların koruyucusu Belozerov da şunları yazmıştır: *"Buradakiler kışa hazırlık olarak ot biçiyorlar ve tezek hazırlıyorlar, sonbaharın başlarında ise kışlaklarına tamamen göç ederek, burada kış boyunca, bahara kadar kalıyorlar ve küçükbaş hayvanlarını ahırlarda, yer evi gibi kazılmış çukurlarda saklıyorlar."*[125]

Kazakların ot biçmeye geçtiğini, Kazak bozkırının kuzeyindeki uç bölgeleri gezen A. K. Geyns bu konuda şunları dile getirmiştir: *"Birkaç çadır evin sahibi olan Kırgız kıtlık zamanında hayvanlarının çoğunu kaybetti. Onun çok hayvanı otlatacak kışlağı kıtlık yüzünden şimdi geriye kalan hayvanlara bakmak için elverişsiz olmaya başladı. Hayvan sahibinin dediği gibi, 'Benim hayvanlarım o kadar azalmıştı ki ailemin yardımıyla gerekli miktarda ot biçip kendimi apansız bir duruma düşmemek için gerekli imkânları sağlayabilirim."* [126]

Böylece Kazakların ot biçmeye geçmesi, hayvancılığa belli bir kalıcı görünüm verdi ve hayvancılığın zor tabiat şartları ile karşılaşmasını azalttı.

XIX. yüzyılın başlarında özellikle 20-30'lu yıllarda, Kazakların ot biçimine geçmesiyle ve sınırdaş Rus halkı ile alışverişlerini arttırması sayesinde hayvanlardan bazıları ayrıcalıklı bir önem kazanmaya başladı. Hayvancılığın asıl sahası koyunculuk olarak kaldı.

Orta Asya ticaretinin tarihini araştıran ünlü bilgin A.N. Teterevnikov şunları söylemektedir: *"Kazakların ekonomik hayatında koyunculuk en başta gelmektedir. Bu hayvana Rus tüccarları da Orta Asya tüccarları da çok değer veriyorlardı."*[127]

Özellikle, büyükbaş hayvanın önemi artmaya başladı. Büyükbaş hayvanın otlağa alışamaması, uyum sağlayamaması sebebiyle Orta ve Küçük Cüzlerin Kazakları XIX.

[124] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v.6, ç. 5661, s.13-15. "Özel emirleri yerine getirmek için hep majestelerinin yanında bulunan kurul Kâtibi Andreyev 'in yazıları". Adı geçen kazak boylarını oturdukları topraklardan kovmadan önce Andreyev onlara bizzat ziyarete gitmişti.
[125] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4,ç. 2798, s.82-83, 1846.
[126] Geins A. K.- Edebiyat çalışmalarının külliyatı, C. I, St. Petersburg, 1897. 1865 yılının günlük defteri, Kırgız bozkırı üzerinden seyahat, s. 408.
[127] Teterevnikov A. N.- Kırgız bozkırındaki iç ticaret hakkında denemeler, St. Petersburg, 1867, s.7.

yüzyıla kadar büyükbaş hayvanları yetiştirmekle fazla uğraşmadı. (s.55) Ot biçimine geçilmesiyle hayvancılıktaki durumlar değişken bir yapıya dönüştü. Büyükbaş hayvan sadece et yemeklerinin kaynağı ve taşımada yararlanılan bir araç değil bununla beraber süt ürünlerinin kaynağı olarak da değerlenmeye başladı. Kazaklar yağ üreterek pazarda satmaya başladılar. Bu değişiklikler halkın atasözlerine de yansımıştır. Eskiden ineği başka bir hayvanla değiştiren Kazak *"Hayvanın kötüsü, inektir"* derken takip eden dönemlerde, ineğin değerlenmesi ile *"İnek, paradır"* demeye başladı.

Orta Asya'daki kervan ticaretinin büyümesiyle esas taşıma aracı olarak devenin önemi de arttı. Sınır çizgisi boyunda göç eden Kazaklar, açıklayacak olursak Şektiler, Şomekeyler, Jagalbaylılar, Jappaslar Rus tüccarlarına deve satarak kendileri de deve kervanlarına yol gösterici olarak hizmet etmeye başladırlar. Bu da onlara bol gelir sağladı. Orenburg Askeri Valisi'ne gönderilmiş bir yazıda *"Buhara ve Hiva'ya eşya gönderdiği için taahhütname boyunca her bir deveye ödenecek para 35-50 som ile 100 soma kadar ulaşmaktadır"*[128] şeklinde bir ifade bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda Kazaklarda tarım epeyce gelişti. Aslına bakarsak, Kazakların tamamı değil sadece Kazak fakirleri, Kazak çiftçileri dedikleri yoksul köylüler tarımla uğraştı. XIX. yüzyıla kadar tarımla ya kıtlık sebebiyle ya da derebeyliklerin karşılıklı çatışmaları arasında kalıp hayvanları kaybeden, hayvanlarından ayrılan Kazaklar uğraşıyordu. XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında sınır hattı yakınlarında ikamet eden ve memleketin iç bölümlerinde yaşayan Kazaklardan da epeyce bir bölümü tarıma geçtiler. Bu duruma öncelikle toprak yetersizliği ve bu durumdan kaynaklanan hayvanlar için yeterli otlak bulunamayışı gibi sebeplerden oluşan hayvancılık krizi neden oldu. XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında hükümdar yönetimi Kazak beyleriyle beraber iyi otlakları ele geçirdi. Kendi kışlaklarıyla yazlık yaylalarından ayrılan Kazaklar tarıma geçmeye, tarımla uğraşmaya mecbur kaldılar. Kazakların tamamının tarıma geçmesini birçok delil doğruluyor. Orenburg bölgesine giden memur Artemev bu konuda şunları yazmaktadır: *"Bozkırda ekincilik hayvancılıktan sonraki en önemli meslektir. Bu alan halk nüfusunun artması ve hayvan beslemek için toprak ve otlakların yetersizliği sebebiyle bir hayli hızlı gelişiyor."* [129] (s.56)

---

[128] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, Genel Arşiv, ç. 1, s. 139-140, 1845 yıl 9 ağustos.

[129] Artemev A.- Orenburg eyaletine bağlı Kırgız bozkırıyla ilgili birkaç not. "İçişleri Bakanlığı'nın Dergisi", Ekim, 1859, s. 26.

Daha önce de söylendiği gibi, tarımla ilk olarak Kazakların en fakir kısmı uğraşmıştı. Kazakların ekinciliğe geçme sebebini öğrenmek için Orenburg bozkırlarına özellikle giden danışman İdarov bu şekilde yazdı: *"Hayvanı, giyim kuşağı, evi olmayan fakirler çoğunlukla ekin ekmekle uğraşıyorlar, bu yüzden çiftçi kelimesi, Kırgızlarda(Kazak) insanın durumunun kötü olduğunu bildiriyor."*[130]

1849-1853 yılları arasında Kazakistan'ın birçok eyaletini ziyaret eden maden mühendisi A. Vlangali seyahatnamelerinde de yukarıda bahsettiğimiz konuya benzer durumlar olduğunu ayrıca belirtmişti: *"Kazaklar tarımla az uğraşmaktadırlar. Az uğraşmanın yanısıra Kazakların en fakir kesimi bu işi yapmaktadırlar. Onlar, zengin Kazaklar tarafından kiralanıyor, tarım için gerekli olan alet ve edevatı yine kendi toprak sahiplerinden temin ediyorlar."*[131]

XIX. yüzyılın ilk yarısında tarım uğraşı Kazak topraklarının birçok bölgesine yayılır. Seydali'nin[132] belgelerine göre, Küçük Cüzde *"Turgay nehri yakınlarında yaşayan, Toraygır, Kaz, Kedel, Utei, Taz, Kırkmıltık, Aydarke, Akteşki, Tagışi, Bakai kollarından oluşan Kıpçak ve Argın boylarının Kazakları tarımla uğraşmışlardır. Elde ettikleri mahsul sadece Turgay nehri yakınlarındaki Kazaklara değil, Kazakistan sınırları içerisindeki bütün Kazaklara yetecek miktardadır. Sibirya'dan, Baganalı boyundan olan Akşomuşçiler, yani hububat alıp satanlar o seneki hasılatı almak için gelirlerdi. Çiftçiler her sene eylül ayında elde etmiş oldukları hasılatı, hububatı büyükbaş ya da küçükbaş hayvana çoğunlukla koyunla değiştirmek için iyi çalışmışlar ve yukarıda bahsettiğimiz Akşomuşçiler değiş tokuş için yanlarında binlerce koyun getirmişlerdir."* Orenburg Genel Müdürlüğü'ndeki Emir Subayı General Katenin, Kazakların arasında çiftçiliğin yayılması hakkında Dışişleri Bakanı'na şunları yazmıştır: *"Bozkırın on kilometre kadar etrafını dolaşırsanız, Oral nehrine akan bütün nehirlerin, Embi, Irgız, Turgay, Tobol nehirleri ve onların kollarının bunun yanında kumun içinde kaybolup giden bozkır nehirlerinin çoğunun vadiden kesilmiş veya tohumu yeni ekilmiş büyüklü küçüklü yerlere dönüştüğünü görebilirsiniz."* [133](s.57)

---

[130] İdarov- a. g. e, s. 92.
[131] Wlangali's- Reise Nach der Ostlichen Kirgisen Steppe, 1856, s. 81.
[132] Seydalin- Turgay nehri kıyısında tarımın gelişmesi hakkında. "Zapiski Orenburg. Otdela İmper. Russk. Geograf. Ob-va", № 60, I. Baskı, 1870.
[133] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, ziraat bölümü, büro işi 8, ç. 9, s. 4-18. Emir Subayı Katenin'in "Orenburg bölgesi Kırgızları arasında tarımın gelişmesi hakkında" yazıları.

Orenburg bölgesinde durum böyleydi. Batı Sibirya Genel Valiliğine bağlı, Orta Cüzde 40'lı yıllarda Kazakların büyük bir çoğunluğu, genellikle sınır çizgisi yakınlarında yaşayan fakir köylüler tamamen tarıma geçtiler. G. Şahmatov ile Bronevski'nin belgelerine göre, Kökbekti bölgesine bağlı Altay, Karpık, Börinayman, Terstamgalı, Kunsak, Matai, Sarıjomart, Kökjarma bölgelerinde bine yakın Kazak ailesi tarımla uğraşmışlardır. Tümgeneral Bronevski'nin[134] belgeleri dikkate alınarak yapılan aşağıdaki tabloda tarımla uğraşan bölgelerde ekilen arazilerin hektar bakımından sayıları verilmiştir.

Tablo 1: Tarımla Uğraşan Bölgelerde Ekilen Arazilerin Hektar Bakımından Sayıları

Bölge Adı	**Bulunduğu mevki**	**Ekilen Alan (Hektar)**
Böri Nayman	Janat Nehri civarı	94
Böri Nayman	Çiru Nehri civarı	14
Böri Nayman	Umenke Nehri civarı	62
Böri Nayman	Ulanay Nehri civarı	12
Böri Nayman	Karaözek Nehri civarı	58
Kunsaq	Sarıözek Nehri civarı	30
Matay	Janam Nehri civarı	20
Matay	Kızılke Nehri civarı	20
Sarıjomart	Urınhayke Nehri civarı	15
Kökjarma	Volkovçevie ve V. Çernovoy Nehirleri civarı	52
Kökjarma	Şiylimak ve Karğalı Nehirleri civarı	49
	Toplam	**426**

[134] Şahmatov G. ve Bronevski- Orta Orda (Merkez Orda) Kırgız – Kaysakları'nın tarımla uğraşmaları hakkında açıklama. "Zemledelçeski jurnal", №6, 1832.

Adı geçen kasabalarda Kazakların tamamı 171 dönüm 15 evlek buğday, 53 dönüm 4 evlek arpa, 4 dönüm yulaf ayrıca 101 dönüm 4 evlek darı ekmişlerdi. (s.58)

Orta Cüz'ün diğer bölgelerinde tarımcılığın yayılması konusunda yaptığı karşılaştırma hakkında İdarov şu söylemi kullanmaktadır: *"Çiftçiliğin ilerleme derecesine göre, bölgeleri şöyle bir sıraya koyabiliriz: Kökşetau, Kökpekti, Ayagöz, Karkaralı, Akmola, Bayanauıl."*[135]

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında Sırderya bölgesinde çiftçilikle uğraşanların sayısı epeyce çoğalmıştır. Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Ladıjenski'ye, bir bildirisinde gazeteci Subhankulov[136] *"Sırderyada çiftçilikle 500'ye yakın aile çalışmakta. Onlar, Karatöbe bölgesinden Sırderya'ya kadarki yerlerde 3 bin dönüm yere tohum saçarak her dönümden 100 put (arşın) buğday veya darı aldı"* ifadelerine yer vermektedir.

Yedisu'da, Balkaş gölü ve İle nehri yakınında yaşayan Büyük Cüz Kazakları da çiftçilikle uğraşmışlardır.

Büyük Cüzde (Ulu Cüz olarak da ifade edilmektedir) tarımcılık önceden de vardı. Buradaki tarımla uğraş, Orta Asya'da tahıl eken çiftçiliğe elverişli bölgelerin etkisiyle gelişmiş idi. Bu konuda Tümgeneral Bronevski şunları dile getirmiştir: *"Jetiözen bölgesinde, Balkaş gölü ile İle nehri yakınlarında konar-göçer hayat süren Büyük Orda Kırgızları ile kuvvet bakımından dayanıklı olan Kırgızlar çiftçilik yapmak için heveslenerek darı, buğday, arpa ekiyorlardı. Çalışmayı seven Taşkent halkı ile komşu olmak onları bu işe gayret ettirdi."*[137]

Bu bilgilerin tamamı bize tarımcılığın Kazak bozkırlarının birçok bölgesine yayıldığını açık bir şekilde göstermektedir. XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına doğru çiftçilik ile uğraşan fakir halk ile beraber Kazakların birçok zengin kısmı da tarımla uğraşmaya başladılar.

---

[135] İdarov- a. g. e, s. 25.
[136] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç.3225, s. 2-3, 1848.
[137] Bronevski- Orta Orda'nın Kırgız-Kaysakları'yla ilgili notlar, "Oteçestvennie zapiski", 1830, №120, s. 193-194.

Bazı yerlerde Kazaklar kayda değer derecede mahsul topladı. Artemyev'in[138] belgelerine göre baktığımız zaman Orenburg Özerk Bölgesi'nde çiftçilikle uğraşan 6700 aile her yıl ortalama 530 000 put (1 put 16 kg) tahıl toplamıştır.

Küçük ve Orta Cüzlerde çiftçilik, daha çok Rus konargöçer ailelerinin etkisiyle gelişmiştir. Ruslarla iyi ve güçlü ilişkiler kurarak, iş ve uğraş alanındaki becerileriyle tanışan Kazaklar onların çalışma usullerini çabucak kavradılar. Tarımla uğraşmaya hayvanlara otlak bulma sorunu sebep olmuşsa, tarımcılığı hızlı ve tez kavramada bu Rus konargöçerlerinin etkisi ile olmuştur.(s.59) Kazaklar, ekin ekme işlemlerini çoğunlukla nehir ve göl çevrelerinde yapmışlardır. Çünkü batı bölgelerini hesaba katmadığımızda, Kazakistan'da sadece elle sulama imkânı bulunmaktaydı. Kazakların tarımsal faaliyetlerini tasvir eden yazılara baktığımızda, Kazaklar bütün bölgelerde elle sulama yolu ile tarım yaptıkları için bu konuda ustalaşmış bir konuma geldiler. Tarım alanlarını sulama yöntemleri konusunda bir tasvir oluşturmak için 1847 yılında Aral Gölü'ne gelen Eyalet Valisi Obruçev'e eşlik eden Neşelin,[139] Kazakların sulama yöntemleri hakkında verdikleri bilgileri ihtiva eden bir örnek gösterebiliriz. Onun ifade ettiğine göre; *"Kazaklar yukarıdan bakıldığında boyutları farklı farklı karelere bölmüş ve en büyüklerinin ölçüsü ise aşağı yukarı 8 fit civarında idi. Bu kareler arasında hendekler kazılmış, bir taraftan bu hendekler nehirle veya göl ile bağlantı kuracak şekilde çizgileyerek en uzakta yer alan tarım alanına da su sağlanmaya çalışılmıştır. Eğer tarım alanı nehirden uzak ve yüksek bir yerde yer alıyorsa, yoğun çabalar sonucu yukarıya çıkarılan suyun boşa akıp gitmemesi için hendekler geniş yığınlar halinde açılmıştır. Su havuzundan öncelikle en yüksek yere su verilirdi. Suya tamamen doyan yüksek yerler ile onun yakınındaki bahçeler arasındaki hendekler açılarak aşağı kısımlara doğru sulama işlemi devam eder."* Kazakların ekin alanlarını sulama yöntemi ile ilgili olarak Genel Vali Bronevski, bu konuda şunları dile getirmektedir: *"Buktırma kalesinin civarında, Narım Dağı'nın eteğinden doğan dağ pınarlar ile hendekler aracılığıyla sulanan birçok büyük tarım alanları gördüm. Arazinin toprağı çok sert*

[138] Artemev- Orenburg bölgesindeki Kırgız bozkırıyla ilgili birkaç not, "İçişleri Bakanlığı'nın Dergisi", Ekim, s. 36.
[139] Neşel- Or kalesi ile Aral denizi arasındaki Kırgız bozkırıyla ilgili açıklamalar, "Geografiçeskiye izvestiya", Nadezhdina'nin yayınlaması, St. Petersburg, 1848, s.126.

olmasına rağmen, nemin ve kolla sulama yöntemi neticesinde bu ekinlerde darı gür bir şekilde yetişmektedir."[140]

El ile sulama yönteminin kullanıldığına dair kalıntılar ve yazılı metinler dışında milletin hafızasında yer edinen türkü ve söyleyişlerde de örnekler karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki dörtlükte çıkrık ile sulamanın faydalı olduğu konusu anlatılmaktadır. (Çıkrık: Bir araç yardımı ile su çıkarılan yuvarlak kuyu)

Шығырдың түп атасы әлі шынар Çıkrığın atası çınar ağacı

Шынарға сыйынбасаң шығыр сынар Çınara bakmasan çıkrık sınar

Шынарға әлі менен көп сыйынсаң Çınara benden çok bakarsan

Кашанда егін бітін көңіл тынар Daima ekin çıkıp gönlün rahatlar[141] *(s.60)*

Deriden yapılan kovalar aracılığıyla sulamanın birçok eski metotları da olmuştur. Burada bahsedilen el kovası uzun bir sırığın ucuna bağlanan kap. Bu sırığın yardımıyla kuyudan su alınıp, arıklara dökülmüştür. Bukon Nehri civarındaki Karaulıjasık bolısı (idari taksimat şekli) Kazaklarının elle sulama tekniklerini ayrıntılı olarak tasvir eden Vlangali, *"Kazaklar tamamen elle sulama yöntemi sayesinde bol ürün topluyorlar"* demiştir. [142]

Kazaklar elle sulama metodunda biraz başarıya sahip olsalar da genel olarak tarım faaliyetleri alışılagelmiş bir nitelik arz etmekteydi. Toprak işleme tekniği son derece düşük idi. Kazakların çoğunluğu toprağını ağaç saban ve demir çapalar ile işlemişlerdir. Bu konu hakkında G. Şahmatov bazı Kazakların toprağı *"Rus sabanlarına benzeyen ağaç sabanlarla bazı Kazakların ise demir kürekler ile"* [143] işlediğini yazmıştır. Rus kasabalarının yakınlarında yaşayan Kazakların sadece küçük bir bölümü demir saban satın alarak, topraklarını bu saban aracılığıyla işlemişlerdir. Bu durum hakkında Muhammedgali Tyaukin şunları yazmıştır: *"Sınır boyu yakınlarına göç*

[140] Bronevski- a. g. e, "Oteçestvenniye zapiski", 1860, № 120, s.143-144.
[141] Bu şiiri Orenburg Sınır Komisyonunda çalışan Tleuli Seydalin XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında kâğıda geçirmiştir.
[142] Wlangali's- aynısı, s. 81.
[143] Şahmatov G.- a. g. e, s. 618-619.

ederek tarımla uğraşanlar (Kazaklar – E.B.) toprağı her zamanki gibi Rusların sabanıyla veya kara sabanla sürerler."[144]

Kazakların bir bölümünün demirden yapılma sabanı kullanmaya başlamalarına rağmen, Kazak halkının büyük çoğunluğu toprağı eskisi gibi ağaçtan yapılma kara sabanlarla işlediler. 50'li yıllarda Saint Petersburg'a gelen Kazaklar tarımda kullanılan alet edevatların çok sıradan olduğu konusunda şikâyette bulunmuşlar ve bu aletleri geliştirme hususunda kendilerine yardımda bulunulmasını talep etmişlerdir. Onların bu ricaları hakkında bir kaynakta *"Biz, göründüğü gibi birçok bölgede hayvancılıktan uzaklaşarak, tarımla uğraşmaya başlıyoruz. Bize kullandığınız tarım tekniklerini gösterip bizi gelişmiş tarım aletlerinizle tanıştırınız. Elimizdeki eski sabanlarla çapalarımızın tamamen yetersiz olduğunu bilmekteyiz"* [145](s.61)

Böylece, XIX. yüzyılın ortalarına doğru tarımcılık meslekî anlamda, hayvancılıktan sonraki ikinci bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan böyle tarımcılıkla sadece fakir köylüler ile çiftçiler değil, zengin Kazaklar da uğraşır olmuşlardır. Küçük ve Orta Cüzlerde tarımcılık hayatın uğraş alanlarının özel bir alanına dönüştü. Bu cüzlerdeki hakların sayısı ile karşılaştırdığımızda tarımla uğraşanların sayısı çok olmasa da tarımcılık Kazakların hayatında sağlam bir yere sahip oldu.

Sırderya, Turgay ve Irgız nehirlerinin sahillerinde yaşayan Kazaklar bağ ve bahçe işleri, bahçıvanlık ile uğraştılar. Seyidali'nin dediklerine bakılırsa mısır, karpuz, kavun, soğan, havuç ve bal kabağı tohumlarını ilk defa Torgay'a 1800 yılında Seyitkul isimli bir Kazak getirmiştir. Erik ve üzüm tohumları hariç bütün tohumlar iyi mahsul vermiştir. Sırderya Kazakları sadece kavun, karpuz ve bal kabağı yetiştirmişlerdir. Kazaklar toprağı çapayla kazarak su yolları yapmışlar, daha sonrasında bahçelerine tohumlarını ekmişlerdir. Kavundan çeşitli yiyecek çeşitleri hazırlamışlardır. Bu konu hakkında Sırderya Kazakları arasında uzun süre yaşayan Orenburg'lu bir tüccar olan D. U. Belov ilgi çekici bilgiler sunuyor. *"Kavunu uzunca birkaç dilime kesip güneşte kurutur, ince kavun dilimlerini halat şeklinde örerler ve çuvallara koyarak kış için stok yaparlar. Kurutulmuş kavun olarak adlandırdıkları bu yiyecek üzerinden uzun bir süre*

[144] Muhammed Gali Tyaukin- Oral dışındaki bozkırda göç eden Ordalıların ekonomisi ile ilgili notlar. "Ekonomiçeskiye Zapiski", 1861, №41.
[145] Nebolsin P.- Seyahat eden Kırgızlar, "Russki Vestnik", C. XXIX, 1860, s. 47-49.

geçmesi dâhilinde de bozulmamakta."[146] Kavundan bu şekilde faydalanarak hazırlanan yiyecek türü bugün Sırderya (bugünkü Kızılorda eyaleti) Kazakları arasında hâlâ meşhurdur.

Kazaklar öteden beri avcılıkla da uğraşmışlar, özellikle tilki ve karsak avlama işinden çok gelir elde ettiler.

Hayvan derisi Kazakların sadece kendi ihtiyaçlarında kullanılmayıp, bununla birlikte bir hayli miktarda da satışa sunuldu. Rus tüccarlarına verilen ticari metaların arasında kurt, tilki, karsak ve başka da hayvanların derileri bulunmaktaydı.

Kazakların diğer uğraş alanlarından biri olan balıkçılığa da değinmek gerekir. Bu işle Kazakların en fakir halkı, fakir köylüleri ile çiftçileri uğraşmıştır. Kazaklar balık avlamak için özel bir ağ olan torlarla avladılar. Büyük nehirlerde mesela Sırderya'da Kazaklar balığı "süzgeç" diye adlandırılan ağların yardımıyla yakaladılar. Yakalanan balıkları, Kazaklar sadece kendi ihtiyaçları dâhilinde kullandılar. Pazara götürüp satma gibi bir amaçları olmamıştır.

Kazakların uğraş alanlarında çok çeşitli el sanatı işler de zikre değer bir yer kapsamaktadır. Deriyi tabaklamak, ok ve yay yapımı, ağaç ve kemiğe nakış işlemek, maden ve yün işleme sanatları da gelişmiştir.(s.62)

Kazakların göçebe hayat tarzı, keçeden yapılan çadırların "kerege" (otağların katlanıp açılabilen kafes destekleri) ve uvıglarını (çadırın kubbesini oluşturan çubuklar) hazırlayan ustaların becerilerini geliştirmiştir. Kerege yapan ustalar genelde büyük feodal köylerinin yakınlarında yaşamışlardır. Maden ve demircilik meslekleri ve işleri ise özel bir yere sahip idi. Kazaklar bakır madenini eritme yöntemini bilmekteydiler. Dışarıdan getirilen bir maden olan demirden ev araç-gereçleri ve tırpan, orak, sabanın ucuna takılan demir gibi iş aletlerini yaparlardı. Gümüşten ise daha çok kuyumculuk alanında faydalanıldı. Soğuk silah ve tabancalar üretilmeye başlandı. Kazak bayanları keçe yününden halı dokuması, nakış ve örgülerin yanısıra keçi yününden yapılmış şapka, kürk, giyim, (içi hayvan dersinden, dışı kumaştan) ayakkabı gibi ev ürünlerini de kendileri hazırlamışlardır. Kısacası, yaygın olarak kullanılan eşyaların önemli bir kısmını Kazaklar kendileri üretmişlerdir. XVIII. yüzyıl ile kıyasladığımız zaman XIX.

[146] Saltıkov-Şedrin adındaki kütüphane. El Yazması Bölümü, v. IV, №551, s. 438-549 . "Sırderya bölgesinde göç etmekte olan Kazakların ekonomisi, ticareti ve mahkeme işiyle ilgili Orenburg tüccarı D. U. Belov'un Rus Coğrafi Topluluğuna verdiği yazısı", 1869.

yüzyılın ilk yarısında, el sanatlarının bütün türlerinde herhangi bir değişiklik olmamış, eski usule göre hazırlanan ürünler yeni yöntemlerle geliştirilmiştir. Bütün bu ürünler ile Kazaklar kendi ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

El sanatlarının tüm çeşitleri söz konusu olacak derecede gelişmiştir. O sıralarda Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı olan ünlü doğa bilimcisi V. V. Grigorev şunları yazmıştır: *"Deri tabaklama, tabaklanmış deriyi hazırlama, ustalık ve tornacılık gibi el sanatları yerleşik köy halkında hangi seviyede ise göçmenler de aynı seviyede hatta bazen en yüksek seviyede idi."*[147]

Kökşetau ilçesinde yapılan tarım fuarında bulunan Slovtsev, Kazakların demir ustalığına ve demirden eşya üretimine yüksek not vermiştir. Fuar ve fuarda bulunan eşyaların niteliği ve işçiliği hakkında şunları yazmıştır: *"Özellikle ustaların gümüş ile kaplanmış eşyaları güzellikleriyle göz kamaştırıyor. Balta, bıçak, dizgin, üzengi ve eyer takımı teçhizatları gibi eşyalar kalite ve sağlamlık açısından, bizim Rusya'daki buna benzer şekilde üretilen ve seçme kalitedeki eşyalardan hiç de kötü değil."* [148]

Kazaklar, XIX. yüzyılın ilk yarısında el sanatına dayalı olan bu eşyaların birçoğunu Kazak pazarlarında sattılar. Orenburg Sınır Komisyonu'nun 1847 yılına ait yıllık beyannamesinde şu ifadeler geçmektedir: *"Eyer takımı, keçe, deve yününden örülmüş kumaş, dokuma bağ, halat otağlar, demirden ve gümüşten yapılmış eşyalar hazırlayan Kırgızlar bu eşyaları kendi gibi Kırgız olanlara satmışlardır."* [149](s.63)

Kazakistan'da birçok defa bulunmuş olan Kolmagorov [150]da şehirlerin dışında, taşrada el sanatı ile uğraşanların bulunduğunu söylemektedir.

"XVIII. yüzyılda Kazaklar el sanatına dayalı eşyaların üretimini ev ihtiyacını karşılayacak düzeyde üretirken, XIX. yüzyılın ortalarına doğru bazı ustaların tarıma dayalı eşya üretiminden çıktığını ve her ilçenin kendine has bir el sanatı işiyle tanındığını, uzmanlaştığını fark edebiliriz. Balta ustası, ağaç ustası gibi meslek grupları

[147] Grigorev V. V.- Bozkırdaki göçebe yaşam ve araştırmalar, "Vostoçnoye Obozreniye", 1882, №12.
[148] Slovtsov- 1878'de Akmola bölgesindeki Kökşetau ilçesine yapılan sefer sırasında yazılan yazılar. "Zapiski Zapadno-Sibirskogo otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", III. Kitap, Ombı, 1881, s. 51.
[149] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 3082, s. 86. Orenburg Sınır Komisyonunun 1847'e ait raporundan.
[150] Kolmagorov G.- Sibirya bölgesine bağlı Kazak bozkırındaki sanayi ve ticaret hakkında, "Vestnik İmper. Russk. Geogr. Ob-va", b. XIII, St. Petersburg, 1855.

ortaya çıkmış ve yine bu meslek grupları ile Kazak halkının en fakir bölümü uğraşmıştır."[151]

XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Kazak bozkırlarında seyahat eden A. K. Geins, Kazakistan'ın bazı bölgelerinde el sanatlarına dayalı eşyaların yapımında uzmanlaşma hakkında *"ağaçtan yapılmış en iyi eşyalar Karcas ve Aidabol bölgelerinde olmalı"*[152] şeklinde bahsetmektedir.

Torgay ve Tobol nehirleri boyunca göç eden Orenburg özerk bölgesinin Kazakları takas usulü ile *"yeteri derecede üretimi ağaca dayalı eşyalar yapmışlardır."* [153]

Bunların yanında el sanatına dayalı olarak üretilen eşyalar üreten ekonominin, toplumun sadece evsel ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yapılmıştır. El sanatı çoğunlukla küçük çapta üretimde devam etti ve endüstriyel amaçla yani ticari amaçla yapılan eşyalar genellikle Kazak boyları arasında değiş tokuş amacıyla kullanıldı. Kazakların tüketim mallarına (iyi kumaşlar, çanak çömlek ve başka da ev eşyaları) artan ihtiyaçlarını tamamıyla karşılamak için kendi üretim hızları bu koşullara karşılık vermedi.

Sanayi ürünlerine özellikle de çok tüketilen mallara olan ihtiyaç Kazakları komşu ülkeler ile ticarete ve mal değiş tokuşuna dâhil etti. Kazakların Ruslarla takas usulüne dayalı ticarete girmesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında daha yaygın bir hale geldi. (s.64)

Orenburg, Troitsk, Petropavl, Presnogor, Ombı, Semey ve Oral kale ve şehirleri, Kazakistan ve Kazaklarla yapılan ticaretin ana noktaları şeklindeydi. Levşin'in toplamış olduğu bilgilere baktığımızda XIX. yüzyılın 20'li yıllarında Rus tüccarları sadece Sibirya Kazaklarından 3 milyon civarında koyun, 150 bin kadar at ve 100 bin kadar öküz satın almışlar, bu ticari hesabı gümüş para ile hesaplarsak, aşağı yukarı 8 milyon soma yakın bir alışveriş yapmışlardır. Bunların yanında binlerce deve, binlerce ton koyun derisi, kuzu derisi, keçi derisinden yapılmış keçe, halı ve de başka eşyalar da almışlardır.

---

[151] Kolmagorov G.- Sibirya bölgesine bağlı Kazak bozkırındaki sanayi ve ticaret hakkında, "Vestnik İmper. Russk. Geogr. Ob-va", b. XIII, St. Petersburg, 1855.
[152] Geins A. K.- Kırgız bozkırı boyunca seyahat, "A. Geins'in edebiyat çalışmaları dizisi. C. I, St. Petersburg, 1897.
[153] Teterevnikov A. N.- Kırgız bozkırının iç ticareti ile ilgili denemeler. St. Petersburg, 1867, s. 9.

Rusya, Kazaklar ile arasındaki ticareti Tatar tüccarlar veya kendi aralarında Kazak dilini konuşabilen tüccarlar ile gerçekleştirmişlerdir.

Rus tüccarlar Kazaklardan mal ve hayvancılığa dayalı ürünleri alırken, Kazaklar da Ruslardan bez, tuval, işlenmiş deri, boz, Çin ipeği, demir, çay, şeker, sigara, ağaç, mutfak eşyası, hayvanların tedavisinde kullanılan ilaçlar, terebentin, petrol, amonyak gibi eşyalar satın almışlardır.[154]

Nebolsin'in verdiği bilgilere baktığımızda, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, 1827 yılından 1837 yılına kadarki on yıl içerisinde Kazakistan ile Rusya arasında yapılmış olan ticaret hacminin 10,53 milyon som miktarında seyrederken, 1840-1850 yıllarına gelindiğinde ise bu gösterge 15,73 milyon som olarak bir buçuk kat kadar büyüdüğünü görebiliriz.

Rusya ile Kazak bozkırları arasında yapılan ticarette ithalat, ihracata galip gelmiştir. Orenburg eyaleti boyunca yapılan ticari hacim bunu kanıtlamaktadır. [155]

İthal edilen mallar: 1846 – 647 868 som 44 kuruş

1847 – 749 769 som 60 kuruş

İhraç edilen mallar: 1846 – 469 694 som 44 kuruş

1847 – 490 299 som 64 kuruş

XIX. yüzyılın ilk yarısında Çarlık Rusyası'nın Orta Asya ile ticari ilişkilerinde Kazakistan, bulunduğu konum itibariyle transit geçişler için önemi büyüdü. Rusya'nın Orta Asya hanlıkları ile arasındaki kervan ticareti Orenburg, Troitsk, Petropavl ve Semey dolaylarından Kazak bozkırları aracılığıyla geçmekteydi. Kazakistan'ın sadece kuzey bölgelerinde aşağıda sıraladığımız 5 kervan yolu geçiyordu: (s.65)

1. Petropavl şehrinden Taşkent, Hokand ve Buhara'ya. Bu yolda kervanlar, Akmola emirliği aracılığıyla Şugay yoluna, daha sonrasında da Şu nehrini geçerek, Sozak ve Türkistan üzerinden Taşkent'e gidiyordu.

2. Petropavl'dan Kulja'ya. Bayanauıl, Karkaralı, Ayagöz ve Kapal istikametinde ilerlemekteydi.

[154] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2798, s. 28, 1846.
[155] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 3082, s. 86. Orenburg Sınır Komisyonunun 1847'e ait raporundan.

3. Semey'den Kulja ile Kaşgariya'ya. Ayagöz'ün dış bölgeleri ve Kapal aracılığıyla.

4. Semey'den Çuguça'ya. Ayagöz ve Hokand düzlükleri devamında da Tarbagatay dağının güney yamaçları aracılığıyla.

5. Semey'den Hokand'a. Kervanlar Ayagöz, Karkaralı, Şu ve Taşkent boyunca ilerlemekteydi.

Rusya'nın Orta Asya ile yaptığı ticaret hakkında Hanıkov'un raporlarından ve İngiltere Büyükelçiliği sekreteri Lomley'in yazdığı makalelerden alınan bazı bilgiler Orta Asya ticaretini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 1840 yılından 1850 yılına kadarki on yıl içerisindeki ticari ilişkileri aşağıdaki rakamlardan anlayabiliriz: [156]

Tablo 2: 1840- 1850 Yılları Arasında Rusya'nın Orta Asya İle Ticari İlişkileri

İhraç Edilen Yerler	Buhara	Hiva	Kokand	Toplam
Ticaret hacmi (Sterlin ile)	783 785	199 830	30 622	1 014 23

İthal Edilen Yerler	Buhara	Hiva	Kokand	Toplam
Ticaret Hacmi (Sterlin ile)	1 096 380	209 425	39 936	1 345 741

Hanıkov'un belgelerine göre,[157] Rusya'nın Orta Asya ile yaptığı kervan ticareti her sene 5-6 bin deve yükü ile karşılamıştır. Lomley'in belgelerine göre ise 1828'de Rusya'dan Buhara, Hiva ve Hokand'a götürülen (ihraç edilen) mal 23 620 sterlin iken, 1840 yılında bu indeks 65674 sterline yükselmiştir. Çarlık Rusyası Orta Asya'dan pamuk, ipek kumaş, kuzu derisi, halı vb. mallar satın almışlardır.

[156] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, Sevastyanov'un 169 vakfı, ç. 20, s. 31-45, "1839'da Perovski'nin Hiva'ya yaptığı seyahatiyle ilgili ismi belirsiz yazarın yaptığı alıntı".
[157] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, Sevastyanov'un 169 vakfı, ç. 20, s. 31-45.

Orta Asya'dan satın alınan mallar arasında pamuk ve pamuktan üretilen ip ilk sırayı almaktadır. Buradan Rusya'daki dokuma sanayisinin hammadde ve yarı işlenmiş ürünlere olan ihtiyacını anlayabiliriz. Bilindiği üzere, serbest çalışma hizmetini kullanmanın temelinde gelişen pamuk kumaş endüstrisi XIX. yüzyılın ilk yarısında epeyce gelişme göstermiştir.(s.66) Bunun yanında Kazakistan, ticari mal satın alımında hayvancılık hammaddeleri ve özellikle deri ticareti önemli bir yer kapsamaktaydı. Hammadde durumundaki bu ürünler çoğunlukla sınıra yakın olan köylerde işlenmekteydi ve bunu müteakiben 1837 yılında Orenburg eyaletinde 59 tane deri işleme fabrikası açıldı.[158] Orta Asya hanlıkları ve bozkırlardaki Kazaklar ile yapılan ticaretler hakkında gösterdiğimiz deliller, XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazakistan ve Orta Asya'nın çalışma sahaları ve uğraş alanları, Rusya'da gelişmekte olan Kapitalizm'in ihtiyaç duyduğu ticaret sayesinde oluşan yeni ticari ilişkiler sebebiyle Kazakistan'da yeni pazarların ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir.

Rusya'nın Orta Asya'daki ticari ilişkileri hakkındaki bilgiler, Kazakistan ile Orta Asya hanlıklarının, Rusya'nın hammadde merkezi olduğunun birer kanıtıdır. Kazakistan sadece Rus mallarının satın alınıp satıldığı bir yer değil bir hammadde deposu olmuştur.

Rus tüccarlarının Kazak bozkırlarıyla yaptığı ticaret çoğunlukla takas usulüne dayanan bir sistemde idi. Sonrasında ise bu sistem yerini değiş tokuşun daha baskın bir türü olan ticari meta-para şekline dönüştü. Takas usulüne dayalı ticarette üç yaşındaki koyun herkes için bir alternatif olmuştu. Kazak bozkırlarıyla yapılan ticaret, sömürgeci ticaretin özelliklerini ve alternatifi belli bir standartı olmadığını ortaya çıkarmıştır, fakat değiş-tokuş adı altında gizlenmiştir. Rus tüccarları ucuz sanayi mallarını değerli hammaddelerle değiştirerek büyük kâr elde ettiler.

Mesela, Petropavl Gümrük Başkanı Çernyavski'nin belgelerine göre; demir, kazan pahalı hayvan derisiyle değiştirildi. Kazan çemberinin her bir 22 santimetresi için bir tilki veya 4 karsak veyahut iyi durumdaki 3-5 kalın kuzu derisiyle değiştirildi. Bu tür takasta ağırlığı 1 put (1 put: 16 kg) çemberi 2 metre kadar olan kazanın fiyatı parayla kıyasladığımızda 50 som (ruble) civarındaydı. Bu kazan İbrit fuarında ise 2 som 70 kuruşa satılmıştı. Buradan tüccarların ne kadar kâr ettiğini anlayabiliriz.

---

[158] Orenburg Askeri Valisi'nin 1836 ve 1837 yılına ait raporu, ç. 51, s. 77-78. (Alıntı Burnakov'un Rusya'nın Orta Asya hanlıklarıyla olan karşılıklı ilişkileri tarihi hakkında yazılmış makalesinden alındı, "Sovetskoye vostokovedeniye", 1941,C. II, s.10.)

Bir diğer önemli örnek de Krasovski tarafından gösterilmektedir. Krasovski: *"Rus tüccar 5 kuruşluk basmayı (kumaşı) 30 kuruşa sattı. Kötü kalitedeki kadife ise yarım koyun etine satıldı. Yani, Kırgız bu kumaşın 1 arşını için gümüş para ile 1 som (ruble) ödedi. Ağaçtan yapılma kap bir koyuna, yani 1 soma (rubleye) satıldı."*[159] (s.67)

Orenburg'daki Rus tüccarlarının saf Kazakları önceden votka içirip nasıl kandırdıklarını ayrıntılı olarak açıklayan Kont Yan Pototski şunları söylemektedir:

"Kazakların, Rus tüccarlar tarafından kandırılarak aldıkları malların fiyatlarından hiçbir haberi olmadığı için böyle bir takas ticaretinin uyanık tüccarlara nasıl bol kazanç sağladığını çok kolay anlayabiliriz."[160]

Ticari ilişkilerin sömürgecilik niteliğini Kazak bozkırlarına en kötü kalitedeki malların satılmasından da görebiliriz. Çoğu durumda Kazaklardan satın alınan hammaddelerden üretilen yünlü kumaşlar, tekrar işlenmiş ürün olarak Kazaklara satılmıştır. Tüccar Vladimir Kuznetsov şunları yazmaktadır: *"Semey'e Rusya'dan (Ruslardan) orta kalitede hatta kalitesi en düşük mallar gönderiliyor, Kyahta'da ise elbette en iyi kalitede mallar talep ediliyordu."*[161]

A. Teterevnikov da bu konuda şunları yazmaktadır: *"Dış ülkelere gönderilen malların arasında bizim Moskova'nın Çin ipeği, kumaşı, boz bez ve bunların yanında en iri, parlak ve rengârenk desenleri olan basma gibi kumaşlardan oluşan mallar"*[162] önemli yer tutmaktaydı.

Rusya'nın Kazak bozkırlarıyla takas ticaretinin artması ve ticarette kademeli olarak mal-para ilişkilerinin uygulanması sonucunda Kazak bozkırında iç ticaret gelişmeye başladı. Bozkırda ticaret başlarda çoğunlukla takas usulü niteliğinde idi. Takas ticareti sadece boylar arasında değil, bununla birlikte üç cüzün Kazakları arasında da yer edindi. Mesela, Sırderya Kazakları mayıs ayının sonu ile haziran ayının başlarında Sibirya Eyaletinin Sarısu nehri dolaylarında yerleşen Kazaklarla buluşarak hayvan ve ağaç eşyalarla takas yaptılar. Ticarette paranın kullanıldığı yerler de oldu. Kazakların iç ticaretini araştıran A. Teternikov şunları yazmıştır: *"Hayvan sürüleri*

[159] Krasovski M.- Sibirya Kırgızlarının bölgesi, b. II, 1868, s. 244.
[160] Compte Jean Potocki-Voyage dans les Stepps d. Astrakhan, Paris, 1829, C. I, s. 88.
[161] KSSC'nin Tarih Arşivi, General S. A. Hrulev'in vakfı, №379, ç. 11, s. 51. "Tüccar V. Kuznetsov 'un Semey' deki ticaret hakkında notları", 1844.
[162] Teterevnikov A. N.- Kırgız bozkırının iç ticaretiyle ilgili denemeler, St. Petersburg, 1867, s. 8.

peşin fiyatına satılıyor ve bu paranın bir miktarına ise çiftçiden çok miktarda saman yığını satın alınıyor idi."[163]

Rus ticaretinin büyük boyutta gelişmesine rağmen, Rusya Kazakistan'daki eski endüstri, üretim tekniği ve kapitalizme kadarki olan ilişkileri değiştirmedi. Karl Marks, ticaret hangi seviyede olursa olsun, *"eski endüstri yöntemlerinin dağılmasına etki eden faktörler, en başta endüstri yönteminin sağlamlığı ve içyapısına bağlıdır"*[164] demiştir. (s.68)

Kazakistan'da üretim gücünün en düşük seviyede gelişmesi, pazarlarla ilişki kurulabilecek yolların olmaması, uzak bölgelerde yerleşen ilçelerin (pazar bölgeleri tabiri caizse) ticaret merkezlerinden elini ayağını çekmesi, eski endüstri yöntemlerinin korunmasını sağladı.

Faizcilik ve tefecilik gibi sermayeleri itibarının arttırılması, "üretim güçlerinin gelişmesinden ziyade" onların güçsüzleşmesine yol açar. Bununla birlikte, faizcilik gibi zararlı ilişkilerin (kapitalizme kadar ki E. B.) devamlı kılınmasıyla kamusal işlerin üretkenliği ve kapitalist endüstrideki gibi işin gelişmesini engeller.[165]

Kazakistan'da takas ticaretinin gelişmesi ile faizcilik ve tefecilik işleri de çok yaygınlaştı. XIX. yüzyılın orta çeyreğinde Rus tüccarların büyük bir kısmı kendi mallarını Kazaklara ödünç olarak verdi. Bunun karşılığında Kazaklar borçlarını ve bu borçların faizlerini kendi mallarıyla ödemeye zorunlu kılındı. Bu konu hakkında Krasovski şunları yazmıştır: *"Sadece tüccarlar değil, bir vakit tarımla uğraşmayan Sibirya Kazakları da Kırgızlar üzerinden ticaret yaptılar. Onlar tüccarlardan aldıkları malları eksik ölçerek Kırgızlara götürüp borç olarak (Kredi olarak) veriyorlardı."*[166]

Buna benzer spekülasyonlara açık bir örnek getiren A. Vlangali yazılarında şunları belirtmektedir: *"Narım ve Kuırcım ilçelerinin Kazakları olmasaydı 1847-1848 yıllarındaki kuraklık yüzünden unun fiyatı benzeri görülmemiş boyutlara ulaşırdı. Komşuluk hakkını iyi bilen onlar birkaç bin put un getirerek her putunu (1 put 16 kg) 18-30 kuruş arası gümüş paraya sattı. Zengin halk ise bu fırsatı kaçırmamaya çalıştı.*

[163] Aynısı, s. 10.
[164] Marks K.- Kapital, C. III, Moskova, 1932, s. 232.
[165] Aynısı, s. 427-428.
[166] Krasovski M.- a. g. e, b. I, s. 415.

Onlar bütün unu satın alıp daha sonra her putu için 60-75 kuruştan satarak büyük meblağlarda paraya kavuştular." [167]

Aynı dine inanan Tatar tüccarlar, Kazaklar sayesinde Rus tüccarlara göre çok kazanç sağladılar. Bu konu hakkında yine Vlangali şunları yazmaktadır: *"Kazak bozkırında Hokand mallarını satan Tatar tüccarlar bu ticaretten çok kazanç elde etti. Mesela, Tatar tüccarlar Taşkent'ten satın aldıkları 100 çift yeşil deri ayakkabılar için 200-400 som arasında ödeme yaparlardı. Kazaklara satmaya gelince takas usulü olması nedeniyle bir ayakkabı için bir buçuk koyundan iki koyuna kadar değiş tokuş yapıyorlardı."*[168] (s.69)

Kazak bozkırında borca veya krediye olan bağımlılığın çoğalmasını *"Yol, üstünde yürünmek için; insan aldığı borcu ödemek için yaratılmıştır"* atasözü kanıtlamaktadır.

Böylece, ticaret sermayesi takas işinde sadece bir aracı rolü oynamadı, bununla beraber faiz veren bir sermayeye yani faizci bir sermayeye dönüştü. Karl Marks, faizci sermayeyi ticaret sermayesinin "ikizi" olarak görmektedir.

Kazakistan'da ticaretin gelişmesi, Kazakların maddi uğraşlarının endüstriyel temelini ve niteliğini değiştirmese de mal ve para ilişkilerinin daha da gelişmesine yardım etti. Kazakların arasında özel ticari şirketler oluşturan tüccarlarda ortaya çıkmaya başlamıştır (Ahmet Jantörin, Kulambayev vb.). Onlar borç verirken, verdikleri fiyat üzerinden faiz almışlardır.

Mal ve para ilişkisinin gelişmesiyle kölelik ortaya çıktı. XIX. yüzyılın ilk yarısının en önemli özelliği Kazakların arasında "yabancı esnaflığın" meydana gelmiş olmasıdır. Bunun gibi "yabancı esnaflığın" ortaya çıkması, serbest kapitalist iş şekline geçerek yarı bağımlı iş formundan kurtulmaya çalışan Kazakların en fakir bölümünün zor bir durumda kalmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Zamanında V. İ. Lenin: *"Göç etmek (yabancı memleketten iş aramak-E.B.) kiralama ve çalışarak ödemeye bağımlı olan çalışma şekillerini bozmaktadır"*[169] diyerek örnek göstermiştir.

---

[167] Wlangali's- a. g. e, s. 26.
[168] Aynısı, s. 26-27.
[169] Lenin V. İ.- Edebi eserler, C. III, s. 185, baskı III, 1935.

Artemev'in belgelerine göre,[170] sınır boyundaki Rus sakinlerinin ve Hazar denizinin kıyısında balıkçılıkla geçinen esnafların yanında çoban olarak çalışan Kazakların genel nüfusu erkek ve kadınlarda hesaplandığında 20 bine ulaştı. Sadece Embi şehrinde balıkçılıkla uğraşan esnaflarda 200 civarında Kazak çalışmaktaydı.[171] Başka yerlerden iş arayan Kazakların çoğu balıkçıların yanında çalışarak, sınır boyundaki zenginler için de hizmet etmişlerdir. Kazakların az bir bölümü madencilik alanında; altın madenlerinde, Bayanauıl taş kömürü madenlerinde ve Karkaralı kurşun madenlerinde çalıştılar. Bu işyerlerinin sahibi Popov, 1843 yılında Taldıkol madeninden 12 840 put taş kömürü, 1846 yılında ise Karkaralı kurşun madeninden 5 292 put kurşun cevheri çıkarmıştır.(s.70)

Altın madenciliği ile uğraşan esnafların Kazakları kiralık işçi olarak aldıkları hakkında o sıralar Sibirya bölgesinde çalışan Grigori Kolmagorov[172] şunları yazmıştır: *"Kiralanan Kazaklar üç kategoriye ayrılmıştır."*

1. Yaz aylarında çalışanlar. Bunlar sadece mayıs ayından ekim ayına kadar çalışırlar, aylık olarak ise her ay için 3 somdan 4 soma kadar ücret verilir ve bunun yanında yatacak yer de verilirdi.
2. Torf çıkaran işçiler. Altın madeninin bulunduğu çöküntülerin kalınlığına göre onlara 3 somdan 5 soma kadar ücret ödenirdi.
3. Altın madeninin bol bulunduğu alanlarda çalışan işçiler. Kendilerine verilmiş olan arazilerde sahiplerinin alet edevatlarıyla emir verenlerin gözetiminde çalıştılar. Onlar çıkardıkları altının bir miskali için gümüş parayla 1 som 50 kuruş almışlardır.

Sınır boyundaki Ruslar için kiralık olarak çalışan Kazakların durumları ağır olmuştur. Bu konuda Orenburg Sınır Komisyonu'nun Askerî Eyalet Valisine gönderilen bir şikâyetnamede şunlar yazılmıştır: *"Rus Kazakları, kiralık olarak çalıştırdıkları Kırgızların (Kazakların) maaşlarını erteliyor ve böylece onları kendilerine bağımlı bir hale getiriyorlar."*[173]

---

[170] Artemev A.- Orenburg bölgesine bağlı Kırgız bozkırıyla ilgili birkaç notlar.- "İçişleri Bakanlığı'nın Dergisi", Ekim 1859, s. 39.
[171] Kolmagorov G.- a. g. e, s.6.
[172] Aynısı, s. 6.
[173] Leningrad şehri Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, ziraat bölümü, büro işi 8, ç. 9, s. 41-45, 1845.

İş koşullarının değişimi Kazakların sosyal ilişkilerini de etkilemiştir. Sonraki kısımda bu ilişkiler üzerinde duracağız. (s.71)

1. Bölüm 2. Kısım Kazakların Sosyal İlişkileri

Kazakistan'daki sosyal ilişkiler hakkında bir analiz yaparken bazı feodal kurumların nasıl bir değişime uğradığını ve ihtimam gösterdiğimiz devirde, Kazakların toplum hayatında bu değişikliklerin ne gibi bir yeri olduğu ve sosyal ilişkilerinde nasıl bir etki oluşturduğunu belirlemek, tespit etmek büyük bir önem taşımaktadır. Konuyu bu şekilde araştırmadığımız takdirde feodal kurumların sosyal ve toplumsal önemini de açıklamak mümkün olmayacaktır. Lenin, *"Toplum bilimindeki en önemli şey, asıl tarihi ilişkiyi unutmadan bir konu hakkındaki bilinen olayların nasıl meydana geldiğini, geçirdiği değişimlerin hangi evrelerden meydana geldiğini ve gelişim açısından şimdi ne durumda olduğunu göz önünde bulundurmaktır"* der.[174]

İhtilale kadar olan dönemde burjuva tarihçileri Kazakistan'daki sadece iki gurubu, *"aksüyek"* ve *"karasüyek"* adlı grupları bilmekteydiler.[175] Bu tarihçiler *aksüyek*'in içine cengiz soyundan gelen bütün halkları alırken, *karasüyek*'in içine ise geriye kalan bütün halkları katmışlardır. Bu iki grup bütün araştırmalarda ve yazılarda tamamen kalıplaşmış sosyal kategoriler olarak biçim kazanmıştır. Bu nedenle bu yazarların çalışmalarında XV. yüzyılda da XVIII.- XIX. yüzyıllarda da aksüyek ve karasüyek ibarelerine rastlanabilmektedir. Ancak bu sosyal grupların nasıl bir değişikliğe uğradığı, incelemesi yapıldığı dönemde Kazakların toplumsal ilişkilerinde nasıl bir yer aldığı açıklanamamaktadır. Bilinen tek bir şey, XV. yüzyıldaki *aksüyek* XIX. yüzyıldaki *aksüyek*'ten oldukça farklı iken aynı durum *karasüyek* için de geçerlidir. Ataerkil sistemli boy ilişkilerinin dağılması ve sınıf sisteminin oluşmaya başlaması nedeniyle *karasüyekler*'in içerisinden, konum ve durumları bakımından Cengiz soylulardan aşağı kalmayan soylu beyler ve bu beylere bağlı toplumsal gruplar- çiftçiler, fakirler, köylüler- ayrılmışlardır.

"Aksüyek" teriminin ortaya çıkışı, bilinen Kazak tarihinin başlangıç dönemlerine dayanmaktadır. *"Aksüyek"* beylerinin ortaya çıkışı Tatar-Moğol işgalcilerinin hâkimiyet

---

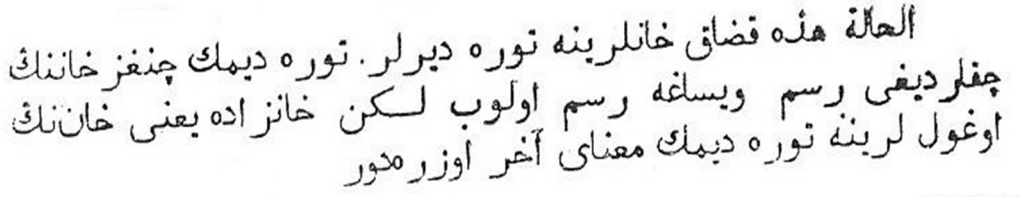
[174] Lenin V. İ.- Memleket hakkında ders, s. 97.

[175] Grodekov N. İ. Şu şekilde yazdı: "Halkın diğer bölümü aksüyek'in tersine karasüyek olarak, ayrıca avam (halk tabakası) veya yaver diye adlandırılıyorlar". (Sırderya bölgesinin Kırgızları ile Kara Kırgızları, C. I, Taşkent, 1889, s. 5).

sürdürdükleri dönemle Kazakistan'da derebeylik ilişkilerinin kalıplaşmaya başlaması ile ilgilidir. Aksüyek temsilcileri kendilerini Cengiz Han'ın kuşağından sayarlar. Kazakların etnik oluşumunu araştıran Sultan Mendali Piraliyev[176] şunları yazmıştır: *"Aksüyeklerin Karasüyekler'e hâkimiyet sürmesi ya da oluşturması ile ilgili tabii kanun olarak adlandırılan bu anlayış, bu halklara (Özbek ve Kazak) Moğollardan geçmiş olabileceği sonucuna varabiliriz. Sahiplerin yeryüzünde yaratılmış canlılar olması mümkün değil şeklindeki düşünceler onları halktan ayrı bir sınıf olarak görmüşlerdir."*[177]

Akademisyen V.V. Radloff'un dediği gibi, eski Türk unvanlarından "töre" terimi hanzade (şehzade) anlamında kullanılmaktaydı. Eski bir Uygur kitabı olan Kutadgu Bilig'de de aynı anlamda kullanılmıştır. G. Şlegel'in özel olarak hazırladığı bir çalışması[178] Eski Türk halkları ve Moğollardaki bu terimin kökeni ve anlamına tahsis edilmiştir. (s.72)

Orta Asya tarihin araştıran Karı Kurban Ali Hacı Halid Bek Oğlu "töre" teriminin ortaya çıkmasını Cengiz Han dönemine dayandırmaktadır. Bu konuda şunları yazmıştır:[179]

الحالة هذه قضاق خانلرینه توره دیرلر. توره دیمك چنغز خاننك
چفلر دیفی رسم ویسلغه رسم اولوب لـکن خانزاده یعنی خاننك
اوغول لرینه توره دیمك معنای آخر اوزره در

"… Kazak Hanlarına genellikle töre demişlerdir. "Töre" kelimesi Cengiz Han zamanında, Cengiz Han'ın yasası ve kanunnamesinin adı iken daha sonrasında onun erkek çocuklarının ve soyunun adlarının şereflendirilmesine dönüşmüştür."

Yazar "*töre*" kelimesinin kökeni konusunda, esirleri kamçı ile cezalandırmak anlamına gelen Farsça "*dre*" kelimesinden ortaya çıktığını söylemektedir. Daha sonrasında yazar, Kazak hanlarının Cengiz Han zamanından beri "*töre*" kelimesini

[176] Sultan Mendali Piraliyev- 50'li yılları Orenburg valisi hizmetini yapan, meşhur Doğu bilimcisi V.V. Grigorev'in lakap adı.
[177] Sultan Mendali Piraliyev- Oral dışındaki bozkırdan mektuplar. "Den" gazetesi, 1862, №32.
[178] Schlegel G. Tagin et Töre. "T'onng Pao", vol VII.
[179] Karı Kurban Ali Hacı Halid Bek Oğlu- Tavahir Hamse, Kazan, 1915, s. 243.

kendi çocukları ve akrabaları için kullanageldiği konusunda da bilgi vermektedir. Hanın emri muhakkak yerine getirilirdi; han kendisine bağlı olan esir ya da köleleri idam ettirebilirdi. Ama hanın çocukları ve yakın akrabaları böyle bir hukuka sahip olamamışlardır. Onlar sadece kendi kölelerini cezalandırabilirlerdi.

Töre denilen hanın akrabaları mevki bakımından hanlardan bir basamak aşağıda idi. Yazar bu konuda şunları yazmaktadır:

"Töre" kelimesi şöhret (unvan) anlamı vermektedir. Cengiz han zamanında böyle bir unvan, elinde tam bir iradesi olmayan bürokratlara verilmişti… Tibiyan Nafi'nin Hint dillerinde yayınlanmış bir kitabında "töre" kelimesini elinde irade olmayan, şan ve şöhreti olmayan insanlar kullanmıştır… Bizim zamanımızda "töre" handan bir derece aşağıda olanlara derler…"[180]

Bunların tamamı Mendali Piraliyev'in "*töre*" teriminin kökeni konusundaki fikrini desteklemektedir. (s.73) Bilindiği gibi, Moğol işgalcileri, işgal ettikleri Orta Asya ülkelerindeki yerli halkı kendilerine muhtaç olarak görmekte ve onlara katı bir kuvvet uygulamaktaydı.

"Aksüyek" temsilcileri, töre beyleri ayrı bir derebeylik sistemi kurmuşlar, Kazak boyları topluluğuna girmemişlerdir. XVIII. yüzyıla kadar *"aksüyek"* temsilcileri (hanlar ve sultanlar) Kazakların toplumsal ve siyasi hayatında üstün bir konumda bulundular. Kazakistan'daki ataerkil-boy sistemine ve bunu temel alarak oluşan ve gelişen ananeye göre sadece *"aksüyek"* temsilcisi han olabilirdi. Sultan unvanına sadece Cengiz han soyuna mensup olanlar erişebilmekteydi. Aksüyek temsilcileri, töreler (töre beyleri) ayrı bir derebeylik sistemi kurarak, Kazakların boylar topluluğuna girmediler. XVIII. yüzyıla kadar Aksüyek temsilcileri, hanlar ile sultanlar, Kazakların toplumsal ve siyasi hayatlarında üstün bir rol oynadılar. Kazakistan'da ataerkil-derebeylik ilişkileri ve bu temelle oluşan ananeye göre aksüyek temsilcileri han olabilirlerdi. Sultan unvanına sadece Cengiz Han soyuna dayanan halk sahip olabilmekteydi. XVIII. yüzyıla kadar Kazakların siyasi ve toplumsal hayatlarında Cengiz Han soyluların sahip olabildiği ve yerleştirdiği bu unvan XIX. yüzyılın ilk yarısında Cengiz Han soylu halkların soydaşlığının eskisi kadar kuvvetli olmaması hasebiyle daha az duyulur olmaya başlamıştır. Bu bağın yani Cengiz Han soyundan olma halinin eskisi kadar önem

[180] Kurbangali Halid Oğlu- Tavarih Hamsa, s. 243.

verilmemesi, mülk eşitsizliğini de beraberinde getirmiştir. Cengiz soylu halka ayrıca bir darbe de hükümet tarafından vurulmuştur. Hükümdara hizmet amacıyla göç etmiş ve hükümet tarafından dedeleri zamanından beri asilzade olarak unvanlandırılan yönetici ve yardımcı ağa sultanları hesaba katmadığımızda, 1822'deki yasa değişimi ve Küçük Cüz'ün siyasi anlamda fikir değişikliğine uğraması neticesinde Cengiz soyluların geriye kalan kısmı, kendilerine uygulanan özel ayrıcalıklardan mahsur kalmışlardır. Aksüyek halkının kuşakları diğer halklarla karışıp gitmiştir.

XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Orenburg Sınır Komisyonu'nun görevlendirmesi üzerine Kazakların toplumsal gruplarının (Sultanlar, Yöneticiler, Tarkanlar vs.) içinde bulundukları durumlar araştırılmıştır. Bu konuda araştırma yapan araştırmacılardan biri, özel emirleri yerine getiren bir bürokrat olan d'Andre, Kazaklarla iç içe yaşayan Cengiz soylular ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Orta Orda'nın batı kesimindeki tüm sultanlar kendilerini Cengiz Han soyundan olarak görmektedirler, ancak bu kimselerin çoğu kendi şecerelerini dahi bilmemektedir. Kendi soylarının Cengiz Han'a dayandığını ispat etmek için 3 kuşaktan 6 kuşağa kadarki nesillerini bilmeye çalışıyorlar. Orda'da Cengiz Han'ın soyundan olduğunu söyleyen bu gibi grupların faydalanabildiği özellikler çok azdır. Halk arasında herhangi bir problem olduğunda ya da bir konu hakkında tartışma oluştuğunda o meseleyi çözmeye çalıştığımızda sultanların oyu da diğer Kazaklar ile eşit sayılmalıdır. Böyle bir durumda sultanların oyu da diğer Kazakların oyundan ayrı bir özelliğe sahip olabileceğini gösteren bir durum olmadığı belirtilmektedir."*[181] (s.74)

Daha sonrasında d'Andre "aksüyeklerin" önceki adet-geleneklerinden geriye Cengiz soyundan olanlarla evlenme geleneklerinin kaldığını göstermektedir. Kendi soyları ile övünen töreler, kızlarını aksüyek soyundan olan Kazak gençlere gelin olarak verme âdetini devam ettirdiler. Ama bu gelenek de her yerde aynı şekliyle kalmadı. XIX. yüzyılın ilk yarısında töreler karasüyekler ile nikâh kıymaya başladırlar. Bu gibi töreler "karaman" adını almışlardır. Mesela, karasüyekler ile dünür olduğu için töre Barak'ın soyu bu isimle anılmıştır.

[181] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2794, s.142, 1846. Özel görevleri yerine getiren bürokrat d'Andre'nin topladığı kazakların gelenekleriyle ilgili belge. Yazar çingizidlerin rolünü vermiş olduğu açıklamasının yönetici sultanlarla ilgisi olmadığını duyuruyor.

Bunun sonucunda *"törelik"* aynı soydan olma özelliğini kaybetti. Zengin töreler ile fakir, bunalıma girmiş töreler ve ayrıcalıklı sınıf özelliğinden ayrılan töreler de bulunmaktaydı. Onların birçoğu *"Karasüyekler"* ile kız alıp vermişlerdir.

Böylece, XIX. yüzyılın ilk yarısında *"aksüyek"* unvanının sosyal öneminden ziyade tarihsel önemi daha çok ön plana çıkmaya başladı. Bu gibi bir durumla sadece padişah yönetimi bünyesinde belirli bir hizmette çalışan sultanlar karşılaşmadılar. Sultanların işi toplumla ve topluluklarla sıkı bir iletişim içinde olmaktı, çünkü sultanın yardımcıları toplum üyeleri idi. En sonunda törelerin kendi aralarındaki ilişkiler, göçebe kavimlerdeki gibi ataerkil-boy ilişkilerine dönüşmeye başladı.

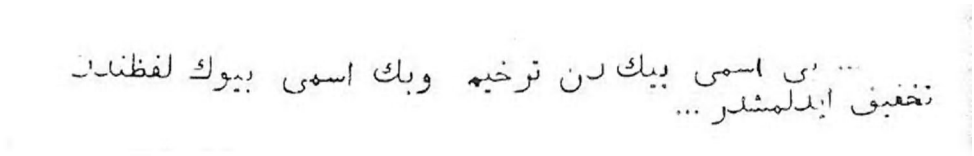
Araştırılan bu dönemde sultanlar ile boy beylerini farklı kefelere koyamayız yani zıt gruplar içerisinde değerlendiremeyiz. Sultanlar ile boy beylerinin arazileri kullanmak için irtibat kurmaları ve ayrıca göçebe topluluğu sömürme şekilleri değişen durumlara rağmen aynı kaldı.

Göçebe toplulukların içinden sultanlara karşı çıkan üst bir toplumsal (sosyal) grup olan boy büyükleri, kadılar idi. İncelenen bu dönemde kadılar da Kazakların arasında üstün bir konuma sahip idiler. Onlar ayrıca özel olarak hukuki ve sosyal ayrıcalıklardan da faydalanabilmekteydiler. Kabile (boy) büyükleri önceleri toplum yerleşimlerinin, otlak, mezra gibi topraklara yerleşmelerin himayeliğini yaparlarken, XIX. yüzyılın ilk yarısında baş gösteren hayvan yetiştirme krizinin artmasıyla, adaletsiz bir biçimde kışlık toprakları, kışlakları kendi adlarına sahip çıkmaya başladırlar. Zenginleşen kabile (boy) büyüklerinin sahibi olduğu bazı köyler, sultanların sahibi olduğu köyler gibi boy topluluklarından ayrı hareket ederek göç etmeye başladılar.

Bununla birlikte, beyler, kadılar, hanlar ve sultanlar ile beraber mahkeme duruşmalarına katılarak, gelirlerin paylaşılmasında rol oynadılar.

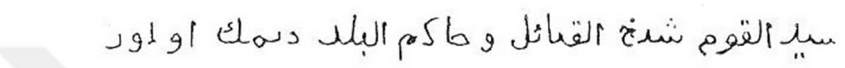
Sadece *"karasüyek"* temsilcileri kadı olabilirlerdi, Cengiz soylular kadı olamazlardı; ama mahkeme işlerine bunlarda katılırlardı. (s.75)

"Bi" (Kadı) kelimesinin nasıl ortaya çıktığı buraya kadar tam olarak açıklanmış değildir. Kurbangali Halidoğlu *"bi"* kelimesinin *"bek"* veya *"büyük"* kelimesinden ortaya çıkmış olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu konuda şunları anlatmaktadır:

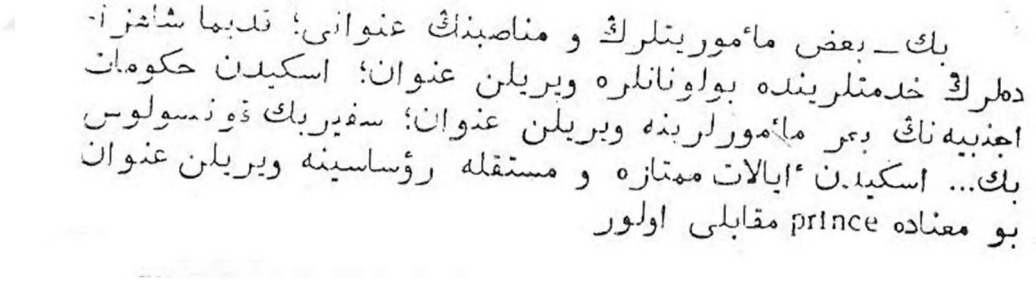

Bu cümlenin çevirisi: *"Bi"* (Kadı) unvanı tabii ki *"bek"* kelimesinden ortaya çıkmıştır.

"Bi" (Kadı) ve *"bek"* kelimeleri Arapça كبير عظيم (Kabir gazim) kelimesiyle eşdeğer anlamdadır.

Bu cümlenin çevirisi: Bir boyun büyüğü veya boy büyükleri veya şehir beyi.

"Türk Lügati"[182] olarak adlandırılan bir Türk sözlüğünde "Bek" kelimesinin anlamı şu şekilde verilmiştir:

Bu cümlenin çevirisi:

"Bek" bazı yetkili memurlara, hükümdar ailesine hizmet edenlere ve bazı yabancı vekillere verilen unvan çeşididir: Sefir-bek, Konsulus-bek. Ayrıca özerk bölgelerin başkanlarına da aynı unvan verilmektedir. Bu anlamda *"bek"* unvanı *"prince"* unvanıyla aynı manadadır.

Her zaman hukuk normlarının koruyucusu ve açıklayıcısı oldukları için kadılar, Kazak toplumu içerisinde hep görkemli bir yere sahip olmuşlardır.

Sultanlar ile boy beylerinin göçebe toplulukları sömürme formları birbirine benzer olduğu için bu konulara ayrı ayrı değinmenin hiç lüzumu yoktur. Sultanlar gibi

[182] Hüseyin Kazım Kadri- "Türk Lu-ati", b. I, 1927, s. 720.

boy beyleri de (kadılar, kahramanlar) Kazak toplumu içerisinde kendi hâkimiyetlerini sürdürmesini sağlayan ataerkil-boy ilişkilerinin korunması taraftarı idiler. Derebeylik sisteminin meydana getirdiği birçok form ataerkil-boy geleneklerinin perde arkasına gizlenmiş durumda idi.

XVIII. yüzyılda sultanlar katma değer vergilerini yiyecek ve mahsul olarak alırken, boy beyleri ise bu vergiyi insanları kendileri için çalıştırma yoluyla almışlardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında sultanlar ile boy beyleri bu kiralamanın iki çeşidini de kullandılar. (s.76)

Hayvanları bağımsız ailelerin hâkimiyeti altına toplaması toplumsal araziyi de sahiplenme olgusunu beraberinde getirmesine yol açmıştır. Toprak ilişkileri Marks formülüne dayandırıldı: *"Özel mülkiyet diye bir şey yoktur, özel ya da ortak araziyi sahiplenme vardır."*

Asya devletlerindeki toprak ilişkileri ile ilgili Marks'ın söylemiş olduğu bu düşünce, Kazaklardaki toprak sorunlarını anlamamızda yardımcı olmuştur. Toplumsal, ortak toprak mülkiyetiyle beraber, sultanlar ve boy beylerinin kamu arazilerini ele geçirmeleri sonucunda ortaya çıkan özel toprak mülkiyetleri de oldu. Ancak bu durum, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki toprak ilişkilerini tamamen açıklamamaktadır.

Bu dönemde sultanlar ile boy beylerinin toplumsal arazileri zorbalıkla ele geçirerek kullanmalarının yanısıra padişah hükümetinin kayda değer kamu arazilerini gasp etmeleri ve bununla birlikte sömürgecilik politikası da eklendi. Bu durum geleneksel hale gelen toprağı kullanma işlevini değiştirdi. Kazak boylarının geleneksel göç yolları bozuldu. Bu da hayvancılık krizinin nedenlerinden biri oldu ve bunun sonucunda Kazakların ekonomik yapısı da değişime uğramıştır.

Geçtiğimiz, bir önceki kısımda anlattığımız gibi, Kazakların yerleşik hayata geçmesi ve ot hasadı yapması, buna bağlı olarak da kışlık mekânların halkın uğraş alanında öneminin artması sonucunda özel mülkiyet için kışlaklarda özel yerlerin ele geçirilmesi durumunu ortaya çıkardı.

Kışlık yaylalara yerleşme sırasında, çayırları otlarla zengin olan kışlaklar, feodal sınıfların mülkiyetine geçmişti. *"Güç kimin elinde ise, toprak onundur"* atasözü buradan çıkmıştır. Kazakların toprak kullanımı ve paylaşımı konusundaki bir inceleme

belgesinde, bir Kazak'ın konuşmasından bu konuyla alakalı bir alıntı yapılmıştır: *"Zenginlerin her biri 2-3 kışlağa yerleşerek, bizim gibi fakirlerin çayırlıklarını ele geçirmektedirler."*[183]

Boy beyleri ile sultanlar, boyların seçkin kışlakları ile çayırlık yerlerini idare etme hukukuyla sınırlı kalmayıp, onları kendi mülkiyetlerine geçirdiler. Arşiv belgelerinde bunu kanıtlayacak birçok delil bulunmaktadır. (s.77) Yedisu Bölgesi Kazaklarının gelenek görenek ve yaşayış biçimlerini araştıran Yarbay Metelitsin ve İzraztsov bu konuda şunları belirmişlerdir: *"Kışlaklar, insanların özel mülkiyeti sayılmaktadır ve ne olursa olsun diğer malları gibi bu topraklarda miras olarak kalabilmektedir. Kışlak babadan en küçük çocuğa miras kalmaktadır. Kışlağı öz sahibinden izinsiz olarak faydalanmak veya yaylanın otlarını mallarına yedirmesi durumunda, zarara uğrayan mahsul miktarı kadar mahsulü geri verme cezası ile cezalandırılmaktadır."*[184]

Sultanlar ile boy beylerinin önemli kışlakları ele geçirmesi, Kazak halkı arasında toprak uğruna yapılan mücadeleyi kargaşa boyutuna çıkarmıştır. Beyler ve sultanların ele geçirmiş oldukları bu toprak ve kışlakları zorla da olsa geri kazanma hareketleri baş göstermeye başlamıştı. Kazak feodalleri sahiplendikleri kışlakları, kendilerine özel mülkiyet olarak verilmesi hususunda padişah hükümetine başvurdular. Bu konuda Boziev isimli bir Kazak hakkında şikâyetçi olan feodal D. Baysengirov'un mektubuna göz atalım: *"Bana yani Baysengirov'a ait kışlak yaylaya izinsiz gelip yerleşme amacındaki bu Boziev denilen kişi 17 yıl boyunca burada yaşamış, şimdi ise buraya, bir başkasının kışlağına zor kullanarak yerleşmeye çalışmaktadır."*[185]

Sibirya Kırgızlarının Eyalet Başkanlığı'na da Bi Jolımbet Dabasov da buna benzer bir mektup göndermiştir. Mektupta şunlar yazmaktadır:

"Bobrovski kalesinden yedi kilometre uzaklıktaki yerde 30 yıldan beri kullandığım bir kışlağım var idi, ama şimdi orayı Kerey şehrinin Kırgızlarından olan

[183] Kırgızların toprağı kullanmalarıyla ilgili belgeler, C. IX, Petersburg-Voronej, 1898, s. 19.
[184] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 4236, karar 271, 1870. Yarbay Metelitsin ile İzraztsov'un "Yedisu bölgesi halkının gelenekleriyle ilgili" yazıları.
[185] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 332, karar 34, s. 44, 1830. "Kırgız Derbis Baysengirov'un kendisine ait olan kışlağı zorla almak isteyen Kuntu Boziyev hakkında yazdığı şikâyeti hakkında".

Mendibay ve Tekey Bekşinler güç gösterisi ile almayı amaçlamakta, o yüzden size bu dilekçemi göndererek, bu dilekçeme kulak vermeniz için size yalvarıyorum."[186]

Buna benzer birçok olay vardır. Bu arada söylemek gerekirse, hükümet tüm bu istekleri olumlu bir şekilde karşılamış ve ilgilenmişlerdir. Bu konuya daha sonra değineceğiz.

Böylece, toprak kullanımı kurallarının değişmesi, Kazakların ot biçimine geçmesi ve köyler halinde kışlaklara sürekli bir şekilde yerleşmeye çalışmaları karşısında boy beyleri ve sultanlar, bu kışlaklara önceden sahip olduklarını öne sürerek, özel mülkiyet hakkına dayandırarak sahip olma imkânı tanıdı. (s.78)

Boy beylerinin bu şekilde toprak sahiplenme şekli tamamen kalıplaşmaya başladı. Ancak, biz 'Kazaklarda derebeylik ilişkilerinin kalıplaşması XIX. yüzyılın başlarında gerçekleşen bir olaydır' diye kesin bir çıkarım yapamayız. Feodal toprak mülkiyetinin ortaya çıkması Kazakların sosyal ve ekonomik ilişkilerinde büyük değişiklikler oluşturdu.

Kazak derebeyleri sadece kışlakları sahiplenmediler, ayrıca yazlıklara da sahip oldular. Orenburg Sınır Komisyonunun, Kazakların göç bölgelerini araştıran memuru L. Balluzek sultanların, kadıların ve aksakalların yani Kazak topluluklarının yazlık otlakları sahiplenme hukuku hakkında ilginç bilgiler sunuyor. Balluzek, bu konuyla şunları kaydetmiştir: *"Yaylalarda farklı köyler arasında sınır belirleyici olan sınırlara mızraklar veya ağaçlar sokulmuş, kum veya çamurlara hangi boydan olduğunu gösteren işaretler çizilmiş, uzun ot parçalarını birbirine farklı şekillerde bağlayarak işaretler konulsa da yaylaların gerçek sahipleri sultanlar, kadılar ve aksakallar idi". Daha sonrasında Balluzek şöyle devam etmektedir: "İki lider kendi yazlıklarının paylaşımı ya da bununla ilgili bir tartışmada sonuç, yaş bakımından büyük olanın lehine olacak şekilde çözümlenirdi." "Eğer tartışan iki kişiden birisi sultan diğeri sıradan bir Kırgız ise, tartışmaya konu olan arazi birinci kişiye yani sultana verilirdi. Tartışan iki kişiden biri kadı, diğeri ise bütün boy tarafından tanınan bir aksakal ise*

[186] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 332, karar 34, s. 66, 1831. Kadı Jolımbet Dabasov'un Sibirya Kırgızlarının bölge başkanlarına yazdığı mektubu.

toprak ikinci kişiye yani aksakala verilirdi. Aynı bu şekilde arazi konusunda bir kadı ile sıradan bir Kırgız tartışacak olsa o arazi kadıya verilirdi."[187]

Kadılar ve sultanların yazlıklara sahip olduğu konusunda Sibirya Kırgızlarının Sınır Yönetiminde hizmet eden Mihael Gramenitskii de şöyle dile getirmektedir: *"En güzel mekânlara, en iyi yaylalara zenginlerin çadırları kurulup hayvanları otlanırken fakirlerin eline ise hiçbir işe yaramayan, çorak topraklar geçerdi."*[188]

Yazlık ve kışlık yaylalara, gerçekten sultanların sahip olduğunu, Altınyemel ilçesinin Kazakları ile Sultan Abılayhanov'un arasında gerçekleşen arazi anlaşmazlığı da kanıtlamaktadır. (s.79) Ulu Cüz'ün tanınmış sultanlarından Tezek Abılayhanov birçok yazlık ve kışlık yaylalara sahipmiş. Sultanın vefatından sonra ise miras olarak ailesine kalan bu toprakları, toprak sahibi olmayan Altınyemel ilçesinin Kazakları Tezek Abılayhanov'un yazlık ve kışlık yaylalarını kullanmak istemişlerdir. Bu konuda, Tezek'in eşi Yedisu eyalet valisinden yardım istemiş; karşılığında *"Albay Tezek Abılayhanov'un mirasçılarını Kırgızların baskısından korumak ve Albay Abılayhanov'un kullandığı kışlık ve yazlık yaylaları ve diğer mekânları hiç bölmeden, ailesinin mülkiyetine bırakmak hakkında"* bir teminat alırlar.[189]

Ayrıca, Tortuvıl ilçesinin önemli kadılarından Şon Yedigeulu ile Batı Sibirya Genel Valisi Selyaninov'un 1830'da yaptıkları mektuplaşma dikkat çekici.[190]

Genel Vali'ye yazdığı mektupta Kadı Yedigeulu: *"Geçmişten beri bizim yerleştiğimiz topraklar, sıralayacak olursak, Bayanauıl ve Yereymen adlı kışlaklar ile İtemgen ve Mamay adlı yazlıklar sonsuza kadar bizim mülkiyetimize bırakılsa keşke…"* şeklinde rica ediyor.

Genel Vali'nin verdiği cevaptaki gibi, *"mektupta adı geçen yazlık ve kışlık mekânlar, orada bulunan göller ile beraber ona (Kadı Yedigeulu'na) sonsuza kadar teslim edilmiştir."* ricası yerine getirilmiştir.

---

[187] Balluzek L.- Kırgızların Küçük Ordasında bugüne kadar uygulanan halk örf ve adetleri. "Zapiski Orenburg. Otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", baskı II, 1874, Kazan, s. 150.
[188] Gramenitski M.- Sibirya Kırgızlarının bozkırı. "Türkistan külliyatı", C. 41, s. 12-13. (Külliyat Taşkent'teki Alişer Navai devlet kütüphanesinin doğu bölümünde korunmakta).
[189] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 4151, karar 265, s. 3-4.
[190] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 327, s. 37-44, 1830.

Boy topraklarını Kazak beylerinin işgal ettiklerini gösteren başka da örnekler gösterebiliriz. *"Kırgızların toprak kullanma hakkındaki denetleme belgelerinde"* XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Mamay boyu Kazaklarının yazlık yaylalarını Konırkulja Sultanın güç kullanarak işgal ettiği gösterilmiştir. Kendi boylarına ait yaylalardan ayrılan bu Kazaklar, Akmola bölgesindeki Bugulu Dağı'na gitmeye mecbur olmuşlardır.

Yine bir diğer sultan Şormanov Musa, Malkozı boyuna ait yazlıkları işgal etti. İşgal ettiği bu yerlere daha sonra Karcas boyundan olan akrabalarından 100 aileyi yerleştirdi. [191]

Bökeyhan'ın oğlu Sultangarı, Sadır boyunun yazlık yaylalarını ellerinden alarak, kulları ve tölengitleri ile beraber oraya yerleşti.

Burada bu durumlarla ilgili şunları unutmamalıyız ki, sultanlarla boy beyleri Kazak topluluklarının yazlıklarına aslında sahip olmaya çalışsalar da resmî olarak mülkiyetlerine geçirememişlerdir. Sultanlar, boy beyleri ve kadılar yazlıkları göçebe topluluklarla birleşerek sahiplenmişlerdir. Yazlıkları kullanma kuralı hakkında Orda'nın batı bölümünün kâtibi Polovorotov şöyle yazmıştır: *"Kışlık mekânlar hariç diğer yayla ve otlakların özellikle de sınır yakınlardaki saman toplanan ve hazırlanan boş yerlerin sahipleri yoktur desek de olur."*[192](s.80)

Yazlık yaylalarda toplu (ortak) mülkiyetin korunmasında sultanlar ve boy beyleri hususi bir ihtimam gösterdiler. Çünkü 'yaylalara toplum sahip çıkıyor' bahanesiyle kendi göçebe topluluklarını sömürme fırsatı bulabilirlerdi.

Feodal grup başlarının yani sultanlar, kadılar ve boy beylerinin ve diğer vekillerinin bir rolü de sadece Kazak topluluklarının yazlık ve kışlık mekânlarına sahip olma imkânlarıyla belirlenmedi; onların toprak kullanma hakları bir dizi feodal yükümlülüklerle gerçekleşti. Toprağa, boyların sahip olması ve öncelikle yaylaları sahiplenmenin toplumsal şekli, ataerkil-boya has bir perde ile gizlenen feodal yükümlülüğün oluştuğuna dair belli bir iz bıraktı. Bunlar da aslında kapitalizme kadarki gıda ve çalışarak ödeme tahvilleri şeklindeki feodal yükümlülükler idi.

---

[191] Rumyantsev P.- Kırgız halkının geçmişte ve bugünde sosyal yapısı, "Voprosy kolonizatsii", №5, 1909, s. 126.

[192] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2798, s. 51-52. Kırgız gelenekleri. Orda'nın Doğu bölümünün yazarı Polovorotov tarafından toplanmış, 1846.

Çiftçilikle (tarımla) uğraşan bölgelerden *"öşür"* adlı vergi, hayvancılıkla uğraşan bölgelerden ise zekât düzenli bir şekilde toplandı.

"Öşür" kelimesi Arapça bir kelime olan *"gaşara"*dan geliyor, Kazakçaya çevirdiğimiz zaman ise "on" anlamına gelmektedir ve gaşarun ise onuncu veya onda biri demektir. *"Gaşar"* kelimesini Kazaklar değiştirerek 'Öşür' veya 'guşır' diyorlar. Bu vergi çiftçilikle uğraşan Kazaklardan alınmıştır. Önceden belirlenen kurallara göre, vergiyi (öşür'ü) toplayanlar mahsulün onda birini aldılar. İlk defa bu vergi, çiftçilikle öncelerden beri uğraşan Sırderya Kazaklarından toplandı. Çiftçiliğin başka bölgelere de yayılması ile öşür çiftçiliğin yayıldığı tüm yerlerde toplanmaya başladı. XIX. yüzyılın ilk yarısında öşür (öşür) derebeylerin zenginliklerinin en temel kaynağı haline geldi. Orenburg Sınır Komisyonu'nun tercümanı F. Subihankulov'un haberine göre[193], Sırderya Kazaklarından uşur, toplanan hasadın toplam batman ölçüsüne göre alınırdı.[194] Sulama yapmadan ekilen ve toplanan mahsulün onda birini, sulama yapılarak ekilen ve toplanan mahsulün yirmide birini alırlardı. (s.81)

Zekât, Kazaklarda İslam'ın kabul edilmesiyle ortaya çıkmıştır.[195] Zekât, önceleri darda kalmış, fakir ve muhtaç kimselere ve akrabalara yardım edebilme amacıyla toplanmıştır. Daha sonraları ise bu, feodal bir yükümlülüğe dönüştü. XIX. yüzyıla kadar zekât toplama işi sadece hanlara has idi.

Bu konu hakkında Bokey ordusunu (karargâhını) araştıran A. Yevreinov şunları yazmıştır: *"Genel olarak o (zekât) Kazak ordularında hanın itibarını övmeyle ilgilidir, buna ek olarak o (zekât) hanın itibarını yükseltmek için, onun ailesi ve sülalesi ile geçimine halkın para ve pul yardımı şeklindedir. Halkın gelenek ve göreneklerine göre zekât, hayvan sayısına göre alınan vergidir, yani hayvanların kırkta birinin hana vergi olarak verilmesidir."*[196] Hanlık yönetiminin kaldırılmasıyla zekât toplama hakkı, sultanlara ve kısmen de kadılara geçti. Söylemek gerekir ki bu zamanda zekât, fakir, dul ve yetim Kazaklara yardım olarak toplandı. Ama bu amaç sadece bir perde görevi

[193] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 3225, s. 2-3, 1848-1851 yıllar. "Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı Ladıjenski'ye tercüman Subhankulov'un verdiği rapor".
[194] Batman'ın ölçümü hep değişirdi: Buhara ile Semerkant'ta 1 batman 6 put'a eşitse, Doğu Buhara tarafında batmanın ölçüsü 10'dan 15 put'a kadar çıkardı.
[195] Zekât ile ilgili Alkuranda şu şekilde yazılmış: "Tanrıya dua edin, zekât verin, Tanrıya yalvarıp başkalarına yardımda bulununuz ve bunu gönülden yapın." (Alkuran'ın Almuzamil başlığından.)
[196] Yevreinov A.- Kırgız-Kazakların İç veya Bokey Ordası, 1851, "Türkistan külliyatı", C. 382, St. Petersburg, 1883. (Alişer Navai adındaki halk kütüphanesinde bulunmakta, Taşkent.)

görüyordu çünkü gerçekte ataerkil-boy yapısının eskimesi bunun yerine gelişmekte olan feodal yapının ihtiyaçlarını gidermede kullanıldı. Zekât, bütün mal sahiplerinden yılda bir defaya mahsus, ilkbahar döneminde, Kazakların kışlaklarına göç etmeye başlamaları esnasında alınırdı.

Orenburg Sınır Komisyonu'nun memuru d'Andre'nin belgelerine göre, zekât toplama kuralı aşağıdaki gibidir:

40 koyunu bulunan bir kimse zekât için 2 koyun verebilirdi.

120 koyuna karşılık 3 koyun,

300 koyuna karşılık 3 koyun,

400 koyuna karşılık 4 koyun,

500 koyuna karşılık 5 koyun,

600 koyuna karşılık 6 koyun…

5 devesi olan bir kimse zekât için 1 deve verebilirdi.

10 deveye karşılık 2 deve,

15 deveye karşılık 3 deve

20 deveye karşılık 4 deve,

25 deveye karşılık 5 deve…

Göç esnasında üzerine yük yüklenmiş olan develer, zekât vergisine tabi tutulmazlardı.

Büyükbaş hayvanlardan ise aşağıdaki gibi zekât vergisi alınmıştır:

30 baş hayvanı olan bir kimse, zekât için 1 düve verir.

60 hayvana karşılık 2 düve,

90 hayvana karşılık 2 düve,

120 hayvana karşılık 4 düve… (s.82)

XIX. yüzyılın ilk yarısında bu iki vergi çeşidi, öşür ve zekât sistemli olarak toplandı ve feodal bir yükümlülüğün kurumsallaşmış bir şekli haline getirildi. Bununla birlikte *"hediye"* adı altında derebeylerin (feodal yönetici grup) faydasına dokunacak maddi yükümlülüklerin de her çeşidi toplandı. Bunların içinde *"Sogım"* (kış için özel olarak kesilen hayvan ve hayvanın eti) özel bir yere sahipti. Kışın hanlara, sultanlara ve boy beylerine yemek olsun diye canlı hayvan şeklinde toplanan bu vergilere *"sogım"* adı verilmiştir. Yukarıda ismi geçen araştırmacı d'Andre "sogımın" şu şekilde bir açıklamasını yapmaktadır: *"Han ve sultanlar kış boyunca tok olsunlar da Orda'dakiler bir şekilde karınlarını doyurur veya açlığa sabrederler."*[197]

Aşağıdaki tabloda[198] Kazak beylerinin sogım bahanesiyle Kazaklardan her sene ne kadar hayvan aldığı hakkında tahmini bir bilgi vermektedir.

Tablo 3: Kazak Beylerinin Kazaklardan Her Sene Sogım İçin Aldığı Hayvan Sayısı

Boy adı	Aile sayısı	Aile sayısına göre her boydan ne kadar sogım verilmeli
Aday	1503	100
Alaşa	2640	176
Baybaktı	3205	213
Beriş	5085	339
Jappas	904	60
Yesendemir	466	31
Isık	669	44
Maskar	361	24
Kızılkurt	825	55
Nogay	1093	72

[197] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2794, karar 247, s. 123, 1846.
[198] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1449, s. 3.

Maddi yükümlülüğün ikinci bir çeşidi ise "sıbaga" (değerli misafirler için kışlık etten ayrılan pay) aslında sogımın bir türüdür. Sıbaga, sogımdan farklı olarak hanlar, sultanlar ve kadılar, beyler tarafından ilkbaharda pişmiş et şeklinde almış olmalarıdır. Sıbaga için feodal beyin itibarına göre bazen o beye yarım koyun eti kadar et verilirdi.

Bu maddi yükümlülükler hakkında Sınır Komisyonu'nun reisi Ladıjenski şöyle yazmıştır: *"Zekât, sogım, sıbaga ve bunun gibi başka da vergiler geleneklere göre hanın soyundan olanlara verilirdi."*[199] *(s.83)*

Bundan başka sultanlara, kadılara ve aksakallara verilen hediyelerin daha başka çeşitleri de mevcut idi. Mesela, iyi bir haber getirdikleri veya iyi bir haber verdikleri için Kazaklar, değerli bir eşya veya para vermek zorunda bırakıldılar.

Kazakların derebeylerine (hanlara, sultanlara, kadılara ve aksakallara) devamlı vermek zorunda oldukları maddi yükümlülükler böyleydi. Bu yükümlülüklerin hepsi Kapitalizme kadarki gıda rantı çeşitleri hakkında idi. Bununla birlikte, devamlı olarak alınmayan bir hayli yükümlülükler de vardı.

Eğer sultan veya kadılar yolları üstünde herhangi bir köye birkaç günlüğüne uğrayacak olsalar, Kazaklar onlar için koyun keserek saygı göstermek zorunda idiler. Kanun dışı geleneklerle korunan bu eski adetler fakirlere çok zorluklar çektirdi. XIX. yüzyılın 30'lu yıllarında Kazakistan'a sürgün edilen, Kazaklar arasında yaşayan Polonyalı Gustav Zelinski[200] Kazakların bu yükümlülüğünü *"Kırgız"* adlı şiirinde şu şekilde tasvir eder:

"Misafir geldi haberi,

Bütün köye yayıldı.

Heyecanlanan Kırgızların

Sessiz yaşamını bozdu,

Genci yaşlısı herkes

Bay'ın evinde toplanmaya başladı.

[199] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2466, s. 26-28, 1844.
[200] Zelinski Gustav- Kırgız (destan). Polonya dilinden (Lehçe) çeviren Grebenşikov Georgi, Tomsk, 1910, s. 18.

Bütün hizmetler gösterilmekte…

Gelen misafir memnun kalsın diye

Çadıra getirilen koyunu kestiler…"

Yiyecek-içecek (gıda) rantının olması Kazaklarda ataerkil boy özelliklerinin ve geleneklerinin korunmasına sebep doğurmuştur.

Gıda maddelerindeki rant çeşitleri (zekât, öşür) ataerkil toplumlardaki armağan usulünün gizli şekli gibidir. Eski boy toplumlarının kalıntıları Kazakistanda gelişmekte olan feodal ilişkilerin ihtiyaçlarına eğimli olmasını anlamak zor değil.

Gıda getirimlerinin yanısıra çalışarak ödeme getirileri de vardı. Gıda rantıyla kıyasladığımızda çalışarak ödeme rantı eski bir şekil alarak, hukuki normlar alanında sağlam korunmuş ataerkil ve boy ilişkileriyle birleşti. (s.84) Genelde çalışarak ödeme rantı "kabileye (boya) yardım" şeklinde yürüdü. Aslında, XIX. yüzyılın ilk yarısında kabile (boy) sisteminin bu eski kurumunu derebeyler (Sultanlar, kadılar, aksakallar ve yeni sosyal bir grup olan zenginler) çok iyi kulandılar. Derebeyler çalışarak ödeme yükümlülüğünü "akraba yardımı", "yetimlere yardım" gibi bahanelerle kendi akrabalarını (hemşehrilerini) acımasız bir şekilde sömürmeye başladılar.

Kazakların geniş bir kitlesinden alınan çalışarak ödeme rantı, Rus toprak sahibinin işinde çalışan köylünün çalışarak ödeme rantıyla çok benziyordu. Ancak, Kazaklarda çalışarak ödeme şekli çoğunlukla akrabalık yardım şeklindeydi. *"Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi"* adlı çalışmasında V. İ. Lenin toprak sahiplerinin çiftliklerinde geniş bir şekilde kullanılan çalışarak ödeme rantının çeşitlerini sayarak şunları yazmıştır: *"Yukarıda bahsettiğimiz gibi çalışarak ödemenin çeşitleri çoktur. Bazen işçiler para için kendi alet edevatlarıyla toprak sahiplerinin topraklarında kiralayarak çalışıyorlardı. Bazen de işçiler borçlanarak ekmek veya para alırlar ve aldığı kredinin hepsini veya faizini çalışarak ödemeye yükümlü olurlardı. Bazen çiftçiler "hasatın harap edildiği" için çalışırlar (O dönemde, hasatın harap edilmesi sonucunda suçu işleyen ceza olarak tekrar çalışarak ödemek zorundaydılar). Aynı zamanda şerefi için de çalışırlar yani toprak sahibinden kazanacağı başka da 'kazançlarından' ayrılmamak için günde bir öğün yemek yiyerek çalışırlar. Bunların yanı sıra işçiler, çiftçilikle uğraşanlar toprak sahibinin emrettiklerini yerine getirmek zorundaydı. Yani genel*

olarak toprak sahibinin dediğini yapma ve ona yardım etme zorunda idiler. Çalışarak ödeme köy yaşamındaki işlerin tamamını karşılamaktadır." [201]

Lenin'in bahsettiği çiftçinin görevini yerine getirmesi ile ilgili örnekler, Kazakistan'ın çiftçiliğe uygun bölgelerinde farklı görünümlerde yer aldı. Ancak burada çalışarak ödeme örtülü bir karaktere sahip idi. Sultanlar ve feodal beyler akrabaya yardım bahanesiyle fakir Kazaklara alet edevat ve tohum vererek kendi topraklarını işletmişler ve karşılığında çok cüzi bir miktar mahsul vermişlerdir.

Hayvancılıkla uğraşılan bölgelerde çalışarak ödeme biraz daha farklı bir yapıya sahip idi. Çalışarak ödeme-ödetme formundaki sömürünün asıl nesnesi (konusu) olan kesim '*konsı*'lar idi. Konsı, aslında yarı köle olan fakirlerdir. Onlar, aileleriyle beraber sultanlara ve beylere giderek, az bir miktar maaş için onların bütün işlerini yaparlardı. Konsılar derebeylerle beraber göç etti, atlarına seyislik gibi ufak tefek işler yaptılar. Konsıların hanımları ise inek, kısrak, koyun ve keçi sağdılar, çamaşır yıkadılar ve derebeylerin ev işlerinde yardımcı oldular. Bunların karşılığında konsı derebeyin aracından faydalanabildi, geçici olarak faydalanmak için bir veya iki sağmal inek, koyun bazen de keçi almışlardır.

Devrim öncesine ait tarihnamelerde konsı grubu üzerine hiç analiz yapılmamıştır. Hükümdarın resmi belgelerinde *"konsı"* kavramına rastlanmamaktadır. Bunun yanında Kazak bozkırlarını ziyaret eden birçok gezgin ve hükümdar yetkilileri "konsı" kavramını kullanmasalar da bunun gibi bir sosyal grubun olduğunu belirtmişlerdir.

Kazakların arasında bulunan F. Nazarov, bu sosyal grup hakkında şunları yazmıştır: *"Nura'dan Esil'e akan Karagöl nehri yakınlarında hiç hayvanları olmayan Kırgızlarla karşılaştık… Günlük yemek ihtiyaçlarını karşılayabilmek uğruna çevrelerindeki yakın yerlere göç eden, maddi durumu çok iyi olmasa da hayatlarını idare edebilen diğer Kırgızlara iş yapıyorlardı."*[202]*(s.86)*

Konsılar hakkında en kapsamlı bilgilere Mihail Gramenitski'nin çalışmalarında rastlıyoruz. O, şunları yazmıştır: *"Evleri olmayan fakir Kırgızlar, sultanın yanında*

[201] Lenin- Edebi eser, C. III, s. 148, 1928.
[202] "1813-1814 yılları Hokand'a gönderilen Sibirya Kolordusu'nun tercümanı Filip Nazarov'un Orta Asya'nın bazı halkları ile topraklarıyla ilgili notları ", s. 19, St. Petersburg, 1821.

toplanıp geçimlerini sağlıyorlar. Onlara hizmetçilik yaparlar, hayvanlarına bakarlar… Eğer sultan veya herhangi bir zenginin yakınlarında bulunmadıkları sürece açlıktan ölmeye yakınlaşırlar. Eşyalarının, mal mülklerinin, hayvanlarının olmaması onları hizmetçi olmaya mecbur etmektedir." [203]

Kazak derebeyleri genellikle çoban kiralamamışlar, kendi fakirleri olan konsıların bedava çalışmalarından faydalanmışlardır. Konsıların arasında, toprak sahibinin fakir akrabaları bazen de uzak akrabaları olurdu. Bir boydan, örneğin Argın veya Kerey boyundan türemiş Kazaklar kendi aralarında "uzak akraba" sayılır. Bu gibi durumlara Kazaklar "ata soyu aynı, bir" derler. Kendilerini Cengiz soylu olarak gören töreler de bir zaman sonra konsı olarak çalışmışlardır. Örneğin, eskiden töre olan bir köy sakinleri bir zaman sonra fakir düşerek Musa Şormanov için konsı olarak hizmet etmişlerdir.

Feodaller ile konsı ve fakirlerin karşılıklı ilişkilerinden *"savın"* denilen kendi tarzında bir çeşit çalışarak ödeme sistemi gelişti. Yani konsı kendi derebeyinden (toprak sahibinden) geçici olarak kullanmak için sağmal bir inek alıyorsa bu iyilik karşılığında feodal beyinin işlerini karşılık beklemeden yapmak zorundaydı. Bu şekilde oluşturulan ilişkiler daha çok derebeyinin kendi fakir akrabalarına yardımı şeklinde, eğer akrabası değilse beraber göç ederek kendi işçisi haline gelen konsıya yardım etmek şeklinde idi. Ayrıca feodal beyinin emrinin yerine getirilmemesi durumunda verdiği hayvanı istediği zaman geri almaya hakkı vardı. *"Savın"* Kazakistan'da, hayvancılığı meslek edinmiş insanların bulunduğu bölgelerde, çalışarak ödemenin özgün bir formu haline geldi.

XIX. yüzyılın ilk yarısında fakir akrabalarına "yardım" etmek için krediye tay verme uygulaması geniş bir şekilde yayıldı. (emanet mal). Bunun için fakir konsılar veya derebeyin fakir akrabaları belli bir zaman geçtikten sonra bir yaşındaki düve ya da kuzu yerine iki yaşına gelmiş bir hayvan verme zorundaydılar. Bu konu hakkında Orenburg Sınır Komisyonu'nda yetkili Lukin şunları yazmıştır: (s.87) *"Kırgızlar kiraya hayvan verirler, hayvan alırlar. Eğer Kırgız bir yaşındaki kuzuyu veya düveyi kiralık*

[203] Gramenitski Mih. – a. g. e, s.16.

olarak verirse yerine takip eden sene için 2 yaşında üçüncü sene için 3 yaşında bir hayvan alır."[204]

Fakirlere, konsı veya hemşehrilerine krediye hayvan verdiğinde feodal beyleri, onlarla şahitler huzurunda hayvanı faiziyle geri iade etme zamanı hakkında anlaşmaya oturur. Fakir hayvanı zamanında iade etmediği durumda krediye veren kişi kadıya başvuru yapar ve kadı fakire hayvanı zamanında iade etmediği için hüküm çıkarır. Bazen fakir işçi kredi veren feodale olan borcunu çalışarak ödemek zorunda kalıyordu. Bu da çalışarak ödeme çeşitleri içinde en sömürücü olanıdır.

Feodal ilişkilerinin bu düzeninden "ortaklık" yani hemşehrilerinin birleşerek derebeyine yardım etmesi durumu ortaya çıktı. Derebeyler ot biçmek, kışlak inşa etmek ve derin kuyular kazma gibi işlerde onlardan faydalandı. Akrabalarının göstermiş olduğu bu yardım için derebeyi onların karınlarını doyurmaya zorunlu kaldı. Ortaklık, Kazakistan'ın göçebe bölgelerinde, çiftçilikle uğraşan bölgelerinde de geniş bir yer aldı.

Çiftçilikle uğraşan fakir kimseler, konsılardan oluşan özel bir grup oluşturdu. Onlara *"ekinci-çiftçi"* denildi. Ancak çiftçiler çok zor bir sosyal grup idi. Bu gruba sadece konsılar, yani kendi işini yapma yeteneğinden ayrılmış Kazaklar değil bunların yanında hayvan sayısı az olduğu için kendi başına göç edemeyen ama çiftçilikle uğraşabilen Kazaklar da girdi. Çiftçilikle uğraşmak Kazakların çeşitli gruplarını bir kategoriye, çiftçiler kategorisine birleştirdi. XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Orenburg Bölgesinin doğu kısmındaki Kazakların arasında bulunan P. Nebolsin, çiftçilerin toplumda bulundukları konuma şöyle bir açıklama getirmiştir: *"Tohum serperek, kendileri için çiftçilikle uğraşan veya çiftçilikle uğraşan zengin Kırgızlar için çalışarak hayatını sürdürmeye çalışan kimseler çiftçi olarak biliniyor."*[205] Sahip oldukları toprakları işlemeleri amacıyla derebeylerin çiftçi kiralaması konusunda, Sırderya Kazakları arasında uzun bir zamandan beri ticaretle uğraşan Orenburg tüccarlarından D. U. Belov da biraz belge sunmaktadır. (s.88) O, şunları yazmıştır: *"Toprak sahibi, fakir kimseye sadece arazi, tohum veya hayvan verir; fakir ise toprağı işledikten sonra kendi ürettiği ile hayatını idame ettirir veya sahibinden çalışmasına karşılık veyahut şartlar dâhilinde belli bir miktarda arpa veya darı alır. Lakin hizmetçiye bu miktar 20 batmanı*

[204] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2798, s. 27. Kazakların örf-adetleri, toplayan Orenburg Sınır Komisyonunun genç tercümanı Lukin, 1846.
[205] Nebolsin P.- Yolcunun anlattıkları, St. Petersburg, 1854, s. 317-318.

aşmayacak şekilde verilirdi."[206] Herhalde feodal ile çiftçinin arasındaki ücret meselesi gibi bir antlaşmanın yokluğundan ziyade çiftçinin çalışması karşısında toprak veya işçi sahibinin sözlü olarak vaatte bulunmasıyla sağlanmış bir antlaşmanın olduğu görülür. Fakir çiftçinin zengin bir feodal için çalışması ile kendi feodali için çalışması arasındaki farkı karşılaştıracak olursak farklılık kendi feodali için çalıştığı sırada bu durumun ücretlendirilmesi "yardım" başlığıyla açıklanır. Yani fakir çiftçinin kendi feodali, çalışmasına karşılık tohum, havyan olarak yardım vermiş olur; çiftçi de çalışarak öz feodaline yardım vermiş olur.

Durumlarına göre *"jataktar"* (fakir köylüler) çiftçilerle aynı safhada idi. Hayvanları olmadığı için göç de edemeyen jataktar, hep kışlaklar da yaşamışlardır. Jataktar'ın hayat mücadelelerini betimleyen İ. Zavalişin şunları kaydetmiştir: *"Jatak demek, zenginlere çobanlık yapmak, sınır yakınlarında yaşayan Sibirya Kazaklarına ırgat olarak çalışmak hatta sınır yakınlarındaki şehirlerde, köylerde ve bazı yerleşim yerlerinde bütün bir grup olarak toplanarak sadece birkaç dilim ekmek için iş yapmaktır."* [207]

Sadece zenginler (sultanlar, feodaller, kadılar, boy beyleri), hayvanı çok olanlar göç ederek yaşamışlardır. Böyle bir zengin hakkında fakir bir köylünün dilinden dökülen şu sözler aslında fakir köylülerin ekonomik durumunu açıklama konusunda yeterince açıktır: *"Mamaken'in hayvanı çok, o yüzden onun göç etmesi mümkündür."*[208]

Kazakların en kötü duruma sahip olanları ise biçarelerdir. *Bayguslar* (biçareler), Kazakların en fakir kısmı olup ekonomik yönden bunalıma giren para kazanabilmek için sınır köylerindeki Rus köylerine kadar gitmeyi göze alan fakirlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısında bu grup büyük bir toplum haline dönüşmeye başladı. Artemev'in belgelerine göre[209] bir tek Küçük Cüzde biçareler, erkeklerle beraber kadınları da saydığımızda 20 bin civarında idi. Sınır yakınlarındaki zengin Rus Kazaklarına az bir ücret karşılığında çalışan biçareler, onların hayvanlarına baktılar, topraklarını işlediler ve her türlü ev işlerini gördüler. Biçarelerden bir bölümü balıkçılıkla uğraştı. Bundan

[206] Saltıkov-Şedrin adındaki Halk Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü IV, №551, s. 438-549. Orenburg tüccarı D. U. Belov'un Sırderya Kazaklarının ekonomisi, ticareti, mahkeme işleri hakkında yazdığı notları.
[207] Zavalişin İ.- Batı Sibirya'nın tanımı, C. III, Sibirya-Kırgız bozkırı, s. 100, 1867.
[208] Sırderya bölgesinin istatistiği için belgeler dizisi, C. III, "Etnografik belge", s.17.
[209] Artemev A.- Orenburg bölgesine bağlı Kırgız bozkırıyla ilgili birkaç not, "İçişleri Bakanlığı'nın Dergisi", Ekim 1859, s. 39.

başka bazı biçareler zengin feodallerin yanlarında kalarak inşaatlarda çalışmışlardır. (s.89)

Bu gibi biçarelerin durumlarını kendi gözleriyle görmüş olanlardan bir kimse şunları kaydetmiştir: *"… Bir diğer çadır da evden, ocaktan uzakta, dış kapıya yakın bir yerde bağdaş kurarak oturmuş yaşlı ve çaresiz bir adamı görürsünüz. O, bir dilim ekmek veya bir parça et için gün boyu elindeki şişle deriyi delerek, ip ile çizme diker. Yırtık-pırtık kürkü ile çok eskimiş takkesi onun ne kadar fakir olduğunu, kapının yanındaki oturuş şekli ise ne kadar biçare bir insan olduğunu gösterir. Bu esnada çadırın başköşesinde, üstünde dağ gibi yorgan ve yastık olan sandığın yanında, altına minder serilmiş, üstüne ise ipek cepken giymiş ev sahibinin kendisi otururdu. Bir eliyle boynuzdan yapılmış piposunu tutan o adam bir eliyle de sakallarıyla oynuyordu."*[210] Köydeki Rus Kazakları'na çalışan biçarelerin durumları hakkında ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

Kazak şairlerinden biri olan Şortanbay, Kazak fakirlerinin zor ve acıklı halini şu şekilde tasvir eder:

"Fakir birinin hayatı zordur:

Bütün yıl kışlakta olur,

Yaz boyunca kanal (ark) kazar

Sonbaharda ise hayvanlar için ot biçer.

Gece gündüz çalışır,

Nasıl geçineceğini bilemiyor

Hep aç ve yalın ayak gezer,

Ağır işlerden huzur yok".[211]

Gıda rantı ve çalışarak ödeme rantı şeklindeki feodal yükümlülüğün olması, Kazakistan'daki feodal ilişkilerin tarihi kalıplaşma sürecini şekillendirmektedir. Feodal ilişkiler bozulmaya başladığında ortaya çıkan para rantı Kazakistanda hiç yoktu. Sadece

[210] "Voskresniy dosug ", №72, 1864.
[211] "Bozkır şiirleri", Moskova, 1940, s. 268.

hükümdar hükümeti Kazaklardan tütün vergisini parayla aldılar. Vergi toplayıcılar Kazaklardan alması gereken 1 som 50 kuruşun yerine koyun almışlar, aldıkları koyunu pazara götürüp satarak yüksek kârlar elde etmişlerdir. Bu durum ve buna benzer olaylar Kazaklarda para kullanımının az olduğunu gösterir. Sibirya Eyalet Valiliği'nin, Kazaklardan alacakları ödemeleri eşya şeklinde almalarını da örnek olarak gösterebiliriz.

Bilindiği gibi, feodal toplumlarda mahsul elde etme, ekonomik yönden hariç, güç kullanma yolları ile elde edilmiştir. Bu sırada, ekonomiden ayrı olan bu güç kullanmalar, Kazak toplumunda farklı şekillerde görülmüştür. (s.90) Bir taraftan feodal yükümlülükleri (öşür, zekât vs.) yerine getirme zorunluluğu, baskıcı şekiller yoluyla açıklanabilir. Diğer taraftan "akrabalar arası yardımlaşma" ve diğer çeşitli durumlar gibi çalışarak karşılığını ödeme şekilleri, feodal toplum halindeki Kazak halkı, sömürge şekline sokmuştur. Kazaklar, boy olma sebebiyle bu yükümlülükleri yerine getirmek zorunda idiler. Böylece ataerkil gelenekler, ekonomik gelişme yolundan ziyade güç kullanma kuralı haline dönüştürülmüştür.

Sömürgecilik ilişkileri, doğrudan, üreticinin elinde bulunmayan araç-gereçlerle, el arabaları veya tohumlar ile donatılmasıyla veya derebeylerin, fakir Kazaklara borç vererek kendine bağımlı bir hale getirilip ekonomik yönden ayrı güç kullanma yöntemleri, derebeylerin doğrudan üreticiye ekonomik baskı yapması ile birebir bağlantılı idi.

Böylece, çiftçiliğe uygun bir konuma sahip diğer memleketlere nazaran Kazakistan'da ekonomik yönden ayrı güç kullanma yöntemleri, biraz farklı bir formaya bürünmüştü. Böyle bir durumda askerî gücüne güvenen hükümetin rolü de göz ardı edilemezdi. Bütün yükümlülükleri yüklenen Han veya Sultan hükümeti büyük bir önem taşımaktaydı.

Feodal yükümlülüklerin, yukarıda sözünü ettiğimiz formalarının yanısıra bütün derebeyleri, sultanlar, kadılar ve boy beyleri gibi yöneticilerden oluşan yüksek kesimin bir başka gelir türü de bulunmaktaydı. Bu, mahkeme işlerine bakmaktı.

Örnek olarak sadece "*kun*" (bedel) ve cezayı ele alalım. Bu kavramlar, ataerkil aile yapısının ve boyların oluşmasına kadar dayanır. Mahkeme işlerine katılan kadılar,

sultanlar ve hanların, boy teşkilatının bu gibi eski kurumlarını (mahkeme-yargı) nasıl zengin olma yoluna dönüştürdüklerini anlamak zor değildir.

"*Kun*" öldürülmüş bir kişi için ödenen kan hakkıdır, kan parasıdır. Feodal ilişkilerin gelişmeye başladığı dönemlerde, kan hakkı da feodal yapıya uyum sağlayarak, Kazakları sömürme yollarından birine dönüştü. Sıradan bir Kazak ile sultanlardan alınan bedeller birbirinden miktar bakımından değişiklik göstermekteydi. Mesela, sıradan bir Kazak öldürüldüğü için tam bir bedel ödeneceği zaman, üstüne halı serilmiş en iyi tek hörgüçlü bir deve, başörtüsü ile birkaç kürk, kaftan, kemer, pantolon, çizme, öldürenin (katilin) silahları ve atı bedel olarak ödenirdi. Bu, bazen 10 tane deveyle değiştirilirdi. Sahibini öldürdüğü için 3000 koyun, sultanı öldürdüğü için 7000 koyun bedel ödenirdi. Han'ı öldürmenin bedeli ise sıradan 7 tane Kazak'ın bedeline eşit idi. (s.91) Bu durum aslında Han'ın yedi boyun veya yedi boy kolunun hükümdarı anlamına gelmekteydi. Kun ile ilgili sunulan bilgiler öncelikle hâkimiyet sürdürdüğü sırada derebeylerin çıkarlarını korumak amacıyla yazılmamış kanunların sosyal özelliğini yeterli ve açık bir şekilde göstermektedir.

Kun yani kan hakkı alma konusunda sultan ve kadı gibi derebeyler, bu konuya meyilli idiler. Bu yüzden de karşılıklı savaşlar ve boylar arasındaki çekişmeler, çoğunlukla sultanlar ve kadıların kendi kışkırtmalarıyla meydana gelmekteydi. Bu çekişmeler sırasında genellikle sıradan Kazaklar ölürlerdi. Bu konu hakkında, Rus bir gazeteci olan G. Şahmatov şunları yazmaktadır: *"Kurnaz Kırgızlar, hâkimler (sultanlar, kadılar) ile anlaşarak, tarafların arasındaki husumetlerden kolay kazanç elde edebilmek için kasten anlaşmazlıklar düzenliyorlar ve bu durumdan kimileri zengin olurken kimileri ise fakirlik ve dilenciliğe mecbur kalıyorlar."*[212]

Kazakların geleneklerine göre, kan hakkı bir ganimet olarak sayılmaktaydı. Bu yüzden kan hakkını alan kişi, bu işi değerlendiren han veya kadıyla, ölen kişinin cenazesini yıkayan ve namazını kıldıran imamla ve ayrıca kan hakkını almaya giden tahsildar ile bu parayı veya malı bölüşmek zorundaydı. Mesela, Kazaklardan bir kimse öldürüldüğünde, bu ölen Kazak ailesine ödenecek 1000 koyunluk kundan ailesi yaklaşık 50-100 koyun arasında hak kazanabilirdi. Kan hakkının (kunun) epeyce bir bölümünü kadılar sahiplenmişlerdir. Bürokrat Lazarevski'nin belgelerine göre, kan bedelinin

[212]Şahmatov G.- Orta (Merkez) Ordadaki Kırgız-Kaysakların ekilebilir tarımıyla ilgili açıklamalar, "Zemledelçeskii jurnal" 1832, №6, s. 617-618.

1/2'sini veya 1/3'ünü kadılar almışlar kalan diğer kısmı da hanlarla sultanlar aralarında paylaşmışlardır.

"Durumu araştıran kişi, savcı (yani kadılar, hanlar vs.) suçlu kişiden bir deve alır ve ayrıca hânın payı olarak da yine yaşlıca ama iyi durumda bir deve talep etmektedir. Han ailesinden kimse yok ise bu deve yine bu talebi yapan kişiye kalır."[213]

Suçlulardan kan hakkı almaya çalışmak, özellikle Kazakların en fakir bölümü için büyük bir zorluk doğurmuştur. Kazakların geleneklerine göre, kan bedelini sadece öldüren kişi ödemiyor. Onu tanıyan, uzak yakın bütün akrabaları bu bedeli ödemeye katılırlardı. (s.92) Kan bedelinin miktarı çok hacimli olduğu durumlarda onu ödeyebilmek için bütün boy kolunun adamları, hatta boyun bütün kişileri bu işin içinde yer alırdı. Katilin kendisi 50 koyun, bir deve ve bir at öderken en yakın akrabaları ise 25 koyundan, uzak akrabaları ise 2'şer koyundan vermek zorunda kalırlarmış. Fakirlerin uğraşlarını zorlaştırma konusunda kan bedelinin ne kadar etki ettiğini Orenburg Genel Müdürlüğünün batı kısmındaki Kazaklar'ı ziyaret eden Orenburg Sınır Komisyonu yöneticisi Lazarevski şunları dile getirmiştir: *"Bazen fakir bir köylü en son buzağısını 4-5 koyuna değişerek bunlardan birisini kan bedelini ödemek için kullanırdı. Aksi takdirde tahsilat memurları elindeki eşyaları zorla alırlardı. Bazen de kan bedelini ödemek zorunda olan boy kollarının durumlarına göre kan bedelini ödettirmek için katilin en yakın akrabasının kızlarını alırlardı. Bazı boylarda yılda 2-3-4 defa kan bedeli ödenirdi. Yani, her aileye 2-3-4 koyun düşerken bunu çoğunlukla kıt kanaat geçinen, aç yatıp kalkan fakir köylü ödemek zorundaydı. Bu gibi fakirler kırlarda, sınır boylarında çokturlar ve yıllar geçtikçe çoğalmaktadırlar."* [214]

Derebeylerin (sultanların, kadıların vs.) kazançları bunlarla da sınırlı kalmadı. Onlar, hırsızlık yapan bir kişiden, cezasını yani parasını tahsis etmeye de başladılar. Bir nevi tahsilat yapmaya başladılar. Kazak geleneklerine göre, eşya veya mal çaldığı ispat edilen hırsız, öncelikle çaldığı hayvanı geri vermeye mecbur tutulur. Daha sonra ise 9'lu

[213] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4,ç. 2798, s. 20-25. "Bozkırda uygulanan Kırgız gelenekleriyle ilgili belgeler dizisi", 1845-1846 yıllar için. Belgeler Biglov tarafından toplanmış.

[214] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, büro işi 8, 1852, s. 23. Özel görevleri yerine getiren bürokrat F. M. Lazarevski'nin Küçük Orda'nın batı bölümünde yaşayan Kazakların yönetimi, mahkeme işleri, ekonomisi ve yaşamıyla ilgili notları. Lazarevski Orenburg Sınır Komisyonunda 6 sene hizmet etmiştir ve birçok Kazak köylerini de ziyaret etmiş. Kazak SSC'nin tarihiyle ilgili belgeler dizisinin 5. cildinden alınan alıntı. SSCB'nin Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü'nün Leningrad şubesindeki El Yazmaları.

olarak adlandırılan 3 çeşit gruptan bir tanesiyle cezalandırılır. Her dokuzun başında deve, at veya öküz olmak zorundadır. Eğer dokuzun başında deve varsa buna *"Devenin başlattığı dokuzlu"* denilir. Eğer dokuzlu attan başlıyorsa *"atın başlattığı dokuzlu"*; öküzden başlıyorsa *"öküzün başlattığı dokuzlu"* olarak adlandırılır.

Deve çaldığı için; birinci dokuz – 9 deve; ikinci dokuz – 9 at; üçüncü dokuz – 9 inek;

At çaldığı için; birinci dokuz – 9 at; ikinci dokuz – 9 inek; üçüncü dokuz – 9 koyun; ceza kesilirdi. (s.93)

Kalıplaşmış geleneklere göre, birinci dokuz, çalınan hayvan türünden başlardı. Bu kesilen cezadan, mahkeme işlerine bakan hana veya sultana ***"hanlık"*** yani beş yaşında bir at yahut beş yaşında kısırlaştırılmış bir deve verilirdi. *Hanlık*tan sonra ***"kadılık"*** gelir, o da mahkeme işleriyle ilgilenen kadıya verilirdi. Kadılık, hanlığın yarısına eşittir. En sonunda ise kadıların kararlarını ve buyruklarını yerine getiren tahsilat veya emir memuru için emekleri karşılığı için ödenen bir bedel vardır. Bununla birlikte davacıya **"ip keser"** de ödenirdi. Bu, işin bitmiş olduğunu doğrulayan bir gelenektir. Dava bittikten sonra mahkemeye katılanlardan biri, hırsızın ayaklarına bağlanan ipi keser. Bu en son gerçekleştirilen bir gelenektir. Tahsildar bedeli, "ip keser" ve kadıya ödenen bedelle eşittir. Kazakların kalıplaşmış geleneklerine göre, tahsil edilecek ceza tutarından ne davacı ne de davacının bir yakını hiçbir şey alamazlardı. Suçludan alınan bu mal, mahkeme işleriyle ilgilenen kişiler arasında paylaştırılırdı. Ve tabi ki mahkeme işlerine başkanlık eden hanlar, kadılar ve sultanlar her zaman büyük payı elde ederlerdi.

Hırsızlık yapanları cezalandırma konusunda en sert önlemleri, sultanlar kendileri arttırmışlardır. Yukarıda adı geçen bürokrat Lazarevski, böyle bir geleneğin ortaya çıkmasının altında yatan nedenleri öğrenmek ister. Bu konuda Kazaklardan şu cevabı alır: *"Kırda hırsızlık çok olur. Hırsızlara karşı çeşitli önlemler kullandılar, cezalandırdılar yine de hırsızlık azalmadı. Az miktarda bedel de ödettirdilerse de etkisi*

olmadığı için sultanlar, başkalarının da hırsızlık yapmamaları için hırsızların bütün mülkünün elinden alınacağı cezalandırma yöntemlerini kullanmayı öngördüler."[215]

Kazak sultanları ve kadıları ayrıca "barımta" işinden elde edilen kazancı da paylaşma işine girişmişlerdir. Kazaklarda eski boylara has bir çeşit hesaplaşma niteliği taşıyan barımta (gasp) gelişmekte olan feodal zorbalığın bir türüne dönüştü.

Kazaklarla Rus hükümeti arasındaki resmi mektuplaşmalarda "barımta" kelimesi ilk defa 1740 yılında kullanılmaya başlamıştır. *"Gasp edildikleri için intikam alma"* amacıyla Orenburg'a gelen Kazakları tutuklama konusunda Padişah hükümetine Küçük Cüz'ün hanı Abilkayır onay vermiştir.

Orenburg bölgesinin tarihçisi Rıçkov'un söylediği gibi, o sırada halk barımtayı "talan etmek ve hırsızlık"[216] olarak algılardı. Gerçekte ise ilk defa yapılan hırsızlık, kız kaçırmak ve diğer köylerde hayvan çalmak barımta olarak sayılmazdı. (s.94) Hırsızlık veya diğer konularda mağdur olan taraf, akrabalarıyla beraber kendilerine bu kötülüğü yapanlara karşı çıkarak intikam alırlar ve yine aynı grup ya da boy tarafından kötülük yapılmaya çalışılırsa bu aile veya kişi barımtaya uğrar. Bu durum barımta sayılırdı. XIX. yüzyılın ortasında barımtanın (gasp) fazlalaşması, güçlenmesiyle ilgili, Orenburg hükümet yetkilileri bu çalışmayla meşgul oldular. Bu araştırma neticesinde "barımta ile ilgili" özel bir yazı ortaya çıktı. Sınır boyundaki (sınırdaki) bürokratların derledikleri bu yazıda barımta şu şekilde anlatılıyor: *"İlk defa yapılan hırsızlık ya da gasp barımta olarak sayılmaz, bu hırsızlığa bağlı olarak devam eden hırsızlık ya da gasp barımta olarak sayılırdı. Barımta kelimesini eyalet valisi bu manada kabul görerek, meydana gelen olaylara bu açıdan uygulama yürütmüştür."*[217]

Sultanlarla boy beylerinin zengin olmak amacıyla yararlandıkları barımta aslında fakirler açısından birtakım zorluklar meydana getirdi. Daha önemli bir nokta ise, barımta boylar arasındaki tartışmaları şiddetlendirmiştir. Bu da merkezî bir devlet kurmaya engel teşkil etmektedir. Orenburg Sınır Komisyonunda çalışan ve 1839'da Hiva gezi grubuna katılan yazar V. İ. Dal' (Luganski) barımtanın Kazaklara vermiş

[215] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, büro işi 8, 1852, s. 26, ç. 222, Özel görevleri yerine getiren bürokrat F. M. Lazarevski'nin Küçük Orda'nın batı bölümünde yaşayan Kazakların yönetimi, mahkeme işleri, ekonomisi ve yaşamıyla ilgili notları.
[216] Rıçkov- Orenburg bölgesinin tarihi, s. 317.
[217] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 5, ç. 431, karar 26, s. 9-10, "Orenburg bölgesi boyunca barımtaya hangi hırsızlık çeşitlerinin geçerli olduğuna dair malumatlar ", 1861.

olduğu zararı şu şekilde göz önüne sermektedir: *"Barımta yoluyla ve maşa olarak kullandıkları ajanlarla önlerindeki ateşi karıştırmakta olan sultanların destekledikleri tartışmalar çoğaldı. Barımta kazaya, bunalıma sokan bir işe dönüştü. Kabileler ve boylar arasındaki bu kin ve tartışmalar öylesine şiddetlendi ki artık kimin kimde hakkı kaldığı veya geçtiği unutulmuş, bütün boylar ve kabileler karşısındakini yenilgiye uğratmak için her fırsatı kullanmaya çabalamaktadırlar."*[218]

Kazakların geleneklerine göre, gaspçılarla hırsızlar aynı seviyede olmamışlardır. Eğer halk hırsızlara karşı ne derecede nefret beslediyse, *barımtacılara* karşı ise bundan biraz daha fazla saygı göstermişlerdir. Barımta işine katılmak Kazaklar için "onur" sayılmıştır. Asırlar boyunca methedilen bu geleneği sultanlar ile kadılar kendi zenginlikleri için ustalıkla kullanmışlardır. Kazakların arasında barımtacılar için *"O çalmadı, gasp etti (barımtaladı)"* sözü vardır. Bu sözü telaffuz ettikleri takdirde o kişinin barımtaya 'yasal' hukuku olduğunu belirtmek istemiştir.

Gasp ederek elde ettiği hayvandan gaspçı da az miktarda pay alırdı. Mesela, o, 200 tane atı barımtalayarak alsa onun sadece 20-30 tanesi kendine bırakılır, diğerleri sultanlara ve kadılarla akrabalarına bölünürdü.

Boy beylerinin arasında hoca, imam gibi Müslüman din adamları da yerini aldılar. Sultanlar gibi hocalarda boy toplumundan ayrı yaşadılar ve kendilerini *"Hz. Muhammed'in ilk halifelerinin nesliyiz"* diye saydılar. (s.95)

Hocaların, içinde bulundukları toplumun, sosyal durumunu nasıl değerlendirdiklerini öğrenebilmek için Hoca Muhammed Gali Ospanov'un, Orenburg Sınır Komisyonu başkanına gönderdiği mektubu büyük bir önem taşımaktadır. O, Kenesarı'yı savunduğu için mahkemede yargılanmıştı. Şunları yazmıştır: *"Ben Peygamberin soyundan gelen bir hocayım. Bu yüzden de kendimi asilzadelerden çıktım diye sayıyorum. Ancak burada, hapishanede bulunan hırsızlık, soygunculukla tutuklanan, namussuz, soysuz adamların benimle aynı koğuşta kalması benim için bir eziyettir. O yüzden de beni, sultanlar, kadılar gibi soylu kişilerin kaldığı özel*

[218] Dal V. İ.- Edebi eserleri, C. VIII, s. 321, St. Petersburg, 1884.

bölümlerden birisine değiştirmeleri hakkında bir hükmün çıkarılmasını rica ediyorum."[219]

Dinî unvana sahip olanların temsilcileri olarak hocalar vergilerden muaf bırakıldılar ve ayrıca onları cezalandırma yetkisi sadece sultanlarda bulunuyordu. Ancak bu şekilde olsa bile, diğer Orta Asya hanlıkları ile kıyasladığımızda Kazakistan'daki Müslüman din adamlarının nüfuzu yetersiz görünmekteydi. Müslüman dininin beyleri arasında, örneğin XIX. yüzyılın başlarında emir subayı Tamık Şakatayev, Şükürali Sultanmuhammedov vb. hocalar gibi farklı bir görünüme sahip temsilciler vardı. Bunların sebepleri bir taraftan Orta Asya'daki memleketlere kıyasla İslamiyet'in Kazakistanda geç yayılması, diğer taraftan da Kazakların göçebe yaşam tarzının İslamiyet'in yayılışına fırsat vermemesiyle anlatılabilir. (Kazaklarda cami, medrese gibi yapıların az olmasına bağlı olarak Müslümanlık hakkında vaaz verenlerinde az olmasına sebep olmuştur.) Bunların sonucunda Kazaklarda Şamanizm güç kazandı ve "baksılar" çoğalma göstermiştir.

İslamiyet'in Kazaklarda etkisinin zayıf olduğunu birçok delilden anlayabiliriz. K. Gubarev'in söylediklerine göre[220], Kazaklar *"imamlarla ahunları (İran menşeili bir söz, kadı anlamında), Tatarlardaki gibi evliya ve enbiya olarak görmezlerdi."(s.96)*

Davlıbayev'in anlattıklarına göre, bununla ilgili bir diğer örnekte şöyledir: *"1830'lu yıllarda Bayazit isminde Troitskli bir Tatar, ticarî işleri gereğince Argın boyundan olan Kazakların yanına gider ve kışı orada geçirir. Bir gün, o, Kur'an okuduğu sırada Kazaklar ondan Kur'an okumamasını rica ederler. Buna aldırış etmeyen Tatar, okumaya devam eder. O esnada, köyün çevresinden Tatar'ın çadırı etrafına toplanan Kazaklar bütün kitaplarıyla birlikte Kur'an-ı Kerim'i de ateşe atar ve kendisine saldırırlar. İşin kötüye gideceğini anlayan Tatar, ağlayarak "kendisini öldürmemelerini, bundan sonra ne kitap okurum ne de namaz kılarım" diyerek yalvarmaya başlar."*[221]

Bunların tamamı Şamanizm'in kalıntılarının Kazaklar arasında, İslamiyet'in derin bir kök bırakamadığının bir delilidir. Demek ki, hocalar ve Müslüman dini

[219] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2465, s. 17. Hoca Muhammed Gali Ospanov'un Orenburg Sınır Komisyonuna gönderdiği dilekçesi, 1845.
[220] Gubarev K.- Kırgız bozkırı, "Sovremennik", C. V- VI, St. Petersburg, s. 373.
[221] Daulıbayev- Turgay eyaleti, Nikolai ilçesi Kırgızlarının 1830'dan 1880'e kadarki yaşamıyla ilgili hikâyeler. "Zapiski Orenburg. Otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", IV. Baskı, Orenburg, 1881.

temsilcilerinin Özbekler ve Orta Asya'daki diğer halklarda sahip oldukları şöhrete, Kazaklar arasında sahip olamamışlardır.

Derebeyler arasında zamanla *Tarkanlar* da yerini aldılar. Tarkan unvanını, XIX. yüzyılda Rus Hükümeti yetkilileri tarafından, İç Orda'da feodal beylerin temsilcilerine, onların memlekete yapmış oldukları özel emekleri karşılığında verilmiştir.

Tarkan unvanı ilk defa İmparatoriçe Elizaveta tarafından 1743 yılının 11 Temmuzunda Janibek Bahadır'a verilmiştir. 1821 yılında Askerî Vali Kont Essen Bey, Amanşa Sengirbayev ile Janbırşı Salamısov'u *"özel bir görevle Hiva'ya giderek iyi bir iş çıkardıkları için"* Tarkan olma derecesine layık görmüştür.[222]

Tarkan unvanı, babadan oğula miras olarak kalırdı veya kişinin kendisine özel olarak da verildi. Miras yoluyla oğula geçen bu unvan sonucunda çocuklara da "Tarkan" unvanı verilirdi. Mesela, yukarıda bahsetmiş olduğumuz Tarkan Janibek'in oğlu Bahadır Davut da Askerî Kurulun 1759'daki kararnamesiyle Tarkan olarak unvanlandırılmıştır. Tarkanların özel bir ayrıcalıkları yoktu. Daha ziyade vergi ödemekten muaf tutuluyorlardı. Tarkanların hakları konusunda İç Orda'ya önderlik etmekle görevlendirilen geçici heyet *"Onların (tarkanların) ellerinde eğer hanın vermiş olduğu bir takdirname varsa sultanlar ve hocalar gibi sadece vergi ödemekten serbest bırakılabilirken başka herhangi bir fırsattan istifade edemezler"*[223] şeklinde bir yazı yazarlar.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Tarkanlar sosyal bir grup olarak Kazakların toplumsal ve ekonomik hayatında, önemli bir rol üstlenmiş değillerdir. (s.97) XIX. yüzyılın ortalarında Tarkanlar enstitüsü ortadan kalkma sınırına gelmişti. Vergi muafiyetinin çekiciliği ve ortadan kalkma tehlikesine bağlı olarak, Tarkanlar soyundan olanlar, sülaleye has tutulan bu Tarkan unvanını sahiplenebilmek için hükümete ricada bulunmaları, bu durumla alakalı olabilir.

---

[222] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2378, s. 15. "Tarkan Bekbolat Bekbayev'in kendi soyuna tarkan unvanının verilmesini istediği ricası hakkında."

[223] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 5, ç. 839, karar 59, s. 2-3, "Tarkan" unvanı ve onun hukuklarıyla ilgili malumat edinme hakkında, 1864.

Orenburg Sınır Komisyonu'nun belgelerine göre, İçişleri Bakanlığı'nın onayladığı tarkan sayısı XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında 20 kişiyi aşmamaktaydı.[224]

1869 yılında Senato Meclisinde, Tarkanlar meselesi özel olarak ele alındı. Senato kararlarında Tarkan unvanının ortadan kaybolma tehlikesi olduğu belirtilirken, bununla birlikte Tarkanların geriye kalan neslini de vergiden muaf bırakmak ve bütün resmi ya da gayri resmî işlerin tamamında Tarkan olarak adlandırılması konusunda karar çıktı. [225]

Kazakların, siyasi ve toplumsal alanda önemli rol oynayan sıradaki sosyal kategorisi, bahadırlardır. Sosyal kategori olarak bahadırlar kurumunun kalıplaşması, askerî-feodal beylerin ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. "Bahadır" kavramı, Kazaklarda çok erken zamanlarda ortaya çıkmıştır.

Batır kelimesi, Türkçe *"Bagadur"* ve *"Bakhatur"* sözlerinden ortaya çıktığı bilinmektedir. Kazak halkı tarihinin ilk devirlerinde, Kazak bozkırları dış düşmanların saldırılarında uğradığında, onlara karşı savaşmak için kendi komutanlarının da olduğu özel bir askerî birlik kurmaya başladılar. Bu askerî birliklerin savaşlarda, özellikle büyük gayret gösteren, göze batan danışmanlarına, "bahadır" ismini verdiler. Kazak ve diğer Türk dillerinde *"Bahadır"* kelimesi güreşçi, kahraman, er, savaşçı ve cesur anlamlarına gelmektedir.

Kazakların, Kalmuklarla yaptığı savaşlar bunu kanıtlamaktadır. 1730 yılında Küçük Cüz'ün Kazakları ile Cungar işgalcilerinin arasındaki büyük savaşta Bokenbay, Yeset ve Abılhayır Han kahramanlıklarıyla öne çıkmışlar ve halk onları bahadır olarak isimlendirmişlerdir. Bundan sonraki senelerde gerçekleşen olaylarda bu duruma birer örnek teşkil etmektedir. Mesela, Kenesarı'nın en yakın arkadaşlarından biri olan Tölebay Jeke, batır olarak adlandırılmıştır. Yani, dış düşmanlarla gerçekleşen büyük tartışmalar ve çekişmeler sırasında kahramanlıklarıyla öne çıkan Kazaklar, "bahadır" olarak adlandırılmıştır. Kazak halkı, kahramanlarıyla ilgili hikâyelerinde onlardan söz ederek, onların görünüşlerine ve kahramanlıklarına asırlar boyu saygı göstermektedirler. (s.98)

---

[224] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 5, ç. 839, karar 59, s. 3-4, "Tarkan" unvanı ve onun hukuklarıyla ilgili malumat edinme hakkında, 1864.

[225] Kraft P.- Sultanlar, tarkanlar, kadılar (tarihi bilgiler), "Turgay gazetesi", №120, 1897.

Son zamanlarda boylar arasında çıkan tartışmalarda, barımta ve buna benzer başka bir olayda öne çıkan bir kişi de batır olarak adlandırılmıştır. Mesela, S. Trubin, *"Kazak boyları arasındaki barımta olayları sırasında gösterdikleri kahramanlıklarıyla "bahadır" denilen gurur verici unvana sahip olduklarını"*[226] dile getirmiştir.

Kazakların soylu feodalleri de boylar arasındaki tartışmalarda, yumruk yumruğa kavgalar sırasında öne çıkan kendi adamlarına bahadır unvanını vermişlerdir. Bahadır unvanına, fakir gruplar içerisinden çıkmış yoksul kimseler de sahip oldular.

Mesela, Kenesarı Kasımov'un ayaklanmasına askerî beylerin önemli temsilcileri ile beraber Argın boyundan Bukarbay Bahadır (Orta Cüz), Şubırtpalı boyundan Agıbay Bahadır (Orta Cüz) gibi fakir bahadırlar da katılmıştır.

Ancak bunların tamamı da bahadırların belli bir sosyal gruba olan bağlılığını göstermemektedir ve onların sosyal durumunu belirtmemektedir. Eğer biz, "Bahadır" kavramının geleneksel anlamını esas alarak, bahadırları bulundukları gruptan yüksek bir kategoride ele alarak şekillendirecek olursak, yanılırız.

Öncelikle biz şunu unutmamalıyız ki feodal toplumda sosyal ilişkiler, ataerkil-boy kalıntılarıyla gizlense bile hiçbir sosyal grup bulunduğu sosyal ortamdan ayrı yaşayamaz. Bahadırlar hakkında da aynı şeyleri söyleyebiliriz. Tabi ki, bahadır anlayışı gelişim süreci içerisinde belli birtakım değişikliklere uğradı. XI-XII. yüzyıldaki efsaneye dönüşen bahadırlarla XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ortaya çıkan bahadırlar arasına bir eşittir işareti koyamayız. Bahadırları, başından beri boyların veya kabilelerin askerî komutanları olarak düşünmeliyiz. Feodal ilişkilerin ortaya çıkmasıyla askeri komutanların hizmet şekilleri de değişmeye başladı.

Farklı farklı soylardan çıksalar da ve dahası fakir bir soydan çıkmasına rağmen bahadırlar, yavaş yavaş boy beylerinin sahip oldukları hukuksal ayrıcalıkları sahiplenmeye başladırlar ve toplumsal hayatta onlarla aynı seviyede oldular. Bahadırların toplumsal statülerinde oluşan bu yükselişle ilgili tarihî birçok örnek bulunmaktadır.

---

[226] Trubin S.- Hiva ve Buhara Hanlıklarına yapılan bozkır seferleriyle ilgili hatıralar, "Voenniy Sbornik", №4, 1864, s. 384-386.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Argın boyunun kadısı Şegen Bahadır ve Tileukabak boyunun büyüklerinden Yeset Kötibarov kendilerine bağlı olan boyların idaresini ellerine aldılar. Onlardan vergi toplayıp suçlu gördüklerini hemşehrilerini cezalandırdılar. Kendi boyları adına diğer boylarla anlaşmalar yaptılar. Bu da derebeylerin askerî beylerden oluşan sosyal bir kalıplaşmasıdır yani feodal toplumun ilk zamanlarına ait bir gelişmedir. (s.99)

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kenesarı ayaklanmasına katılan büyük bahadırlardan biri Jolaman Tilenşiyev idi. Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanlığını yapan Tümgeneral Gens'in belgelerine göre, *"Jolaman'ın 800 atı, 200 koyunu, 50 devesi varken ayrıca ağabeyi, kardeşi, oğlu ve yeğeni de hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Bunların tamamını hesaplayacak olursak epeyce bir servettir. Bu gibi kalabalık sülalenin en büyüğü ise Jolaman'a ait idi."* Jolaman, Tabın boyunun hem reisi hem de kadısı gibiydi. [227]

Verilen bu örneklerle bahadırların sosyal durumu yeteri derecede tasvir edilmektedir. Askerî beyliklerin ve feodalitenin ortaya çıkması aynı zamanda onların boy beylerine dönüşmesi, Kazakların sosyal ilişkilerindeki değişiklikler ile yakından alakalıdır. Bu değişiklikler, Kazak toplumunun feodal bir yapıya dönüşmeye çalışması ve göçebe toplumun sınıflandırılması gibi ortak durumlardan meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Kazakların, Cungarlarla ve daha sonrasında Orta Asya işgalcileri ile olan savaşları da bahadırların sosyal rolünün yükselmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu savaşlar sırasında bahadırlar, boy beylerinin sahip oldukları hukuklara sahip olarak toplum hayatında özel şahsiyetlere döndüler. Bu konuda Kazak aydınlarından olan Şokan Valihanov şunları kaydetmektedir: *"Bahadır, Kırgızlarda boy reisi olan sultandan sonra gelen en önemli ve en görkemli bir şahsiyettir. O, en saygılı kişi ve halk onun tavsiyelerine her zaman dikkat eder."*[228]

Bahadırların toplumsal özelliğine dair Şokan Valihanov'un da vermiş olduğu değerlendirmeye baktığımızda, onların (bahadırların) feodal sistem de ikinci sırada yer aldığını görebiliriz.

[227] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 165, ç. 3, G. F. Gens'in El Yazısı, s. 48.
[228] SSCB Bilim Akademisinin Vakfı, Shokan Valihanov'un 23. Vakfı, ç. 8, s. 24.

Bunula ilgili olarak, Kazak soyluları ile sultanların az bir süre içerisinde bahadır unvanını almaları XIX. yüzyılın ortalarına has olduğunu yazmamız yanlış olmaz. Mesela, Sultan Tezek aynı zamanda Bahadır Tezek olmuştu. Kenesarı bahadırlarının arasında da durum aynı idi. Bu durum aslında Kazak toplumundaki derebeylerin arasında bahadırların sosyal konumunun ne kadar güçlendiğini kanıtlıyor.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kazakların ekonomik hayatında, yeni sosyal grup olan zenginler önemli rol oynamaya başladılar. Zengin kavramıyla Kazaklar daha önceden herhangi bir zengini feodal olarak adlandırmadıklarını unutmamalıyız. (s.100) Zenginler ticaret ile tefeciliğe bağlı işlerin gelişmesiyle özel bir toplumsal grup olarak kalıplaştılar. Kazaklar arasında ticaret ve tefecilik işleriyle uğraşan birçok zengin feodal ortaya çıktı. Mesela, Küçük Cüz'ün doğu tarafını yöneten Sultan Jantörin, Nebolsin'in söylediklerine göre, *"Kırgızlardan oluşan çok büyük bir ticaret şirketinin ortağı idi ve kendisinin 25 tane emirlerini yerine getiren adamı vardı."* [229]

Ticaret şirketinin üyelerinden olan Kulımbayev adlı bir Kazak da 10 tane emir erine sahipti. Bu zenginler sadece ticaretle uğraşmadılar. Bununla birlikte faizle başkalarına kredi de sağladılar. Sultan Ahmet Jantörin'i ödüllendirmek için ona referans yazan Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı Ladıjenski Asya bölgesi departmanının başkanı Sinyavin'e şöyle bir yazı göndermiştir: *"Karargâhın batı bölümünde onun (Ahmet Jantörin) adıyla tüccar veya arabacı veyahut tuz taşıyıcısı olmayan hiçbir Kırgız yoktur. Ahmet, bizzat kendisi ticaretle uğraştı ve yukarıda adı geçen mesleklerin herhangi birisiyle uğraşmak isteyen her bir Kırgız'a, tabi ki kendisi için de uygun gördüğü ücreti vermeye hazırdı."*[230]

Sultanların ve boy beylerinin arasından, çoğunlukla da "karasüyek" beyleri arasından da zengin feodaller ortaya çıktı. O dönemden beri unutulmadan söylenegelen *"Hem bahadır hem zengin olsa, padişahtan neyi eksik"* gibi atasözleri de sanırım bunu anlatmaktadır. Zengin feodaller kendi şahsi işleri için hizmetçiler almayı da gelenek haline getirdiler. Boy beyleri "akrabaya yardım etme" yalanı altında fakirleri ve aynı boydan gelen boydaşlarını çoban olarak ve aynı zamanda cüz'i bir miktara veya bedava çalıştırırken kendi hizmetini gören bu hizmetçilere belli bir ücret ödemişlerdir.

[229]Nebolsin P.- Yolcunun anlattıkları, St. Petersburg, 1845, s. 309.
[230] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, büro işi 8, ç. 8, s. 27-29, 1848. Ladıjenski'nin L. G. Sinyavin'in adına göndermiş olduğu bilgilendirme mektubundan.

Orenburg Başkanı d'Andre'nin belgelerine göre, "çoban" olarak adlandırılan hizmetçi bir yılda 12 koyuna kadar veya bir at almaktadır. Ayrıca sahibi, onun karnını doyurmaya, giydirmeye, kış mevsiminde ise kalacak yer bulmaya zorunluydu. Hizmetçi de sahibinin izni olmadan başka bir feodalin işlerini görmeye gidemezdi. d'Andre bu konuda *"Bir yıl süreliğine kiralanan hizmetçi, sahibinin izni olmadan başkasına gidemezdi"*[231] diye yazmıştır. (s.101)

Zengin feodallerin hizmetçi kiralamaya geçmeleri, kapitalist kiralama şeklinin ilk habercisi iken ataerkil-boy sisteminin kalıntılarıyla örülmüş çalışarak ödeme şeklinin azabı altında ezilen kesim de vardı. Orenburg tüccarlarından Belov'un söylediklerine göre, Kazaklar, zengin feodallere mevsim koşullarına göre kiralanırdı. Eğer hizmetçi kışın kiralanırsa, kiralama süresi yerler yeşerinceye kadar uzardı. Bu kiralama şekline ise Kazaklar *"Kökteu"* derlerdi. Eğer hizmetçi yazın kiralanmışsa kiralama süresi koyunların sonbahar kırkımına kadar veya suların donmasına kadar belirlenirdi. Buna da *"Küzeu"* ya da *"Su Donması"* denilirdi. Hizmetçilere ödenen ücretin miktarları hakkında Belov[232] şu normları göstermektedir: *"Eğer hizmetçi bir ay için kiralanırsa bir yaşındaki koyun, eğer bir yıl için kiralanırsa beş yaşındaki atı alabilirdi."*

Bununla birlikte zengin feodaller kervan ticaretiyle de uğraştılar. Bazen zengin feodallerin kendileri kervanların başında bulunup Kazak bozkırlarında ticaret yaparken çoğunlukla da develerini sıradan bir Kazak'a ödünç vererek ve karşılığında belli bir ücret alarak ticaret yapmışlardır. Nebolsin'in belgelerine göre, kervan ticaretiyle genellikle Alim boyundan Şüren, Kabak, Törtkara kollarının Kazakları ile birlikte Jetirudan Tama kolunun Kazakları uğraşmışlardır. Zengin feodaller kervan ticareti yapanlara devesini verdiği için ücretini bazen para ile bazen de eşya karşılığında almışlardır.

Feodal kuruluşun sayesinde ortaya çıkan sosyal grup olan zenginler, Kazakların ekonomik hayatındaki değişimin adı oldular. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, zengin feodaller para ve mal işleriyle, ilk zamanlarda ise tefecilik ile sıkı bir bağlantı içinde oldular. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yıllarında onlar, zenginler, Kazakların toplumsal kuruluşunda hâlâ önemli bir etki bırakamamışlardı. Bunun sebebi olarak, eski üretim

[231] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2794, s.153. Özel görevleri yerine getiren bürokrat d'Andre'nin Orenburg Sınır Komisyonunun göreviyle Kazak örf-adetleriyle ilgili toplamış olduğu belgeleri, 1846.
[232] Saltıkov-Şedrin adındaki Halk Kütüphanesi. IV. El Yazmaları Bölümü, №551, s. 438-459. Orenburg tüccarı D. U. Belov'un Sırderya Kazaklarının ekonomisi, ticareti ve mahkeme işleriyle ilgili notları.

yöntemlerinin, başlangıçtan alarak karşılaştırdığımızda fazla bir gelişme gösterememiş olmasıdır. Ancak buna rağmen, zenginlerin yapmış olduğu işler ve ticaret neticesinde Kazakistan'daki mal üretimine faydası olduğu görülmüştür. Bunu özellikle de Kazakistan'ın reformdan sonraki ekonomisinin örneğinden açık bir şekilde görebiliriz. (s.102)

XIX. yüzyılın orta dönemlerinde zenginlerin yaptıkları işler, Kazakların ekonomik hayatında sağlam bir zemine oturmaya başladı. Halk arasında söylenen atasözleri de bunu kanıtlamaktadır.[233] Bu atasözlerinde zenginlerin toplum içindeki durumları hakkında belirli roller verilmişti. Zenginlerin toplumsal durumu bilindiği gibi, soylu beylerden bir basamak aşağıdaydı. Bu durumu, *"Nişanlı kızın babası zengin olsa bile soysuzsa kızını alma"* atasözünden de anlayabiliriz. Bunun yanında, zengin feodallerin oldukça gelişmiş sosyal önemini de betimleyen atasözleri de ortaya çıkmaya başlamıştır:

"Yıldızları toplasan aya dönüşmez, fakirleri toplasan zengin olmaz."

"Zengin övünürse, hepsi bulunur; fakir övünürse hepsi kaybolur."

"Zengin, karısı ölürse yatak değiştirir, fakir, karısı ölürse ortalıkta dolaşır."

"Zengin isen arkaya doğru geril, fakir isen öne doğru eğil."

"Güçlü olanla güreş yapma, zenginle dolaşma."

"Fakirin oğlu olmaktansa, zenginin kölesi ol."

"Zenginin işi emir vermek, fakirin işi yerine getirmek."

"Tadına bakmasan bile yağ iyidir, hiçbir şey vermese bile zengin iyidir."

Ataerkil-boy kalıntılarıyla örtülmüş olan feodal sömürgecilik zenginin ağır baskısıyla birlikte Kazak işçi toplumunun eper bir bölümünün dilenmesine yol açtı.

---

[233] Alektorov A.- Kırgızların halk edebiyatı. "Astrahanskii Vestnik" 1893, №1195. Ayrıca biz Davlıbayev'in söylemiş olduğu atasözleri de kullandık. "Turgay eyaleti, Nikolay ilçesi Kırgızları'nın 1830-1880 yılları aralığındaki yaşamıyla ilgili hikâye."- "Zapiski Orenburg. Otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", IV. Baskı, 1881 ve Grodekov- "Sırderya bölgesinin Kırgızları ve Kara Kırgızları", C. I, Taşkent, 1889.

Biçare, fakir, köylü ve çobanların olması, padişah hükümetinin Kazakistan'daki sömürge siyasetine bağlı olarak Kazak toplumu içindeki sosyal ayrımın ne kadar başarılı olduğunu ispatlamaktadır.

Başkalarına bağımlı insanlar arasında köleler de bulunmaktaydı. Üzerinde çalıştığımız bu dönemde köleler Kazakların sosyal ekonomik hayatında bir role sahip değillerdi. Köleler sosyal bir grup olarak ortadan kalkma eşiğine gelmişti. Köleler aslında savaş sırasında ele geçirilen kişilerden ibaret idi. XVIII. yüzyılda Kazak hanları, Kalmuklarla, Oyratlarla, Başkurtlarla yaptıkları uzun yıllara dayanan savaşlar sonucunda ele geçirdikleri askerleri köle yapmışlardı. (s.103) XVIII. yüzyılın orta kısımlarına doğru Batıraşın ayaklanmasıyla Kazak bozkırlarına kaçan Başkurt ailelerini köleye dönüştürmek hakkında padişah hükümeti yetkilileri hanlara ve sultanlara izin vermiştir. Nuralı han ve sultanları ile emir subayları adına gelen 5 Eylül 1755 tarihli Padişah Takdirnamesinde, sığınmacı Başkurtların karıları, çocukları, malları ve bütün dünya mülkü sizlere hediye edilecektir, denilmiştir. Kraft, *"Bu, Kırgız bozkırlarında geniş çapta köle edinmenin yasal olarak çıkarılan ilk antlaşmadır. Göçebeler ise bu durumu en erken kullanmaya başlayanlar idi"*[234] demektedir.

Tutsakların arasında sadece Başkurt, Kalmuk ve Persliler (İran) değil aynı zamanda Ruslar da vardı. Kazaklar, köleleri savaşta ele geçirmenin yanısıra pazardan da satın alıyorlardı.

Köleleri nereden aldınız sorusuna Akmola eyaletinin Tezek Janjigitov'un yönetmiş olduğu beyleri, 1830 yılında şu cevabı vermişlerdir: *"Kırgızlar köleleri satın alırlar, istilalar olduğu dönemde de Kalmuklardan veya Kara Kırgızlardan tutsak ederek ele geçirirler. Köleler, ya gelinler için başlık parası yerine ya da birbirlerine hediye yerine veyahut da öylesine verirlerdi. Birisine bağımlı olarak çalışan bu kişiler kendi istekleriyle sahibinden ayrılma hakkından muaftırlar. Kendi ulusuna saygı gösterme adına Kırgızları köle olarak kullanmazlardı."*[235]

[234] Kraft N.- Kırgız bozkırında köleliğin ortadan kaldırılması. "Kırgızların geçmiş yıllarından", Orenburg, 1900, s. 99.
[235] Zobnin F.- Kırgız bozkırındaki bağımlı kişiler, köleler ve tölengitler ile ilgili mesele hakkında. "Semey eyaletinin hatıra kitabı". VI. Baskı, Semey, 1901, s. 40.

Köleleri satın alma konusunda, *"Kendinden doğmasa oğlun değil; satın almasan kölen değil" "Eğer satın almasan bir köleyi başka nereden alabilirsin"* gibi atasözleri de söylenmiştir.

Kölelerin hiçbir hakkı yoktu. Onları cezalandırma ve öldürme konusunda sahipleri özgür olurken bu konuda da hiçbir şekilde cezaya uğramazlardı. Köleler, at yarışlarında kazanılan birer armağan olarak görülmüştür. Bir Kazak erkeği evlenirken geline ödediği başlık parası karşılığınca gelin, yanında kul veya köle (erkek ya da kadın) ile gelebilirdi. Bununla birlikte öldürülen bir adam için bedel ödeneceği zaman, suçlu olan kişi mal ile beraber yanında kul veya köle de vermiştir. Kazakların geleneksel hukuk anlayışı ile ilgili kaynaklarda kölelerin özgür olmadığı (kendi başına karar verebilme yetisinin olmadığı) ortaya konulmaktadır.

1. Köle, bir eşyadır. Sahibinin onu yaşatmaya da, öldürmeye de hakkı vardır.
2. Kölenin bütün eşyası sahibine aittir. (s.102)
3. Sahibi izin vermezse, köle evlenme gibi hakka sahip değildir.
4. Sahibi ona karşı sert davranırsa, kulun karşılık vermeye hakkı yoktur.
5. Sahibinin kölesini satmaya, kefalete ve köleliğe vermeye hakkı vardır.[236]

Kölelerin sosyal durumları *"Kum toplansa taş olmaz, köleler toplansa baş olmaz"* atasözüyle gösterilmektedir. Bununla beraber *"köle ata binse yine köle"* gibi sözler de vardır.

Köleler, genellikle ev işlerinde kullanıldı. Kadın köleler büyük feodallerin evinde hizmetçi olarak çalışırken erkek köleler ise sahibinin hayvanlarına bakmak için çalıştırılmışlardır.

Kölelerin olmasına karşın Kazakistan, köle edinme yollarından geçmiş değildir. Köleleri ele geçirmenin, temin etmenin temel yolu işgaller olmasına karşın kölelik kurumunun oluşmasına zemin hazırlayacak toplumsal bir taban oluşmamıştır. Kazakistan'da kölelik ev hizmetçisi düzeyindeydi. Bu da yaylada hayvan otlatma ve ataerkil-boy hayatının korunmasına bağlı olarak gelişmiştir. "Akrabalık yardım" bahanesiyle, fakir köylülerin, biçarelerin, yoksullar ve diğer yardıma muhtaçların iş

[236] Kırgızların kanuna dayanan gelenekleri, servet çeşitleri ve onlara verilen hukuklar hakkında. "Türkistan bölgesinin istatistiği için belgeler", C. IV, 1876.

gücüyle sultanlar ve kadılar kendi hemşehrilerinin gerekli imkânlarını sağladılar. Bu yüzden de kölelerin, feodallerin ekonomisinde belli bir rolü yoktu.

Kazakistan'daki kölelerin kaderini, Rusya'ya katılma olayı çok etkiledi. 22 Temmuz 1822'de Sibirya Kırgızları hakkında bir tüzük çıkması sonucunda, Rus hükümetinin Kazak bozkırındaki köleliğe bakış açısında bir değişim noktası oluşmaya başladı. Tüzüğün 276. Sayfasında, *"22 Temmuz 1822 yılına kadar Kırgızların elinde olan bağımlılar, sahiplerinde kalırlar ve onları satma, başkasına verme ve miras bırakma hukuku değiştirilemez. Ama bugünden itibaren kendi vatanından olan Kırgızları yeniden köle etmek yasaktır"* şeklinde bir yazı bulunmaktaydı. Kazakistan'da köleliğin ortadan kaybolmasına etki eden bir belgeydi ve şüphesiz olumlu bir adım atılmış oldu.

Sibirya Kırgızları ile ilgili tüzüğün çıkmasına rağmen Kazak feodalleri sınır hattı yakınlarında çeşitli sebeplerle ele geçirilen tutsakları Hiva ve Buhara pazarlarında satmaya devam ettiler. Ancak buna benzer olaylar, nadir rastlanmış ve 1822 yılında çıkarılan bu tüzükle köleliğin önemi çok çabuk kaybolmaya başlamıştı. (s.105)

XIX. yüzyılın ortalarında Kazaklarda köle sayısı çok az idi. F. Zobnin'in[237] vermiş olduğu bilgilere dayanılarak yapılan aşağıdaki tabloda bu durumu açıklayıcı bilgiler verilmiştir. (Tablo yalnız Orta Cüzü kapsamaktadır.)

Tablo 4: Orta Cüz'deki Köle Nüfusu

Bölge adı	Çadır evlerin sayısı	Erkek köleler	Kadın köleler
Sergiopol	17	33	24
Kökpekti	8	20	41
Karkaralı	29	68	64
Akmola	10	31	25
Atbasar	-	24	2
Bayanauıl	4	9	26
Kökşetau	5	19	11
Toplam	73	204	193

[237] Zobnin F.- a. g. e, s. 96.

Kazak bozkırlarında köleliğin kalıntılarıyla mücadele eden Batı Sibirya Genel Valisi, 1859 yılında sultanlara ve yüksek makamlı Kazaklara, kendilerinde bulunan bütün kölelere özgürlük verilmesi gerektiğini mecburi olduğunu anlatan bir yazı kaleme aldı.

60'lı yıllarda Sibirya Kazaklarını ziyaret eden S. Bolotov şunları kaydetmiştir: *"Kırgızlarda kölelik yoktur ve bu konuda geçmişten gelen bir efsane ya da hikâye dahi kalmamıştır."*[238]

Kazakistan'daki köleliği özel olarak araştıran N. Kraft'ın belgelerindeki bilgilere göre, köleliğin tamamen ortadan kaybolması 1875 yılına denk gelmektedir.

Bundan sonra kölelerin nesilleri, Kazaklar ile yakınlık kurarak bazıları özgürlüğüne kavuşup toplumun eşit üyeleri arasına katılırken bazıları ise Tölengitlere dönüşmüştür.

XIX. yüzyılın başlarında Tölengitler, feodallere bağlı gruplardan birinin adı idi. *"Tölengit"* kelimesi Kazakça bir kelime değildir. Altay Kalmuklarının *"telenget"* kelimesinden türediği varsayılır. Tölengit kurumunun gelişmesi, Kazak toplumunun feodalleşme süreciyle alakalıdır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Tölengit kurumunun yayılımı XVIII. yüzyıla göre çok değişti. XVIII. yüzyılda Tölengitler çoğunlukla han ve sultanların askeri hizmetçisi idiler. Han ve sultanların diplomasi işlerini de sıklıkla yerine getirmişlerdir. (s.106) Tölengit kurumunun gelişimi o zamanki Kazak hanlığının siyasi organizasyonu ile alakalı iken XIX. yüzyılda Tölengitlerin sosyal durumundaki değişiklikler, Kazak devlet enstitülerinin zayıflamasıyla bağlantılı idi. Bu devlet enstitülerinin XIX. yüzyılın bazı dönemlerinde tekrar canlanmasıyla Tölengitlerin rolleri yine eski halini almaya başladı.

XIX. yüzyılda Kazak toplumundaki Tölengitlerin durumunu araştırmaya, Tölengitlerin hangi sosyal gruplardan türeyip geldiği konusundan başlayacağız. Elimizdeki belgeler, Tölengit enstitüsünün ortaya çıkışının iki nedeni hakkında söz söyleyebilme imkânı tanımaktadır. İlk olarak, Tölengitlerin kölelik kurumunun devamı niteliğinde olduğu yönündedir (miras geçme gibi). Ne yazık ki kölelerin, Tölengitlere dönüşme aşamalarının açıklamak zordur. Kazakların örf ve adet hukukuna göre,

[238] Bolotov S.- Sırderya'dan, "Russki Vestnik", C. 62, 1866, Moskova, s. 183.

"Köleler sahiplerinin istekleri doğrultusunda, sahiplerinin istediği bir ücreti ödeyerek özgürlüklerine kavuşması mümkündür. Bunun için sahibinin talep ettiği parayı ya hayvanla ya da herhangi bir dünya mülkü ile karşılamak zorundadır."[239] Bununla birlikte, özgür bir Kazak'ın bir köle (kadın) ile olan evliliğinden doğan çocuklara da özgürlük verilmiş olurdu.

Böylece, Kazakların örf ve adet hukukuna göre, kölelerin bir bölümü özgürlüğüne kavuşabiliyordu. Toplumun eşit hukukuna sahip üyeleri olan bu köleler Tölengitler olabilirlerdi.

Kölelerin önceki nesillerinden Tölengitlerin kurulması olgusu, herhangi bir şüpheye yer bırakmıyor. Merkez Kurmaylığındaki Teğmen Gern, 1845'te Kenesarı ordusunu ziyaret eder ve şunları kaydeder: *"Sultan Kenesarı Kasımov'un halkı, Kenesarı'nın kendi tölengitlerinden oluşmuştur. Kenesarı'ya Abılay Han'dan geriye kalan bu tölengitlerin sayısı 1000 aileyi bulur ve çoğunun soyu Kalmuklar'dandır."*[240] Başka belgelerde de bunun gibi düşüncelere rastlanmaktadır. Mesela, İç Bökey Ordası'nın hanı Jangir şunları kaydetmiştir: *"Tölengitler, önceleri köleleştirilmiş ve sadece aksüyeklere hizmet etmesini bilen insanların neslindendir."*[241]

Bunlara ek olarak, hükümet yetkilileri Buranayman bölgesinde yaşayan Kazakların hayvanlarının sayımını yaptıkları sırada, Yusuf ve Kolan Kılışev denilen sultanların Kalmuk ve Karakalpaklardan oluşan 8 çadır Tölengit ailesinin olduğu tespit edilmiştir.[242]

Atalık-Matay bölgesinde yapılan sayım sırasında da bu gibi durumlara rastlanmıştır. Bu bölgede bir tek sultanın 14 çadırdan oluşan Tölengit-Türkmen ailesi bulunuyordu. [243] (s.107)

Bu gösterilen deliller kölelerin nesillerinin Tölengit olduklarını açıkça gösteriyor.

---

[239] Kırgızların kanuna dayanan gelenekleri, "Türkistan bölgesinin istatistiği için belgeler", C. IV, 1876.
[240] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2621, s. 941-944. Gern'in Ladıjenski'ye gönderdiği raporundan, 26.06.1845.
[241] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1587, s. 4, 1831.
[242] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 41, s. 93-95, 1844.
[243] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 81,ç. 48, s. 2-3, 1847.

Tölengit olma ya da tölengitliğe geçmenin ikincisi ise, özgür Kazakların Tölengit olmasıdır. O zamanlarda özgür Kazakların Tölengit olarak sultanlar ve boy feodallerine hizmet etmesi durumuna çok rastlanırdı. Burada karşımıza *"özgür Kazaklar neden sultanlara veya boy feodallerine hizmet etmişlerdir, altında yatan nedenler nelerdir?"* sorusu çıkmaktadır.

Bu durumu genel olarak, göçebe toplumun kaybolması ve feodalleşmenin güçlenmesiyle toplumların veya boyların kendi üyelerinin mal-mülkünü barımtadan ve karşılıklı çekişmelerden eskisi gibi koruyamamaları yüzünden, özgür Kazakların Tölengit olarak çalışması olarak açıklayabiliriz. Bunlara ek olarak, Kazakların bir bölümü tamamen bunalıma girmiş, maddi durumlarının iyi olmaması sebebiyle de sultanlara çalışma mecburiyetinde kalmalarıyla da açıklanabilir.

1833 yılında Ombı Bölgesi Başkanının emriyle, bölgedeki mahkemeleri denetleyen Skorin, tölengitlerin durumunu inceledi. Sultanlara tölengit olarak çalışan Kazakları, bu duruma iten mecburiyetin ne olduğu sorusuna Orta Cüz'ün tanınmış kadısı Şabatay Sagalov şöyle cevaplandırmıştır: *"İlk olarak, hayvanı olmayan fakir Kırgızlar soylulara gider, ailesini geçindirmek için bazen tüm ailesiyle beraber sonsuza kadar orada kalırlar. İkinci bir durum ise, hayvanları çok olan Kırgızlar, onları yırtıcı hayvanlardan korumak için bekçi ararlar. Üçüncü bir durum ise, suçlu olsun ya da olmasın, ceza çekmemek için sultanın veya başka bir soylu Kırgız'ın emrinde olurlar".*[244]

Orenburg bölgesindeki Kazakların örf adet hukuklarını yazmaları sırasında da Kazak kadılardan da aynı cevaplar alınmıştır. Kazak gelenekleri hakkında yazılmış olan belgelere bakıldığında *"Tölengitler eskiden her bir Orda valisinden koruma istemişlerdir denilmektedir. O zamanlarda devam eden karşılıklı tartışmalardan sonra bütün aileler sultanlardan, kendilerini korumalarını, hayatlarını sürdürebilmeleri için yardım talebinde bulunmuşlardır. Çoğunlukla hanın veya sultanın tölengiti olma nedenleri arasında suçlu kişinin ifade vermekten kaçınmasıdır."*[245]

Tölengitler ile sultanlar arasında nasıl ve ne gibi ilişkiler oluşmuştu? XIX. yüzyılın ilk yarısında tölengitlerin birilerine bağlı olduklarını kesin olarak söylemek

[244] Zobnin F.- a. g. e, s. 39.
[245] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2794, karar 247, s. 124, 1840.

doğru bir yargı değildir.(s.108) Bu durum hakkında Bazayev isimli bir kadı'nın fikrini yansıtan bir belge konuyla alakalı bilgiler vermektedir. *"Tölengitlerin kendi istekleriyle başkasına gitme veya hiç kimseye bağlı olmadan ayrı ve kendi arzusuyla göç etmesine hakkı vardır. Eğer sahibinden ayrılmasına onun tarafından herhangi bir engel ortaya çıkarsa o zaman Kırgız geleneklerine göre, Kadı'nın söylediği hüküm ile tölengitler, sahibinden kendilerine ait olan malları alarak ayrılabilirler."*[246]

Tölengitler, mal ve birçok mülke de sahiptirler. Onların toprak sahibi olduklarını kanıtlamak biraz zordur. Bir tek belirtisi var ki o da tölengitlerin toplumlarla bağlantılarını tamamen koparmış insanlardan oluşmaktaydı. Sultanlara sığındıkları için tölengitler sadece sahiplerinin arazilerinde göç edebilirler. Kisykov isimli tölengit bir soru karşısında verdiği cevapta *"Jaskoş Kışlağında, sultan Devletkerey Şıgaev'in yerinde"* demiştir. Böylece, belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla, tölengitlerin feodallere bağlı kaldıklarını anlayabiliyoruz.

Tölengitlerin emeği, feodallerin işlerinde az kullanılmıştır. Tölengitler çoğunlukla sahiplerinin koruması olarak hizmet ettiler. Bununla birlikte tölengit sahibinin barımta veya hayvanı sürüp götürme gibi yapacağı yağlamaların hepsine katılmak zorundaydı. Tineli-Karpık bölgesindeki kadılardan, tölengitlerin görevleri hakkında birkaç soru sorulduğunda *"Tölengitler sultanı ve onun sahip olduklarını korumaya, yolculuk sırasında onun yanında bulunmaya, habercisi olmaya ve diğer işlerini yapmaya zorunluydu. Daha önceleri tölengitler, ölüm cezalarını yerine getirenlerdi."*[247]

Ancak tölengitlerin görevleri bununla sınırlanmamış. Onlar zekât topladılar, ayrıca önemli görevler ile sahiplerinin adıyla başka boylara da gönderildi. İç Orda'da tölengitlerin arasından boy yöneticileri tayin edilmiştir. Mesela, İç Orda'nın Hanı Jangir tölengit olan Şon Yedilbayev'i boy yöneticisi olarak tayin etmişti.[248]

Tölengitlerin çoğunluğunu, bunalıma girmiş Kazaklardan oluştuğunu kesin bir dille söyleyebiliriz. Bunu kanıtlamak için bazı gerçekleri örnek olarak gösterebiliriz. Juatay Buranayman bölgesinde yapılan sayım belgelerine göre yapmış olduğumuz

[246] Zobnin F.- a. g. e, s. 39.
[247] Zobnin F.- a. g. e, s. 41.
[248] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1587, s. 1, 1831.

aşağıdaki tabloda[249] tölengitlerin bağlı oldukları sultanlarla kıyasladığımızdaki mülk durumlarını açıkça göstermektedir. (s.109)

Tablo 5: 250 Tölengitlerin Bağlı Oldukları Sultanlarla Kıyasladığımızdaki Mülk Durumları

Sultanlar	Çadırlar	Halk sayısı		Hayvan sayısı		
		Erkek	Kadın	At	Büyükbaş	Koyun
İbrahim Kılışev-bolıs başkanı	1	3	1	106	5	150
Sultan Kolap Kılışev	1	1	1	150	4	400
Tölengitler Jamanköt Ertisbayev	1	2	3	9	1	-
Kurunbay Altayev	1	3	2	2	2	2
Samırsa	1	2	2	2	8	-
Jurınbay	1	2	2	2	4	-
Ötep Koptayev	1	2	1	1	1	-
Karakalpak Tölengitler						
Baganbek Tomenov	1	2	1	2	-	-
Burabay	1	2	1	-	-	-
Küyşibay	1	2	3	4	-	5

Durumu tam anlamıyla açıklamak için birkaç belge gösterelim. Yesenkul-Sadır bölgesindeki mal sayımına göre, Sultan Yeşak Jenayev'in 452 atı, 21 baş büyükbaş hayvanı, 419 koyunu varken ona bağlı olan 7 tane tölengit ailesinde 11 at, 21 baş büyükbaş hayvan, 35 koyun bulunuyordu.[251]

Zobnin'in elinde bulunan birçok delil bize birkaç durumu anlamamıza yardımcı olacaktır. Sultanlara sığınan tölengitler kendi boylarının damgasından vazgeçerek, sahipleri olan sultanların damgasını kabul etmişlerdir. Bu da onları, tamamen bağlı olduklarını gösteriyor. Sultanlar, kendi tölengitlerinin çıkarlarını korumak zorundalardı. Ayagöz eyaletinin kadısı Şabatay Sagalov, *"Eğer suçlu bir tölengitin, herhangi birisiyle hesaplaşmasında malı yetmediği durumlarda, sahibi olan sultan ve diğer tölengitler, bu*

[249] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 41, s. 93-95, 1844.
[250] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 41, 93-95, 1844.
[251] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 58, s. 1, 1846.

hesabın kapanması için kendi mal ve mülkleri ile ödemekteydiler"[252] şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır. Bu durum da tölengiti, feodale bağımlı bir hale getirmektedir.

Kazakların örf ve adetleri hakkında 1840 yılında yazılan birkaç belgede tölengitlerin hukukları hakkında şunlar yazılmıştır: Tölengitler, *"çeşitli boylar ve boy kollarından oluşan göçmenler için ayrı ayrı köyler kurup, her zaman sultanlar ile beraber göç ederlerdi. Onların sıradan Kırgızlardan farkı, mallarını sultanlarının damgasıyla işaretleme hakkına sahip olmalarıydı… Diğer Ordalılar gibi kadı ve başkalarıyla tartışabilmeleri de bunlara ek olarak söylenebilir."*[253](s.110)

XVIII. yüzyılda sadece aksüyeklerin nesilleri olan sultanlar, tölengitlere sahip olabiliyorken, bu bahsettiğimiz süre zarfında sultanlar tölengitlere sahip olma ayrıcalığından yavaş yavaş ayrılmaya başladılar. Artık boy beylerinin temsilcileri, kadılar ve boy yöneticileri de tölengit sahibi olabilmekteydi. Tanınmış kadılardan Karavul Babacanov'un 200 aileden oluşan tölengiti vardı. O vefat ettikten sonra tölengitleri, kendilerini vergiden muaf tutmaları için Orenburg Sınır Komisyonu'na dilekçe verirler. Bu durumla ilgili olarak, Nebolsin, *"200 aile Karavul Babacanov'a bağlı idi ve Nuralı Han ile Karabay Sultanın tölengitleriyle aynı unvandan faydalanarak, diğer boyların sıradan Kırgızlarından tamamen ayrı bir safhada durdular. Bununla ilgili olarak kendilerinin zekât ve sogım vergilerinden muaf tutulmalarını rica ettiler."*[254] Bunlar, bir taraftan '*Töre*'ler ile '*karasüyek*' beylerinin birbirlerine yakın oluşlarını kanıtlasa da diğer taraftan, tölengitlerin genel anlamda Kazak halkıyla bir birleşim sağladığını göstermektedir. Sultanların, padişaha hizmet etmesiyle askerî birlikler ortadan kaldırıldı. Bundan sonra, sultanlar tölengitleri kendilerine bağlı hizmetçiler olarak ellerinde tutmaya çabaladılar. Ama bu iş, sultanlar için pek kolay olmadı. Tölengitlerin sultanlardan ayrılmasını ve Kazak toplumunda ayrı Tölengit boylarının kurulmasını ancak bu şekilde anlatabiliriz.

Nebolsin, Küçük Cüz boylarını araştırırken farklı bir boydan bahseder. *"Eskiden Hanlar ile Sultanların askerleri, hizmetçileri olan tölengitler, zamanın akışına göre*

[252] Zobnin F.- a. g. e, s. 39.
[253] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2794, karar 247, s. 124, 1840.
[254] Nebolsin P.- Volga'nın aşağı ağzı denemeleri, St. Petersburg, 1852, s. 153-155 .

boylar olarak ortaya çıktılar."[255] Bundan sonra, XIX. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar sultanlar ve kadılara bağımlı bir hale getirmek için tölengitlerle mücadeleler yapıldı.

Böylece üzerinde durduğumuz bu dönemde, Kazak toplumu, birbirine karşı olan iki gruba ayrılmıştır. Bir tarafta feodal beyler (sultanlar, kadılar askeri beyler, bahadırlar), diğer tarafta, çiftçiler, fakir köylüler, çobanlar, Kazak işçi halkı ve halkın içinde en fakir olanları, biçarelere bölünmüştür. (s.111)

Bu şekilde biz, göçebe toplumun dağılmasına ve Kazakların toprağa bağlı ortaya çıkan ve kalıplaşan sorunlarına bir analiz getirmeye çalıştık. Bununla beraber sultanlar ile boy beylerinin göçebe Kazak toplumlarının boynuna yüklemiş oldukları her türlü feodal zorunluklara değinerek, ataerkil-boy hayatının Kazakları sömürme etkisini de tartıştık. Bununla ilgili olarak Kazak toplumunda gelenekselleşen toprak sahiplenme şeklinin üretim ilişkilerine nasıl ataerkil-boy niteliği kazandırdığını da gösterdik.

Bununla birlikte küçük ölçekli görünüşe sahip olarak kabul edilen köyler, kan bağı olan akrabalardan kurulma şeklini hâlâ da korumaktadır. Bu durum da Kazakların feodal ilişkilerine ataerkil-boy yapılanması kazandırmıştır. Kazak toplumunun ekonomik yönden gelişmesi, Kazak toplumunun dağılması feodal ilişkilerin güçlenmesiyle bağlantılı iken ataerkil-boy hayat anlayışı Kazakların toplumsal hayatının düzenlenmesinde sağlam bir şekil aldı.

Ataerkil-boy kalıntılarının bugüne kadar korunması konusundaki ısrar aşağıdaki atasözlerine de örnek olmaktadır: [256]

"Başka ülkede sultan olmaktansa kendi ülkende köle ol"

"Memleketinden bıkan insan olmaz, gölünden bıkan kaz olmaz"

"Yabancı milletin insanı gönlüne bakmaz"

"Yedi atasını bilmeyen kişi, şuursuz"

"Akrabanın atı yarışı kazanacağına, hemşehrininki kazansın"

"İt doyduğu yere, insan doğduğu yere."

---

[255] Aynısı, s. 153-155.
[256] Alektorov A.- Kırgızların halk edebiyatı. "Astrahanskii Vestnik", 1893, №1222.

Boylar arasında ataerkil ve boy yaşamının olması, boy büyükleri olan aksakalların otoritesinin korumasından kaynaklıdır. Eskiden yaşı büyük olan kimselere aksakallı denir, hayattan kazanmış olduğu birçok tecrübe sebebiyle onlara danışırlardı. XIX. yüzyılın ilk yarısında "aksakal" kelimesinin anlamı ortadan kaybolmaya başladı. Şimdi ise elinde iradesi olan herhangi bir kişiyi bile yaşına bakmadan aksakal olarak isimlendirmekteler. Mesela, yönetici sultanlar ile ağa sultanlara 'aksakal' denirdi. (s.112)

Hukuki ilişkiler alanında ataerkil-boy hayatının kalıntıları, kadına verilen değerin düşürülmesi konusunda da göz önüne çıkıyor. Kazakların örf ve adetlerine göre, kendi kocasının mülkünü kendine miras almaya hakkı olmayan kadınlar, toplumsal hayata karışamazlardı. Dahası mahkemelerde dahi kadın, şahit olarak çıkarılmamıştır. Eğer kadın, kadıya şikâyette bulunduğunda, onun bu talebi yasadışı olarak sayılıyor ve davasına bile bakılmıyordu. Kadın ve erkek aynı haklara sahip değillerdi. Bu durumu, kadın öldürüldüğünde ödenen ücretin miktarından da anlayabiliriz.

Aile ilişkileri bakımında, Kazaklarda ataerkil-boy hayatının korunması ailenin büyüğü sayılan erkeğin, çocukları üzerinde sağladığı hâkimiyetten de anlaşılırdı. "Anne-babaların kendi çocukları üzerindeki hakları sınırlandırılmadı, hatta çocukların hayatları kendi ellerindeydi."[257] Babasına karşı çıkan ve dediğini yerine getirmediği için dayak yiyen çocuk, eğer uslanmazsa evden kovulurdu. Babası çocuğunu cezalandıramadığı durumda *"akrabaları çağırarak, yaramaz çocuğu hepsi birden cezalandırmışlardır"* Böyle bir durumda çocuk, babasına karşı şikâyette de bulunamamıştır. *"Çocukların ebeveynlerine karşı yapmış oldukları şikâyetlere pek ilgi gösterilmemiş, ancak önemli ise hâkimler sadece öğüt ve nasihat vermekle yetinmişlerdir."*[258] Babanın çocuklar üzerindeki hâkimiyeti mal-mülk ve miras işlerinde de kendini göstermiştir. Eğer çocuğu ayrı bir yere taşınırsa, babanın ona mal vermediği gibi olaylara da rastlanılmıştır. *"Babanın malından bir pay alırım"*, düşüncesi bile ümit edilemezdi.

Ataerkil-boy ilişkilerinin kalıntıları din alanında da korundu. İleride de bahsedeceğimiz gibi Kazaklarda, İslamiyet'le beraber Şamanizm'in kalıntıları ve doğa

[257] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64,ç. 4236, karar 271, s. 104, "Yarbay Metelitsin ve İzraztsov'un Yedisu bölgesindeki halk gelenekleriyle ilgili notları", 1870.
[258] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2798, karar 248, s. 34-35. "Kırgızlarda mahkeme işlerinin başlaması", toplayan yediemin Aleksandrenski, 1846.

olaylarına tapınma hâlâ etkiliydi. XIX. yüzyılın ilk yarısında İslamiyet'i resmî anlamda anlatmaya çalışanlar ve hocalardan çok, baksılar, Kazaklar arasında çok tanınmıştır, diyebiliriz.

Ataerkil-boy hayatının izleri, Kazaklar arasında boyların yemek verip, cenaze kıldırmalarında da saklanagelmiştir. Bu tören yılda üç defa, bir kişi vefat ettikten 7 gün sonra, kırk gün ve bir yıl geçtikten sonra yapılmıştır. Yemeğe, ölen kişinin büyük boy temsilcileri katılırdı. Eğer ölen kişi tanınmış birisi ise yemeğe bütün boy beyleri katılırdı. (s.113)

Kazaklarda, ataerkil-boy hayatının korunduğunu, boylara has sloganların olması da kanıtlamaktadır.

"Uran" (slogan) savaş, barımta veya yarış zamanlarında aynı boydan olanları bir yere toplamak maksadıyla söylenirdi. Bir boya has slogan, genel olarak boy reisinin adı ile anılırdı. Mesela, Alban, bu isimle adaş olan bir boyun sloganı olmuştur. Kazaklarda her bir boyun kendi sloganı olduğu gibi, sultanların da kendi sloganları vardı. Kazaklar cümlelerinde veya seslenmelerinde, *"Arkapr Sloganlı Töre", "Allah Sloganlı hoca", "Alaş adını taşıyan Kazak"* gibi kalıp uranlar kullanırlar.

Uran (slogan), Kazakların ataerkil-boy kalıntıları içerisinde en çok korunanlarından biriydi. Bu konuda Orenburg Sınır Komisyonu başkanlarında L. Balluzek, *"Kırgızlar için günümüz örf ve adetlerinden hiçbiri uran kadar kutsal sayılmazdı. Çünkü uran aynı boydan gelen bütün kişiler ve onların akrabaları için de önemli idi. Bir Kırgız kendisine yakın bir sloganı duyduğunda bütün dünyayı unutur."*[259] Feodal ilişkilerin gelişmesi durumunda, boy sloganları feodallerin kendi aralarındaki tartışmalara dönüşerek Kazakların toplumsal hayatında gerici bir rol oynar.

Ataerkil-boy hayatı, Kazakların toplumsal hayatının oluşumunda da etkili olmuştur. Boy aksakallarına saygı göstermek, XIX. yüzyılın ilk yarısında hâlâ etkiliydi. Kazancı paylaştıklarında, göç ettiklerinde hatta çadır evlerde gruplar halinde oturdukları sırada dahi boy aksakallarına saygı gösterme tertibini korunmuştur. En değerli yer (tör, köşe başı) boyun en büyük temsilcilerine verilir. Mesela, Büyük Cüz'de Jalayır boyu en büyük boy sayılır. Kazancı paylaşılırken, yemek yenilirken, Kazaklar önce *"Jalayır*

[259] Balluzek L.- Kırgızların Küçük Ordası'nda uygulanan, halen uygulanmakta olan halk gelenekleri. "Zapiski Orenburg. Otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", II. Baskı, 1871, Kazan, s. 165.

boyu aksakallarından kimler var?" "Nokta ağası Jalayır burada mı?" diye sorarlarmış. Bu gibi düzen Küçük Cüzde de vardı. Burada en büyük boy olarak Alimolla boyu sayılırdı. Serveti ve şöhretiyle başka boylara nazaran bu boyun ayrı bir yeri vardı. Alimolla boyu hakkında, Merkez Kurmaylığı Albayı Blaremberg, *"Kırgız halk seçimlerinde Alimollalılar ilk olarak oy kullanırlar, her işin ilk planını onlar hazırlarlar ve bu planı en büyük boyun kabul etmesiyle bir karara varıldığı düşünülür. Küçük Cüzün tekliflerini Alimollalılar yerine getirme konusunda kendilerini yükümlü saymıyorlardı."*[260](s.114)

Toplumsal ilişkiler alanında da günlük yaşamda da Kazakların bütün hayatı, ataerkil-boy kalıntılarıyla doludur. Bunların hepsi işçi Kazaklara kendi sosyal çıkarlarını anlamada engel teşkil etmiştir. Ataerkil-boy ilişkileri bütün Kazakların "sosyal dayanışması" hakkında Kazaklarda yanlış düşünceler oluşturdu. Bu yüzden boylara has gelenekleri devam ettiren boy beylerinin, ataerkil-boy hayatının korunması için, çıkarcı olmaları tesadüf değildir.

Kazaklarda ataerkil-boy hayatı sadece toplumsal ilişkiler, ideoloji ve günlük hayatta değil, bununla birlikte siyasi hayatın da düzenlenmesinde etkisi olmuştur. Bu yani ataerkil-boy hayatı, Kazakların bir bütün memleket olarak toplanmasına (fikir birliği) engel oldu. Barımta, boy sloganları, boylar arasında çekişmelerin yaşanmasına sebep olurken boy beylerinin merkezi güce nefret duymasını sağlamıştır. Kenesarı Kasımov ayaklanması sırasında bazı Kazak boylarının, ayaklanmadan kendi boy büyükleri ile beraber ayrılma niyetinde olması boşuna değildir. Genel olarak, büyük boy beyleri bir bütün devlet oluşturma düşüncesine destek vermiyorlardı.

Ataerkil ve feodal yapı bununla birlikte Kazak toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında, boy hayatının kalıntılarının korunması, sadece toplumun geri kalmışlığını açıklamakta ve gelişmesine engel olmaktadır. (s.115)

[260] Orenburg bölgesine bağlı İç (Bokey) ve Oral dışındaki (Küçük) Orda'da Kırgız-Kaysakların topraklarını askerî-istatistik açıdan inceleme. Genel merkezin Albay'ı Blaremberg tarafından toplanmış. "Rusya İmparatorluğunun askerî-istatistik araştırması", C. XIV, b. II, St. Petersburg, 1848, s. 75.

1. BÖLÜM 3. KISIM XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA KAZAKİSTAN VE ÇARLIK RUSYASI

Bilindiği gibi Kazakistan'ın Çarlık Rusyası'na bağımlılığı XVIII. yüzyılın 30'lu yılları olarak bilinse de padişah hükümeti Kazakistan'ı XIX. yüzyılın ilk yarısında tam olarak kendine bağlı hale getirmiştir.

Marks'ın birkaç kez belirttiği gibi doğudaki geniş bozkırları işgal etmeye çabalamak, "Rus padişah yönetiminin geleneksel politikasıydı". Ancak Orta Asya'daki Rus üstünlüğünün durmadan devam etmesine rağmen, XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar Orta Asya hakkındaki durumlar, padişah hükümetinin "büyük politikası" alanından çok uzaktaydı. Aslında Yakın Doğu'dan önce sahip olduğu topraklar bakımından bütün dikkat Türkiye üzerindeydi. Padişah yönetimi Orta Asya'daki yerini yavaş ama istikrarlı bir şekilde sağlamlaştırıp, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarına kadar yine aynı siyasetle devam etmiştir. Orta Asya'daki hanlıklar ile olan ticari ilişkilerini hem genişletme hem de kaybetmeme amacı, padişah hükümetinin bu siyasetinin asıl kaynağı olarak görülebilir. Başbakan Nesselrode, Finans Bakanı Kankrin'e *"Bu ticaret ilişkileri, bizim Orta Asya politikamızın asıl temelini oluşturmaktadır"* diye yazması da buna bir delildir.

Rus hükümetinin uygulamak istediği politikanın Orta Asya ve Kazakistan'da faaliyete geçirilmesi, XIX. yüzyılın 20'li yılların başlarındaki "Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük"e bağlı (1822) olarak Rus yönetim sisteminin önce Orta daha sonra da Küçük Cüz'e hızlandırılmış bir şekilde yayılması zamanından itibaren başlamaktadır. Bu durum, İngiliz-Rus rekabetinin kargaşaya dönüşmesine bağlı olarak 30'lu yıllarda eskisine nazaran daha geniş bir alana yayıldı. Rusya'nın Yakın Doğuda Adrianapol ve Unikar-İskeles şartlarının kabul edilmesiyle Rusya'nın kazançlı çıkması sonucunda, İngiltere ile Rusya karşı karşıya getirilmeye çalışılmıştır. I.Nikolay hükümeti Unikar-İskeles şartının yerine getirilmesine orta sağlayan Türkiye'deki egemenliğini koruyamadı. 1841'deki Londra Anlaşması, Rusya'nın Yakındoğu meselesindeki en büyük diplomatik yenilgisi sayıldı. Bu yüzden de padişah yönetimi için Orta Asya'daki yerini sağlamlaştırma konusu daha da önemli bir rol almaya başladı. Bu bağlamda Orta Asya, yavaş yavaş İngiliz-Rus tartışmasının asıl bölgelerinden biri haline dönüştü.

Eğer İngiliz-Rus rekabetinin alanı Rusya'nın sahibi olduğu sınırlardan dışarı uzanıp, Hiva, Buhara, Hokand, İran, Afganistan ve Hindistan istikameti yönünde devam etse, Kazakistan yakın bölgedeki cepheye, harekâta hazırlanma meydanı haline dönüştü ve bu durumda Kazakistan'ı sağlamlaştırma padişahın birinci sıradaki görevi haline dönüştü.

Rusya, Orta Asyalı hanlıklar ve Çin arasında bulunan Kazakistan'ın çok büyük bir stratejik öneme sahip olduğunu tam da bu yıllarda açık bir şekilde görmüştür. Rusya, Çin daha sonra Afganistan ile Hindistan arasındaki ticaret yolları Kazakistan üzerinden geçmekteydi. Kazakistan toprakları üzerinde sağlam bir şekilde yerleşmek ve sonrasında Orta Asya hanlıklarına karşı hücum uygulaması yapmak veya savunma pozisyonunda olmak, bölgenin hâkimiyetini ele geçirmekle aynı anlama gelmekteydi.

Bunlardan başka, Kazakistan topraklarında yerini sağlamlaştırma çalışmaları, büyümekte olan Rus kapitalizminin ekonomik menfaatinden de doğmuş olduğunu söyleyebiliriz. Bütün Orta Asya gibi Kazakistan da yeni bir pazar ve ucuz hammadde pazarı olarak padişah hükümetinin dikkatini az bir vakitte kendine çekmişti.

XIX. yüzyılın başında Kazakistan'ın Rusya'ya tamamen değil, sadece sözde bir bağlılığı vardı. (s.116) Çünkü Kazakistan'ın bir bölümü Hokand ve Çin etkisi altında olduğundan padişah hükümeti ilk olarak siyasi özgürlüğü olan Kazakların, bu özgürlük kalıntılarını yok etmeye başladı. Bu amaçla birkaç önlem alınmıştı. Bunlar;

1. Garnizonları birbirine yakınlaştırıp bir çizgi haline getirerek kale oluşturmayı hızlandırmak ve bu garnizonlara Kazakların devamlı yaşadıkları yerleri yakınlaştırarak askerî bir şehir oluşturma yolu.

2. Öncelikle bölgeler ve bölgesel müdürlükler kurarak yönetim reformlarını oluşturmak, neticesinde de Kazakların siyasi hukuklarının sınırlandığı, siyasi açıdan yerleşme yöntemi.

3. Üçüncü ve son olarak ise Kazakların yerlerine baskınlar yapmadan vergi sistemi getirerek ve her çeşit mesleği tekelleştirmek. Balık avlama ve ağaç kesmede vergiler almak yoluyla oluşturulan yapıyı sağlamlaştırma yöntemi.

Bunun gibi önlemlerin tamamı padişah hükümetinin Kazakistan'daki sömürge politikalarının içeriğini çok açık bir şekilde göstermektedir. Bunun yanında padişah

hükümetinin Kazakistan'daki sömürge politikalarının asıl amacını toplumdan saklamaya çalışması da ayrı bir anlam taşımaktaydı.

Olaylar bu şekilde gelişmekte olsa da hükümetin bazı temsilcileri kendi fikirlerini açık bir şekilde bildirmekteydiler. Bu açıdan Orenburg bölgesindeki bir bürokratın söylemiş oldukları dikkat çekmektedir. O bürokratın, Orenburg Genel Valisi Kont P. P. Suhtelen'e yazdığı bir yazıda *"Ben Kırgızların isteklerini yerine getirmek, onlara eğitim vermek ve onları Avrupa Halklarının çıktığı yüksek seviyelere çıkarmak isteyen hayırseverlere benzemem. Ben Kırgızların ne ekin ekmelerini ne de bilim bir yana el sanatları dahi bilmelerini ve işlemelerini isterim. Ancak bununla birlikte, onların gerçekten ekmeğimizin tadına bakmalarını, bizim yün kumaşlarımızı ve diğer Rus eşyalarını nasıl kullanacaklarını öğretmek isterim"* demektedir.[261]

Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Ladıjenski, Orenburg Genel Valisi Obruçev ile yazıştığı mektubunda, Kazakistan'daki sömürgecilik politikasının niteliğini açık bir şekilde belirtmiştir. Mesela, Obruçev'e yazdığı mektupların birinde Ladıjenski *"Komisyon (Asya Komisyonu) başkanının fikri genel anlamda şuna gelmektedir.(s.117) O, Orda'nın hükümetin müdafaasından tamamen mahrum ve cahil kalmasını, böylece Kırgız halkının her zaman vergisini ödeyen kimseler olarak kalmasını ister"*[262] yazmaktadır. Bu politikayı uygulayanların itiraflarını ele alırsak padişah hükümetinin sömürge politikasının gerçek yüzünü görebiliriz.

Padişah hükümeti işgal etme siyasetinde bir taraf silah gücü ve sömürge anlayışına dayanırken diğer taraftan ise Kazak beylerinin feodal gücüne dayanmaktaydı. Bu ikinci durum özellikle işgal edilen yeri sağlamlaştırmak için önemli bir durum olmuştur. İşgal edilen bu yerleri koruma konusunda padişah hükümeti, Kazak toplumunun sadece bu ayrıcalıklı grubuna dayanarak sağlayabildi. Feodal beyleri kendi tarafına çekme amacında padişah hükümeti, onların Kazakistan'daki ayrıcalıklı durumunu kabul etmiş bulunuyordu.

---

[261] Leningrad Şehrinin Merkez Tarih Arşivi, İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, ziraat bölümü, büro işi 8, ç. 134, s. 1-2,1830. Bir bürokratın (ismi belli değil-E.B.) Orenburg Askeri Valisi Kont P. P. Suhtelen'e yazdığı mektubu.

[262] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, 5496, s. 283-285, Ladıjenski-Obruçev'e, 1847.

Öncelikle sultanlar ve beylere, onlara özel tahsis edilmiş bir hukuk ve kışlak-yazlık topraklardan özel mülkiyeti olarak sahiplenmesine izin verildi. Daha sonra onlara hükümetin koruduğu yer ve mülkleri miras bırakabilme ayrıcalığı da sağlandı.

İkinci bir ayrıcalık olarak sultanlar ve beyler, ağa sultan, bolıs (Çarlık Rusyası'nda idari taksimat) yöneticisi gibi unvanlar ile yönetim hizmetlerine getirildi. Hizmete yerleşen sultanlar ve beyler *"soylu"* unvanı ile çağrılır oldular.

Üçüncü olarak, sultanlar ve beyler vergilerden ve buna benzer birçok zorunluluktan saf dışı bırakılmıştır. Onlara hükümetin faydasına olan eşya ile ödeme, çadır başına vergi alabilme gibi imkânlar da sunuldu.

En sonunda ise sultan ve beylere mahkeme hizmeti yürütme yetkileri de verildi. Mahalli yerlerde Kazakların, geleneksel hukuku devam etse de birçok yerde de mahkeme işleri sultan ve beylerin katılımı ile Rus yönetiminin hükümleri boyunca gerçekleştirilmekteydi.

Sultan ve beylere dayanma siyaseti bir taraftan sömürüyü güçlendirirken diğer taraftan Kazak toplumunun toplumsal ayrım projesini de hızlandırmıştır. Sultanlar ve beylerin özel bir hukukla yer edinmesi sağlamlaştırılıp, göçebe halkın toplumsallığını dağıtarak feodalliklere ayırma projesi nesnel olarak hızlandırılmış oluyordu. Bu durumun, Kazak halkının tarihi gelişiminde ve bunu takip eden evrelerinde elbette önemli bir yeri olmuştur. (s.118)

Şimdi de hükümetin Sultanlar, Beyler ve Boy beyleri ile ilgili siyasetini dallarına ayırarak incelemeye çalışalım.

Feodal sultanların toprak sahipliğini güçlendirme yolu ile onların toplumdaki bu yüksek konumlarını koruma konusunda ve ayrıca Kazak fakirlerinin mecbur kaldıkları dönemlerde bey ve sultanların yazlık ve kışlaklarına müdahale etmeye başladıklarında hükümet başındakiler, her zaman feodal sultanların yanında oldular.

Bunu bir örnek ile açıklayalım. 1831 yılında Sultan Çama Abılayhanov, Omsk eyalet yöneticisine şu şekilde bir şikâyette bulunmuştur: *"Bu seneki yer bölüştürme konusundaki Karkaralı Bölgesel Emri uyarınca bize, konar-göçer durumda yaşadığımız topraklar verilmişti. Şimdi o topraklardan bizi uzaklaştırmakta ve görünen herkes oradan pay almaya çabalaması ve bundan doğan sonuçlar sebebiyle bölgenin sakinliği*

kayboldu. Bu yüzden buraları tekrar benim adıma, şahsıma verilmesini rica etmekteyim."[263]

Sultan Çama Abılayhanov'un isteği yerine getirilmiştir. Omsk Başkanı, Karkaralı Müdürlüğüne; *"O kişinin ricasını mümkün olduğu kadarıyla yerine getirirsiniz"* diye salık buyurmuştur.

Bayan-Atagay bolısının kadısı Kadir Şımbalatov, Batı Sibirya Genel Valisine buna benzer bir ricada bulunmuş, Batı Sibirya Genel Valisi de onun bu ricasından dolayı şu şekilde bir emir vermiştir. *"Onun hâkimiyetindeki Kırgızlarla birlikte, toprak işlemesine, ekin ekmesine, ot biçmesine ve hayvanlarını otlatmasına uygun olan Kosköl ve Süyriktiköl olarak adlandırılan yerler ona verilsin, diye yetkili kişiye emir veriniz."*[264]

Hükümet, feodal beylerin Kazakistan'daki egemenliklerini sağlamlaştırmakla kalmadı, bununla birlikte onları, padişaha hizmet etmeleri konusunda da iknaya çalıştı.

Kazak sultanları ve kadılarını padişah yönetiminin hizmetine dâhil edebilme düşüncesi M. M. Speranski'nin 1822'de yaptığı *"Sibirya Kırgızları Hakkında Kararname"* ile hedefe alınmıştır. Kararname ile yerine getirilmeye çalışılan asıl amaç, kararnamenin son bölümünde şu şekilde özetlenmiştir: *"Sibirya hatları, güvenlik açısından baktığımızda her zamankinden farklı bir görünüm sergilemektedir. Ancak sahiplendiğimiz Kırgız topraklarındaki düzenin yayılmasıyla bu güvenlik yavaşça ilerleyecek, sonunda memleketin asıl sınırlarına ulaştığında tamamen burayı mekân edecektir."*[265] (s.119)

Başka bir deyişle, Kazakistan'daki özgürlüğün son kalıntılarını da yok edip, Kazak bozkırını, imparatorluğun bünyesine sessizce katmaktı. Bu amaç doğrultusunda Orta Cüz topraklarında dış bölgeler kurulup başlarına *"Bölgesel Emirlikler"* getirildi. Emirliklere ağa sultanların önderlik etmeleri zorunluydu. Onlara değerlendirme uzmanları olarak 2 Kırgız ve 2 Rus tayin edildi.

---

[263] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 332, karar 34, s. 99, 1831. Çama Abılayhanov'un Omsk eyaleti başkanına yazdığı mektubundan.
[264] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 366, karar 37, s. 18, 1831. "Starşın Kadir Şımbulatov'a çayırlık ve salmalık yaylayı bölüp verme işiyle ilgili Batı Sibirya Genel Valisinin kararnamesi hakkında mesele ".
[265] Kanunların bütün dizisi, C. I, s. 38.

Ağa sultanlar, sadece sultanların katıldığı toplantılar için 2 yıllığına seçilirdi. Değerlendirme uzmanları için de aynı süre geçerliydi. Ağa sultanlara *"Rusya Askeri Hizmetinin Binbaşısı"* unvanı verilir ve üç sene hizmet ettikten sonra, *"Rus soylusu olmaya layık"* denilen diploma talebine hak kazanırlardı.

Bölge 15 ile 20 bolıstan (idari taksimattan) oluşurdu. Her bir bölgenin kesin çizgilerle belirlenmiş yerleri vardı. Bu bölgenin sakinleri başka bölgenin yerine, o bölgenin başkanının izni olmadan geçemiyordu. Kendi isteği ile geçenlere de büyük cezalar verilmekteydi.

Bolısların başında her bolısa özgü başkan bulunmakta idi. Onlar da padişah hükümetinin güvenini kazanmış sultan ve kadılardan seçildi. Bolısları (idari taksimat) yöneten sultanlar ve kadılar 12 sınıftan oluşan bürokratlar ile bir tutuldu.

Köyleri, kasaba yöneticileri ile bir tutulan starşın'lar yönetti.

Orta Cüzdeki hanlık, yönetim tüzüğüne göre dağıtıldı. Yasanın çıkmasından çok geçmeden Küçük Cüzdeki hanlık şeklindeki hükümet de dağıtılıp (1824) Batı Kazakistan toprakları, kadı ve sultanlar tarafından yönetilen 3 büyük bölgeye (Doğu, Orta ve Batı) ayrıldı.

"Halkın gözünde ne kadar güçlü olduğunu göstermek için" her bir kadı ve sultana altın kılıç, bayrak ve hizmet derecesine göre takdir belgesi verildi.

Bunlardan başka Kırgız starşınlarının nezdinde, baş sultan unvanını daha da ilgi çekici göstermeye çalışan Asya Komisyonu[266], kadı sultanlara ayda 100 som gümüş para, yılda da 60 çuval buğday unu vermeyi kararlaştırdı. (s.120)

Batı ve Orta bölgeler arasındaki sınır, İletsk şehrinden başlayıp Elek ve Büyük Kobda nehirleri boyunca devam ederek Demir nehrinden güneye Aral Denizi'ne kadar devam etmekteydi. Orta ve Doğu bölgeleri arasındaki sınır da Stepnaya kalesinden başlayarak Toğızak ve Tobıl nehirlerinin yukarı tarafından geçip güneyde Sırderya nehrine kadar uzanmaktaydı.

[266]KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 215, karar 17. Asya Komitesinin Kırgızların Küçük Ordasını idare etmelerini yeniden oluşturmak için 31 Ocak 1824 yılında alınan kararından. İmzalayanlar Z. Linski, G. Nesselrode, E. Kankrin.

Kazak bozkırlarında insanların kaderlerini belirleyen kimseler, Orta Cüzde ağa sultanlar, Küçük Cüzde de yönetici sultanlar idi. Sultanların yanında Rus Kazaklarından oluşan 200 kişilik birlikler bulunurdu. Sultanlara bu gibi birliklerin verilmesindeki amaç, Kazaklara *"Rus Ruhuyla"* etki bırakmaları için verildiği, resmî olarak belirtilmiştir.

Gerçekte ise bu birlikler sultanları gözetleyip, askeri ve polislik hizmetlerini yerine getirmişlerdir. Bununla beraber hükümet, onların sayesinde sultanların işlerine kendilerine özgü bir denetleme sürdürmüş, gerekli olduğu zamanlarda onları, padişahın emirlerine ve taleplerine uygun bir şekilde hareket etmeleri için ikna etmişlerdir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi padişah hükümeti, sultanları her türlü yükümlülükten ve vergi ödemekten muaf kıldı. Mesela, Sibirya Merkezi Kolordu Başkanı Tümgeneral Bronevski 1823 yılının 17 Şubatında Sınır Hükümetine: *"Kökşetau bölgesi müdürlüğü'nün başkanı olarak hizmet eden Sultan Abılay Gabbasov ile Karkaralı bölge müdürlüğü'nün başkanı Tursın Cengizov isimli kişiler, 100 at, 1500 öküz ve 1000 baş koyuna eşdeğer olan vergiden tamamen muaf tutulsun ve vefat etmeleri durumunda da bu hakları kendileri ile aynı soy ismine sahip mirasçılarına da verilsin"* diye yazmıştır.[267]

20'li yıllardaki yönetim sisteminin değişimi konusunda bir analiz yapacak olursak, feodal yönetici grubunun sömürgeleştirme sistemi ile oluşturulan kaynaşma projesini daha açık bir şekilde anlayabiliriz. Padişah hükümetine hizmet etmek için göç eden Kazak sultan ve kadılar, Kazakistan'daki feodal sömürge baskısını şekillendirmekte idi. Orta Cüz'deki ağa sultanlar ile Küçük Cüz'deki yönetici sultanlar aslında Rus hükümeti tarafından tayin edilmekteydi. Önemli insanları yeniden seçme işlemleri de Rus valiliklerinin sonu gelmeyen denetimleri ile yapıldı. (s.121) Bolıs ve köy başkanlarının da yapmadıkları yoktu. Padişah hükümetinin hizmetine giren Kazak feodalleri (ağa sultanlar, bolıs yöneticileri, köy starşınları, uzak bölgedeki yöneticiler) çiftçilere zulüm yapmakla birlikte devlet adına vergi de topladılar (çadır vergisi, eşya vergisi, tamir vergisi, bilet vergisi, konar-göçerlik vergisi vb). Buna benzer vergi toplama işlemleri esnasında da Kazak feodallerinin yapmadıkları ihanet yoktu. Mesela, Süyevgalin Sultan, tütün başına vergi toplama sırasında, belirlenen bir som 50 kuruş

[267] Orta Kırgız Bokey ordası hanının ve onun kuşaklarının yazıştıkları mektuplarından. "Semey vilayetinin yazı kitapçığı", IV. baskı, s. 13.

yerine Kazaklardan koyun ve öküz almıştır. Bununla birlikte Orenburg Eyaletindeki Orda'nın doğu bölümünün yönetici sultanı Ahmet Jantörin'i birçok Kazak boylarına ihanet ettiği ve faizcilikle suçlamışlardır. Orenburg Sınır Komisyonu Başkanlığı'na Argın ve Kıpçak boyları Kazaklarından 315 kişinin imzaladığı şikâyet dilekçesi verilmişti.[268] Ahmet Jantörin'in suçunu araştırmak için komisyon kurulmuş ve bu işle yaklaşık bir yıl uğraşmışlar ama sonunda Ahmet Jantörin suçsuz bulunmuş ve Kazakların dilekçesi de netice bulamamıştır.

Bu yüzden halk toplumunun sultanlardan bu kadar nefret etmelerinin boşuna olmadığını yerel bürokratlar birçok kez dile getirmişlerdir. Örneğin, Orenburg bölgesinin tarihçisi S. N. Sevastyanov, *"Rusya tarafından destek almalarına rağmen, yönetici sultanlar Kırgızlar arasında itibara sahip olamadılar. İsyancı (Ayaklanan) Kırgızların sultanların yönetimine saygı göstermemeleri bir yana dahası onları öldürmüşlerdir. Mesela, Jantörin Sultan'a yapıldığı gibi"* [269]diye yazmıştır.

Yeni getirilen düzene göre Küçük Cüzde de Orta Cüzde de mahkeme işleri eski sisteme nazaran büyük bir değişikliğe uğradı. Hainlik, kişi öldürme, soygunculuk, barımta, Rusları gözaltına alma bununla birlikte hükümete karşı gelme gibi mahkeme işleriyle artık padişahın Askerî Mahkemesi ilgilenecekti. Sınır boyunda yaşayanlara hücum edip, evlerini yağmalayan ve onlara 20 som gümüşten fazla miktarda maddi kayıp yaşattıran Kazaklar, yönetici sultanların katılımıyla sınır komisyonu mahkemelerince, mahkeme edilmişlerdir. Böylece, yöneticilerin katıldığı mahkemelerden, bütün önemli hukukî mahkeme işleri alınmış oldu. Bundan sonra yöneticiler sadece ikinci dereceli meselelere bakar oldular. *"Değeri 20 som gümüş paradan az maddi kayba uğrattıkları için şikâyet olduğunda, Kazakların mahkeme işleri Orenburg yerel Kazak yöneticilerinin kontrolü altında kendi örf ve adetleri boyunca cezası kesilir oldu."*[270](s.122)

Bu nedenlerden dolayı Kazakların mahkeme işleri tamamıyla içinden çıkılmaz bir hal aldı. Yüzlerce mahkeme işi birikmiş, hiçbir ilerleme kaydedilmemeye başlamıştı. Sadece yönetici sultanlardan Ahmet Jantörin'in 2-3 bine, Baymuhambet Ayşuakov'un 2 bine varan mahkeme işlemleri çözümlenmeyi bekliyordu. 1845 yılı Orenburg bölgesine

[268] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2939, s. 5, 1847.
[269] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 169, ç. 1, S. N. Sevastyanov'un "Orenburg bölgesinin geçmiş tarihi ile ilgili" El Yazısından, s. 11-12.
[270] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, "Orenburg Sınır Komisyonu", ç. 2798, s. 3-5.

ziyarete gelen devlet danışmanı (Danıştay Üyesi) Liubimov, Kazak bozkırındaki mahkeme işlerinin düzensizliği hakkında birkaç kelime yazmıştır. O, yazısında, *"Yönetici sultanlar, starşınlar bana gelip şöyle dediler: 'Bir işin çözülmesi aşamasında o konuyla ilgili mektuplar yazmak çok zaman aldığından dolayı, kendilerinin, Kırgız örf ve töresine göre 20 işin çözümü bulunur idi. Buna da bütün Kırgızlar razı olurlardı' dediler. Genel olarak onların isteği, Ordadaki önemli suçların haricinde bütün işi, şimdiki belirlenen düzene göre değil de kendi örf ve adetlerine göre çözüme ulaştırılmasına (yeni düzen yerine oturuncaya kadar) izin verilmesi. Şimdiki, yani belirlenmiş olan yeni düzen birçok incelemeyi, uzun zaman o konuyla ilgili mektuplar yazmayı talep ettiği için işleri zorlaştırıyor. Ayrıca parası olmayan ve dilekçe yazdıracak adamı olmayan Kırgız yöneticileri de zor durumda bırakmaktadır. Sadece yönetici sultanların kâğıtları (işlemleri) 1500'den 3000'e kadar ulaşmaktadır ve bunlar nerelerde acaba? Bozkırda, Orda'da, genel olarak Kırgızların yaşadığı her yerde, bu işlerin Kırgız yaşam geleneklerine uygun ve aynı zamanda basit bir yol ile çözüme bağlanması gereklidir."*[271]

Padişahın, mahkeme sistemine getirdiği değişiklik, boy beyleri olan kadıların sosyal konumlarını da bir hayli değişime uğrattı. Onlar, Kazak toplumu içerisindeki itibarlarını kaybettiler. Bu kadıların durumu hakkında Krasovski, *"Şimdilerde, kadılarda samimiyete göre seçilmeye başladılar. Demek ki Kırgızlar da onların arasından bu taleplere uymayanları bulmuş gibiler… Dava çözmekle kazançlarını sağlayan kadıların kazançları azalmaya başlamış, bazen de hiç kazanç sağlayamamışlardır. Kadılardan bazıları eskisi gibi halkın adil bir danışmanı olarak kalırken bazıları da üst mevkide bulunanların yaptıklarını örnek alarak yanlış yollara düşmüşlerdir. Daha önceleri adil bir şekilde işlevini devam ettiren mahkemelerin içinden de rüşvet alan yerler peyda oldu"* diye yazmaktadır.[272] (s.123)

Kadıların sosyal konumdaki değişiklikleri halk atasözlerine de yansıdı. *"Yeni kadıdan adalet, yeni zenginden borç bekleme" "Halkın içinde iki rüşvetçi kadı varsa, millete rahat yok; sürü de iyi köpeğin varsa kurttan kaza bekleme" "Ayazın aradığı zayıf mal, Kadı'nın aradığı başına hâl gelen adam"* vb.

[271] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5750, s. 2-12. Danıştay üyesi Liubimov'un raporundan alıntı.
[272] Krasovski- Rusya'nın coğrafisi ve istatistiği için belgeler. Sibirya Kırgızları'nın bölgesi, b. III, 1868, St. Petersburg, s. 78-79.

Padişah hükümeti, Taşra yönetim sistemini, özellikle *"Sibirya Kırgızları Hakkındaki Tüzük"* ile asırlar boyunca kalıplaşmış olan düzeni o kadar çok değişikliğe uğrattı ki hükümet bu yeni yönetim sistemini hemen değiştiremedi. Bölgesel emirlikler kuruluncaya kadar Kazaklar arasında hazırlık işlevleri yürütülmüştür. Kazakları ise *"Emirlikleri, gerçekleşmesi mümkün olan işgallerden korumak için kurulacağına ve toprakların ise kendilerine sonsuza kadar kullanıma bırakılacağına"* dair kandırdılar. Gerçekten de planlanan bu yeni kurulum hakkındaki ilk malumat, Kazak köylerini bir hayli telaşlandırıp, insanları şüpheye itti. Bu konuda Sivan-Nayman bolısında (idari taksimat) bulunan beş Kazak boyunun 1824 yılının eylül ayında kesin bir talepte bulundukları bildiriyi burada söz konusu haline getirmek gerekmektedir. Onlar, bu bildirilerinde, aşağıdaki talepleri kabul edildiği takdirde emirliklerin kurulmasına izin vereceklerini yazmışlardır.

"1. Yazlık ve kışlıkların bulunduğu yerler ve bu alanlar arasında bulunan altın, gümüş ve başka madenlerin bulunduğu yerlerle birlikte balık avlayabildikleri göller ve bunlar gibi özellikleriyle adı geçen ve beş boya ait bölgelerin mülkiyeti tamamen bunlara (bu beş boya) bırakılsın.

2. Bizlere, çocuklarımıza ve kadınlarımıza hiçbir şekilde eşya ile vergi ödeme yükü yüklenmesin, adamlarımız orduya alınmasın ve buna benzer zorunluluklar yüklenmesin. Eğer arada sırada bizden vergi talep edilecek olursa verginin hafif türleri istenilsin. Mesela, bize verilen bizim yaşamakta olduğumuz toprak ve mahsullerimiz için her yıl 25 tündük değerinde bir tilki verirdik.

3. Kavgada meydana gelen ölümlerden uzak durmak için içki içilen evler açılmamalı.

4. Asker gönderilmesin, çünkü yiyecek olmadığından askerleri ne ile besleyeceğiz.

5. Halkımız arasındaki meydana gelen bütün olayların çözümü, adam öldürme dışında, bizdeki Müslüman olan danışmanlara verilsin. Bizim yaşadığımız yerlere hiç kimse, hatta iyilik işleriyle gelenler dahi karışmasın. Onlar, sadece yönetici genel valiye bağlı olması gerekir.

6. Bizim bolıstan başka bolısa iş için adamlar gönderilmesin. Çünkü herkes kendi bolısını koruması gerekir. Eğer gönderme gibi bir zorunluluk meydana gelirse, insanları kişi sayısına göre değil, ocak sayısına göre göndersinler. (s.124)

7. 3 veya 5 yılda bir padişah hükümetine milletvekili gönderme hakkı verilsin."[273]

Bu belgede Kazakların hayati meseleleri ile ilgili açıklamalar bulunmaktaydı. Bu taleplerin hükümet tarafından kabul edilmeyeceği de belli idi. Burada şu önemli bilgiyi de söylemek gerekmektedir. Kazaklar, daha sonrasında Kenesarı bayrağı altında toplanıp, kahramanca savaştıklarında işte bu taleplere ulaşabilmeyi amaçlamaktaydılar.

Emirlik açmanın hazırlıkları 1824 yılına kadar devam etti. Bu yıl içerisinde Karkaralı ve Kökşetau Emirlikleri açıldı. Bundan sonra emirlikler şu sırayı takip edip açılmaya başlamıştır: Ayagöz Emirliği (1831), Akmola Emirliği (1832), Bayanauıl ve Üçbulak (1833) ve Kökpekti (1838).

Bu emirlikleri oluşturan köyler ve bolısların sayısı hakkında detaylı bilgileri P. Keppen'in [274]yapmış olduğu aşağıdaki tablodan da inceleme imkânı bulabiliriz:

Tablo 6: Emirlikleri Teşkil Eden Yerleşim Yerleri ve Nüfusları

Bölgelerin Adı	Açılma Tarihi	Açılan Yerleşim Yeri ve Sayısı			İnsan Sayısı		
		Bolıslar	Köyler	Keçe Evler	Erkekler	Kadınlar	Toplam Erkek Kadın Sayısı
Karkaralı	8 Nisan 1824	17	419	22864	64043	82612	146655
Kökşetau	29 Nisan 1824	10	144	8778	26187	30731	56918
Ayagöz	17 Haziran 1831	13	2964	15067	31099	32277	63376
Akmola	22 Ağustos 1832	15	118	6655	28749	38332	67081
Bayanauıl	22 Ağustos 1833	12	791	18132	28053	37404	65457
Üçbulak	22 Ağustos 1833	11	300	15019	22426	29915	52341
Amankarağay	30 Ağustos 1834	33	188	11045	33971	39230	73201
		111	4924	97560	234528	290501	525029

[273] Konşin- Bozkır bölgesi tarihi için belgeler, s. 6-7, "Semei bölgesinin hatıra kitabı", IV. baskı, 1900.
[274] Keppen- Dokuzuncu düzeltme (Rusya halkı sayısı ile ilgili araştırma), s. 121, St. Petersburg, 1857.

Bölgelerin etrafında yaşayan Kazakların, eski yerlerine göç etme haklarına sınırlandırmalar getirildi. Kendi bölgelerinin içinde göç etmeye izin verildi ve bu eski boy arası toprak ilişkilerini daha da karmaşık bir hale getirdi. Boy olarak birlikte göç etmek ataerkil-boy yaşamının temelini zayıflattı. (s.125)

Kazakların meşhur şairi Jıravbatayev (1802-1874) bölge emirliklerini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Baksana her yer eyalet,

Sultan olsan da hâkim olsan da

Hayır yok onlardan halka."[275]

Küçük Cüzde büyük yönetim yenileme reformu 1981 yılında, "uzaktan yönetme sisteminin" (hatlardaki iletişim merkezleri) gelmesiyle başladı. Sınır hattıyla birleşerek, Atırav'ın Zveringolov suruna kadar bir mesafeyi kapsayan bütün göç yerleri 32 merkeze ayrılmıştır. Her merkezin başına hükümetin tayin ettiği emir subayları ve sultanlardan oluşan bir başkanlar komisyonu getirildi. Bu komisyon, yönetici sultanlara bağlı olurken Kazak toplumunu, Kazak beyleri arasından seçilen yöneticiler yardımıyla yönettiler. Bu reform sınır bölgelerinde Kazakların özgürlüğünün son kalıntılarını da ortadan kaldırmış oldu.

Toprağı merkezlere bölme işlemi boylar halindeki konargöçerliği hesaba almadan faaliyete geçirildiği için çeşitli sıkıntılara yol açtı. Kendi boylarıyla göç eden Kazaklar çoğunlukla merkez başkanlarının gözüne görünmeden, komşu merkezlerin topraklarına geçiyorlardı. Merkez sisteminin getirilmesi, Kazakları sadece siyasi özgürlüklerinden ayırmakla kalmadı, bununla birlikte onları daimi siyasi kontrol altında tutma amacı da hedef alındı.

Bu merkezleri yöneten başkanlar, Kazaklar arasından çıkması mümkün olan herhangi bir itiraz hakkında yönetici sultanlar ile Orenburg Sınır Komisyonu'nu haberdar etmekle zorunlu idiler. Bununla beraber onlar kendilerine güvenilerek teslim edilen merkezlerde, merkeze bağlı Kazakları *"Padişah Efendimize sadık kalan köle*

[275] Jıravbatayev D.- Poem (destan).

ruhunda yetiştirmeye" zorunlu idiler. Kısacası, merkez başkanları Rus hükümetinin bozkırdaki gözlemcisi hem de ajan rolünü üstlendiler.

1834 yılında Hazar denizinin doğu sahilindeki Kaydak Körfezi'ne Aleksandrov kalesi inşa edildi. 1840 yılında ise Mangışlak yarımadasına taşındı. Böylece, Aral ve Hazar denizleri arasında göç eden ve hâlâ kendi bağımsızlıklarını koruyan Aday boyunun Kazaklarını kendilerine bağlamak için merkez kale olarak pekiştirildi. (s.126)

Küçük ve Orta Cüz Kazaklarının siyasi bağımsızlığını yok etmekle birlikte verimli topraklarını ellerinden alarak, oralara Rus Kazaklarını yerleştirme çalışmaları, düzenli bir şekilde yürütüldü.

Örneğin, Orta Cüz'de *"İrtiş nehrine kadar uzanıp, Altay bölgesini de kapsayan"* yaylalar, balık tutulan yerler, suyu bol eni on kilometreye kadar uzanan yerler Rus Kazaklarına mekân olarak verildi. Askeri topoğraf Kakulin'in hesabına göre, sadece 1829 yılında Rus Kazaklarına İrtiş boylarında, Öskemen'den Ombı'ya kadar 15.000 km² kadar yer verildi.

Kendi topraklarından ayrılan Kazakların durumu hakkında, bu duruma şahit olmuş bir kişi tarafından yazılan bir yazıda, şunlar dile getirilmektedir: *"Rus Kazaklarıyla Kırgızlar omuz omuza yaşıyorlar. İrtiş'ten 10 kilometre kadar sahil Rus Kazaklarına verildi; daha sonra taşraya doğru gittikçe onların egemenliğine rastlarsınız. Bu sebeple Kırgızlar zaman zaman zor durumda kaldılar: Su tam yanında ama içmeye izin yok. Bunlara ek olarak Rus Kazaklarına ait olan sudan balık da tutamıyorlar."*[276]

1811 yılı, Novoiletsk Hattı inşaatına başlanmasına karar verildi. Bu hattı inşa etmek için biraz geç kalındı, 20'nci yılların başlarında faaliyete geçti. Bundan dolayı Elek ile Oral arasındaki su ile yayla bakımından zengin topraklar Küçük Cüz'ün elinden alındı.

Kazakların, Elek ve Oral arasındaki toprakları kaybettiklerine inanmak istemeyen Tabın boyunun yöneticisi Jolaman Tilenşiyev toprakların geri verilmesi için tekrar tekrar taleplerde bulundu. Bu taleplere Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'nın cevabı, *"Bu topraklarda evlerin ve kalelerin inşa edilmesinden, orada tuz üreten*

[276] Kostiurin Vl.- Batı Sibirya boyunca, Omsk-Semei, "Novoye Vremya", 1832, №2291.

işçilerin yaşadığı ve tekrar tekrar toprakların geri verilmesi taleplerinden bir sonuca varılamayacağı" olmuştur.

1835 yılında "yeni" bir hat oluşturulmaya başlandı. Bu hat, Or ve Troitsk kalelerinin arasında yer alıyordu. Bu alan, Kıpçak ve Jagalbaylı boylarının göç alanları idi. Onları topraklarından kovdukları sırada Kurul Kâtibi Andreyev, *"Eski ve yeni hatlar arasındaki toprağa Kırgızlardan iki boy, Kıpçak ve Jagalbaylı boyları yerleşmiş, sayıları ise 12000 çadır civarında idi. Onlar buradaki çayırlıkları kullanırken ayrıca kendi kışlakları da vardı. Şimdi ise bu toprakları başkanların, Rus Kazaklarına tahsis edip yerleştirmesiyle ortaya şöyle bir sorun meydana geliyor: Bu bölgede yaşayan Kırgızları nereye yerleştirmek gerekir? Eski ve yeni hatlar üzerinde bütün alana göz atarken ve yol üzerinde rastladığım köyleri ziyaret ettiğimde ben şuna tamamen ikna oldum: Bu yerler bütün Kırgız bozkırındaki en iyi bölgedir. Yukarıda bahsettiğimiz Kırgızlar oraya çok eskiden beri yerleşerek kışlak ve hayvanlarını otlatmak için en uygun yer olarak bilmektedirler. Başkanlar, bu toprağı ellerinden aldıklarında yerine tam da aldıkları gibi verimli topraklar verecektir sözüne pek inanmıyorlar."*[277]*(s.127)*

Bu hattan batıya doğru yerleşmiş, 10 bin kilometreden fazla olan bu topraklar, Kazakların kullanımından alındı. Kazak köylerinin o bölgeden göç etmeleri planlandı. Gerçekten de bütün köyü bir anda göçe tabi tutmak mümkün değil desek de birçok Kazak topluluğu topraklarından ayrıldı.

Kazak topraklarını işgal etmek ve sömürgeleştirmek, Kazakları yerleşimi ve yayılımı güzel olan bu yerlerden ayırdı. Yoldaş Stalin, *"Padişah hükümeti, başkalarına bağlı olan bu halkın ellerinde bir şey bırakmayarak, halkın kırgınlığını şiddetlendirmek için uzaktaki yerlerin verimli topraklarına sömürgeci elementleri bilerek yerleştirdiler"* demektedir.[278]

Bu şekilde toprağı elinden alma, emirlikler kurma, Yeni ve Elek hatlarının inşa edilmesi, Kazak halkının yaşam şekline ciddi bir zarar verdi. Kazaklar konargöçer hayat sürdükleri topraklarından ve eski bağımsızlıklarından kendi istekleriyle ayrılmadılar. Kazaklar için toprak meselesi önemli bir meseledir. Çünkü iyi toprak, verimli yayla ve nehirler olmazsa hayvanlarına bakamazlardı. Bu konuda Marks, *"Hayvan yetiştiren*

[277] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5661, s.13-15, "Özel görevleri yerine getiren kurul kâtibi Andreyev'in notları".
[278]Stalin İ. V.- Marksizm ve milli-sömürge meselesi, s. 61, Moskova, 1937.

halklarda, toprağın doğal ürününe sahip olmak, mesela bir koyuna sahip olmak, aynı zamanda çayırlığa da sahip olmak demektir. Hayvan yetiştiricileri bu çayırlıklarıyla beraber göç ederler" demektedir.[279]

Padişah hükümetinin toprağı işgal etmesi, Kazaklarda nasıl bir etki etti?

Verimli topraklarla çayırlıklarından ayrıldıktan sonra göçebe hayvancılık artık eskisi gibi olmadı. Kışlık ve yazlık toprakları ellerinden alındıktan sonra, toplumsal kalkınma projesi önemli derecede bozuldu.

Kazak bozkırındaki bu meseleyi özellikle incelemek için Orenburg bölgesine ziyarete gelen Asya Departmanı Başkanı K. K. Rodofinikin o zamanki duruma objektif bir yaklaşım getirmiştir. (s.128) Bu konuda şunları dile getirmektedir: *"Şimdi Kırgızlar, ilk olarak Rus Kazaklarının onlardan, kışın hayvanlarını otlatmak için içeriye aldıklarından dolayı fazla miktarda ücret talep etmelerinden, sonrasında hat dışındaki topraklara, bu civarın ahalisine sebepsiz sahip olarak, çeşitli talep koymalarından dolayı cefa çekmektedirler. Bununla birlikte, kışlaklar konusunda ve uzak göllerden tuz çıkarılmasıyla ilgili Kırgızlara her türlü baskı yapılıyor... Kırgızlar bunun gibi baskılara, sınır hattına yakın yerlerdeki kışlaklarda da maruz kalıyorlardı. Kışın bozkırda hayvanlar için sığınak olacak yerlerin az olacağı belli idi. Bu yüzden bozkırlara yerleşen Kırgız boyları kışlak için bazen Sırderya ve Orda'nın başka da uzak bölgelerine gitmeye mecbur kalıyorlardı. Bizim hat'a doğru her zaman göç eden Ordalılar için hat yakınındaki nehirlerin önemi çoktur. Çünkü bu zamanda bozkırda nadir rastladığımız çalılıklarla, kamışlıklar nehirlerin bazı yerlerinde bulunuyordu. Buna benzer yerler kış fırtınasında Kırgızlara hem sığınak hem de Kırgızların hayvanlarına yem oluyordu."*[280]

Diğer bölgelerde Kazaklar, kendilerine ait olan yazlık ve kışlak topraklarından ayrılmanın bedelini yönetici sultanlara yüklediler. Bu konuya bağlı olarak Karkaralı bölgesinin ağa sultanı Şama Abılayhanov, Ombı eyaletinin başkanına şöyle bir mektup yazmıştır: *"Ben kendi adıma Rusya'ya hizmet etmeye her zaman hazırım. Ama benim sorumluluğum altında olan Kırgızlardan genci yaşlısı, beni suçlayarak, Rus başkanları bizleri hiçbir zaman dikkate almadılar, demektedirler. Şimdi de bizim yazlık ve kışlık*

[279] Marks K.- Kapitalist üretimin ilk sıradaki formaları, s. 24, Moskova, 1940.
[280]Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5496, s. 3-14. Devlet Danıştay'ının üyesi K. K. Rodofinikin'in bilgilendirmesinden alıntı.

mekânlarımız hakkında ricada bulunduğum için beni suçlamaktadırlar. Bizim yazlık ve kışlık topraklarımızda, Edrese Dağı ve diğer dağların eteklerindeki otları Ruslar toplamakta dahası gözetimci yerleştirilen topraklarımızda kışı geçirmemize bile cesaretimiz yetmiyor. Çünkü bizim hayvanlarımız otları ayaklarıyla bastığı için Ruslar ile aramızda kavgalar meydana geliyor. Bu yüzden onlara ne cevap vereceğimizi bilemiyorum."[281]

Kazakların sınır boyundaki yerlerde ot toplamalarına ve ağaç kesmelerine cezalar getirildi. Orenburg Bakanlığı batı bölgesinin Kazaklarından, Beriş boyundan olan Şulı Jolbarısov'u padişah hükümeti Zelenov kalesi etrafındaki ağaçları kestiği için sert bir şekilde cezalandırmıştır.

Bunun gibi ceza kesmeler, özellikle hayvanların otlatılamadığı sert kış günlerinde işleri zora soktu. Ot ve yemi azalan birçok Kazağın hayvanları sık sık ve yüzlerce ve binlerce olmak üzere telef oldu. (s.129) Sınır boyundaki Rus Kazakları, biçilen otları Kazaklara ucuz fiyata satmaktansa ellerinde çürümesini doğru buldular. Orenburg bölgesinde bulunmuş olan Danıştay üyesi Kaminski *"Ben Oral sınırında seferde olduğum sırada Kalmılov, Sararmaya kalelerinde ve bunun gibi daha birçok büyük kalelerde Oral Rus Kazaklarının önceki yıllarda toplamış oldukları, yığınlar haline getirilmiş otları, Oral nehrine attıklarını kendi gözlerimle gördüm. Bu Rus Kazakları, onları Kırgızlara ucuz fiyattan satmak istememişlerdir"*[282] diye yazmıştır.

Kışlaklarından ayrılan Kazaklar, otları merkezlerdeki Rus Kazaklarından pahalıya satın almaya mecbur oldular. Onlar için bunun ne kadar zor olduğunu Orenburg Genel Valisi Perovski'nin söylediklerinden de anlayabiliriz. *"Kırgızlar hayvanlarını besleyebilmek için Rus Kazaklarından, Oral'ın dışındaki Orda Kırgızlarının göç etmesi için verilen yerlerden biçtikleri otları pahalıya satın almaya zorunlu oldukları için kıtlık çekmektedirler. Mesela, geçen yıl kış aylarında Kırgızlar, 5 veya 6 araba ot yığını için Rus Kazaklarına 70-80 som ödemişlerdi. Bununla birlikte bu*

[281] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 70, karar 5. Sultan Çama Abılayhanov'un Omsk bölgesi başkanına yazdığı mektubu.
[282] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2833, s. 23. "Devlet memuru Kaminski'nin notlarından", 1845.

Kırgızlar hat yakınına yerleşme ve hat yakınındaki toprakları kullanma hakkına sahip oldukları hükümetin belirlediği vergiyi de ödemektedirler."[283]

Kazak bozkırının sömürge haline getirilmesi, yerel hükümet ile Rus Kazaklarının göstermiş oldukları baskıdan kaynaklandığını da yazmak gerekir. Yerli hükümet üyeleri, çoğunlukla çıkarcı olduklarından merkezi kurumların talimatları hem bozuldu hem de tahrif edildi. Asya Departmanı'nın talimatına göre Kazaklara sınır bölgelerine yakın yerlere göç etmelerine ve Oral nehrinden balık tutmalarına izin verilmişti. Gereken izin verilmiş olsa da Oral Bölgesi Askerî Departmanı, bu toprakları kendilerinin olarak görmüşler ve oraya Kazakları sokmamışlardır. Danıştay üyesi olan Rodofinikin, Orenburg Hükümetine verdiği bir bilgilendirmesinde, *"Hükümet belirlenmiş sınırlar dışındaki yerleri Rus Kazaklarının mülkiyetine vermemiş olmasıyla birlikte kendilerini, Kırgızlara karşı yaptıklarını örtbas edecek bütün deliller asılsızdır. Orda halkıyla alakalı alınan kararların hiçbirinde hükümet, hat (sınır) yakınındaki ve onun dışında kalan toprakları Kırgızların kullanma hakkı, hukuku yok olarak görmemiştir"* [284] demektedir. (s.130)

Buna benzer bir duruma Sibirya'nın sınır hattında da rastlanmıştır. Sibirya hükümeti, sınır boyunda yaşayan sakinleri, yerli Kazaklara karşı kasten tahrik etmişlerdir. Sınır ihlali bahanesiyle Kazaklardan çok miktarda ücret alınır, sınırdan geçen hayvanlar geri gönderilmez vb. Yine Rodofinikin, Sibirya hükümeti tarafından Kazaklara ne tür yaptırımlar yapıldığından da bahsetmiştir. *"Sibirya sınırları çevresinde yürütülen Sima işareti olarak adlandırılan yerlerin zayıflığı konusunda da Rus Kazaklarının, Kırgızları kendi akıllarınca kısıtlamalar yapmalarına neden olmuştu. Onlar, nahiyelerdeki el yapımı sınır işaretlerinden ufacık bir ihlal bile görse (bunlar çoğunlukla Rus kazaklarının kendi beceriksizliklerinden kaynaklanıyordu) bu durumu, sınırı geçmeye çalışmanın bir nedeni olarak görmekte ve Kırgızlardan vergi alıp onlara yaptırımlar uygulamaktaydılar."*[285]

Yerel sınır hükümetlerinin zulmünü ve Rus himayesine geçen Kazaklara hayvan gibi bakması ve muamele etmesiyle alakalı olarak ve bunlara kendi gözleriyle tanık olan bir kişi korkarak şunları dile getirmiştir. : *"Rusya'yı himayecisi olarak kabullenen ve*

[283] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 4934, s. 3, 1839. Perovski'nin Oral kazak askerlerinin atamanı Albay Kozhevnikov'a yazdığı resmi belgesinden.
[284] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5496, s. 3-14.
[285] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5496, s. 3-14.

buna inanarak vergi ödemeye boyun eğmiş Kırgızlar, bu dönemlerde Genel Vali olan Rus Kazaklarının sınır muhafızları tarafından baskı ve zulüm görmüşlerdir. Rus Kazakları ile Kırgızlar arasında meydana gelen olmayacak bir çekişmeden dolayı Kırgız kaysakları suçlu görülüp, falakaya yatırılmakla kalmayıp tutuklanmışlar ve hanımlarını da adam yerine koymayıp eziyet etmişlerdir. Bu olayların tamamı, halkı Rusya'ya sırt çevirmeye hazırlanması gerektiği gibi bir etki bırakmaktaydı."[286]

Bununla beraber Padişah hükümetinin sömürgecilik faaliyetleri, Kazakları verimli topraklarından ayırmıştır. Kazakların birçok yazlık ve kışlık topraklarının padişah hükümetinin hâkimiyetine geçmesi sonucu asırlardır kalıplaşmış olan göçebe hayat kültürünü bozmuştur. İşgaller ve feodalleştirme projelerinin derinleşmesine bağlı olarak Kazakların birçoğu için sonuçları ağır olmuştur. Yapılan bu işgaller kendi topraklarını yine kendi beylerinin ele geçirmesi şeklinde meydana getirilmiştir.

Demek ki Kazakların en sonunda ulusal bir ayaklanmaya dönüşen toprak mücadelesinin altında toplum hayatında meydana gelen sosyo-ekonomik değişikliklerin derin bir etkisinin olduğu görülmektedir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında toprağı ele geçirme, Kazaklara vergi ödetmekle aynı seviyede yürütüldü.

1837 yılında I. Nikolay hükümeti Küçük Cüz'ü *"her ocaktan alınacak vergi"* olarak adlandırılan daimi bir vergiye bağladı. (s.131) Bütün Kazaklar ocak (ev) başına 1 som 50 kuruştan ödemekle zorunlu hale getirildi. Bu vergiyi başkanlarla birlikte köy yöneticileri tarafından tahsil edilerek toplanan para yönetici sultanlar aracılığıyla sınır komisyonuna gönderilirdi. "Ocak vergisi"nin hazineye ulaşmasında yönetici sultanlar sorumluydu. Çünkü tahsilat sırasında rüşvetçilik ve buna benzer ters ve istenmeyen durumlar ortaya çıkmıştır.

Hükümet ocakbaşı vergisi yerine çoğunlukla halktan, koyun, buğday, darı, arpa vb. eşyalar almıştır. Ocakbaşı vergisini ödemek için bazen her bir ev 6-8 puttan buğday öderdi. Çünkü o sıralarda unun bir putu kermeste 20-30 kuruştan idi.

[286] Moskova'daki Merkez Tarih arşivi, ç. 891, s. 2-4. "General Kaptseviç'in yönettiği Batı Sibirya ile ilgili bilgiler, oradan gelen tanığın söylediklerinden", 2 Haziran 1826 yıl.

Merkez başkanlarından Asfendiyar Süyevgalin, Şömekey ve Törtkara boyları Kazaklarından ocakbaşı vergisi bahanesiyle boynuzlu büyükbaş hayvan almıştır. Bahadır Jankoja Nurmuhammedov'un önderlik ettiği beş boyun Kazakları, Orenburg valisine mektup yazarak, bu başkanı derhal makamından edip görevinden alınarak mahkemeye verilmesini rica etmişlerdir. En sonunda o, ocakbaşı vergisi toplama görevinden uzaklaştırıldı. Bahsi geçen bu konular az rastlanacak cinsten olaylar değildi.

Ocakbaşı vergisini eşya olarak toplama, özellikle fakirler açısından zor olmuştur. Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'nın bir bildirgesinde *"Orda'nın doğu ve batı bölgesinin Kazaklarından ocakbaşı vergisi için bir koyun alınmaktadır. Kazaklarda para kullanılmadığı için onun yerine en iyi koyunlardan biri olarak bilinir ve iyi bir koyun alınıyor"*[287] diye yazmaktadır.

Bir şiirde, ocakbaşı vergisini ödemenin zor olduğuna değinilmiştir:

"Zengin de memura vergi ödeyen,

Hiçbir farkı yok diğerlerinden,

Vergi ödeyerek bir evi korumaya

Bütün emeğini verir yoksul.

Sonunda kalmaz elinde hiçbir şey."

Ocakbaşı vergisinin eşya şeklinde alınmaya başlamasıyla dolandırıcılık da ortaya çıktı. Vergi toplayanlar, yönetici sultanlar, başkanlar vergi hesabından toplanan hayvanı, mahsulü satarak hazineye para şeklinde gönderirler. Satıştan elde edilen parayla ocakbaşı vergisinin miktarı arasında ortaya çıkan fark, bu işle uğraşanların cebine giriyordu. (s.132)

Orenburg Sınır Komisyonu'nun kesin olmayan hesabına göre 1837-1846 yılları arasında sadece Turgay bölgesinde, ocakbaşı vergisinden 572344 som gümüş para toplanmıştır. Sınır Komisyonu'nun bir bildirisinde; *"Kazak fakirlerinin çoğunluğunun*

[287] KSSC'nin Devlet Tarih Arşivi, v. 4,ç. 2832, s. 42-43.

durumu, ocakbaşı vergisini ödeyemedikleri vergi toplama sırasında belli oldu"[288] denilmektedir.

Bu vergiyi ödeyecek Kazak halkının sayısının yavaş yavaş yükseldiğini aşağıdaki tablo da görebilmekteyiz.[289]

Tablo 7: 1837- 1844 Yılları Arasındaki Kazak Halkından Alınan Ocakbaşı Vergisi

1837	23259 som 67 kuruş	25 bin çadır (ev)
1838	17044 som 44 kuruş	12 bin
1839	19773 som 85 kuruş	13 bin
1840	14945 som 42 kuruş	10 bin
1841	57520 som 01 kuruş	38 bin
1842	72500 som 16 kuruş	48 bin
1843	90825 som 52 kuruş	60 bin
1844	87873 som 03 kuruş	59 bin

I. Nikolay hükümeti ocakbaşı vergisinin toplanmasına Kazakların karşı olmalarının sebebini öğrenmek için Orenburg bölgesine Danıştay üyesi Lyubimov'u özel olarak iş seyahati adı altında Kazak topraklarına göndermiştir. Bölgedeki Kazaklarla tanıştıktan sonra Lyubimov, *"Artık çok fakir olan Kırgızlar, ocakbaşı vergisini çok zengin adamlarla eşit ödemekteler. Bu vergiyi ödemek fakirler için çok zor olduğundan dolayı talep edilen vergiyi ödeyebilmek için yatak yorganına kadar satmaktadır"*[290] cümlelerini dile getirmiştir.

Hat yakınlarına göç eden Orta Cüz Kazakları, her bir 100 baş hayvan için bir baş hayvanı düzen vergisi olarak ödemekteydiler. Daha sonraları bu vergi, en uzak yerlerdeki Kazak köylerine kadar yayıldı. Bundan başka onlar, '*yasak'* (bir nevi savaş tazminatı, yenilen tarafın ödediği) adı verilen kalıcı vergiyi de eşya şeklinde ödemek zorunda bırakıldılar.

[288] KSSC'nin Devlet Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2810, 45-47.
[289] Aynısı.
[290] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6,ç. 5750, s. 2-12.

1820 yılının 12 Nisanında Orenburg sınır hattının sakinlerine hizmetçi olarak kiralanan Kazaklardan da vergi toplama kararı onaylandı. Kiralanan her bir fakir hizmetçiden alınacak aylık vergi tutarı 50 kuruş idi. Hükümet açısından bu durum, hazineyi doldurmanın en kolay yolu idi. Bununla beraber bütün köylü bürokratlar ucuza çalışan işçilerle donatıldı. Hazar denizindeki balık tutma işlerinde, tuz çıkarma ve ağaç kesme alanında da fakirlerin emeklerinden geniş bir şekilde faydalanılmıştır. (s.133)

S. Sevriugin, günlüğünde balık tutma işleriyle uğraşan bir kişiden duyduğu *"Rus Kazaklarını hizmetçiliğe alamayız, faydasızdır. Çünkü Kırgızlara ödenen ücretle kıyasladığımızda, Rus Kazaklarına her mevsim 3-4 som kadar fazla ücret ödememiz gerekiyor. Bundan başka Rus Kazaklarını kendimiz gibi doyurmak zorundayken Kırgızlar arpa veya buğday unundan pişirilmiş bir tek ekmeğe, üzerine sürmeye balık yağına memnunlar"* sözlerle balık tutma işlerinde çalışan Kazakların durumunu açık bir şekilde belirtmektedir.[291]

Daha sonra balık işlerinde çalışan fakirlerin birçoğu, Mangıstav 'da 1870 yılında çıkmış olan ayaklanmanın aktif katılımcıları oldular. Onlar, Kenesarı Kasımov ayaklanmasına da katıldılar.

Bilet (çalışma izni) için toplanan para, her yıl daha da yükselmekteydi. Bunu da aşağıdaki tablodan görebiliriz.[292]

Tablo 8: 1820- 1837 Yılları Arasında Çalışma İzni İçin Toplanan Para Miktarı

1820	11924 som 00 kuruş
1825	22892 som 30 kuruş
1830	27228 som 26 kuruş
1835	45116 som 64 kuruş
1836	48104 som 42 kuruş
1837	45951 som 55 kuruş

[291]Sevriugin S.- Deniz balıkçılarında çalışan Kırgızlar, "Türkistan külliyatı", C. 25 (El yazısı Taşkent'teki Alişer Navai Halk Kütüphanesinde bulunmakta).
[292] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, Orenburg Sınır Komisyonunun çalışması, ç. 3338, s. 251.

Burada karşılaştırmak için sadece bazı yıllar örnek olarak gösterilmiştir. Bunlar, hizmetçilik yapabilmek için izin almaları ve fakirlerin bunun için ödedikleri ücretin yükselip durduğunu göstermektedir. Bilet verildiği için alınan verginin toplam tutarı 1820'den 1837'ye kadar 537032 som 94 kuruş oldu. Bu işten gelen kazancın önemini de buradan anlayabiliriz. Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Ladıjenski, 1838 yılının 7 Mayısında fakirleri, hizmetçiliğe kiralanmalarına ilgilerini çekmek ve onlara bileti *"istedikleri zaman hiçbir engel olmadan alabilmeleri"* gerektiği konusunda özel olarak talimat vermiştir.[293]

Hat yakınlarındaki bölgelerde yaşayan Orta Cüz'de de fakir Kazaklar çok idi. Onlar yıl boyunca kışlakta kalarak köylerdeki Rus Kazaklarına kiralandılar. (s.134) Onlar, Rus Kazakları için kış mevsimi için odun hazırladılar, ekilmiş tarlaları bahçeleri işlediler, ot biçtiler, hayvan baktılar ve ayrıca balık tutma işlerinde çalıştılar. Bunların hepsi için fakirler ayına 3 somdan fazla olmayan gümüş para aldılar, o zamana göre çok az bir miktar.[294]

Toprağı, tuz madenini, Hazar Denizi, Oral, Sırderya, Irgız, Turgay, Tobol ve Aral denizlerindeki balık endüstrisi, kethüdaların toplamış olduğu bir çeşit vergi ile vergilendirilmişti. Hükümet orman zenginliğini, nehirleri, barajları, verimli toprakları ve bu toprakların zenginliklerini kendi tekeline geçirerek, Kazak halkına karşı sömürge faaliyetlerinin bir sistemi haline dönüştürdü.

Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'nın emriyle 1837 yılında hat yakınında konargöçer hayat süren Kazaklardan da para karşılığı olmak üzere vergi alınmaya başlandı. Bu vergi hayvan sayısı üzerinden alınırken at için 9 kuruş, boynuzlu büyük baş hayvan için 6 kuruş, koyun ve keçi için de 3 kuruştan alınmaktaydı.

Sadece 3 yıl içerisinde, 1837-1839 yıllarında, konargöçer hayat sürdükleri için Kazaklardan 60 078 som para toplandı.[295] Eğer Kazaklar burada kış mevsimini geçirirlerse veya hat yakınlarındaki topraklardan içeri doğru geçerlerse, hükümet onlardan yazılı taahhütname alır ve bununla birlikte onlar geri dönünceye kadar bir

[293] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, Orenburg Sınır Komisyonunun çalışması, ç. 2900, s. 229-230.
[294] Krasovski- Sibirya Kırgızlarının bölgesi, b. I, s. 409. Rusya'nın coğrafyası ve istatistiği için belgeler, St. Petersburg, 1868.
[295] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, Orenburg Sınır Komisyonunun çalışması, ç. 3002, s. 29-30, "Sınır Komisyonunun gelir ve gider bordrosu".

Kazak kişiyi emanet olarak alırlardı. Kazaklar kendilerini sakin tutmaya, hiç kimseye zarar vermemeye, ağaçları kesmemeye ve toprağı tahrip etmemeye zorunluydu.

Kazakların yazılı taahhütnamelerinin tamamına yakını birbirine benzediğinden dolayı örnek olarak Bozbet Askerî Birliği'ndeki Jagalbaylı boyunun taahhütnamesinden bir alıntı getirelim: *"Makitn kalesi sakinlerine ait beylik otunu hayvanlarımıza ezdirmeyeceğiz, çalmayacağız. Ot çiğnenecek olursa suçlunun cezasını çekeceğine garanti vereceğiz. Oral nehri boyunca uzanan orman ağaçlarını kesmeyeceğiz. Ve bunların hepsi için aramızdan seçilen ataman, Bozbet Askerî Birliği'nin Kazaklarından olan Balyasnen Adırov'u taşınıncaya kadar kefalet olarak rehin bırakacağız."*[296]

"Askerî İntizam" olarak adlandırılan aramalar da Kazak köyleri için bir talihsizlik olmuştur. Askerî intizam, suçluları aramak için silahlanan ve cezalandırıcı olarak bozkırda araştırma yapan grup olarak değerlendirilmiştir. Asıl amacından sapan cezalayıcı gruplar köyleri harap ederek, bazı mülkleri kendi iyeliklerine geçirmişlerdir. Onlara, yönetici sultanlar da yardım etmişlerdir. 1830 yılında sadece Bayböri Bolısı'nda (idari taksimat) cezalandırıcılar gaddarlık ve zulümle 12 bin koyun, 2 bin at ile 1500 sığır ve 700 deveyi sürülerine katıp gitmişlerdir. (s.135)

Bitmek bilmeyen vergilerden iyice yorulan Kazak fakirleri, sık sık çocuklarını köleliğe vermeye mecbur kalmışlardır. 1809'daki bir yasa ile Kazak çocuklarını soylu olmayanların da satın almalarına izin verildi. XIX. yüzyılın başlarında Atırav'da sadece bir ayda 100 Kazak çocuğu satılmıştır. Erkek çocuğu için biçilen bedel 4 veya 5 çuval karabuğday unu iken, kız çocuğu için 3 veya 4 çuval karabuğday unu idi.[297]

Padişah hükümeti, Kazakistan'ı yönetmek için Kazakların kendi içlerinden gerekli kadroları hazırlamaya çalıştı. Bazı yönetici sultanların yanında okuma süresi 3 yıl süren okul açıldı. Onlar, boy yöneticileri ve yerli başkanların yanında yazı kâtiplerini hazırladılar. Derste Rus ve Tatar dillerinde okuma ve yazma, Kur'an surelerini analiz etmeyi öğrenirken bir yandan da aritmetiği baştan öğrenmelerine özen gösterildi. Çocukların bir bölümü, okulu bitirdikten sonra Orenburg Sınır Komisyonu'ndaki kursa katılmak için izin kâğıdı alabildiler.

[296] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1449, s. 3.
[297] Levşin A.- Kırgız-Kaysak ordaları ile bozkırını betimleme, b. III, s. 90, St. Petersburg, 1832.

Ayrıca kontrolden geçenler ve kursu başarıyla bitirenler, Orenburg'daki Nepluev Meslek Okulu'na gönderildi. Bu meslek okulunda, çoğunlukla sultanla aynı boydan olanların çocukları okudu. Mesela bu okulda yönetici sultan Ahmet Jantörin'in oğlu Seytenhan, onun kardeşi Mahmut ve Jantörin'in torunu Omar, Sultan Seydalin'in kardeşleri Almagambet ile Tilev, Sultan Hamza Karcasov ve başkaları da okumuştur.

Padişah hükümetinin sömürge siyaseti, Kazak toplumunun feodalleşme sürecinin daha da güçlenmesi konusunda bir engel oluşturmadı. Fakat bu siyaset, Kazak toplumu yöneticilerinin sömürge sistemi ile bütünleşmesine ve feodal sömürge sisteminin kaba bir şeklini almasına ve bu durumun derinleşmesini sağladı.

Kazak halkı iki çeşit sömürge arasında kaldı. Kendi beyleri bir taraftan sömürgeci hükümet bir taraftan Kazaklara zor zamanlar yaşattılar. O dönem şairlerinden biri, bu zamanı ele alarak, halkın çekmiş olduğu zorlukları anlattığı şu mısraları boş yere yazmamıştır:

Güzel günler doğar mı?

Çığlığın yerini kahkaha basar mı?

Zulüm general bakışına benzer

Gizli gizli ezer.

Fakire gösterilen zorluk,

Tıpkı tedavisi yok bir dert oldu.

Prensi pir olarak gördük.

Tercümanı Bey'e benzettik. (s.136)

Eyaleti ise evimiz sandık.

Karşında hapishane,

Hazır mezar gibi yakın.

Zenginlere her şey kolay:

Hayvanını sayıp bitiremezsin.

Rüşvet almak veya tuzlanmış et yemek,

Onlar için bir önemi yoktur.

Eğer biz, sadece padişah I. Nikolay hükümeti'nin Kazakistan'la ilgili sömürge siyasetini araştırmakla sınırlanırsak, o zaman Kazakların Rusya ile nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını tamamen anlayamamakla beraber bir yanlışlığın ortaya çıkmasına da imkân verebilirdik. Maalesef, bizi ilgilendiren meselenin tarihe geçmesinde yani bize kadar olan araştırılmasında bu hata yüzünden aksaklıklar yaşanmaktadır. Bu da tarihi sürecin anlatılmasında kaba bir uydurmacılığa yol açmaktadır.

Mesela, Kazak milliyetçileri Kazak tarihi boyunca *"araştırmalarında"*[298] Kazak halkının padişah hükümetiyle olan mücadelesini, Rus işçilerinin Orenburg ve Sibirya bölgelerindeki mücadelelerini ayrı ayrı araştırmışlardır. Onlar, Kazak ve Rus halklarının ilişkilerini, sömürgeci halk ve sömürülen halkların ilişkileri açısından göstermeye çabaladılar. Meselenin bu şekle gelmesinde Marksist-Leninist düşünceyle herhangi bir bağlantısı da olmadığı açıktır. Üzerinde durduğumuz bu dönemde, Kazak toplumunun içerisinde sosyal ve toplumsal bölünmenin olduğu bellidir. Sibirya ve Orenburg bölgelerine sürülen, gönderilen, büyük çiftlik sahipleri ve bürokratların ağır baskısı altında kalan Rus çiftçileri için de bunları söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Orenburg ve Oral Rus Kazakları arasında da bir sosyal bölünme söz konusu idi. Zengin Rus Kazakları ve kale komutanları fakir Rus Kazaklarını acımasızca sömürdü. Büyük çiftlik sahiplerinin, bürokratların ve sultanların baskılarına maruz kalan Rus çiftçiler ile Kazak çiftçilerin tarihî kader birlikteliği, onların, kendi sömürgecileri ile olan mücadelelerinde nasıl bir yol izlemeleri ve nasıl bir ilişkide bulunmalarını açıkça göstermektedir.

Rus göçebelerin tarihi de padişah hükümetinin Sibirya ve Orenburg bölgesinde etkili bir şekilde yürütülen sömürge işleriyle bağlantılı idi. Sibirya'ya iskân ettirme politikası, XVI. yüzyılın sonunda Padişah Fedor İvanoviç ile Boris Godunov'un zamanında başladı. Rus göçebelerini yerleşik hayata geçirme telaşı aslında yeni işgal edilen yerleri sahiplendirme ihtiyacından meydana gelmekteydi. (s.137)

İskân ettirilenlerin büyük bir çoğunluğunu çiftçi işçiler ve toprağı işlemesini bilen kişilerden oluşuyordu. Bunlar, Sibirya'ya güçlükle, padişah hükümetinin özel

[298] Asfendiyarov S.- Kazakistan tarihi ile ilgili denemeler, Almatı, 1935.

emriyle göç ettirildi. *"Toprak işleyen kişiler"* Vyatka, Vologda, Arhangel ve Perm adlı yerlerden gönderildi.

"Toprağı süren kişiler" devletin, hükümetin sahibi olduğu yerlerde çalıştılar yani *"padişahın ekin toprağını"* sürdüler. Bununla birlikte onlar, *'padişahın arzusu'* adı altında birçok yükümlülükleri de yerine getirdiler. *"Padişah Efendinin Arzusu"* adlı kavramla, beylik evleri inşa etme, inşaatlar için ağaç kesip getirme, gemi yapma, beylik ağaçlarını götürme ve yolları düzeltme gibi işleri de yerine getirdiler.

Bunlardan başka, Romanovlar ailesinden bir kişi tahta oturma sırasında gerçekleşen işçi ayaklanması, dini-toplumsal isyan ve son olarak da eski örf ve adetlere göre 1685 yılında çıkarılan kat'i emirler karşısında işçileri göç ettirerek zorunlu yerleşime mecbur etmiştir. I. Petr'in hüküm sürdüğü dönemde askerlik için adam vermeye razı olmayan birçok işçi göç etti. XVIII. yüzyılda, Sibirya halkının büyük çoğunluğu, devletin maden ocağı fabrikalarına kayıt yaptıran fabrika işçilerinden ibaret oldu.

Gagemeyster'in[299] bilgilerine göre Elizaveta ve II. Ekaterina'nın hüküm sürdüğü dönemde Altay fabrikalarına 12 bin işçi kayıt oldu. 1760 yılında II. Ekaterina'nın Sibirya'ya birkaç bin işçiyi askere alınacağı şeklinde çıkarılan bir emriyle işçileri hanımları ve çocuklarıyla beraber iskân ettirme politikası ile zorunlu bir göçe tabi tutuldular.

"Rus işçileri ile Rus Kazaklarının arasından çıkan" zengin köy ağaları 'süper güç hamlesinin güvenilir destekçileri' olarak XIX. yüzyılda Sibirya'ya yerleştiler.[300]

Sibirya'nın bu köy ağaları hakkında Krasovski, *"Zengin çiftçi dediğimiz bu grup, Sibirya'da zengin Rus köylüsü gibi acımasız sömürgecilerin en düşük ve sayısı en çok olanıdır. Bu kişiler ülkedeki kendine has bir özelliğe sahip olan grubu da oluşturmaktadır desek de hata etmiş olmayız. Çünkü birçok Rus Kazak'ının yaşadığı 40 haneli köyler vardır."*[301]

Tabi, Sibirya'da büyük çiftlik sahipleri toprağı sahiplenemediler. Yani, birisine tabi olma veya tabiiyetine alma hakları yoktu. Durum bu şekilde olsa bile, Sibirya halkı

[299] Gagemeyster- Sibirya'yı istatistik açıdan tanımlama, b. II, St. Petersburg, 1854, s. 52.
[300] Stalin İ. V.- Marksizm ve milli-sömürge meselesi, s. 71, 1937.
[301] Krasovski- Kırgız bozkırını tanımlama, b. II, s. 244, St. Petersburg, 1865.

sadece kendi zengin köy ağalarının baskıları altında kalmayıp, bununla birlikte üst rütbeli bürokratların, eyalet valilerinin ve bölge başkanlarının baskıları altında kaldılar. (s.138)

Orenburg bölgesine iskân politikası, Sibirya iskânı ile karşılaştırıldığında, epeyce geç kalınmış bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna sebep de Kazak bozkırını işgal etme mücadelesinin XVIII. yüzyılın sonunda başlamış olmasına dayanmaktadır.

Merkezi bölgelerden Sibirya ve Orenburg bölgelerine yerleştirilen işçilerin ekonomik yönden birçok sıkıntıları oldu. Sibirya'ya yerleştirilen beylik işçilerinin durumu konusunda buna şahit olan bir kişi gördüklerini şöyle anlatıyor: *"Göllere yakın çamurlu bölgelere ve yerlere yerleştirilen beylik işçilerinin kazandıkları, sadece yeme içmelerine ve balık vergisine ancak yetiyordu. Padişahın emriyle verilen bu miktarın da bugün General Kaptseviç çok olduğunu düşünüyor. Bu 48 bin kişi gittikçe fakirleşerek, hayatlarından umutlarını kesmekteler."*[302]

I. Nikolay hükümeti kimsenin dayanamayacağı eziyetler yaptı. Halkı utanmadan soymak, para almak ve hırsızlık gibi vakalar, Sibirya halkını ve onların içinde Rus sakinlerini de sömürmenin bir usulü olarak görüldü. Sibirya'nın eski sakinlerinden S. S. Şukin hatıralarında şunları yazmıştır: *"1819 yılında Speranski, Genel Vali olarak Sibirya'yı ziyaret ettiği sırada kimsenin dayanamayacağı zorlukları görerek şaşırdı. Bu davranışından dolayı da ilçenin polis şefi Zinov'u işinden kovdu. Zinov'u neden işten attığı sorularına da 'köprü inşaatı için işçilerin hakkından 50 som'u kendisine ayırmasıdır' diye cevap verdi. Genel Vali ilerledikçe şikâyetler de çoğalmaya başladı. Tomsk şehrine geldiğinde işten çıkarttığı Zinov'a, polis şeflerinin içinde en güvenilir kişi olduğundan İrkutski'ye gelmesini ve yeni işine başlamasını, emir veren bir mektup yazdırmıştır"*[303]

Yerel hükümettekilerin gösterdikleri zorluklara gücenen Speranski, Kont Koçubey'e, *"İmanlı bir hükümet olmadığı sürece ben nasıl yönetebilirim? Sibirya'da*

[302] Moskova'nın Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç. 891, s. 2-4. "General Kaptseviç'in yönettiği Batı Sibirya ile ilgili bilgiler. Orada olan olaylara tanık olan kişinin söylediklerinden".
[303] Yadrintsev N.- Sömürge olarak Sibirya, St. Petersburg, 1882, s. 502.

her zaman kendi kendine gerçekleşen hukuklar var diyorsun ve bu hukukları icrası olmadan gerçekleştirebiliriz sanki" diye yazmıştır.[304]

Tarihçi Yadrintsev'in[305] açıkladığı gibi, halkı soyduğu ve para aldığı için 2 vali 48 bürokrat Speranski'nin emriyle mahkemeye sevk edildi ve böylece suçlu bulunan kişi sayısı 681 oldu. Bunlardan başka resmî işlerden suçu olanlar ve herkesten para toplayan suçlular, 22.847.000 som olan parayı geri ödediler. (s.139)

Orenburg bölgesindeki işçilerin durumu ise bundan iyi değildi. Buradaki işçilerin birçoğu büyük çiftlik sahiplerine bağlı olan ve fabrikalarda çalıştırılan işçiler idi. İşçilerin büyük çiftlik sahiplerine bağlılığı ve sayıları aşağıda gösterilmiştir:[306]

Hâkimiyeti altında 10 ile 100 arasında işçi bulunan büyük çiftlik sahiplerinin sayısı 1216; 100 ile 200'e kadar olanların sayısı 111; 200'den 500'e kadar olanların sayısı 74; 500'den fazla olanların sayısı 27; 1000'den fazla olanların sayısı 12; 2000'den fazla olanların sayısı 6 iken 5000'den fazla işçisi bulunan 1 tane çiftlik sahibi vardı.

Bağımlı halde çalışan işçiler bütün vergileri ödemekle kalmayıp aynı zamanda sahibinin topraklarında 3 gün çalışmaya zorunlu tutuldu. Fabrika işçilerinin de durumu bundan iyi bir durumda değildi. Onlar da bir kişinin kontrolünde olan ve beylik işçileri olarak iki ayrı gruba bölündü. Bir kişinin kontrolünde olan işçiler, daha az maaş aldılar.

Devlete ait fabrika işçilerinin yaşamı sert bir şekilde tertiplendi. Onlar, maden ocağı başkanlarına tabi olarak, askerî bir hayat sürdüler.

Sibirya ve Orenburg'daki işçilerin durumları da aynı şekilde idi. Ekonomik açıdan Rusya'nın merkezindeki işçilerden bir farkları yoktu.

Oral ile Orenburg Rus Kazakları askerlerinin arasında da gruplar halinde idari bölünme başladı. Bulundukları sosyal yapı açısından Rus Kazakları da bir değillerdi. Orenburg Rus Kazakları askerleri, Oral Rus Kazaklarından farklı idi. Oral (Jayık) askeri XVII. yüzyılda ekonomik durumu açısından tabi olunanlarla aynı seviyelerde olan, kaçak işçiler ile kölelerden oluşan Rus Kazakları topluluğundan oluşmaya başlamıştır.

---

[304] Aynısı, s. 504.
[305] Aynısı, s. 328.
[306] Ryazanov A.- Orenburg bölgesi (Tarihsel yorum), Orenburg, 1928, s. 120.

Kendi hallerine yaşayan Oral Rus Kazakları bir süredir kendi özgürlüklerini korumaya çalışmışlardır.

Oral Rus Kazakları arasında sosyal eşitsizlik açıkça fark edilebiliyordu. Rus Kazakları fakirleri "askeri parti" zengin Rus Kazak yönetici grubu ve Rus Kazak Emir'leri gibi üst sınıfın acımasız sömürüleri altında kaldı. Hükümetin güvenilir desteği şekline gelen emirlik gruba hizmet etseler de Rus Kazakları toplumu her zaman patlamaya hazır bir cephane ambarı gibiydi. XVII. yüzyılda Oral askerinin Kazak özgürlüğünü yok etme çabası, Rus Kazaklarının fakir kesiminde çıkmış olan uyuşmazlığı bastırmış olsa da imha edemedi. (s.140)

Padişah hükümeti'nin Orenburg bölgesindeki Rus Kazakları'na tedbirli bakması doğaldı. Jayık ile Yeset Rus Kazakları'nın 1773-1775 yılları arasında Pugaçev ayaklanmasına katılmalarını, Orenburg hükümeti dün gerçekleşen bir olay gibi hâlâ unutmamıştı.

Rus Kazaklarına ait askerî mekânlarda yerleşenlerin bulundukları durum hakkında askerî ataman Logutov, Orenburg Askeri Valisi Nepluev'e *"Kale merkez komutanları gücünü göstererek hat yakınlarındaki Rus Kazaklarına acımasızca davranmaktadır. Onlar, Rus Kazaklarına tabi olan işçiler olarak beylik işlerini de yaptırmakta. Kalenin çevresine hendekler kazdırıyor, duvarlar inşa ettiriyor, odun taşıttırıyor vb. de işleri yaptırıyorlar"* diye yazmıştır.[307]

Orenburg rütbesiz askerî düzeydeki heyetinin durumu da kötüydü. Bu askerlerin hayatını ele alan Buharin şunları dile getirmektedir: *"Hat boyundaki durum gittikçe güç bir hale dönüştü. Yöneticiler yukarıdan gelen emirlere dayanarak Rus Kazaklarına, sadece o bölgeye değil kendi evlerindeki işlere de bakmak için sürgün edilmiş gibi bakmaktaydılar. Onların evlerini onar onar ayırarak, dışarıdan gelen çavuşları veya onbaşıları her bir 6-8 evin başına bekçi yaptılar. Yani kendi istekleriyle hamur da yoğurmasınlar, karpuz da yolmasınlar demek istediler. Kadınlar tamamen onbaşılara bağımlı idiler. Onbaşı herhangi bir şey için şikâyette bulunursa suçlu hemen yakalanıp falakaya yatırılırdı. Ben hem idare amiriyim hem de tanrıyım. İstersem cezalandırırım*

[307] Ryazanov A.- Bozkır için mücadele yolunda, 1835-1845. Coğrafi topluluğunun Orenburg şubesi çalışmalarında yayınlanmıştır, baskı I (XXVI), Orenburg, s. 38.

istersem affederim! Böyle idare amirlerinin affını alabilmek için onlara, kaz, ördek gibi ufak tefek hayvanlardan vermelisin."[308]

Kale Komutanları kendilerince bey kendilerince kadı idi. Onlar egemenliği altındakileri çıkarttırdıkları mahkeme kararları ile zor kullanarak duvar inşaatına, kale yapımına çektiler. Mesela Guberlin Kalesinin komutanı Binbaşı Butler, kaleyle ilgili 25 Ağustos 1817 yılında Rus Kazaklarından bir polis heyeti kurdu. Rus Kazaklarının askerî bölgelerinde iç yaşamı kontrol altına aldılar. Bu duruma kendi yerel başkanları ile merkez komutanlarının baskısına uğrayan Orenburg Rus Kazakları çok heyecanlandı. Bu duruma şahit olanlardan Rus Kazaklarının bir yazarı İosaf İgnateviç Jeleznov sinirlerine hâkim olamayarak şunları dile getirmiştir: *"Siz Rus Kazaklarını hem saf hem de aslan gibi güçlü olmalarını mı istiyorsunuz? Bu iki hususiyet sığışmaz ve sizin istediğiniz şekilde kalmaya mahkûmdur. Ancak yukarı makamlardaki ve yerel başkanlar tam da bu gibi değişik hususiyetleri Orenburg Rus Kazaklarında görmek istemişlerdir."*[309] (s.141)

Nikolay rejimi altında yaşayan askerler için de zor koşullar vardı. Onların bu zor hayatlarını Orenburg bölgesinde dile getiren bir askerin şarkısından anlayabiliriz:

"Askeri bir bölgede

Hayat tam bir işkence

Hepsi için değil ancak!

İnsanları aç bırakarak

Hükümet ise huzur içinde,

Hem de çok iyi geçinmekte!

Askeri birlikteki tutsaklar

Aç, soğuk, yoruldu-

Kırım'dan da çok kötü!

[308] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 169,ç. 136. S. N. Sevastyanov'un "Orenburg kazaklarının sokağa çıkma yasağı rejimiyle ilgili" El Yazısı.
[309] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 169,ç. 136. S. N. Sevastyanov'un "Orenburg kazaklarının sokağa çıkma yasağı rejimiyle ilgili" El Yazısı.

Arpayla askerin gönlünü alırlar,

Buğdayı ceplerine basarlar-

Alışılmış düzen böyle.

Asker gibi dizilmiş,

İnsanların evleri,

Hepsi de çizgiye uygun bir şekilde.

Dışarısı tertemiz,

İçerisi ise… çok karışık.

Her şey bulunur.

Komiteler, dükkânlar.

Ayrıca örnek ahırlar,

Hepsi gösteridir.

Bölgeler, eyaletlerde,

Hepsi birer dolandırıcılar,

Her çeşidinden var.

Haznedarlar, denetçiler,

Onlar bile hırsızlar!"[310]

Askerler ile Rus Kazakları'nın yerleştikleri toprakların sakinleri yerel hükümetin baskısına dayanamayarak, uzaklardaki Kazak bozkırlarına kaçtıkları da olmaktaydı. Mesela Zverinogolov taburunun bir askeri 1817-1825 yılları arasında 6 defa kaçmıştır. Altıncı kez kaçtığı için bütün taburun önünde kamçılanıp sürgüne gönderilmiştir. Başka bir asker olan İvan Şelkovnikov 8 defa kaçtığı için son yakalanmasıyla idam kararı almış ve idam edilmiştir. Askerler ile işçilerin kaçmaları, özellikle XIX. yüzyılın 30-

[310] Şiir XIX. yüzyılın 30'lu yılları Troitsk şehrinde Orenburg taburu askerlerinden yazılmıştır. Şiir askerî yerleşkelerdeki askerler arasında yaygındır ("Russkaya Starina", 1872, Kasım, s. 591-593).

40'lı yıllarındaki Kazakların büyük ayaklanmaları sırasında gerçekleşmiştir. Bu kaçışlar dayanılamayacak kadar ağır bir durumda olmanın ve yerel başkanların baskılarına karşılık verilen bir cevap türü idi. (s.142)

Orenburg bölgesinde bulunan işçiler XIX. yüzyılın ilk yarısında tabi oldukları feodallerin baskılarına birçok defa karşı çıkmışlardır. Orenburg bölgesindeki işçilerin son büyük ayaklanması da Kazakların Kenesarı öncülüğünde başlatmış oldukları milli istiklal ayaklanmasıyla aynı zamana denk geldi.

Orenburg bölgesindeki işçilerin ayaklanması hakkında Albay Avdeyev, *"Kenesarı hat için de korunmamızı mecbur etti. Kırgız bozkırının huzurunu kaçırınca bölgede düzensizlik ortaya çıktı. Buna Çelyabi ile Troitsk kazalarındaki bazı bolısların Rus Kazaklarının 12 Aralık 1840 yılındaki "Kurallar" hakkındaki çağrısı sebep olmuş idi"*[311] diye yazmıştır.

12 Aralık 1840'taki Orenburg Rus Kazakları askerleri hakkındaki kurallara göre yeni hat bölgesi tamamen bu askerlerin içinde yer aldı ve halkı Rus Kazaklarına dönüştü. Bununla birlikte Oral, Troitsk, Çelyabi kazaları devlet işçilerinin bir bölümü de iskân halinde sayılarak, Orenburg Rus Kazakları askerlerinin grubuna kaydedildi. Eyalet Valisi yerel işçilerin içinde bulundukları durumu bilmeden Askeri Vali Perovski'ye *"işçilerin, Kazak halkının arasına girmek için bir ağızdan niyetli oldukları"* hakkında haber göndermiştir. Perovski de bunu alelacele I.Nikolay'a yetiştirir. Bir taraftan bu durumlar gerçekleşirken işçilerin hiçbirinin kendi isteği ile Rus Kazak'ı olarak isimlendirilmek istemediğini ve kendi yerlerini bırakıp gitmeyecekleri meydana çıktı.

Rus Kazakları ile işçileri Yeni Hat bölgesine yerleştirilmesi hakkındaki ilk haberler halkın büyük dikkatini çekti. Rus Kazakları yeni sınır bölgesine yerleşmekten vazgeçti. Bizim özgür olduğumuza ve yönetimimizin yine kendi elimizde olduğuna dair elimizde I. Petr'in vaat ettiği kanunlar var, diyerek delil gösterdiler. Bunu dikkate almayan hükümet, askerî birliklerin yardımıyla Yeni Sınır boyuna 2877 Rus Kazak ailesini yerleştirdi. Eski sakinlerin dediklerine göre, yerleşme sırasında bazı ailelere zorluklar çıkarılmış, hatta *'fırında pişen ekmeği dahi almalarına'* izin verilmemiştir. Bu

[311] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 96, ç. 133, Albay Avdeyev'in "Orenburg kazak ordusuyla ilgili" El Yazısı, s. 256-257.

olaylara görgü tanığı olan bir vatandaş, *"Bütün Rus Kazaklarını Kanton Birliği'ne (Çekalin Evi'ndeki Topluluk) toplayarak emirler okundu, toplanmaları için üç gün süre tanındı. Üçüncü günün sabahında kadınlara fırındaki ekmekleri dahi aldırtmadan, zavallıları şehirden kovdular"* demektedir.[312] (s.143)

Troitsk kazasının Kundrovin, Yukarı ve Aşağı Uvel bolıslarının devlet işçileri, toplam sayıları 8750'ye ulaşan kişi, Yeni Hata yerleşmeye ve askerî halka üye olmamak için ayaklanmaya çıktılar. Ayaklanmanın diğer bolıslara yayılmasından korkan Askeri Vali Perovski Rus Kazak'ı olmak istemeyen bütün işçileri Orenburg askerî bölgesinden göç ettirmek için izin isteyerek Askerî İskân Departmanına ricada bulundu.

İşçi ayaklanması daha sonra Troitsk ve Çelyabi kazalarının Orenburg askerinin diğer bölgelerine, işçileri Rus Kazakları halkına üye olmaktan vazgeçen Pavlov, Gorodişensk ve Donetsk köylerine değişti. Ayaklanmacıları sakinleştirmek için gönderilen Albay Timler'in birlikleri de hiçbir şey yapamadılar. Ayaklanmayı yönetenlerden bir olan İvan Voronin, işçileri bürokratların emirlerine boyun eğmemelerini, yerlerinden hareket etmemelerini söyledi. O, kendi köylülerine: *"Eğer işçileri Rus Kazaklarına dönüştürmeliyiz diye padişah efendimizin kendisi söylemiş olsaydı, o zaman davullar çalınıp emirler okunurdu. Emir, davullar çalınmadan okunduğu için bunlar yalandır"* diyerek inandırmaktaydı.[313]

Orenburg bölgesindeki işçilerin heyecanının artmasından korkan padişah hükümeti bunu sert bir önlem alarak durdurmalıyız diye karar verdi. 4 Mayıs 1843 yılında Padişah efendinin bütün beylik işçileri Rus Kazak'ı sayılacak diye emir çıktı. Bunu yerine getirmek için I. Nikolay'ın emir subayı Albay Tumanski, Orenburg bölgesine iş seyahatine gönderildi. Ancak bu emir de etkili olmadı. Troitsk kazasında sadece 1850 işçi Rus Kazak'ı olmaya razı olurken, diğer 5720 işçi ise evlerini bırakıp, Buzuluk kazasına gittiler. Kundvarib bolısında Rus Kazak'ı olmaya 525 işçi razı olurken diğer 1944 aile Rus Kazak toplumuna üye olmaktan vazgeçti. Orenburg kazasında gerçekleşen ayaklanma uzun sürdü. Burada ilk olarak Gorodişensk köyü ile Nikolka, Dedurovka, Pavlovka ve başka da köylerin işçileri ayaklandı. (s.144) Onlara karşı mücadeleye Askerî Binbaşı Tsukatonun yönettiği 4 bine yakın asker, garnizon

[312] Yudin P.- Kont V. A. Perovski Orenburg bölgesinde, "Russkaya Starina", Haziran, 1896, s. 533.
[313] Ryazanov A.- Bozkır için mücadele yolunda, 1835-1845 yıllar. Coğrafi topluluğunun Orenburg şubesi çalışmalarında yayınlanmıştır, baskı I (XXVI), Orenburg, s. 32.

topçu sınıfının iki topçusu beraberinde gönderildi. Bu general işçi ayaklanmasını acımasızca bozguna uğrattı. İşçi ayaklanmasını bastırdığı için bütün subaylara hükümdar teşekkürlerini ileterek, derecesi küçük olan rütbelilere kişi başına 50 kuruştan para gönderdi.[314]

Bu ayaklanmaların tamamının yenilgiye uğraması, onların küçük bölgelerde ve dağınıklığından ve aynı zamanda merkezi bir yönetiminin bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu sebepten dolayı da padişah askerleri onları tek tek yok edebildi.

Sınır hattı yakınlarında yaşayan Kazaklar ile Rus Kazak'ı fakirlerinin, işçilerin ve askerlerin karşılıklı ilişkilerinin nasıl bir durumda olduğunu da incelemek yararımıza olacaktır.

Padişah hükümeti, milli uyuşmazlığı arttırsa da köy işçileri, askerler ve Kazaklar birbirleriyle dost oldular. Kazaklar, Rus işçileriyle ticari ilişkilerini arttırdılar. Onların işlerindeki başarılarından örnek alarak yerleşik hayata geçtiler, ev yaptılar vs. Sibirya Kazakları, dış bölgelerin idaresince hazırlanan bir raporda şu şekilde açıklanmaktadır: *"Kırgızlar, Ruslarla sık sık görüştüklerinden dolayı, gittikçe yerleşik hayat tarzına alışmakta, bir yandan da yerel halkın yaşayışına benzesin diye kendilerine ev yapıp, çiftçilikle uğraşmaktalar."*[315]

Kökşetau, Amankarağay, Bayanauıl bölgelerinin ve Akmola bölgesinde yaşayan Kazakların bir bölümü hakkında diğer bir belgede, *"yerli Kazaklar Ruslarla sık sık görüştükleri için yerleşik hayata alışmakta ve kendilerine ev ve başka inşaatlar yapmaktalar"*[316] denilmiştir.

Bundan başka Kazaklarla Rus işçiler arasında değiş tokuş ticareti de yer aldı. Bu ticaret hakkında Ombı mahkemesinin başkanı: *"Kırgızların kendi yapmış oldukları eşyalarla mallarını Tekeli bölgesindeki işçiler köyüne götürerek takas yaparlar,*

[314] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 96, ç. 133, Albay Avdeyev'in "Orenburg Kazak ordusu ile ilgili" El Yazısı, s. 256-258.
[315] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 374, ç. 64, karar 2. Kırgız bozkırındaki dış eyaletleri yönetme hakkındaki rapordan, 1840.
[316] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 374, ç. 11, karar 7, s. 283. Sibirya Kırgızlarını yönetme hakkındaki rapordan, 1843.

işçilerle yapılan bu takas ticareti ile epey bir para dönmektedir, herhalde"[317] diye yazmaktadır.

Rus işçilerle ticareti, sadece sınır hattına yakın yerlerde yaşayan Kazaklar değil, bununla birlikte uzak ilçede yaşayan Kazaklar da yapmaktaydılar. (s.145) Bu durumu, General Obruçev, *"Uzak bozkırlarda, hatta Sırderya ile Kuanderya nehirleri kıyısında, ayrıca sıra dağlarda göç eden Kırgızların bir bölümü ve reislerinin kendileri de takas işinden bir pay kazanmak için yazın hat yakınlarında duraklıyorlar"* diye belirtmektedir.[318]

Batı Sibirya'nın genel valisi olan Gasford'un elindeki belgelere bakıldığında, sadece Sibirya hattı boyunca Rus sakinlerinin Kazak bozkırına her yıl götürdükleri mahsul 736 000 put imiş.[319] Kazak işçilerden sık sık isteklerde bulunup, onlardan ödünç olarak tohum, bazen de ekin için kullanılan malzemeleri dahi almışlardır. Bu konu hakkında S. Bolotov, *"Kırgız'ın serpecek tohumu olmadığında, çıkan mahsulün yarısını vereceğim diye tohumu ödünç alırdı ve dediğini yapardı"*[320] demektedir.

Ünlü araştırmacı P. P. Semenov, XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Kazakların iskân eden Rus sakinleriyle olan bağlantıları hakkında şunları dile getirmektedir: *"Rusların tarım müstemlekesi, buraya dışarıdan gelen askerlerin yerlerine göre daha uygundur. Onlar konargöçer hayat süren komşularıyla her zaman karşılıklı yardımlaşmayla ve iki tarafında ürettiği mahsulleri takas yaparak iyi geçinmeye çalışıyorlardı."*[321]

Kazakların işçilerle ve Rus Kazaklarıyla ilişkileri hakkında Bayanauıl bölgesinde yaşayan Kazakların hatıratlarından da öğrenebiliriz. Mesela, Adilhan Kokkulakov, şöyle bahsetmektedir: *"Eskiden her bir Kazak'ın köydeki Rus Kazaklarıyla işçilerinin arasında tanıdık kişileri olurdu. Bir şeye ihtiyaç duyup eyalete gidersen, hemen kendi dostunun evinde bulursun kendini, bazen de o elindeki eşyayı da verir."* Yazın onlar bozkırdaki Kazak dostlarına giderek, orada dinlenirlerdi.

Padişah hükümeti köylü Rus Kazakları ile fabrikaya kayıt olan işçilerin davranışlarını kontrol ederek onları Kazakların XIX. yüzyılın 30-40'lı yıllarındaki milli

[317] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 345, ç. 84, karar 5, s. 5, Ombı mahkemesinin Tobol valisine gönderdiği raporundan, 1825.
[318] Özbekistan Merkez Tarih Arşivi, v. 715, ç. 6, s. 160, Obruçev Askeri Bakana, 1845.
[319] Özbekistan Merkez Tarih Arşivi, v. 715, ç. 13, s. 55, Korgeneral Gasford'un açıklaması, 1852.
[320] Bolotov S.- Sır-Derya'dan, "Russkii Vestnik", C. 62, 1866, s. 194.
[321] Semenov P.-"Türkistan külliyatı", C. XV, St. Petersburg, 1868, s. 178.

istiklal ayaklanmasından uzaklaştırmaya ve onların Kazaklarla bir olmalarını engellemek uğruna her şeyi yaptılar. (s.146) Yine de işçilerin ayaklanmacı Kazaklara katılamaya çalıştıkları bize malumdur ancak bu işçileri tutuklayarak muhafızlara geri göndermişlerdir. 1839-1840 yılları Hiva gezi grubuna katılan N. P. İvanov kendi hatıralarında şunları dile getirmiştir: *"Reisin işçileri bozkıra gitmeyi çoktan planlamışlardı. Ancak 200'e yakın aile Yembi'ye yakın yerde ele geçirildi."*[322]

Rus Kazaklarının toprağında yaşayan sakinlerin asıl bölümü ve fabrika işçileri Kenesarı ayaklanmasına iyi niyetle baktılar. Bunu Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı Gens'in hatıra defterinde *"Oral Rus Kazaklarının ne yapacağı belli değildir. Onların Rus Kazak'ı denilen adları bile onların eskiden yaptıkları işleri hatırlatıyor, ne de olsa onlara güvenmemeliyiz. Fabrika işçileri onlardan da tehlikeli olabilir"*[323] diye tedirgin bir şekilde yazdıkları kanıtlıyor.

Orenburg Askeri Valisi Kont Perovski de askeri bakan ile yazıştıkları mektuplarında bundan bahsetmektedir. O: *"Kötü niyetliler halk arasında her türlü yalanı söyleyerek, onların güvenini kazanmakta. Çoğu birbiriyle anlaşmış, suçluları tutuklamak istemiyorlar. Hükümet yönetiminin verdiği emirleri yerine getirmek istemiyorlar ve dahası her fırsat bulduklarında beni yok etmeye çalışıyorlar."*[324] Kont Perovski, Orenburg bölgesine yakın Kazak bozkırlarında yaşayan Kenesarı Kasımov'un başlattığı Kazak ayaklanması sırasında Orenburg işçileri hakkındaki görüşlerini yukarıdaki gibi belirtmiştir.

Hükümet yönetimi ve bu yönetimde katkısı olanlar bütün önlemlerine rağmen işçiler ile Rus Kazakları, Kazakların bu ayaklanmasını büyük bir anlayış ile karşıladılar. 1836'da Kenesarı Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakova'ya itiraz mektubu yazmış, fakat bu mektubu Gorçakova'ya teslim etmenin uygun bir zamanı olmamıştır. Çünkü onları, yönetici sultan Turlıbek Köşenov yol üstünde yakalayarak özel muhafızlarla Ombı'ya gönderdi. Kazakları muhafızlarla birlikte takip eden subaylar Kazangapov'un köy işçileriyle tanış olduklarına hayret etmişlerdir. Mola verdikleri yerlerde işçiler Kazangapov ile onun arkadaşlarını tanımışlar ve gülerek hayretlerini bildirmişlerdir.

---

[322] İvanov N.- 1839-1840 yıllarındaki Hiva gezisi. Gezisi katılanların (tanık olanların) denemeleri, St. Petersburg, 1873, s. 5.
[323] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 166, ç.3, G. F. Gens'in El Yazısı, s. 31-49.
[324] V. İ. Lenin adındaki Halk Kütüphanesi'nin El Yazısı bölümünden, Baryatinski vakfı, Perovski'nin A.İ.Çernişev'e yazdığı mektubundan, 9 Haziran 1837 yıl. (Mektup Fransız dilinde yazılmış.)

(s.147) Bu konu hakkında Sibirya Kırgızlarının Sınır Başkanı Ladıjenski şunları yazmaktadır: *"Köşimbay Kazangapov Rusça konuşmasını iyi bilir. Hem Gorkaya hattı yakınlarında birçok köylü Rus Kazak'ı tanıyormuş. Bunu da onu, köyler üzerinden Ombı'ya götürürken öğrendik. Bunu askeri mahkeme komisyonuna bildirmeyi kendime borç olarak bilirim."*[325]

Kenesarı ayaklanmasına, birilerine bağımlı olan işçiler ile kaçak askerler de katılmışlardır. Onlar, Kenesarı'nın askerî birliklerine yol gösterici (rehber) olarak hizmet yaptılar ve aynı zamanda silah yapımında da yardımcı oldular. Dahası içlerinden birisi Kenesarı'nın özel sekreteri bile oldu. [326]

Kaçak işçiler ve askerlerin hepsini Kenesarı kendine samimiyetle kabul etti. Maalesef, Kenesarı'nın Rus halkıyla ilgili görüşünü anlatan belgeler arşivlerde çok azdır. Ancak, hatta az çok bazı belgeler bile ayaklanmacı Kazakların, köy işçileriyle belli bir seviyede bağlantılı olduklarını kanıtlamaktadır. Mesela, *"1838 yılı Kenesarı, General Gorçakov'dan Kazakların topraklarının geri verilmesini ve Kazak bozkırından askerlerini çekmesini talep ettiği; Gorçakov'un bu talebi yerine getirmediği takdirde Sibirya hükümetinin tam merkezini işgal edeceğini, oradaki köylü işçilerin arasında kendisiyle hemfikir olanların çok olduğunu"* hatırlatır. [327]

1838'de Sibirya Genel Valisi'nin vermiş olduğu görevle bir rapor hazırlanmış ve Kenesarı ayaklanmasının tüccarlara, bürokratlara, Kazak sultanlarına ve işçilere vermiş olduğu maddi zarar gösterilmiştir.[328] Toplam 1.951.994 som 72 kuruş işçi kesiminin uğradığı zarar sadece 100 somdur. Diğerleri tüccarların, bürokratların ve Kazak sultanlarının payıdır. Bu da bize aslında Kenesarı'nın Rus işçileri ve Rus Kazaklarını da esirgediğini göstermektedir. (s.148)

Buna ek olarak Kenesarı'nın işçiler ile askerlere merhamet göstermesini, askeri tutuklu olarak ele geçirilenlerin söylediklerinden de anlayabiliriz. Tutuklu Andrey

---

[325] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 169, s. 29. Albay Ladıjenski'nin Omsk'taki Ordonans-Gauz'a bağlı askerî mahkeme komisyonuna gönderdiği raporundan, 4 Şubat 1839.

[326] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 169, ç. 36, Sevastyanov'un "Orenburg kazaklarının sokağa çıkma yasağı rejimiyle ilgili" El Yazısı. İşçiler ile askerlerin katılımıyla ilgili "Ayaklanmanın itici güçleri" başlığına bakınız. Sevastyanov XIX. yüzyılın 20'li yıllarında Kazak (Rus) halkı Kazakları hep desteklerlerdi, bu yüzden de Tatişev kalesinin merkez komutanı Tümgeneral Dudar, merkez komutan Dobrovolski onları cezalandırırlardı.

[327] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 179, s. 159-161, 7 ağustos 1838.

[328] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 20, s. 54-55.

İvanov, *"Tutuklu olduğumuz zaman bizi döverek cezalandırmadı. Tam tersine Kenesarı, sahiplerimize bizi doğru beslemelerini emretti, cefa çektirmedi"*[329] demektedir.

Siyasi sürgüne gönderilenler de Kenesarı ayaklanmasına katıldılar. 1830'daki Leh ayaklanması bastırıldıktan sonra, katılımcılarından birçoğunun Sibirya ile Orenburg bölgelerine sürgün edildiği bellidir. Sürgün edilen Lehlerin, Kenesarı ayaklanmasına katıldıkları hakkında tek tük deliller vardır. Albay Armanuhin bir yazısında, *"Kenesarı Sultan ile Jolaman Bahadır'ın yanlarında Sibirya'dan kaçmış 100 civarında Leh vardı. Onlardan biri binbaşı imiş ve sınır hattından kaçanlar gruplar halinde ona geliyorlarmış"*[330] demektedir. Kenesarı'ya katılan Lehlerin sayısıyla ilgili Armanuhin'in bildirisinin ne kadar gerçek olduğunu bilmek biraz zordur. Yine kaçak Lehlerin sayısını biraz fazla söylüyor diyebiliriz. Ancak Lehlerin Kenesarı ayaklanmasına katılmaları herhangi bir şüphe oluşturmuyor. Ayaklanmaya katılan İosaf Gerburt[331] adlı bir Leh ayaklanmacıların başkanları Kenesarı'ya ithaf ettikleri bir şarkı yazmıştır. Şarkının sözleri bilim adamı olan Veselovski'nin arşivinden bulundu. Tarih olarak 1850 yılı görülmektedir.

1830 yılındaki Leh ayaklanmasına katıldığı için sürgün edilen bir diğer Leh, Gustav Zelinski de Kazak topraklarında yaşadı. Kenesarı Kasımov'un ayaklanması sırasında o *"Kırgızlar"*[332] adlı büyük bir poem yazdı. Poemde padişah sömürgecileri ile kendi feodal sultanlarının baskısı altında olan Kazakların ağır şartları yazılmıştır.

Bununla birlikte Kazakistan'da birkaç *"Dekabrist"* de yaşamıştır. (Dekabrist; 14 Aralık 1825'te ayaklanmayla başlayan devrimci kurtuluş harekâtına katılan kişi) Mesela 1829'dan 1856'ya kadar emekli Yarbay Matvey İvanoviç Muravyev-Apostol, sürgün edilme süresini Buktırma kazasında doldurmuştur. Onların Kazak ayaklanması ile ilgili görüşleri hakkında herhangi bir bilgi yok.

Bunlardan başka XIX. yüzyılın ilk yarısında Sibirya'yla sınır olan Kazak bozkırında her çeşit milletten birçok siyasi sürgün cezası almış insanlar gelmiştir. (s.149)

---

[329] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2442, s. 24.
[330] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 4857, s. 144, 1838.
[331] Gerbrut İosif- Kenesarı isyanı, "Kenesarı ile ilgili şiir ve destanlar külliyatı". KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde bulunmakta.
[332] Zelinski Gustav- Kırgızlar (poem), Lehçeden Georgi Grebenşikov çevirmiş, Tomsk, 1910. Poem XIX. yüzyılın 30-40'lı yıllarında yazılmış.

Kazakların sınırdaki halkla olan irtibatı hakkında bizim vermiş olduğumuz malumatlar ne kadar kesik olsa da onlardan bahsetmek önemlidir. Bu bilgiler, aradaki irtibatı tam olarak açıklamasa da aynı zamanda sürgün edilenler arasında karşılıklı güvenle arkadaşlığın belirtileri, Sovyet yapı kurulduğunda iki halkın sağlam bir ittifak kurmasına yol açtı. Siyasi ve ekonomik ilişkiler yardımıyla arkadaşlık ilişkilerini geliştirme yolunda en büyük engel Rusya, padişah bürokratları ve casusları, ajanlar, Rus Kazaklarından oluşan atamanlar ve kale amirleri olarak karşımıza çıkmaktadır.[333] Onlar gerçekten de Kazakların verimli topraklarını işgal ettiler ve ağır vergiler ödettiler. Askerî saldırılarla Kazakları yoksul bir duruma düşürdüler. Onların bu hareketleri Rus ve Kazak halkı arasındaki güveni sağlamakta uzun zaman engel oldu.

Sonraki kısımlar Rus halkının özel temsilcilerinin, Kazakların ayaklanmasına katıldığı hakkında olup bu katılım tesadüfi olarak değerlendirilmemektedir. Bu durumu kendi feodallerinin altında kalan iki halkın tarihi kaderlerinin aynı olması sebep olarak görülmektedir.

Ekonomik, ticari ve kültürel ilişkiler, bunlarla birlikte baskıcı gruplara karşı birleşen mücadele Kazak ve Rus halklarının dostluğunu geliştirmek için objektif bir ön şart olmuştur. Bu da Kazak halkının ve onun emektarlarının, bundan sonra Rusya'ya yakın olmasını sağladı. (s.150

[333] Zobnin F.- Kazak şiirleri (şarkıları). "Zapiski Semipalatinsk. p/otd. Zap.-Sibirsk. Otd. İRGO", I.Baskı, Semey, 1903, s. 3 (şarkı Plosk yerleşkesinde kâğıda alınmıştır).

1. BÖLÜM 4. KISIM KAZAKİSTAN'IN ORTA ASYALI HANLIKLARLA OLAN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

Göçebe Kazaklar güneyde Orta Asyalı üç hanlıkla, Buhara, Hiva ve Hokand Hanlıklarıyla sınırdaş oldular. 20'li ve 30'lu yıllar içerisinde bu üç hanlıktan, Hiva ve Hokand Hanlıkları en güçlü konumda idi. Yine bu zaman aralığında Büyük Cüz'ün bir bölümünü Hokand Hanlığı işgal etmiş, Orta Cüz topraklarının da birçok bölümünü almaya çalışmıştı.

Sırderya'nın alt bölümleri ile Aral denizi yakınlarına sınırı bulunan Üstirt ve Mangışlak bölgelerine yerleşen Kazakların topraklarını da Hiva Hanlığı işgal etmiş bulunuyordu.

Hiva ve Hokand Hanlıkları'nın etkilerini artırma, siyasî ve ekonomik çözümlerine ek olarak Kazaklara ideolojik yönden de etki etme ve aynı zamanda daimi bir tesir oluşturabilmek amacıyla dini bir akım olarak kabul edilen Müridizm'i dayatmaya çalışmışlardır.

İşgal ettikleri Kazak topraklarına Padişah hükümetinin sömürgecilerinin göstermiş oldukları zulümlerden bir hayli fazlasını içeren feodal zulüm sistemini yerleştirmeye çalışmışlardır.

30'lu yıllarda Kazak bozkırına yayılan bu olayı açık bir şekilde anlamak için Orta Asyalı Hanlıkların, öncelikli olarak Hiva ve Hokand Hanlıkları'nın durumlarına ve onların Kazaklarla olan ilişkileri üzerinde kısaca duralım.

XIX. yüzyılın başında Hiva aktif bir şekilde işgal politikasını yürütmekteydi. Yeltuzer Han'ın (1800-1806) zamanında Merv Türkmenlerinin topraklarını işgal ederek Hiva Hanlığı sınırlarını genişletti.

Onun mirasçısı Muhammed Rahim (1806-1824) zamanında Hiva büyük bir memlekete dönüştü. Memleketi dağıtmaya çalışan siyasi rakipleriyle mücadele ederken, Hiva Hanlığının devlet olma yolundaki mücadelesinin en büyük destekçisi olmuştur.

Muhammed Rahim için büyük bir ölçüde reformcu diyebiliriz. O, devleti idare etme işinde düzen kurmaya çalıştı. Vergi toplama işini düzene soktu ve aynı zamanda para basıp çıkarabilen bir saray inşa ettirdi. Kendi adının yazıldığı altın ve gümüş para

çıkarmaya başladı. Bununla birlikte Muhammed Rahim, merkezileştirilmiş hükümete karşı çıkan feodallerle acımasızca mücadele etti ve birkaç bağımsız beyliği kendine bağımlı hale getirdi. Onun zamanında Hiva Hanlığına Aral civarı ve Karakalpakların toprakları katıldı. (s.151)

XIX. yüzyılın 30'lu yıllarında Hiva Hanlığı, kuzeydeki sınırı Sırderya Nehrinin Aral Denizi'ne döküldüğü yerden başlayarak güneydoğudaki Afganistan'ın şimdiki sınırına kadar olan yerleri kapsayan bir devlet olarak bilinmektedir.

Hanıkov ,*"Muhammed Rahim'in vefat ettiği 1825 yılında Hiva Hanlığı, aslında Hiva hükümdarına bağlı siyasi yönden bir bütün devlet sayılmaktaydı"* demektedir.[334]

I. Nikolay hükümetinin beyannamesine göre[335], Hiva Hanlığının savaş sırasında 20 binden 35 bine kadar atlı asker ve bunların içinden 5 bine kadar da silahlandırılmış atlı birlikler oluşturabilme imkânı vardı. Ayrıca bunlara ek olarak 7 tane de top sahibi idi.

Gelmersen'in[336] verdiği bilgilere göre Hiva Hanlığı'nda, Hivalıların kendi çabalarıyla dökmüş oldukları 15 tane top arabası vardı. Bütün askerlerden sadece atlı hizmet eden askerler maaş almışlardır. Bu askerler yıllık 25 gümüş para (250 ruble) almışlardır. Komutanlar yılına 40-70 aralığında gümüş para almaktaydılar. Bunlardan başka orduda düzensiz askerler de vardı fakat onlar maaş almıyorlardı. Sadece savaş yapıldığı sırada düşman askerinin başı veya kulağını kesip getirirse armağan yerine 5 tengeden 10 tengeye kadar almaktaydılar.

Hanlık, her aile (ocak) başından Rus parasıyla 15'ten 45 som'a kadar vergi alırdı. Vergi toplayanlar hiçbir ücret almadıkları için halka çok zorluklar çektirmişlerdir. A. Vamberi'nin [337] bilgilerine göre, Hiva'da vergilendirme sistemi şu şekillere bölünmüştür: A) Toprak için vergi, haraç. Tarım yapılabilen topraklarda bulunan her arazi sahibinden her 50 metrekare için 18 Tenge alınırdı. (Altın hesabıyla 4 som 50 kuruş) B) Gümrük vergisi. Bu vergi boyunca taşınan yükteki her bir eşyanın fiyatı üzerinden %2,5 vergi alınmaktaydı. Öküz, deve ve at gibi hayvanların başına 1

[334] "Zapiski İmper. Russk. Geogr. Ob-va", C. V, s. 281, St. Petersburg, 1851.
[335] Çkalovsk' Halk Tarih Arşivi, dava-5584, s. 88-90. Hiva Hanlığı ve onun komşu bölgeler ile göçebe halkla karşılıklı ilişkileri ile ilgili yazılar (notlar). Yazarı belli değil.
[336] Gelmersen G.- Hiva'nın şimdiki durumu. "Oteçestvennie Zapiski", C. VIII, s. 122, 1840.
[337] Vamberi A.- Orta Asya üzerinden seyahat, s. 166-167, St. Petersburg, 1865

tengeden alınmaktaydı. Danilevski'nin bilgilendirmelerine bakılırsa, Hiva Hanlığının konar-göçer topluluklardan topladığı vergi 1 milyon somdan fazla gelir sağlamıştır. Han'ın yıllık geliri ise 3 milyon soma kadar ulaşmıştı.

Muhammed Rahim, Sırderya'nın aşağı taraflarını kendilerine mekân olarak seçen Kazaklara emirler gönderdi. O zamana kadar Hiva Hanlığı'nın vergi toplayıcılarını görmeyen Kazaklar, bunlara silahla karşılık verdiler. (s.152) Muhammed Rahim 1812, 1816 ve 1820 yılları aralığında üç defa Kazakların yaşadıkları coğrafyayı yerle bir etti. 1820 yılındaki sonu gelmez istilalar, memleketleri olabildiğince kıtlığa sürüklemiştir. Bu zaman aralığında yüzlerce Kazak vefat etmiş, binlerce kadın tutuklanmış ve ayrıca 65 koyun, 15 bin deve ve 7 binden fazla at sürüsünü, kendi sürülerine katıp gitmişlerdir.

XIX. yüzyılın başlarındaki Kazakistan'ın çok büyük siyasi emektarlarından Arıngazı Sultan'ın (1815-1821) Rusya İmparatorluğunun garantörlüğüne dayanarak, Kazak Hanlığını geliştirmek yoluyla Kazakların bağımsızlığını Hiva Hanlığı'nın dik bakışlarından korumaya çalıştığı hareketi neticesiz kalmıştır. Sebep olarak, Rus Hükümetinin Kazak Hanlığı'nı kendilerine bir gereksinimi olarak görmemeleri ve buna bağlı olarak yardım etmekten vazgeçmelerini gösterebiliriz. Arıngazı Kaluga'da sürgünde olduğu 1833 yılında vefat etti. Sırderya Kazakları ise Hiva Hanına bağlı olmaya mecbur oldular. Hiva'nın başarıya ulaşması için iktidarı arzulayan Kazak sultanları ile hanlarının kendilerine uygun şartlar sağladılar. Hiva Hanının desteğine dayanmak isteyen Şergazi Ayşuakov kendi kızını Allakul ile evlendirerek bu hanın hâkimiyeti altına girdi. Hiva Hanlığı içerisinde sadece Tabın ve Şekti boylarının Şergazi'yi idareci olarak kabul etmesine rağmen, Şergazi kendisini Küçük Cüz'ün hanı olarak beyan ettirdi. Küçük Cüz halkının birçoğu bu yüzden Şergazi'yi hain olarak ilan etmişler ve onu desteklememişlerdir.

Muhammed Rahim vefat ettikten sonra Hiva tahtına oğlu Allakul (1825-1842) oturdu. Muhammed Rahim hayattayken Allakul'dan hoşlanmamış hatta tahta geçmesi konusunda da herhangi bir hazırlık göstermemiştir. Bu konuda Muhammed Rahim'in Han Saray'ını ziyaret eden Afgan şehzade Şa-Vads-Ferduh aşağıdaki ilginç bilgileri paylaşmaktadır. *"Muhammed Rahim'in vefatından birkaç gün önce iki büyük oğlunu çağırarak, onlara 'Ben vefat ettikten sonra hanlığı nasıl yönetme düşünceleriniz var' diye sorar. Allakul: "Muhammed Riza kusbegi ile Muhammed Yusuf Mihter'in (vezir)*

fikirlerini alarak yöneteceğim" der. İkinci oğlu Rahmankul: "Halkımın durumunu düşüneceğim ve babamı örnek alarak yöneteceğim" der. Birinci oğlunun cevabına razı olmayan, ikinci oğlunun cevabına sevinen Muhammed Rahim ikinci oğlunu mirasçısı olarak tanıdı."[338]*(s.153)*

Yine de Muhammed Rahim vefat ettikten sonra saraya yakın olanların talebi üzerine Allakul, Han olarak tanıtıldı. Onun idare ettiği dönemde, devleti yönetenler, inaklar, mihterler ve diğer saray erkânı idi. Han'ın çevresinde toplananların başında hem baş haznedar hem de askerlere komutanlık eden 80 yaşındaki mihter Yusuf Sart gelmekteydi. Rus esirlerden rivayetle, *"O, pek merhametsiz ve aynı zamanda Rusya'dan nefret eden bir kimse"*[339] olduğu belirtilmektedir.

Hiva Hanlığı'nın başka bir yöneticisi de Asalugam ismindeki kusbegi (vezir) idi.

Rus esirleri ile Hiva'yı ziyaret eden Rus bürokratların ifade ettiklerine göre, Allakul'un ağabeyi Rahmankul, devletin önemli emektarlarına has bir zekâya sahip idi. İnak unvanı bulunan Rahmankul Türkistan'da yaşamış ve ayrıca Ruslara karşı belli bir plan devam ettirerek, Han'a her zaman *"Rusya'yla dost olma konusunda akıl vermiştir."*

Allakul'un döneminde Sırderya civarını mekân edinen Kazaklar ile uzun zamanlara yayılan savaşlar tekrar alevlenmeye başlamıştı. Bu savaş Kazaklar için bir kazanç sağlamadı. XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında Şekti, Tabın, Törtkara, Bayulı gibi boyların büyük bir bölümü Hiva Hanlığının egemenliğine girdi.[340]

Danilevski'nin belirttiği bilgilere göre, hazırlamış olduğumuz aşağıdaki tablo Hiva Hanlığının egemenliği altında bulunan Kazak boylarının nerelerde yerleştiği hakkında birtakım bilgiler vermektedir.[341]

---

[338] KSSC'nin Tarih Arşivi, General Hrulev'in Vakfı, № 379, dava 30, s. 48, "Hiva Hanlığı hakkında notlar", 1839.
[339] KSSC Tarih Arşivi, v. 379, dava 30.
[340] İvanov P.- Hiva Hanlığı'nın Arşivi, XIX. yüzyıl, Leningrad, 1940, s. 229.
[341] Danilevski-Hiva Hanlığını tanımlamak, 1843, "Zapiski İmper. Russk Geogr. Ob-va", V. Kitap, St. Petersburg, 1851.

Tablo 9: Hiva Hanlığının Egemenliği Altında Bulunan Kazak Boylarının Yerleştiği Yerler

Kazak Boylarının Adları	Kazak boylarının yerleştiği yerler
Tabın	Gurgen şehrinin yakınında (Hiva'dan 43 km) konar-göçer hayat sürenler
Törtkara	
Tabın	Kıpçak kalesi civarında (Hiva'nın kuzey-batısı)
Bayulı	
Tabın	Konırat şehri civarında konar-göçer hayat sürenler (Hiva'nın kuzey-batısı)
Alşın	
Şekti	
Bayulı	
Tabın	Mangıt şehri civarında konar-göçer hayat sürenler (Hiva'nın kuzey-batısı)

Maalesef, Hiva Hanlığı'nın hâkimiyeti altında olan Kazak köylerinin sayısı hakkında elimizde hiçbir delil yoktur. Danilevski'nin söylediklerine göre, hanlıkta yer alan halkın içinden sadece 500 tanesi Kazak aileden oluştuğunu anlayabilirken Kazakların sayıları bakımından ne kadar oldukları konusunda herhangi bir belgede karşılaşılmamıştır. (s.154)

E. Kilevein'in[342] belgelerine göre, Hiva Hanlığı'nın hâkimiyeti altında 10000 kişi civarında oldukları ve onların Daukar nehri kıyılarına göç ettiklerine ulaşılabilmektedir. Ancak E. Kilevein'in bahsetmiş olduğu bu sayı belki de kendi bölgesinde bulunan Kazaklardan ibarettir. Gerçekte ise Hiva'nın hâkimiyeti altında bulunan Kazakların sayısı çok fazla idi.

[342] Kilevein E.- Hiva gezisinden alıntı ve Seyd Muhammed Han dönemindeki hanlıkla ilgili bazı bilgiler, 1856-1860 yıllar, "Etnografik külliyat", V. Baskı, St. Petersburg, 1862, s. 12.

Hiva Han'ı, onların yerleştikleri yerlere, Sırderya nehrinin aşağı boylarına, Yenişehir kalesini ve buna benzer birçok kale inşa ettirdi. Hiva'lılar civardaki Kazak sakinlerine sataşarak, onlardan zekât toplayarak, birçok vergi ve borç ödetmişlerdir.

Hivalıların ağır vergilerini ödeyemeyen Kazak fakirleri Hiva pazarlarında kendi çocuklarını köle olarak satmaya mecbur kaldılar. *"Kırgızlar, çocuklarını Hivalılara sık sık satıyorlar"* diye yazan Gelmersen *"Onları, Özbekler uygun fiyatlara alıyorlardı. Çocuklar ondan sonra tekrar böyle satılmıyorlardı."*[343]

Hiva Hanlarını, komşu Kazak topraklarını işgal etmeye yönelten sebep ne idi? Hiva Hanlarının XIX. yüzyılın başlarındaki işgal etme politikası yalnızca boy beylerinin menfaatleri uğruna ortaya çıkmıştır. Kazak bozkırına askerî bir sefer düzenlemek bu dönemde, zengin olmanın ve servetine servet katmanın bir yolu idi. Bu yüzden Hiva Hanlarının askerî seferleri, feodal yağmalama ve istilası gibi yürütülmüştür. Üzerinde durmamız gereken bir diğer konu da Hiva Hanlarının işgal ettikleri kabileleri ve boyları ticari kervanlarla, komşu halkları yağmalamak için kullanması ve servetlerini çoğaltması durumudur. Bu konu hakkında Orenburg Sınır Komisyonu Bürokratlarından D. Golosov, *"Hiva'ya yakın yerlerde konar-göçer hayat süren, bize tabi olan Kırgızlar, Karakalpaklar ve Türkmenleri idaresi altına almak isteyen Hivalılar, güç kullanarak hem yağmalama işini yaptılar hem de zekât ödemeye zorlandılar. Hiva'nın casusları ise ticari kervanlarla imam olarak bozkıra geçmişler, dine düşkünlüğü, boylar arasındaki kırgınlıkların artmasını sağlamışlardır. Sadece kervanları yağmalamak için değil, bununla birlikte hatlara hücum etmeye de gönderdiler."*[344]*(s.155)*

Ancak, XIX. yüzyılın 30'lu yıllarında Hiva Hanlarının istila siyasetine, dış siyasete bağlı birçok neden de sebebiyet vermiştir. Bu dönemde Kazak bozkırı için mücadele, askerî stratejiyi de hedef aldı. Rusların önceki askerî karakollarının Orta Asyalı hanlığın sınırına doğrudan yaklaşmasıyla Hiva Hanlığı, Kazak bozkırı için savunma durumunda imparatorluğa karşı mücadele vermiştir. Böylece Hiva Hanı padişahın işgaline karşı çıkarken bir yandan da Kazaklar için mücadele etmiştir. Perovski'nin 1839'da Hiva'ya yapmış olduğu meşhur gezisinden sonra Hiva Hanı

[343] Nachrichten uber Chiwa, Buchara, Chokand und nordwestlichen Theil des chinesischen Staates, gesamu elt dem Prasidenten der Asiatischen Grenz-Comisson in Orenburg-Major Gens, bearbeitet und mit Anmerkungen versehen von Gr. O. Gelmersen. S. Petersburg, 1839.

[344] Golosov D.- General V. A Perovski'nin 1839'da yönettiği Rus askerleri birliklerinin Hiva'ya seferi, "Voenniy Sbornik", C. XXIX, № 1-2, St. Petersburg, s. 35-36.

kuzey-batı sınırı için endişelenmeye başlamıştır. O, her gün bir dahaki askerî seferin tekrarlanmasını beklemiştir. Gerçekten de padişah hükümeti seferi tekrarlamayı düşünmüştü.

Komutanla ordu arasında iletişimi sağlayan general yaveri Perovski'nin bildirisinin son sayfasına I. Nikolay'ın kendi eliyle yazdığı kararı bunu kanıtlamaktadır: *"Yazık! Çok yazık! Tanrının alnına yazdığı kaderden kaçmaktansa ona boyun eğmeleri gerekir. Şimdi ise zamanı geldiğinde, geziyi tekrarlamak için hazırlıklar yapmalıyız"*[345]

Şimdilik, hükümet Küçük Cüz'ün bütün toprağını imparatorluğun toprakları içinde olduğunu kabul etmemizi talep etti. 1842'de Hiva'ya gönderilen Yarbay Danilevski'nin elindeki nüshada, *"Sırderya nehri, Aral denizinin kuzey kıyıları ve Üstürt'in kuzey yamaçları Rusya'nın devlet sınırları içinde göründüğü, bu yüzden de Hiva'nın vergi toplayıcılarının bu sınırdan geçmemeleri ve Rusya'ya bağlı olan Kazaklardan zekât toplamamaları gerekiyor"* yazılmıştır. Buna rağmen, sınırdaki bölgelerde Hivalılarla Rusların arasında sık sık tartışmalar yaşanmaktaydı. Kusbegi Nurmuhammed, Perovski'ye yazdığı mektubunda, Rus hükümetinin Kazakların işine karışmamasını, onlardan zekât toplanmasına engel olmamalarını talep etmiştir. Kusbegi Nurmuhammed, *"Öyle olmadığı halde bil ki sayısız askerle beraber senin toprağına saldırılar düzenlerim ve bütün Müslümanların sahip olduğu her şeyi senden alırım"*[346] diyerek korku salmıştır. (s.156)

Hiva'nın ağır baskısı altında kalan Kazaklar, hanlığın idaresi altında olmak istememektedirler. 1839'da Hiva gezisine katılan N. İvanov şunları söylemektedir: *"Yerli Kazaklar Hiva seferini onaylarken, 'Eğer o, tutuklanacak olursa Allakul'un yaşayacağı doğru mu?' diye sordular. 'Yok' cevabını aldıktan sonra onlar; 'Bu fikir iyi olsa da kurdu serbest bırakmamalısınız. Affedilen düşman en kötü düşmandır"*[347] diyerek düşüncelerini dile getirmişlerdir.

1834'te Novo-Aleksandrov kalesinden Hiva'ya gönderilen Ermeni Turpayev de aynı sözleri sarf etmektedir. Yol üstünde karşılaştığı Kazakların, Hiva Hanlığından çektikleri cefaları da bildirmişlerdir. Turpayev, *"Kırgızlar Hiva Hanlığı'nın kendilerine*

[345] Özbekistan SSC'nin Merkez Tarihi Arşivi, v. 715, ç.2, s. 57. Orenburg Askeri Valisi V. A. Perovski'nin I. Nikolai'a yazdığı raporundan, 1840.
[346] Orenburg Kazak(Rus) askerleriyle ilgili belgeler, II. Kitap, s. 411.
[347] İvanov N.- 1839-1840'taki Hiva gezisi. Geziye tanık olanların denemeleri ile hatıraları, s. 85, St. Petersburg, 1879.

yapmış olduğu zorbalıklardan bahsettiler, onun emriyle bundan üç yıl önce onları gasp etmişler. Bu sırada 400 Kırgız öldürülürken 40 kadın da köle olarak götürülmüştür. Bunlardan başka, Kırgızlar mahsul ile eşya taşıdıklarında onlara ağır vergiler ödetmişler, her deve için 5 som ve üzerinde bir meblağ para almışlardır. Rus hükümetini överek sadece onlara (Ruslara) tabi olmak istediklerini söylediler" diye yazmıştır.[348]

Hiva Hanlığı'nın ağır baskısı hakkında Sırderya Kazakları, Kenesarı'yı kollayan Kadı Dosbol'a şikâyette bulundular. *"Her yıl Sırderya Kazaklarına çok cefa çektiriyorlar, bize göstermiş oldukları baskıdan dolayı Özbekler de Ruslardan geri kalmıyorlar."*[349]

Hiva Hanlığı'nın Kazaklar hakkındaki siyaseti, Hokand Hanlığı'nın Kazaklar konulu siyasetinden baskı ve zulüm bakımından eksik bir yönü bulunmamaktaydı. Hokand Hanlığı XVIII. yüzyılın başlarında, Özbeklerin Kadı Şahruh Bi'nin yönettiği, adı Ming olan bir kabilesinin Fergana'yı bağımsız bir devlet olarak kurduğu sırada ortaya çıkmıştır.

Şahruh Bi'nin mirasçısı olarak tahta Narbota oturdu. O, devletin yeni başkenti olarak Hokand şehrini seçti. Çağdaşı Ahmet Şayh'ın [350] söylediklerine göre, Narbota kendisine Han unvanı yerine 'Beg' unvanını seçmiştir.

Ming ailesini kuran Kadı Şahruh ile Narbota döneminde Hokand Hanlığı küçük bir eyalet idi. Hanlığın toprakları sadece Fergana vadisi ve Hodjent ile sınırlıydı. (s.157)

Kadı Narbota'dan sonra tahta onun büyük oğlu Âlim (1799-1809) oturdu. O, han unvanını aldığı günden itibaren Fergana olarak tanınan memleketini Hokand Hanlığı olarak adlandırdı. Hokand Hanlığı'nı birleştiren Âlim Han tarihçi Nalivkin'in anlattığı gibi *"güçlü olduğu gibi tek başına devlet kurmayı hedef alan ve bu yolda çabalayan birisi idi"* [351]

---

[348] 1834'te Novo-Aleksandrovsk kalesinden Hiva'ya gönderilen ermeni tercüman Turpayev'in günlüğünden. "Türkistan külliyatı", 1867, C. IV.

[349] Beylerin (kadıların) şiirleri ile özlü sözlerinin dizisi. Zhakapov tarafından toplanmış, s. 203 (el yazısı). Almatı'daki Puşkin adındaki devlet kütüphanesinde korunmakta, el yazısı bölümünde.

[350] Tavarih- Hamse- Şahrohi, s.10-11.

[351] Nalivkin V.- Hokand Hanlığı'nın kısa tarihi, Kazan, 1886, s.144.

Açgözlü planları bakımından genç Âlim Han, Hiva hanlarından eksik kalmamıştır. Âlim Han'ın yönetimdeki ilk yılları hakkında Nalivkin *"Âlim Han elindeki ile yetinmenin yanısıra kendi hâkimiyetini daha nasıl büyütmesi gerektiğini düşünerek ve bunun için gerekli olan serveti nasıl arttırabileceğini hedefleyerek, işgal politikasına başladı."*[352]

Âlim Han zamanında, Hokand Hanlığı'nın toprakları genişlemeye devam etti. O, işgal etme siyasetine Orta Cüz Kazaklarının mekânlarından, topraklarından başladı. Çimkent, Sayram ve Kuram'ı işgal etti. Âlim Han seferlerine yerel halkı yok etmekle başlamış bundan dolayı da ona, "Zalim" Şir-Gara (Gaddar Kaplan) adları verilmiştir. Âlim Han'ın Çimkent, Türkistan ve Evliyaata bölgelerine yaptığı seferler hakkında imam Âlim-Muhammed Hacı şunları ifade etmektedir:

... عالم خان قوشون ایلان تاشکنددین جوناب ایکی کونده
چمکند شهرینه کیلب شهرنی اطراف‌لاب قونوب مخاصره ایلاب
قورغاننی اطراف جوانبی‌دین توب میلتق جزایراتا باشلاب
دورلار مدة یکرمه کون شهرنی قماب هرکون اوروش آتیش
بولب چپاول عسکرلار دشت صحرالارده‌گی ایلاتیه‌للرنی تا اولیا آتا
و ترکستان اطراف‌لاریغه‌چه بازیب تالان تاراج ایلاب کوزکه
کورونکان خواه حیواناات و خواه آدم همه‌سینی اولجه اسیر قیلیب
تلاب اولدوروب کیلتورار ...

"Âlim Han askerleriyle beraber Taşkent'ten ayrıldıktan iki gün sonra Çimkent'e geldi. Şehri kuşatarak ateş etmeye başladılar. 20 gün boyunca savaş devam ederken kuşatma da aynı şekilde devam etmiştir.(s.158)

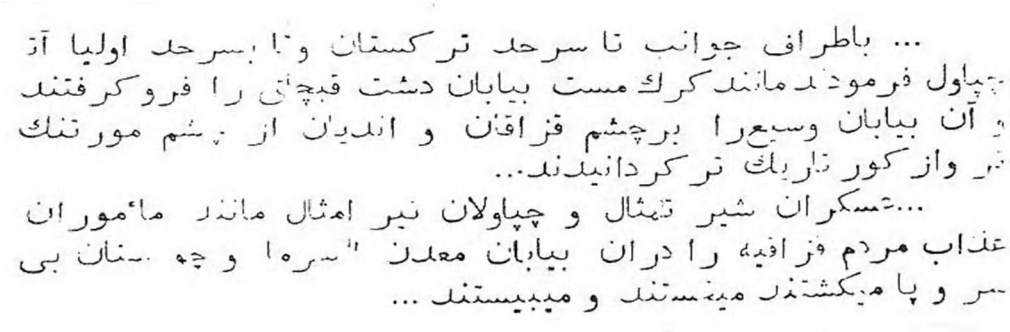
Askerler Deşt-i Kıpçak bozkırlarında yerleşen Evliyaata ve Türkistan şehirlerine gelerek adamları öldürmeye, böylece hayvanları ele geçirme ve yağmalamaya devam ettiler" [353]

Âlim Han'ın merhametsizliği hakkında *"Taarih Şahruki'nin"* yazarı da bahsetmiştir. O da şunları anlatmaktadır:

---

[352] Aynısı, s. 75.

[353] Molla Âlim Mahmud Hacı.-Türkistan tarihi (Özbek dilinde), Taşkent, 1914. ملا عالم محمود خاجی-«تاریخ ترکستان» ۷۴ بیت.

... باطراف جوانب تا سرحد ترکستان و تا بسرحد اولیا آ
چپاول فرمودند مانند کرک مست بیابان دشت قبچاق را فروگرفتند
و آن بیابان وسیعرا برچشم قزاقان و اندیان از پشم مورتنك
تر واز کور تاریك تر گردانیدند...
...عسکران شیر تمثال و چپاولان نیر امثال مانند مأموران
عذاب مردم قزاقیه را دران بیابان معدن "سرما و چه ستان بی
سر و پا میکشتند مینستند و میبیستند ...

"Han'ın emriyle Türkistan ve Taşkent yakınlarına seferler düzenlendi. Aç kurt gibi gözleri doymayan han askerleri Deşt-i Kıpçak bozkırına girerek, geniş bozkırı Kazaklar için dar koğuşa, karanlık zindana çevirdiler… Kaplana benzeyen atlı askerler Kazakları keserek, dünya mülklerini hiç bırakmadan talan etmek için Kazakların bozkırlarından rüzgâr gibi geçtiler."[354]

Hanlık kurulduğu yıllarda Âlim Han at üstünden inmeden birçok savaşa katıldı. Hodjent ile Uratöbe'ye birçok kez seferler düzenledi. Özellikle Âlim Han Hodjent'e yaptığı seferde çok kan akmıştır. Âlim Han'ın damadı Hacı Muhammed Hâkim Han Töre (Muhtahab-ut-Tavarih'in yazarı) Hodjent seferi hakkında *"Ceyhun'un (Sırderya) suyu akan kandan dolayı nar suyuna benzedi", "zaferin esintisi Âlim Han'ın yüzüne rüzgâr gibi esti. Yunus hoca ise mülkünü, askerini ve hazinesini almadan Taşkent'e kaçtı"*[355] demiştir.

Âlim Han, Taşkent'e iki defa sefere çıkmıştır. XVIII. yüzyılın sonunda Taşkent'i, meşhur Taşkentli şeyh Aptuarın soyundan gelen Yunus hoca yönetti. (s.159) (Şeyh: Haven-i Tahur: Dürüst İnsan). Taşkent beyleri arasındaki karşılıklı tartışma Âlim Han'ın Taşkent'i işgal etmesine yardımcı oldu. İşgal edildiği günden beri Taşkent, Orta Asyalı hanlıklar arasındaki kavga ocağına dönüştü. Bu dönemde Rusya'nın Orta Asya'yla ticaretinde aracılık rolünü üstlenen Taşkent büyük bir ticaret merkezi haline geldi.

Âlim Han'ın bitmek bilmeyen askerî seferleri, halk üzerinde çok etkili bir hâl oluşturdu. Bu durum halk arasında itirazlara yol açtı. Nalivkin, bu durum hakkında

---

[354] Molla Niyazi Muhammed Ben Aşur.- Taarih-Şahruki (Farsça), s.77.
ملا نیاز محمد بن ملا عشور محمد خوقندی ــ «تاریخ شهرخی» 75 به‌ت.

[355] Hacı Muhammed Hâkim han Töre- Muntahab-ut-Tavarih. Arkeolojiyle ilgilenen Türkistan dernek üyeleri toplantılarının protokolleri ve onların ilanları, XVII, Taşkent, 1913, s. 107.

şunları dile getirmiştir: *"Âlim Han'ın bütün derdi savaşmaktır, diğerlerine göre ise savaşın hiç önemi kalmamıştı. Onlar için hanın istila etmeye hevesli olması onun kendi uğraşı gibi görünmekte ve bunun halk için hiçbir faydası bulunmamaktaydı. Han zamanını, paralarını da boşa harcıyor, sık sık da insanları öldürüyordu."*[356]

Bir uğursuz seferden sonra Âlim Han'ın taraftarları onu bırakıp gittiler, 1809'da ise onu öldürdüler. *"Taarih-Şahruki'nin"* yazarı onun ölümüne şiir yazmış, şiirde halkın Âlim hana duyduğu öfkesiyle nefreti anlatılmış.

شهی کر کند تکیه بر تیغ تیز
زپهلوی او یگذرد همچو بیز
سزا وار تیغ است هر تیغ زن
مزن تو کسی را وخونت مریز

Eğer han hâlâ kılıcına güveniyorsa,

Bir gün o kılıç kendi başını da alabilir,

Kılıçlarsan insan şüphesiz ki ölür,

Kimseye dokunma, suçsuzun kanını dökme.[357]

Âlim Han'ın mirasçısı kardeşi Omar oldu(1809-1821). O kendi döneminin en akıllı insanlarından biri idi. Omar Han ünlü şairleri kendi etrafında toplamıştır, hatta hanımlarının içinde en farklı olanı şair Nadira idi. O din adamlarını kendi himayesi altına aldı, onun içinde ona *"Emir-El-Muslemin"* (dindarlar hükümdarı) denildi. Saray şairleri onu halkını düşünen adam diye Omar Han'ı çok övdüler. (s.160) Gerçekte ise, işgal edilen komşu halklar bir yana, yerli halkların da onun yönettiği dönemde kaderleri düzelmedi. Omar Han Hokand Hanlığı'nın sınırını epey bir büyüttü. O önce Orta Cüz Kazakları ile Alatav civarındaki Kırgızlara göz dikti. Onun döneminde Türkistan şehri

[356] Nalivkin- Hokand Hanlığı'nın kısa tarihi, Kazan, 1886, s. 91.

[357] Molla Niyazi Muhammed Ben Aşur Muhammed-Taarih -Şahruki. ملا نیاز محمد بن ملا عشور محمد خوقندی ـ «تاریخ شیرخی» 40 بەت.

tamamen işgal edildi. Şehri işgal ettiği için Omar Han büyük toy (davet) yapıp, Hoca Ahmet Yesevi camisine gitti ve bütün şeyhlere saygı duruşunu gösterdi. Türkistan bölgesinin yeni hâkimi olarak ta Şaih-i Badal seçildi.

Sırderya, Şu ve Sarısu nehirleri civarında konargöçer hayat süren Kazak boylarına Hokand'ın etkisinden korumak niyetiyle Janakorgan, Jülek, Akmeşit, Kümiskorgan, Şımkorgan, Koskorgan ve başka da kaleler inşa edildi. Böylece Sırderya nehrinin Hokand kalelerinin inşa edildiği orta yeri, Hokand'ın sınır bölgesi sayıldı onu da Akmeşitli Kaşkar'ın gelecek sahibi Jakıpbek yönetti. Jakıpbek Taşkent kusbegine bağlı olduğundan, ona Akmeşit bölgesinde konargöçer hayat süren Kazaklardan toplanan vergiyi vermeye zorunluydu. Halktan vergi toplamak feodal yağmacılığa dönüştü. Bu konu hakkında Ladıjenski *"Jakıpbek etrafında kurnaz çapulcuları toplayarak Sır'ın sağında konargöçer hayat süren Kırgızlara saldırılar düzenlemeye başladı. Böylece her fırsatta onların malını ve dünya mülkünü ellerinden alarak, hepsini Hokand pazarlarında satarak açgözlü Nurmuhammed Kusbegi ile kendi cebini parayla doldurdu"*[358] cümlelerini dile getirmiştir.

Büyük Cüz boylarının çoğu Hokand Hanı'nın hâkimiyeti altında idi. Bu meseleyle özel olarak uğraşan Y. Yujakov'un bilgilerine göre, Hokand'a tabi olan Kazak boyları şöyledir: Bestanbalı, Sıygım, Şımır, Janıs. Bestanbalı boyu Istı, Oşaktı, Şapıraştı, Jalayır ve Sırgalı adlı kollardan oluşuyordu. Bu boyların nerede yerleştikleri ve sayısı hakkında Y. Yujakov'un delillerine dayanarak bizim yapmış olduğumuz tablodan görebiliriz[359]: (s.161)

[358] Özbekistan SSC'nin Merkez Tarih Arşivi, v. 715, ç. 14, s. 9-10. "Hiva ve Hokand hâkimiyetindeki çalışmaların son dönemdeki durumu hakkında 1852 yılı ve 1853 yılının başında alınan bilgilere dayanarak yazılan notlar."

[359] Yujakov Y.- Orta Asya'da bulduklarımız, II, Çimkent Bölgesi. "Oteçestvennie Zapiski", 1867, №7, s. 459.

Tablo 10: Hokand Hanlığı'na Tabi Olan Kazak Boylarının Yerleştiği Yerler

Boy adları	Çadır sayısı	Yazlık ve kışlık yerleşkeleri
Bestanbalı	35 bin	Şu Nehrinin sol kıyısında, Karakum kumluğu yakınlarında kışı geçirerek, Karatav'ın dağ yamaçlarında konargöçer hayat sürdü.
Şımır	9 "	Şu Nehrinin sol kıyısında, İtkeşu yakınlarında yerleşerek, Arıs ve Boralday Nehirleri kıyılarında konar-göçer hayat sürdüler
Sıykım	5 "	
Janıs	7 "	Kazıkurt Dağının yakınlarında ve Keles Nehri kıyılarında kışı geçirerek, Aksu, Sayram ve Bodam nehirleri kıyılarında konar-göçer hayat geçirdiler

Hokand hanlarının Büyük Cüz ile Kırgızistan'daki istila politikasını sadece feodal yağmalama amacı güderek gerçekleştirme konusunda çekimser kaldılar. Çünkü işin diğer bir ucunda ticari çıkarlarını da düşünmüşler. Hokand ve ona bağlı olan Taşkent, Andican şehirleri coğrafi durumuna göre çok önceden ticaret merkezine dönüşmüştür. Burada Taşkent şehri, Rusya ve Kazak bozkırıyla Orta Asya ticaretinin merkezi haline gelerek, aynı zamanda da Kulca ve Şaveşek'le ticaret yapan memleketlerin yollarının kesiştiği yerde yerleşmiş idi. Büyük Cüz'ün ve Alatav civarındaki Kırgızlarının önemli kervanlarının geçtiği topraklar, Hokand hanlarının işgal etme hareketlerinin neden başladığı konusunda da bir belge olduğu malumdur. Bununla birlikte bu bölgelerin kendisi de ticaret ilişkilerinde önemli bir yere sahip oldukları da belli. Padişah hükümeti işgal edene kadar Büyük Cüz Kazakları aslında Hokand Hanlığı'yla ticaret yaptılar.

Hokand beylerinin Büyük Cüz ile Alatav Kırgızları toprağının işgal ettiği bölümüne ticaret merkezlerini ne sebeple açtıkları buradan da anlaşılır. Mesela, Pişpek kalesinde Hokandlıların 1000'e yakın ailesi vardı, burada aralıksız pazar yeri kuruldu.

Tokmak köyü yakınında da 200'e yakın Hokandlı yaşadı, onlar da yerli halkla ticaret yaptılar. Hokand beyleri, buradan geçen kervanlardan daima gümrük vergisini aldılar. Kendi tekel durumlarını korumak için silahlanmış Hokand muhafızları olan özel bürokratları yanlarında bulundurma hakkına sahip oldular.

Omar Han döneminde Hokand Hanlığı, sadece Sırderya Kazakları, Sayram ve Çimkent'i değil ayrıca Türkistan ve Evliyaata'yı da yönetimi altına almıştı. Hokand Hanlığı'na bağlı olan Kazaklar çok ağır vergilere maruz kaldılar. Kazaklardan alınan vergiler, maldan alınan zekât ve tarımdan alınan haraç olarak iki kısma ayrıldı. (s.162)

Hokand Hanlığı için en kazançlı getiri, zekât toplamak idi. Hanlık, sadece Çimkent eyaletinden yıllık gümüş akçe hesabıyla 80 bin som almıştır. Y. Yujakov'un[360] belgelerine göre her yıl toplanan zekât aşağıda gösterildiği gibidir:

Bestanbalılardan 8.000'den 10.000 koyuna kadar,

Sırgalılardan 6.000'den 8.000'e

Sıykımlardan 2.000'den 2.500'e

Şımırlardan 2.000'den 2.500'e

Janıslardan 2.000'den 2.500'e kadar.

Zekât toplama baharda başlardı. Bozkıra önce yiğitler gönderilir; onlar, zekât toplayıcılar gelmeden önce ellerinde bulunan malların hesabını yaparlar ve ona göre en iyi koyunları seçerlerdi.

Haraç, tarımla uğraşanlardan toplanırdı. Tohum serpilen yerin genişliği "Takıp" ile ölçülüyordu. Bir takıp, 1/6 hektara eşitti. Bu takıpa 12 gümüş para değerinde (120 ruble) buğday serpildi, yani 78 funt (31941 gr), koş'a (değirmen) 3'ten 5'e kadar batman (1260 funt – 515970 gr) serpildi. Her bir koşta 15'ten 20'e kadar takıp vardı. Y. Yujakov'un belirttiği gibi, Hokand beyleri her bir koştan haraç adıyla 40'tan 70 puta kadar buğday aldılar. Ancak Hokand Hanlığı'nın vergi toplayıcıları bu vergilerin belirlenmiş geleneksel tertibini, düzenini hiçbir zaman korumadılar. Sırderya Kazaklarının Başkanı, Kurul Kâtibi, O. Y. Osmolovski şunları dile getirmektedir:

[360] Yujakov Y.- Orta Asya'da bulduklarımız, II, Çimkent bölgesi. "Oteçestvennie Zapiski", 1867, №7, s. 763.

"Malın kırkta birini almayı, Müslüman hukukuna tam zıt olarak çeşitli yollarla her yıl almayı alışkanlık haline getiren Hokandlılar, her aileden 6 koyun, zengin Kırgızlardan ise 12 koyun almaktaydılar. Burada, baş mültezim (zekât toplayıcıların başı) ve onun yardımcılarına yapılan yardımlar hesaba katılmamıştır. Tarımla uğraşanlardan, Hokandlılar ürünün üçte birini, kale yakınlarında konargöçer hayat süren bazı Kırgızlardan da tahıl şeklinde alınan haraç yerine pişmiş ekmekle dar ve bulamaç alıyorlardı. Vergiyi odun, kömür, biçilmiş ot şeklinde almak da haraç olarak sayılmaya başlandı. Her ocak (aile) başından her yıl 24 çuval kömür, 4 balya saksaul ve 1.000 bağ ot ile kamış alındı."[361] *(s.163)*

Kazaklara zekât ile haraçtan başka da zorunluluklar yüklendi. Örneğin, Kazaklar toprak işleme, bahçe bakımı yapma ve kale duvarlarını sağlamlaştırma konularında zorunlu idiler. Askerî harekât zamanında her bir Kazak, Hokand Hanlığı'na gelerek askerlik yapmakla yükümlüydüler. Ayrıca, bu hizmet için Kazaklar herhangi bir ücret de alamıyorlardı.

Hokandlılar, Kazakları çeşitli sebeplerle yağmaya uğrattılar. Onlar her şeyin bir yolunu buldukları konusunda da İ. Kraft'ın, bir Kazak'ın söylediklerinden aktardığı bir hikâye var. Vergi toplayan Hokandlıların ne kadar hilekâr olduklarını anlamak için bu hikâye, güzel bir örnek olacaktır.

"Vergi topladığı sırada bir Kazak ile karşılaşan mültezim(vergi toplayıcı), onun yüzündeki çiziği görünce durur ve sorar:

-Yüzünü nereye çizdirdin?

-Kamışlığın arasından geçerken çizildi, diye cevap verir, Kırgız.

-Şimdi ben senin düşmanını yok ettim der, vergi toplayan kişi kesilmiş kamışı göstererek,

-Bunun için bana bir koyun vermek zorundasın, der.

Bir diğer hikâye de şöyledir:

[361] Zıkov S.- Aral denizi ile Sırderya nehrine Rusların iyelik edeceklerini kanıtlayan deneme. 1847'den 1862'e kadar. "Morskoi Sbornik", №6, 1862, St. Petersburg, s. 308.

Kırgızlar, Hokandlı bürokrata atlarıyla eşlik ederken, bir Kırgız'ın atı tökezleyip düşer. Bürokrat o sırada:

-Atın niye düştü? diye sorar.

Kırgız rahat bir şekilde cevap verir.

-Tepeciğe sürtündüğü için düştü.

-O tepeciği göster, der bürokrat. Aklında hiçbir şey olmayan Kırgız, o tepeciği bulup gösterir. Bürokrat kılıcıyla tepeciği devirir ve Kırgız'a;

-Bana bir koyun borçlusun, senin çıktığın seferde yoluna çıkan engeli yok ettim, der"[362]

Hokand Hanlığı'nın yönettiği sıkıntılı seneleri halk hiçbir zaman unutmadı. Nayman Kadısı Jankisi Hokand Hanı'na arzusunu bir destanla şu şekilde belirtir:

Selamün aleyküm, Hanım benim,

Önünde duran sadık biriyim.

Dilekçemi kabul buyurun!

Dilekçemde yalan varsa eğer,

İşte size canım, benim.

Bize gönderdiğin zekât toplayan Zhuzbay, (s.164)

Merhametsizliği sayesinde,

Halkı çok zor durumda bıraktı.

Ve onun yanında arkadaşı

Karatamır Dadan var.

[362] Kraft İ.- Kırgızların geçmişinden. "Turgay gazetesi", №21, 1903.

Onun peşinden giden

Şonmurun ve Tölegen dâhil

Kırk-otuz kadar adamı var.

Atlarına yem vermek için

Altı şeritten oluşan torba kullanır;

Vergiyi harçtan bile alırlar.

"Keusen" diye alırlar,[363]

"Orta zekât" diye alırlar,[364]

"Kuşak zekât" diye bile alırlar.[365]

Ağır baskılara maruz kalan Kazaklar, yöneticilere karşı birçok kez ayaklanmaya çalıştılar. Omar Han'ın, hanlığı idare ettiği son yıllarda ayaklanama daha da artmaya ve çoğalmaya başladı. Hokandlı vergi toplayıcı Seydukul Bey, Deşt-i Kıpçak bozkırına geldiğinde Türkistan, Çimkent, Sayram ve Evliyaata yakınlarında yaşayan Kazaklar arasında ayaklanma başlamıştı.

Ayaklanmayı, Tentektöre yönetmekteydi. Onun etrafında toplanan 12 bin Hokand askeri, kaleleri kuşatarak şehirleri tek tek aldılar. Ayaklanmanın başlangıç zamanı hakkında Nalivkin *"Kırgızlar (Kazaklar) Hokand Hanlığı'ndan ayrılmayı düşünmekteydiler. Bu yüzden de ayaklanmayı komuta edecek ve Omar Han'a karşı askeri bir harekâta başlamak için Tentektöre'yi çağırdılar. Türkistan yakınlarında, Tentektöre'nin hâkimiyeti altında 12.000 Kırgız askeri toplandı"*[366]

Ayaklanan Kazaklar, Hokand kalesi olan Sayram'ı işgal ederek, merkez haline getirdiler. Ayaklanma civardaki yerleri de kapsamaktaydı. Ayaklanmacılara daha sonra

[363] Keusen- Sır'daki işçiler arasında uygulanan, harman için gelen herkese iyi dilekler dileyerek ekmek verildiği bir gelenektir. Hokand yönetimi Kazaklara iyelik ettiği sıralarda, bu eski geleneği kullanarak, keusen adıyla işçilere bu geleneği uyguladılar

[364] Utra-zekât- güçlendirilmiş zekât.

[365] "Zapiski Orenburg. Otdela İmper. Russk. Geogr. Ob-va", I. Baskı, Kazan, 1870.

[366] Nalivkin V.- Hokand Hanlığı'nın kısaca tarihi, Kazan, 1886, s. 119.

Çimkent, Evliyaata ve başka da şehirler katıldı. Hokandlıları korkutmaya başlayan bu ayaklanmaya karşı Omar Han, birtakım önlemler almaya mecbur oldu ve ayaklanmacılara karşı Abul Kalım Atalığın yönetimindeki askerleri gönderme kararı aldı. (s.165)

Hokand askerlerinin yaklaştığını öğrenen ayaklanmacıların yöneticisi Tentektöre, askerleri iki gruba ayırarak bir gruba kendi liderlik ederek Sayram kalesine yerleşirken diğer grubu da Çimkent kalesine yerleştirdi.

Hokand askerleri bu şehirleri ablukaya aldılar. Onlara karşı direnen ayaklanmacılar uzun süren bir ablukadan sonra, yemek ve içecekleri bitmesinden dolayı silahlarını bırakarak teslim oldular.

Buna benzer ayaklanmalar Alatav civarındaki Kırgızlar arasında da meydana gelmiştir. Mesela, Ketmentöbe bolısında Kırgızların üç boyu, Bağış, Sayak ve Satık boyları ayaklanmışlardır.[367]

Omar Han, Hodjent, Uratöbe, Zamin'e doğru tekrar birkaç sefer düzenledi. O, yine başarılı bir seferin ardından birçok yardımcısıyla beraber Margelan ve Andican taraflarına ava çıkmaya karar verir. Ancak ava hazırlık sırasında Omar Han, rahatsızlanır ve çok geçmeden vefat eder (1821)

Omar Han'ın vefatından sonra tahta genç oğlu Madeli Han (Muhammed Ali – 1822-1842) oturdu. Madeli Han döneminde hanlığa ait bölgeleri yöneten kusbegilerin rolü daha da güçlendi. Kusbegilerin merkezî hükümete karşı bağımsızlığını, Madeli Han'ın kendisi de belirtmiştir. O, onlardan biri olan Kuli Kadı Han hakkında açıklama yaparak *"Ben Han Kuli Kadı'ya bütün hanlığı çoktan verdim, o yüzden istediği her şeyi yapabilir."*[368]

Taşkent Kusbegi de Hokand Hanı'nın idaresini sadece sözlü olarak kabul etti. Madeli Han'ın yerine devleti, naipleri idare etmeye başladılar. Bütün işgal edilen topraklar, onlardan vergi alabilmek amacıyla kusbegilere verildi. Büyük Cüz'ün işgal ettiği toprakların bir bölümü ve Sırderya yakınlarındaki Kazak toprakları, Taşkent

[367] "Kenesarı ve Kırgız Manapları" başlığı.
[368] Nalivkin V.- Hokand Hanlığı'nın kısaca tarihi, Kazan, 1886, s. 131.

şehriyle beraber, Taşkent Kusbegi'ne verildi. Bunun için de o, her sene 20 bin gümüş para ödemeye zorunlu oldu.[369]

Taşkentli Kusbegi, halktan vergiyi daha çok almaya çalıştı. Yazdığı mektupların birisinde o, kendisine tabi olanlara şunları dile getirmekteydi: *"Hanımız, Hokand eyaletinin aşağı tarafında yaşayan birkaç Karakalpaklılar ile diğer halkları ve İle nehri kıyısındaki Kırgızları benim yönetimime geçirerek, bu halklarla ilgili bütün işleri çözme yetkisini bana verdi. Bununla beraber Büyük Ordadaki Kırgızların birkaç bolısı bizlere bağımlı olmuştur"*[370]*(s.166)*

Büyük Cüz Kazakları ile Sırderya kıyısındaki Kazakların Taşkent Kusbegi'nin idaresi altına geçmesiyle vergi baskısı daha da arttı. Taşkent Kusbegi sadece Büyük Cüzü değil Orta Cüz Kazaklarını da himayesi altına almak istiyordu. Bu düşüncesini, amacını gerçekleştirebilmek için kâfirlere karşı "gazavat" (kutsal savaş) sloganıyla Ruslara karşı mücadelede, Kazaklara yardım bahanesiyle harekete geçti.

Kazak boylarına yazdığı mektubunda O; *"İlk isteğim, Rus kanıyla aksakalımı kırmızıya boyamaktır"* yazmıştır.[371]

Kazaklar, Kudiyar Han'ın (1845-1875) döneminde ve Hokandlıların idaresi altında zorluklar çektiler. Kudiyar Han, 10 yaşındayken tahta geçti. O, yönetimi ele alacağı sırada saray civarında büyük tartışmalar yaşandı. Herkes kendi adamını Han olarak yönetime getirmek istiyordu.

Onun yönettiği dönemde ağır baskıya sadece Kazaklar değil, yerli işçi ve halk da maruz kaldı. Tarihçi Petrovski, Hokandlı birisinin söylediklerini şöyle anlatıyor: *"Bizde her şey için, dükkânda bekçi olsak bile bekçilik için, pazar yerinde kendi arabamızla beklesek bile pazardaki yer için, satın alınan sülük, satılan odun ile sabun için de ücret alıyorlar. Han'ın işlerini birçok kişi yapıyor ve bunun karşılığında onlara ücretsiz yemek bile verilmiyor. Hatta yemek için onların kendilerinden para alıyorlar. Ey*

[369] Moskova'nın Merkez Askeri Tarih Arşivi, ç. 1132, s. 15-17.
[370] Moskova'nın Merkez Askeri Tarih Arşivi, ç. 1117, s. 14-15.
[371] Moskova'nın Merkez AskeriTarih Arşivi, ç. 1132, s. 3, Sibirya Kolordu Komutanı Korgeneral Sulima'nın Taşkent kusbegi hakkında Askeri Bakan Kont Çernişev'e yazdığı raporundan, 1834.

Tanrım koru bizi, eğer orada çalışan birisi işini doğru yapmazsa, bulunduğu yerde öldürülür veya canlı canlı toprağa gömülürdü."[372]

Kudiyar Han'ın doyumsuzluğu bununla da sınırlı kalmadı. O, ayrıca faizcilikle de uğraştı. Birçok tüccar ajan tutup tekelleşen işlerin ürünlerini satmakla uğraştı. Mesela, Kudiyar Han develerini özel bürokratlara güttürmüştür. Bu develerin bir kısmı Fergana pazarına han tuzunu taşımak için kullanıldı. Birçok tüccar da hana ortak olmuşlardır.[373] (s.167)

Kazakların Rusya ile ilişkilerini araştırdığımızdaki gibi şimdi de onların Orta Asyalı hanlıklarla olan ilişkilerini araştırdığımızda da Kazakların işçi toplumu ile onlara komşu olan Orta Asya milletlerinin durumunda da ortak bir noktanın olduğunu anlayabiliriz. Sömürge çeşitleri birbirine benzemese bile aynı türden idi. Orta Asya milletleri de kendi boy beylerinin ağır baskıları altında kaldılar. Burada, güneyde tıpkı Kazakistan'ın kuzey sınırındaki gibi, milletlerin arasında birbirine yakınlaşması için önlemler alındı. Ancak egemen sınıfların amacı halkı yakınlaştırmak değil de onları birbirine karşı düşman yapmaktı. Özellikle Kazakların içinde bulunduğu durum çok ağırdı. Onların bağımsızlıklarının tehlikede olması iki yöndendi. Güneyde Hokand ile Hiva Hanlıkları, kuzeybatıda ise imparatorluk tarafından.

Tabi ki Kazakistan için Orta Asyalı hanlıklara veya Rusya'ya tabi olmanın sosyal nedenleri hiç de aynı olmadı. Feodal savaşlarla ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklar sebebiyle huzursuz bir ortam içine giren Hokand ve Hiva gibi memleketlerin yönetimi, Kazakları ne toplumsal olarak ne de ulusal olarak sosyal yapısını yükseltmekte bir icraat gösteremezdi. İmparatorluğun içine katılmak, Kazakları toplumsal ve sosyal yapıyla yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma sonucunda birçok zorluklar geçirmelerine rağmen, halk toplumunun uyum sağlama ve toplumsal gelişim konularında söz sahibi olacağı su götürmez bir gerçektir.

Ancak iki tarafında agresifliği siyasi bağımsızlıktan tamamen kopma tehlikesini getirdi. Kazakların 30-40'lı yıllarındaki asıl görevi kendilerinin millî duygularını korumak için mücadele etmek… Ayrıca bu durumu sağlayabilmek için de her iki

[372] Petrovski N.- Hokand Hanlığı'nın denemeleri, "Vestnik Evropy", X. Kitap, 1875, s. 745.
[373] Nalivkin V.- Hokand Hanlığı'nın kısaca tarihi, Kazan, 1866, s. 201.

meydanda, Rusya Padişah Hükümeti ve Orta Asyalı hanlıklarla mücadele etmesi gerekir.

Bunun gibi bir mücadeleyi de Sultan Kenesarı Kasımov başlatmış ve yönetmiştir. (s.168)

2. BÖLÜM KENESARI KASIMOV'UN BAŞLATTIĞI MİLLİ MÜCADELE

5. KISIM KENESARI AYAKLANMASINI MEYDANA GETİREN GÜÇLER

Kazakların, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gerçekleşen bütün ayaklanmalarından farklı olarak Kenesarı ayaklanmasının en büyük özelliği, bu ayaklanmaya üç boydan (ulu, orta, küçük) halkın katılmış olmasıdır. Onlar mücadeleye birden kalkışmamış, diğer bölgelerde oluşan ayaklanmalar gibi birden alevlenip bastırılmamıştır. Diğer bölgelerdeki ayaklanmaların çoğu bastırılmasına rağmen, Kenesarı ayaklanması ilk yıllarında bile yavaş yavaş halk tabanını içine alarak, bütün halkın başkaldırdığı bir ayaklanmaya dönüşmüştür.

Ayaklanmanın bütün toplumla birleşmesi sonucunda geniş bir alanı kapsaması ve siyasi niteliği Kenesarı ayaklanmasının kendine özgü bir özelliğidir diyebiliriz.

Kenesarı ayaklanmasına önemli olarak sayabileceğimiz Kazak boylarının hemen hemen hepsi katılmıştır. Bunu resmi arşiv belgelerinden alınarak yapılan halen de eksikleri bulunan bilgileri kullanarak yapmış olduğumuz aşağıdaki tablodan inceleyebilirsiniz.

Tabloda, bağımsız boylar ve onların içinde ayrılmış diğer kolların isimleri, ayaklanmaya katıldıkları seneler ile gösterilmiştir. Bunlar, Büyük Cüz ve Orta Cüz'ün önemli boyları, Kenesarı hâkimiyeti altında birleşerek, ayaklanmaya 1838'den beri katılagelmişlerdir. Kazak boylarının 1838'den itibaren ayaklanmaya katıldıklarına dair bulunan resmi belgelerin düzensizliği sebebiyle, bu durumu kanıtlayan belgelerden daha çok tanıkların vermiş oldukları ifadeler doğrultusunda kayda geçmiş belgeler ile gösterebilmekteyiz. Tabloyla ilgili anılarda adı geçen boyların ayaklanmaya katıldıklarını doğrulayan kimselerin şahitliklerini, bürokratların dönemle ilgili yorumları ve Kenesarı taraftarlarının delillerini gösterebiliriz. (s.169) İşte bu nedenle

Kıpçakların, mesela 1838, 1839, 1841, 1844 ve 1845 yıllarında adı geçer. 1842-1843 yıllarında onların ayaklanmaya katılmalarıyla alakalı belgelerin elimizde bulunmayışından dolayı tabloda bu dönem hakkında bilgi verilememiştir. Belki de onlar mücadeleye devam etmiş olabilirler, ancak bu dönemdeki mücadele hakkında elimizdeki delillerden hiçbir şey bulamıyoruz.

Tablo 11: Kazak Boylarının Ayaklanmaya Katıldıkları Yıllar

Boy Adları	Yılları	Şahit	Bulunduğu Kaynak
Kıpçak	1838	Balta Pnaev'in ifadesine göre	KSSC'nin Tarih Arşivi, v.4, ç. 1967, s.1.
Tabın «	«	«	«
Karavıl (Arğın)	«	Esir "Lobanov'un" ifadesine göre	Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, Askerî Bakanlık Vakfı, ç.1161, s. 29-230.
Kozğan (Arğın)	«	«	«
Alşın/ Jappas	«	Adı bilinmeyen bir bürokratın ifadesine göre	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç.179, s.121.
Jağalbaylı	«	«	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç.140, s.20.
Şömekey	1839	Adı bilinmeyen bir tüccarın ifadesine göre	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç.2134, s.20-23.
Tabın	«	«	«
Törtkara «	«	«	«
Şekti «	«	«	«
Kıpçak «	«	Gorçakov'un Çernişev'e Raporu	Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, Askerî Bakanlık Vakfı, ç.1161, s.63-64.
Jappas «	1840	«	Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, Askerî Bakanlık Vakfı, s.206.

Kıpçak	1841	Kenesarı'yı ziyaret eden Kölebay Kukanov'un raporu	KSSC'nin Tarih Arşivi, v.4, ç. 156, s.2-3.
Şömekey	«	«	«
Törtkara	«	«	«
Alşın	«	«	«
Şekti	«	«	«
Tabın	«	Yönetici Sultan Ahmet Jantörin'in raporu[374]	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2231a, s.36-37. (s. 170)
Kıpçak	«	Kenesarı'yı ziyaret eden horunji Balkoja Janbırşin'in raporu.[375]	Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 4976, s.28-29.
Argın «	«	«	«
Tama	1842	Kazak Federov'un ifadesi.	Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç.1201, s.5-8.
Bağanalı	1843	Kenesarı'yı ziyaret eden Sultan Sanalı Mırzagaliyev'in raporu.[376]	Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v.6, ç.5410, s. 7-8.
Argın	«	«	«
Yukarı ve Aşağı Şekti	«	«	«
Tabın	«	«	«
Tama «	«	«	«
Baybası «	«	«	«
Şekti «	«	«	«
Şömekey «	«	«	«
Jappas «	«	«	«
Alşın «	«	Yazı Yanov'un raporu.	A.Ryazanov, a. g. e, b. II, s.18.
Karavıl (Argın)	«	Şorman Asatov'un ifadesi.	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç.140, s.129-134.
Atıgay (Argın)	«	«	«
Uak	«	«	«
Kerey «	«	«	«

[374] Sultan Ahmet Jantörin'in raporunda Kenesarı'nın taraftarları olarak yalnız Tabın boyu değil, ayrıca Şömekey ve Törtkara boyları da gösterilmiştir.

[375] Horunji Balkoja Janbırşin'in bu raporunda Kenesarı'nın taraftarları olarak Argın boyu hariç Alşın ve Kıpçak boyları da gösterilmiştir.

[376] "Toplamış olduğum bilgilere göre öğrendiklerim: Kenesarı'nın çevresine Kazaklardan oluşan 5000'e yakın köy var, onlar: Baganalı, Argın, Yukarı ve Aşağı Şekti'nin iki kolu, Tabın, Tama, Baybası, Şekti, Şömekey, Jappas ve başka da boylardan gelmekte" (Sultan Sanalı Mırzagaliyev'in ifadesinden).

Törtkara «	«	Askeri starşın Lebedev'in raporu.	Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç.1201, s.59.
Jagalbaylı	«	Askeri bakan Çernişev'e bilgilendirme mektup.	Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç.1201, s.68. (s.171)
Törtkara	1844	Orenburg Askeri Valisi Obruçev'in Askeri Bakan Çernişev'e gönderdiği raporundan.[377]	Serebrennikov. Türkistan bölgesi, C.V, s. 30, Taşkent, 1914.
Karakesek (Nazar Bölümü)	1844	Orenburg Askeri Valisi'nin Askeri Bakan Çernişev'e gönderdiği raporundan.	«
Şekti	«	«	«
Alşın	«	«	«
Argın	1844	Aynısı	Aynısı
Kabak (Şekti)		Askeri Komutan İvanov'un ifadesinden	Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç.5473, s.76.
Köksalık	«	«	KSSC'nin Tarihi Arşivi, vakıf 64, iş 140, 129-132 sayfalar.
Kozgan (Argın)	«	«	«
Kalkaman (Jappas)	«	«	«
Altay	«	«	«
Kökpak	«	«	«
Temeş	«	«	«
Karpık	«	«	«
Tama	«	«	«
Törtkul	«	«	«
Baltalı	«	«	«

[377] General Obruçev raporunu Orenburg Sınır Komisyonu'nun 12 Eylül 1844'teki belgesine göre hazırladı: "Sınır Komisyonu'nun çalışmalarından alınan belgelere göre, kendi başkanlarına bağlı olmaktan çıkıp, isyancı Sultan Kenesarı Kasımov'a katılan Orenburg bölgesi Kırgızlarının ait olduğu boylar şunlardır: Törtkara, Karakesek, Nazar, Şekti, Kabak kolları Alşın boyundan, Serkeş kolu Argın boyundan, Altay Kalkaman kolu Baganalı boyundan, Baltalı kolu ve Karabas boyunun bir bölümü". KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2547, s. 28.

Argın	1845	Teğmen Gern'in[378] General Ladıjenski'ye raporundan	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2621, s. 941. (s.172)
Törtkara	«	«	«
Şömekey	«	«	«
Tama	«	«	«
Tabın	«	«	«
Bağanalı	«	«	«
Kerey	«	«	«
Kıpçak	«	«	«
Şekti (Arğın)	«	Şokpıt Karabayev'in haberi	KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2651, s. 605-606.
Altın	«	«	«
Elim	«	«	«
Alim	«	«	«

Bu tablonun verilerine dayanarak, Kazakların önemli boylarının ayaklanmaya çeşitli zamanlarda tekrar tekrar katılmalarına (ve ayrılmalarına) karşılık bu boyların tamamımın Kenesarı Ayaklanmasına katıldığı sonucunu çıkarıp savunabiliriz.

Bazı boyların ayaklanmadan ayrılmaları ve ayrılan grupların yerine başka boylardan katılım olması (bağımsız yıllarda) Kenesarı'nın bir cüzün toprağından diğer bir cüzün toprağına göç etmesiyle açıklanırken, ayaklanma bölgesinin değişmesi de aynı nedene bağlı kalmaktadır. Konar-göçer olarak yaşayan ve bulundukları bölgeden ayrılma imkânı olmayan boyların birçoğu, Kenesarı'nın peşin sıra gidemediler. Bu yüzden bazı boylar ayaklanmaya ya geçici olarak ya da hiç katılamadılar. Ancak, biz onların Kenesarı'dan tamamen kopup gittiğini söyleyebilir miyiz? Tersine, Kenesarı'yı kendilerine bir koruyucu ve kollayıcı olarak gördükleri için ilgileri hiç eksilmedi.

Tabloda, Kazakların bazı bilinen boylarının (Aday, Jappas ve Argın) bir bölümü gösterilmemiştir. Bu bir rastlantıdan ibaret değildir. Adı geçen boylar gerçekten de Kenesarı ayaklanmasına katılmamışlardır. Bazıları yaşadıkları toprakların ayaklanma olan yerlere uzaklığından, bazıları ise diğer boylara kıyasla padişah hükümetinden fazla

[378] "Sultan Kenesarı'nın halkı tölengitlerden (1000 kişiye yakın) ve onlara katılan Argın, Törtkara ve Şömekey, Tama ve Tabın boyunun işsiz güçsüz insanlarından oluşmuş, Baganalılar, Kereyler, Kıpçaklar ve Orenburg ile Sibirya bölgelerinin tüm boylarından da adamlar var".

bir baskı görmediğinden dolayı (mesela, Adaylar)[379] katılmazken bazı boylar ise ayaklanmaya ters gözle bakan boy büyüklerinin etkisinden dolayı hiçbir şey yapamadılar (Şegen Musin'in hâkimiyeti altındaki Argın boyunun bir bölümü ile zauryad horunji Cangabıl Tolegenov'a bağlı Jappas boyunun bazı kolları). Diğer boylar ise çeşitli sebeplerden dolayı ayaklanmaya katılmayı istemediler. (s.173)

Öncelikle, bizim üzerinde durmamız gereken, resmî belgelerde Kazak boyları ile bu boyların kollarının birbiriyle karışıp gittiğini bilmek gerekmektedir. Kazakların boya, boylara ve aynı zamanda boyların kollara bölünmesini kimse doğru olarak bilmez. Sadece toplumda bunu şuurunda olan kimseler akılda tutabiliyorlardı. Öyleyse, bu konu hakkında hiçbir fikri olmayan padişah bürokratlarının ve adamlarının yazmış oldukları raporlarda yanlış bilgilerin bulunması bu haliyle doğaldır.

Yukarıdaki tablodan bağımsız Kazak boylarının ayaklanmaya adım adım katıldıklarını görebiliyoruz. Ayaklanmaya katılan boyların sayısı 1843-1845 yıllarında çoğalmaya başlamıştır. Çünkü tam bu sıralarda ayaklanma zirveye ulaşmış, şimdiki Kazakistan topraklarının epeyce bir bölümünü kaplamaya başlamıştı. Yine aynı tablodan gördüğümüz gibi Kenesarı'yı destekleyen boylar şunlardır: Kıpçak[380], Törtkara, Jagalbaylı, Tabın, Tama, Şömekey, Bağanalı, Şekti, Alşın, Kerey, Jappas, Argın ve diğerleri.

Adı geçen Kazak boylarının tamamı Çarlık Rusyası'na karşı mücadele etmemişlerdir. Şömekey, Şömişti ve Tabın gibi boylar Kazak bozkırlarının iç kesimlerinde yaşadıkları için Ruslar ile bir iletişim içine girmemişlerdir. Bu bahsedilen boylar, Sırderya, Kuanderya nehirleri kıyısında ve Kızılkum civarlarında yaşamışlardır. Onlar daha çok Hiva ve Hokand hanlıklarıyla sınırdaş olmaları sebebiyle bu hanlıkların ağır baskıları altında idiler. İşte bu sebepten ötürü, bu Kazak boyları Orta Asya hanlıklarının baskısından kurtulmak amacıyla Kenesarı ayaklanmasına katılmışlardır. Bu durum daha çok Büyük Cüz boyları için geçerlidir (Dulat, Jalayır, Nayman). Ayaklanma merkezi Büyük Cüz'ün lehine değiştiğinde, bu Kazak boylarının

[379] Aday boyu Kazak boylarının içindeki kişi sayısı en çok boylardan biri. Bu boy 20 bine yakın ocaktan oluşuyor. Adaylılar Mangıstav'da, Bozaşı yarımadasında ve Usturt'te kışı geçirmişler.

[380] "Ben tutsak olduğum dönemde Kıpçaklar 1838'den başlayarak Kenesarı iki önemli işte yardım ettiler: ilk olarak, 1839 yılı nisan ayında Orenburg bölgesinin Bey'i Balkozha'ya saldırı düzenlendiğinde; ikincisi ise aynı yıl Kökşetau bölgesi işgal edildiğinde " tutsak Lobanov'un ifadesinden. (Çkalov Devlet Tarihi Arşivi, vakıf 6, çalışma 5071, 100-105 sayfalar.)

Kenesarı'ya katılma sebepleri padişah hükümetinin sömürüsünden ziyade Hokand Hanlığı'nın sömürüsünden cefa çektikleri içindir.

Bazı araştırmacılar Argın ve Jappas boylarının Kenesarı Ayaklanmasına katıldıklarını reddetmektedirler. (s.174) Örneğin; M. İ. Steblin-Kamenskaya, Şegen Musin'in yönettiği Argın boyunun Kenesarı'ya katılmadığını, buna bağlı olarak da 1845 yılına kadar isyancıların arasında Argın boyunun olmadığı gibi bir sonuç ortaya koymuştur. Ancak işin aslı şu şekilde idi: "Argın" boyun genel adıdır ve bu boyun içerisinde Kazakistan'ın değişik bölgelerine yerleşen Karpık, Temeş, Karakesek, Atıgay, Karavıl gibi birçok kolları vardı. Tablomuzdan da gördüğümüz gibi bu boy kolları, ayaklanmaya kendi gayretleri ile katılmışlardır. Evet, Argın boyundan sadece Şegen Musin'in hâkimiyeti altında olanlar, 1845'e kadar ayaklanmaya katılmadı. Ama Argın boyunun bulunmuş oldukları toprakların merkezi bir konumuna padişah hükümetinin kaleleri inşa edilmesiyle, Argınların bu bölümü de ayaklanmaya katılmışlardır.[381] Argın boyunun reisi Şegen Musin hükümet yetkilileri arasında itibarlı birisi olsa da kendisinin izni olmadan, Argın boyunun topraklarına kalelerin inşa edilmesine izin veren yönetici sultanlara karşı kin gütmeye başladı. 1845'te Ahmet Jantörin'e şunları yazmıştır:

"*Siz bana bir altın kolye verdiniz. Boynuma taktıktan sonra ben kıza, kadına döndüm, kadife kaftan giyerek gence döndüm… Altın, gümüş para aldım. Benim toprağıma bozkır sultanı Ahmet kale inşa ederek bana Rus askerlerinden verdi. Ne yapmalıyım? Ben Ahmet'ten razıyım. Sadece başımızı saç ile ağzımızı bıyık ile kapatmak kaldı. Onu da yaparım! Bizim dinimizde, dilimizde bir. Siz bu işin böyle olmasına izin verdiniz. Ben çaresizim. Sizin 'Padişahtan merhamet dileyeceğim' sözünüze biz inanmıştık ama beklenmedik bu olay nasıl gerçekleşti, bilemiyorum. Bence, 'Sen sultanlık rütbeni, ben ise kadılık rütbemi terk etmeliyiz'. Böyle bir atasözü vardır; "Kuş, kanadıyla uçar; kuyruğu ile konar." Biz birlikte bir iş çıkaramadık ve o yüzden ben kendimi mertebeli kadı, seni ise sultan olarak kabul edemem. Ben, Ahmet bizimle konuşur, bize danışır, düşüncelerimizi ortaya koyarız diye düşünmüştüm. Ancak öyle*

[381] "Argınların bütün ordası köyleri ve malları ile birlikte buradan göç ederek, isyancı Kenesarı'nın vahşi Kırgızlarına katıldılar",- Binbaşı Tomilov'un Obruçev'e raporundan. (KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç.2757, s. 243-249, 1846.)

olmadı. Bu yüzden kendime yönelttim soruyu; Niye böyle oldu? Bilemiyorum."[382] (s.175)

Jappas boyu ile ilgili de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Jappas boyunun bir kısmı (Kalkaman), 1838 ve 1843 yılları arasında ayaklanmaya katılarak Kenesarı'yı desteklediler. Kenesarı'yı sadece, Jappas boyundan olan zauryad horunji Cangabıl Tölegenov[383] ile Altıbay Köbekov'un hâkimiyeti altındaki kolları desteklemedi. Kenesarı onların köylerini 1845'te talan etti. Bu belgelere dayanarak hükümetin resmi mektuplaşmasında Jappas boyunun ayaklanmaya katılımını reddederek Kenesarı'yı Jappas boyunun düşmanı olarak göstermektedir. Bunun gibi düşüncelerin esassız olduğunu belgelere bakarsak açık bir şekilde anlayabilirsiniz.

Kenesarı'nın, Jappas boyuna birtakım saldırılar başlatmış olması konusunda şöyle bir olay anlatılmaktadır: *"Kenesarı, 1844'te Jappas boyundan zekât toplaması için Navrızbay'ı ve onun beraberinde 100 emir eri ile oraya göndermiştir. Bu dönem içinde Jappas boyundan Altıbay ve Cangabıl'ın yönettiği bazı boy kolları, bir taraftan Çarlık Rusyası ile bir taraftan da Hokand Hanlığı ile iletişim halinde idiler. Jappas boyu, Navrızbay ile adamlarını iyi karşılayarak, kendilerine yüklenen zekâtı ödemeye yemin etmişler ve akşam yemeğinden sonra onları kendi köylerinde misafir olarak kabul etmişlerdir. Gece olduğunda, yüzbaşılar uykuya daldığında, zauryad horunji Cangabıl taraftarlarını toplayarak, Navrızbay ve adamlarını öldürmek için sözleştiler. "Cangabıl, hem işini başarıyla bitirebilmek için hem de taraftarlarını cesaretlendirmek amacıyla isyancıları yok etmek için 'Rus askerleri geliyor' diye bir haber yaydı. Aynı zamanda isyancılara karşı çıkmayan olursa cezasını da çekeceğini ekledi. Bu sebepten dolayı Cangabıl'ın karşılaştığı her bir Jappas boyuna mensup olan, onu destekleyerek isyancılara karşı çıkmışlar ve önlerini kesen, ellerine geçen herkesi öldürmeye başladılar."*[384] *Cangabıl, Navrızbay'ın adamlarını öldürerek Navrızbay'ın bulunduğu yere yaklaştığı sırada, Jappas boyundan bir kimsenin kendisine haber vermesiyle Navrızbay birkaç yoldaşı ile beraber saklanmışlardır."* (s.176)

---

[382] Kraft- Kırgızların geçmiş zamanlarından, s. 1-10, 1900.

[383] Zhangabıl Tölegenov- zauryad horunji, kadı Jappas boyunun Karasur kolunu yönetti. O Turgay ve Tobol arasında göç etti, kışlağı ise Sırderya nehrinde idi. (KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 3404, karar 310, s. 83-106.)

[384] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5450, s. 137-140. Ahmet Jantörin'in Orenburg askeri valisine raporundan, 19 Kasım 1840 yılı için.

Navrızbay'ın 100 adamından 95'i öldü. Onların içinde Kenesarı'nın çok sevdiği, uzun süredir savaşlarda büyük cengâverlikler gösteren, korkusuz Baybatın Bahadır'ın da bulunduğu bu 95 kişi çamurlar içinde ablukaya alınarak öldürüldüler.

Bu olayla ilgili zauryad horunji Cangabıl Tölegenov, Orenburg Sınır Komisyonu'na gönderdiği raporunda şunları kaydetmiştir: *"Rusya'ya bağımlı kalacağız diye yemin ettik ve padişahımızın düşmanlarından öç almak için biz de düşmanlarımızın 95 adamını öldürdük."*[385]

Kenesarı'ya Baybatın gibi bir bahadırın vefatı, çok tesir etmişti. Omar Şipin, *"Yedi Bahadırın Öyküsü"* adlı eserinde, o baskın sırasında Navrızbay ile birlikte olan Tölegen'in anlattıklarını da yazmaktadır. Kenesarı, Baybatın'ın vefat ettiğini duyduktan sonra, bütün adamlarıyla beraber üç gün yas tutar. Dördüncü gün ise bahadırın başına anıt diker. Günümüze kadar saklanabilmiş olan bu anıtın yerleştirildiği yer, *"Baybatın'ın Domuzu"*, vefat ettiği yer ise *"Baybatın'ın Felâketi"* olarak adlandırılmaktadır.

Gerçekleşen bu olaydan sonra Kenesarı, Jalpak'ın komutasındaki temsilcilerini, Argın boyunun yöneticisi olan Şegen Musin'e göndererek, ondan *"Jappaslılarla, yukarıda adı geçen olayla ilgili bir anlaşmaya varmak için arabulucu olması ve bu olayda Navrızbay mı yoksa Jappaslılar mı suçlu olduğu hakkında bilgi edinmesini rica eder."*[386]

Aynı zamanda Jappaslıların boy büyüklerini cezalandırmak amacıyla Kenesarı, zauryad horunji Cangabıl'ın ve diğer olaya karışan felaket düzenleyicilerin köylerini işgal etmekle kalmayıp, Jappas boyuna ait birkaç köyü de yok eder. Cangabıl, Altıbay, Sultan Omarov, Mırzabek Kulmanov ve Niman Altıbayev'in, Navrızbay ve adamlarını yok etme planına katılanların hepsinden kayda değer sayıda hayvanını beraberinde götürmüştür. Kenesarı bu saldırısında, temsilcilerinin öldürülmesinde suçlu olmasalar da bu boylara ait birkaç sakin köye de saldırılar düzenlemiştir.

Ancak, Jappas boyuna bağlı birçok boy kolu, Navrızbay'ın adamlarının öldürülmesinde bir bağlantıları olmadığını belirterek, isyancıları desteklemeye devam ettiler. Bu duruma, Navrızbay'ın adamlarını yok etme planlayıcılarından biri olan

[385] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5450, s.123.
[386] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç.5450, s. 137-140.

Jappas Yelemes Sultanbayev'in yönetici sultan Ahmet Jantörin'e verdiği bir cevap mektubu delil olarak gösterilebilir. *"… Sultan Kenesarı Kasımov,(s.177) bana ve zauryad horunji Cangabıl Tölegenov'a, geçen sene Kenesarı'nın adamlarını öldürdüğümüz için kin gütmektedir. Bu yüzden bize karşı saldırmasını önlemek için köylerimizi Sibirya hattına kadar taşıdık. Ancak boyumuza bağlı 120 köy, bizim ısrar etmemize rağmen Turgay'a gittiler ve "Kenesarı'dan ayrılmayacağız. Biz onun taraftarlarını öldürmedik" diye cevap verdiler".*[387]

Kenesarı, hiçbir zaman Jappas boyunu siyasi bir düşman olarak görmedi. Jappas boyu ile aralarındaki bu çatışmayı durdurmak amacıyla Kenesarı, 1845'te Jappas boyuna temsilcilerini bir antlaşmaya varmaları için gönderir. O, *"üç kişi için (Baybatın, Kanay ve adı bilinmeyen bir diğer asker) ücret ödemelerini talep eder. Bununla birlikte, o üç kişinin bindikleri atlarla kılıçlarını geri vermeleri halinde Jappaslara kin tutmadan, işi bitiririz"*[388] der.

Böylelikle, biz Kazaklardan hangi boyların ayaklanmaya katıldıklarını, hangilerinin ayaklanmadan neden uzaklaştıklarını ve niçin hiç katılmadıkları üzerine biraz değindik. Ancak ayaklanmaya katılan bazı boyların yazlık ve kışlıklarını göstermeseydik, bu konu hakkında herhangi bir bilgimiz olmazdı. Boyların konar-göçer bölgeleri hakkında Krasovski'nin,[389] Meyer'in,[390] Galkin[391] ve Orenburg Sınır Komisyonu'nun belgelerindeki 1840'ta hazırlanan bir belgeden[392] Kazakistan'ın hangi bölgelerinde yer alan ayaklanmalarla ilgili bilgiye ulaşabiliriz. Bu tablodan Kazakların, Büyük Cüz ve Küçük Cüz boylarının nerede yaşadıkları konusunda da bilgi sahibi olabiliriz. Büyük Cüz Kazaklarının birçoğu ayaklanmaya son zamanlarında katılmıştı. Bu sırada ayaklanma merkezi Turgay ve Irgız bölgelerinden (Küçük Cüz'ün yoğun olduğu yerler), Yedisu'ya değişmiştir. (s.178)

[387] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç.5610, s. 102-122.
[388] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, iç. 2757, s. 72.
[389] Krasovski- Sibirya Kırgızlarının bölgesi, 1868.
[390] Meyer- Orenburg bölgesine bağlı Kırgız bozkırı, 1865.
[391] Galkin- Orta Asya ve Orenburg bölgesi boyunca etnografik belge, St. Petersburg, 1867.
[392] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, karar 247, ç. 2794, s.16-17. Bundan başka P. Nebolsin'in "Yolcunun hikâyeleri" adlı kitabında geçen, kazak boylarıyla ilgili belgeler kullanıldı, St. Petersburg, 1854; yazar kazak boyları ile onların göç yolları hakkında bilgileri yönetici sultan Ahmet Jantörin'in ağzından kâğıda geçirmiştir.

Tablo 12: Küçük Cüz Ve Orta Cüz Boylarının Yerleştiği Yerler

Boy adları	Cüz adları	Boyların Yerleştiği Yer	
		Kışlak	Yazlık
Şekti	Küçük Cüz	Aral Denizinin kuzeybatı bölümü, büyük Borsıklar	Oral Nehri kıyısı
Kete	«	«	«
Alşın	«	«	«
Tabın	«	Borsık kumları	Yembi Nehri kıyısı
Tama	«	«	«
Şömekey	«	Karakum, Sırderya ve Kuanderya Nehirleri	Tobol ve Ölke ayak Nehirleri
Şömişti-Tabın	«	«	«
Törtkara	«	Sırderya Nehri	Irgız Nehri ve Mugaljar Dağları
Şekti	«	Aral Denizinin güneyi ve Sırderya Nehri	Or Nehrinden ve Yembi'den Irgız'a kadar
Karakesek	«	«	«
Jagalbaylı	«	Or, Suandık, Irgız Nehirleri	Yukarı Oral yakını, Irgız ve Or civarı
Altın	«	Sırderya, Kuanderya ve Karakum	Turgay, Ölkeayak, Tobol Nehirleri civarı
Jappas	«	Sırderya Nehri	Tobol ile Turgay arası
Kerey	Orta Cüz	Tobol ile Turgay Nehirleri kıyısı	Tobol, Obagan, Toğızak Nehirleri

			kıyısında Argın, Kıpçaklarla beraber göç etti
Serkeş (Alşın)	«	Hazar Denizinin kıyısı, Atırau şehrinin yakını	Kaldıgayta ve Bunturga Nehirleri kıyısı
Kıpçak	«	İrtiş'in sol tarafı	Akmola, Akgöl, Taişangöl yakını
Baganalı	«	Karakonuz Nehri havuzu ve Sarısu Nehrinin aşağı akışı	Yesil'e yakın, Atbasar istasyonunun güneyi
Altay	«	Aktau yakını ve Atasu Nehri kıyısı	Yesil, Nura, Şiderli Nehirlerinin yukarı ağızı ve Sarısu (s.179)
Karpık (Argın)	«	«	«
Temeş (Argın)	«	Sarısu'yun orta akışı ve Betpakdala	Nura, Sarısu ve Yesil, Akmolanın doğusu ve Karkaralının güneyi
Argın	«	Turgai Nehri	Turgay ile Tobol Nehirleri arası
Aidabol	«	Kızıltau, Dalba Dağları (Bayanauıl'ın güneyi)	Şiderti ve Olenti Nehirlerinin kıyısı
Kozgan (Argın)	«	«	«

Bu tabloda birçok boy kollarının isimleri yazılmamıştır. Mesela, Jappas boyunun kolları olan Kalkaman, Suburun, Şaltak; Şekti boyunun kolları Jakayım, Tileukabak ve diğerleri. Bu boy kollarını biz genel adıyla Jappas ve Şekti boyları olarak adlandırmaktayız. Çünkü bu boy kolları mensup oldukları boylar ile beraber göç edip konaklamışlardır.

Kazak boyları ve onların konup göçtükleri toprakları hakkında vermiş olduğumuz belgelerden, Kenesarı Ayaklanmasının çok geniş bir kısma yayıldığı anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın tüm bölgelerini kapsayan Kenesarı ayaklanması, tüm bu bölgelerde oluşan ayaklanmaların bir ocağı haline dönüştü. Kenesarı Ayaklanmasının tek zayıf tarafı, bütün boyların ayaklanmaya tam bir dönem içerisinde katılmış olmamaları konusunu bir kez daha dile getirmekte fayda var.

Kazak boyları, sosyal yönden tek bir düzede olmadıkları bellidir ve bu yüzden yukarıdaki belgelerden Kenesarı Ayaklanmasına katılanların hangi sosyal yapıya sahip oldukları sorusuna, kesin bir cevap vermek zordur.

Kuzeybatıda I. Nikolay Hükümeti'nin, güneyde Orta Asyalı hanlıkların sömürgecilik faaliyetleri ve baskıları aynı zamanda sultanlar ile kadıların ataerkil-boy sömürüsü altında kalan Kazak halkı Kenesarı'nın arkasından, onun kazanacağı zaferlerin kötüye giden yaşam koşullarını düzelteceği inancı ile ilerlediler.

Kazakların isyancılara katılmalarının sebebini, *"zorluk ve zorbalıktan öleceğiz"* şeklinde ifade etmektedirler. Örneğin, Sarım bölgesinin vatandaşı Jangutu Bumantayev, Aktau İdare Amiri'ne verdiği bir cevapta şunları ifade etmektedir: *"Kenesarı'dan korktuğumuzdan değil, Tatarlar ile Karkaralı Rusların sıkıştırmalarından dolayı bozkırlara doğru geldik. Uzaklaştığımızda aradığımız tek şey sükûnet idi"*.[393] (s. 180)

Bu duruma benzer bir mektup da Aktau İdare Amiri'ne, Sokır Kadı ile Bazar starşın tarafından gönderilmiştir: *"Bizim bozkıra doğru inmemizin bir diğer sebebi Kudaymendi Sultan ile Tatar Beğiş'in baskısıdır"*.[394]

Kenesarı, ayaklanmaya katılanlara sadece toprak vermekle kalmayıp aynı zamanda iyi bir yaşam sürecekleri konusunda da söz vermiştir. Bu duruma delil olarak

[393] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 167, karar 19, s. 399, 1839.
[394] KSSC'nin Tarih Arşivi, v.82, ç. 167, karar 19, s. 636, 1840.

Kenesarı taraftarlarının verdikleri cevaplar gösterilebilir. Orenburg Sınır Komisyonu'ndakiler, onlardan *"Neden Kenesarı'ya katılıyorsunuz?"* diye sorduklarında, onların birçoğunun verdiği cevap aynıydı: *"Kenesarı bizi zengin yapacağına dair söz verdi."* Bağanalı boyundan olan Turlıbek Temağınov, soruşturma sırasında *"Ben Kenesarı'ya zengin olmak için katıldım*"[395] diye cevap vermiştir.

Kenesarı'nın yandaşlarından bir diğeri, Kenesarı'nın Yüzbaşısı olan Tayman Meyirmanov şunları söylemiştir: *"Kenesarı'ya katılma sebebim; Orda'da çok meşhur bir şöhreti vardı ve ona katılanların zengin olduğuna dair birtakım bilgiler dolayısıyla ben de bütün ailemi ve akrabalarımı alarak Kenesarı'ya geldim."*[396]

Bununla birlikte, Kenesarı'nın işgal edilen Kazak topraklarını geri vermelerini, inşa edilen kalelerin yıkılması, rüşvet ile her çeşit vergiyi durdurmaları konusunda I.Nikolay Hükümeti'nden birtakım taleplerde bulunması, Kenesarı'nın önceden Kazaklara ait olan toprakları geri almak için Hokand ve Hiva Hanlıklarıyla mücadele etmesi, Kazak halkının hayatî çıkarları için uygundu. Kenesarı şunları kaydetmiştir: "*Şimdiki yöneticiler (başkanlar), toprakları ölçüp biçerek, kaleler inşa ederek halkı rahatsız etmektedirler*".[397] Bir diğer mektubunda ise "*Sizinle bizim yüzyılımızda topraklar küçüldü, sular çekildi. Ruslar gelip Kırgızların yerlerini işgal ettiler*"[398] diyor. Yönetici Sultan Ahmet Jantörin de aynı sözleri sarf etmektedir: *"Kenesarı Sultan, taşrada kalelerin inşa edilmesine karşıdır ve ayrıca bütün Kırgızlara, 'Başkanlar, Kırgızların en iyi topraklarını işgal etmektedirler' diye bir haber vermiştir*".[399] (s.181)

Kenesarı, Kazak topraklarının işgal edilmesine üzülmekle kalmayıp aynı zamanda ellerinden alınan toprakları geri almak için halkı mücadeleye çağırdı.

[395] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel arşiv 1-9, ç. 1, s. 489-499.
[396] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel arşiv 1-9, çalışma 1, s. 465-466. "İsyancı sultan Kenesarı'nın birliğinden Orenburg bölgesi bozkırına sürgüne gönderilen Kırgızlardan 24 Kasım 1846'da alınan ifadeden".
[397] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2621, s. 893-896. Kenesarı'nın Orenburg Askeri Valisine yazdığı mektubundan, 1845.
[398] Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç. 1201, s. 204. Kenesarı'nın Sibirya genel valisine yazdığı mektubundan.
[399] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç.2756, s. 879. Ahmet Jantörin'in Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanına 6 Eylül 1845'teki raporundan.

"Atalarımıza ait topraklar üzerine inşa edilen kaleleri imha edeceğim, yakacağım"[400] diye hükümete gözdağı verdi.

Hokand Hanlığı ile aralıksız mücadele ederek Kenesarı, onların elinde bulunan Büyük Cüz'ün topraklarını Kazaklara geri vermeyi hedefledi. Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı bunula ilgili olarak Asya Şubesine şunları yazmıştır: *"Onun (Kenesarı'nın) Hokand Hanlığı'nın topraklarına saldırmasının sebebi, o toprakları daha sonra Kazaklar arasında paylaştırmaktır"*[401].

Kenesarı, Kazakları vergiye bağlamaya da karşıydı. I. Nikolay'a yazdığı mektubunda Kenesarı; *"Bizim halktan eşya değerinde vergi almaya başladılar ve onlara her taraftan baskı yaparak uzaklaştırmakta… bu bizim halk için büyük bir kederdir"*[402] şeklinde bildirmiştir. General Gorçakov'a gönderdiği bir diğer mektupta ise; *"Kazak halkını vergiye bağladınız yani bu bize baskı yaptığınız anlamındadır… Vergiyi ödeyerek sizin hâkimiyetiniz altında yaşamak, hiç de mümkün değildir."*[403]

Kenesarı, *"Kazakların eski bağımsızlığını alacağız"*[404] yani bağımsız Kazak memleketini inşa edeceğiz, sloganıyla mücadeleyi yürüttü.

Halk toplumunun canına yakın talepleri, Kazak fakirlerinin de bununla birlikte çiftçilerin de çıkarlarına uygun düştüğünden dolayı, onların da ayaklanmaya ya da mücadeleye katılmaları pek tabidir.

Ayaklanmaya fakirlerin de katıldıklarını, Kenesarı ordusunu ziyaret eden birçok Rus bürokratlar da dile getirmişlerdir. Ekaterina köyü yakınlarında isyancıların ele geçirdikleri A. İvanov, esaretinin ardından geri döndüğünde tutulduğu bir soruşturmada; *"Kenesarı'nın hâkimiyeti altında 1500 kadar genç Kazak ve çobanlar var"*[405] diye belirmiştir. (s.182)

Kenesarı'nın idare ettiği topraklara özel bir ziyarette bulunan padişah ajanı Mınbay Tuyakov; *"Kenesarı'nın fakir ve silahsız olduğunu gördüm. Onlar, ölen*

---

[400] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2547, s. 12-16. Kenesarı ordasını ziyaret eden Muhammed Rahim Adilov ile tatar Vali Halitov'un sorgudaki ifadelerinden.
[401] Özbekistan'daki Merkez Tarih Arşivi, v. 715, ç. 6, s. 171-172. Orenburg Komisyonu Başkanı'nın Asya Bakanlığı'na 20 Kasım 1845'teki raporundan.
[402] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç.169, s. 14, Kenesarı- I. Nikolay'a.
[403] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 169, s. 15-16. Kenesarı-Gorçakov'a.
[404] Sereda N.- a. g. e, "Vestnik Evropy", 1870, VIII, s. 567.
[405] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2442, s. 23-33 sayfalar.

atlarını yiyorlar ayrıca giyimleri de eski püsküdür… Onlar her zamanki fakirler gibi hayatlarını sürdürüyorlar"[406] şeklinde belirmiştir.

Daha sonralarında ise Meyer, *"Kenesarı bayrağının altında evsiz barksız ama cesur gençler toplanmıştır"*[407] dedi.

Fakir köylülerin ayaklanmaya katılımları, Kazakların halk şiirlerinde de bahsedilmiştir:

Bozkır kırmızı alevle örtündü,

Bozkır savaş ve intikamla doldu…

Hiçbir jatak ya da fakir,

Hain olup, savaşı bırakmadı!

Sadece devletine hainlik yapmaya alışmış soylular

Kenesarı faaliyetlerini alt üst ettiler… [408]

Ayaklanmaya çiftçiler de katıldı. Arşiv belgelerinde Sırderya kıyılarında yaşayan Şekti, Küçük Şekti ve Törtkara boyları çiftçilerinin de ayaklanmaya katılmaları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır.[409]

Bununla birlikte ayaklanmaya Turgay ve Irgız nehirleri yataklarında yaşayan çiftçi Kazaklar da katılmışlardır. Turgay ve Irgız bölgelerinin de ayaklanmanın önemli bölgelerinden biri olduğu bellidir.

Albay Bizanova'ya verdiği bir cevapta Kenesarı'nın Ağabeyi Abilgazi, *"Benimle birlikte tutuklanan Kazaklar, Kenesarı taraftarı olsalar bile aslında fakirlik yüzünden yaşamlarını daha iyi sürdürmek amacıyla çiftçilere katılan yoksullardır"*[410] diye belirtmiştir.

Şermin Asatov da bir mektubunda şunları dile getirmiştir: *"Kenesarı taraftarları hariç onun yanında 300 ocak aileden fazla Tölengit vardır, onlar yaz kış onlarla göç*

[406] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2560, karar 220, s. 37.
[407] Meyer-Orenburg bölgesine bağlı bozkır, s. 57, 1865.
[408] "Kenesarı hakkında destan", "Kırgız-Kaysakların şarkıları", 90 sayfa, 1932.
[409] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2547, s. 28.
[410] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5410, s. 184-185.

ederler. Orta ve Küçük Orda'nın her çeşit boylarından bir araya gelen Tölengitlerle beraber, onların yanlarında Karavıllar, Atıgeyler, Vaklar, Kereyler de bulunmaktadır."[411]*(s. 183)*

Savaş sırasında Tölengitlerin Kenesarı için askerî güç olarak lazım olduğu bellidir. Bu yüzden de ayaklanmaya katılan Tölengitlerin, aslında askerî birlik olarak hizmet etmeleri tesadüfi bir şey değildir. Hatta ayaklanmaya katılan bazı bağımsız Kazak boyları kendilerini *"Kenesarı Tölengitleri'yiz"* diye ilan ettiler. Bu durum geçici olsa da Tölengitlerin askerî güç olarak itibarının yükseldiğini gösterir.

Ancak Tölengitliğin geçici olarak tekrar yükselmesi, sosyal gelişimin akışını durduramadı. Onların bir dönemki askerî birlik hizmetlerinin kuvveti azalarak, yavaş yavaş feodale bağımlı olan adamlar sınıfına dönüştü. Bunu Kenesarı'nın ayaklanmasına katılmayan akrabalarının, mesela Şınğıs Valihanov'un, Abılayev ve Rustem Sultanların ve başkalarının hâkimiyeti altında olan Tölengitlerin içinde bulundukları durumdan da fark edebiliriz. Bu sultanlar, Tölengitleri bağımlı kişiler yapmak için hükümet yetkilileriyle aralıksız mektuplaşmaya başladılar. Aynı durum, ayaklanmaya katılmayan bütün sultanların tölengitleri için de geçerliydi. Bu meseleye "Sosyal İlişkiler" bölümünde geniş bir şekilde değindiğimiz için bu kadarla yetinmemiz doğru olacaktır.

Kenesarı askerlerinin arasında Kazakların bütün üç cüzünden olan, isimlerini bütün halkın bile bildiği bazı bahadırlar da vardı. Şubırtpalı boyundan Agıbay Bahadır (Orta Cüz-Karkaralı), Süyindik boyundan Janaydar Bahadır (Orta Cüz-Bayanauıl), Kıpçak boyundan İmam Dulatov (Orta Cüz-Turgay-Amangeldi Bahadırın Dedesi)[412], Tabın boyundan Jolaman Tilenşiyev (Küçük Cüz-Sırderya), Dulat boyundan Bugıbay Bahadır (Büyük Cüz-Yedisu), Atıgay boyundan Angal Bahadır (Orta Cüz-Kökşetau), Kıpçak boyundan Basıgara Bahadır (Orta Cüz-Akmola), Argın boyundan Jeke Bahadır (Orta Cüz), Dulat boyundan Javke, Suranşı ve Bayseyit Bahadırlar, Kenesarı'nın yol arkadaşları idi.

Kenesarı bahadırlarının sosyal statüleri aynı seviyede değildi. Halk arasından çıkan bahadırlarla beraber (Agıbay, Bukarbay, Jeke vb.) feodal soyluların arasından çıkan ünlü Sultan Navrızbay, Tabın boyunun kadısı Jolaman Tilenşiyev de vardı.

[411] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2621, s. 941-944. Gern'den-Ladıjenski'ye, 26 Haziran 1845.
[412] Amangeldi İmanov, 1916'daki Kazakların ayaklanmasını yöneten kişi.

Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı General Gens'in[413] ifade ettiğine göre, Jolaman'ın 800 tane atı, 2000 tane koyunu ve 50 tane devesi varmış. (s.184)

Adı geçen bahadırların tamamı Kenesarı'yı ayaklanmanın sonuna kadar desteklediler. Onların her biri hakkında birçok şiir, hikâye ve destanlar vardır. Bazı bahadırlar kendilerine ait hatıralarını da bırakmışlardır. Bununla birlikte, arşiv belgelerinde ayaklanmanın sonuna kadar katılmayan bahadırların da isimleri kaydedilmiştir. Bu durum Kenesarı'nın, Merkezî Kazakistan bozkırından Büyük Cüz'ün topraklarına yerleştiği sırada fark edilmiştir. Örneğin, Kenesarı'yı Büyük Cüz'ün Tevik, Sıpatay vd. kahramanları desteklemeyi bırakmışlardır. Arşiv belgelerinde, bazı bahadırların ayaklanmadan çekilmelerinin sebepleri hakkında herhangi bir bilgi olmadığından dolayı bu konu hakkında tam olarak bir şeyler söyleyemiyoruz.

Üzerinde durmamız gereken bir diğer noktayı da açıklamak gerekir. Dış düşmanların işgallerinden, saldırılarından kendilerini koruyan bu bahadırların gelmiş oldukları sosyal toplum yapısı, ne kadar biçare durumda olsa da belli bir vakit birbirlerine kenetlenerek hareket etmişlerdir. Ancak bahadırların çeşitli sosyal statülerden olmaları, ayaklanmanın sonuna kadar kendi soğukkanlılığını koruyamadı. Bahadırların sosyal menşei hakkındaki bilgileri aslında folklorik bilgilerden alırız. Arşiv belgeleri sadece bahadırların askerî hareketliliğini tasvir etmekle sınırlıdır. Konu, bahadırların özel hayatları olduğunda bu konu hakkındaki bilgiler eksik olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Kenesarı bahadırlarından ve ayaklanmaya katılan diğer kişilerin bizzat kendi ağızlarından dile getirilmesi bakımından, Kenesarı ve yoldaşları hakkındaki folklorik belgelerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bazı belgeler de o olaylara tanık olanlar tarafından yazılmıştır. T. Titakov'un, Kenesarı'nın bahadırlarından Şınbay Mınbayev (Agıbay'ın Kardeşi- E.B.) ile Bektemirov'un bizzat kendilerinden duyduklarını yazmış olduğu, 1900 tarihli hatırası ayrıca ilgi çekicidir.[414] Onların söylediklerine bakıldığında, Agıbay'ın babası Olcabay, Şubırtpalı boyundandır. O, kardeşleri Mınabay, (s.185) Tanabay, Mınbay

[413] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 166, ç.3, s.31-49. G. F. Gens'in El Yazısı.
[414] Titakov Tulik- Kasım Abılayhanov, Kenesarı, Navrızbay ve Agıbay Olzhabayev hakkında belgeler (kazak dilinde). (Belge 1900'da Kenesarı'nın batırları Şınbay Mınbayev'in (88 yaşta) ve Bektemirov'un (90 yaşta) ağzından kaleme alınmıştır) 29 sayfadan oluşan El Yazısı KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmaları Vakfında bulunmakta.

(Onları ve akrabalarını sayarsak 62 ev) ile birlikte daha ayaklanmanın ilk günlerinden itibaren katılmıştır. Onların tamamı Kenesarı askerleri birliğinde savaşmışlardı. Mesela Tanabay, Kenesarı'nın en iyi komutanlarından biriyken isyancılar arasında da önemli bir yere sahipti. Olcabay da aynı şekilde cesur bir kişi idi.

Agıbay'ın annesi, Akmola eyaletinde konar-göçer bir hayat süren Taraktı boyundanmış. Babası öldükten sonra 13 yaşındaki Agıbay annesi ile birlikte yaşar. Bütün servetleri *"Bir deve, bir at'tır. Başka hayvanları olmamıştır"*[415]. Bazen, yiyecek bir şey bulamadıkları zaman, Agıbay'ın annesi sık sık zengin komşularından habersiz ve izinsiz bir şekilde yağ, süt ve başka ihtiyaç duyduğu eşyaları almaya başlamıştır. Bu hareketleriyle sınırı aşmaya başladığında ise Kenesarı'nın babası Kasım, Agıbay'ın annesinden bu davranışını durdurmasını ve komşuları rahatsız etmemesini, talep eder.

Sarjan, Esengeldi ve Erjan'ın 1836'da Taşkent Kusbegi'ne elçi olarak gittikleri gruba Agıbay da katılır. Agıbay, Kenesarı ayaklanmasına zor hayat şartlarından geçerek katılmış cesur bir bahadırdır. Agıbay, Kenesarı'nın hem yaşıtı hem de birinci askerî danışmanı idi. Kenesarı, onun adını hiçbir zaman dile getirmemiş, şakalaşarak ona hep "*köse*" diye çağırmış ve hep saygı göstermiştir. Agıbay'ı görenler onun dış görünüşünü şöyle tasvir etmektedirler: *"Agıbay, sadece çenesinin çevresinde sakalı çıkan (Kazaklar böyle kişilere 'köse' der), uzun boylu, geniş omuzlu, gözleri çukurlaşmış bir adamdı. Kolları çok uzun olan Agıbay'ın en çok sevdiği silahı ise dokuz düğümlü, takılarla süslü olan mızrağı idi. Mızrağı yabani at derisinden yapılmış, kayış kemerinde takılı dururdu. Arkasında yuvarlak kalkanı, yanında da güneş ışığında parlayan kılıcı ve hançeri vardı"*[416].

İsyancıların, ayaklanmaya katılanların Agıbay'a duydukları saygı hakkında bir bilgi de onun hanımlarından birisi ile Kenesarı arasında geçen bir konuşmadan da fark edebiliriz. Bir ara kadın Kenesarı'ya: "*Siz askerleriniz arasındaki bazı kişilere binbaşı, beş yüz başı*[417] *gibi unvanlar veriyorsunuz. Neden 'Köse'ye bir unvan vermiyorsunuz?*" diye soru sorar. Kenesarı ise şöyle cevap verir: "*Eğer askerlerimin en ön safındakiler*

[415] Aynısı, 29-30 sayfalar.
[416] Titakov T.- Kasım Abılayhanov, Kenesarı, Navrızbay ve Agıbay Olzhabayev hakkında belgeler, s. 4-5. El yazısı KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmaları Vakfında bulunmakta.
[417] Bin başı, Beş yüz başı- rusça çevirisi: bin süvari ve beş yüz süvari başkanı.

savaşa 'Abılay!' diyerek savaşırken onların hemen arkasındakiler 'Agıbay!' diye savaşırlar. İşte bu yüzden ben ona askerî bir unvan veremem."[418] (s.186)

Agıbay, ayaklanmanın sonuna kadar Kenesarı'ya sadık kaldı. Kenesarı vefat ettikten sonra Agıbay, Şubırtpalı boyu ile beraber şimdiki Akmola eyaletinin topraklarına yerleşmiş ve 83 yaşında Kayraktı adlı yerde vefat etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında *"Agıbay Bahadır"* kıssası, onun cesur hareketlerini anlatmaktadır.

Kenesarı'nın bir diğer tanınmış bahadırı, Amangeldi'nin dedesi, Kıpçak boyundan olan İman idi. O, 1780'de eski Turgay ilçesinin "Dulat'ın Kızıljarı" adlı yerde doğmuştur. İman'ın babası Dulat, sıradan bir adam olmuştur. İman, Kenesarı'ya 1839'da katılıyor. Yesil Nehri kıyısındaki Kökalacar Kalesini Kenesarı askerî kuşatmaya aldığı sırada garnizondakiler, isyancılarla uzun süre savaşırlar. O sırada İman Bahadır, çok fazla olmayan birliğiyle kale dışından saldırı düzenleyerek orayı işgal eder. Savaş bittikten sonra Kenesarı askerlerini toplayarak[419], İman'ın yaptıklarına şaşırdığını dile getirir *"Benim yanımda kaplan gibi güçlü, tilki gibi kurnaz Ayeke'nin[420] olmasından çok mutluyum."*[421] der. Bundan sonra Kenesarı hürmetinin göstergesi olarak bahadırı, "Ayeke" diye adlandırmışlardır. İman yetişkin birisi olarak, Kenesarı askerî birliğinin bir üyesi de olmuştur.

Tabın boyundan Bukarbay Bahadır da Kenesarı'nın en yakın yoldaşlarından biriydi (Küçük Cüz, Sırderya yakınlarından). Bukarbay Bahadırın biyografisinin ilgi çekici dönemleriyle ilgili hikâyeler, halk arasında geniş bir şekilde yayılmıştır.[422] O, Hokandlıların, "Kureş" isimli Kazak köyüne yaptığı saldırıyı şu şekilde anlatmıştır[423]: *"Köyün işgal edilip, insanlarının tutuklandığı haberini alan Bukarbay Bahadır, kendi birlikleriyle beraber Hokandlıların peşinden gider. Hokandlılara yetişen Bahadır, hayvanları geri almakla birlikte tüm tutukluları da serbest bırakır. (s.187) Onların içinde Kureşli zengin bir adam olan Kureş'in güzel kızını fark eder. Köye döndükten*

[418] Titakov T.- Kasım Abılayhanov, Kenesarı, Navrızbay ve Agıbay Olzhabayev hakkında belgeler, s. 12. El yazısı KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Vakfında bulunmakta.
[419] Sarbazlar- birlik, takım.
[420] İman'ın lakap adı.
[421] İman batır ile ilgili hatıraları 1940'ta Turgay bölgesine bilimsel araştırma gezisi gerçekleştirildiğinde KazSSC Bilim Akademisinin çalışanı Zhakıpbayev o dönemde 81 yaşta olan Dosan Karabayev ve Köşinbek Balıkov'un (İman'ın yeğeni) anlattıklarını kâğıda geçirmiştir. El yazısı KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Vakfında bulunmakta, s. 6-8.
[422] "Buharbay bahadır" hikâyesi Musulmankul Zhirenşin'in söyledikleriyle kâğıda geçirilmiştir. El yazısı KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Vakfında bulunmakta.
[423] Kureş köyü Sirderya yakınlarında göç etmiştir.

sonra Bukarbay Bahadır, Kureş Bay'dan kızını ister." Kureş: "*Hokandlılar bütün malımı alarak, beni hiçbir şeysiz bıraktılar. O yüzden, kızımın başlık parası olarak senden 47 baş hayvan isterim, aksi takdirde kızımı seninle evlendiremem*" diye cevap verir. O sırada Bukarbay Bahadır: "*Benim hiç malım yok ki o kadar çok hayvanı ben nereden bulabilirim*" diyerek kıza bakar. O sırada kız yerinden kalkarak, "*Eğer Bukarbay bizi Hokandlıların elinden kurtarmasaydı, şimdi ben Hokand beyinin kölesi olurdum. Bukarbay'ın yaptığı bu işten sonra ondan nasıl başlık parası isteyebilirsin. Ben sadece ona evleneceğime dair söz veriyorum.*"[424]

Bu hikâye, aslında Bukarbay'ın fakir bir aileden gelmiş olduğunu anlatmaktadır.

Diğer folklorik belgelerde Bukarbay'ın yaptığı kahramanlıklar, halk arasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Folklorik belgelerde diğer bahadırlar hakkında da bilgiler vardır. Mesela, Omar Şipin'in[425], *"Yedi Bahadırın Kısaca Tarihi"* adlı eserinde Kudaymendi Bahadır hakkında şunlar yazılmıştır: "*Feodal Sandıbayev Yerden, Kudaymendi Bahadır'ın nişanlısını kaçırarak, Kara Kengir, Sarı Kengir ve Ulıtav yakınlarındaki yaylaları ona vermeyerek, oradan kovar. O zaman Kudaymendi köyünden ayrılarak Kenesarı'ya katılır*"[426].

Kenesarı'nın bazı bahadırların sosyal durumlarıyla ilgili bilgiler, arşiv kaynaklarında da yer almaktadır. Örneğin Merkez Kurmaylığı Albayı Gern, 1845'te Kenesarı idare merkezini ziyaret ederek, *"onun taraftarlarının fakir bir yaşam sürdükleri, yaylalarının elverişli olmadığını, Jeke Bahadır'ın köyünde "15 veya 16 tane inek"[427]olduğunu bildirir. Gerçek ismi Tölebay olan Jeke Bahadıra bu isim Kenesarı tarafından, Akmolaya doğru yapılan seferde gösterdiği kahramanlık için verilmiştir"*[428].

Albay Gern'in bildirisindeki, '15-16 ineğe sahip olmaları' 5-10 evden oluşan bu köy halkının kendi ihtiyaçlarını zor karşılamakta olduğunu göstermektedir. (s.188)

---

[424] "Buharbay bahadır" hikâyesi (kazak dilinde).
[425] Amangeldi İmanov'un arkadaşı, Kostanay eyaletinde yaşıyor.
[426] Şipin Omar- Yedi bahadırın kısaca tarihi (kazak dilinde). El yazısı KazSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El yazmaları Vakfında bulunmakta.
[427] Serebrennikov- Türkistan bölgesi, C. V, Taşkent, 1914, s. 70.
[428] Köpeyev Zh.- a. g. e, b. II, s. 180 (kazak dilinde).

Diğer bir belgede, "*Kenesarı'nın diğer taraftarlarının arasında onun güvenini kazanan, sıradan Kırgız olan bahadırlar da vardı. Jeke, Janaydır, Süten ve Şokmar*"[429] olarak isimler vardır.

Görüldüğü gibi Kenesarı'ya tabi olan bahadırların bir bölümünü halk arasından çıkanlar oluşturmaktaydı.

Kenesarı ayaklanmasına Kazak toplumunun yüksek sosyal gruplarının vekilleri olan sultanlar ve boy beyleri de katılmıştır. Onların bir bölümü ayaklanmanın başından beri kendi feodal taraftarlarıyla Kenesarı'yı takip ettiler ve sonuna kadar ona sadık kaldılar. Bunlar, aslında Kenesarı'nın yakın akrabaları idiler. Sultan Seyilhan'ın verdiği bir bilgiye göre, "*1846 yılının sonuna kadar Navruzbay, Yerjan Sarjanov, Kudaymendi, Seyilhan Begaliyev, Oraz Bopinov, Basalka Toktamısov, Kenesarı'nın kayınbiraderi vd. Kenesarı'nın yanında bulunmuşlardır*".[430]

Bundan başka, Kenesarı taraftarlarının arasında padişah hükümetine itirazı olan, 1822'de *"Sibirya Kazakları Hakkında Tüzük"* yasasının hayata geçirilmesiyle eski hallerinden yoksun kalan ve giderek fakirleşen sultanlar da vardı. Onların da bir bölümü, Kenesarı'yı ayaklanmanın sonuna kadar destekliediler.

Padişah hükümetine itirazı olan sultanlardan biri olan Sarman Tursınhanov, soruşturma sırasında ayaklanmaya katılma sebebi olarak "*Aramızdan birimizi Ağa Sultan yapmadılar, bu unvanı sıradan bir kadıya verdiler*"[431] cümlesini kullanır.

Ayaklanmaya katılan Sultan Kosay Jolbarısov hakkında Sınır Bölgesi Kontrol Yetkilisi Serdiukov, *"Onun yaşamı kötüdür ve adamları da yoktur"*[432] dedi.

Sultanların bir bölümü ise ayaklanmaya, halkın baskısıyla, servetlerinden ve halk arasındaki otoritelerinden ayrılmaktan korktukları için katıldılar. Onların arasında, bozkırı yönetme konusundaki yeni bir sistemde, belli bir hizmette çalışan bazı sultanlar da vardı. (s.189) Sibirya sınırı Rus Kazaklarının Başkanı Albay Talızin'in 1838'de yazmış olduğu bir bildiride, *"Merhametsize, (Kenesarı'ya) Akmola bölgesi*

[429] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5450, s. 33-36. İsyancı Sultan Kenesarı Kasımov'un faaliyetleriyle ilgili notlar.
[430] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel arşiv 1-9, ç. 1, s. 491-496. Seyilhan yönetimindeki Kenesarı taraftarlarının işi hakkında 8 Ocak 1847'deki kararın dergiden alınan kopyası.
[431] Leningrad şehrinin Merkez Askerî Tarih Arşivi, v. 9, karar 208, ç. 4, s. 102, 1842.
[432] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 162, s. 303-319, 1844.

sultanlarının birçoğu katıldı. Bununla birlikte, Bayanauıl, Karkaralı ve Kökşetau bölgeleri sultanlarının da katıldıkları aşikârdır. Diğer sultanlar dışardan hükümete bağlı gibi sadık görünseler de Kenesarı ile gizlice irtibatta bulunuyorlardı"[433] demesi tesadüf değildir. Bu sultanlar, ayaklanmanın geçici birer yoldaşıydılar. Onlar isyancıları, ayaklanmanın sadece ilk zamanlarında (1837-1838) desteklediler. Ayaklanma bir bölgeden diğer bölgeye yayılıp, Kazak toprağının birçok yerini kaplamaya başladığında, birçok sultan (Maman Ablayev, Konırkulja Kudaymendin, Küşik Ayşukov, Sultan Dayırov, Kobekov vb.) ayaklanmadan çekilerek, düşmanları desteklemeye başladılar.

Kuşik Ayşukov isyancılarla beraber iken, Albay Talızin'e gizlice şunları yazmıştır: *"Bölgeye gelemediğim için özür dilerim. Şimdiki zamanlar Kenesarı'dan uzaklaşmaktayız, biz onu düşmanımız olarak görüyoruz."*[434]

Sultan Dayırov da Talızin'e gönderdiği bir mektubunda, kendisinin de isyancıların arasından ayrılmaya hazır olduğunu bildirir. O, mektubuna *"Padişah Efendimize karşı gelmek ve silah çekmek hiçbir zaman aklıma gelmedi ve zarar vermeyi de düşünmüyorum. Nerede olursam olayım, her zaman Padişah efendimize hizmet etmeye hazırım"*[435] diye devam etmektedir.

Kenesarı ayaklanmasına boy beyleri, kadılar ve başka da feodaller katıldılar. Örneğin, Şan Yedigenov, Şorman Kuşikov, Musa Şormanov vb. Musa Şormanov isyancılara katıldıktan sonra kendisini yağmacılıktan kurtarabildi. Eğer katılmasaydı *"sinirlenen isyancılar, onun bütün malını alıkoyardı."*[436]

Musa Şormanov, kendisinin Padişah'a karşı sadık olduğunu ispatlamak için Orenburg hükümet yetkililerine: *"Kenesarı'ya hiçbir zaman katılmadım ve mücadelesini desteklemedim. O, beni katılmam için çağırmıştı; ancak ben vazgeçtim. Ben her zaman Kenesarı'ya karşı mücadele ettim."*[437] diye yazar.

Hükümet, kendi ajanları yardımıyla boy beyleri ve sultanlarla aralıksız irtibat içindeydi. Hükümet onların toprakları ile servetini korumak konusunda söz vererek, Kenesarı Kasımov'un "grubundan" ayrılmalarını tavsiye eder. Ayaklanmanın çözüm

[433] Devlet Arşivi, XI. kategori, ç. 1217, s. 2-11, 1845. Sultan Kenesarı Kasımov'un yaptığı işlerle ilgili notlar.
[434] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 181, s. 199.
[435] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 181, s. 225.
[436] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, s. 151. Kenesarı'da olan Tolegen Zhamantelin'in raporundan.
[437] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 28, s. 140-143.

sürecinde onlar gerçekten de isyancılardan ayrılarak, padişah hükümeti taraftarları olurlar. (s.190)

Ayaklanmaya bağımsız boy beyleri ile feodallerin katılımı, ayaklanmanın gelişmesine genel olarak bir etki etmiştir. Ataerkil-boy ilişkilerinin devamı niteliğindeki kalıntılar ve bağımsız bir memleket kurulması konusunda aynı düşünceye sahip olmayan feodallerle kadıların yaptıkları, ayaklanma başlatmış olan halkın güçlenmesine bir hayli zarar verdi. Kenesarı'nın bunlara karşı yapmadığı kalmadı. Kenesarı, bazen boy büyüklerini hariçte tutup sadece Kazak boylarıyla irtibata geçerek, onlara has sloganlar üreterek bizzat kendileriyle çalıştı. Ancak Kazak boylarını yöneticilerden ayırmayı beceremedi. Mesela, Argın boyunun bir bölümünü yöneten Kadı Şegen Musin, 1845'e kadar ayaklanmaya katılmadı. Ayaklanmaya onun hâkimiyeti altındaki boy mensupları da katılmadı. Kenesarı, Şegen Musin'in aynı boydan olan insanlarıyla arasındaki otoriteye saygı duydu. Bu yüzden de ona karşı silahlı saldırı düzenlemedi.

Şegen Musin'in ve diğer boy reislerinin otoritesi, Kazak toplumundaki ataerkil-boy ilişkilerinin kalıntıları üzerine gerçekleşmişti. Bu gelenek, insana kendi boy "liderinin" otoritesiyle idaresini kabul etmesini mecbur kılardı.

Aynı fikri, Yeset Kötibarov'la ilgili de söyleyebiliriz.

Yeset'in Kenesarı ayaklanmasından uzaklaşmasını nasıl anlatabiliriz?

Bunun en önemli sebebi, yine ataerkil-boy ilişkilerinin kalıntılarında, boy arasındaki suskunluk ve yer ortaklığıdır. Yeset Kötibarov, Şekti boyu Tileukabak kolunun reisi olduğu sıralarda bazı Kazak sultanlarına gönderdiği mektupta, kendi boyunu 'Tileukabak Halkı'[438] diye isimlendirerek, kendi boyunun (boy kolunun) çıkarlarını, halk çıkarlarından yüksek tutar. Kenesarı, onun boy arasındaki üstünlük tartışmasıyla ilgili şikâyetinin, üzerinden biraz zaman geçtiğini söyleyip incelemekten vazgeçmesiyle Yeset küserek, Kenesarı ile bütün irtibatını koparır. Bunun yanında Şektiler ile Törtkaralılar arasında önceden beri devam eden boy arasındaki tartışmayı da unutmamak gerekir. Kenesarı'nın Yeset ile arkadaşlık kurmaya ve ayaklanmaya katılan boyların gücünü birleştirmeye çalıştığı bütün hareketleri sonuçsuz kalır. (s.191)

[438] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2757, karar 242, s. 24. Yeset'in Sultan Ayşuak'a yazdığı mektubundan.

Kazakistan'a has ayaklanmanın sessizliği ile ayaklanmanın bir bölgeden dışarı çıkamaması ve aynı zamanda halk üzerinde ataerkil-boy baskısının devam etmesi, Yeset'in huyuna ve hareketlerine etki etmişti. Yeset'in ortak düşmana, Padişah hükümetine karşı olan savaşı, halkın üzerindeki baskıyı hafifleteceğini iyi bilen Kenesarı yine de onunla askeri bir çekişmeye girmedi. Yeset'in ayaklanmadan uzak kalması, boy arasındaki asosyalliğin ne kadar güçlü bir duruma geldiğini ve ayaklanmaya katılan halkın birleşmesine engel olduğunu gösterir. Bununla birlikte bazı bahadırların, çatışma sırasında feodal boy beyleriyle ne kadar yakın olduğunu görürüz.

Cesareti az ve güçsüz olan boy reislerini de Kenesarı korkutma yoluyla ve bazen de güç kullanarak kendine bağlı bir konuma getirdi.

Kenesarı'nın, Kudaymendin Sultan'a karşı olan seferi bu açıdan bir önlem oluşturdu. Bu sefer hakkında, Kenesarı'yı ziyaret eden Tasbolatov, "*Yakında Kenesarı, Karkaralı istikametine sefere çıkarak, o bölgenin ağa sultanı Yarbay Kudaymendin'in kalan hayvanlarını sürüp getirmeye, Kazakların arasında Kenesarı'ya hakaret ettikleri ve Kudaymendin ile beraber Rus birliklerine yardım ettiği için Karkaralı bölgesindeki Jamantay'ın da atını almaya ve köyünü yağmalamaya gidecektir.*"[439] cümlelerini kaydetmiştir.

Burada şunu da dile getirmekte fayda var. Kenesarı, böyle feodalleri çok iyi tanır ve onların içinde bulundukları durumları anlardı. Ancak Çarlık Rusyası'na, Hokand ve Hiva'ya karşı yapacağı savaşa hedeflendiğinden dolayı Kenesarı, ne olursa olsun ayaklanmaya katılacak olanların sayısını çoğaltmayı amaçlamaktaydı. Buna inanmasa bile, geçici olsa da onun taraftarlara ihtiyacı vardı. Eğer bazı sultanların veya kadıların kendisine katılmayacağını anladığı zaman, onları korkutarak tarafsız kaldırmaya çabalamıştı. Kenesarı'nın, Nazar boyu kadıları olan Baytöre ile Karaköşik'e yazdığı mektubu bu sözlerimizi kanıtlar niteliktedir. Bu mektubunda Kenesarı, *"Benim han olduğumu itiraf edin, benimle birlikte olun. Sizlerle beraber olmak isterim. Eğer geçmişteki yaptıklarınız için pişmansanız, aralarınızdan en değerli adamlarınız bana gelsin. Ben sizlere merhamet göstereceğim. Ama eğer gelmeyecekseniz, sizi beklediğim 30 yıl kadar daha 30 yıl sizlerle işim olacaktır. Tanrı yardımcınız olsun. Sizlere*

[439] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 167, karar 19, s. 93, 1838.

hizmetçim Babık'ı göndereceğim, onun sözlerine inanın."[440] diye ricada bulunmuştur. (s.192)

İşte bu yüzden, Kenesarı isyancılarının arasında o zamanki Kazak toplumunun tanımış sultanları ve boy kadılarından başlayarak fakir köylülere kadar her sınıftan temsilciler görebiliyoruz.

İsyancılar heyetinin böyle karmaşık bir yapıya sahip olması, er ya da geç ayaklanmanın yavaşlamasında ve sonunda yenilgiye uğramasında önemli bir sebep olacağı bellidir.

Özellikle üzerinde durmamız gereken diğer bir mesele de ayaklanmaya, farklı uyruklardan oluşan temsilcilerin katılması durumudur. Burada hatırlanması gereken şey ise, Kazakların baskıya maruz kalan toplumu, o zamanlarda Rus halkının mücadelesine anlayışla baktı. Bu, özellikle Pugaçev ayaklanması sırasında fark edilmiştir. Kazaklar, ayaklanmaya çıkan işçilere maddi imkân sağlamakla kalmayıp kendileri de Yemelyan Pugaçev'in bayrağı altında toplandı. Ancak böyle olaylara az rastlanılmıştı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazakların Rus halkıyla olan ilişkilerine bazı ön şartlar getirildi. Bu durum aşağıda belirtilenlere bağlı olarak gelişmiştir.

XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında Padişah hükümeti, Rusya'nın merkez bölgelerindeki işçileri güç kullanarak imparatorluğun dış bölgelerine doğru göç ettirmeye başladı. Kazakistan ile sınır olan topraklara da işçiler göç etmek zorunda bırakılmıştır. İşçiler alışkın olmadıkları topraklara göç etmeyecekleriyle ilgili itirazlarda bulundular ve Kazakların ayaklanmasına anlayış gösterdiler. Padişah hükümetinin bu kuralına Sibirya ve Orenburg bölgelerine, askerî hizmet için gelenler de karşı idi.

Ayaklanmanın ilk günlerinden itibaren Kenesarı'ya, ayaklanma olan yere yakın bölgelerde yaşayan değişik uyruklardan bağımsız temsilciler de katıldılar. Ortak düşman, I. Nikolay Hükümeti'ne karşı Kazaklarla beraber, Kazak bozkırlarında hükümet yetkililerinin takibinden kaçan Rus, Tatar ve Başkurtlar da katıldılar.

Onlar, Kenesarı ordusunda tüfekçi, birlik yöneticileri olarak hizmet ettiler. Onların ayaklanmaya katılmaları hakkında Merkez Kurmay Teğmeni Gern, *"Kenesarı'nın yanında Sibirya ve Orenburg eyalet valiliğine bağlı bütün boylardan*

[440] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2426, s. 125.

Kazaklar vardır. Onlarla birlikte beş Rus, dört Başkurt ve altı Tatar vardır. Onların bazıları Kenesarı ordusunda silah, mühimmat imal etmekteydiler"[441] şeklinde dile getirmiştir.

Silah ustaları olan ve adı geçen Ruslardan başka birlikleri komuta eden kaçak askerler de ayaklanmada yer almaktaydı. (s.193) Mesela, Beleşev ve Malkin bu gibi askerlere örnek teşkil etmektedir. Malkin hakkındaki bilgileri, Anyuşin kendi belgelerinde belirtirken, "*Kenesarı onu zengin bir kızla evlendirdi ve hâkimiyeti altına 40 kişi vererek başkan yaptı. Onların hepsi kendi ordusu etrafında yerleşmişti. Şimdi Kenesarı'nın yanında birinci yaveri Hüsni (Başkurt), ikinci yaveri de Kişik*[442] *bulunmaktadır. Kişik, orada güreşçi olarak tanınmış ve Kenesarı tarafından Batırmurat olarak isimlendirilmiştir.*"[443] cümlelerini kurmaktadır.

Hükümet, kendi elçilerinin yardımıyla Kenesarı ordusunda hizmet eden kaçak askerlerin sayısını öğrenmek amacıyla belgeler toplamaya çalıştı. Gern'in yönettiği elçiliğin verildiği elçiye Kenesarı ordusuna gönderilmeden önce General Obruçev "*Kenesarı'nın köyünde kaçak Rus askerlerinin olup olmadığını (dedikodulara göre var gibi), eğer varsa da onları geri gönderme konusunda Kenesarı'yı ikna etmesini*"[444] söyledi.

Kaçak Ruslardan birisi ise Kenesarı'nın özel sekreteri olarak da hizmet etmiştir.

Kenesarı tarafından tutuklanan Rus subayı U-R tutuklandıktan sonra, kendisini Kenesarı'nın sekreterine, Kazak şapanı (kaftan) giymiş, kim olduğu belli olmayan kel bir Rus adamın yanına götürdüklerini söyler. Kim olduğu bilinmeyen bu Rus subayı U-R'a kendisinin hangi vilayetten olduğunu söylememiştir. Bu kaçak Rus ile ilgili bilgilere serbest bırakılan Ruslardan, padişah hükümetinin ajanlarından ulaşılabilmektedir. "*Onun iki tane tercümanı vardı; birisi Tatar, Troitsk şehrinden, diğeri ise Rus, kendisine "Subay" diyor*".[445]

Bazı kaçak Rus askerleri, rütbesiz asker olarak Kenesarı'nın çeşitli askerî seferlerine katılmışlardır. Jappaslılardan zekât toplama sırasında Navrızbay'ın yönettiği

[441] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2426, s. 17.
[442] Kişik- Malkin ismi.
[443] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 191, s. 4-5.
[444] Serebrennikov- Türkistan bölgesi, C. V, s. 92, Taşkent, 1914.
[445] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5450, s. 25-28. İsyancı Sultan Kenesarı Kasımov ile ilgili elde edilen son notlar.

200 kişinin arasında onun Emir Subayı Nikolay Gubin de vardı. Jappaslılar suikast düzenlediklerinde Gubin, Navrızbay ile beraber bir grupta bulunuyordu. Ancak atına binmeye yetişemediğinden yakalanarak tutuklanmıştı. Sonradan onu Orenburg Sınır Hükümeti'ne gönderdiler.

Kenesarı tutuklanan Ruslara kalmalarını rica eder ve onlara güzel bir de eş vereceğine dair söz verir. Kenesarı ordusunda gözaltında kalan P. Fedorov, soruşturma sırasında sorulan sorulara, *"Kenesarı birkaç kez Ortodoks dininden vazgeçmemizi istedi. İyi bir eş bulacağına dair de söz verdi ancak ben bahaneler bularak ikna olmadım"* şeklinde cevaplar vermiştir.[446] (s.194)

Kenesarı, Orta Asyalı hanlar ve dincilerin o dönemde yeterince öğüt vermeye çalıştığı *"kâfirlere karşı yapılan kutsal savaş (gaza)"* sloganını desteklemedi. Genel olarak Hokand ve Hiva Hanları kendi işgalci görünüşlü savaşlarını gaza sloganıyla kapatmaya, gizlemeye çalışırlardı. Buna benzer bir durum da Sarjan Kasımov'un ayaklanması sırasında meydana gelmişti. Hokand Hanı, Kazak topraklarını işgal etmek amacıyla Sarjan'ı Ruslara karşı kutsal savaşa katılmasına ve Müslümanların bir araya getirmesi konusunda iknaya çalıştı. Kenesarı ise kendisine gelen bütün halkların temsilcilerini iyi karşıladı. Onlara aldıkları bilim ve tecrübelerine göre hizmet etti. Kenesarı askerlerinin arasında birçok Başkurt ile Tatar vardı. Onların mücadeleye katılmaları hakkında, Orenburg Sınır Komisyonu'nun Başkanı General Gern, "*Onlarda (Kazaklarda) birçok Başkurt, Tatar vardı. Onlardan birçok şey bekleyebiliriz"*[447]demektedir.

Başkurtlar, genel olarak silah yapımında usta idiler. Bazı bilgilere göre, onlar Kenesarı'ya top mermisi yapmak için de uğraşmışlardır. Mesela, Ahmet Jantörin'in ajanlarının edindiği bilgilerden hareketle, Orenburg Sınır Komisyonu'na gönderdiği gizli bir mektupta "*Şimdilerde Kenesarı, benim ordumdan iki Başkurt için top mermisi yapmaya başladılar diye Kazaklar arasında haberler yaymıştır. İkisine de yardım için on tane Kazak göndermiş, onları Akköl gölünün kıyısına yerleştirmiştir. Kullandıkları*

[446] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 170, karar 19, s. 10, 1842.
[447] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 166, ç. 3, s. 31-49. G. F. Gens'in El Yazıları.

eşyalardan sadece kömürü biliyoruz. Onlara seksevil ağacını yakarak hazırlanan birkaç araba kömür götürülmüş."[448] gibi bilgiler dile getirilmiştir.

Kenesarı ordusunda kaçak Tatarlar da hizmet etmişlerdir. Onların çoğunluğu yönetim konusunda hizmetlerini yerine getirmişlerdir. Tatarlardan birisi, Âlim Jagudin, askerî birliğin üyesi bile olmuştu. Ayaklanma yenilgiyle sonuçlanınca Perm şehrine sürgün edilmiştir. Sibirya tarihini araştıran İ. Zavalişin kendisinin 1859'da "*Âlim Jagudin ile tanıştığını ve bir zamanlar Jagudin'in ünlü Kırgız sultanı Kenesarı Kasımov'un danışmanı, elçisi ve arkadaşı olduğunu*"[449] yazıyor. (s.195)

Diğer ulus temsilcilerinin ayaklanmaya katılmalarının önemini açıklamak ve bu konuda bilgi sahibi olmak çok zordur. Ancak onların savaşa uyum ve davranış şeklini vermeye çalıştıklarını, bildiklerini isyancılara öğrettiklerini güvenerek söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Kenesarı'nın grubunda Karakalpaklar, Türkmenler, Kırgızlar ile Özbekler de vardı. Onların içlerinden özellikle göze çarpanı Semerkant ve Buhara'da eğitim alan Özbek Saydak Ospanov Hoca idi. Elçiler ile yapılan anlaşmalarda ve hanlığı idare etme konusunda Kenesarı'nın en güvenilir adamı oldu. Padişah Hükümeti, Ospanov Saydak hocanın hizmetlerine ayrıca bir önem vermiştir. Daha sonrasında Ospanov Saydak hoca tutuklandı. Hükümetin resmî belgelerinde onun hakkında, "*Ospanov, akıllı oluşuyla, edepli konuşmalarıyla göze çarptı. Kenesarı'nın değerli yardımcılarından biridir. Kenesarı, onu çoğunlukla zekât toplamaya ve halkı Kenesarı'ya katılmalarına çağırmak için gönderirdi. Tutuklandığında ise yanında, yazılmış çeşitli emirler ile Orda'da yaşayanlar için yazılmış nutuklar bulunmuştur."*[450] gibi bilgiler yazılmaktadır.

Kenesarı ayaklanmasına katılanların sayıları ve sınıfları bu şekildeydi. Halk toplumunun kendi amaçları için, en önemlisi de kaybettikleri yaylaları için ayaklanmaya katılmaları, ayaklanmanın geniş bölgeye yayıldığını gösterir. Ayaklanma, halkın desteklemesiyle 10 yıl kadar sürdü. Şüphesiz ki, ayaklanmadaki önemli rolü halktan ziyade Kazakistan'daki ataerkil-boy dağınıklığını yok etmeye çalışan orta feodal beyler ve gruplar üstlendiler. Ayaklanmanın gidişatı ve Kenesarı'nın almış olduğu siyasi önlemler bize bu durumu kanıtlar niteliktedir. Şimdilik, ayaklanmada toplumsal

[448] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2757, s. 243-249.
[449] Zavalişin İ.- Batı Sibirya'yı betimlemek, C.III, Sibirya-Kırgız bozkırı, s. 3, 1867.
[450] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2620, s. 250-253.

güçlerin bu şekilde yer almasını uygundur diyebiliriz. Çünkü Kenesarı'nın milli mücadelesi, feodalite durumundaki ataerkil-boy hayatınım kalıntılarıyla güçlendiği bir sırada gelişmiş idi. Kazakistan'da ataerkil-boy yaşamının güçlendiği zamanlarda, halk kendi feodal yöneticilerinin idaresinden ve etkisinden çıkamamışlardır. (s.196)

2. BÖLÜM 6. KISIM SARJAN VE JOLAMAN'IN BAŞLATTIĞI AYAKLANMA (20-30'LI YILLAR)

Kazakistan'da padişah hükümetinin sömürgecilik siyasetinin güçlenmesi ve Orta Asyalı hanlıkların işgaline karşı halkın itirazları, Kenesarı Kasımov'un başlatmış olduğu geniş nitelikte ve uzun süre devam eden ayaklanma şekline dönüşünceye kadar yavaş yavaş güçlenmeye başladı. 20-30 yıllarında az bir bölgeyi kapsayan ve çabuk sönen bir ateş gibi algılansa da bu itirazlar ve küçük ayaklanmalar, yaklaşan bir fırtınanın alametleri gibi görünmekteydi. Kenesarı Kasımov ayaklanmasının ilk habercisi XIX. yüzyılın 20-30'lu yılları gerçekleşen Sarjan Kasımov ile Jolaman Tilenşiyev ayaklanması idi.

Bahadır Jolaman Tilenşiyev Küçük Cüz Kazakları ayaklanmasının reisi oldu. XIX. yüzyılın 20'li yılları Tabın boyunun yerleşmiş olduğu yaylayı, nehirleri ve hayvanlar için faydalı tuzlu yerler bakımından zengin Jana Elek bölgesini, padişah hükümetinin ele geçirmesiyle Jolaman Bahadır kendi boylarıyla birlikte ayaklanmayı başlatmıştır.

Önceleri bu toprakları ele geçirme faaliyetleri, Elek tuzunu taşımak için yeni yollar inşa etme bahanesiyle yürütülmüştü. Yeni yollar inşa edildiğinde ise taşımacıların güvenliğini arttırmalıyız diyerek, kaleyi Elek Nehri hattına değiştirdiler. Jana Elek hattı 29 kaleden oluşuyordu. Kazakları; Oral, Elek, Berden ve Kurat Nehirleri kenarlarındaki topraklarının 7 dönüm kadarından ayırdılar. Hükümet bu yerlere Oral ve Orenburg askerlerinin Rus Kazakları ile Rus işçilerini yerleştirmeye başladı. Kazaklar ise kalelerin inşa edilmesiyle kendi yaylalarına çekilmeye başladılar. İşte bu durum Jolaman'ın ayaklanmasına sebep oldu. O, öncelikle Kazakların haklarını barış yoluyla korumaya çalıştı. 1822'de Orenburg Genel Valisi Essen'e gönderdiği mektubunda şunları dile getirmiştir: "Abilkayır Han zamanında Kazaklara, Oral'ın diğer bölgesindeki çayırları kullanma ve nehrin yarısından balık avlama özgürlüğü verilmişti. 1810'a kadar Kazaklar, bu özgürlüklerinden hiçbir engel çıkmadan faydalandılar. Sonrasında Rusya, Elek Nehri'ni işgal ederek büyük kaleler inşa ettirmekle kalmayıp eskiden beri kullandığımız topraklardan faydalanmamıza izin vermediler. Biz ise ormanı, suyu olmayan bozkırlarda köylülerimizle birçok zorluklar çekmekteyiz. Özen ve Samara nehirleri kıyısındaki Narın kumluklarında Rus bekçiler, Kazakların hayvan

otlatmalarına engel olmaktadırlar. Bu yüzden biz büyük kalelerin ve güvenlik noktalarının buradan götürülmesini rica etmiştik. Ancak, izin alamadık. Biz sizden 1810 yılına kadar sahibi olduğumuz yerlerde hakkımızı korumaya, Oral ve Elek arasındaki bozkırı kullanmamıza izin vermenizi ikinci kez rica etmiştik. Ancak yine cevap alamıyoruz."[451](s.197)

Bu adalet arayışının sonuçları şanssız bitmesine rağmen Jolaman, bir sene sonra tekrar Essen'e mektup gönderir. 6 Ağustos 1823'te polis memuru Pleşkov araçlığıyla Essen'e gönderdiği mektubunda, Jolaman, Kazakların itirazlarının önemli sebeplerini açık bir şekilde yazarak, taleplerini belirtir.

"*Değerli padişah efendimizin amacı bize bu şekilde davranmak değildir, diye umut ediyoruz*" diye yazdı Jolaman. "*Eğer öyle değilse ben Tarkan olarak sizden Narın Kumluklarını, yaz kış mekân edindiğimiz Özen kıyılarını, Jayık'ın bozkırını, Elek kalesinden uzakta kalan Elek Nehri'nin iki tarafını bize vermenizi, orada inşa edilen büyük kaleleri ve birliklerinizi çekmenizi rica ederim. Eğer sizin elinizde değilse, o zaman padişah efendimizi bu konu hakkında bilgilendirmenizi rica ederim. Bunun yanında zaten St. Petersburg'a gönderdiğimiz elçiler Arıngazı Abilgaziyev ile Tarhan Yusuf Sırımov'un (Meşhur Sırım Bahadır'ın oğlu) geri dönmemeleri ve neden dönmemeleri konusunda imparator efendimizin neden izin vermediğini bilmediğimiz için merkezdekiler endişe içindedirler. Eğer dilekçemizi padişah efendimiz gözden geçirirse seviniriz, okumadığı takdirde de hayal kırıklığına uğrar ve endişeleniriz*"[452]

Mektubun devamında Jolaman, Orenburg cezaevinde kalan ve Sibirya'ya sürgün edilmesi için hüküm çıkarılmış olan Tölenbay Kundıkov'u serbest bırakmalarını talep eder. Serbest bıraktıkları takdirde Jolaman, tutukladığı Yüzbaşı Padurov'u serbest bırakacağına dair şart koştu.[453](s.198)

Kendisinin de tahmin ettiği gibi, bu mektup da cevapsız kaldı. Bundan sonra Jolaman 3 Eylül 1823 yılında Essen'e önceki mektuplarından daha uzun yeni bir mektup yazar. Jolaman'ın bu mektubuna da cevap gelmez, onun yerine *"tutukluları*

[451] "Orenburg Arşivi Komisyonunun çalışmaları", 1906, XVI. Kitap, s. 11, Sevastyanov S.- "1839-1840 yılları Hiva gezisinin gerçekleşmesine sebep olan Orenburg bölgesinde yer alan olaylar".
[452] "Orenburg Arşivi Komisyonunun çalışmaları", 1906, XVI. Kitap, s. 118.
[453] Elçi Padurov'u uzman çavuş Medvedev ile beraber 1 Temmuz 1823'te Kazak Şokı tutuklayıp, Jolaman'a teslim eder, Orenburg yöneticileriyle gerçekleşen uzun anlaşmalar sonrasında Jolaman 1 Kasım 1823'te onu serbest bırakır.

serbest bırakmadaki başarısı" için Jolaman'a 327 som değerinde bir hediye gönderir. Böylece, Orenburg Sınır Komisyonu, Jolaman'a bundan sonraki anlaşmaların Şergazi Han aracılığıyla gerçekleşeceğini bildirir. Jolaman ise Şergazi'den halkını satmış bir hain olarak nefret ederdi. Padişah hükümeti yüzünden kötüleşen Kazakların, yaşamlarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları taleplerini barış yoluyla halletmeye çalışan Jolaman'ın girişimleri böylece sonuçsuz kaldı.

Jolaman'ın yapmaya çalıştığı girişimler sonuç vermeyince o, işini mücadele yoluyla halletmeye mecbur kaldı. Onun birlikleri, sınır karakollarını, yönetici sultanların yerleşkelerini vb. yerleri işgal etmeye başladılar.

Jolaman Tilenşiyev'i tutuklamak için bozkıra sık sık I. Nikolay hükümeti tarafından cezalandırıcı birlikler gönderildi. Ancak cesur bahadır kendi yiğitleriyle beraber sürgünden kurtularak düşmanı püskürtmeyi de unutmadı. Ayaklanma çıkaran Kazaklar bir diğer taraftan Jolaman Tilenşiyev'e karşı yapılan tüm suçlamalar ve harekâtlara karşı padişah hükümetini kollayan Şergazi Han'a karşı da mücadele ettiler. 1823 yılının sonbaharında tutuklu Yüzbaşı Padurov'un serbest bırakılması hakkında anlaşma yapmaya gelen Bikkinin'e, Elek Nehri kıyısına kale inşa ettikleri için Rusya'ya savaş açtıklarını ve buna nelerin sebep olduğunu anlattı.

"O topraklarda eskiden Kazaklarla birlikte kendi hayvanları için de otlatmaya uygun yerleri olduğunu, şimdi ise bomboş bir yerde konargöçer hayat yaşamaya mecbur olduklarını, onlar için şimdi açlıktan veya mücadele verirken ölmek arasında bir fark kalmadığını, "Jana Elek" hattı yakınındaki toprakları Ordalı'lara vermezlerse Özen, Kamıs-Samara yakınındaki bekçiler geri çekilmezse Ordalılar bu hattı işgal etmeye devam edeceklerini" söyler. [454]

Jolaman ayaklanmasının zirveye ulaştığı yıl, 1835'i göstermekteydi. Bu sırada Jagalbaylı, Jappas, Alşın, Argın ve Kıpçak boyları ayrı ayrı mücadele vermeye başladılar. Orsk ile Troitsk arasında yeni hattın inşa edilmesi, onları 10.000 km²'lik araziden ayırmıştı. (s.199)

Bu Kazak boylarının durumu gittikçe zorlaşmaya başladı. Hayvanlarını kurtarmak için onlar sınıra yakın yerlere göç etmeye ve bunun için de ayrıca büyük bir

[454] Kazak SSC Tarihi ile ilgili belgeler (1775-1828), s. 449. SSCB Bilim Akademisinin yayını, 1940.

ücret ödemeye zorunluydular. Adı geçen boylar, hoşnut olmayan boylara dönüştüler ve hat yakınındaki kaleleri, ticaret kervanlarını ve yönetici sultanların köylerini sık sık işgal etmeye başladılar. Orenburg bölgesinin Yönetici Sultanı Kudaymendin bir yazısında, *"Bu sıralar bizdeki Ordalıların arasında barış yok, kargaşa var. Şektilerle Jagalbaylılar bize sadık Ordalıların on binlerce baş hayvanını kendi sürülerine katmışlar ve ayrıca 50 adamını da öldürdüler"*[455]diye yazmıştır.

Yönetici sultanların köylerini işgal etme sebeplerini Kazaklar, sultanların *"hükümetten Kazaklar için hayvan beslemeleri için izin alamadıklarından"*[456] kaynaklandığı şeklinde açıkladılar. Böylelikle, padişah hükümeti idaresindekilerin inandırdığı gibi, barımta gerçekleşmedi. Bu, padişah hükümetini kollayan sömürgeci insanlara karşı yapılan bir mücadele idi.

Kenesarı Kasımov'un başlattığı Orta Cüz Kazaklarının ayaklanması başladığı zaman Jolaman, ona yardıma geldi. O, Küçük Cüz Kazak boylarının çoğunluğunu, bu mücadelede birleşmesinde etkin rol oynadı. O, ajanları aracılığıyla sınır boyuna yakın yerlere göç eden bütün Kazakları, memleketin iç kısımlarına geçerek, Kenesarı ayaklanmasına katılmaları için çağrıda bulundu.

İsyancılar ayaklanması, 1838'de Küçük Cüzün Bökey ordasında, halk ayaklanmasının kösemleri olan İsatay Taymanov ile Mahambet Ötemisov'un ata binmeleri ile gelişmeye başladı. Böylece, 1838'in ortalarına doğru Elek şehrinden Orsk, Troitsk kalelerine kadar uzanan sınır hattı yakınlarındaki topraklara göç eden Kazaklar, ayaklanmaya katıldı. Daha sonrasında da Turgay ve Irgız bölgelerine doğru göç etmeye başladılar.

Göç eden Kazakları geri göndermek ve Jolaman ayaklanmasını bastırabilmek için Padişah hükümeti, bozkıra üç birlik gönderdi. Albay Mansurov'un birliği Orsk'ten, Albay Podurov'un yönettiği 750 asker Orenburg'tan ve Albay Geke'nin birliği de Elek'ten çıkmaları gerekiyordu.

Ancak bu birliklerin hepsi hayal kırıklığına uğradılar. Mansurov'un birliği 16 Temmuzda Törtkara boyunun köylerini işgal ederek, birçok mala el koydular. Daha sonra ise Irgız'a kadar ulaşabilmesi için uzunca bir yol yürümesi gerekti. (s.200)

---

[455] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1236, s. 4.
[456] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1036, s. 195.

Çok yol gittikten sonra Irgız'a ulaşan bu birlik Jolaman Tilenşiyev'in yerleştiği mekânı bulamadılar. Kendileri ve atları bitkin düşmesinden dolayı yola devam edemeyerek, Albay Mansurov'un birliğiyle beraber geri dönmeye mecbur kaldılar.

Podurov'un birliği de Jolaman'ı ne olursa olsun canlı bir şekilde ele geçirerek, Jolaman'ın başlattığı ayaklanmayı mutlaka bastırması konusunda özel bir görev almasına rağmen seferini başarısız bir şekilde bitirmek zorunda kaldı. Albay Podurov gözaltında olduğundan beri Jolaman'dan nefret ederdi. Podurov güneyden yola çıkarak, temmuzda Balağaş ile Karatorgay'a ulaştı. Burada, Jolaman Bahadır'ın Tabın, Tama, Jagalbaylı, Alşın, Jappas, Şekti ve Törtkara boylarının 500 köyü ile Turgay ve Karakum'a doğru göç ettiği haberini alıyordu. Podurov bu bilgiye ulaştığında, Kenesarı ve Orta Cüz Kazakları Orenburg bölgesinin sınırına yaklaşmışlardı.

Bundan sonra Albay Podurov'un geri dönmekten başka çaresi kalmadı.

Bu arada, Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Gens, *"Jolaman'ın, Rusya'da kendisine eşkiya demelerine kızmaktadır. O, yağmalama yapmadığını, Rusya ile savaştığını düşünmektedir. Onun savaşa hazır olan en az 3000 askeri vardır"*[457] şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Padişah hükümeti tarafından ele geçirilen toprakların geri verilmesini talep eden Jolaman, Oral Rus Kazakları'nın askerlerinin askeri atamanı olan Tümgeneral Borodin'e şunları yazmıştır: *"Burada bizim de arzumuz vardır. Abilkayır Han zamanında, halkımızın kullandığı Narın kumluklarının tamamını ve Özen'in üç ırmağını bize geri verin. Eğer mümkün değilse en azından Elek nehri kıyısındaki "Yeni Sınır"ı alın. O zaman bizleri arkadaş olarak sayabilirsiniz. Benim istediğim toprakları verirseniz arkadaş, vermediğiniz takdirde de düşman oluruz."*[458]

Toprak ve kaybedilen yaylalar için mücadele vermek, Jolaman Tilenşiyev ayaklanmasının önemli konusu haline geldi. Buna benzer bir mücadele de Orta Cüzdeki Sarjan Kasımov ayaklanmasıdır. Fakat Sarjan'ın ayaklanması Jolaman'ın ayaklanmasına benzememekle onun amacı Abılay Han soyundan gelen sultanların idaresiyle Kazak Hanlığını tekrar geliştirmekti. (s.201) Sarjan'ın ayaklanmasına vesile olan şey, 1822'de *"Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük"*ün hayata geçirilmesiydi.

[457] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 166, ç. 3. G. F. Gens'in El Yazısı, s. 31-49.
[458] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 1036, s. 141.

Padişah hükümeti, bu tüzüğü yerine getirmek için acele etmemekle beraber öncelikle hazırlıklarının tamamlanması konusunda karar verdi. Bu amaçla bozkırlara, belirlenmiş bazı Kazak boylarıyla özel çalışma yapmak için, bu emirleri yerine getirebileceğini kanıtlayan padişah casuslarını (Kazak sultanlar) göndermeye başladılar. Onlar, emirliklerin yerli halkın çıkarlarını korumak amacıyla kurulacağını kanıtlamaya çalıştılar. Sultanların aksine halkın birçoğu emirliklerin kurulmasına razı olmadıkları için nasihat veya vaaz gibi konuşma işleri gerekli görüldü.

1824'te Kazak bozkırında ilk eyaletler kurmak için iki tane araştırma grubu oluşturuldu. Birisi, Ombı bölgesini yöneten Albay Bronevski'nin idaresiyle Karkaralı'ya, diğer grup ise Albay Grigorovski'nin idaresiyle Kökşetav'a gönderildi.

Albay Bronevski'nin araştırma grubunun Karkaralı'ya gelmesi dahi Kazak toplumunun mücadeleye girişmesi için yeterli oldu. Ayaklanan halk, Karkaralı dağları yakınında toplanmaya başladılar. Kazaklara gücünün yetmeyeceğini anlayan Bronevski, yerel sultanlar ile feodallerden padişah tüzüğünü yerine getirebilmek için yardım istedi. Beklendiği gibi, sultanlar ile kadılar Bronevski'ye yardım ettiler. Onlar, halk sıfatıyla toplantılarda emirlerin yerine getirilmesi için anlaşmaya varmışlardı. Krasovski, bu durumu, "*Birinci bölgesel eyaletlerin açılması için toplanan önemli sultanlar ile halk öncüleri, bu yeni kuruluşun kabul edilmesini onaylamak için aceleci bir tavır sergilediler. Böylece, 8 Şubat 1824'te Karkaralı bölgesi açıldı ve yaklaşık 20 bin kadar aileyi barındırmaktaydı*"[459] şeklinde belirtmektedir.

Bu şekilde açılışı yapılan Karkaralı Eyaletinin başkanı olarak Padişah Hükümeti, Yarbay Dursun Cengizov'u atadı.

Aynı yıl Yarbay Grigorovski, Kökşetau eyaletini kurdu. Bu eyaletler padişah hükümetinin Kazakistan'ı daha da bağımlı bir hale getirme işleminin başlangıç rolünü yaptı.

Karkaralı ve Kökşetau eyaletlerinin mücadele etmek için ayaklanan halk toplumunu Kenesarı Kasımov'un ağabeyi Sarjan Sultan idare etti. O, 1824'ten 1836'ya kadar padişah öncüleri ve ağa sultanlara karşı savaştı. Sarjan, kurulan emirliklerin

[459] Krasovski- Sibirya Kırgızlarının bölgesi, b. I, s. 103-104. 1868 yılı için Rusya'nın coğrafi ve istatistiği ile ilgili belgeler.

yıkılmasını, Kazak bozkırlarından götürülmelerini ve buna bağlı olarak Kazakların eski özgürlüklerinin geri verilmesini talep etti. (s.202)

1825-1826 yılları Sarjan Kasımov'un bayrağı altında ayaklanmaya katılan Kocan, Tama, Aydabol, Baydaulet boylarının kazakları bir araya toplandı.[460] Bu zamana kadar ayaklanmacıların sayısı da bir hayli çoğalmıştı. Karkaralı bölgesi emirinin 14 Haziran 1826'daki bir bildirisinde "*Bu sonuncuları, 1000'e yakın adamıyla Bolısların etrafında dolaşırlar, vergi toplayıcıları ile vergi toplayamadıkları zamanda saldırılar düzenleyerek yağmalıyorlardı*"[461] Ayaklanmacılar gün geçtikçe çoğalmaya başlar. 1826'nın ortalarına doğru Sarjan kendi ordusunu Bugalı ve Tagılı adlı yerlere taşır. Burada ona Karakesek, Uysun, Jagalbaylı ve Şor bolıslarının Kazakları da katılır.[462] Sarjan kardeşi Esengeldi ile birlikte köyleri dolaşarak milleti, hükümdara ve ağa sultanlara karşı mücadele etmeye çağırdı. O, özellikle Bökey bölgesinin sultanlarından nefret ederdi. Onların içinde Karkaralı eyaletinin ağa sultanlarından Dursun Cengizov'a karşı öç duygusu beslemekteydi.

Sarjan Kasımov'un niyeti hakkında yerel hükümet yetkililerini bilgilendiren, Ombı bölgesinin yöneticisi Albay Bronevski şunları yazmıştır: "*Sarjan'ın etrafında tüm eşkiyalar toplanmakta. Onlar ordanın sessizliğini bozarak, Kırgızları tahrik etmekte ve Rus hükümetinin çıkardıkları kurallara riayet etmemektedirler. Sarjan Sultan 1825 yılına doğru Karkaralı bölgesi sultanlarından Rusya'ya bağımlı kaldıkları için nefret ederek kin tutmaya ve hatta silahlı adamlar toplayarak bölgeye karşı saldırılar da düzenlemek istedi*."[463]

1826'da ağustos ayında Sarjan, birliğiyle beraber Karkaralı bölgesine doğru sefere çıktı. Sarjan'ın Karkaralı yakınlarında görüldüğü haberi, padişah hükümeti idaresindekilerle ağa sultanları telaşlandırmaya yetti. Dursun Cengizov, o sırada Ombı bölgesinin başkanı Albay Bronevski'den yardım istedi. Karbışev'in yönettiği birliğin tam zamanında yerine ulaşması sonucunda Karkaralı eyaletinin ortadan kalkmasının önüne geçti. (s.203) Karbışev birliği, *"Sultan Sarjan Kasımov'un kötü niyetli hareketine engel olmayı başardı"*. İyi bir şekilde silahlanamamış olan ayaklanmacılar, ilk yerlerine geri çekilmeye mecbur kaldılar. Ancak yapılan ilk saldırı da padişah hükümetini

[460] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 6, s. 14-15.
[461] KSSC'nin Tarih Arşivi, vakıf 64, ç. 5, s. 16.
[462] KSSC'nin Tarih Arşivi, vakıf 64, ç. 5, s. 35-38.
[463] Tümgeneral Bronevski'nin Kırgızlarla ilgili notları, "Oteçestvennie zapiski", s. 87-88, b. 42, 1830.

yeterince tehlikeye atmıştır. Bu durum hakkında kurul yöneticisi Putinsev, bir zaman sonra ele aldığı bir raporunda, Bronevski'ye şunları söylemekteydi: "*Karkaralı eyaleti, Sultan Sarjan Kasımov'a karşı acil bir birlik gönderilmesini istiyor; çünkü Sarcan Karkaralı bölgesindeki Kırgızlar arasında isyan yaratmayı düşünüyor ve bu bölgeye bağlı Kırgızların gasp edilmesi ve eyaletin kendisine karşı saldırı düzenlemesi gibi tehlikeye yol açmakta."*[464]

Hükümet yönetimindekiler, "önde gelen" ayaklanmacıların, ayaklanma yöneticilerinin izine düştüler. 1825-1826 yıllarında ayaklanmacılar Karkaralı bölgesine karşı saldırı düzenlediklerinde, Sarjan Kasımov'un birkaç savaşçı yoldaşı tutuklanmıştı. Konar-göçer hayat sürdükleri topraklarından ayrılan birçok bolıs Kazakları, 1827-1830 yılları arasında memleketin iç bölgelerinde doğru göç etmeye başladılar. Mesela, Taraktı ve Karsak bolıslarının 1426 aileden oluşan Kazakları, Aktau şehrinin karşı taraflarına taşındılar.

Onları geri göndermek için Akmola Emirliği yakınlarındaki askerî birliğin başkanı Albay Şubin'e, Karkaralı bölgesine yardım etmesi sorumluluğu verildi. Birkaç birlik oluşturularak gönderilse de herhangi bir kazanımları olmadan geri döndüler. Bu birlikler sakin köylülere hücum ederek, Kazakları daha da sinirlendirdiler. Bir tek Karbışev'in gezisi sırasında, yerel Kazaklardan 100 koyun, 36 at ve 10 inek ele geçirilebildi.

1832'nin başında Sarjan tekrar harekâta geçti. 1832'nin Nevruz'unda (mart) Suluköl adlı yerden iki kardeşi ve 400 kişilik birliğiyle yola çıkarak Rusya'ya bağımlı olan Karkaralı bölgesinde yaşayan kadıların köylerini işgal ederek, 1600 atını aldı. Bu saldırı haberi hemen Ombı'ya ulaştırıldı. Sarjan'ın arkasından gönderilen Yüzbaşı Potatin'in birliğiyle Suluköl yakınında şiddetli bir çatışma meydana geldi. Topları (top mermisi) olan Potatin birliğinin şiddetine dayanamayan Sarjan, birliğini akşamüzeri geri çekmeye başladı. Yüzbaşı Potatin, Sarjan'ın akrabası, Sultan Kasım Jasıbekov da dâhil 4 Kazak'ı tutukladı. 13 tüfek, 112 at ve diğer hayvanlardan da ele geçirdikleri olmuştur. (s.204)

Bu başarısızlık 1832'de Sarjan'ı padişah hükümetine karşı birlikte mücadele vermek için Taşkent Kusbegi ile ittifak oluşturmalarına sebep oldu. Taşkent Kusbegi

[464] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 5. "Karkaralı eyaleti Kırgızlarının öfkeleri hakkında", s. 1-2, 1826.

onun teklifine karşı olmadı. Bu durumla ilgili baron U-r şunları yazdı: "*Onu, Sarjan babası ve kardeşleriyle beraber ziyaret etti ve onlarda çok iyi karşılandılar.*"[465]

Sarjan, Taşkent Kusbegi ile beraber az zaman içerisinde birçok asker topladılar ve Kazakları padişah hükümetine karşı ayaklanmaya çağırarak mektuplarla çağrıları her tarafa dağıtmaya başladılar.

1832'de Sarjan ile Taşkent Kusbegi'nin Orta Asya'ya gelişi padişah hükümetini rahatsız etmeye başladı. Batı Sibirya Genel Valisi Velyaminov, hemen birkaç birlik oluşturarak ayaklanmacılara karşı gönderdi. Bu seferde de ayaklanmacılar padişah birliklerinin kuvvetinden dolayı epey bir zarara uğradılar. Ayaklanmacıları sadece Karkaralı ve Kökşetau bölgesindeki Kazaklar desteklediler. İşte, bu sebepten dolayı hükümet dağınık bir şekildeki bu ayaklanmanın bağımsız ocaklarını derhal bastılar. Ayaklanmacıları takip ederek, padişah birlikleri Sarısu Nehri kıyısında Taşkent Kusbegi'nin inşa ettirdiği iki kaleyi işgal ettiler. *"Bu başarısızlıklar, Taşkent Kusbegi'nin Rusya'dan, Kırgız bozkırını geri alacağım dediği hedefinden vazgeçmesine mecbur kaldı, ancak onun cengâverlik ateşini bastırmadı."*[466]

Ancak başarısızlıklara rağmen Sarjan, mücadelesini durdurmadı. 1833'te o, küçük birlikleriyle, Çarlık Rusyası'na bağlı olan sultanlarla kadıların köylerine, ticaret kervanlarına, istasyonlara saldırılar düzenlediler. Ayaklanmacıları takip etme işi güçlendi. Genel Vali Velyaminov, Ombı bölgesinin başkanına Sarjan Kasımov'u tehlikeli düşman olarak tutuklaması için emir verdi. "*İsyancı Sarjan Sultan, kendi soyu açısından Orta Cüz Kazakları'na etkili bir adamdır, onunla ve onun taraftarlarıyla, gizli casuslarıyla özel olarak ilgilenmenizi rica ederim, fırsat olursa, onları tutuklayın, özellikle sonuncuları ele geçirerek, kurallara göre tutuklamak, mahkemelik etmek gerekir.*"[467] (s.205)

Ancak Sarjan'ı tutuklama işlerinin tümü de şanssızlıkla sonuçlandı. Taşkent iyelikleri yakınlarında gizlenen Sarjan, saldırılar düzenlemeye devam etti. Padişah hükümetine beklenmedik bir durumda yardım etti. Açıklayacak olursak, Sarjan, Hokand Hanı'nın Taşkent'teki memleket yöneticisi- kusbegi'nin elinden vefat etti.

---

[465] Baron U-r- Kırgız bozkırında geçen 4 ay,1848, "Oteçestvennie zapiski", C. IX, s. 150.
[466] Baron U-r- Aynısı, s. 151.
[467] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç.13, s.158-159, 1833.

1834'te mayıs ayında Taşkent Kusbegi Sarcan ile birlikte altı bin kişilik askeriyle Orta Cüz bölgesini işgal ederek, Kökşetau bölgesine 200 km yakın yerdeki, Ulutau yakınlarına yerleşmişlerdi. Kusbegi "Korgan" adlı kaleyi inşa ederek, Kazaklara "ayaklanmaya çağıran iki yüz kadar mektup gönderdi". Şorman ve Tileuli kadılara yazdığı mektubunda o, böyle dedi: "Biz 40 bin kişilik kuvvetle, 6 ay yetecek olan gıdamızla geldik ve Alaşahan adlı yere yerleştik..."[468]

Taşkent Kusbegi'ne karşı mücadele etmek için Tümgeneral Bronevski'nin yönettiği, bin kişiden oluşan 6 tane top mermisi olan birlik oluşturuldu. Birlik, 1834'te Akmola emirliğinden yola çıkarak Ulutau'a ulaştı. Ancak Kusbegi onun yaklaştığı haberini alarak, Betpakdala'ya kaçtı. Kaledeki küçük garnizon biraz zaman geçtikten sonra Bronevski'ye teslim oldu. Bundan sonra Taşkent Kusbegi Rusya'ya karşı sefere çıkmadı. Padişah birliklerinin sıkıştırdığı Sarjan eskisi gibi Hokand Hanı'nın desteğine umut artarak, askerleriyle beraber Büyük Cüz toprağına geri döndü. Burada o Büyük Cüz Kazakları'nın ve Sır boyundaki bozkırın dağınık güçlerini padişah sömürgecilerine karşı mücadele için birleştirmeye çalıştı.

O, Taşkent Kusbegi'nin hâkimiyeti altındaki Kazakları da kendisine çekmek istedi. Ancak bu Büyük Cüz Kazakları'nı bağlı kılmak için Sarjan'ı kullanmak isteyen Kusbegi'nin çıkarlarına uygun değildi. Bu sebepten çıkan tartışma neticesinde, Taşkentliler 1836'nın yaz mevsiminde Sarjan ve onun çocuklarını öldürdüler. Bu zalimlik hakkındaki belgeler ayaklanmaya katılan Şınbay Mınbayev'in hatıralarında vardır. Taşkent Kusbegi, kendi hâkimiyeti altındaki Kazak bozkırındaki Sarjan'ın yaptıklarından haberdar olduktan sonra, çocuklarını anlaşma yapmak için göndermelerini rica edip, Kasım Abılayhanov'a vekil gönderdi. Kasım oğlanları-Sarcan, Esengeldi ve Ercan'ı yanına 20 yiğidi de katarak, Kusbegi'ne gönderir. Onların arasında sonradan Kenesarı'nın bahadırı olan, o sıralar yaşı 19 olan Agıbay da vardı.

Mınbayev, *"Özbek beyleri, gelen misafirleri hürmetle karşıladılar. (s.206) Misafirleri karşılamak için gelen Özbeklerin arasında bir Kazak varmış. Agıbay onunla konuşmak ister, o da konuşmaya çalışır, ancak Özbek beylerinin arasında onlar konuşamazlar. Dördüncü günü akşam yemeğini biraz geciktirirler. Kazak, uygun fırsatı kullanarak, Agıbay'a: sizleri Özbek beyleri öldürmek istiyorlar. Ben kendim Şubırtpalı*

[468]Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, Askeri Bakanlığı'nın Vakfı, ç. 1117, s. 6.

boyu Kazaklarındanım, diye haber verir. Agıbay, onun atını hazırlamasını ister… Agıbay evden kimse fark etmeden ayrılır, atına binip, Kasım'a olay hakkında ilk haber verir"[469]diye bildirir.

Sarjan'ın öldürülmesi hakkında Ombı bölgesini yöneten Albay Talızin Orenburg Askerî Valisi'ne yazdığı bir mektubunda: *"Bizim onu tutuklamak için harcadığımız 7 yıl neticesiz sonlanmıştı, sonunda Hokand Hanı kendi topraklarında göç eden Sarjan'ın yaptıkları faaliyetleri Taşkentlileri de etkilemesinden korkarak, onu oğluyla beraber geçen yıl yazın Taşkent şehrinde öldürdü."*[470]

Padişah hükümeti Sarcan Kasımov'un ölümüne büyük önem verdi. Ancak onların, Sarcan Kasımov'un ölümünden sonra bozkırdaki hareketlerin bittiği konusunda hayalleri suya düştü. *"Sibirya Kırgızları hakkındaki tüzüğün"* oluşturulmasına cevap olarak halk toplumu isyan ederek, Sarjan Kasımov'un yönettiği ayaklanma çok öneme sahip oldu. O ilerideki savaşlara toplumu hazırlayarak, siyasi mücadelenin en iyi mektebi hizmetini yaptı.

20-30 yıllarda gerçekleşen bu durum, diğer boylardan ayrı olarak yapılan hareketlerden hiçbir neticenin alınamayacağını ve Orta Asyalı yöneticilerden yardım beklemenin ayaklanma yöneticilerinin, kendileri için tehlikeli olduğu öğrenildi. Bu ders, Kenesarı Kasımov'un ayaklanması sırasında da hatırlatıldı. O sırada Kazak cüzleri toplumunun birçoğu Kenesarı Kasımov'un idaresiyle ata binerek, padişah sömürgecilerine, Hokand ve Hiva'ya karşı mücadeleye çıkmışlardı. (s.207)

[469]KSSC'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazısı bölümü vakfı, Titakov T.- Kenesarı Kasımov ve onun taraftarları hakkında (El Yazısı), s. 21.
[470] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 12, s.61-62.

2. BÖLÜM 7. KISIM ORTA CÜZ'DEKİ AYAKLANMA

Sarjan'ın öldürülmesi, Kazakların millî mücadelesinin ilerlemesi ve gelişmesine ters bir etki yaratmadı. 1837 yılının yaz mevsiminde, az bir süre içerisinde Kazak bozkırının büyük bir bölümünü kaplayan, öncekinden daha hacimli, yeni bir ayaklanma baş gösterdi. Bu ayaklanmanın öncüsü ve yöneticisi, ayaklanmaya daha önce görülmemiş bir hacim kazandıran, Sarjan'ın kardeşi Kenesarı Kasımov oldu.

Abılay Han'ın torunu, Kasım Sultan'ın oğlu olan Kenesarı, Orta Cüz'ün siyasî hayatında bir asır boyunca yönetici rolünü üstlenen bir ailede doğup, eğitildi. Siyasi anlamda hizmet, Kenesarı'nın dedesinden başlayarak, erkek ve kız kardeşlerine kadar devam eden sülale geleneği olarak sayılırdı. Bu durum, gelecek ayaklanma yöneticisinin karakteri ile siyasi fikirlerinin oluşumda derinden bir etki yapmıştır.

Kenesarı, 1802'de şimdiki Kökşetau Eyaletinin Kökşetau adlı şehrinde dünyaya gelmiştir.[471]

Kenesarı'nın dedesi Abılay Han (1711-1781) çok tanınmış, şöhretli bir kimse idi. O, Orta Cüz sultanlarının en küçük kuşağı olan, Türkistan şehrinin yöneticisinin torunu idi. Çok karışık uluslararası durumlarda Abılay, dağınık halde olan Kazak topraklarını kendi hâkimiyeti altında birleştirmeye çabalamıştır. Kazakistan'ı işgal etmeye çalışan komşuları Çarlık Rusyası, Çin ve Jongarların çıkarlarının uyumsuzluğundan faydalanarak, Abılay kendi ülkesinin bağımsızlığını koruyabilmiştir.

Abılay Han'ın yaptığı işi betimleyerek anlatmaya çalışan Levşin, şunları kaydetmiştir: "*Kırgızların o dönemdeki bütün yöneticilerinden yaş olarak zekâ ve tecrübe açısından üstün olan, hâkimiyeti altındaki halkının sayısıyla güçlü olan Rusya Çariçesiyle ve Çin İmparatoru ile ilişkileri konusunda bütün Ordalarda ünlü olan Abılay, Orta Orda yöneticisinin bütün kurallarına has özellikleri kendi üzerinde toplamış bir adamdı. Kendi değerini bilen Abılay, itibarlı biri olarak ve dikkatli davranışları neticesinde kendi taraftarlarını çok kolay bir şekilde çekebilmiştir. Kuvvetliliğiyle düşmanlarını korkutmasını bilen Abılay, kendisinin bazen Ruslara*

[471] Yazarı belirsiz eski bir şiirde Kenesarı'nın doğduğunda çok küçük olduğu yazılıyor, kadı Çokay onu ellerine alarak: "O kadar küçük ki, adı da Kenesarı olsun" demiş. Rusçaya çevirdiğimizde "sarı kene" demektir.

bağımlıyım, bazen de Çinlilerin hâkimiyeti altındayım diyerek itiraf etse de gerçekte o, en bağımsız bir yöneticiydi"[472]

Halk efsanesine göre Abılay, gençken sürgüne düşerek fakir bir yaşam sürmüş, zengin kadıların uşağı olmuş, sonrasında ise rütbesiz bir er olarak Jongar Oyratlarına karşı savaşa katılmıştır. Cesurluğu ve zekâsından dolayı bahadırlar arasında yer alan Abılay, sonraları devlet işlerinde de çalışmıştır. (s.208) 1731'de O, Abilmembet Han'ın yardımcısı olmuş ve Han adına 40 yıl ülkeyi yönetmiştir. Han'ın vefatından sonra ise 1771'den başlayarak Abılay Rusya ve Çin'in resmî anlamda kabul gördüğü han olmuştur.

Halk efsaneleri ile kıssalarında şiirleştirilen dedesinin karakteri, Kenesarı'nın çocukluğundan beri hoşuna giderdi. O, Abılay Han'dan gurur duyardı ve her zaman kendisini onun işlerini devam ettirecek ve onun hukuk mirasçısı olduğunu dile getirirdi. İşte bu yüzden Kenesarı'nın padişah hükümetine yazdığı mektuplarında ve Kazakların bütün boylarına ithaf ettiği çağrılarında Abılay isminin sık sık yer aldığını görebiliriz. Kenesarı, "*dedesi Abılay'a ait topraklar için*" savaşacağını ve "*dedesinin yolunu izleyeceğini*" açık bir şekilde duyurdu. Bildirilerinde, *"Abılay Han döneminde Kazakların özgürlük ve barış içinde yaşadıklarını"* hatırlatırdı. Abılay ismi, Kenesarı askerlerinin savaşta kullandıkları savaş sloganı haline dönüşmüştü.

Padişah hükümetinin resmi belgelerinde Abılay Han'ın çocukları şöyle tasvir edilmektedir: "*Bütün isyancıların yönetimine Kasım Abılayhanov'un sülalesi geldi. Onlar hem zenginliği hem de akrabalık ilişkileri açısından aynı zamanda işbirliği ile Kırgızları etkilemiş ve kökenlerinin Abılay Han'dan gelmesi sebebiyle bütün Orta Cüz'ü yönetme konusunda kendi haklarının olduğunu düşünüyorlar*."[473]

Kenesarı'nın dedesine ve onun siyasi mirasına olan bakış açısının nasıl olduğunu açık bir şekilde anlayabildikten sonra bazı tarihçilerin, Kenesarı'nın yaptığı işlerin sadece han olabilmek adına yapılan işler olduğu ve şöhret düşkünü olarak göstermenin yanlış olduğunu anlayabiliriz. Han olmak isteyen başka adaylara göre, Kenesarı hanlık iktidarı ele geçirmeye çalışan birisi değildir. Buna yasal hakkı vardır. Kenesarı için

[472] Levşin A.- Kırgız-Kaysakların yönetim merkezleri ile bozkırını tasvir etmek, b. II, s. 265, 1832.
[473] Devlet arşivi, XI. kategori, 1845, ç. 1217, s. 12-13. İsyancı Sultan Kenesarı Kasımov'un yaptığı işlerle ilgili notlar. Yazarı belirsiz.

iktidar, Abılay'ın siyasi planlarına bağlı olarak kendi siyasi planlarını hayata geçirmektir.

Kenesarı'yı, babası Kasım Sultan da çok etkiledi. Kasım'ın bütün hayatı Abılay'ın işini devam ettirmek ve kendi boynunun ele geçirilen hak ve hukukunu düzeltmek için huzursuz ama neticesiz bir savaşla geçmiştir. Kasım, padişah hükümetinin sömürge politikasına ve sömürge harekâtlarına karşı cesurca savaşmıştır.

Kasım'ın kendine has yeteneğini bütün düşmanları kabul ediyorlardı. Örneğin, Orenburg Sınır Komisyonu'nun Başkanı Ladıjenski, Kasım hakkında "*O, sadece kendi kazancını düşünen, zorbalıkla ömür süren eşkiyalardan üstün idi.(s.209) O, kırda bayırda at binerken, hükümetten bir ses yükseldiğinde izini kaybettirip kaçacak biri değildi. Bunun yanında nereden çıktıkları belli olmayan insanlardan, önüne koyduğu hedef ve kabiliyeti bakımından da üstün bir vasfa sahipti. Bu yüzden ona önem vermemek mümkün değildir.*"[474]diye yazmıştır.

XIX. yüzyılın 20'li yıllarında Kasım, Kazak topraklarına kaleler yapılmaya başlandığı sırada karşı çıkmıştı. Batı Sibirya Genel Valisi Kaptseviç'e yazdığı mektubunda Kasım, "*emirliklerin yok edilmesini ve Rus ekiplerinin kırdan gitmesini"*[475] talep etmiştir. Bu talebe karşılık olarak padişah hükümeti, bozkırları yeni ekiplerle doldurdu ve Akmola karakollarını sınırla ilişkilendirerek, Aktau kalesini yapmaya başladı. Bundan sonra Kasım Sultan, çocukları Sarjan, Esengeldi ve Kenesarı ile Altın, Toka, Uak ve başka da boylardan 40 bin aile ile Kökşetau'daki doğup büyüdüğü yerini bırakıp Hokand Hanlığı'nın topraklarına göç etti"[476]

Hokand'a giderken Kasım, özgürlük savaşına Hokand Hanlığı'nın egemenliğindeki Kazaklar ile Orta Asya'daki halklardan da yardım alma ümidi güdüyordu.

Ancak, Kasım'ın, Hokand Hanı ile ittifak kurma çabalarından bir şey çıkmadı. Tersine bu hareketi onun çocuklarının, Sarjan ve Esengeldi'nin ve daha sonrasında ise Kasım'ın kendisinin ölümüne yol açacaktı.

---

[474] Ryazanov A.- a.g.e, b. II, kısım XV, s. 163.
[475] Devlet Arşivi, XI. kategori, 1845, s. 2-11.
[476] Kenesarin Ahmet- Kenesarı ve Sadık, s. 8, 1889.

"Aynı dine sahip olan" Han'ın desteğine dayalı bu hareket büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Kasım Sultan'ın ailesi Hokand Hanlığı'nın topraklarından gitmeye mecbur olup, Sibirya Genel Valiliği gözetimindeki Ulutau topraklarına yerleştiler.

Böylelikle, Kenesarı çocukluk zamanından beri, babası Kasım'ın padişah hükümetine karşı mücadelesinin sadece şahidi olmamış, bizzat o mücadelededе bulunmuş olduğunu görebiliriz. Hükümet yetkililerinin, babasının ve ailesinin peşine düşmesi, Kenesarı'nın aklında sağlam bir şekilde yer almıştır.

Sonradan, dedesi ve babasının hayatlarının mücadelelerle dolu olan zorlu yıllarını düşünerek Kenesarı'nın şu sözleri sarf etmesi boşuna değildir: "*Benim dedem Abılay, Sibirya'da dünyaya gelmişti. O, Ayagöz ve Karkaralı bölgelerinde konar-göçer bir şekilde hayatını devam ettirirken Sibirya askerî ekipleri peşini bırakmadıkları için rahat bir ömür sürememiştir. Babam Kasım ile ağabeyim Sarjan'ı da Kökşetau yakınları ve Esil ırmağının çevresini mekân tuttukları sırada Sibirya askerî ekipleri aralıksız peşlerinden gelmişlerdi*"[477](s.210)

Kenesarı ile ailesinin sömürgecilik baskılarının ağır koşullarının kendi başlarından da geçmesi, Kenesarı'nın siyasi düşüncesinin kalıplaşmasında önemli rol oynadığı şüphesizdir.

Kenesarı birçok zor durum ve koşullarla yüz yüze gelmiştir. Gens'e yazdığı mektuplarının birinde Kenesarı kendisinin, Sultan Jamantay Bökeyev'in aldatmasıyla bozkıra gönderilen birliklerin 1825, 1827, 1830, 1831, 1832 ve 1836 yıllarında birer defa 1837 yılında iki defa, 1838 yılında dört defa, 1840 yılında da üç defa gasp edildiğini söylemektedir. [478]

İşte bu yüzden Kenesarı, Padişah hükümeti ile Hokand Hanlığı'nın, Kazakistan'a karşı harekâta geçmesinden sonraki oluşacak kaygıyı, başkalarına nazaran önceden hissedebilmiştir.

Kenesarı, silahlı mücadeleye genç yaşta katılmıştır. Önceleri babasının hâkimiyeti altında savaşırken daha sonraları ise ağabeyi Sancar'ın başlatmış olduğu

[477] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2620, s. 705-710.
[478] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, "Orenburg Sınır Komisyonu", ç. 2268, s. 20-30.

ayaklanmaya katıldı. Sarcan'ın isyancı birliklerinin arasında Kenesarı'nın da olduğuna dair ilk bilgiler, 1825 yılına dayanmaktadır.[479] Ancak Sarcan'ın ölümüne kadar, yani 1836'ya kadar Kenesarı kendisini, cesaretiyle bütün halkın itibarını kazanan bir cesur bahadır olarak tanıtmıştır.

Kenesarı siyasi arenaya, isyancıların önderi olarak çıkması ancak babası ve ağabeyinin öldürülmesi sonucuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kenesarı'nın siyasi bakış açısının kalıplaşmasında, Kazak hanlığının bağımsızlığını tekrar canlandırmak için mücadele eden ailesinin üstün bir rolü vardır. Bu bakımdan bu aile, kendi çıkarlarını düşünen diğer sultanların ailelerinden ayrı bir özellik kazanmıştır. Bunu ünlü Kazak etnograf ve halk edebiyatı derlemecisi Yusuf Köpeyev de dile getirmiştir. "*Kasım Abılayoğlu soyundan hariç diğer tüm aileler sadece kendi durumlarını düşünüyorlardı. Onların başka herhangi bir şeyle ilgileri yoktu.*"[480]

Kenesarı ailesine has olan şey, sadece onlardaki akrabalık bağları ile oluşan ilişkilerin meydana getirdiği dostluk ve sözbirliği değil, bununla birlikte ruhani yakınlıktır. Kenesarı'nın yakın yol arkadaşlarının arasında, onun kardeşleri Navrızbay ile Abilgazi, ablası Bopay ve yeğeni Elcan'ın olması boşuna değildir. Onlar, zamanla ayaklanmanın en aktif katılımcılarına dönüştüler. (s.211)

Kenesarı'nın yanında diğer akrabaları da yer almıştır. Küçük kardeşleri Kuşak ile Musa, yeğenleri (Sarjan'ın oğulları) Yerjan, Kudaymendi, İsa ve Koşkarbay'ın yanısıra Dayırov, Toyşı, Satıbaldı ve Ati gibi sultanlar da yer almıştır. [481]

Bunların içinden Navrızbay'ı, ablası Bopay'ı ve Abilgazi'yi ayrıca belirtmek gerekir.

---

[479] Sibirya Komisyonu, ç. 269, 1826, s. 906. "İstoriçeskiye zapiski", №12, 1941, s. 236.

[480] Kopeyev Zhusup- C. III, El Yazısı, s. 81.

[481] Kenesarı'nın akrabalarından net olarak kimlerin ayaklanmaya katıldıklarını Orenburg Özel Kolordu Komutanı'nın Askeri Bakana yolladığı belgelerinden görebiliriz: "Sultan Kenesarı Kasımov ile birlikte düşmanlık harekete katılan ordalıların listesi.

Kenesarı'nın öz kardeşleri: Kuşak, onun oğlu Abilfeiz; Bopa, Naurızbay, Musa (bunların çocukları daha gençtir); Kenesarı'nın yeğenleri: Kudaimendi, Yercan, İsa, Koşkarbay (Sarcan'ın oğulları); Kenesarı'nın akrabaları (Sultanlar): Tati, Ati, Satıbaldı (Dayır'ın çocukları); Satıbaldı'nın oğlu: Kadirbay.

Sultan Sameke'nin altı oğlunun, Kenesarı'nın ablasının çocuklarının isimleri belli değildir…"

KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2547, s. 68-111.

Navrızbay, Kenesarı'nın kardeşidir. O, 1812 yılında doğmuş, genç yaşından itibaren babasının birliğinde yer alarak, ne kadar cesur bir savaşçı olduğunu da ispatlamıştır. Kenesarı'nın zamanında ise yine Navrızbay, en tehlikeli bölgelerde savaşan özel grupları yönetmiş ve Kenesarı'nın en yakın danışmanlarından biri olmuştur.[482]

Navrızbay'ın cengâverliği hakkında halk, "Navrızbay Bahadır" adında muhteşem bir destan yazdı. Bu destan hakkında Kazak müziğinin ünlü isimlerinden Zataeviç, "*Bu bahadırlar destanı, Kazak senfonisinin güçlü finalinin bir eskizi gibidir. Bu güçlü ahengi hazırlayan, Kazak bahadırının askeri sefere çıkması ile düşmanını yenip dönmesini tasvir eden giriş bölümüdür*" diye yazmıştır. [483](s.212)

Navrızbay kendi birliğiyle beraber Kenesarı'nın tüm askeri çatışmalarına katılarak, önemli hizmetler üstlenmiştir. O, her zaman kendi askerinin önünde yürür ve onları peşinden yürütebilirdi. "Топ жарған" adlı halk destanında Navrızbay'ın erliğinden, cesurluğundan bahsedilmektedir. [484]

Erliği Navrızbay'ın fevkalade idi,

Han Kene danışan zeki biriydi,

İkisi de olmadık zamanda öldüler

Kazakların nesline gerek idi.

Halk efsanelerinde Navrızbay'ı şu şekilde betimlenmektedir: "*Navrızbay kendi memleketinde olduğu zamanlar yumuşak huylu, merhametli bir görünüşe sahip olurdu. Ama düşmanlarına karşı sefere çıktığında ise yüzü tamamen değişip, heybetli bir görünüş kazanırdı*." [485]

Kırgız tarihçisi B. Saltabayev'in bir denemesinde Navrızbay'ın dış görünüşü eksiksiz bir şekilde betimlenmiştir:

---

[482] 1844'te Kenesarı 'da tutsak olan A. İvanov, verdiği ifadesinde şunları yazıyor: "Kenesarı bütün işlerinde diğerlerinden daha cömert ve akıllı olan ve hep Rusları koruyan kardeşi Navrızbay ile danışır". KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2442, s. 30.
[483] Zatayeviç- Bozkırın 1000 şarkısı, s. 51.
[484] Poem "Top Jargan". (Diğerlerine kıyasla öne çıkan isim anlamında)
[485] Kopeyev Zhusup- a. g. e, C. II, s. 25.

"Navrızbay yaklaşık 23-25 yaşlarında, uzun boylu, vücut yapısı endamlı bir yiğittir. Yüzü alımlı, yakışıklı bir adam olan Navrızbay, diğer Kazaklara göre biraz iridir. Kafasındaki parlak mercan boncukla örülmüş aydarı (perçem) şakaklarına doğru düşerdi. Bıyık ve sakalı ise hâlâ çıkmamıştı. O savaşa giderken daima ak bir ata binerek giderdi. Savaş sırasında o, sağ kolunu serbest bırakarak, dirseklerine kadar sürünüp, yenini kemer ile iyice çekerek bağlıyordu. Navrızbay kendi düşmanlarını korkutmuştur. Onun mızrağı iki eliyle tuttuğunu hiçbir Kırgız görmemiştir. Genelde çok ağır olan mızrağı ne zaman olursa olsun, tek eliyle tutması gerçekte ne kadar büyük bir güce sahip olduğunu göstermektedir. O, başına tepesi kırmızı pelüşlerle donatılmış samur derisinden dikilmiş bir kalpak, üzerine birçok kuyruğu olan, firavun faresinin derisinden yapılmış bir kürk bunun üzerine de dışında siyah ve kırmızı pelüşler ile işlenmiş yine güzel bir elbise giyerdi. Kürkünün yakası ve eteği de kahverengi kunduz derisiyle süslenmişti."[486]*(s.213)*

Kendisinin askeri kahramanlıklarıyla, Kenesarı'nın ablası Bopay'ın ismi de meşhur olmuştur. O, ayaklanmanın ilk gününden beri ayaklanmada en aktif katılımcılarından biri olagelmiştir. O, kocası Sameke ile onun akrabası olan Sarteke ve Dosan Abilkayırov'ları da ayaklanmaya katılmaları için davette bulunmuştur.

Onlardan olumlu bir cevap alamayınca Bopay, 1837'de kocası ve onun akrabalarını bırakıp, yanına altı çocuğunu da alarak kaderini, isyancıların kaderiyle tamamen birleştirir.

Bopay, zekât toplayan ve ayaklanmaya katılmayan sultanların mülkleri ve yiyecek içecek gibi temel yaşam gıdalarını ele geçiren 600 kişilik özel bir grubu yönetti.

Bopay'ın, Argın boyuna zekât toplamaya geldiğini Ajan Samrat Mamayev şu şekilde betimlemektedir: "*Kenesarı tölengitleriyle beraber Kenesarı'nın bütün harekâtlarına katılarak bozkırda ismini duyuran ablası Bopay da geldi*"[487]

Bununla beraber Bopay, Kenesarı'nın bütün büyük mücadelelerine katıldı ve yine kendisi düşman cephesine saldırıya giderdi. Bopay, Kenesarı'nın bütün toplantılarına katılır, Kenesarı da Bopay'ın tavsiyelerini dinlemiş.

---

[486] Saltabayev B.- Kırgız tarihiyle ilgili bilgiler (El Yazısı), s. 394. Yazar Naurızbay'ın görünüşünü onu gören kişilerin anlattıklarından yola çıkarak kaleme almıştır.
[487] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5610, s. 371-375, 1845.

Bopay'ın oğlu Nurhan ayaklanmanın aktif katılımcılarından biriydi. Padişah birlikleriyle gerçekleşen bir savaşta esir düşer. Onun cesaretiyle ilgili Yüzbaşı Lebedev şunları yazmıştır: *" Bizim elimizde şimdilik tutuklu olarak bulunanlar; Kenesarı'nın öz yeğeni, ablası Bopay'ın oğlu Törehan (Nurhan E. B.) Samekin, Tungatar Bolısının değerli kadısı, İnem'in çırağı (öğrencisi) Aydarbek Kuandıkov ve Kenesarı'nın tölengiti Sarsenbaydır. Bunlardan ilki karşı çıkması sonucunda ciddi şekilde yaralanmıştır."*[488]

Abilgazi, Kenesarı'nın kardeşi, 1821'de Kökşetau'da doğmuştur. Annesinin vefat etmesi üzerine üvey annesi Kojak Hanımın terbiyesinde büyümüştür. O da Kenesarı'nın danışmanlarından biri olarak ün saldı. (s.214) O, Kenesarı'nın, padişah hükümetinin yetkilileri ve Orta Asyalı hanlıklarla olan önemli mektuplaşmaları yönetmişti. En önemli yanı ise Abilgazı'nın Ruslarla ilişki kurmayı desteklemesi ve Kenesarı'ya Rusya'yla dostluk ilişkileri içerisinde olması gerektiğine dair tavsiyeler vermesi idi. Buna, Kenesarı'nın Perovski'ye bizzat kendisinin yazdığı bir mektup örnek gösterilebilir. O, "*Abilgazi Kasımov, Rusya devletinin ve de diğer yerlerin gelenek-görenek ve kanunlarını iyi bildiği gibi, iki yıldan beri bize Rusya ile ilgili tavsiyeler de bulunarak onları, taraf olarak seçmemizi istiyor*" diye yazmıştır.[489]

Kenesarı'nın mektubundan Abilgazı'nın Rusça bildiğini anlayabiliriz. Abilgazı'nın Rusya'ya bakış açısının farklı olması, onun uzun zaman Hokand Hanı'na esir düşerek Hokand beylerinin Kazaklardan nasıl nefret ettiklerini görmesinden kaynaklanıyor olabilir. Kendisiyle ilgili bazı malumatları, Abilgazı'nın kendisinden de öğrenebiliriz. "*Benim babam 4 sene önce anlaşma yapmak için Hokand Hanlığı'na davet edilmişti. Benimle birlikte Kojak Hanım da geldi. Babam orada tutuklandı ve tutuklu olduğu süre içinde vefat etti. Kojak hanım ile ben ise Hiva Hanı Allakul'un ricası üzerine serbest bırakıldık. Bizim arkamızdan da Yusuf Beyi gönderdi. Bundan sonra ben, Kenesarı Sultan'ın yanında yazı işleriyle uğraştım.*"[490]

Sultan Kasım'ın ailesinden sadece onun büyük oğlu Kuşak sultan, Kenesarı'nın işlerine katılmadı. Kenesarı ile onun arasındaki ilişki çok karışıktı. Barış içinde yaşayan Kazak boylarının hayvanlarını ele geçirerek saygısızlık ettiği için Kenesarı, ona sinirlenip mektuplarında birkaç defa onu, çok kötü cezalandıracağına dair korkutmuştu.

[488] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 84, ç. 135, s. 94-95. Akmola bölümünün Komutanı Yüzbaşı Lebedev'in Sibirya Kırgızlarının sınırdaki başkanına 8 Temmuz 1840'ta verdiği raporu.
[489] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2341, s. 24.
[490] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5610, s. 184-185.

Kuşak sultan aslında kardeşinden korkuyor, onu kıskanıyor ve fırsat bulduğu takdirde onu öldürmeyi dahi hayal ediyordu. 1844 yılının Temmuz ayında Kuşak'ın tutsağı olan Orenburg Sınır Komisyonu memurlarından Grigorev'in bu konuyla ilgili söyledikleri de ilgi çekicidir.

"*Bizi tutukladıktan sonraki dokuzuncu günde, Sultan Kuşak Kasımov'un Jılanşık Nehri boyundaki Akkol denilen yerdeki köyüne geldik. Birkaç soru sorduktan sonra bana:*

-'Benim kardeşim Kenesarı, Rusya'nın düşmanıdır. O, benim dediklerimi dinlemiyor. Bu yüzden ben de ondan nefret ediyorum ve Ruslara yardım etmeye ve onun yağmacılarının nerede olduğunu göstermeye hazırım. Onun, benden kaçıp kurtulamayacağına söz verebilirim.' dedi. Sonradan ise sesini biraz yumuşatarak, sözlerine devam etti:

-Sizler benim misafirimsiniz tutsak değil. Ben, Orenburg topraklarında göç etmekteyim ve sizin de Sibirya bölgesiyle bağlantınız yoktur. Endişelenmeyin, ben sizleri serbest bırakacağım."[491]*(s.215)*

Kardeşlerin arasının çok kötü bir çatışmaya yol açmadı, aralarındaki irtibata da bir zarar vermedi. Ancak Kuşak'ın durumunu anlamak için yukarıdaki belge yeterlidir.

Maalesef, Kenesarı'nın annesi Kalmak kızı hakkında malumat pek azdır. *"Navrızbay-Hanşayım"* adlı halk destanında onun hakkında şunlar yazılmaktadır:[492]

Annesi Navrızbay'dan çok daha farklıydı

Kendi ortamının arasında çok zekiydi.

Kenesarı'nın siyasi görüşünü bu kitabın diğer bölümlerinde anlatacağımızdan dolayı burada biz onun iki yeteneğini, cesaretini ve insanlara gösterdiği insaniyeti anlatacağız.

Kenesarı ata binmeyi ve ok çekmesini çocukken öğrenmişti. O, Kökşetau dağları ile Burabay'da bulunan vahşi hayvanları avlamayı çok severmiş. Günümüzde hâlâ

[491] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2439, s. 31.
[492] Halk şiiri "Naurızbay Hanşayım".

Burabay ile Kökşetau'daki dağ geçitleri, onun ismiyle *"Kenesarı Mağarası"*[493] denilmektedir.

Kenesarı genç yaşlarından itibaren cesurluğuyla tanınmıştır. Gençken o, bir seferinde arkadaşlarına: "*Ben, hiçbir zaman cesurluğumdan vazgeçmeyeceğim ve kahraman olarak öleceğim*"[494] demiştir.

Sonunda Kenesarı gerçekten de cesur bir bahadır ve yönetici oldu. Tarihçi Smirnov, onun bulûğa erdiği zamanları betimleyerek şunları kaydetmiştir: "*Omzunda Albay rütbesi olan kadife cepkeni vücuduna tam oturmuş, bayraktarların dahi önünde giden Kenesarı, daima kendi grubunun önünde bulunmuştur*"[495]

"L. Meyer de Kenesarı'yı aynı şekilde betimleyerek, onu *"sonsuz bahadır"* olarak görmüştür.[496]

İsyancıların kendileri de Kenesarı'ya fevkalade kahramanlığı için çok değer vermişler ve onu cesur bahadır olarak adlandırmışlardır. Bu durum hakkında yönetici Sultan Ahmet Jantörin, *"Onu destekleyen taraftarların hepsi de onu olağanüstü cesur ve zeki hanlardan biri olarak görürler"* demektedir.[497]

Kenesarı'nın, idare merkezinde bulunan ve savaş sırasında esir alınan Ruslara gösterdiği davranışı hakkında bahsetmek de ilgi çekici bir diğer noktadır. (s.216)

Kenesarı'yı ziyaret eden Semeyli bir yönetici olan Ufimtsev bunları dile getirmiştir. "*Onun ilk pusulasının önünde durdurularak bizim ne istediğimiz, soruldu. Biz Kenesarı Han ile görüşülecek bir işimiz var, dedik. Ondan sonra bizi oraya götürdüler. Eşikten girer girmez başımı yere değdirerek üç defa izzet gösterdim ve onun giysisini öpmek istediğim zaman o, bana elini uzattı ve başımdan öptü. Daha sonrasında bana otur emri vererek kim olduğumu ve nereden geldiğimi sormaya başladı. Ben, Rusya, Semey ve Kulja taraflarından geliyoruz kermese katıldık, dedim. Ondan sonra Çin'den gelen hediyeleri kabul etmesini rica ettim. O, karşı olmadı, anlayış gösterdi. Hediyeler getirildiğinde onları önünde dizmelerini emretti ve eşyalara*

[493] "Kenesarı ungırı" Kenesarı mağarası anlamında.
[494] Çkalov Devlet Tarihi Arşivi, v. 6, çalışma 4976, s. 71-72.
[495] Kenesarin Ahmet- Kenesarı ve Sadık, Smirnov'un yeniden düzeltmesi. S. 5, 1889.
[496] Meyer L.- Orenburg bölgesinin bozkırı, 1865.
[497] KSSC'nin Tarihi Arşivi, v. 4, çalışma 2757, s. 243-249. Ahmet Jantörin'in Orenburg sınır komisyonunun başkanına 19 Haziran 1845'teki bildirisi.

bakarak ve gülerek eşlerini çağırdı. Sonra hepsini toplayıp götürmeleri yönünde emir verdi. Bu merasimden sonra kendisinden, ne istediğimi sordu. Ben kervanımıza dokunmadan bizi geçirmesini temenni ettim. O, "Sizin kervanınız nerede?" diye sordu. Kervanın, çadırların arasında, benden haber gelinceye kadar orada beklemeleri için emir verdiğimi söyledim. Misafir olmamı istedi. "Ben Rusya'yı severim. İçki içer misin?" dedi. Acı olmayanından, üzüm şarabı içtiğimi söyledim. Bunun üzerine Kenesarı, yemek hazırlamaları ve şarap getirmelerini emretti. Bir hafta boyunca baş başa oturup yemek yedik, sohbet ettik. O, beni bir hafta böyle ağırladı. Her şeyi sordu. Ben, sonunda Semey'e gitme zamanının geldiğini, sahibimin bizi beklemekte olduğunu söyledim. Kenesarı, beni bırakacağına dair söz verdi"[498]

Buradan biz, Kenesarı'nın dinin yasaklamasına bakmaksızın şarap içtiğini görebiliyoruz. Ayrıca, hiçbir belgede onun dini ve inanışı ile ilgili herhangi bir şeye rastlanmıyor.

Kenesarı'ya aynı betimlemeyi, onun idare merkezinde olan Baron U-r de şöyle yapmaktadır: "*Kenesarı, çok pahalı bir halı serilmiş büyük sandığın üzerinde oturuyordu. Beni görür görmez sandığından kalkarak benimle el sıkıştı, bir şeyler söyleyerek selamlaştı. Benim o dili bilmediğimi, cevap vermekte zorlandığımı fark ederek, Kenesarı, tercümanını çağırmalarını emretti. Onun gelmesini bekleyip sessiz bir şekilde bir müddet bir birimize baktık. Kırgızlar gibi giyinen, saçını sıfıra vurmuş, ancak Rusçayı çok iyi konuşan bir tercüman geldi. Ben, onu kaçak Rus Kazaklarından biri zannettim, ama o bunu kabul etmek istemedi. Kenesarı beni her gün çağırır, nazik bir şekilde uzun konuşmalar yapardık. Bu konuşmaların asıl konusu, onun bu zamana kadar yaptığı saldırılardan beraat etmesi idi.*"[499] (s.217)

Kenesarı'nın, Rus tutsaklara nasıl davrandığı hakkındaki düşünceler de ilgi çekicidir. Onlar da Kenesarı'nın katil, merhametsiz olduğu efsanesinin gerçeği yansıtmadığını ortaya koymuşlardır. Örneğin 1844'te Kenesarı'nın tutsağı olan Emir Subayı Andrey İvanov, bir bildirisinde şunları dile getirmektedir: "*Biz tutsak olduğumuz zaman bize sert davranmadı, sadece yakacak odun hazırlattı ve kuyu kazdırdı. Kenesarı'nın emrine göre bütün tutsakları çeşitli köylere ve özel sahiplerine gönderdiler. Birbirimizi sadece köyler göç ettiğinde görürdük. Diğer zamanlarda ise*

[498] Orlov A. V.- Kenesarı'ya konuk olan Rus. Ufimtsev'in notları, "Orenburgskii Listok", 1889, №28.
[499] Baron U-r- Kırgız bozkırında geçen dört ay, "Oteçestvennie Zapiski", 1848, №10.

bizleri görüştürmemeye çabaladı. Kenesarı bizim sahiplerimizden, bizi iyi beslemelerini talep etti ve kötü davranmamaları konusunda uyardı."[500]

Kenesarı'nın bir sureti çizilmiş tablo yoktur. Ancak onun dış görünüşünü betimleyen malumatlar bize ulaşmıştır. Kazak Navrızbay Şegenov'un söylediklerine göre *"Kenesarı, orta boylu ve kalkık burunlu idi"*[501]

Kenesarı Ordasını ziyaret eden Baron U-r onun dış görünüşünü buna benzer bir betimlemeyle açıklamaya çalışmıştır. *"Kenesarı, orta boylu, zayıf, siması Kalmuklara benzer, çekik gözlerinden zekâ ile kurnazlık görünürken yüzünden merhametsizlik sezilmemekteydi."*[502]

Kenesarı'nın dış görünüşünün tam betimlemesini B. Saltabayev bir denemesinde şu şekilde dile getirmiştir. "*Kene Han, zayıf, orta boylu ve kalın boyunlu idi. Esmer, yakışıklı ve gözleri de kartal gibi çekik ve kırmızı, burnu da hafif şiş idi. Çok az bıyığı ve kalın, kahverengi sakalı vardı. Çok az konuşur, sert ve ağırbaşlı görünürdü. Başına kunduz postuyla süslenmiş deri bir kalpak giyerdi. Giysilerinin üstüne deve yününden örülmüş cepken örtünüp, içinden de kunduz derisinden yapılmış kürk giyerdi. Gömleği ve pantolonu beyaz kumaştan elle örülmüş idi*."[503] (s.218)

N. N. Sereda, Kenesarıyla ilgili dikkat çekici referanslar vermektedir. "*Kenesarı kendi askerlerinin saygı gösterdiği iyi bir yönetici olabildi. Onun askerlerinin yüksek bir ruha sahip olmalarına, Avrupalı askerlerin hangi yöneticisi olsa da kıskançlıkla bakardı sanki. Kenesarı saldırı sırasında sanki yoluna çıkan her şeyi yok eden bir fırtına gibi dörtnala gider, yoluna çıkan engel ona karşı duramazdı. Tersine karşısına çıkan her türlü engel onun kararlı cesaretini yansıtırdı. Amacına ulaşma yolunda bütün engeller, Kenesarı'nın fırtına gibi taşan gücünün karşısında bertaraf olmadıkça o durmak nedir, bilmezdi. Kenesarı'nın bu yeteneklerine, bizim göçebeler büyük önem vermişler, yoldaşları da yöneticilerine sonsuza dek bağlı olup gönülden değer vermişlerdir*."[504]

---

[500] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2442, s. 24.
[501] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 182, s. 102, 1838.
[502] Baron U-r.- Aynı kaynak.
[503] Salatabayev B.- Kırgız tarihiyle ilgili bilgiler (El Yazısı), s. 394. Kenesarı'yı gören Kırgızların sözünden Kenesarı'nın görünüşü.
[504] Sereda N.- Kırgız Sultanı Kenesarı Kasımov'un isyanı, "Vestnik Evropy", 8. Kitap, s. 530, 1870.

1837'de Kazak halkının ayaklanmasını başlatan Kenesarı Kasımoğlu, işte böyle bir kişiliğe sahipti.

Ayaklanmanın başlama zamanına kadar Kenesarı, mücadelenin zor şartlarından geçerek büyük bir tecrübe kazanmıştı. Yabancı yağmacılara karşı dedesi Abılay, babası Kasım, ağabeyi Sarjan'ın yürüttüğü mücadele derslerini, Kenesarı unutmadı. Bu, kendinden öncekilerin yaptıkları hataları tekrarlamamasına yardımcı oldu.

Kenesarı'nın işlerinde, Kazak toplumundaki boylar arasındaki tartışmaları ve feodal dağınıklığı yok etme ve bir bütün devlet iktidarına ulaşma çabaları fark edilebiliyordu. Gerçekten de işler böyle yürüdüğü zaman devleti, sömürgecilik tehlikesinden koruyabilirsiniz.

Kenesarı 1837 yılının ilkbaharında ayaklanamaya kalkışmadan önce, I. Nikolay Hükümeti'ni Kökşetau ve Akmola'da yani Kenesarı'nın doğduğu topraklarda kaleler inşa etme düşüncesinden vazgeçirmek için çabalamıştı. Bu sırada Hokand hanlığının iyeliğinde göç eden Kenesarı, bu amaçla padişah hükümetine itirazlarını bildiren birkaç mektup gönderdi.

"*Dedelerimizden miras kalan, Esil, Nura, Aktau, Ortau, Karkaralı, Kazılık, Jarkayın, Obagan, Tobol, Kusmurun, Okiyat ve Oral'a kadar ki Tokzak'ın elimizden alınarak, buralara kaleler inşa edilmesi buradaki halkı da zor durumda bırakmaktadır. Bu sadece bizim geleceğimiz için değil, ayrıca bugünkü yaşamımız için de tehlikelidir."*[505]*(s.219)*

Beklendiği gibi bu mektuplar cevapsız kalmıştır. Kenesarı ise kardeşlerinden ayrılarak, Orta Asyalı hanlıklardan yardım alamayacağını sadece Hokand değil diğer Hiva ve Buhara gibi hanlıklardan da yardım alamayacağını anladıktan sonra, Hokand'ın egemenliğinde bulunan topraklardan kendi doğduğu topraklara dönmeye karar verir. Böylelikle 1937 yılının ilkbaharında Kenesarı, kendine en yakın arkadaşlarıyla birlikte Orta Cüzün Akmola bölgesine gelir. Bu durum, fıçıdaki baruta düşen ateş gibi bir etki yarattı ve bu zamana kadar içten içten kin besleyen Kazaklar, Kenesarı Kasımov'un bayrağı altında toplanmaya başladılar.

[505] Sereda N.- a. g. e.

1837 yılında Akmola Bölgesinin Baydalı, Aleksinsk, Koylıbay-Şağray, Janay-Kalkaman, Temeş ve Tınalı bolıslarındaki Kazaklar, ayaklanmaya başladılar. Bununla ilgili olarak Albay Talızin, bir bildirisinde "*Ağustos ayında Akmola bölgesinden altı bolıs Küçük Cüze, Rus yönetiminden kurtaracaklarını vadeden Abılayhanovlar ailesine katılmak üzere taşınmaya başladılar.*"[506]

1837 yılının sonunda onlara, çoğunluğu Kıpçak ve Kerey boylarından olan birçok Kazak katıldı. Kazakların Akmola bölgesinden tamamen göç ederek Kenesarı'ya katılmaları, Sibirya Hükümeti'ndeki bazı makamlara büyük bir etki yapmış ve bir süre endişe içinde kalmalarına yol açmıştır.

Akmola bölgesi çevresinde buna benzer ayaklanmaların meydana gelmesi, tesadüfi bir durum değildi. Bu dönemlerde Akmola bölgesi, Padişah sömürgeciliğinin güvenilir noktalarından biri haline dönüşmüştü. Akmola kalesinin yanısıra istasyonlar ile birbirine bağlanan Aktau kalesi de inşa edilmiş ve buradan diğer kalelere de ulaşılabilen yollar yapılmıştı.

Akmola bölgesi yakınlarında yaşayan Kazaklar, padişah Hükümeti'nin yaptığı baskıların zorluklarına ve onların ajanları rolünü oynayan ağa sultanların yaptıkları eziyetlere, şahit olmuşlardı. Padişah Hükümeti, Kazakların otlak, göl ve nehirlerle zengin olan topraklarını ele geçirerek Kazakları, kendi kalelerinde çalışmaya ve ağır vergiler ödemeye mecbur ermişti. Aktau kalesinin inşa edildiği sırada ağaçları taşıma bahanesiyle Kazaklardan almış olduğu atları ve develeri geri vermemiştir.

Orta Cüzün merkezinde bulunan Akmola bölgesindeki bütün Kazakların ayaklanması, ilerideki mücadelenin ve Padişah Hükümeti'ne karşı çıkmanın işareti idi. (s.220)

Sibirya hükümeti bölünen bolıslara, danışma memuru olarak Menkoviç ile ağa sultan Konırkulja Kudaymendin'i üç sultanla birlikte gönderme kararı aldı. Ancak onların çabalarından da herhangi bir sonuç çıkmadı. Kazaklar, doğdukları topraklar üzerinde emirlikler yok edilmedikçe, kendi yerleşkelerine dönmeyeceklerini belirttiler.

[506] SSCB Bilim Akademisinin Arşivi, v. 25, ç. 22/2. "İsyancı Sultan Kenesarı Kasımov'un yaptıklarıyla ilgili notlar".

Menkoviç ile Konırkulja Kudaymendin Sultan, bolıslardan ayrılan Kazakların eski mekânlarına, kolay kolay barış yoluyla dönmeyeceklerini ve ayrıca Kazakların savaşmaya kararlı olduklarını da anladılar. Bu görüşmeler sırasında diğer boylardan da aynı cevapları alacaklarını bildikleri için, Kenesarı ordasına yakın yerleri mesken tutan boylara gidip konuşmayı uygun görmeyerek geri döndüler.

Menkoviç, 4 Ekim 1837'de yazdığı bir bildirisinde "*Kırgızlar çok dargınlar. Ben o bölgedeki Kırgızları sakinleştirmeye çalıştığım halde hiçbir sonuç alamadım. Onlar her zaman yaşadıkları mekânlara geri dönerler mi*?"[507]demektedir

Ayaklanma, gün ilerledikçe yeni bölgeleri de kapsamaya başladı.

Ayaklanmaya katılan Kazaklar, küçük gruplara bölünerek, nahiyeler ile istasyonlara silahlı saldırırlar yaparak, memurlar ile tüccarları tutsak etmeye başladılar.

Sınır yöneticileri, ayaklanmaya katılan Kazaklara karşı savaşmak için kendilerine birlikler gönderilmesini talep etmeleri, sürekli hale gelmeye başladı. 31 Ekim 1837'de Menkoviç, Ombı Eyalet yöneticisi Albay Talızin'e "*Onları durdurmak için birlikler yardımıyla sert önlemler almalıyız. Birlikler olmadan herhangi bir başarıya ulaşamayız. Çünkü adı geçen bolısların eskiden beri bağımsızlığa alışmış Kırgızları, bağlı olma durumunu, ağır bir baskı ve eziklik olarak düşünmektedirler*"[508]diye yazmıştır.

Ancak Ombı Valiliği önce din adamlarının yardımıyla isyancılar arasında anlaşmazlık çıkarmayı uygun görmüşlerdir. Bu amaçla 1837 yılının sonunda Ombı Müslüman Camii'nin yöneticisi Ahun Muhammed Şarif Abdirahmanov, Akmola'ya gönderildi. Onun amacı, Kenesarı'nın sahip olduğu asker sayısını öğrenmekti. Bu casusluk işiyle birlikte o, Kazakları eski mekânlarına geri dönmeleri için ikna etmeliydi. Ahun Muhammed Şarif Abdirahmanov yaverleriyle beraber tez arada Akmola'ya getirtildi ve sonradan birbirlerinden ayrılarak bolıslara doğru yola koyuldu. (s.221) Karağaç adlı yerdeki Aytkoja-Karpık bolısının yöneticisine, Tanırergenov ve Sapak kadıların yönettiği Kazak beylerini toplayarak, bolıslardan ayrılan Kazakların hal hatırını sorduktan sonra Kur'an'a dayandırarak, Kazakların memleketlerine geri

[507] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 83-86.
[508] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 105-110.

dönmeleri gerektiğini ispat etmeye, çalışmıştır. Söyledikleri karşısında Kazak beyleri olumlu tavırlar sergilese de halk ona karşı biraz soğuk davranmıştır.

İstihbarat ilişkilerini güçlendirmek için, ahun'dan sonra isyancı Kazaklarla konuşmaya veya anlaşmaya sultan soyundan gelen vekillerin gitmesi gerekiyordu. Ama sultanların hiçbiri karşılaşacakları tehlikelerden korkarak gitmek istememişlerdir. Ombı eyalet yöneticisi Talızin, Konırkulja Kudaymendin'den ayrılan bolıslara, çocuklarını göndermesini tekrar tekrar talep etmiştir. Talızin, Kudaymendin'e *"Ben son kez istekte bulunuyorum, siz bu mektubu alır almaz, çocuklarınızı 24 saat içerisinde Kırgızları durdurmak ve ayaklanmacıların hareketlerini incelemek amacıyla gereken yere göndermelisiniz. Bu dediğim, değişiklik yapılmadan yerine getirilmelidir"*[509]diye yazmıştır.

Ağa Sultan Konırkulja Kudaymendin, I. Nikolay Hükümeti'nin emirlerine boyun eğdiği için isyancıların peşinden çocukları Janalı ve Cengiz'i göndermiştir. Janalı'yı bütün önlemleri alarak, Akmola bölgesi Kazaklarının bozkıra doğru geçmelerine ve Kenesarı Kasımov'a katılmalarına izin vermemesi için görevlendirdi. Bununla birlikte o, Kenesarı'nın gelecek seferi hakkında da malumat toplamak zorundaydı. Cengiz ise isyancıların tutukladığı Sultan Katıbayev ile Rus tüccarların serbest kalmalarını sağlaması gerekiyordu.

İkisi de Tinalı-Karpık ve Temeş Bolıslarının bulundukları yerlere kadar gelseler de Kenesarı ordasına gitmek için cesaret edemediler. Onlar, yolları üzerinde her zaman sessiz sedasız göç ederek yaşayan Kazakları değil, tamamı atlanmış, düşmanlarıyla savaşmaya hazır bir durumda bulunan kin dolu insanlarla karşılaşmışlardır. Her ikisi de Kenesarı'nın gelecek seferi hakkında tam bir bilgi toparlayamadılar ancak onunla beraber göç eden, asker topluluğuna benzeyen bu Kazakların arkalarından takipçiler gönderdiler. Ayrılan Kazakları geri getiremeyeceklerini anladılar ve kendi güvenlikleri için Janalı ve Cengiz Kudaymendin geri dönmek zorunda kaldılar. (s.222)

Ağa sultan Kudaymendin her gün Kenesarı'nın saldırısını beklediği için kendisini ve ailesini, ayaklanmacılardan koruyabilecek askerî birlikler göndermesini rica ederek Talızin ile sık sık mektuplaşmıştı. Mektuplarında Kenesarı'ya katılan Kazakların hepsinin kendisinden nefret ettiklerini dile getiriyordu. Bu mektupların

[509] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 422-423.

birisinde o, "*Kenesarı Kasımov, Rusya Hükümetine bağlı olduğum için bana zarar verebilmenin yollarını araştırmaktadır. Ayrıca ona, Kasımov'u kollayan bu bölgedeki Kazaklar da yardım etmekteler"*[510] şeklinde yazmaktadır.

Sultanların başarısız seferlerinden sonra bozkıra, Çirikov'un yönettiği cezalandırıcı bir birlik gönderildi. Ayaklanmanın büyüklüğünü bilmediği için Çirikov, silahlı Rus birliklerini görür görmez Kazakların, çıldırmış gruplarının dağılacağını düşündü. Çirikov'un birliğine ayrılan (hükümetin buyruklarından çıkan) Kazakları geri getirmeyi ve ayaklanmaya katılmaları için halkı tahrik edenleri cezalandırma görevleri verilmişti. Talızin'in birliğine *"Göçebe Bozkır Kazaklarına"* adı ile 200 adet çağrı verilmişti. O, yasaya karşı çıkmanın tehlikeli olduğunu yazarak, çok sert bir şekilde cezalandırılacağı ile korkuturdu. Bir çağrıda, "*Akmola bölgesine, akılsız sultanlar Kenesarı ve Köşek Kasımovlar'ın yönettiği bağımsız Kırgızların eşkiya grubu girdi. Bazı Kırgızlar hoppalıklarından dolayı yalan sözlere inanarak, bölgeden ayrılmak gibi düşüncelere kapıldılar. Kendi topraklarına eşkiyalar göndererek onlarla birleştiler ve bu durum hakkında başkanı bilgilendirmediler. Eğer eşkiyalara rastlarsanız veya şüpheli kişileri görürseniz, o zaman hepinizin veya her birinizin onları tutuklama ve kendi emirliğine ulaştırma konusunda görevlisiniz."*[511]

Padişah hükümetinin tehditleri, isyancıları korkutmadı tam tersine onları Kenesarı'nın yanında toplanmaya itti.

Çirikov'un küçük birliği, Kenesarı'nın sayıca çok olan isyancılarına karşı çıkamadı. Meydana gelen kavgada epey adamıyla silahtan ayrılan Çirikov, geri döndü. Albay Talızin'in çağrısı da işe yaramadı. Tersine, bu çağrıdan sonra Kazaklar hükümet yetkililerinin ancak tehdit etmekten başka hiçbir şey yapamayacaklarını anladılar.

Çirikov'un seferinin başarısız olması, Ombı yöneticilerini sinirlendirdi. Kendi güçsüzlüklerini itiraf etmek istemeyen Ombı Valiliği bütün suçu Akmola bölgesinin ağa sultanı Konırkulja Kudaymendin'e atarak, onun bu iş için bir çaba göstermemesiyle suçladılar. (s.223)

Talızin'in, Kudaymendin'e yazdığı bir irtibat mektubunda *"Sizin bölgede devamlı düzensizlikler oluyor, bolıslar dağılıyor. Onlar, zalim sultanlar Kasımovlara*

[510] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 416-417.
[511] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 511-512.

katılıp bizim adamlarımıza saldırıyor, yağmalıyor ve bizim bir tercümanımızı tutukluyorlar. Şimdi de Akmola bölgesini (emirliğini) yok etmek ve bozkırdaki yönetim merkezimizi imha etmeye çalışıyorlarken siz, köyünüzde uyuyorsunuz."[512]demektedir.

Bu arada Kenesarı, padişah birliklerine, istasyonlar ile nahiyelere, iğrenç ağa sultanların köylerine silahlı saldırılar düzenlemeyi sıklaştırmaya başladı. Troitsk ile Petropavl'dan geçip Aktau kalesi aracılığıyla Taşkent ve Buhara'ya giden ticaret kervanları buralardan çok sık geçerdi. Kazakların ayaklanmasının başlamasıyla birlikte, ticaret kervanları silahlı birliklerin korumasıyla geçmeye başladılar. 27 Kasım 1837 yılında Aktau Merkez Komutanlığı'nın yükümlülüğünü alan Ordu Komutanı Simonov, Petropavl'dan Taşkent'e gidecek olan kervanı korumak için horunji Rıtov'un önderliğinde altı subay ve 48 Rus Kazak'ından oluşan bir birlik gönderdi. Sınırdan 50 km uzaklaştıktan sonra 4 Aralık'ta horunji Rıtov 22 kişiyi hem kendileri hem de hayvanları için yetecek bir miktar yiyecek ile beraber Koylubay-Bolat adlı yerde bırakarak, geri kalan Rus Kazaklarıyla sınıra geri gelir. Aradan çok uzun zaman geçmeden Kenesarı, adamlarıyla Rus Kazaklarına saldırarak hepsini öldürür ve Rıtov'un peşine düşer. 5 Aralıkta üç saat kadar süren mücadele neticesinde Rıtov vefat eder. 21 Rus Kazak'ı askeri de yaralanır. Canlı kalanlardan ikisi ablukadan kaçarak Aktau Kalesine gelirler. Orada gerçekleşen olayları Ordu Komutanı Simonov'a anlatmalarıyla, aynı gün içinde Simonov, Kenesarı'nın peşine düşer. Kenesarı'yı yakalayamasa da Kenesarı'nın 8 kadar yoldaşını ele geçirir. Çok geçmeden Ombı'ya gönderilirler ve Ordonans-Gaus mahkemesinin kararıyla Doğu Sibirya'ya sürgüne gönderilirler. Padişah hükümeti ayaklanmaya katılanları kovmaya işte bu şekilde başladı.

1837 yılının sonuna doğru ayaklanmaya, Aktau Kalesi yakınlarındaki Kazaklar da katıldı. Onlar bulundukları yerden herhangi bir izin almadan tamamen ayaklanarak, Balkaş Gölü ve Şu nehri civarına göç etmişlerdir. Padişah Hükümeti, onların gitme sebeplerini öğrenmek için Sultan Kuşik Ayşuakov'u görevlendirmiştir. Onlar, Aktau Kalesi yok olmadıkça ve ellerinden alınan topraklar geri verilmedikçe geri dönmeyeceklerini açıkça bildirmişlerdir. (s.224) Sultan Kuşik Ayşuakov'un onları ikna etmek için söylediği sözler ve verdiği öğütlere karşı onlar, "*Bolısa tercümanlarıyla beraber Rus Kazakları geldiklerinde onlar, genç kızlarla bayanları ele geçirdiler ve*

[512] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 137-139.

onları rezil bir durumda bıraktılar. Yarış atlarımızı alarak geri vermediler. Eğer bu kadar zalimlik görmeseydik biz de kendi yerleşkelerimizden taşınmazdık. Eğer padişah efendimiz bize merhamet gösterir de Aktau Kalesini yok ederse biz de geri gelirdik."[513]diye cevap verirler.

Verdikleri bu cevaptan, onların hâlâ sömürgeciliğe karşı geldiklerini ancak yukarıdaki yöneticilerin belki adalet gösterir diye ümit ettiklerini de görebiliriz. Kazaklar, Aktau Kalesinin inşası başlamadan önce hükümetin onlara "*sizleri kendimiz koruyacağız, saldırılara karşı siper olacağız, hukuk gelenek-göreneklerinize ve yaşamlarınıza hiç karışmayacağız*" dedikleri sözleri hiç unutmamışlardı. Albay Talızin, Aktau Kalesinin Kazaklarına yazdığı bir çağrıda *"padişahın, Kazakların sakin bir hayat sürmelerine, ailelerinin hiçbir endişe duymadan yaşamalarına ve hayvan besleyip çoğaltabilmeleri için elinden gelen her şeyi yapacağına"*[514] dair sözler sarf etmiştir.

1838 yılının başlarında Aktau bölgesinden göç eden Kazaklar, I. Nikolay Hükümetine bir mektup yazmışlar ve mektubu, Kazak Kosubay Torbıkov aracılığıyla göndermişlerdir. Mektupta "*Bize toprakla suyu eskisi gibi kendiniz kullanacaksınız diye söz verilmişti. Kale yapıldıktan sonra adı geçen toprakla su, bize geri verilmedi*"[515] diye yazmışlardır.

Akmola Emirliği ile Aktau yakınlarından Kazakların uzaklaşma sebebini öğrenmek için oralara giden padişah istihbaratçıları, Kazakların Balkaş'a doğru göç etmelerinin ve Kenesarı'ya katılmalarına dair üç sebep göstermişlerdir.

1) Aktau Kalesinin, Aktau kalesi ile Akmola arasındaki ve Ayagöz ile Karkaralı arasındaki kalelerin inşası ve aynı kaleleri Karkaralı ve Aktau arasına inşa etme planı.
2) Aktau kalesinin ve Ayagöz'e kadar ki yol boyunca inşa edilecek kalelerin inşaatına atlarla develerin alınması. Atlarla develerin gıda ve ağaç taşımak bahanesiyle alınarak geri verilmemesi.
3) Değerlendirici Tahanoviç'in Kazakların sahip oldukları malları saymak için bozkıra inmesi. Genelde bunun gibi sayımlar Kazakları vergiye bağlamak

[513] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 180, s. 86.
[514] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 17, s. 164-165.
[515] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, s. 89.

için yapılırdı. Tahanoviç birçok Kazak'ın mallarının sayısını yüksek rakamlarla ifade edince, onları sinirlendirmiştir. (s.225)

1837 yılının sonu ile 1838 yılının başlarında Kenesarı ayaklanmasına Karkaralı bölgesindeki bütün bolıslar katıldı. Ayaklanmaya, Jiyenbay-Şakşak, Kara-Akımbet, Kerey, Karsen-Kerney, Koyanşı-Tagay bolıslarındaki Kazakların birçoğu katıldı. İsyancılara 634 evden oluşan Kırgız bolısı tamamen katıldı. Sadece Sultan Atımbay Batırov'a bağlı çok az ev katılmadı. Nadey-Tabıktı bolısına giren 891 ev ile Tölengit, Altöbe ve Alteke-Sarım bolısları da katıldı.

Karkaralı'nın ünlü şairi Kuderikoja, Kazakların doğdukları topraklarla vedalaşmalarını şu şekilde tasvir etmektedir:

Ne güzel Karkaralı Dağları!

Övmekle bitmiyor kelimeler[516]

Hiçbir suçlamaları hak etmiyor

Bu yamaçlar, bu çimenler.

Buralardan güçlükle ayrılıyorum,

Çünkü düşman her tarafımda

Çünkü bela her yerde

Büyüdüğüm bu topraklarda.

Karkaralı bölgesindeki ayaklanmanın en aktif kişilerinden biri, Sultan Kudaymendi Gazin idi. Bundan önce o, Karsen-Kerney bolısının yöneticisi olmuş daha sonraları ise 1837'de, Ombı eyaleti Başkanı'nın kararıyla "*yasaya aykırı ve bolıs yöneticilerine yakışmayan tavrı için*" işinden olmuştu. Kudaymendi Gazin, birliğiyle beraber bürokratlara ve ağa sultanların köylerine saldırılar düzenledi. O, halkı Çarlık Rusyası'ndan ayrılmaya çağırdı. Ona karşı gönderilen cezalandırıcı birlikler de hiçbir sonuç elde edememişlerdi. Sonunda ona karşı mahkeme davası açılarak onun, Ombı Bölge mahkemesine gönderilmesine karar verildi.

[516] Kuderi-Khozha.- Karkaralı dağları için yazılan şiirler, Kazak Dergisi "Tan", s. 100, Semey, 1925.

Kudaymendi Gazin, Kenesarı'yı ayaklanmanın sonuna kadar destekleyen çok az sultanlardan biri idi. Kudaymendi Gazin'i ayaklanmaya iten sebepler, bozkıra yeni yönetim sisteminin gelmesi, eyaletlerin kurulması bunlara bağlı olarak da onun hukuksal ve yönetimsel alanında daralma olması, sınırlanması diyebiliriz. (s.226)

Uzun bir hapis hayatından sonra Kudaymendi Gazin, tekrar ayaklanmaya katıldı ve ihanet eden sultanlara karşı savaştı.

Ayaklanmanın neticesinde birçok sultan kendisine bağlı köylerden ayrılmak zorunda kaldı veya sahip olduğu köylerin sayısı azaldı. Karkaralı Emirliği'nin Ağa Sultanı Yarbay Cengizov, Ombı bölgesinin yöneticisi Talızin'den bu durumda olan sultanların nereye gidecekleri ve onlara maaş ödenmesi konusunda birtakım sorular sormaya mecbur kaldı. Cengizov, "*Geçen yaz buradaki bölgeden Kazakların bozkıra doğru göç etmelerinden dolayı bazı eyaletlerde Kazak kalmadı, bazılarında ise o kadar az ki bolıslar veya bölgeler hiçbir kategoriye ulaşmıyor*"[517] demiştir.

Karkaralı bölgesinde gerçekleşen Kazak ayaklanmasından sonra anında müdahalenin güçlü dalgası, Orta Cüzün diğer bölgelerini de kapsadı. Artık I. Nikolay Hükümeti Kazak bozkırında oluşturulan bütün emirliklerin sonucu hakkında düşünmeye başladı. Sınır yöneticileri, yeni yöntemler uygulamaya başladılar. Ayaklanmaya katılan Karkaralılara küçük bir birlik gönderdiler. Bu birlik fırsat bulursa onları herhangi bir çekişme ve savaşa meydan vermeden bağımsız bolısları eski yerlerine dönmeleri için ikna etmeleri gerekiyordu. Bu birliğe Talızin'in "*Benim Merhametli Karkaralılarım*" adlı bir çağrısı verildi. Bu çağrıda o, eskisi gibi korkutarak değil de tersine daha nazik bir dille Kazakları etkilemek istemiştir. Verdiği çağrıdan bir bölümü kısaca anlatalım. "*Karkaralı bölgesinin merhametli halkı, bütün kötü düşünceler ve boş güvenceden uzak durun, doğduğunuz topraklardan uzaklaşmayın ve iri çatışmalara girmeyin*."[518]

Akmola ve Karkaralı bölgesinin Kazakları, gruplar halinde Kenesarı bayrağının altında toplanmaya başladılar. Onlar, isyancıların toplanma merkezi haline gelen Balkaş ve Şu Nehrine doğru yola çıktılar. Karkaralı bölgesinden ayrılan Kazakları geri dönmeleri konusunda ikna ettirmek için gönderilen bütün birliklerden de herhangi bir sonuç çıkmadı. Karkaralı bölgesinin Ağa Sultanı Dursun Cengizov, ayrılan Kazakları

[517] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 18, s. 532-533. "Bozkırdaki Genel Valiliğin" 64. Vakfı.
[518] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, "Bozkırdaki Genel Valilik", ç. 17, s. 33-34.

barış yoluyla geri getirmenin imkânsız olduğunu anladı ve silahlı birlikleri yardıma çağırmaya mecbur kaldı. Cengizov, *"Bu bölgeden, isyancı sultana (Kenesarı'ya) katılan Kazaklardan hiçbiri geri dönmedi"* demiştir.[519] (s.227)

Kenesarı ayaklanmasına diğer bölgelerin Kazakları da katılmaya başladılar. 1837 yılının sonlarında Amankaragay bölgesinden Kenesarı ayaklanmasına, 2 binden fazla Kazak katıldı. Amankaragay bölgesi Batı Sibirya ve Orenburg valiliği sınırında bulunuyordu ve burada Tümen-Argın, Kıpçak ve Kerey boyları iskân etmekteydiler. Adı geçen Kazak boyları vergi ödemekten kaçınarak, Batı Sibirya Valiliğine, bazen de Orenburg Valiliğine geçerlerdi.

Bu arada Kenesarı Kasımov'un ayaklanmasına, Bayanauıl bölgesinin Kazakları da katıldı. Bu bölgedeki Kazak ayaklanmasının en aktif organizatörlerinden biri, Kenesarı'nın en yakın arkadaşı olan ve ayaklanmaya herkesten önce Karjas bolısıyla katılan Seyten Aznabayev idi.

Seyten Aznabayev, ileri görüşlü bir kişi idi. Kendisi genç yaşından itibaren padişah hükümetinin sömürge baskılarının bütün zorluklarını görmüş, padişah sömürgecilerinin sultanlarla birlikte Kazakların verimli topraklarını, otlaklarını ve evlerini ele geçirmelerine de tanıklık etmiştir. Ağabeyi Taycan, padişah sömürgecilerine karşı savaşırken vefat etmiş, ailesi ise Turinski'ye doğru sonsuz bir sürgüne mahkûm edilmiştir.

Seyten Aznabayev, Kenesarı'nın yanında çok uzun bir süre savaşa katılmadı. Padişah yetkilileri onu ele geçirdi. Onlar, ayaklanmanın organizatörünü tutukladıktan sonra Bayanauıl bölgesinin Kazaklarını tekrar kendi yerleşkelerine döneceklerini düşünmüşlerdi fakat istedikleri gibi olmadı. Seyten Aznabayev'in yerine başkaları geldi.

Seyten Aznabayev'i tutuklayıp Padişah'ın katliamcıları başına teslim ettiği için Kuatov ödüllendirildi. Seyten Aznabayev'in tutuklandığı haberini alır almaz Sibirya Kolordu Merkez Komutanı Tümgeneral Fonderson, "*Seyten Aznabayev'in sıkı bir gözetim altında kelepçelenerek hemen Ombı'ya getirilmesi*"[520] emrini verdi.

[519] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 179, s. 191.
[520] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 28, s. 17-18.

Seyten Aznabayev, Ombı yakınlarındaki Ordonans-Gaus mahkemesine çıkarıldı. Mahkeme süresince Albay Ladıjenski, Gorçakov'u "*Seyten, kendi tesiriyle bozkırı etkilemektedir ve onu orada bırakmak yine yeni bir haydutla karşılaşmak demektir. O, öldürülen ağabeyine göre daha kurnazdır ve aynı zamanda yaptığının cezası da büyüktür*"[521] diyerek uyarmaktaydı. (s.228)

Bayanauıl bölgesinin Törtkol bolısının ayaklanmaya katılan Kazaklarını, Taymas Bektasov idare etti. Daha sonraları Kenesarı'nın yanında etkili işler yaptı ve Kenesarı'nın askerî işlerle ilgilenen danışmanlarından biri oldu. Kenesarı, Taymas Bektasov'a karşı bir saygı ve sevgi duymaktaydı. O zamanki hükümetin resmî belgelerinde, Taymas Bektasov hakkında şunlar yazmaktadır: "*O, devamlı Kenesarı'nın yanında bulunmuş, Rus birlikleri saldırdıkça onlara nasıl bir karşılık verilmesi gerektiği hususunda bilgiler vererek, Kenesarı'ya yol göstermiştir. Bu sebepten dolayı da Kenesarı onu sever ve onunla aynı tabaktan yemek yerdi.*"[522]

Padişah yönetimiyle bağıntılı olan ancak Kazak boyları arasındaki itibarından ve dolaylı olarak servetinden yoksun kalmaktan korkan bazı kadı ve sultanlar Bayanauıl bölgesi Kazakları ile ayaklanmaya katılmaya mecbur kaldılar. 150 ocak aile ile büyük bir feodal olan Musa Şormanov, 125 ocak aile ile Babatov ve Sultan Yelemes Jaynakov da ayaklanmaya katıldılar. Ancak mücadele sırasında bu isimler, ayaklanmayı bırakıp kaçtılar.

Ayaklanmanın gidişatını, Bayanauıl bölgesinin ağa sultanı Maman Abılayev ve yanında bulunan Rus birlikleri de değiştiremedi. Maman Abılayev'i kendi köyünde, Kenesarı taraftarları tutukladı. Padişah hükümeti "işi beceremememek" bahanesiyle ağa sultan hizmetinden almaya mecbur oldu. Ancak Maman Abılayev'i yerinden almakla durum iyileşme göstermemiş, isyancılar Akmola bölgesine geçerek gruplar halinde Kenesarı'ya katılmaya başladılar.

Padişah hükümeti Bayanauıl bölgesinin ağa sultanı olarak Boştay Tursınbayev'i görevlendirdi. O, önceden padişah hükümetine bağlılığı ile bilinmekteydi. O, Bayanauıl bölgesindeki Kazakların, Kenesarı'nın silahlı ayaklanma çağrısına katılmak için heyecanlanmaya başladıklarını, Sibirya Hükümet yetkililerine bildiren ilk kişidir.

[521] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 28, s. 93-95.
[522] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 28, s. 133-134.

Albay Talızin'e yazmış olduğu bir mektupta, kendisiyle Ombı'da buluşup yüz yüze konuşmak ister: "*Kazakların isyancı Kenesarı Kasımov'a katılma niyetleri olduğu hususunda birtakım bilgilere sahip olduğum için sizinle yüz yüze görüşebilmek ve konuşabilmek için Ombı'ya gelmem gerektiğini düşünmekteyim.*"[523](s.229)

Çok geçmeden ona, şehre gitmesi için izin verilir ve Bayanauıl bölgesindeki ayaklanmayı bastırmak için hazırladığı planı alarak Ombı'ya gider. Ombı hükümeti onun gelişine çok sevinir ve hükümete olan bağlılığı sebebiyle çok farklı bir şekilde karşılarlar.

Bayanauıl bölgesine gönderilecek olan cezalandırıcı grubun planı, Tursınbayev'in katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Orta Cüzde dağınık haldeki ayaklanmalar, Kenesarı Kasımov'un önderliğinde, 1837-1838 yılları aralığında bütün bir ayaklanma görünümü kazanmaya başladı.

1838 yılının ilkbaharında Kenesarı, Tobıldı Toktin ve Köşimbay Kazangapov'un başkanlığındaki 5 kişiyi Batı Sibirya Genel Valisi Prens Gorçakov'a, Padişah Hükümeti'nin siyasetine karşı olduklarını bildiren özel bir mektup gönderdi.

Bu belge çok önemlidir. Bu yüzden tamamını yazmamızda fayda vardır: "*İki rejim altındaki halkın sakin bir hayat sürmesini istediğim için size bu konuda yazmayı bir hürmet göstergesi olarak sayıyorum. Siz ise bu arada "hâkimiyetiniz altındaki halkı, kendisine çekmekte" diyerek benden şüpheleniyorsunuz. Bana göre ise siz, bizim dedemiz Abılay'a ait topraklarda eyaletler kurarak Kırgızlardan vergi alıyor ve böylelikle siz bize baskı uyguluyorsunuz. İşte buna itirazımız var. Ve ayrıca sizlerin hâkimiyetiniz altında vergi vererek yaşamak bizim için imkânsızdır. Mesela Rusya başka bir devlet tarafından yönetilse nasıl olurdu? İşte bu yüzden bize de anlayış gösteriniz. Benim, elbette Bayanauıl, Karkaralı ve Akmola'da yaşayan kendi halkımı, kendi tarafıma çekme düşüncelerim vardır. Ancak Kırgız halkının genel refahı için, Kırgız halkının eski halinde kalması daha faydalı olur ve buna bağlı olarak da hem kendi aramızda hem de sizlerle beraber sakin bir hayat sürebilirdik. Gelin görün ki şimdilerde eyalet başkanları her gittikleri Kazak köylerinde, Kazakların en iyi atlarını sahiplenmekle kalmayıp sahibine geri verirken de onun yerine bir at ve kaftan*

[523] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, s. 513.

istemektedir. Bunun yanında Rus Kazakları da her gün üç koyun yemekle kalmayıp Kırgızların en değerli eşyalarına da el koymaktalar. Bu konu hakkında eyalet başkanlarına birçok defa uyarı yapılsa da herhangi bir sonuç vermemiştir.(s.230) Padişah efendimizin kanunlarına göre bizleri öldürmenin ve bizi yağmalamanın yasak olmasına rağmen bu kanuna uyulmamaktadır. Mesela, Törtkol bolısındaki Aznabay Bey'in bir hanımı, iki gelini ve kızını alıp götürdüler ve ayrıca nerede oldukları da belli değildir.

Sizinle her zaman arkadaş olmayı diliyorum ve sizden şunları rica etmekteyim:

1. *Aktau Kalesini imha ediniz.*
2. *Akmola eyaletini de imha ediniz.*
3. *Bozkırda bulunan diğer kurumları da kapatınız.*
4. *Tutuklu olan adamlarımızı ve Konır'a gönderilen iki Kırgız'ı da serbest bırakınız.*

Bu isteklerimin tamamına göndermiş olduğum bu kişiler vasıtasıyla cevap almamı sağlayınız."[524]

Bu mektupta sadece Kazak halkının itirazı gösterilmemiş, bunun yanısıra Kenesarı'nın bu durum hakkındaki siyasi planı da beyan edilmiş oluyordu. Mektuptaki asıl mesele, toprak meselesidir. XIX. yüzyılın 30'lu yıllarında toprakların Padişah Hükümeti tarafından işgal edilmesinin çoğalarak devam etmesi durumu, Kazakların buralardaki egemenliğini en aza indirmekteydi. Kenesarı'nın Akmola, Bayanauıl ve Karkaralı bölgelerinin Kazakları'nı kendi taraftarı olarak sayması tesadüfi bir durum değildir. Sebebi ise bu bölgelerdeki Padişah Hükümeti'nin, toprağı işgal etmesinden sonra meydana gelen zorluklar, gözle görülür bir şekilde belli olmaktaydı.

Kenesarı, bu mektuptaki talepleri yerine getirilmediği takdirde Padişah Hükümeti'ne karşı çıkacağını, sadece kendi adı ile anılan bölgeleri değil Kazakistan'ın diğer bütün bölgelerindeki Kazakları da kendi bayrağı altında toplayacağını açık bir şekilde belirmiştir. Daha sonra Kenesarı, vergi zorunluluğuna ve memurların eziyetlerine de itirazda bulunmuştu. En sonunda Kenesarı, Kazakların eski haline bırakmasını yani dedesi Abılay Han döneminde olduğu gibi, Kazaklar, Rusya'nın

[524] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 164, s. 15-16.

koruyuculuğu altında olsalar bile toprakları ve devletleri açısından serbest oldukları dönemi getirmelerini talep etti. Bu mesele de Kenesarı, Abılay döneminden beri gerçekleşen uluslararası ve ulusal değişimleri dikkate almadan, Rusya ile dereceleri eşit bir kişi ile konuşuyormuş gibi davrandığını söylemeliyiz. Buna rağmen son yıllarda Kenesarı, Kazaklarla Rusya arasında birtakım değişiklikler olduğunu anlamaya başladı ve Rusya ile olan ilişkilerini düzene sokabilmek için önlemler alamaya başladı. Bu konuya daha sonra değineceğiz. (s.231)

Kenesarı'nın elçileri, mektubu Prens Gorçakov'a teslim etmekte başarısız oldular. Ombı'ya giden ağa sultan Keşenov onları ele geçirerek, yanlarında bekçilerle beraber Ombı'ya gönderdi.

1839 yılının ekim ayında, Ombı yakınında bulunan Ordonans-Gaus Askerî Mahkemesi onların davası için bir karar aşamasına geldi. Mahkeme kararına göre, "*her bir hükümlü için her bir sırada bin kişi bulunan gruptan birer sopa vurularak dövülmek, sonrasında işe yarayanları işe almak, yaramayanları ise Doğu Sibirya'ya sürgüne göndermek*"[525] cezaları uygun görülmüştür. Mahkeme kararı çok geçmeden yerine getirilmiştir. [526]

Bu arada Kenesarı ile Sibirya yönetimi arasındaki anlaşma gerçekleşmediği için, Kenesarı, kaleler ile Rus Kazaklarının karakollarına saldırılar düzenlemeye başladı. Aktau ile Akmola arasında bulunan nahiyelere yaptığı saldırıların her birinde Ordu Komutanı Simonov'u ve birliğini bozguna uğratır, silahlarını bırakıp kaçmaya mecbur ederdi. Kenesarı, 10 tabanca, 9 tüfek, 13 kılıç, 7 mızrak, 495 tüfek mermisi, 490 tabanca kurşunu ve diğer eşyaları sahiplendi.

---

[525] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 82, ç. 169, s. 38-39. Kırgızlar Tobıldı Toktin'i ve Kenesarı Kasımov'un diğer suç ortaklarını askeri mahkemeye vermek ile ilgili.

[526] Suçlu olan Kazaklar Tobıldı Toktin ile Köşimbay Kazangapov Kenesarı'nın güvenilir yoldaşları idiler. Onlar Kökşetav, Akmola ve Bayanauıl bölgelerindendi. Bu bölgelerde onların yaşadıkları yerler işgal edilerek emirlikler inşa edilmişti. Tobıldı Toktin ile Köşimbay Kazangapov diğerlerinden farklı idiler.

Tobıldı Toktin 1803'te Akmola bölgesindeki Küçük Zhadiger-Törtgül bolısında dünyaya gelmiş. O Doğu Sibirya'da sürgündeyken oradan 1841'de kaçarak, tekrar Kenesarı'ya katıldı. Tobıldı Toktin Kıpçak, Tama, Kozgan ve Köksal boylarının lideri oldu.

Köşimbay Kazangapov 1805'te Kökşetau bölgesi Atagayev bolısında dünyaya gelmiş. O Rusçaya iyi hakim olmuş ve Gorkaya hattındaki birçok işçilerle arkadaş olmuş. Albay Ladıjenski prens Gorçakov'a yolladığı mesajında tutuklanan herkesi kısaca tavsif etmiş, özellikle Köşimbay Kazangapov ile ilgili şunları yazmış: "Bu Kırgızların arasında Köşimbay Kazangapov en yaramaz en serserisi, belli ki Kenesarı'nın taraftarlarından biri."

Ayrıca bir zamanlar Kenesarıyla onun yoldaşları, padişah hükümetine bağlı olan sultanların köylerine de saldırılar düzenledi. 1838 yılının başlarında Kenesarı, Akmola bölgesinin ağa sultanı Yarbay Konırkulja Kudaymendin'in ve onun akrabalarının köylerine de saldırdı. Saldırı neticesinde sadece 12 bin tane at ele geçirebildi. (s.232) Bu silahlı saldırı hakkında Kuleke İskenin, Batı Sibirya Kolordu Komutanının Emir Subayı Spirodonov'a "*Ben, bugün Kenesarı Kasımov'un ağa sultan Konırkulja Kudaymendin'in ve onun akrabalarının bütün atlarını ele geçirdiği hakkında haber aldım*"[527] diye yazmıştır.

Konırkulja Kudaymendin, Ombı eyaletinin yöneticisi Talızin'den askerî yardım istemeye mecbur kalmıştır.

Ayaklanmayı bastırmak için, düzenleyeceği askerî seferin planını hazırlamakla meşgul olan Talızin, Kudaymendin'e masrafları karşılayabilmek için kendisine bağlı olan boylardan yardım istemesi gerektiğini yazmıştır. Gönderdiği bu yazıda Talızin, "*Ben size hâkimiyetiniz altındaki Kırgızlardan vergi toplamanızı öneriyorum. Çünkü şu an sizin yağmalanan eşyalarınızı geri verme gibi bir imkânımız, bulunmamaktadır*"[528] diye yazmıştır.

Kenesarı, kalelere, nahiyelere ve istasyonlara saldırılar düzenleyerek, sınır hattındaki askerî hareketliliği daha da canlandırmıştır. Bu süre içerisinde Akmola yakınındaki yerel memurlara ait 2592 baş hayvan ele geçirilmiştir.

Bu ayaklanmanın başkaca bir görünüşü, Kenesarı'nın ablası Bopay'ın birliklerinin düzenlediği seferler idi. O, Kökşetau bölgesinde vefat eden Veli Han'ın akrabalarının köylerine birçok defa saldırmıştır.

1838'de Bopay, birliği ile beraber Batı Sibirya Eyaleti Valiliği'nin kuzey-batı bölgelerine doğru harekete geçmiştir. Burada, Amankaragay bölgesine saldırmış, birçok hayvanı da yanında götürmüştür. Geri dönüş yolunda Sırımbet adlı yerde oturan eski kocasının akrabalarının sahip olduğu köylere de hücum etmiştir. Bu durumla ilgili Redko, Talızin'e "*Sultan Bopay Kasımova, 200 adamıyla birlikte Amankaragay bölgesi Kırgızlarının birçok malını ele geçirdi. Dönüşte Sırımbet yerleşkesine gelerek, köyün*

[527] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, s. 691.
[528] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, s. 438.

ambarına saldırmış, oradaki keçe yününden yapılmış halıları, kuzu derilerini ve birçok yiyeceği yanında götürmüştür"[529] şeklinde haber vermiştir.

Kenesarı'nın silahlı saldırılarının çoğalması sebebiyle Albay Talızin, bütün sınır yöneticilerine, Kazakistan'a askerî araştırma grupları gelinceye kadar kendi adamlarından bir grup oluşturarak, onların Kenesarı Kasımov'u takip etmeleri için bozkıra göndermelerini talep etmiştir. (s.233) Talızin talimatnamesinde *"Sizin tek bir amacınız olmalı, o da yağmacı Kenesarı'yı yok etmek ve taşınan bolısları geri getirmek"*[530] diye amacın gayesini vurgulamıştır.

1838 yılında çeşitli bölgelerden buna benzer birkaç birlik oluşturulmuştur.

1838'de 500 kadar askeri olan padişah birliği, Turgay ve Jandar-Kerub'ta yaşayan Sultan Sarcan ile Alatav, Karpık ve Temes boylarının köylerine saldırılar yaptı. 400 kişi öldürülmüş ve 100 kişi de içlerinde Kadı Bayandin de bulunuyor, tutuklanmıştır.

Aynı sene Konırkulja Kudaymendin ve ordu komutanı Karbışev'in yönetmiş olduğu 500 askerden oluşan birlik, Karaötkel'den (Akmola Bölgesi) yola çıktı. Ayrakkum'da oturan Kuşak Kasımov ile Saydak'ın köylerine saldırdılar. 21 kız, 8 kadın ve 25 erkeği öldürerek 80 kişiyi de tutukladılar. Bütün bu birlik, Kenesarı'yı takip etmek için özel olarak oluşturulmuş olsa da görevini yerine getirememişlerdir. Barış içinde yaşayan halkı yağmalayarak, Kazakları daha da öfkelendirdiler. Konırkulja Kudaymendin seferden döndükten sonra Albay Talızin'e "*Akmola bölgesi birlikleri iyi bir sonuç elde edemeden döndüğünü pişmanlıkla bildiriyorlar*"[531] şeklinde haber vermiştir.

Ayaklanmaya katılan Kazakların, Küçük Cüz ile birleşmek için Turgay'a doğru harekete geçtikleri haberi, Batı Sibirya Genel Valisi ve Ombı Eyaleti Yöneticisi'ne ulaşmış bulunuyordu. Buna benzer söylentiler, yerel yönetimi özellikle şaşırtmıştır. Ayaklanmayı bastırmak için çeşitli planlar yapıldı, hücuma geçmenin zamanı ile tartışmalar yaşandı. Bazıları saldırıyı, Kenesarı'nın birliklerini oluşturanların köylerine döneceği kış mevsiminde yapmayı, teklif etti. Yalnız başlarına kaldıkları sırada

[529] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, s. 969-971.
[530] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 182, s. 179.
[531] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 184, s. 3-4.

ayaklanma yöneticilerini ele geçirmek kolay olacak diye düşündüler. Bazıları ise ilkbaharda saldırıya geçmeyi, teklif ediyordu. En sonunda 1838 yılının yaz mevsiminde sefere çıkma kararı alındı.

Kurul Kâtibi Menkoviç'in hazırladığı askerî planın içeriği şöyleydi: *"İlkbaharın gelişiyle Kazaklar Turgay'a doğru yani Orenburg Genel Müdürlüğü'ne doğru ilerleyecekler. Bu sırada Rus birlikleri Aktau kalesinden yola çıkarak, Ulıtav etrafından dönerek, onlara arkadan saldıracaklar."*[532] *(s.234)*

Sınır yöneticileri ve ağa sultanlar birleşerek, bozkırı bildirilerle doldurdular. Onlar, Kur'an'a dayanarak, eğer Kazaklar kendi mekânlarına dönmezse, Allah onları cezalandıracak diye uyarmaktaydılar. Bu bildirilerin birinden bir bölüm verelim: *"Yukarıdaki adı geçen kutsal antlaşmayı bozanlar için dünyada onları açlık ve kötü hastalıklar bulacaktır. Antlaşmayı bozanlar için en ağır ceza, ölüm. Hem sizleri diğer dünyada huri kızları da beklemeyecek. Sizleri dişlerinizi titreten bitmek tükenmek bilmeyen sonsuz bir azap beklemektedir. Bu antlaşmanın bütün sözleri kitabımız Kuran'dan alınmıştır ve Kuran bu antlaşmayı doğrulamaktadır. Bu yönü ile sizlere güven versin ve istediğiniz sonsuz huzura kavuşun."*[533] Hükümet bu gibi bildirileri, savaşın ideolojik metodu şeklinde sıklıkla kullanmıştır.

Ancak Padişah Hükümeti'nin ve yerel feodallerin baskısı altında kalan ve doğduğu yerlerden ayrılmanın zorluklarını çok iyi bilen Kazaklar, hükümet ne denli çağrıda bulunsa da ne bildirgeler yayınlasa da onlara inanmazlardı.

1838'in sonbaharına doğru Kenesarı'nın cezalandırıcı birliklerle olan silahlı çatışması, uzun bir süre devam etti. Dahası, sürekli aynı yerde yapılan bir savaşa benzemeye başladı. Özellikle Akmola bölgesi için yapılan çatışmalar çok kanlı idi.

Akmola bölgesi, sağlam bir kaleye sahip değerli bir bölgeydi. Etrafı derin bir şekilde kazılmış hendeklerle çevrili iken yakın yerlerdeki bütün yollara pusular kurulmuştu. Akmola'yı ağa sultan Konırkulja Kudaymendin'in birliği ile ordu komutanı Karbışev'in yönettiği garnizonlar koruyordu.

---

[532] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 13, s. 26-27.
[533] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, "Bozkırdaki Genel Valilik", s. 820-823.

Kenesarı'nın saldırısı 7 Ağustos 1838'de sabah saatlerinde başladı. Okçuları, okların ucuna bağlanmış, çabuk yanma özelliği bulunan bezleri yakarak kaleye fırlatmaya başladılar. Kalenin birçok yerinden alevler yükselmeye başladı. Garnizon askerlerinin bir bölümü yangını söndürmeye çabaladıkları sırada Kenesarı'nın bahadırlarından Basıgara'nın yönettiği birlik şehre baskın yaptılar. Kaleye yapılan saldırı sırasında Basıgara, cesur bir şekilde vefat etti. Onun birliği, garnizonun gücüne fazla dayanamayıp geri çekilmeye başladıkları sırada Kenesarı, Basıgara'nın ölüsünü bırakmamalarını ve hattan geri çekilmemelerini emretti. Kenesarı'nın çağrısından sonra güçlenen Agıbay, İman ve Navrızbay Bahadırların birlikleri tekrar kaleye saldırdılar. (s.235)

Kanlı savaş, akşam saatlerinde karanlık çökünceye dek devam etti. O gece, ordu komutanı Karbışev ile Konırkulja küçük bir birlikle kaleden kaçtılar. Ertesi sabah bir yığın haline gelen kale halen yanmaya devam ediyordu. Kenesarı, silahlarla askerî tutsakları ele geçirdi.[534]

Akmola'yı yerle bir ettikten sonra Kenesarı, 1838'in sonbahar aylarında devamlı eyaletlere, kalelere ve nahiyelere saldırılar düzenleyerek, düşmanların hazırladığı otu, yemi yok etti. İletişim yollarını mahvederek mücadeleye devam etti. O, hain sultanların köylerine sık sık saldırılar yaparak sınır hattı yakınlarındaki memurlarla, dilmaçların hayvanlarını ve ticaret kervanlarını ele geçirdi.

Yukarıdaki saldırılar ve ele geçirmeleri Sibirya Genel Valisi Prens Gorçakov'un talebiyle hazırlanan aşağıdaki tablodan da görebiliriz. Kenesarı ayaklanmasıyla ilgili Orta Cüzdeki bölgelere göre 1838 yılındaki zararlar hakkında bilgiler verilmiştir.[535]

[534] Akmola'nın fethi hakkında. Kopeyev Zhusup- a. g. e, 2 ciltlik.
[535] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 20, s. 54-55.

Tablo 13: 1838 Yılında Kenesarı Ayaklanması Sırasında Orta Cüz Bölgelerinin Uğradığı Zararlar

Hangi bölgeden ele geçirildiği		İsmi geçen kişilerden alınan mal ve mülkün 'som' ile hesaplanan tutarı
Bayanauıl bölgesinden	Kazaklardan	34 054-75
	Ticaret ile uğraşanlardan	63 025-93
Kökşetau Bölgesinden	Ticaret ile uğraşanlardan	3 726-70
Karkaralı Bölgesinden	Ticaret ile uğraşanlardan	118 865-79
	Kölelerden	100
Üçbulak Emirliğinden	Ticaret ile uğraşanlardan	42 790-50
Akmola Bölgesi ve Aktau'dan	Bölge emirlerinden, Karakollardan, dilmaçlardan ve diğer paralı kimselerden	582 347-15
	Askeri adamlardan	23 085-50
	Tüccarlardan	663 818-40
	Bunlara ek olarak, Akmola bölgesinde hala duran Kırgızlardan	419 678

Bütün bölgelerden toplamda 1 951 994-72 som değerinde mal ele geçirilmiştir. (s.236)

Görüldüğü gibi bu tabloya göre, Akmola Kazaklarının zararı çoktur. Aslında bunlar isyancılara katılmayan Konırkulja Kudaymendin ve yönetimi altında bulunan sultanların ve diğer büyük feodallerin zararlarıdır. Kenesarı'nın yaptığı bütün seferlerin amacı Kudaymendi ile onun akrabalarının sahip olduğu köylere ve Veli Han'ın hanımı Aynamgül'ün köylerine saldırmaktır. Ayrıca onlardan çok sayıda mal ve eşyalar ele geçirildi.

Tüccarlar da epey zarara uğratılmıştır. Troitsk veya Petropavl'dan çıkarak, Akmola üzerinden Taşkent ve Hiva'ya giden kervanlara sistemli bir şekilde saldırılar yaparak, Kenesarı belli bir siyasi amacı hedefledi. Orta Asya'yla yapılan ticaretin Çarlık Rusyası'na çok kazanç sağladığını düşünen Kenesarı, bu alışverişi bozmayı düşünmüştü. Bunu yaptığı takdirde hükümet yetkilileri inşa edilen bölgelerin tamamını kendileri yok eder diye güveniyordu.

Kenesarı yaptığının doğru olmadığını, Milli mücadelenin merkezi Turgay ile Irgız'a değiştiğinde anlamıştı. Yukarıda gösterilen örnekte sadece Karkaralı bölgesindeki köylüler biraz zarara uğradılar. Köylülere yapılan saldırılar hakkındaki bilgilerin olmaması da tesadüf değildir.

Ancak 1838 yılının sonuna doğru Kenesarı'nın faaliyetleri, sadece saldırılar düzenlemekle sınırlanmadı. O, aslında önceden beri amaçladığı işini, birlikte savaşmak için Orta ve Küçük Cüz Kazaklarını birleştirmeyi ele almıştı.

Ayaklanmanın görünüşü ve özelliğini anlamak için bir hayli anlam taşıyan bu önemli mesele, soylu-burjuva tarihçileri tarafından önemsenmedi. Bu meseleyi Kazak tarihçileri de araştırmadılar. Birçok araştırmacılar bu birleşme sürecini tesadüfi bir şekilde gerçekleştiğini sandılar. Gerçekte ise durum çok farklı idi.

Orta Cüz bölgesindeki Kazakların dağınık haldeki ayaklanmasını idare edip bütün bir ayaklanma şekline dönüştüren Kenesarı ayrıca Küçük Cüz'deki ayaklanmanın yöneticisi Jolaman Tilenşiyev ile irtibata geçti. (s.237) Buna benzer hazırlıklar olmasaydı, Küçük Cüz'ün Kazakları yöneticileri ile birlikte Turgay ve Irgız bölgesinde Kenesarı'ya katılmazlardı. Normal zamanda bile Kazaklar arasında otlaklar için sık sık tartışmalar ve çekişmeler meydana gelmekteyken, yabancı bir boyun topraklarına yol üstü uğramak bir zordu. Bunlar göz önüne alındığında bölge halkının topraklarına başka bir millete mensup yabancıların yerleşmesi söz konusu dahi olamazdı. Şimdi ise bunun mümkün olma sebebi her iki tarafında birleşerek savaşması gerektiğini anlamalarıydı.

Kenesarı, kendi yaverlerinin yardımıyla, padişah hükümeti ile yönetici sultanların baskısı altında kalan ve 30'lu yıllara doğru verimli topraklarından ayrılan Küçük Cüz'ün diğer boylarıyla da irtibatı sağladı. (Jagalbaylı, Jappas, Tama-Tabın vd.) Adı geçen boyların, ayaklanmaya katılma arifesinde Orenburg Bölgesini ziyaret eden K.

Rodofinikin bu boyların ağır şartlar altında yaşadıklarını öğrendikten sonra Orenburg hükümetine şunları yazmıştır:

"Bu arazide şimdilik Kıpçak, Jappas, Jagalbaylı boyları bulunmaktalar. Onlar, mallarının sayısı bakımından Ordalıların içinde en zengini olarak görülmektedir. Ancak bugün onların malları için gerekli olan otlakları Orenburg askerleri tarafından daraltılmakta. Yeni sınırın diğer tarafına geçseler, onlar daha da zorlanacaklardır. Çünkü yeni sınırın diğer tarafında otlaklar verimsiz ve o bölgede Kırgızların diğer bütün boyları, mallarını otlatmaktalar. Orda başkanları bu sebepten dolayı, iki sınır arasında göçebe hayatlarını sürdüren Kırgızlara bu toprakta geçici olarak kalmaları için izin istemişlerdi. Çünkü burayı şimdilik Rus Kazakları da sahiplenmedi ve Kırgızlar sınırın diğer taraflarında kendilerine uygun topraklar buluncaya kadar burada yerleşmeleri doğru olurdu. Eğer işler bu şekilde yürümezse Kırgızlar mallarının büyük bölümünü satmaya ve küçük köylere ayrılarak orda bozkırına yayılmaya mecbur kalırlar. Bu durumda muhakkak onların bozkır işlerinin gelişmemesine yol açar."[536]

Kıpçak, Jappas, Jagalbaylı boylarının Orta Cüzdeki ayaklanmayı anlayışla karşılamaları ve Kenesarı'ya yardımlarını sunmaları normaldir. Bu konu hakkında Kenesarı Ordasını ziyaret eden Karpık bolısının Kazağı Bekkoja Tilesov şu bilgileri aktarmaktadır: "*Orenburg hattına karşı olan tarafa göç eden Küçük Cüzün Kazakları, Kenesarı'ya birçok hediyeler götürerek, onu, köyleriyle birlikte kendilerine doğru taşınması ve sürekli olarak orada kalması için davet ettiler. Onun ordusunu güçlendirmek için adamlar vereceğine dair de söz verdiler.*"[537](s.238)

1838 yılının sonbaharında Kenesarı'nın idare ettiği Orta Cüz Kazakları, Küçük Cüzün topraklarına Irgız ile Turgay bölgelerine, Orenburg Genel Müdürlüğünün doğu tarafına doğru geçmeye başladılar. Bu bölge Batı Sibirya Eyalet Valiliği'nden de, Orenburg Eyalet Valiliği'nden de uzakta bulunduğu için, buralar Kenesarı için büyük stratejik önem taşıdı. Bu yüzden de bu bölgelerin çoğu zaman milli mücadelenin merkezine dönüşmesi tesadüf değildir.

Orta Cüz köylerinin büyük bir bölümünün bölünmesi ve onların Küçük Cüz topraklarına yaptıkları göç hakkındaki haberin doğru olduğunu anlayan Sibirya

[536] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5496, s. 3-14. Danışman Rodofinikin'in söylediklerinden alıntı.
[537] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 140, s. 90.

Hükümeti yetkilileri, Kazaklara yeni bir çağrı yaptılar. O çağrıda, kışın gelmesiyle korkutarak, yaptığı seferlerinin yanlış olduğunu göstermek istediler. "*Yaz bitti, güz geldi, aşırı soğuk ayazıyla kış kapıda, uzağa gidip akıllarınızı mı kaybettiniz akılsızlar?*"[538]

Sibirya hükümetinin etkisinden çıkan Kazaklar, Akmola ve Karkaralı bölgesinin bolısları- Aleke, Baydalı, Tinalı-Karpık, Alşın-Jagalbaylı, Karakesek, Aytkola-Karpık, Töbe-Temeş-Karakum ve Akkum mekânlarına ve ayrıca Jılanşı Turgay nehri yakınlarına yerleştiler.

Akmola ve Bayanauıl bölgeleri bolıslarının bir bölümü, Koylıbay-Şağray, Malay-Kalkaman, Tinalı-Karpık bolısının bir bölümü, Kozgan Aydabol, Karcas Bolısı Batanalı, Toraygır-Kıpçak bolıslarıyla beraber Karaturgay nehri yakınlarında, Kenesarı ordasına yakın yerlere yerleştiler.

1838'in sonuna doğru Orta Cüz Kazaklarından Kenesarı'nın başlattığı ayaklanmaya katılan bazı bolıslar, Aleke-Altay, Bidalı-Altay, Töbe-Temeş, Tinalı-Karpık, Aytkoja-Karpık, Koylubay-Altay, Alşın-Jagalbaylı bolısları *"Orenburg sınırına karşı tarafta olan bozkırda göç eden Alşın-Jappaslara katıldılar."*[539]

Çok geçmeden daha önceleri de cesur davranışlarıyla bilinen Tabın, Tama, Şekti, Şömekey ve Törtkara boylarının Kazakları, yöneticileri Jolaman Tilenşiyev'in başlamasıyla Turgay bölgesindeki Kenesarı'ya katılmaya başladılar. (s.239) Bunun yanında İç Orda'dan ayrılan (Bokey Ordasından) Sultan Kayıp Galiev'in de Kenesarıyla aynı niyette olduğu hakkında bilgiler de kulağa çalınmaktaydı. Bökey Ordasındaki halk ayaklanmasının önderi İsatay Taymanov bu sırada (1838 yılının sonbaharı) vefat etmişti. Onun yoldaşı, ünlü şair Mahambet Ötemisov küçük birliğiyle Hiva'ya gitmişti ve oradan Kazakların Hiva'ya bağlanması hakkında mektup göndermişti. Hiva Hanının Kazaklara nefretle baktığını bilen Kenesarı, Mahambet Ötemisov'u desteklemedi ve onunla olan bütün irtibatını kesti.

Kenesarı tarafını tutan sultanlar yeni topraklara yerleştikten sonra ağa sultanlarla ve feodallerle mektuplaşmaya başladılar. Böylece onlar, Kenesarı'dan uzak durmaya çalışmışlardır.

---

[538] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç.180, s. 140.
[539] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 179, s. 121-122.

Kenesarı ve yoldaşlarının Kazak halkının gücünü birleştirmek için çok çaba harcamaları gerekmekteydi. Bazı boylar, mesela Argın boyu halen ayaklanmaya katılmamıştı. Bu boyun başkanı Şegen Musin ise Kenesarı ile hükümet arasında bir karar verememişti. Birçok Kazak boyları, Şekti, Kişkene-Şekti boyları, Sırderya yakınına göç ederek, Jankoja Nurmuhammedov'un liderliğinde Küçük Cüz'ün diğer isyancılarından ayrı mücadele veriyorlardı. Aral ve Hazar Denizi arasında göç eden Aday boyları da aynı durumdaydılar.

Bununla birlikte ayaklanmaya katılan boylar kendi aralarında da önceden beri devam eden anlaşmazlıkları sebebiyle çok sık kavga ediyorlardı. Ayaklanmaya katılan bazı aksüyek feodaller ise isyancılardan bölünmek için uygun zamanı aramaya başladılar.

Kenesarı yönetici sultanlarla ağa sultanların hâkimiyetindeki boyları onların etkisinden çıkarmak için çok güç sarf etti.

Sultanları, kendisinin bir düşmanı olarak gördüğünü gizlemeyerek Kenesarı, hükümet yetkililerine şunları yazmıştır: "*Sibirya kuruluşuna bağlı Kırgızlar, Konırkulja Kudaymendin, Kukan Kuşikov; Altay kolundan Akkaşkar Kişkentayev; Karauıl kolundan Javkaşkar; Orenburg kuruluşuna bağlı Kırgızların yönetici sultanı Ahmet Jantörin; Jappas boyundan Jangabıl, Kükir, Bigacanlar… Burada adı geçen sekiz kişi bizim düşmanımızdır.*"[540] (s.240)

İsyancılara maddi yardımda bulunmayan, tersine onları kavga ettirmeye çabalayan, hâkimiyeti altındaki boyları Kenesarı taraftarlarıyla irtibat kurmayı yasaklayan boy beylerini de Kenesarı, düşman olarak saymıştır. Bununla birlikte kadılar, Kenesarı askerlerinin zekât toplamalarına engel olup anlaşma yapmak için gönderilen Kenesarı vekillerini de öldürmüşlerdi. Kenesarı bu olaylara karışan kadıları ağır bir şekilde cezalandırdı. Köylerine saldırıp, yağmaladı.

Kenesarı'nın 1837'deki, özellikle 1838'de sık sık silahlı çatışmaya kadar uzanan mücadelesi, Kenesarı Rusya'dan tamamen bölünmeye çabaladı şeklinde bir sonuca varılmasına sebep oldu. Bu mesele tamamen anlaşılır bir durum olarak görüldüğü için Kazakistan tarih araştırmaları içerisinde yerini almamıştır. Ancak bu anlaşılır gibi

[540] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5575, s. 5-6.

görünse de tamamen kesin bir yargı da ortaya koymamaktadır. Biz yukarıda, Kenesarı'nın Gorçakov'a yazdığı mektuptan örnekler vermiştik. Mektupta, Kenesarı'nın Rusya'dan ayrılmak niyetinde olmadığını, Rusya ile olan ilişkilerini sadece Abılay Han döneminde olduğu gibi düzeltmek amacında olduğunu ortaya koyan cümleler olduğunu belirtmiştik.

Ayaklanmanın aslını teşkil eden bu özelliği anlamak için bu meseleye tamamen değinelim.

Küçük Cüz'ün Kazakları, hanları Abilkayır liderliğinde 1730'da kendi iradeleriyle Ruslara bağlı oldukları bilinmektedir. Bu dış ve iç sebeplerden dolayı ortaya çıkan bir ihtiyaç idi. XVIII. yüzyılın 30'lu yıllarında Jongar işgalcileri tarafından sömürülme tehlikesi ortaya çıkmıştı. Abilkayır'ın yöneticiliğindeki Kazaklar güçlü bir konuma ve duruma sahip olan Ruslardan askerî yardım istediler. Ayrıca Kazakları, Ruslara bağlı olamaya imparatorlukla olan ekonomik ve ticari bağlantılar mecbur kılmıştır. Bağlılığın şartlarına göre Kazaklar yaşamakta oldukları mekânları ve devlet bağımsızlığını korudular. Orta Cüz 1740'lı yıllara doğru bağlı olduğunu bildirmiştir. Bu sene içerisinde Rus hükümetine Kenesarı Kasımov'un dedesi Abılay yemin etmişti. Çok geçmeden 50'li yıllarda, Abılay iki taraflı bağımlılığı, Rusya ve Çin'e ayrı ayrı bağımlı olduğunu kabul etmiştir.

Çarlık Rusyası ile Abılay arasındaki ilişki, imparatorluğun Orta Cüze koruyucu olması niteliğini taşıdı. (s.241) Abılay Han döneminde Orta Cüz Kazakları siyasi bağımsızlıkları ile yerleştikleri yerlerin toprak bütünlüğünü koruyabilmişlerdir. İşte, Kazakların Rusya'ya bağlı kalmayı serbestçe, herhangi bir baskı altında kalmadan kabul ettikleri durum böyleydi.

XIX. yüzyılın başlarına doğru Kazaklar ile Çarlık Rusyası arasındaki ilişkide bir hayli değişiklikler meydana geldi. XIX. yüzyılın ilk yarısında padişah hükümeti Kazakistan'a koruyucu olmak yerine, gerçekten bağımlı bir devlet konumuna getirmeye çalıştı. XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında Çarlık Rusyası, Kazak bozkırına iki taraftan, Orenburg ve Sibirya tarafından, baskınlar yaparak Kazak topraklarının en verimli yerlerini ele geçirdi ve Kazakistan'ın merkezine doğru ilerlemeye başladı. Ele geçirilen bölgelerde askerî kaleler, surlar, karakollar vb. inşaatlar yapılmaya başlandı.

Dış siyasi durum böyle bir hal aldığı zaman Kenesarı, hükümet ile koruyuculuk ile ilgili bir anlaşma yapmaya mecbur oldu. O, hizmetinin ilk günlerinde bile padişah hükümetiyle irtibata geçerek, ortak dil bulmaya çabaladı. Ayrıca Orta Asyalı hanlıklara bağımlı olmayı reddetti. Bu meseleyle ilgili yönetici sultan Ahmet Jantörin, "*Kenesarı onlarla tanıştıktan sonra, Hiva'ya bağımlı olmamaya karar verdi*"[541] diye yazmıştır.

Kenesarı, kendi taraftarlarına *"Rusya, bütün devletlerden büyüktür ve Rus padişahı da bütün padişahlardan büyüktür"*[542] demiştir. Bir mektubunda ise Rus padişahını "ağa" diyerek, Abılay ve Vali Han'ı da *"padişah kardeşleri"*[543] der. Burada yine tekrarlamamızda yarar var; Kenesarı, hükümet ile yapılan diplomatik anlaşmalarda, hükümet ile olan ilişkilerini dedesi Abılay dönemindeki gibi olmasını talep etmiştir. Kenesarı, Rusya'nın koruyuculuğu altında olmaya tek bir şartla razıdır. O da Kazakların siyasi bağımsızlıkları ile toprak bütünlüğünü korumalarını talep etmektir. Yukarıda örnek verdiğimiz Kenesarı'nın Tobıldı Toktin ve Köşimbay Kazangapov'un yardımıyla Gorçakov'a gönderdiği mektupta da imparatorlukla olan ilişkilerini düzeltme hakkındaki meseleye bu şekilde bir yaklaşımı olmuştu. (s.242)

Buna benzer bir mektup da I. Nikolay'a gönderilmiş fakat herhangi bir cevap alınamamıştı. Kenesarı'nın bu mektupları hakkında daha sonraları, Batı Sibirya Genel Valisi "*Bozkırdaki düzensizliğin önde gelen suçlusuyla anlaşma yapmayı kendim için bir kusur olarak gördüğüm için ve onların padişah efendimizden herhangi bir şartta bulunabilme ümidine kapılmamaları ve ayrıca padişah efendimize bağlı kalmaları gerektiğini anlayabilmeleri için Kenesarı'nın mektubunu cevapsız bıraktım*" diye yazacaktır.[544]

Kenesarı'nın diplomatik açıdan başarısız olmasını, Abılay döneminden bu yana Kazaklarla Çarlık Rusya'sının dış siyasi ilişkilerinde olan değişiklikleri anlayamayışından kaynaklandığını söyleyerek açıklayabiliriz. Kenesarı'ya kadar Çarlık Rusya'sı, Kazakistan'ın çok önemli bölgelerine yerleşti. Orada kaleler inşa ederek ele

[541] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2277, s. 4. Hokand hanlığı Kenesarı'nın düşmanı idi, onunla Kenesarı hiçbir anlaşma yapmamıştır.
[542] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 5410, s. 32, Şokpıt Karabayev'in Gens'e verdiği raporundan.
[543] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesini ele geçirmeyle ilgili belgeler külliyatı, C. II, s. 225. Kenesarı'nın I. Nikolay'a yazdığı mektubundan.
[544] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2180, s.4-4, karar 191, 1840 Aralık ayı. Orenburg Askerî Valisi'nin Kenesarı'nın elçileri ile ilgili sorgusuna Batı Sibirya Genel Valisi'nin gönderdiği mektubundan.

geçirdikleri bölgeyi bırakıp gitme gibi bir düşünceleri olmadı bile. Değişen duruma göre Kenesarı'nın Çarlık Rusyası'nı ikna edebilecek başka bir yol bulması gerekiyordu.

30'lu yılların sonunda hareketlerinin başarısızlığını Kenesarı, Sibirya hükümetinin düşman ruhuyla alakalı olarak gördü. 1838'in sonunda kendi taraftarlarıyla Orta Cüz topraklarından ayrılacağı zaman Kenesarı, "*Benim düşmanlarım çoktur. Sibirya yöneticilerinin ise beni kötülemekten başka faydaları yoktur*"[545] der. Bir mektubunda ise Kenesarı, Sibirya Hükümetinin "*Kırgızların kanını sülük gibi emdiler*" diye yazmıştır.[546]

Daha sonra Kenesarı, Gorçakov'a yazdığı bir mektubunda Orta Cüz topraklarından Orenburg Askerî Valiliği'ne bağlı Irgız ve Turgay'a doğru gitmesini şu şekilde anlatmıştır: "*İşte 9 seneden beri devamlı sürgün edilmekten başka sizin tarafınızdan bizim için ne bir iyilik yapıldı ne de bir merhamet gösterildi. Her şeyden önce biz, dileklerimizi yazdığımız bir mektubu elçi aracılığıyla göndermiştik. Siz gönderdiğimiz kişiye sinirlendiniz, onu önce tutuklayıp daha sonra serbest bıraktınız. Biz, bu hareketlerinize öfkelenmedik. Size bağımlı olduğumuzu bildirmek için daha sonra iki mektup gönderdik. Ama sizin ağa sultanlar ile bolıs yöneticileriniz, bu kişilerin atlarını alıp mektubu da size ulaşmadan yaktılar.(s.243) Sibirya yöneticileri tarafından herhangi bir iyilik beklemememizin sebebi bizim ayrılmamız ve kaç yıldır bağlı olmamamızdır.*[547]

Kendi taraftarlarıyla Irgız ve Turgay bölgesine yerleştikten sonra, Kenesarı Orenburg hükümetiyle diplomatik görüşmeler yapmaya başladı.

V. A. Perovski, Gorçakov ile karşılaştırıldığında ayaklanmaya katılan Kazaklar ile Kenesarı'ya olan bakış açısı daha farklıydı. Askeri Bakan Çernişev'in kendisini destekleyeceğine inanan Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov, sadece silahlı mücadele yardımıyla isyancıları yok ederek, Kazakistan'ı sömürmeye de son vermek gerek, diye düşünmekteydi. Gorçakov bir mektubunda, "*Korkutmak, Asyalılarla yapılan bir antlaşmada başarıya giden en iyi yoldur*"[548] yazmıştır.

---

[545] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2341, s.24. Kenesarı-Perovski'ye, 1841.
[546] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2622, s. 1055-1062, 6 Ekim 1845.
[547] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, ç. 1, s. 122, 1845. Kenesarı-Gorçakov'a.
[548] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 84, ç. 54, s. 53-54. Gorçakov- I. Nikolay'a, 24 Haziran 1846.

Bu yüzden de Gorçakov ayaklanmanın ilk gününden itibaren isyancılarla anlaşma yapma konusunda hiç niyetli değilken onların bulundukları rica mektuplarını da cevapsız bırakmaktaydı. İşte bu yüzden, Kenesarı'nın mektuplarında Gorçakov'u sık sık azarlayarak "*benim köylerimi haksız yere yağmaladın*" diye suçlaması normaldir.

Orenburg Genel Valisi Kont V. A. Perovski, Gorçakov'a nazaran zıt bir bakış açısına sahipti. O da tesirli bir insandı. Hatta onu I. Nikolay'ın kendisi bile destekliyordu. Orenburg bölgesi tarihçilerinden Lobıseviç, Perovski hakkında şunları yazmıştır: *"Padişah efendimizin güvenini kazanarak, yani bütün işlerinde destekçisi olduğu için Kont Vasiliy Alekseyeviç, özellikle bölgeyi yönettiği ikinci döneminde cesur, becerikli ve bağımsız olabildi"*[549]

Perovski, isyancılarla olan husumeti ceza yoluyla değil barış yoluyla halletmeye çabaladı. İlk zamanlar Dışişleri Bakanı Nesselrode ile I. Nikolay Perovski'nin işlerini desteklediler ve ayaklanmaya katılan Kazaklarla ilgili planını da kolladılar. Sadece 1838-1839'daki Hiva Seferi'nin başarısızlığından sonra Perovski'ye ve onun siyasetine olan bakış açıları değişti. Hükümet yetkilileri, artık ayaklanma başlatan Kazakları, eskisi gibi acımasızca sürgün eden Gorçakov'u daha çok desteklemeye başladılar. (s.244)

Perovski, isyancılarla ortak bir dil bulmaya çabalarken, Çarlık Rusyası'na bağımlı olmalarını da kendi iradeleriyle kabul etmelerini gerçekleştirmek istemekteydi. Bu duruma Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Ladıjenski'nin, Asya Departmanına yazmış olduğu bildirisi delil olarak kabul edilebilir. "*Bağlılık kurallarından meydana gelen şartları kendi iradesiyle kabul etmesi ve yerine getirmesine dair Kenesarı'yı ikna etmek. İşte bizim yapmamız gereken görevimiz.*"[550]

Perovski'nin isyancılarla iyi geçinmeye çalışmasının sebebi öncelikle, 30'lu yılların sonuna doğru Rusya'nın sömürgesi altındaki güneydoğu harp alanında gerçekleşen durumlarla ilgilidir. Bu vakitlerde feodal toprak sahiplerinin ağır sömürülerine karşı Orenburg bölgesindeki çiftçiler ve buraya göç eden Rus Kazaklarının silahlı bir ayaklanma gerçekleştirdikleri bilinen bir durumdur. Orenburg

[549] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, Sevastyanov vakfı, ç. 34, s.3-5. Lobıseviç'in Orenburg bölgesinin önde gelen liderleri hakkında yazdığı eserlerinden alıntı.
[550] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, ç. 1, s. 396, 6 Şubat 1845. Ladıjenski'nin Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanına raporundan.

iki taraftan düşman güçlerinin baskısına uğramış bir taraftan çiftçiler diğer taraftan da Kazak isyancılar. Böylesi karışık ve zor bir durumda Orenburg Bölgesinin Askeri Valisi V. A. Perovski'nin önünde bu karmakarışık durumu düzeltme görevi bulunmaktaydı. Rus çiftçiler ile Kazak isyancıların silahlı mücadelelerini bastırabilmek gibi imkânı olmadığından O, Kazaklara karşı olan siyasi düşüncesini değiştirmeye karar verdi. İsyancılar, yöneticilerinin askerî harekâtlara son vermek gibi isteklerini destekleyerek, Kenesarı ile anlaşma yapmaya çalıştılar. Perovski burada sadece askerî harekâtları durdurmayı düşünmedi. Aynı zamanda Rusya'ya kendi istekleri doğrultusunda bağlanmalarını istedi. Siyasetçi olarak Kazak bozkırlarına özel birlikler göndermekle hiçbir neticeye ulaşamayacağını anladı. Bu sebepten dolayı Perovski, Kazak meselesini barış yoluyla çözmeye çabalamıştır.

Ayrıca, Perovski'nin Kazak bozkırındaki siyasetine, bulunduğu ortam da etki etmiştir. 30-40'lı yıllar aralığında Orenburg'ta dönemin önde gelen aydınlarının yaşadığı bilinmektedir. O yıllar Orenburg'ta Perovski ile birlikte Türkistan ile Kazak Bozkır Tarihi ile ilgili bilimsel çalışmalarıyla ünlü V. V. Velyaminov-Zernov, "Rusça Açıklamalı Sözlüğü"nün yazarı V. Dal (Rus Kazağı Luganski), Doğu bilimci, oryantalist V. V. Grigoryev bulunmaktaydı. Bunların yanında Perovski'nin yanında uzun süreden beri Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı olarak çalışmış olan G. F. Gens te bulunmaktaydı. (s.245) O, Kazaklarla iyi geçinmekteydi. Eski sakinlerinin anlattıklarına göre, G. F. Gens kendi evinde Kazakların yetim kalmış çocukları için bir yer yaptırmıştır. Vefat ettiğinde ise arkasında Kazakların Tarihi ile Etnografi'si ile ilgili değerli incelemeler (el yazısıyla yazılmış) bırakmıştır. Perovski'nin kendisi o devrideki en önde gelen kişilerle irtibatlar kurmuştur. O, A. S. Puşkin ve V. A. Jukovski ile yakın irtibatta bulunmuştur. Perovski'nin ağabeyi Anton Pogorelski, ünlü bir yazar idi. Yeğeni ise şair A. K. Tolstoy idi. O yıllarda Orenburg bölgesinde birçok Polonyalı bulunmaktaydı. Onların içinde A. Mistkeviç'in ünlü arkadaşı, Orenburg Müzesi'nin temelini atan Tomaş Zan, o sıralar Orenburg Sınır Komisyonu'nda çalışan, İ. V. Vitkeviç de vardı.

Bunlarla birlikte, Perovski'nin güttüğü siyaseti Petersburg'taki bazı etkili gruplar da desteklediler. Onların arasında Asya Departmanı'nın başkanı K. K. Rodofinikin de bulunuyordu. Perovski, onunla her gün haberleşmiştir.

Ayaklanma başlatan Kazaklarla ilgili mesele üzerine ve Kazakistan'da gerçekleştirilen sömürge siyasetinin gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak Orenburg ve Batı Sibirya Valilikleri arasındaki anlaşmazlıkların yer aldığını, araştırmacılar birçok kez dile getirmişlerdi.

Padişahın sömürge siyasetini Orta Asya'da aktif bir şekilde gerçekleştirenlerden biri olan Türkistan Genel Valisi Romanovski şu cümleleri yazmıştır: "*Kırgızların Rusya'ya bağımlılığı başlar başlamaz, Kırgızlar yönetim açısından ikiye ayrıldılar. Orenburg ve Sibirya genel valilerinin hâkimiyetlerine girdiler. Birbirlerine karşı bağımsız olan bu başkanlar, Kırgızları yönetmenin en uygun yöntemleriyle ilgili ve bozkırdaki işi idare etmenin meseleleri ile ilgili her zaman anlaşamazlardı. Tersine onlar, bu meseleyle ilgili zıt bakış açılarına sahiptiler.*"[551] (s.246)

Kenesarı'nın başlatmış olduğu ayaklanma konusunda da Perovski ve Gorçakov çok tartışırlar hatta birbirleriyle itişip çekişme dâhi yaşanmıştır.

Ayaklanma merkezi Küçük Cüz tarafına değiştikten sonra Kenesarı, General Perovski'ye özel bir mektup göndermiştir: "*Ben Sultan Kenesarı. Dedem Abılay Han'ın döneminden beri Ruslarla kendi yakınlarım gibi barış içinde yaşadım. Onlarla kavga etmemin sebebi ise Ombı ve Petropavl sakinlerinin (Sibirya Hattındaki) bizleri rahat bırakmamalarıdır. Buraya yerleştikten sonra benim söyleyecek tek bir sözüm şudur: Ben hiçbir zaman Rusya'nın düşmanı olmadım. Bu konuda yukarılardaki başkanları bilgilendirmenizi rica ederim.*"[552]

Perovski ise Kenesarı'ya cevap olarak şunları yazmıştır. "*Sınır Komisyonu Başkanı Gens'in bana vermiş olduğu mektuplarınızdan ve bizzat Gens'e gönderdiğiniz mektuplarınızdan yöneticilerin önünde suçlu olmadığınızı söyleyerek beraat etmek istediğinizi hem de yöneticilere bağımlı olmak isteğinizi ve bunun gibi birçok istekler doğrultusunda General Gens ile buluşmak istediğinizi öğrenmiş bulunmaktan çok memnun oldum. Ben, General Gens'e sizin göç ettiğiniz toprakları göstermesini ve sizi razı etmek için sizin istek ve arzularınızı öğrenmesini emrettim*"[553]

[551] Romanovski D. İ.- Orta Asya meselesi ile ilgili notlar. St. Petersburg, 1868, s. 19.
[552] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, ç. 1, s. 143. Kenesarı-Perovski'ye. 1841.
[553] Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç. 1251, s. 51-52. Perovski- Kenesarı.

Kenesarı'nın, Çarlık Rusyası'yla yakın olmak ve hâkimiyetine girmek istediği düşüncesinin gerçekliğine inanan Perovski onunla bir anlaşma yapmaya karar verdi. Bu sırada hem Kenesarı hem de Perovski çıkan kavganın bastırma yollarını bilememişlerdi. Kavgayı barış yoluyla bastırmak gerektiğini sonradan fark etmişlerdi. Kenesarı, cezalandırıcı birliklerin yağmalamalarına son vermeyi, ele geçirilen toprakları geri almayı ve Rusya'nın Kazaklara koruyucu olma şartları hakkında yeni bir anlaşmaya varmayı amaçlamıştı. Hayati önem taşıyan bu konuların çözümüne bağlı olarak Kenesarı'nın hükümetle olan ilişkileri sağlamlaşacaktı. Kenesarı'nın hükümet yetkililerine gönderdiği ilk mektubunda yer alan meseleye, Orenburg'takiler önem verdiler. Buna Perovski ile Gens'in merkezle yaptıkları yazışmalar örnek olarak gösterilebilir. Gens, Kurul Kâtibi Larionov'a "*Batı Sibirya yöneticileri kendilerinin Kırgızlarla alakalı emirlerinden, bu halka nefretle bakmaları gerektiğini öngörmektedir. Bu yüzden de onların, adaletten hiç haberleri yoktur. Çoğunlukla Ordalıların eşyalarını yağmalamaya, onlara zorluk çektirmeye alışmışlardır*"[554] diye yazmaktadır. (s.247)

V. A. Perovski, Kenesarı'yı koruması altına almaya karar verir. O, Kenesarı'nın mektubunu Askeri Bakan Çernişev ile Nesselrode'ye gönderip, onlardan padişah efendisinin affını alma konusunda Kenesarı'ya yardım etmelerini rica etti. O, mektubunda, *"Bununla birlikte gönderilen isyancı sultan Kenesarı Kasımov'un mektubundan, Sayın Majesteleri, Kenesarı'nın kesin bir şekilde efendimizden, sizden, merhamet istediğini, eğer padişah efendimiz esirgerse de o zaman hükümete bağlı olmak istediğini de anlarsınız*"[555] diye yazmıştır.

Mektubun sonunda Perovski, Kazakların itirazı ile bozkırdaki huzursuzluklarının sebebini, Sibirya Hükümeti tarafından, Kazaklara yapılan ağır baskıların sonucu olarak göstermiştir. O, padişah efendisinden Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov'tan, Orenburg Valiliği'ne göç eden Kazakların işlerine karışmaması konusunda, talepte bulunmasını rica eder. Askeri bakanlık bu mektupla ilgili Gorçakov'u bilgilendirir. Bu duruma sinirlenen Gorçakov, Perovski'ye şunları yazar: "*Ben, hiçbir zaman Orenburg Bakanlığına bağlı Kırgız-Kaysak boylarını yönetme işine karışmayı düşünmedim bile. Benim bütün yaptığım sadece bir amaç doğrultusundadır. Ben kendi valiliğimin sınırını*

[554] Dobrosmıslov A. İ.- Turgay bölgesi, Tver, 1862.
[555] Sereda N.- Kenesarı Kasımov'un isyanı (1837-1847). "Vestnik Evropy", C. IV, 1870, s. 566.

vahşi yağmacılardan yani Kenesarı Kasımov'dan korumak istiyorum, onun yaptıkları çok tehlikelidir. Çünkü sultan, Kaysaklara eski bağımsızlıklarına ulaşmalarına dair söz vererek, yağmacılık işlerini siyasi perde ile kapatmaktadır. Bu yüzden de, onun Kırgız bozkırında kolay kazanç elde etmeyi düşünen, eski bağımsızlıklarına ulaşmayı ümit eden birçok taraftarı vardır."[556]

1840 yılının başlarında Kenesarı için af ilan edildi. Akrabalarından Karaşev ve diğer akrabaları da serbest bırakıldı. Ancak Rusya'nın Kazaklara koruyuculuk etmesi hakkındaki konuya değinilmedi. Bu konunun barış yoluyla halledileceğinden ümitlenen Kenesarı, Orenburg'ta silahlı çatışmayı durdurdu.

Geçici antlaşmadan sonra Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov, Perovski'nin yaptıklarına sinirlenerek, Kenesarı'ya bağlı köylere silahlı saldırılar yapmaya devam etti. Bununla birlikte, O, Askeri Bakan Çernişev'e *"Kenesarı, bize dıştan bağlı oldu, gerçekte ise 'acımasız işlerini' güçlendirmekte*" diye itirazda bulundu. Gorçakov mektuplarının birinde Perovski'ye "*Kenesarı'yı Sibirya sınırlarından uzaklaştırın veya onu ben cezalandırayım. Ben, onu taraftarlarıyla birlikte kendi mekânlarında yok edeceğim*"[557] diye yazmıştır. (s.248)

Kenesarı ile arkadaş olmaya devam eden Perovski, Orenburg hattında sessizlik oluştuktan sonra, Kenesarı'nın "*sadık olacağına dair yeminini*" bozacağını hiç düşünmemişti bile. Perovski, Gorçakov'a hemen cevap verdi: "*Sultan'ı suçlu diye kesin bir şekilde suçlayamam. Çünkü Orenburg kuruluşuna bağlı askerler arasında o, herhangi bir huzursuzluk çıkarmadı ve onun yağmacılıkla ilgili meselesine birkaç Kaysak'ın tanıklık etmesi delil olarak gösterilebilir.*"[558]

Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Gens, Kenesarı'ya özel bir mektup yazarak, Gorçakov'un kendisini suçlaması uygun mudur, bunu bildirmesini talep eder. Bu mektubunda Kenesarı şu şekilde cevap verir. "*İmparator efendimizin beyannamesinden sonra benim Rusya'ya karşı çıkmadığımı Tanrı bilir. Düşmanlarım beni sizin gözünüzde*

[556] Sereda N.- Kenesarı Kasımov'un isyanı (1837-1847). "Vestnik Evropy", C. IV, 1870, s. 230.
[557] Sibirya bölgesi merkezinin arşivi, 1842, №35. Serebrennikov- Türkistan'ı işgal etme hakkında belgeler, C. IV, s. 18.
[558] A. g. e, s. 19.

suçlu göstermeye çalışıyorlar. Düşmanlarım benden nefret ediyorlar ve sizinle yakın münasebette bulunduğum için kıskanıyorlar."[559]

Kazakistan tarihçileri arasında, özellikle ihtilal öncesi tarihçiler arasında Kenesarı'nın Orenburg yönetimiyle olan ilişkisinde doğuya has kurnazlığın yer aldığını ve bu sırada Kenesarı'nın Rusya ile birlikte olmayacağına dair düşüncelere yer verilmiştir. Aslında Kenesarı, Rusya ile olan ilişkilerini Abılay Han dönemindeki gibi düzenledikten sonra ayaklanmayı durdurmada kararlıydı. Bunun gerçekleşmesi de tabi ki mümkün değildi ve bu durumu Perovski'ye nazaran Gorçakov iyi değerlendirdi. Kendi taleplerinin yerine getirilmeyeceğini Kenesarı da anlamıştı sanırım. Yine de Kenesarı ayaklanmasını anlayabilmek için bu durumu dile getirmenin önemli olduğu kanaatindeyiz. İsyancılarla Ruslar'ın beraber olmaları arasındaki engel, ulusal kinden ziyade padişahın sömürgecilik sistemidir. (s.249)

[559] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2340, s. 126. Kenesarı-Gens'e, 26 Mart 1843.

2. BÖLÜM 8. KISIM Hokand Hanlığı'yla Savaş. Turgay Eyaletindeki Ayaklanma

1840 yılının sonunda, Orenburg Hükümet yetkilileri ile yapılan geçici antlaşmaya dayanarak Kenesarı, sınır hattını işgal etmeyi bıraktı. Bu durum, 1842 yılına kadar devam etti. Ancak yine de bu zaman içerisinde Sibirya birlikleriyle silahlı çatışmalar olmuştur.

Bu aralığın, Kenesarı mücadelesinin gelişmesinde büyük bir katkısı oldu. Orta Cüz'deki ayaklanma küçük bir bölgeye yayıldı ve Kenesarı ağabeyi Sarjan'ın işini cesur bir şekilde devam ettirdi. Kenesarı, Turgay bölgesindeki Orta Cüz ve Küçük Cüz boylarının milli mücadelesini yürüttü. Mücadele alanı eskisine göre daha da genişlerken bu mücadele Orta Cüz boylarının sadece bir kısmıyla sınırlanan ayaklanma olmaktan çıktı. 1840-1845 yılları arasındaki mücadelenin gelişmesinde diğer ayaklanmalardan farklı bir özellik eklenmişti. Kenesarı'nın Kazak hanlığını tekrar kurma çabası sağlamlaşmış, halk da onu han olarak görmekteydi.

Kazak boylarının önde gelen vekilleri Kenesarı'yı han yapma konusunda toplantılarda zamanından önce konuşmaya başlanması hakkında Jagalbaylı boyundan K. Kokanov şunları bildirmektedir. *" Kenesarı beni iltifatlar ile karşıladı. Onun sadece 40 evden oluşan bir köyü vardı. Lâkin ona birçok çevreden Kırgızlar akın akın gelmekteydi. Bunların içinde Jappas, Şömekey, Törtkaralık, Alşınlar ve Şekti boylarından da adamlar bulunmakta ve bunlar Kenesarı'yı han seçme konusunda hemfikirdiler. Onun köyüne toplanan Ordalıkların sözlerine bakılacak olursa, onlar kendi aralarında bir anlaşmaya varmış olup Kenesarı'yı han seçme konusunda bir uzlaşmaya geldikleri görünüyor.*"[560]

Kenesarı harekâtını kontrol altında tutmaya çalışan hükümet yetkilileri, kendi ajanları ve yönetici sultanlar aracılığıyla, bütün imkânlarını kullanarak, ayaklanmaya katılan boylar arasına fitne sokmak ve boylar arasındaki küskünlükleri deşmek yoluyla onların bir millet olup toplanmalarına imkân vermemeye çalıştı. (s.250) I. Nikolay Hükümeti'nin bu müdahalesi de neticesiz kaldı. Kenesarı'nın han seçilmesinin hemen sonraki günü Askeri Bakanlığa gönderilen bir bilgilendirmede "*Eylülde Kenesarı 'Han'*

[560] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 156, s. 2-3. Jagalbaylı boyunun starşını Kölbay Kokanov'un Or kalesinin kumandanı, Albay Mayev'e 14 Haziran 1841'de yazdığı duyurusundan.

ünvanını alarak Sibirya Bakanlığı'na bağımlı haldeki Kırgız bolıslarına kendi adıyla emir vermeye başladı"[561] yazmaktadır. Gerçekten de 1841 yılının eylül ayında Kazak boylarının vekilleri, töreye uyarak Kenesarı'yı *'Han'* olarak seçtiler. Bu, yasal bir değişim idi.

Bütün milli mücadeleler, halkı oluşturan unsurlara dayansa da kendi milli memleketlerini kurmaya çalışmaları anlaşılır bir durumdur.

V. İ. Lenin şöyle demiştir: "*Milli mücadele ne demektir? O, ezilen halkın siyasi bağımsızlığa ulaşmaya çalışması veya kendi devletini kurmak için ayaklanma ile verilen çabadır.*"[562]

Ahmet Kenesarin, günlüklerinde dikkat edilmesi gereken bir durumu hatırlatmaktadır. "*Kenesarı'yı han olarak seçtiklerinde Küçük Cüz'ün sınır hattı yakınlarındaki bozkırda yaşayan boyların bir kısmı Kenesarı'dan, Orenburg Hükümet yetkilileri ile mektuplaşırken kendisini han diye tanıtmamalarını rica etmişlerdir. Kenesarı'yı gizli olarak destekleyeceklerini sözde padişah hükümetini kolladıklarını ve Kenesarı ayaklanması ile hiçbir bağlantılarının olmadıklarını beyan edeceklerini bildiriyorlardı*." Orenburg Askeri Valisi Perovski, Kenesarı'nın han olduğunu duyduktan sonra, '*han olduğunun gerçekliği*' konusunda kendisini bilgilendirmesini Kenesarı'dan talep eder. Kenesarı'nın Perovski'ye yazdığı mektubunda, '*Kimsenin kendisini han olarak seçmediğini*' yazar. Perovski'ye bu şekilde cevap vermesinin altında yatan neden ise onu han olarak seçen boyların sınır hattına yakın yerlere göç ettiklerinden dolayı Padişah Hükümeti tarafından sürgüne gönderilmelerinden korktuğu, olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece Kenesarı, hükümet yönetimi ile karşılıklı mücadele ve boya has bir tartışma neticesinde değil de mücadelenin bütün halkı tanıyan önderi olarak han seçilmiştir.

Ayaklanmanın bu döneminin bir diğer özelliği ise, Kenesarı'nın milli mücadeleyi başlatarak, kendi ağabeylerinin 'aynı dinden olan' Orta Asyalı hanlıklardan destek bekleme siyasetini tamamen bırakmasıdır. (s.251) Kenesarı iki alanda, Çarlık

[561] Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç. 1201, s. 5-8, 1841.
[562] Lenin V. İ.- Eserleri, C. XIX, s. 224.

Rusyası ve Orta Asyalı hanlıklar, bu hanlıkların içinde de en başta Hokand Hanlığı ve Taşkent Kusbegi ile savaşmaya karar verdi.

Kenesarı'nın Hokand Hanlığı ile mücadelesinin, Hokand Hanlığı hâkimiyeti altında bulunan Kazakları kendi tarafına çekme gibi tek bir amaç güttüğü söylenemez. Aksine Kazakların bağımsızlığına tehlike teşkil edip durmakta olan Hokandlıları mücadele yoluyla zayıflatmadan bağımsız bir devlet kurmanın zorluğundan kurtulmaktı. İşte bu yüzden Kenesarı, Hokand ile savaşıp hem Kazakları kendine çekmek hem de Hokandı zayıflatmak istiyordu.

Kenesarı'nın 1841'de yeniden kurduğu Kazak Hanlığının düzenlenmesi işi bağımsızlık için mücadele yükümlülüğüne bağlıydı. Bu yüzden de bu dönemdeki milli mücadelenin gelişimine de bakalım. 1840 yılındaki geçici antlaşma geçersiz olmasına karşılık bu durum, Kenesarı'ya savaş alanını güneye değiştirmesine imkânını tanıdı.

1838'de Hokand ile Taşkent Kusbegleri Kenesarı'yı kendi maksatları için kullanmaya çalışmışlar ve ona, Hokand'a bağımlı olmasını teklif etmişlerdir. Bu konu hakkında Toka-Karpık bolısından Yeskara Utembayev "*Kayındı, Kaşırlı adlı topraklarda konar-göçer hayat süren, iki bin kişilik askeriyle Taşkent Kusbegi, Kenesarı'nın köyüne geldi. O, eğer Kenesarı Rus hükümetine bağımlılıktan uzaklaşan bolıslar ile Taşkent'e bağımlı olmayı kabul ederse Kenesarı ile barışıp onu, Taşkent'e çağıracaktı. Eğer anlaşamadığı takdirde ise Kusbegi, Kenesarı'ya hiçbir zarar vermeden geri dönmeyeceğini açıklamıştır*"[563] diye yazmıştır.

Kenesarı, Taşkent Kusbegi'ne bağlı olmayı reddetti. Bu duruma bağlı olarak V. A. Perovski, Kont Nesselrode'ye şunları yazmıştır: "*Geçen yılın ekim ayında Taşkent yöneticisi, sinirlenen Kenesarı'ya hediyeler gönderip onu dostluğa çağırmış, bozkıra bir kale yapmak için izin istemiştir. Eğer uygun görürsen sana yardım da ederiz demiştir. Ama Kenesarı yakın zamana kadar kendisine düşman olanın bu sözlerine inanmadığı için, bunda da vazgeçti.*"[564] (s.252)

Taşkent Kusbegi Orta Cüz'den ayrılan Kazakları Hokand Hanlığı'na bağlılıklarını sağlama hareketini durdurmadı. Baybek Bekbolatov ismindeki bir Kazak o

[563] KSSC'nin Tarih Arşivi, v.64, ç. 18, s. 697-598, 2 Kasım 1838.
[564] Merkezi Devlet Tarih Arşivi, genel arşiv, 1-9, ç. 1, s. 39. General Perovski- Kont Nesselrode, 10 Ocak 1839.

zamanın şu olgusuna bir örnek vermektedir: "*Orta Cüz bölgesinden göç eden Düysenbay'ın İle Nehri dolaylarındaki Şamak bolısına doğru yaptığı seferi sırasında Hokand Kusbegi'nin özel vekili gelerek, onu Hokand Hanlığı'na bağlanmasını talep eder. O, Hokand Hanı adına her bolısa birer tane Taşkentli özel kalem müdürü almayı öngördü. Ancak o bolısın Kırgızları, kendi adlarına yöneticiden özür dileyip, bu öneriyi kabul edemeyeceklerini söylediler.*"[565]

Hokand Hanlığı'yla olan mücadelede Kenesarı, Buhara ve Hokand arasındaki 1840 yılında gerçekleşen savaştan ustalıkla faydalanmıştır.

Darbe öncesi tarihçiler, Orta Asyalı hanlıkların iç durumunu tasvir ederlerken genelde Arapların eski bir atasözünü kullanırlar. "*Türkiye'de rahatlık, Şam'da merhamet, Bağdat'ta bilgelik vardır. Türkistan'da ise sinir ve çatışmadan başka bir şey yoktur.*" Orta Asya'da 40'lı yıllarda gelişen olaylara bakarsak, bu atasözü boşuna söylenmemiştir.

Bu dönemde Buhara Hanlığı'nın yöneticisi, Nasrullah Emir idi. Halk onu mizacı sert olduğu için *"Kasapçı Emir"* olarak adlandırmıştır. Nasrullah, sonsuz yönetim kurabilmek, feodal dağınıklığın kalıntılarını ortadan kaldırmak için mücadele ederken bunu şefkat ve merhametten uzak bir yöntemle bastırmaya çalıştı.

Buhara Hanlığı'nın, eskiden beri Hokand Hanlığı'nın zenginliğinde ve hâkimiyeti altında bulunan topraklarında gözü vardı. Hokand Hanlığı'nın sahip olduğu stratejik açıdan önemli olan bu topraklar, Orenburg'tan Taşkent'e, Buhara'dan Hiva'ya giden kervan yollarını yönetme imkânı sağlamıştır. Hokand Hanlığı'na savaş açma bahanesi de hazırda duruyordu. Bu sırada Hokand Hanlığı'nın yöneticisi Madeli Han, Uratöbe'de yaşayan üvey annesi Hanpaşa Güzel'e âşık olmuş ve onunla evlenmiştir. (Ömer Han'ın ikinci eşi).

Bundan haberdar olan Buhara yöneticisi Nasrullah, Rayımkalmak'ın yardımıyla Madeli Han'a mektup göndermiş ve onun şeriat düzenini bozan, babasının hanımına evlenen bir kâfir olarak göstermiştir. Bu duruma sinirlenen Madeli Han'ın Buhara Emirinin gönderdiği elçileri tutsak etmesi, Hokand Hanlığı'na açılacak olan savaşın bahanesi olmuştur. (s.253)

[565] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 64, ç. 18, s. 69-80.

1840'da Buhara Emiri, Uratöbe'ye ulaşıp çok az bir zaman içerisinde şehri işgal ederek, Hokand'a doğru yol aldı. Emirin askerleri Madeli Han'a ani bir baskın yaptı. Ayrıca birçok Hokand beyi de Hokand Hanlığı'nın Buhara egemenliğinde olmasını istiyorlardı. Bu konu hakkında Petropavl şehrinden, ihtiyar bir tüccar olan Kenjetay'ın akrabalarına yazdığı bir mektubunda bazı bilgiler yer almaktadır. " *O sıralarda Hokandlılar kaygısız bir yaşam sürüyorlardı. Çünkü Han'ın kardeşi Larihan'ın güçlü taraftarları vardı ve Buharalıların da sadece Hokand Hanı'nı değiştirmek için işgal edecekleri sanıyorlardı.*"[566]

Bu mücadele sırasında hem Hokand hem de Buhara Hanlığı, Kenesarı tarafından destek almaya mecbur kaldılar. Ancak Hiva Hanlığı'nın çıkarları bundan fazla değilse de eksik de olmadı. Hiva Hanlığı, 1839'da Perovski'nin gerçekleştirdiği saldırıdan sonra, hem saldırının tekrarlanmasından korktuğu için hem de Hiva'nın batı sınırını padişah askerlerinden korumak uğruna, Kenesarı'yı ikna ederek onunla bir birlik oluşturma niyetindeydi. Bu amaçla 1840 yılının sonbaharında Allakul Han, Kenesarı'ya bir mektup göndererek, onu "*Sırderya'da Hivalıların inşa ettiği kaleye gelip yerleşmesini*" istedi. Kenesarı bu teklife "O kalede devamlı bir şekilde yaşamayacağını, Kazak bozkırında gezmeyi tercih ettiğini ancak Hiva ile eskisi gibi dostluk ilişkileri içerisinde olacağını[567]" söyleyerek diplomatik bir cevap verdi.

Kenesarı'nın bu teklifi reddetmesi, Hiva'ya bağlı olmak istemediğini ve onunla askeri bir birlik kurmayı da düşünmediğini gösterir. Ancak Buhara Hanlığı'na karşı bakış açısı değişik idi. Hokand Hanlığı'nı zayıflatmak için Buhara ile Hokand Hanlıkları birbirleriyle savaştıkları sırada Kenesarı, Hokand Hanlığı'nı kollamıştır. Bu durum hakkında Sibirya Bölgesi Gümrük Başkanı'nın, Ekonomi Bakanı'na gönderdiği gizli mektubunda birtakım bilgiler yer almaktadır. *"Buhara Hanı, Hokand ile Taşkent üzerine sefere çıktı. Buna bağlı olarak Buhara Hanı Kenesarı'nın askerî birliklerini, harekât başlatmak için kullandı."*[568]

1841 yılının eylül ayı başında Kenesarı, Şömekey, Törtkara ve Tabın boyları Kazaklarının en cesur yiğitlerinden oluşan 4 bin kişilik askerî birliği ile Taşkent'e doğru

[566] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, v. 6, ç. 10, s. 2-13.
[567] KSSC'nin Tarih Arşivi, v. 4, ç. 2277, s.2.
[568] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel arşiv, ç. 2, s.32. Sibirya Gümrük Bölgesi Başkanı'nın Ekonomi Bakanı'na yazdığı gizli mesajından, 12 Ocak 1842.

yola çıktı.[569] (s.254) Askerler arasında salgın bir hastalık baş göstermesi biraz vaktini alsa da askerlerinin bir bölümü Sozak, Janakorgan, Julet ve Akmeşit kalelerini ablukaya aldılar. Özellikle Sozak kalesinde kanlı bir savaş gerçekleşmiştir. Bu olaya tanıklık eden bir şahidin anlattıkları şöyledir: "*Kenesarı, Sozak kalesini 18 gün ablukaya aldıktan sonra bu kalenin duvarlarına tırmanmak için bir merdiven yaptırmıştır.*[570] *Kenesarı, Sozak kalesini ve diğer kaleleri de imha ederek, çevresindeki Hokand Hanlığı'na bağlı olan Kazakları da kendi halkı arasına katmış ve onları Turgay'a göçe tabi tutmuştur.*[571]"

Sozak'ın birkaç kalesini ve bentlerini işgal etmesi, Kazak halkının gözünde Kenesarı'nın derecesini yükseltmiştir. Bir taraftan da kendisi için büyük bir zafer olmuştur. Yenilgiye uğrayan Hokand Hanı, Kenesarı'ya ittifak talebinde bulunduysa da Kenesarı bu teklifi reddederek, Kazaklara ait olan toprakları geri vermesini talep etmiştir.

1842 yılının nisan ayları başında Buhara askerleri, Hokand şehrini işgal ettiler. Bazı söylentilere göre Buhara Emiri, Hokand'a ayak bastığında karşısına Madeli Han çıkmış. Nasrullah ise onu, dini bilgelerin toplandığı bir toplantıya götürerek, Madeli Han'ın şeriata karşı işlemiş olduğu suçlara karşılık ne gibi bir ceza verilmesi gerektiğini sorduğunda, "onu bir topa bağlayıp uçurumdan aşağı atılması" gerektiği cevabını almıştır. Nalikvin'in rivayetine göre ise Buhara Emiri, Madeli Han'ın boğazını keserek cezalandırmıştır.

Buhara ve Hiva Hanlıklarının Hokand için kendi aralarında çatışacaklarını önceden tahmin eden Kenesarı, Buhara Hanlığı'nın güçlenmesini önlemek için Hiva ile anlaşma yapar. Amacı ise hanlıklar arasındaki ilişkilerin tamamen kopması ve buna bağlı olarak da zayıflamalarıdır. Kenesarı'nın yapmış olduğu bu tahmin doğru çıktı. Hiva ve Buhara Hanlıkları arasında bir mücadele başlamış ve karşılıklı ve sıralı bir zafer-yenilgi döngüsü başlamış oldu.

Bu dönemde Buhara Hanlığı hâkimiyeti altındaki Hokand, çöküşe geçmiştir. Hokand'a bağlı olan Kazak ve Kırgız boyları kendi özgürlük mücadelelerini başlattılar.

---

[569] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2231, s. 36-37. Orenburg Komisyonu'nun 1841 yılı için raporundan.
[570] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 10, s. 8-13. Fayzullah Ramazanov'un akrabası Mihralimbay'a yazdığı mektubundan, 30 Ocak 1841.
[571] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2300, s. 1-2.

Sırderya kıyılarında bulunan ve göç mekânları buralar olan Şömekey, Törtkara ve Tabın boylarının Kazakları da ayaklanmaya başladılar. Onlar, Kenesarı'dan yardım talebinde bulunmuşlar ve ayaklanmaya öncülük etmesini rica etmişlerdir. Bu ricayı kabul eden Kenesarı hakkında yönetici sultanlardan olan Ahmet Jantörin, Orenburg Sınır Komisyonu'na "*Halkın rivayetine göre, bu çare Kenesarı'nın kendi isteği doğrultusundan ziyade adı geçen boyların ricaları üzerine alınmıştır.(s.255) Sebebine gelince, bu boylar Sırderya yakınlarında göç ettikleri her dönemde sık sık Taşkentlilerin saldırılarına uğramışlardır*"[572] diye yazmıştır.

Hokand Hanlığı'nın çökmesinden faydalanan Issık-göl yakınlarındaki Kırgız boylarının bir bölümü kendilerini bağımsız olarak görmüşler ve "*Hokandlıları, Karakol, Barıstau ve Konırölen nehirleri kıyısında yapılan kalelerden kovmuşlardır.*"[573]

Hiva Hanı, Buhara ile mücadelesi sırasında Kenesarı'nın hiç olmazsa tarafsızlığını koruması için ona vekili Bazarbay ile "15 tane tüfekle bir asil atını" hediye eder. Hediyeleri kabul eden Kenesarı, yoldaşlarına *"Böyle bir tüfek kullandığınızda 300 kulaç ve ondan uzaktaki bir kuşa atılan oktan, o kuşun sağ kurtulamayacağını"*[574] söyleyerek tüfeğin kalitesine not verir.

Buhara ve Hiva Hanlıkları arasında gerçekleşen mücadeleden fırsatla Hokand sakinleri ayaklanma çıkarmışlar ve şehirlerini hürriyete kavuşturmuşlardır. Hokandlılar, taht için Madeli Han'ın akrabalarından olan *Şerali*'yi uygun görmüşlerdir. Abdulgaffar Bey'in söylediklerine göre, *"Buharalılar gittikten sonra Hokand hanlığına barış ve sessizlik hâkim oldu. O dönemde ihtiyar olan Şerali Han ise merhametli ve uysal bir yönetici olarak tanındı. Halk, ona "Bostek" adını verdi.*"[575]

Buhara Emirine karşı gerçekleştirilen ilk askerî harekâtlardan sonra 1842 yılının kasım ayının sonlarına doğru Hiva Hanı vefat eder ve yerine oğlu İnak Rahmankul tahta geçer. İlk günlerden itibaren katı bir cezalandırma şekli uygulayarak halkı bezdirdi.

[572] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2331i, s. 36, 1841.
[573] Vahşi Kırgızlarla ilgili notlar. Türkistan bölgesinin istatistikleri için, Mayev'in yayınlamasıyla, III. Baskı, s. 384-385, St. Petersburg, 1847.
[574] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 1757, s. 166, Ajan Kulzhan Kulmenov'un mesajından.
[575] Petrovski N.- Hokand Hanlığıyla ilgili denemeler, "Vestnik Evropy", X. Kitap, 1875, s. 737.

"Hivalılar şimdiki hanlarını sevmiyorlar. Merhametsizliği ve fermanlarında yer alan kanunsuzluklar yüzünden Hiva halkı ona öfkelenmektedir."[576]

Hiva ile Buhara Hanlıkları'nın güçlenmelerini istemeyen Kenesarı, iki hanlığın ortasında her ikisini de idare etmekle yetindi. Dostluk ilişkisi kurduğu için Hiva Hanı Rahmankul, Kenesarı'ya *"altından yapılma eyer ve dizginiyle 3 tane asil at, 3 tane kılıç, 12 tüfek ve birçok kurşun"*[577] hediye etmiştir. (s.256)

Kenesarı, Hiva ile olan dostluk ilişkisini, ticaret işlerini geliştirmek için ustalıkla faydalanmasını bilmiştir. Bu sıralarda Kenesarı taraftarları, Orta Asya pazarlarında çok iyi bir ticari kazanç sağlamaktaydılar. Hayvan satarak kazandıkları parayla tüfek, kurşun, mermi ve başka da eşyalar almışlardır.

Kenesarı'nın Hokand'a karşı yürüttüğü askerî harekâtları, Orenburg yönetimini şaşkın bir duruma düşürmüştür. Orenburg Askeri Valisi Perovski, Kenesarı'ya bu yaptıklarını anlatmasını talep eder. "*Siz, Buhara Hanı ile Hokandlılar arasında gerçekleşen savaşa neden karışıyorsunuz? Niye Kırgızları da etrafınızda topluyorsunuz?*"[578]

Kenesarı, yukarıdaki sorulara verdiği cevabında, Hokand ile Kazakların arasındaki çekişmenin sebeplerini şu şekilde özetlemiştir: *"Bizdeki bazı Kazak boylarını Hokandlılar kendilerine zorla bağımlı hale getirmişlerdir. Bu olaylardan önce de ağabeyim Sarjan Sultan, Esengeldi Sultan ve Alcan Sultanı ve babam Kasım'ı öldürdüler. 1842'de biz oradaki boyları azat etmek için Hokand'a asker gönderdik… Bu boylardan daha 6600 aile orada kaldı."*[579]

Kenesarı ile Hokand arasında gerçekleşen savaşın sebeplerini öğrenmek için gönderilen padişah ajanları, Kenesarı'nın delillerinin doğruluğunu teyit ettiler. Sibirya Gümrük Bölgesi Başkanı, bu konu hakkında şunları dile getirmiştir: *"Kenesarı'nın Kırgızları toplayarak Hokand topraklarına geçmesinin sebebi, Rusya'ya bağlı olan*

---

[576] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5584, s. 89-90. Hiva Hanlığı ve onun komşu bölgeler ile göçebe halklarla ilişkileri hakkında notlar.
[577] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5584, s. 91-95.
[578] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, ç.1, s. 182. "Orenburg Askeri Valisi'nin Sultan Kenesarı Kasımov'a 2 Eylül 1842'de yolladığı mektubundan bir kopya."
[579] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2343, s. 18-19. Kenesarı'nın General V. A. Perovski'ye mektubundan, 1841.

Kırgızların ayaklandığı zaman Hokand'a geçen bölümü kendisine almak istemesidir."[580]

Ancak Kenesarı'nın göstermiş olduğu deliller, I. Nikolay Hükümeti'ni razı etmedi. Çünkü imparatorluğa bağlı olan sultanların güneydeki savaş harekâtları ve çekişmeleri, Rusların Orta Asya'daki ticari ilişkilerine zarar verecekti. Kenesarı'dan güneydeki harekâtını durdurup, Rus sınırlarına yerleşmesini talep ettiler. Kenesarı bu talebe bağımlı kalsa da içten içe çok üzülmüştü. Bağımsızlığını kazanıp, kendilerince bir devlet olma ve yönetme imkânına, Rus hükümetinin hiçbir zaman izin vermeyeceğini anlamıştı. (s.257)

O dönemde, yani 1842 yılının başlarında Rus yönetiminde bazı önemli değişiklikler meydana geldi. Perovski, Orenburg'tan geri eski yerine çağrıldı, yerine ise General Obruçev geldi. O, Kenesarı'ya ve çatışmayı barış yoluyla çözmenin bir ihtimal olmadığına inandı. Bu, Borçakov'un işini kolaylaştırmış, Kenesarı'ya karşı sert önlemler alınmasına imkân sağlamıştır. Kenesarı ve tüm bozkırla olan geçici anlaşma, 1842'de Gorçakov tarafından bozuldu. Sotnikov'un yönettiği Sibirya Birliği, Kenesarı'nın köylerine hücum ederek birçok hayvanına el koydu ve içlerinde Kenesarı'nın hanımı olan Kunimcan'ın da bulunduğu 10 kişiyi tutuklayıp götürdü. Aradan çok zaman geçmeden Sibirya Birliği, Kenesarı'nın Aksakal tepelerinde bulunan konargöçer köylerine de saldırdılar. Burada sessiz ve sakin bir hayat süren halkı kana bulayarak, yüze yakın insanı öldürmüşler, 1000 deve, 3000 at, 10000 koyun ve 25 kişiyi de esir alarak götürmüşlerdir.[581]

Gorçakov'un kötü niyeti amacına ulaşır. Kenesarı, Sibirya hükümet yetkililerine karşı çıkmaya mecbur kalır.

1843 yılının başlarında Kenesarı, Batı Sibirya Genel Valiliği'nin sınır hattına saldırılarını güçlendirmeye başladı. Rusya ile dost olan Jappas ve Alşın boylarının sultanı olan Altıbay Köbekov'un köylerini işgal etti ve Sultan Altıbay öldürüldü. Bununla birlikte bir ara Kenesarı, Hokand egemenliğine karşı da saldırıya geçti.

---

[580] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel arşiv, ç. 29, s. 30. Sibirya Gümrük Bölgesi Başkanı'nın gizli bildirisinden. 19 Kasım 1841.

[581] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2340, s. 258. 8 Ağustos 1843. Kenesarı-Gens. (Gösterilmiş olan rakamlar Kenesarı'nın mektubundan alınmıştır.)

Kenesarı'nın bu saldırısı geçici anlaşmanın bozulmasına sebep oldu. Padişah birlikleriyle silahlı çatışmalar yeniden başladı.

Kenesarı'nın durumu gittikçe kötüleşmeye başladı. O, padişah hükümetiyle herhangi bir anlaşma yapma ümidini de kaybetti. Kenesarı, mektuplarının birinde General Obruçev'e öfkeli bir şekilde şunları yazar: "*Geçen 1839 yılı Orenburg'daki Askeri Vali ile General Gens, bize İmparatorun bildirisini beyan ederek, bizi yaptığımız yanlışlardan dolayı affettiğini bildirmişti. Böyle saygıdeğer bir insanın sözüne güvendiğimizden biz silah ve kılıcımızı bırakarak, majestelerinin egemenliğindeki uçsuz bucaksız bozkırda sakin ve sessiz bir hayat sürüyorduk. Ancak bu yıl 21 Mart'ta, ava çıktığımızda Ombı eyaletinden yola çıkan Sotnikov'un önderliğindeki birlik köyümüze hücum edip, birkaç kişiyi öldürerek ve hanımım Sultan Kunimcan'ı beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu olaydan sonra ben, merhametin sadece Allah'tan geldiğine, Rus başkanlarından hiçbir hayır gelmeyeceği kanaatine vardım.*"[582] (s.258)

Bozkırdaki askerî harekâtların yeniden başlaması üzerine General Obruçev, Kenesarı'ya karşı cezalandırma grubunun gerektiğini, bu çalışmasının planlarını eksiksiz olarak anlatarak 1843 yılının başlarında özel bir bilgilendirme mektubu hazırladı. Ayrıca Askerî Bakanlıktan bu çalışması için de para yardımı yapılmasını rica etti. O aynı zamanda savaş masrafları için 14 bin som finanse edilmesinin yanısıra 3 bin som da Kenesarı'nın kellesini getiren kişiye, hediye olarak verilmesini rica etti. Bununla beraber Obruçev, Kenesarı'nın bütün bir ordusu olduğunu ve Orenburg kalesine saldırı yapabileceğine dair tembihte bulunur. Obruçev'in bu bilgilendirme mektubu Orenburg Bölgesinin eski Askerî Valisi V. A. Perovski'ye fikrini öğrenmek için verilir. Perovski, Obruçev'in planına ayrıntılı bir şekilde inceleyip, gerekli tembihlerde bulunduktan sonra yine Kenesarı'yı savundu. "*Bence Obruçev Bey, Kenesarı'nın hareketlerinden ve merkezdekilerin niyetlerinin doğru olmadıklarına dair boşuna endişe ediyor. Bu haber, aslında Kırgızların yapmış olduğu dedikodudan çıkmış olup bu konuda işe yarayacak bir kanıt yoktur. Maalesef araştırma planları ile kurulan birlikler yanlıştır. Ayrıca alınacak önlemlerden hiçbir şey çıkmayacağına ve araştırmaların çok yönlü başarısızlıklarla sonuçlanacağını tahmin etmek de zor değildir.*"[583] Perovski'nin uyarılarına rağmen I. Nikolay, 27 Haziran'da bozkıra askerî sefer yapılması için izin

[582] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2540, s. 10-12. Kenesarı-Obruçev, 18 Kasım 1844.
[583] Özbekistan'daki Merkez Tarih Arşivi, v. 715, ç. 4, s. 127. "Sultan Kenesarı'ya karşı sefere çıkma konusuyla ilgili General Perovski'nin açıklamasından", 30 Haziran 1843.

verdi. Bunun yanında Kenesarı'nın kellesini getirecek adama ödenecek 3000 som parayı da ocak vergisinden ödemelerine de imkân sağladı.

1843 yılının 10 Temmuzunda Obruçev bozkıra, askerî starşın Lebedev'in yönetiminde 300 kişiden oluşan bir birlik gönderdi. Lebedev, Kenesarı ile Irgız nehri yakınlarında buluştu. Ancak bu seferde Kenesarı, padişah birlikleriyle savaşmayacağını, hükümet yetkililerinin emrine boyun eğeceğini, Rusya'ya sonsuza kadar bağlı kalacağına ve Orenburg bölgesi sınırına tekrar taşınacağını söyleyerek Lebedev'i ikna etti. Lebedev bunun üzerine Orenburg Askerî Valisi'nden bu konuda talimat istedi. Verilen cevapta, şimdilik savaş başlatılmaması ve Irgız boyunda birliği ile beraber kalması emredildi. Böylece yönetici sultanlar acilen birliklerini oluşturmaları için görevlendirilirken bu seferin amacının sır olarak kalması emredildi. Örneğin, merkezin doğu bölümünün sultanı Ahmet Jantörin nisan ayının sonunda Tobıl'ın yukarı kısmına geldiğinde ona şu önlemleri yerine getirme emri verildi: (s.259)

1.Güvenilir ve padişah hükümetine bağlı olan Kazakları iyi atlarıyla beraber toplamak.

2.Seferin maksadını bildirmemek, başka bir maksatla sefere çıkıldığını yaymak.

Ancak yönetici sultanlar, silahlı birlikleri zamanında oluşturamadı. Ahmet Jantörin, belirtilen yere zamanında ulaşamadı. Sultan Baymuhammed Ayşuakov ise sadece 500 Kazak toplayabilmişti.

1843 yılının ağustos ayında Albay Bizanov'un komutasındaki yönetici sultanlar Arslan Jantörin ile Baymuhammed Ayşuakov'un yönettiği 5000 kişilik birlik Saharny kalesinden "isyancı sultan Kenesarı'yı" yok etmek amacıyla yola çıktı. Batı Sibirya Genel Valiliği'nde kurulmuş olan diğer birlikler Ombı, Petropavl ve Karkaralı eyaletlerinden yola çıktılar.

Bununla birlikte Orenburg Askerî Valisi Obruçev, "göçebe Kazaklara" bir çağrıda bulundu. "*Sizlere faydalı olacağını bildiğim için söylüyorum. Yanılgıya düşmeyiniz. Bugün korkudan titreyen düşmanımızı bırakıp önceki yerlerinize dönün. Sizler, Kenesarı'nın yanında yer alacak olursanız, kendinize ve ailenize mutsuzluk*

getirmeniz mümkün. O yüzden sizleri önceden bilgilendirmek ve korumak için bu çağrıyı yapıyorum."[584]

Bu dönemde Kenesarı da güçlenmişti. Onun hâkimiyeti altında Baganalı, Argın, Tabın, Tama, Baybaktı, Şekti, Şömekey boyları ve daha başka birkaç boyun 5 binden fazla köyü bulunmaktaydı.

Albay Bizanov'un birlikleri yönetici sultanlar Baymuhammed Ayşuakov ve Arslan Jantörin ile beraber ilk önce Irgız Nehri boyunca sonrasında ise Ölkeayak Nehri'nin aşağı sularının çevresini mekân edinen Kenesarı'nın köylerine doğru yol aldı. Burada, Navrızbay'ın birliğiyle çatıştılar. Çatışma sırasında ağır yaralanan Navrızbay yine de çatışmaya devam ederek bozkıra doğru ilerlemeye devam etti. Uzun süren yolculuktan yorulmuş olan Bizanov onu takip etmeyi bıraktı. Ancak o Kenesarı köylerine giderek, birçok hayvanı ele geçirdi ama bizzat Kenesarı'yla savaşma fırsatı olmadı.

Tobıl tarafından yaklaşan A. Jantörin'in birliği ise gecikerek, Bizanov'un birliğine katılamadı. (s.260)

17 Eylül 1843'de Turgay şehrine geldiğinde ise Sultan Ahmet Jantörin, Bizanov birliğinin savaşta gücünün tükenerek hiçbir netice elde etmeden, Orsk şehrine döndüğü haberini alır. Jantörin, tekrar Tobıl'a gitmeye mecbur olur.

Diğer padişah birliklerinin de Kenesarı'yı savaşa sokmaları mümkün olmadı. Kenesarı yiğitleriyle beraber geniş bozkırda manevra yaparak, düşmanın kuvvetini azalttı. Bitkin düşen birlikler, sonbaharın yağmurlu soğuk günlerinin gelmesiyle askerî harekâtlarını durdurarak, bozkırdan geri çekilmeye mecbur kaldılar.

Kenesarı'ya karşı askerî harekâtları 1844 yılında tekrar başlatmak öngörüldü.

Kenesarı, bu geçici sessizliği ilerde gerçekleşecek olan savaşa hazırlanmak için kullandı. Hükümet yetkililerinin bilgilerine göre, bu sırada Kenesarı'nın "*silahla donatılmış 8000 kadar adamı*"[585] olmuştur.

---

[584] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2340, s. 324-325.
[585] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesini ele geçirme ile ilgili belgeler toplaması, C. IV, s. 144, Taşkent, 1914.

1843 yılının sonunda Yerjan Sarjanov ile birlikte Kenesarı, 3500 adamını alarak Orenburg Genel Müdürlüğü'nün Merkez Yöneticisi Arslan Jantörin'in Oyıl Nehri boyunda bulunan köyüne saldırdı. Kenesarı'nın saldırısı bir anda gerçekleştiği için köy sakinleri en yakın sınır hattından yardım istemeye bile yetişemediler. Bu saldırı sırasında baskıncılar, sultanı büyük bir zarara uğrattılar. Onun 5500 tane atını, 3500 tane devesini, 970 tane ineğini ve 7000 kadar koyununu da beraberinde götürdüler.

Sultan Arslan Jantörin, yardım için gönderilen 500 kişilik askerî birliğiyle beraber Kenesarı'yı takip etti. Ancak Or nehrine vardığında o, Kenesarı'nın silahlı gücünün fazla olduğunu görüp onu takip etmekten vazgeçti. Geri döndüğünde ise Arslan Jantörin, Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'na "*Sultan Kenesarı benim köyüme tekrar saldırmak niyetinde, sebebi bana ulaşan bilgilere göre, ilk önce bana suikast yapmayı ve ailemi yok etmeyi düşünüyor*"[586] diye yazmıştır.

Bu habere cevap olarak Orenburg Askerî Valisi, Ordanın batı kısmı yönetici sultanı Baymuhammed Ayşuakov'a "*bozkırın eşkiyası Kenesarı'yı*" takip etmeleri için Arslan Jantörin'e silahlı yardım göstermelerini emretti. (s.261) Ayrıca, Arslan Jantörin'in birliğini toparlanması ve silahla donatılması kararı da alındı. Ancak alınan tüm bu önlemlerden hiçbir netice çıkmadı. Kenesarı'nın yönettiği isyancılar eskisi gibi sınır hattına ve alçak sultanların köylerine saldırmaya devam ettiler. Böylece Kenesarı Ulıtav'dan geçerek, Batı Sibirya Genel Valiliği'ne bağlı olan Kazak bozkırlarına girer. Bu olaydan sonra Gorçakov Kont Nesselrode'den Ulıtav ve Argınata mekânlarına Rus Kazaklarının ocaklarını taşıyarak, bu toprakları işgal etmesi için izin ister ve kendisine ikinci Sibirya askerî birliğinden özel bir birlik verilmesini rica eder. Gorçakov'un bu ricası, kabul edilir.

Kenesarı'nın bozkırın bir ucundan diğer ucuna çabucak yer değiştirip, kendisini takip edenleri atlatarak, kendisinin yakalanamayacağını, bundan önceki savaşlarda da fark eden Padişah Hükümeti, isyancılara karşı ayrı ayrı birlikler göndermenin iyi bir netice alamayacağını anladı. Bu yüzden hükümet, 1844 yılının baharında, bozkıra 3 tane birlik gönderme kararı aldı. Birlikler Orsk Kalesi, Ulıtav Dağları ve Tobıl Nehrinden yola çıkmışlar, Turgay ilçesindeki Kenesarı köylerini dört yandan sararak, Kenesarı'yı

[586] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2426, s. 1-2.

esir almak için bütün yollarını kapatmak gerekti. Orenburg ve Batı Sibirya valilerinin beraber harekete geçmeleri uygun görüldü.

Orenburg valiliği tarafından, Kazaklardan oluşan bir birlik padişahın hizmetine verildi. Bu Kazaklara, savaşta hayatlarını kaybettikleri takdirde, hükümetin onların ailelerine maaş vereceğine dair söz verildi. Bu birliğin tam teçhizatlı ve hazır bir şekilde Tobıl Nehrinin başladığı yerde bulunmaları şarttı.

Sibirya Genel Valisi tarafından 2 birlik oluşturuldu. Birincisi, Yüzbaşı Lebedev'in yönettiği 2 top bulunan 250 askerlik bir birlik. İkincisi, Yüzbaşı Falileyev'in komutasındaki 150 Rus Kazak'ından oluşan birlik.

Orduya önderlik yapma işi Kıdemli Binbaşı Jemçujnikov'a verildi. Onun hazırlamış olduğu plana göre, Yüzbaşı Lebedev'in yönettiği Orenburg birliği 5 Mayısta Orsk kalesinden çıkarak, Kamıştı yönüne ilerleyecek, Irgız nehrinin aşağı akımına devam ederek, 20 Mayısta Kenesarı'nın yerleştiği Turgay yakınlarına gelmesi gerekti.

Ahmet Jantörin'in birliği ise Tobıl'dan çıkarak, Kaburga, Ölkeayak Nehirleri boyunca ilerleyip ardından Taypak geçidinden geçerek 29 Mayısta Yüzbaşı Lebedev'in askerleriyle buluşmaları gerekiyordu.

Orenburg'tan yola çıkan birliklere Sibirya askerlerinin yetişmesiyle Kenesarı'nın Turgay bölgesinden Karakum'a, Borsık'a ve Mugaljar Dağlarına götüren yollarını kapatmaları emri verildi. (s.262)

Yüzbaşı Lebedev'in yönetimindeki Sibirya birliği 1 Mayısta Ulıtav'dan yola çıkarak, Orenburg askerî birliğine katılmak için Turgay Nehrine doğru gitmeleri gerekiyordu. Birliklere, isyancıları Turgay'da sıkıştırarak ablukaya almaları talep edildi. Gorçakov, Askeri Bakan'a "*Sibirya birliği Ulutav'ı ve Sarısu nehrini ele geçirdikten sonra, isyancılar Turgay veya Irgız'a gönderilir*" [587] diye yazmıştır.

Sibirya hükümeti Ulutav dağlı bölgesini ele geçirmeye çok önem verdi. Çünkü Ulutav, Kenesarı için sadece verimli bir yayla olmaktan ziyade stratejik açıdan da önemli bir yer idi. Hem Orta ve Küçük Cüzlerin birleştiği yerde bulunduğu için hem de Orenburg ve Batı Sibirya valiliklerinden çok uzakta olduğu için Ulutav Dağları

[587] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2559, s.2.

Kazakların toplandığı bir merkez haline geldi. Bütün cüzlerden isyancı halk buraya gelmeye devam etti.

Falileyev'in komutasındaki bir tane Sibirya birliğinin Sarısu'ya gönderilmesindeki amaç, Kenesarı'yı Orta Asya hanlıklarıyla iletişime ve Büyük Cüz'ün yerleştiği bölgeye geçirmemek idi.

Bu birliklere karşı yerel hükümet büyük bir ümit besledi. Onlar, etrafından saldırarak Kenesarı'nın bozkırda dolaşmasını engelleyerek, Karakum, Borsık ve Büyük Cüze götüren yolları keserek, ayaklanmayı durduracaklarını düşündüler. Gorçakov şunları yazmıştır: "*Eğer Kenesarı, Turgay, Ölkeayak, Telgara Nehirleri kıyısındaki kalelerden birine gelirse, o zaman bütün önlemleri alarak iki taraftaki kaleden aynı zamanda saldırıya geçip bütün isyancıları yok etmek lazım.*"[588]

Yüzbaşı Lebedev'in yönettiği Orenburg Birliği, 5 Mayıs'ta sefere çıktı. Zor yollardan geçerek, Akköl Gölü ile Jılanşı Nehri'ne vararak Irgız'a doğru yola koyuldular. Lebedev birliğine katılmak için Irgız nehrinin başladığı yerden yönetici sultan A. Jantörin'in birliği de yola koyuldu.

Kenesarı ordusu, bu sırada Irgız Nehri'nin sağ tarafına yerleşmiş bulunuyordu. (s.263) O, ajanları sayesinde padişah birliklerinin gittiği yönleri bir gün öncesinden öğrendi ve "*Kenesarı geri çekilmiş*" diye yalan haber gönderdi. O, Orenburg ve Sibirya askerlerinin, Turgay bölgesinde bir araya gelmelerine yol vermemek için çalıştı. Eğer bu iki askerî birlik birleşirse kendisinin geri dönüş yollarının kapatılacağını anlamıştı.

Ancak çok geçmeden Törtkara boyunun beyleri ve kadıları aracılığıyla Lebedev, Kenesarı'nın yerleşmiş olduğu yeri öğrenmiş ve hızlıca Irgız'a doğru yola koyulmuştur. Yolda ona, yönetici sultan A. Jantörin'in birliği de katılmıştır. Lebedev'in birliği Irgız'ın aşağı kısmından ilerleyerek, mayıs ayının sonunda Taldı Nehri'ne ulaşır ve orada yeni kurulan bir köyün izine rastlar. Kenesarı birliğinin Karakum'a giden yolunu kapatmak için Lebedev, Turgay'a ilerlemeyi öngördü. Lebedev'in amacı gerçekleşmiş ve Kenesarı'nın, Karakum'a giden yolu kapatılmıştı.

Bu sırada ise Turgay bölgesine gelip Lebedev'in birliğiyle beraber Kenesarı'yı kuşatması gereken Sibirya Birliği'nin buraya daha gelmedikleri öğrenildi ve nerede

[588] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2651, s. 798-799.

oldukları da belli değildi. Bu durum, Kenesarı'nın, Ulıtav tarafına geçmesine imkân yarattı.

Bu planın gerçekleşmediği konusunda Yüzbaşı Lebedev, Askerî Vali Obruçev'e şu şekilde bir izahat vermiştir: "*30 Mayıs'a doğru benim Turgay Nehri'nde bulunacağımı Sibirya başkanları biliyordu. Şimdi ise Sibirya birliğinin, Ulıtav ve Turgay'ın arasında olmadığını öğrendim. O zaman bu birlik Kenesarı'nın yoluna engel teşkil edemez.*"[589]

Yüzbaşı Lebedev'in, Kenesarı birliğini takip etme düşüncesi vardı. Ancak yakın bir zamanda Sibirya birliğinin kendisine yardıma gelemeyeceğini anladıktan sonra, sınır hattına dönmeye karar verdi. Orsk yolunda Kenesarı adamlarının, "Kenesarı'yı destekliyormuş" diye özellikle yaydıkları bu yalan habere inanan Lebedev, aslında hükümeti destekleyen Kadı Baykadamov'un köyünü yağmalar.

Sultan Ahmet Jantörin birliğiyle beraber Tobıl'a doğru yol aldı.

Yüzbaşı Lebedev'in Kenesarı ile olan çatışmasında herhangi bir neticeye ulaşamayan hatta Ulıtav tarafından yaklaşmakta olan Jemçuznikov'un da birliğine katılmadan Orsk'e döndüğünü duyan Orenburg Genel Valisi, Yüzbaşı Lebedev'e, *"Siz, hâkimiyetinizdeki birliğin Ulıtav ile Sarısu'daki birliklerle bir araya gelerek harekete geçmelerini esas alan bu planın asıl amacının çok ötesindesiniz…(s.264) Kendiniz haber ettiğiniz gibi Ulıtav'a doğru kaçanları ve Kenesarı'yı takip etmek yerine aksi harekâtlarda bulunarak bu ayın 4 günü içerisinde ayaklanmaya katılmayan köylere de saldırı düzenleyerek, onların birçok mallarına el koymuşsunuz"*[590] diye yazmıştır.

Çok geçmeden Yüzbaşı Lebedev, Orenburg'a çağrılarak işinden olmuş ve padişaha sadık olan Kadı Baykadamov'un köyünü işgal ettiği için çıkarıldığı mahkemede tutuklanmıştır. Lebedev'in yerine 3. Orenburg Rus Kazakları askerî birliğinin komutanı Dunikovski tayin edildi.

Bozkırda savaşmanın yöntemlerini çok iyi bilen Lebedev'in işten kovulması, hükümet yetkilileri için iyi sonuçlar doğurmadı. Kenesarı'ya patavatsızca davranan diğer subaylara göre Lebedev, ayaklanmayı yöneten sultanın aksine çok tecrübeli bir

[589] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2547, s. 181.
[590] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2547, s. 59-61.

düşman olduğunu anlamıştı. Örneğin O, Kenesarı'nın en iyi özelliklerinden biri, atlı askeri ustalıkla yönetebilmesi ve bozkırı çok iyi bildiğinin, farkındaydı. Kendi birliğine de öyle becerikliliğin gerekliliğini anlayan Lebedev, Rusların Orta Asya'ya yaptıkları seferlerinde ilk defa develerin taşıdığı ve çok ağır ve yavaş hareket etmelerine neden olan kervanları reddederek yerine gıda ve silah taşımak için çok ağır olmayan arabalar yaptırmıştı. Bundan sonra ordusunun hareket kabiliyeti gelişmiş ve isyancıları kolay bir şekilde takip edebilmiştir. Kenesarı da Lebedev'in güçlü bir düşman olduğunu kabul ederek takdir etmiştir.

Dunikovski ise Lebedev'e göre bozkırda savaşma yöntemlerini bilmezdi. O, işine kendisinden önceki başkanın verdiği talimatlar ve önlemleri değiştirmekle başladı. Dunikovski'nin birliği, temmuz başlarında ağır kervan arabalarıyla Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un Ulıtav tarafından yola çıkan askerlerine katılmak için yola çıkar. Kenesarı ise Şömekey boyundan olan ajan Kuramıs'ın yardımıyla Dunikovski'nin birliği hakkında bilgi edindikten sonra, ona karşı pusu kurmak için küçük bir birlik göndermeye karar verir. Bu birliğin amacı, büyük çatışmadan kaçınarak, düşman gücünü güçsüzleştirmek idi. Bununla birlikte Kenesarı da asıl darbeye hazırlık yapıyordu. 1844 Temmuzunun 20'ni 21'ne bağlayan gecesinde Kenesarı, Tobıl'ın üst kesimlerindeki Ölkeayak Nehri'nin yanında Ahmet Jantörin'in birliğini kuşatarak, darmadağın eder. (s.265) Savaşta 44 tane sultan ölür. Dunikovski birliğinin temel güçleri sultan Ahmet Jantörin'in kışlasına o kadar yakın bir konumda yerleşmişlerdi. Hatta onların çığlıklarını ve bağrışmalarını duyabilseler de tuzağa düşmekten korkan Dunikovski, sultanlara yardıma gitmedi. Ahmet Jantörin'in birliğinde yaralanan Kazak Kospakov, sınır komisyonunun soruşturmasında "*Kenesarı Kasımov bize saldırdığında, askerî birlik bizim çok yakınımızdaydı. Bizim bağrışmalarımız ve özellikle silah sesleri duyulabilirdi. Ancak birlik bize yardıma gelmedi*"[591] şeklinde ifade vermiştir.

44 sultanın ölümü Orenburg ve Batı Sibirya valilerini çileden çıkardı. Dunikovski'nin raporuna Obruçev: "*rezillik, kötü haber, böyle olmasına inanmak bile güç*"[592] diye not vermiştir.

25 Temmuzda Dunikovski'nin birliğiyle Ahmet Jantörin'in ordusundan hayatta kalanlar Turgay'a yakın bir yerdeki Akköl Gölü yakınlarında Kıdemli Binbaşı

[591] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2559, s. 2.
[592] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2559, s. 9-13.

Jemçuznikov'un Sibirya birliğine katıldılar. Bu sırada Kenesarı Taldı ve Şet-Irgız Nehirleri boyunca yerleşen köylerini, Mugadjar Dağları'nın batı kısmına taşıdı. Kuşatma işi gerçekleşmediği gibi ağustos ayının başında Kenesarı birliği, düşman cephesinden geçerek, Orenburg sınır hattı yakınlarından geçip gitmişlerdir. Burada ayaklanmaya katılmayı reddeden Törtkara ve Jagalbaylı boylarının kadı ve starşınlarının köylerini yağmaladılar. Ur Nehri boyunca göç eden sadece Jagalbaylı boyunun 700 yılkısını, 300 koyununu ve 160 büyük baş hayvanını beraberinde götürmüşlerdir.

Kenesarı, düşman cephesinde bulunduğu sıralarda buralardaki yerel Kazaklara bir çağrıda bulundu. Bu çağrısında O, Orenburg sınır hattına yapacağı saldırının planlarını açıklayarak, Kazakları kendi birliklerine katmak istemekteydi. "*İlk önce Ekaterinsk köyünü ateşe vereceğim. Daha sonra Naslednitsk ve Atamanovsk köylerini yok edip arkasından Orenburg ve Troitsk hattına geçeceğim.*"[593] Çağrıyı dinledikten sonra yerel halk, yavaş yavaş Kenesarı'nın birliğine katılmaya başladı.

Ağustos ayının ortalarında Kenesarı, beklenmedik bir anda Ekaterinsk köyünü kuşatma altına aldı. (s.266) Saldırının aniden gerçekleşmesiyle köydeki Kazak askerleri saldırıya karşılık veremediler. Kenesarı birliği, köyün banliyösünü ateşe verdi. Ekaterinsk köyüne yaptığı saldırı neticesinde Kenesarı, 18 tüfek 2 tabanca, 18 kılıç ve 27 mızrak elde etti. Birçok hayvanı da beraberinde götürdü. Kurul Kâtibi Nemçinov, Orenburg Sınır Hattı Komisyonu'na yazdığı bildirisinde, "*Ekaterinsk köyünün sakinleri bütün mallarından, evlerinden, gıda ve her çeşit eşyalarından ayrılarak çaresiz bir duruma düşmüşlerdir*"[594] demektedir. Kenesarı askerlerinin, yerleştiği mekânları çabuk değiştirerek hızlı hareket etmeleri ve bozkırda bunları takip eden askerlere izini kaybettirmesine hükümet yetkilileri çok şaşırdı. "*Ateşe atsan yanmayan, suya atsan batmayan birisi çıktı kendisi. Efsane gibi, yakalayamıyoruz.*"[595]

Kenesarı'ya karşı harekete geçen birlikler, "*Kenesarı ve adamlarını kovalayıp imha edin"* diye emir aldılar. Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un ise Kenesarı ordusunun nerede olduğu bir yana köylerinin nereye yerleştiğinden bile haberi yoktu. İki birliğe de Turgay'dan Irgız'a kadar gitme emri verilmişti. 25 ağustosta Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov ajanlarının yardımıyla Kenesarı köylerinin güneye, Mugadjar Dağlarına

[593] Kazak "Aykap" Dergisi, Mart 1941, s. 111. Belge Kazakçadan çevrilmiştir.
[594] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2520, s. 13-14.
[595] Simagin B.- Orenburgskii Listok, №26, 1889.

doğru göç ettiği haberini alır. Ağır yol şartlarından sonra Jemçuznikov, bütün askerleriyle düşmanı takip etmenin zor olacağını anladı. Bu sebepten dolayı O, dağlık arazide savaşma yeteneği olan özel bir birlik oluşturmayı düşündü. Bahsedilen bu birlik Orenburg'a bağlı askerlerden, 280 Rus Kazak'ı ve 170 tane Sibiryalı askerden oluşuyordu. Ayrıca bu birliğin iki topu vardı. Ordu komutanı Siçurov'un yönettiği diğer birliklere ise Kenesarı'nın ani saldırılarını önlemek amacıyla Şet-Irgız Nehirleri yakınlarına gidip yerleşmeleri emredildi.

Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un birliği 22 ağustosta Mugadjar Dağına vardı. Bu sırada O, Kenesarı'nın asıl köylerinin Embi Nehri'nin üst kısımlarına, diğer köylerinin ise dağ yamaçlarına yerleştikleri haberini alır. Jemçuznikov, kovalamacanın hiçbir önemi olmadığını anlayıp geri çekilme kararı verir.

Eylül ayının başında Sibirya birliği Ulıtav'a doğru yola çıktı. Albay Dunikovski'nin Orenburg birliği Irgız Nehri'nin aşağısından Orsk kalesine doğru yola koyuldu. Böylece Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un yönettiği 1844 yılındaki sefer rezillikle sona erdi. (s.267)

Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un askerî seferinin başarısızlığı birçok sebeple açıklanıyordu. Bu sebeplerden bir tanesi, bozkırda savaşma tekniğini bilmemesi idi. Yerel şartlar dikkate alınmadan birliklerin hareket etme süreleri ayarlanmış ve bu yüzden de bazı birlikler anlaşılan süre zarfında bulunmaları gereken yere yetişememişti. Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un yönetimindeki Sibirya birliği sefere hazır olmadığı için ancak temmuz başında yola çıkılabildi. Ordu komutanı Lebedev'in birliği birkaç gün devam eden yolculuk neticesinde belirlenen yere zamanında ulaşsa bile, onun Sibirya birliği ile karşılaşmadığı bellidir. Çatışma gerçekleştirme yolundaki bu gibi bir anlaşamamazlık, seferin temel stratejik amacı olan "*Turgay yakınlarındaki Kenesarı'yı Etrafından Kuşatma Planı*'nın hiçbir sonuç elde edemeden sona ermesiyle bitmiştir.

Bunların üstüne, araba ve gıda ile donatılan birlikler bozkırın uzun yolculuğuna da hazır değillerdi. Birlikler yolculuklarını sadece iki üç ay için planladılar ve ona göre mühimmat ve gıda aldılar. Gerçekte ise askerler mayıs ayından eylül ayına kadar bozkırda bulunmuşlardı. Buna bağlı olarak da gıda ve hareket araçlarının eksik olması birliklerin zor durumda kalmalarına yol açtı. Uzun ve zor yolculuktan dolayı atlar da yorulmuş, askerler için de atları değiştirerek binip yola devam etmeleri kolay

olmamıştır. Padişah askerlerine gıda açısından gerekli imkânı sağlama konusunda Kazaklar da pek hevesli olmadılar. Karargâh başkanı Kıdemli Binbaşı Ozerski, "*Gıdanın yetmemesi, atların yolculuğa hazır olmaması gibi durumlar seferin devam etmesi konusunda herhangi bir imkân tanımıyor*"[596] diye yazmıştır.

Birliklerin gelip geçtiği bütün köylerde yerel halkın, onlara karşı besledikleri nefret fark edilebiliyordu. Çoğunlukla yol, yön gösteren Kazaklar birliklere yanlış yön göstererek kaybolmalarını sağlıyorlardı. 1843'te ordu komutanı Lebedev bildirilerinin birinde şunları belirtmiştir: "*Orenburg'un yakınındaki ordanın orta bölümünde göç eden Kırgızların bağımlılıklarını göreceğim diye ümit etmiştim ama maalesef bunların samimiliği, uzak doğudaki Kazakların samimiliğinden de fazladır*."[597] (s.268)

Düşman, Kazak bozkırından uzaklaşınca Kenesarı, sınır hattı boyuna isyancılardan küçük bir birlik yerleştirerek, kendisi Mugadjar Dağı'nın diğer tarafında Embi Nehrine dökülen Oylıkala ve Atıjaksı (Adıgüzel) Nehirleri yakınlarındaki köyüne geldi. Sonbaharın gelişi ile Kenesarı köyleri tekrar Mugadjar Dağının doğu kısmına geçti. Düşmanlarından yeni saldırılar bekleyen Kenesarı, çok önceden Mugadjar Dağlarına yerleşmişti.

Kenesarı'nın sınır bölgesine bıraktığı küçük birlikler daima hareket halindeydiler. Onlar, sınırda yerleşmiş olan Rusların birliklerini bozmak yoluyla birçok planlarını alt üst etmişlerdir. Orenburg Sınır Komisyonu'nun gündeliğinde sınır hattında gerçekleşen olaylar tek tek kayda alınmıştır. Daha iyi anlatabilmek için aşağıdaki örnekleri gösterelim.

9 Ağustosta beş atlı Sofinsk köyünden Aleksandrovski'ye devlet belgelerini götürmekte olan Rus Kazak'ı Yetçisanov'a beklenmedik bir saldırı düzenlemişler ve bütün belgeleri alarak ortadan kaybolmuşlardır.

1 Eylülde Mihaylovsk köyü yakınlarında 2 Rus Kazak'ına 15 kişi saldırmış, atlarını ve eşyalarını alarak kaçmışlardır.

10 Eylülde bir grup Kazak, Rımnik köyünün sakinlerine hücum ederek bütün hayvanlarını götürmüşlerdir.

[596] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2547, s. 59-61.
[597] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2340, s. 183-184.

14 Eylülde Kazaklardan oluşan küçük bir birlik Roltava köyüne saldırmışlardır.

21 Eylülde Naslednitskaya köyü yakınlarında Yerjan Sarjanov'un yönettiği Kazak birliği ortaya çıktı. 21 Eylülde onlar bozkıra gönderilen ordanın doğu kısmının Yönetici Sultanı Kulmen Babayev'in birliğine saldırdılar.

11 Ekimde Natalinskaya kalesindeki Rus Kazakları'nın hayvanlarını beraberlerinde götürmüşlerdir.

İsyancıların buna benzer şekilde devam eden saldırıları sınır hattını büyük bir telaşa düşürmüş ve düşmana karşı olan savunma sadece eli kolu bağlı olarak kalmıştır.

1844'te gerçekleşen savaşlarda Kenesarı'nın yeteneklerini görmüştük. O, Rus komutanlarının yaptığı hatalardan faydalanarak kendi birliğini kuşatılmaya meyil vermeden düşmanını geri püskürtmesini bilmiştir.

Bu olaydan sonra Albay Dunikovski seferinin başarısızlığının nedeni daha da anlaşılır oldu. Bu konuda V. A. Potta "*Seferin başarısızlıkla sonuçlanması tabii ki Kırgızların (Kazakların) bizim cesaretimize olan güvenlerini yitirmesi ve olayları yazan tarihçilerden bir olan 'Kırgızların Şamili' dedikleri hanlarına karşı Kırgızların (Kazakların) hem korku hem de hürmetle baktıklarından kaynaklanmaktadır*"[598] demektedir. (s.269)

Ancak Kenesarı, 1844'te ulaşmış olduğu başarısına çok sevinmedi. O, ileride gerçekleşecek olan savaşın daha zor olacağını anlamıştı. Onu destekleyen köylerin işleri gerilemeye başlamış, birçok Kazak sınıra yakın yerlerdeki verimli topraklarından ayrılmış ve otlakları yetersiz kalmaya başlamıştı. Bununla birlikte hayvanları kıtlıktan ölmüş ve uzun süren seferler askerleri de yormuştu.

Sınır boyundaki ticaretten kopmak, ihtiyaç duyulan eşyaların özellikle de ekmeğin bulunmamasına yol açtı. Ayrıca Hokand ve Hiva beyleri, Sırderya yakınlarını mekân tutan Kenesarı'ya bağımlı olan Kazak boylarını yağmalamaya devam ettiler.

1844 yılının sonunda Kenesarı'nın girişimiyle, Kenesarı ve General Obruçev arasında geçici bir anlaşma ve tutsakları değiştirme konusunda yeni bir sözleşmeler imzalanmaya başlandı.

---

[598] Potto V. A.- Bozkır gezileri hakkında, "Voenniy Vestnil", 1873, №4.

Kenesarı, devletin belli başlı birtakım şartlarına uymaya karar verdi. Savaşın ilk zamanlarında Kenesarı, dedesi Abılay Han dönemindeki ilişkilerin tekrar eski halini almasını talep etmesi ve bu talebinin yerine getirilmesi halinde Kazakların bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü koruması için Rusya'ya verebileceğini söylese de şimdi ise Çarlık Rusya'sının Kazakları eski bozkırlarına göndermeyeceğini ve ilişkilerin eskisi gibi düzenlenmeyeceğini anladı. Bu durum, onun 1844-1845 yılları arasında yazdığı mektuplardan da anlaşılmaktadır. Savaşın ilk zamanlarında Çarlık Rusyası, Kazaklar için çok önemi olan bölgelere yerleştiğinde Kenesarı, Kazakistan'ın ele geçirilen topraklarının tamamını talep etmedi. Sadece padişah hükümetinin ele geçiremediği bölgeleri, Aktau ve Oral Nehri'ne kadarki Yesil-Nura'yı, Kazaklara bırakmasını istedi. Kenesarı, "*Biz eski başkanlar döneminde işgal edilen ve şimdi eyaletler kurulan toprakları istemiyoruz. Bizim şimdiki tek isteğimiz, Aktau, Yesil-Nura'dan Oral nehrine kadar olan toprakların elimizden alınmaması, eyaletlerin kurulmaması ve bozkıra birliklerin gönderilmemesidir*"[599] diye yazmıştır.

Bununla birlikte Kenesarı, Kazakların vassal olarak Rusya'ya bağımlı olmasını ve Rusya'nın da buna dayanarak koruyuculuk yapmasını talep etmedi. Tersine, Kazakların Çarlık Rusyası'na bağımlı olmaları hakkındaki meseleyi dile getirdi. (s.270)

Bununla ilgili olarak Şorman Asatov, Orenburg Komisyonu'na gönderdiği bilgilendirmesinde Kenesarı'nın Turlıbek Sultana söylediklerini yazıyor. "*Turlıbek, prens ile yakındır. Rusya'nın, Kenesarı'yı bağımlı olarak alması için izin istedi. Eğer Kenesarı için Ulıtav'da eyalet kurarsa O, sakinleşir ve kralın bütün emirlerini yerine getirir.*"[600] Bu konu hakkında Kenesarı, bizzat Dolgov'a "*Ulıtav ile Aksakalbar arasındaki toprağı benim iyeliğime geçirecekse, başkanların bütün taleplerini yerine getireceğime dair yemin etmeye hazırım*"[601] demiştir.

Prens Gorçakov'a ise "*Bizim için Ulıtav, Sarısu ve Üçkengir'den Jılanşı-Turgay'a kadar olan toprakları verirseniz o zaman biz yemin etmeye ve orayı güçlü bir*

[599] Özbekistan'daki Merkez Devlet Tarih Arşivi, v. 715, ç. 6, s. 130-131, Kenesarı'nın "Orenburg Askerî Valisine" mektubundan, 1845.
[600] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 4, s. 175.
[601] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 705-710.

şekilde koruyamaya hazırız. Hiçbir zaman değerli imparatorumuza bağımlı olan halka karşı silah çekmeyeceğimize dair söz veriyoruz"[602] demiştir.

Mücadelenin ilk zamanlarında dış siyasi durum değiştiğinde, Rusya'ya bağımlılık konusu ve hâkimiyetindeki Kazakların göç ettikleri toprakların korunması meselesi bu şekilde gündeme getirilmesi onun için bir fırsat idi. Bu sırada isyancılar, Kazakistan'ın merkez bölgelerindeki Turgay, Irgız, Ulıtav ve Yesil-Nura arasında göç edip yaşıyorlardı. Buralardan ayrılmak onlar için yok olmakla aynıydı.

Sadece cezalandırma yetkisi verilmiş olan araştırma gruplarını göndermek ve Kazak bozkırlarına askerler göndermekle isyancıların kaynağını kısa biz süre zarfında yok edemeyeceğini anlayan hükümet, Kenesarı'nın ateşkes ve esir değiştirme şartını kabul etti. İstikrarlı bir şekilde anlaşma yapmak için Kenesarı Ordasına gelen Orenburg Sınır Komisyonu Vekili Baymuhammed Jamanşin (Şekti soyuna bağlı Kabak boyundan) Orenburg Askerî Valisi Obruçev'in mektubunu arz eder. Dönüşte de Rus esirlerden birazını götürmesi gerekiyordu. Kenesarı, onun gelmesine çok sevindi. Baymuhammed Jamanşin bildirisinde şunları dile getirmiştir: "*Köyüne geldiğimi duyar duymaz Kenesarı, beni yanına çağırttı ve nasıl bir haber getirdiğimi sordu.(s.271) 'İyi bir haber' dediğimde bana 'Sanalı' haberine benzemesin şüphesi ile baktı. Ben Komisyon Başkanı'nın emrini sözlü olarak iletirken sıkı bir şekilde dinleyen Kenesarı, razı olduğunu bildirip 'Bakalım eğer sen doğruyu söylüyorsan, mektupta da aynen öyle yazmalıdır' dedi. Mektubu okuduktan sonra Kenesarı, komisyon başkanı ve bu ilettiğim iyi haber için Tanrı'ya yüksek sesle memnuniyetini bildirip bana bakarak, 'Ben bugüne kadar hiçbir başkandan buna benzer bir mektup almamıştım. Bu mektuptaki kelimelerin doğruluğunu gerçekten çok iyi anlıyorum ve benden ne talep edilirse hepsini yapmaya hazırım' dedi. Daha sonra o, benden 'Ruslar beni kovalamazlar mı? Onlar önceden de beni incitmeyeceklerine dair söz vermişlerdi ancak sözlerini tutmadılar' dedi. Benim ilettiğim haberin gerçekliğine ve yöneticilerin merhametliliğine güvendikten sonra O, şunları söyledi: 'Yeni gelen generalin, Ordalıklara karşı adaleti, merhameti ve koruyuculuğu hakkında Kırgızların iyi düşüncelerde olduklarını çoktan biliyordum ve Rus hükümetine tamamen bağlı olma konusunda anlaşıyorum…"*

[602] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesi, C. V, s. 151-152, Kenesarı'nın Gorçakov'a yazdığı mektubundan.

Ben, Kenesarı'ya geldiğim günden itibaren, köye getirilen esirleri toplanması, onları yolculuk için hazırlaması, bol yemek, giyim ve araba dâhil büyük bir çadır vermelerini yanlarında da yolculuk için gereken miktarda hayvan (44 koyun) verilmesini emretti.

Geri döneceğim zaman, vedalaşmak için Kenesarı'nın yanına gittim. İkimiz de Tanrı'ya ibadet ettikten sonra benim ellerimden tutarak, "Benim ellerimi merhametli generale ulaştır ve benim, bütün taleplerini yerine getireceğimi, Peygamber adına yemin ettiğimi söyle. Ancak beni yalvarmaya mecbur etmesin. Ben ona karşı saygılı davranarak bütün Rus esirleri serbest bıraktım."[603] dedi

B. Jamanşin'in bu sözlerinden anladığımız gibi, bu sefer Kenesarı, hükümetle anlaşma sağlayabileceğine ve kendi ricasının yerine getirileceğine inanıyordu.

Yine de hükümetin Kenesarı'ya karşı bakış açısı daha belli değildi. Hükümet, Kenesarı'nın yaptığı işlerin birçoğunu affetmeye hazır idi. Bu durum hakkında Orenburg Genel Valisi Obruçev "Kenesarı hükümete ve hâkimiyeti altındaki Ordalıklara karşı vazifelerini tamamen yerine getirmedikçe, bu vazifeleri yerine getireceğine dair yemin etmedikçe ve bunun yanında bizim yasalarımızı onaylamadığı sürece Kur'an'da affedilebilir suçları, büyük bir suç işlemiş edasıyla onu karalamak biraz uygunsuz gibi"[604] demiştir. (s.272)

Ancak hükümet, Kenesarı'nın kendi dilekçesinde belirttiği sınırlı bölgelerde bile Kazak Hanlığı'nın yeniden eski haline gelmesi fikrine razı olmadı.

XIX. yüzyılın 40'lı yıllarına doğru Çarlık Rusya'sı, Kazak topraklarına doğru büyük bir girişim içine girdi. Sibirya ve Orenburg'tan uzanan sur hatları Orta Cüz bölgesinde birleşmesi gerekiyordu.

Şimdi Çarlık Rusyası'nın önünde Kazakistan'ı Rusya'ya ilhak etme işini tamama erdirme ve onu Orta Asya hanlıkları ile Alatav Kırgızlarına karşı saldırmak için bir köprüye dönüştürme görevi vardı. Bu, sadece Orta Asya'daki ticari çıkarların belirlenmesinde değil aynı zamanda Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabetinin

[603] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5450, s. 211-214, 23 Aralık 1844.
[604] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2620, s. 250-263. General Obruçev'in Asya Departmanına yolladığı bilgilendirme mektubundan, 6 Şubat 1845.

güçlenmesinden dolayı ortaya çıkan bir plan idi. Orta Asya'da sağlam bir egemenlik kuramadıkça Çarlık Rusyası, Orta Asya'daki çıkarlarını koruyamazdı.[605]

Zamanında I. Petr'in kendisi de "*Kırgız-Kaysak bozkırı, Orta Asya'nın kapısını açan bir anahtardır*" demiştir. Çarlık Rusya'sı arkada toprak bütünlüğü olan bir tane bile devlet bırakmayacağı belli idi. Rusya'nın toprağı Kazak bozkırlarıyla komşu idi. Bu yüzden de devlet sınırlarını korumak için Kazaklarla irtibata geçme dönemi çoktan geldi ve geçiyordu. XIX. yüzyıl, Çarlık Rusyası'na Orta Asya'yı elinde tutmanın yeni yollarını sunmuştu ve Kazakistan da bu yolda ilerlemenin bir aşaması idi.

Kenesarı ile anlaşma yapılmadan bir yıl kadar önce, 1844'te Kont P. D. Kiselev'in, Bökey Ordasındaki durum hakkındaki bir bildirisinde I. Nikolay bir çözüm yolu bulmuştu: "*Bir krallığın içinde ikinci bir krallığın olması mümkün değildir*"[606]

İşte bu karar sadece Bökey Ordası'nın dikkat çekmeyen özerkliğine değil bununla birlikte bağımsızlık ya da özerklik isteyen her millet için bir idam kararı niteliğindeydi. Padişah tarafından verilen bir talimatın olduğu böyle bir durumda, Kenesarı'nın talebinin gerçekleşmesi hayalden öte bir şey değildi.

Kenesarı ile Hükümet arasındaki ilişkiye aydınlık katan, sınır hattı yakınlarındaki Kazakların koruyucusu niteliğindeki Dolgov'un elçiliğinde gerçekleşmişti. (s.273)

Bu elçilik, Kenesarı ordasına 19 Şubat 1845'te gönderildi. İkinci elçiliği ise Gern yönetti. Hükümet, Dolgov ile Gern'i Kenesarı ordasına göndererek, ne olursa olsun Kenesarı'nın hükümete kayıtsız bir biçimde bağlı kalmasına dair emir verir. Bunula birlikte onlara, düşmanının bulunduğu yerin ayrıntılı bir araştırmasının yapılması konusunda da görevlendirir. Aynı zamanda Gern'e gizli bir şekilde, Irgız ve Turgay Nehirleri kıyılarından, yani ayaklanmanın tam ortasından iki tane kale inşa edilebilecek uygun bir arazi bulması görevi de verildi. Şüphe çekmemek için Gern'e, esir olarak alınan Kenesarı'nın adamlarını da beraberinde götürmesi emredilmiştir. Elçi heyetine hasta Kazakları ve halkın yapılanmasını araştırması için Doktor Maydeli'yi de katmışlardır.

---

[605] Bu hakkında "Sonuç" bölümünde ayrıntılı anlatılmıştır.
[606] "Leonid Fedoroviç Lvov'un hatırasından", Rus arşivi, 1885, №2, s. 218.

1845 yılı Nisan ayının başında 45 günlük bir yolculuk yapan Dolgov'un başını çektiği elçi heyeti, Kenesarı Ordasına vardı. Aradan çok zaman geçmeden Gern de geldi. Gern, beraberinde Kenesarı'nın esaretten bırakılmış eşini de getirmişti. Dolgov'un getirdiği mektuptan Kenesarı, hükümetin onunla asla aynı seviyede çalışmak istemediğini anladı. Mektubun içeriği aşağıda belirttiğimiz maddeler üzerine kurulmuştur.

"*1. Orenburg Genel Müdürlüğü'nün Kırgız-Kaysak bozkırında yaşayan bütün Kırgızlar Rusya İmparatorluğunun bölünmez mülkiyeti altındadır ve her evden gümüş parayla 1 som 50 kuruş vergi alınır.*

2. Orenburg Kırgızlarından zekât toplamak yasaktır. Çünkü onlar hazineye her evden alınan bir vergi ödemektedirler.

3. Hırsızlık ve buna benzer büyük suç işleyenler Rusya İmparatorluğunun yasalarıyla yargılanacaklardır. Bunula birlikte 50 somu geçen taleplere Sınır Komisyonu'nda bakılması gerekmektedir.

4. Kaçak Rusları, Tatarları ve Başkurtları saklamak yasaktır. Kenesarı'dan da böyle adamları Rusya'ya göndermesi beklenilmektedir.

5. Rus padişahına gerçekten boyun eğen adam varsa Rusya'nın düşman olarak gördüğü adamlarla ve hükümetlerle ilişkisini bozsun.

6. Sultanın size, sizin akrabalarınıza ve taraftarlarınıza vereceği şöhretten başka şöhreti ve unvanı kendi başınıza sahip olmanıza izin vermeyecektir."[607] (s.274)

Böylece Kenesarı'nın hiçbir talebi yerine getirilmedi. Kenesarı'nın "*Irgız, Ulıtav, Turgay, Sarısu ve Edil-Nura'yı benim Kazaklarımın yerleşmesi için bırakınız*" diye yazdığı dilekçesine, Ladıjenski "*Sizi destekleyen Kırgızlarla beraber hem yazın hem de kışın yaşamanız için Kara Koga civarını öneririm. Çevresi geniş bir yerdir*" şeklinde cevap vermiştir.[608]

Dolgov'a verdiği talimatında Ladıjenski, şu tembihlerde bulunmuştur: "*Benim Kenesarı'ya ve taraftarlarına vermiş olduğum arazinin onlar için çok uygun olduğunu*

[607] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2620, s. 315-321, 13 Şubat 1845.
[608] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2620, s. 294- 304, Ladıjenski-Kenesarı, 13 Şubat 1845.

anlat. Kışa doğru biraz güneye, yaza doğru ise bu mekâna yakın yerlere yerleşebilirler. Ancak Karay ve Irgız Nehirleri'nin sol kıyılarına geçmelerine ayrıca Turgay boyunca Şet-Irgız Nehirleri'nden başlayan ve Irgız'ın yukarı kısımlarına kadar uzanan yerlere göç etmelerine izin yoktur"[609]

Kendisine sunulan şartlardan dolayı gururu kırılan Kenesarı, cevabını askerlerinden olan Kenje'nin yardımıyla Dolgov'a iletir: *"Zaten bizim yurdumuz olan toprakları, Rusların bize hediye etmesi ne demektir?"*[610]

Kenesarı'ya herhangi bir siyasi ayrıcalık verilmedi. Ona, sıradan bir sultan olarak yönetici sultanlara bağlı kalması tavsiye edildi.

Anlaşma yapmanın faydasız olduğunu anlayan Kenesarı, elçilikle doğrudan görüşmeden her gün mekân değiştirerek, onları da kendisiyle beraber göç etmeye mecbur kıldı. Dolgov'un göç etmeyi bırakması hakkındaki talebine Kenesarı, "*malları otlatmak için bu şekilde göç etmezsek olmaz*" diye cevap verdi. İhtiyatlı bir şekilde davranan Kenesarı, elçilerin başkalarıyla görüşmelerine imkân vermeyerek onları dış dünyadan ayırdı. Kenesarı ile anlaşma yapılamayacağını anlayan Dolgov, Orenburg'a dönmeye mecbur kaldı. Gitmeden önce Kenesarı da ona, Orenburg Valisine yazılmış bir mektup verdi. Mektubunda hükümetin kendisine sunmuş olduğu şartları kabul etmemesinin sebeplerini açıklamıştı. Mektup şu şekilde son buluyordu: "*Benim Kazaklarım da ancak diğerleri gibi tarımla uğraşıp, ava çıkıp kendi işleriyle uğraştıkları zaman ben rahat yaşayabilirim.*"[611](s.275)

Dolgov ve Gern'in yönettiği elçilik geri döndükten sonra Kenesarı ile hükümet arasındaki mektuplaşma işleri de durakladı.

Dolgov'un elçiliği geri döndükten sonra, aradan çok zaman geçmeden Rusya hükümeti Kenesarı'nın göç ettikleri topraklara iki tane kale inşa etti. Birincisi, Irgız Nehrinde ikincisi ise Turgay'da. Birincisine "Uralsk" ikincisine de "Orenburgski" adları verildi. Bu kalelerin inşa edilmesinin amacını Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı "*Bu kaleler her ne zaman Kenesarı veya ona benzer isyancılar tarafından Ordalıklara*

[609] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2620, s. 337-552, Ladıjenski-Dolgov.
[610] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2620, s. 315- 321.
[611] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2620, s. 315-321.

huzursuzluk verilmek istendiği takdirde karşılık verebilmek için destek olacaktır"[612] şeklinde açıklamıştır.

İsyancılar açısından da göç ettikleri toprakların tam merkezine kalelerin inşa edilmesi, hem bu bölgelerdeki mücadelelerini zorlaştırdı hem de son topraklarından ayrılmak zorunda kaldılar. Obruçev "*Bana göre kaleler en iyi, verimli ve bol otlu bölgenin tam ortasına inşa edildi. Bu topraklara sonbahar ve kış aylarında Orenburg Kırgızları'ndan epey bir bölümü köyleriyle ve mallarıyla gelip yerleşeceklerdir*"[613] diye yazmıştır.

Artık kraliyet makamındakiler, kendi kalelerinden Kazak köylerine aralıksız saldırı yapabileceklerdir.

Kenesarı, Irgız ve Turgay'da kalelerin inşa edilmesine karşı çıktı. O, Rus başkanlarına "*Kırgızların en iyi topraklarını almaktalar, örneğin Turgay, Irgız ve Ulıtav'a kaleler inşa etmekteler*"[614] diye şikâyetlerde bulunmuştur.

K. Eselgarin'in söylediklerine göre, Kenesarı, Hazret-Alatav Dağı'nın doğu eteğindeki Kokı Gölü yakınlarına gitmeyi düşünmüş. Eğer burada da kalmasına imkân tanınmazsa Tabın boyunun ünlü bahadırı Jolaman'ı da alarak Buhara'ya gitmeye karar vermiştir.

Kaleler inşa edildikten sonra isyancılar, uzaklardaki Kazak boylarıyla irtibatlarını kesmişlerdi. Bununla birlikte takip edilmekten korkan Kazak boyları bir daha Irgız ve Turgay bölgelerine göç etmemişlerdir. İsyancıların durumlarıyla ilgili olarak Kenesarı'nın akrabası Seyilhan, Orenburg hükümet yetkililerine "*Bozkıra kaleler inşa edilmeden önce bütün Kırgızlar Kenesarı taraftarlarıyla haberleşerek ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Kalelerin inşa edilmesiyle her şey duraksadı. Kenesarı, Sibirya Kırgızlarıyla da irtibat kuramıyor*"[615] demiştir. (s.276)

[612] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2511, s. 2-13, 1845.
[613] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, Genel arşiv, ç. 1, s. 195. General Obruçev'in askeri bakan L. G. Sinyavin'e yazdığı raporundan, 2 Ekim 1845.
[614] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2511, s. 2-3.
[615] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel arşiv, ç. 1, s. 465-466. İsyancı Sultan Kenesarı'ya katılan Kırgızların verdiği ifadelerden alıntı, 23 Kasım 1846.

Irgız ve Turgay bölgelerinden gitmeden önce Kenesarı, Buhara Han'ı ve uzaktaki Aday boylarına elçiler göndererek, göç edecek toprak vermelerini rica etti. Buhara Hanı'ndan da top ve şamhallar (savaşçı bir birlik) göndermesini rica etti.

Ayrıca Kenesarı, Navrızbay'ı başkan seçip, 100 adam vererek Alatav yakınlarında yaşayan (Ulu Cüz) kuzeni Sultan Rustem Abılayev'e gönderdi. Kenesarı ondan, "*Irgız, Turgay ve Ulıtav kalelerinin inşa edildiğini, bu yüzden de göç etmesi için uygun topraklar kalmadığını*" haber ederek, hâkimiyetindeki Kazaklarla birlikte kendisini kabul etmesini rica etti. Rustem Abılayev elçileri iyi bir şekilde karşıladı ve içlerinden 50 kişiyi kendi yanına aldı. Diğerlerine ise Navrızbay'ın eşliğinde geri dönmelerini ve Kenesarı'ya şunları iletmelerini söyledi: "*Benim tavsiyem, Tanrı şimdilik günahlarına tahammül ederken, gelsin yanıma taşınsın*."[616]

Böylece Kenesarı, Kazak boylarının vekillerini, danışmanlarını ve bahadırlarını bir araya toplayarak büyük bir toplantı yaptı. Bu toplantıda mücadeleyi devam ettirmenin planları çizildi, yerleşilecek mekânlar belirlendi. Hatta komşu devletlere mesela Çin'den destekte bulunmaları da önerildi. Kenesarı'nın bu durumu hakkında A. Jantörin, Orenburg Sınır Komisyonu'na *"Rusya'dan korktuğu, er ya da geç tutuklanacağını da bildiği için ve gizlenecek uygun bir yer bulabilmek için kendi ordalı halkına danıştı"* şeklinde bir haber iletmiştir.

Bununla ilgili daha ayrıntılı bilgilere Köşimbet Balıkov (İman Bahadır'ın yeğeni) ve Dosan Karabayev'in söylediklerinden ulaşabiliriz.[617]

Kenesarı'nın davet ettiği toplantıya her türlü boydan vekiller toplandı. Begimbet boyundan İman ve Tauke Bahadır, Argın boyunun Tölek kolundan Jauke Bahadır, Karayıl boyundan Baubek, Kerey boyundan Koşkar Bahadır, Törtkara boyundan Baygeldi ve Ayger, Berdi boyundan Sügürbay. Bu konseye başkanlık yapan Kenesarı, toplanan bahadırlara, bozkırın içlerine doğru taşınmayı önerdi. (s.277) Buna, Koşkarbay Bahadır "*Atlar zayıf, adamlar ise yolculuğa hazır değiller. Kışın ortasında sıcak yerimizden çıkıp nereye gideriz*" der. O sırada İman Bahadır yerinden sıçrayarak, Koşkarbay Bahadır'a bakarak söyle demiştir: "*Eline kılıç tutmamış, evinden çıkmamış halka başkanlık yapmaya çalışan Kenesarı'yı desteklemek yerine, Koşkarbay, sen*

[616] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2756, s. 986, 1845. Sultan Arslan Jantörin'in Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'na yazdığı bilgilendirme mektubundan.
[617] Turgay bölgesinde yaşamakta, yaşı 80 üzerindedir.

karşılaştığın zorluklara dayanamayıp, hayalindeki sıkıntıları bu adamların başına yıkmanı nasıl anlayabiliriz? Bize saldıran düşmana karşı mücadele etmek halkı düşünmek değil midir?"[618]

Konseyde Turgay ve Irgız bölgelerinden gitme kararı alındı.

Kenesarı'nın Sarıarka'dan ayrılması isyancılar için ağır bir kayıp oldu. Onlardan biri olan şair Doskoja, isyancıların kaygısını şöyle betimliyor:[619]

Eğer bu bozkırlardan gidersek,

Yesil vadisinin nasıl çiçekler açtığını

Yesil sularının nasıl aktığını

Bir daha göremeyiz.

Bizim Yesil sevindirir,

Uzak bozkırdaki bizi

Ve derinden endişelendirir.

Güzel giyimlerle kuşanmış,

Bütün atlı beylerimiz

Doğduğu toprakları özler.

Kenesarı ile birlikte Tauke, İman, Jauke ve Tölebay bahadırlar ve diğerleri ayrıldılar. Turgay ve Irgız bölgesinden ilk olarak İman Bahadır'ın yönettiği Begimbet boyu taşındı.

Kenesarı, Büyük Cüz bölgesine yerleştiğinde Hokand Hanlığı'yla mücadeleye devam etmeyi planlıyordu. Bunun sonucunda Hokand hâkimiyetindeki Kazak boylarını kendi tarafına çekmeyi düşünüyordu. (s.278)

---

[618] İman Bahadırla ilgili hatıralar. Araştırma görevlisi Zhakıpov'un 1940'ta Turgay bölgesine yaptığı bilimsel gezi sırasında Karabayev ve Balıkov'un anlattıklarını kâğıda geçirmiştir.

[619] Bozkır şiirleri (kazak antolojisi), s. 180, Moskova, 1940.

2. BÖLÜM 9. KISIM KENESARI HANLIĞI'NIN İÇYAPISI

Şimdi de Kenesarı Hanlığı'nın siyasî yapısını biraz inceleyelim. Kenesarı, Kazak memleketini geliştirme yolunda kullanmış olduğu yöntemler, milli mücadelenin yükümlülükleri ile iç içeydi.

Kronolojik açıdan baktığımızda bu yöntemler XIX. yüzyılın 40'lı yıllarının ilk dönemlerini kapsamaktadır.

Kazakların bir araya gelmeden, bir merkezden yönetilen devlet biçimini almadan güçlü bir konumda bulunan Çarlık hükümetine ve Orta Asya hanlıklarına karşı yürüttüklerin mücadelenin devamlı olmayacağını Kenesarı anlamış idi. O, Kazakların dağınıklığı, aralarındaki boy kavgaları ve benzer sürtüşmelerin sonlarını getireceği konusunda birçok kez uyarmıştı. Balkoja Janbirşin[620]'e yazdığı bir mektubunda Kenesarı, merkezileştirilmiş devlet hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"*Kuzeyde Rus, güneyde Hokand*

Surlar kurarak ezmekte bizi.

Aramızda birlik olsaydı,

Kimseden eziyet görmezdik.

Biz Kazak çocukları,

Birlik olmadığı için aramızda

Halen eziyet görmekteyiz."[621]

Şair Nisanbay da destanlarında boylar arasındaki kavganın, barımtanın olmasının yanında birliğin olmamasının zararlarını yazmıştır.

Aramızda birlik olursa,

Bu Kazak evlatlarını kim rahatsız eder?[622]

---

[620] Balkoja Janbirşin- Yüzbaşı, Kıpçak boyunun Uzun kolunu yönetmiş. Turgay, Tobol ve Ayat Nehirleri arasında göç etmiş. Orenburg Sınır Komisyonu'nun düşüncesine göre o "insanları yönetme, orda işlerinde ve kendi boyu arasında çok itibarlı bir kişiymiş." (KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 3404, karar 310, s. 83-86, 1850.)

[621] Kenesarı Kasımov ile ilgili şiir ve destan külliyatı, s. 150.

Boylar arasındaki kırgınlık Kazak toplumunu dağınık bir duruma getirmiştir. Örneğin, sınır hattı yakınlarında göç eden Şömekey ve Törtkara boylarının Kazakları, Jagalbaylı boyunun Kazakları savaşmakta, Kıpçak ve Jappas boyları da birbirleriyle çekişmekteydiler. Kırgınlığın sebebi ise otlak için tartışma idi.

Boylar arasındaki kırgınlığın iyilik getirmeyeceği atasözlerinde de geçmektedir. Mesela, "*Eğer herkes hâkim olsa dağa bile sığmazlar" "Eğer bir büyüğün olursa ateşte bile yanmazsın" "Eğer altısı çekişiyorsa her şeyi kaybederler, eğer dördü birleştiyse gökte olanı bile alırlar*"[623] (s.279)

Kenesarı'nın oluşturduğu devlet feodal bir devlet görünümündeydi. O, Kazak topraklarını kendi hanlığının mülkiyeti olarak saydı ve bu düşüncesini birkaç kez dile getirmişti. Kenesarı, Gern yardımıyla hükümetten, "*kendi topraklarını (büyüklerinden kalan toprakları) yani Ulıtav Dağının geri verilmesini talep etti.*"[624]

Bir mektubunda Kenesarı, "*Babamız Abılay'dan miras kalan topraklarımızın her yanına kaleler inşa edildi*"[625] demiştir.

Gorçakov'a yazdığı bir mektubunda "*Sizler, dedemiz Abılay Han'a ait topraklara eyaletler kurdunuz.*"[626] Feodal düşünceyle O, Kazak halkını han soyunun mülkiyeti olarak gördü. "*Abılay Kazak ordalarının hanı idi*" diye açıklamada bulunmuş, o yüzden de onlar da onun mülkü"[627] O "*Kazak halkını Rus ezgisinden azat edeceğine dair*" söz verdi. "*Çünkü bütün Kazaklar dedem Abılay handan sonra benim hâkimiyetim altına girecekler*"[628] Boylara özgü yerleşkeleri derebeylik düzenine göre, çoğunlukla en iyi otlaklara kendi sahip çıktı. Rus ajanların bilgilerine göre "*Onun at sürüleri otu bol verimli otlaklarda otladıklarından dolayı besili görünüyorlar, hâkimiyeti altındaki köylerin malları iyi otlakların eksikliğinden dolayı zayıf görünüyorlar*"[629] Ancak Kenesarı, feodal ekonomi çevresinde iyi sonuçlar doğuran birkaç reform uyguladı. Bu reformlar Kazak halk güçlerinin birleşmesini, Kazak devletliğinin güçlenmesini sağladı.

---

[622] Nısambay- Kenesarı ile ilgili destan. Orenburg, 1875, s. 335.
[623] Abay Kunanbayoğlu-Eser, C. 2, s. 237-238, Almatı, 1940.
[624] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2622, 1845, s. 1059.
[625] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.2622, 1845, s. 805.
[626] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.169, 1839, s. 14. Ayrıca Steblin-Kamenskaya M. İ.-a. g. e, s. 250.
[627] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 179, 1838, s. 198.
[628] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 13, 1837, s. 542. Ayrıca Steblin-Kamenskaya M. İ.-a. g. e, s. 251.
[629] Steblin-Kamenskaya M. İ.-a. g. e, s. 250.

Sadece unutmamamız gereken şey, bu reformların hepsi feodal devleti güçlendirmeye yönelikti. O dönemde başka bir yolla oluşması da imkânsızdı. (s.280)

Kenesarı dönemindeki hanlık yönetiminin sosyal temelini orta gruptaki kadılar ile töre soyundan gelmeyen feodaller ve bahadırlar oluşturuyordu.

Kenesarı hâkimiyeti altındaki bahadırlar, ayaklanmada ayrıcalıklı bir rol oynamakla beraber, Kazakların feodal devlet oluşturma yolunda da gayret gösterdiklerini de belirtmemiz gerekir. Bahadırlar Han konseyinde yer almakla beraber, birçoğu hanlıktaki farklı işleri de üstlendiler.

Güçlü bir Kazak devleti kurma planını aslında orta dereceli feodaller hedeflemiştir de diyebiliriz. Çünkü onlar bu işi hayatlarını kurtaracak bir çözüm yolu olarak görüyorlardı. Tersine büyük boy feodalleri devlet oluşumuna karşı çıkmışlardır. Bunun sebebi de merkeziyetçi bir yönetim onların bağımsızlığını çok olumsuz bir yönde etkileyecekti.

Kenesarı'nın yeniden yapılandırma işine girişmesi, devlet yönetimindeki bütün düzenlemeleri kapsamıştır. Öncelikle devlet personelini oluşturma icraatını görelim;

Kazak devletinin başında Kenesarı bizzat kendisi yer aldı. Yanında ise en iyi yoldaşları; bahadırlar, kadılar ve Han'ın bazı akrabalarından oluşan konsey çalıştı. Han Konseyi sadece meclis organı idi, hükümleri hanın kendisi açıklardı. Abilkayır Han dönemindeki aksakallar konseyine nazaran bu, biraz daha değişiklik arz etmekteydi.

Kenesarı Han, konseye bölücü eğilimleri destekleyen soylu feodal temsilcilerini almadı. Konseye sadece istiklal için mücadele yolunda Han'ın hürmeti ve güvenini kazanan kişiler üye olabildiler. Örneğin, kardeşi Navrızbay Bahadır, Agıbay ve İman Bahadırlar, başarılı elçilikleri ile ünlenen kadılar Şokpar, Baktıbayev ve Saydak Hoca, Ospanov vs. Han Konseyi'nde devletin iç ve dış durumları hakkında önemli meseleler ve sorunlar inceleniyor ve her zaman Kenesarı'nın fikirleri dikkate alınıyordu. "*Taraftarların hepsi Kenesarı'yı en cesur ve en akıllı hanlardan biri olarak görüyorlar.*"[630]

[630] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2757, s. 243-249. Yönetici Sultan Ahmet Jantörin'in Orenburg Sınır Komisyonu'nun Başkanı'na 19 Haziran 1845'teki bildirisinden.

Kenesarı devletini mahkeme, elçilik, finans, askerî işler ve yiyecek içecek toplama işleriyle uğraşmış insanların aracılığıyla yönetti. Buna karşılık Kenesarı'nın devlet yönetimi tam olarak bir düzene oturmuş değil idi. (s.281)

Elçilik görüşmelerini, kendilerini bu alanda tanıtmış olan Ş. Baktıbayev, E. Sarjanov, Saydak Koja Ospanov ve Tatar A. Jagudin gibi kişiler yapmışlardır. Onlar Kırgızlarla, Çinliler ve Rus padişah hükümetiyle gerçekleşen görüşmelerin tamamına katılmışlardır. İ. Zavalişin'in 1859'da yazdığı eserinde, daha sonraları Perm'e sürgün gönderilen A. Jagudin hakkında *"Kenesarı'nın en iyi danışmanı ve elçisi olarak göstermektedir"*.[631]

Gern, Kenesarı'nın elçileri karşılama törenini şu şekilde betimlemektedir. "*Orenburg hattının Rus memuru ve yanındaki yoldaşlarıyla birlikte Kenesarı'nın köylerine doğru yaklaştığında Kenesarı, Rus memura, Sultan Keribay ve diğerleri için üç çadırı kendi köyünden yaklaşık 2 km kadar uzak bir yere kurdurur ve o andan itibaren onlara, Asyalılara has en güzel yemekleri sunmaya başlardı*".[632]

İkinci bir belgede de elçiyle görüşme düzeni belirtilmiştir. *"Gern, Kenesarı'nın köyüne gelir gelmez saygıyla karşılandı ve ertesi gün Kenesarı ona, 100 tane yüzbaşından oluşan bir temsilci gönderdi. O temsilcilerin arasında Navrızbay ve Kudaymendi de vardı. Bu temsilcilik Gern'in anladığına göre ona selam vermeye gelmişlerdi."*[633]

Finans Kurumu, vergileri toplama ve kervanlardan gümrük vergisi alma gibi işleri yerine getirmiştir. Bu kurumu Kenesarı'nın akrabası Seyilhan yönetmiştir. Kenesarı bir mektubunda "*Rahimbay'ı, Abiljabbar'ı, Kajıbay'ı, Şakgazı, İmam Argınbay ve Buhar yönetimindeki bütün tüccarları uyarıyorum. Zekât toplamak için Sultan Seyilhan'ı, Şokpar Kadıyı ve İmam Gabdulsattar'ı gönderdim. Sizler her çift eşyadan birisinin onda birini onlara vermelisiniz*"[634] demektedir.

Yüksek Mahkeme Yönetimini Kenesarı, kendi hâkimiyeti altında topladı. (s.282) Mahkeme işlerini yürütme kurallarını Kenesarı'nın belirli boy reislerine verdiği

[631] Zavalişin İ.- Batı Sibirya'nın tanımı, C. 3, Sibirya-Kırgız bozkırı, 1867.
[632] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2757, s. 167.
[633] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2622, s. 965.
[634] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel Arşiv, ç. 1, s. 471. Kenesarı'nın kervanbaşlarına yazdığı mektubundan, 1847.

talimatlardan görebiliriz. *"Aklınızda bulunsun ki aralarınızdaki kavga ve dövüşlerle ilgilenme, ölümlü meselelerinizi çözme işleri Sultan Seyilhan ve Şokpar kadının sorumluluğuna verilmiştir. Onların elinde bu işlerle ilgilenmeleri için izin verildiğine dair kararname vardır."*[635]

Soylu derebeylerin mal ve mülklerinin devlete devredilmesi işlerini Kenesarı'nın ablası Bopay yönetmiştir. İsyancılara yardım etmekten vazgeçen soylu derebeylerin mal ve mülkleri ellerinden alındı. Bu zorla ele geçirilme gerçekleşmeden önce mal ve mülk sahiplerine daha önceden haber verildi, bilgilendirildi.

Arşiv belgeleri yerel topraklardaki yönetimi "*Kenesarı Temsilcileri*" olarak adlandırılan yüzbaşıların yönettiğini kanıtlamaktadır. Her bir boya Kenesarı yüzbaşıları sorumlu olarak atanmıştır. Bu temsilciler, vergi toplanma sürecini, yüksek hükümet kararlarının yerine getirilme durumunu takip ederek göç edilebilecek bölgeleri belirlediler ve Kenesarı'ya katılan boyların durumlarını takip ettiler. Onlar aynı zamanda bütün köyleri gezerek, Kenesarı'nın çağrılarını halka ileterek onları ayaklanmaya çağırmışlardır.

Önemli görevleri yerine getirme hususunda Tölengitlerin yardımlarından da yararlanıldı. Onların genelde her şeye hakları vardı. Verdiği bir cevapta Tölengit Aldanazar Jantayev "*Kenesarı'nın tölengiti olduğum için istediğim evde geceyi geçirebildim. İhtiyaç duyduğumda atları kullanabildim. Geçen sonbaharda bütün Bagana boyunun Kenesarı'ya kendi istekleriyle zekât ödemeleri bunun delilidir*".[636]

Kenesarı'nın sahiplendiği bölgelerde bütün istekleri aksatılmadan yerine getirildi. "*Kenesarı taraftarları arasında ise sıkı bir düzen vardı. Korktukları için bütün emirler eksiksiz bir şekilde yerine getirilmiştir. Eğer biri kaçamak bir yol arasa veya bir yanlışlık yapsa onun cezası, kılıçla başından birkaç defa vurulmasıydı.*"[637]

Böylece, Kenesarı döneminde devlet yönetimi belli bir düzene girmiş, devlet adamları ayrı ayrı dallara ayrılmışlar, her biri farklı bir devlet hizmetinde yer almışlardır (Mahkeme, Askerlik, Elçilik vs.).

---

[635] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel Arşiv, ç. 1, s. 470, Kenesarı'nın belirsiz Kazak boylarına yazdığı mektubundan, 1847.
[636] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel Arşiv, ç. 1, s.519-520, 1844.
[637] Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi, genel Arşiv, ç. 1, s. 489-499. Kazak Kenzhebay Baynakov'un Orenburg Sınır Komisyonu'nun sorgusuna verdiği cevabından.

Kenesarı'nın devlet adamlarını çağdaşlaştırması hükümetin merkezileşmesinde önemli bir rol oynamıştır. (s.283)

Mahkeme ve hukuk reformunun amacı, mahkeme işlerini düzenlemek, barımta (gasp) veya karşılıklı bir tartışma sebebiyle boylar arasında oluşan kırgınlığa bir son vermekti.

Kenesarı mahkeme reformunu gerçekleştirdiğinde, kendisini çok etkileyen, kendisine önayak olan kişilerin işlerini de devam ettirebildi. Bu öncülerden biri de tarihte 'Yedi Tüzük' adlı kanun derlemelerinin yazarı olarak tanınan Tauke Han (1860-1718) idi. Tauke'nin yasaları, kurmuş olduğu devleti geliştirmeye yönlendirmişti. O, her zamanki hukuk normlarını gelişmekte olan derebeylik ilişkilerinin, talebine uygun bir hale getirerek boylar arasındaki küskünlüğe karşı savaştı ve sultanlarla starşınların bağımsızlıklarını sınırlandırdı. Ayrıca Kazakların geleneksel kurallarına yenilikler getiren Kenesarı mahkeme idaresini hâkimiyeti altına aldı. Mahkeme hukuku ilk defa Tauke yasalarına göre hükümet kurumlarına verildi. Merkezileştirilmiş devlete karşı çıkan boy beyleri ile sultanlarının çıkarlarına böylelikle bir darbe yapılmış olundu.

XIX. yüzyılın ilk yarısında önemli bir yere sahip olan diğer bir şahıs ise Kenesarı'nın hizmetinde çok etkisi olan Sultan Arıngazı (1815-1821) idi. Arıngazı Sultan'ın reform (yenileştirme) hizmeti Tauke Han'a kıyasla başka bir şekilde tasvir edilmektedir. Ama yine de Arıngazı'nın mahkeme işlerini yerine oturtma işi, han yönetimini geliştirmeye yönelik bir eylemdi. Arıngazı, boy yöneticileri ve sınıf temsilcilerinin mahkemedeki haklarını sınırlandırdı. Boylar arasındaki kavga ve tartışmalar onun tayin etmiş olduğu kadılar (hâkimler) aracılığıyla çözüldü. Arıngazı, mahkeme işlerini her zamanki hukuka göre değil de İslâm hukukuna göre yürüttü. Bu, kesinlikle Kazakların hukukî ilişkilerinin gelişmesinde yeni bir dönem ve atılmış doğru bir adım oldu. Arıngazı'nın yasaları yürütme hizmeti hakkında Meyendorf, "*Halkın dikkatini çekebilmek için doğru, adil bir hizmet yürütmekte ancak o, mahkeme işlerini atalar kanunlarına göre değil de hiç kimsenin bilmediği Muhammed kanunlarıyla yürütüyor*"[638] diye yazmıştır. (s.284)

Kenesarı, mahkeme ve hukuk reformlarını, birleşmiş bir Kazak devletinin oluşmasına karşı çıkan boy beyleriyle mücadele ederek yürütmüştür.

[638] Vyatkin M. P.- Kazak SSC Tarihi ile ilgili denemeler, 1941, s. 234.

Kenesarı, yasama çalışmalarına, yürürlükte olan yasalara değişiklikler getirmekle başladı. Boy beylerinden oluşan mahkemeyi dağıtarak, mahkeme işlerini kendisinin tayin etmiş olduğu kadılar ile yüzbaşıların hâkimiyetine bıraktı. Mesela, Törtkara boyunun kadıları olarak Bayten Bekmırzayev ile Kazangap Ötebasov'u atadı. Şömekey boyundan *"kadı unvanına Tagban Mambetbayev hak kazandı."*[639] İşini kendi çıkarları için kullanan kadıları Kenesarı, hizmetten alarak yerlerine halkın güvenini kazanmış kişileri yerleştirdi ve onlara *"kont"* unvanını verdi. Bir aralar Kenesarı ordasında bulunan Horunji Kusiyapgali Ormanov, Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı General Ladıjenski'ye "*Kenesarı, Şömekey boyunun kadısı olarak, kont unvanı verdiği Ötetilev Ketebayev'i tayin etti*" diye yazmıştır. Mektubunun sonunda "*Kenesarı, yukarıda adı geçen kadılara "kontlara" diye başlayan mektuplar gönderirken eşi de benim imamım aracılığıyla adı geçenlere "kontlar" diye hitap eden mektuplar göndermiştir*"[640] diye yazmıştır.

Boylar arasındaki önemli mahkeme işlerini ayrıca hâkimiyetinden uzakta kalan boyların talepleri doğrultusunda bizzat kendisi ilgilenmiş ya da o topraklara özel bir birlik göndererek o sorunlara çözüm bulunmasını emretmiştir.

Talep edilen mahkeme işlerini üç gruba ayırabiliriz:

1. Kenesarı'ya bağlı boyların barımta (gasp) ve kişi ölümlerine yol açmış sorunlarla ilgili mahkeme işleri…
2. Kenesarı'ya bağlı olmayan boyların talepleri veya dilekçeleri üzerine oluşturulan mahkeme işleri…
3. Kenesarı'ya bağlı Kazaklarla padişah bolısları arasındaki tartışmalara bakan mahkeme işi

Bu grupların her birini ayrı ayrı değerlendirmeye alalım.

Boylar arasında gerçekleşen tartışmalara bakıldığında Kenesarı, kavgalara son vermeye ve kendi taraftarları arasında birlik ve beraberliği korumaya çalışmıştır.

O, kendisine bağlı olan Kazakların mallarını izinsiz ele geçirmeyi sert bir biçimde yasakladı. Ele geçirilen malları da hemen geri gönderdi. (s.285) Ağabeyi'nin Sultan Köşekten almış olduğu atları, hiçbir tayı bile kalmadan geri göndermesini talep

[639] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5450, s. 117-142.
[640] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 823-824.

etti ve ona "*kendisinin barımtalamaya (gasp etmeye) gelmediğini, Kazak halkını Rus mezaliminden kurtarmak için geldiğini*"[641] de iletti.

Kenesarı'ya bağlı Kazaklar aralarındaki kavgaları çözmesini rica ederek, ona çok sık başvuruyorlardı. Mesela, Argın boyunun vekilleri Mınbay, Taypak ve Bayman Kenesarı'ya Kıpçaklardan şikâyetçi olurlar. Kenesarı ise Yüzbaşıları Masak ile Kajau'a "*şikâyette bulunanlar ile birlikte Kıpçaklara gitmelerini ve Argınların isteklerini yerine getirmelerini*"[642] emreder. Yüzbaşılar, Argın boyunun vekilleri ile birlikte Kıpçakların köylerine giderek, kadılarla birlikte sorunları çözerek Argınların arzularını yerine getirirler.

Böylece, Kenesarı kendisine bağlı boyların aralarındaki barımta ve otlaklar için çıkan kavga ve tartışmaları fazla büyümeden iki tarafın yararına olacak şekilde olabildiğince çözmeye çalışmıştır. Halkın dilinden düşürmediği "Buharday Bahadır'ın konuşmalarından" da Kenesarı'nın yürüttüğü siyasetin nasıl olduğunu anlayabiliriz. "*Bu dönemde biz Kenesarı'nın bahadırları olarak gece gündüz at üstünde Hokand'la savaşarak, Sozak, Türkistan ve Akmeşit kalelerini ablukaya almıştık. Sırderya Nehri'nin sağ taraflarında, Şu Nehri kıyısındaki Kıpçak köylerini gezerken varlıklı bir Kıpçak'ın Kuraş adlı güzel bir kızı olduğunu fark ettik. Ben, Agıbay ve Navrızbay üçümüz de kıza âşık olmuştuk. Kızın babasına 'Kızını kiminle evlendireceksin?' dediğimizde O, 'Başlık parası olmadan kimseyle evlendirmeyeceğim. Sizler de bugün burada yarın başka yerde aylak aylak gezen kişilersiniz' dedi. Bu söyledikleri karşısında sinirlenerek 'Kızını ele geçirmek ve bütün malını yağmalamak için' Kenesarı'dan izin istedik. Kenesarı bize bakarak: 'Bizim halka mı yoksa kıza mı ihtiyacımız var? Karşımızdaki düşmanları yenmeden, kendi hâkimiyetimizdeki halkın birliğini bozmayı mı düşünüyorsunuz. Eğer nişanlıya ihtiyacınız varsa gidip Sozak kalesini ele geçirin. Böylece Özbek kızlarıyla evlenirsiniz. Kendi halkımızı yağmalamaya izin vermeyeceğim'*"[643] dedi. (s.286)

Bazen aralarındaki tartışmalı meseleleri çözmesini arzu ederek Kenesarı'ya bağlı olmayan uzak bölgelerdeki boyların Kazakları da gelmiş, Kenesarı da onların isteklerini cevapsız bırakmamıştır. Mesela Tölengit Yeskara Koskadamov "*Alşınlar Kenesarı'ya gelerek, çok eskiden beri kavgalı oldukları Baganalı boyuyla aralarını bulmasını rica*

[641] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.13, s. 542.
[642] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2661, s. 605-606.
[643] Kenesarı ile ilgili şiir ve destanlar külliyatı. "Buharbay Bahadır" hikâyesi.

ederler. Kenesarı ise kendi adından Kadir Bey'e, Juzen Bey'e ve Sultan Basalka'ya mektup gönderir"[644] diye yazmıştır.

Kenesarı'ya Aday ve Şekti boyları gibi uzak yerlerdeki boyların vekilleri bile çok sık gelmişlerdir. Mesela, Kötibar oğulları, Daribay ve Eset ile beraber gelerek, Törtkaralılar ile '*eskiden beri devam eden toprak meselesine'*[645] çözüm bulmasını ister. Kenesarı ise "üzerinden 20 yıl geçmiş bir mesele" olduğu için bunu onaylamaz. Kenesarı, onlara Törtkaralılar ile barışmalarını önermiş olsa da bunu kabul etmeyerek yine küs bir şekilde köylerine geri gitmişlerdir.

Son mesele, Kenesarı taraftarları ile imparatorluğa 'sadık kalan' beylere bağlı köyler arasındaki mahkeme işleridir. Bu tür tartışmaların büyük bir çoğunluğunu, kendilerine bağlı olan Kazakları, Kenesarı'ya bağlı olan boyların, köylerin mallarını gasp etmeleri için gönderilen padişah ajanları ortaya çıkarıyordu. Buna benzer olaylara ve sonrasında çıkan tartışmalara son vermek için malları gasp edilen boylara kendi vekillerini gönderirdi. Eğer herhangi bir sonuca ulaşılmazsa, Kenesarı yönetici sultanlardan bu kavgayı çözmesini rica ederdi. Eğer bundan da bir sonuca ulaşılmadığı takdirde Orenburg Sınır Komisyonu'na veya direkt Eyalet Valisine bir mektup göndererek, yönetici sultanların bu davayı çözmede hiçbir faydalarının dokunmadığını anlatırdı. Ortaya konulan kanıtların inandırıcı olması yönünden mektuplarından birkaç örnek verelim: "*Nazar boyunun Kazakları benim birçok atımı sürüp götürdüler. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Argın boyundan olanları da yanıma alarak, aramızdaki kavgayı sonlandırmak maksadıyla oraya gittiğimde bize karşı savaş çıkarmışlar, birçok insanımızı öldürüp birçoğunu da esir almışlardır.*"[646]

Diğer bir mektubunda, "*Tileukabak ve Karabas boylarının Kazakları bizleri her yıl rahatsız etmekte. Biz onlara adamlarımızı göndererek, atlarımızı neden sürüp götürdükleri konusunda konuşmak istemiştik. Ancak onlar sözümüzü dinlemediler. Bununla ilgili olarak yönetici sultanları da bilgilendirdikse de bizim isteklerimize karşılık vermediler"*[647] diye yazmıştır. (s.287)

---

[644] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 167, s. 781, 1841.
[645] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2651, s. 605-606.
[646] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2340, s. 126. Kenesarı'nın Orenburg Sınır Komisyonunun Başkanı General Gens'e yazdığı mektubu, 1843.
[647] Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç. 1201, s. 51-55.

Orenburg Genel Valisi General Obruçev'e yazdığı mektubunda Kenesarı: "*Tileukabak, Nazar ve Şurek boyları eski düşmanlıklarını tekrarlıyorlar. İlk önce Jagalbaylı boyunun birkaç köyünü yağmalayıp mallarını sürüp götürdüler. Daha sonra Törtkaralılar'ın yedi defa atlarını sürüp götürdüler, üç kez de köylerini yağmaladılar. Şömekeylilerin ise tam dokuz defa mallarını çaldılar*"[648] demektedir.

Maalesef, Kenesarı'nın mahkeme işleriyle ilgilenirken kendine ne gibi bir pay düştüğünü, kendi payına düşeni alıp almadığını öğrenmek biraz zor. Bir diğer açıklayamadığımız durum ise ceza hukukunda ne gibi değişiklikler yaptığıdır. Kazanılmış haklar konusunda arşivlerden sadece bir tane dikkate değer bir belge bulduk. Bilindiği gibi feodallerin köleleri hiçbir hakka sahip değildi. Hatta sahibi kölesini öldürdüğü için ceza dahi almıyordu. Tanınmış feodallerden Seyten Aznabayev'in yanında Tilegen Keneteyev 20 yıl kadar kölelik yapmıştır. Kaçma girişiminde bulunan kölenin annesi ve kız kardeşini, kendi evlerinin içindeyken yakmış ve Kenesarı'dan da köleyi öldürmek için izin istemiştir. "*Kenesarı onu öldürmesine izin vermedi. Tersine, onun uzun yıllar süren emeği için 40 dişi tay veya 20 tane yavrulu kısrak vermesini, Seyten'in aynı zamanda kölenin ateşte yaktığı annesi ve kız kardeşinin kan hakkını ödeyip, köleye özgürlük vermesini emretti*."[649]

Vermiş olduğumuz örnek köle Tilegen Keneteyev'in ifadesinden alınmış ve O, bunları bizzat Kenesarı'nın kendisinden duymuştur. Edinilen bu bilgilerden biz, Kenesarı'nın kan hakkını ödetme hukukunu korumasıyla birlikte bundan kölelerinde faydalanabileceği şekilde uyguladığını görebiliyoruz. Üzerinde değinmeye çalıştığımız şey, arşivlerdeki bütün kaynaklardan öğrendiğimize göre Kenesarı hâkimiyetinde veya genel olarak isyancılar arasında '*köle*'nin olmayışıdır. Kenesarı'nın köleleri serbest bırakması ve onlara özgür Kazaklar gibi değer verilmesi gerektiği konusundaki kararı ilgi çekicidir. Kenesarı'nın böyle bir karar alması, padişah hükümetinin Kazakistan'daki kölelik siyasetini etkilemiş olabilir. (s.288)

Kazak boylarının mahkemeye başvurma nedenlerinin en büyük nedeni, barımta ve boylar arasındaki kavgaları Kenesarı'nın çözüme nasıl ulaştırdığını bilmeleridir.

---

[648] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5575, s. 7, 1845.

[649] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 16, s. 3. Temeş bolısının KazaK'ı Tlegen Kneteyev'in değerlendirici Serdiukov'un sorgusuna verdiği cevabı, 1839.

Kenesarı taraftarlarından bazılarının verdiği ifadelerden ve padişah ajanlarının verdikleri bilgilerden, Kenesarı'nın barımtaya karşı olduğunu biliyoruz. Mesela, Kenesarı'nın adamlarından biri olan Kazan Daneterov bir soruşturma sırasında "*Kenesarı ile beraber göç ederiz, ancak barımta yapmamıza izin vermedi. O yüzden bir arkadaşımız ile beraber yaptık, her şeyi*"[650] diye cevap vermiştir.

Kenesarı'yı ziyaret eden Kanjıbali bolısının beyi Nogır Taymasov verdiği bir ifadesinde "*Onun izni olmadan atlar çalınmış, fakat O, bu işi hiç tasvip etmemiştir. Suçlulara cezasını ödetip, atları çalınmış olan kişiye 40 atını geri vermiştir*"[651] demektedir. Barımta konusunda şöyle bir durum da meydana gelmiştir. "*Kenesarı'nın askerlerinden Düysenbay beş arkadaşıyla beraber Argın boyuna giderek kendilerini Kenesarı'nın gönderdiğini söylemişler ve 'en iyi atlarınızı kısraklarıyla beraber zekât olarak ödemeleri' denilen Kenesarı'nın sözde emrini iletirler. Bu emrin doğruluğu veya yanlışlığı araştırıldığında böyle bir emrin verilmediği öğrenilir. Bu olaydan haberdar olan Kenesarı, Argın boyuna Seyilhan'ı göndererek, Düysenbay'ın isteğinin yersiz olduğunu ve bu sebepten dolayı da Düysenbay ve arkadaşlarının başlarının kılıçla vurularak cezalandırılacağını iletmesini emreder*"[652]

Kenesarı'nın barımtaya olan bakışını, Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'na yazdığı mektubundan da anlayabiliriz. Mektubunda Şüren, Tileukabak ve Nazar boylarının mallarını gasp ettiğini söyleyen sultanların yazmış oldukları mektupların birer yalandan ibaret olduğunu kanıtlamıştır. Kenesarı mektubunda şunları yazmıştır: "*Biz Şüren, Tileukabak ve Nazar boylarıyla küsüz. Bu yüzden de onlar başkanlarına dilekçe yazarak bizi suçlamak istiyorlar. Onların bu davranışlarını öğrendiğimde ben çok kötü oldum. Majesteleri, eğer mümkünse bize güvenilir birini gönderiniz. Adı geçen boyların önde gelen beylerini ve bizi bir araya toplasın. Eğer biz onların bir tayını bile çaldıysak ve suçlu isek o zaman bizi cezalandırırsınız."* (s.289)

Kenesarı'nın yaptığı işleri takip eden hükümet yetkilileri de onun barımtayı yok etmek için verdiği kararı ilgi çekici buldular. "*Kenesarı kendisine bağlı Kırgızlara,*

[650] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 229i, s. 11. Orenburg Sınır Komisyonu'nun 1841 yılı için raporundan.
[651] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2340, s. 85-86.
[652] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5610, s. 63-67.

barımtaya, hırsızlığa son vermelerine ve sakin bir hayat sürmeleri için emir verdi. Ondan sonra, onun göç ettiği her toprakta barış hâkim oldu."[653]

Kenesarı barımtadan dolayı ortaya çıkan boylar arasındaki kavgaları çözmeye çalıştı. Mesela, Şömekey ve Törtkara boylarının arasındaki barımtaya son verebildi. Bu durumla ilgili Askerî Starşın Lebedev "*Kenesarı adı geçen boylarla iyi geçiniyor ve onlara barımtaya son vermekle ilgili fikirler vermekte*"[654] diye yazmıştır.

Bunlar, Kenesarı'nın barımtayı kesinlikle desteklemediğini kanıtlamaktadır. Ancak bunlar bir yandan Kenesarı taraftarlarının, ara sıra kendi istekleri doğrultusunda mal barımtaladıklarını da kanıtlamaktadır. Bu arada ayaklanmaya katılmaktan vazgeçen ve maddi yardımda bulunmak istemeyen feodallerin mal ve mülküne el konulmasını barımta ile karıştırmamak gerekir.

Bazı kadılarda barımta yolu ile alınan malların geri verilmesini rica ederek Kenesarı'ya ziyarette bulunmuşlardır. Mesela, 1842'de Argın boyunun reisi meşhur Şegen Musin'in mallarına, Sibirya Enstitüsüne bağlı Baganalı Kazaklar tarafından el konulup götürülmüş, daha donrasında ise bu mallar Kenesarı'nın eline geçmiştir. Bundan haberdar olan Şegen Musin, oğlu Kazbek'i Kenesarı'ya göndererek ele geçirilen malları geri vermesini rica eder. Kenesarı'nın emriyle "*barımtalanan atların hepsi Kazbek'e geri verilmiştir.*"[655]

Kenesarı düşman olan boyları da barıştırmaya çok önem verdi. O, boylar arasındaki küskünlüğe ve aralarındaki savaşa son vermedikçe, devletin beraberliğini sağlayamayacağını anlamıştı. Kenesarı Han seçildiği ilk günden itibaren barımtaya son vermeyi ve birbirine düşman olan boyları barıştırmayı hedeflemişti. "*Kenesarı onları barıştırmaya çalışıyor. Onun köyünde toplanan Argınlar birbirleriyle barışmaya ve Kenesarı'yı han olarak seçmeyi, kabul etmekteler.*"[656] (s.290)

Kendi ajanlarının getirdikleri bilgilere her zaman şüpheyle bakan Yönetici Sultan A. Jantörin, Lebedev'e "*Kenesarı barış içinde göç eden Kazak kabileleri Şömekey, Törtkara ve Şekti boylarıyla arkadaş olmuş, onun söylediklerine kulak veren*

[653] Moskova'daki Devlet Tarih Arşivi, ç. 1, s. 481. Ladıjenski'nin Askeri Vali Obruçev'e raporundan, 1845.
[654] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 155g, s. 13.
[655] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2340, s. 85-86.
[656] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 156, s. 2-3.

adı geçen boylar barımtaya son vermeleri bir yana, eskiden ele geçirdikleri malları da sahiplerine geri vermişler" diye yazmıştır.

Kenesarı'nın bu çalışmalarına hükümet çok önem verdi. Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Gens'in mektubundan da bu durumu anlayabiliriz: "*Kötü tarafı, Kenesarı'nın barıştırıcı, emredici rol üstlenmesidir. Yani O, artık orada yönetici olmuş ve gittikçe taraftarları çoğalmaya devam etmekte ve oradaki öneminin artması sebebiyle bizim için tehlikeli olmaya başlamıştır.*"[657]

Yukarıda söylenenlerden bir sonuca varacak olursak, Kenesarı'nın çalışmaları boylar arasındaki kavgaya son vermeye ve Kazakların halk hukukunda (töresinde) epey değişiklikler yapması neticesinde, onu artık devlet hukuku seviyesine yükseltmesine yardım etti, diyebiliriz. Düşman boyları barıştırmak ise feodal anlaşmazlığı dindirdi.

Vergi politikasındaki esas değişiklik, bağımsız feodallerin topladığı rüşveti Kenesarı'nın, han hazinesine toplanan vergi ile değiştirmeye gayret göstermesidir. Bu feodallerin aldıkları rüşveti, devlet vergisine dönüştürme de atılan ilk adımdır. Kenesarı yönetimini kabul eden Kazaklar, Hiva ve Buhara Hanlıklarına vergi ödemekten ve Rus hükümetine tütün vergisi ödemekten azat edilmiş oldular.[658] Bu durum, Kazakların vergi ödemekten doğan sıkıntılar konusunda biraz da olsa rahatlamalarına yol açtı. (s.291) Ancak Kenesarı, savaşın yaklaşması sebebiyle han hazinesine gelen çeşitli vergileri talep etmek zorunda kaldı. Bu da hâkimiyeti altındaki Kazakları zor bir duruma soktu.

Kenesarı, hayvancılıkla uğraşan bölgelerden alınan *'zekât'* ve çiftçilerden alınan *'öşür'* vergilerini değiştirmedi. Ayrıca o, her köyden değerli durumda birçok çeşit hediyeleri de kabul etmeye devam etti.

---

[657] Ryazanov A.- a. g. e, b. 1, s. 4.

[658] Hokandlılar Kazaklardan üç türlü vergi almışlar: 1) Tundik zekat- her ocaktan bir koyun; 2) alal zekat- 50 tane hayvandan 1 hayvan (%2); 3) harazh- ekincilerden her harman için 3 koyundan. Ayrıca askeri vergiler de toplanmış, her ocaktan bir tilla (altın para) veya 3 koyun.
Akademik Bartold V. V.- Kırgızlar, s. 52, Frunze, 1927. Hivalı vergi toplayıcıların Sırderya yakınlarındaki Kazaklardan topladığı zekatlar: "100 tane büyükbaş hayvanı olan kişi 2 tilla, ayrıca 13 tane büyükbaş hayvanı olan ve 40 koyunu olan kişi de 2 tilla ödemiş."
İvanov P.- XIX. Yüzyıldaki Hiva Hanlığı'nın arşivi, St. Petersburg, 1940, s. 209-210. Orenburg Sınır Komisyonu'nun belgesinde Kazakların Hiva'ya ödemiş oldukları vergi ile ilgili şunlar yazılmış: "Vergiyi her kişi ödemez, her ocaktan 15 somdan 45 soma kadar vergi alınır."
Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5584, s. 91-95. Hiva Hanlığı'nın durumuyla ilgili yazı.

Kenesarı, zekât vergisi toplamak için belli bir ölçü oluşturmuştu. 40 başa kadar hayvanı olandan hiç vergi alınmadı. 40 başla 100 baş arasındaki maldan 1 baş ve bunu takip eden her 40 baş hayvandan 1 baş mal vergisi ödeniyordu.[659] Kenesarı taraftarlarının çoğunluğunun verdiği cevaplarla padişah ajanlarının bildirdikleri malumatlar bunu ispatlamaktadır. Kendine bağlı boylardan Kenesarı, zekâtı giysi, top, tüfek ve eyer takımı gibi eşyalar şeklinde topladı. Toplanan zekâtlar aslında askerlerin ihtiyaçlarını gidermek içindi.

Tanıklar her köyden alınan farklı rüşvetleri dile getirmektedir.

Örneğin, Argın boyundan Dangar Nadırbekov, soruşturma sırasında, "*Kenesarı'nın yaveri Seyilhan'ın yönetiminde vergileri toplayan 20 civarındaki kişinin arasında olduğunu, Kıpçak boyunun 2 köyünden 'bir ata bir at' vergi altıklarını*"[660] anlatmıştır.

Jappas boyunun Kazaklarından İmankul Sarıbayev, Orenburg Sınır Komisyonuna verdiği bir kanıtında *"Argın boyunu ziyaret ettiği zaman, Kenesarı'nın 130 tölengitinin her köyden bir at bir kaftan şeklinde zekât toplamaya geldiklerini"*[661] bildirmektedir.

'Zekât' terimi burada –kullanıldığı dönem- yanlış anlamda kullanılmıştır. Kenesarı, Hokand ve Hivalılar gibi her kişiden veya her evden alınan vergi sistemini kullanmamıştır. (s.292)

Arşiv belgelerinden zekâtla beraber Kazak boylarının, kendi istek ve arzularıyla toplanan zekâtın miktarını bile aşan bir yardım topladıklarını da görebiliriz. Buna benzer 'yardım' gerçekte ek bir vergi şeklindeydi ve bu çok sık bir şekilde toplanmıştır. Mesela, *"Küçük orda Kazakları, Kenesarı'ya çok miktarda un getirirlerdi."*[662]

Lobanov'un bir haberine göre de "*Hivalı ve Orenburg'lu Alşınlar, Kenesarı'yla irtibata geçerek onu han olarak görmüşler, gıda ve mal yardımında bulunmuşlardır.*"[663]

---

[659] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2755, s. 1186.
[660] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2851, s. 5.
[661] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5610, s. 371-375.
[662] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesini ele geçirmekle ilgili materyaller, Taşkent, 1914, s. 245.
[663] A. g. e.- s. 224.

Diğer bir belgede ise, "*Baganalı boyunun Kazakları Kenesarı'ya 'en iyi 30 kısrak' hediye ettikleri*"[664] gösterilmektedir.

Kenesarı bir mektubunda: "*Bizden yiyecekler al, diye Tınalı-Karpık'ların kendileri bana teklifte bulundular*"[665] demektedir.

Zekâtla birlikte öşür vergisi de toplanmıştı. Öşrü sadece çiftçilikle uğraşan boylar öderdi. Onlar vergi toplayanlara harmandaki mahsulün 1/10 bölümünü verirlerdi. Bu dönemde Kenesarı taraftarlarının birçoğu Sırderya, Sarısu ve İle Nehirleri kıyısında, Irgız ve Turgay kollarında çiftçilikle uğraşmışlardır. Toplanan bütün vergiler genelde devlet hazinesine yatırılırdı ve isyancıların ihtiyaçlarını karşılamak ve asker alımı için harcanırdı.

Genel olarak bakarsak, Kenesarı'nın aldığı vergilerin ağırlığı gün geçtikçe fazlalaşmaya başladı. Fakat Kenesarı'nın vergi politikası, kurmuş olduğu devletin gelişmesine yardım ettiği yadsınamaz. Eskiden her bir boy feodali vergi toplayabilirdi. Bu da devlet yönetiminin zayıf olduğunu gösteren sebeplerden biri sayılmaktadır. Şimdi ise vergiyi hükümet toplamakta ve bu durum hükümetin maddi durumunun yükselmesinin yanısıra Kazak devletinin dayanıklılığını da güçlendirmiştir.

Askeri gücü potansiyel olarak düzenlemede, kendisinden önceki dönemlerle kıyaslandığında Kenesarı, herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Buna rağmen getirmiş olduğu bazı yenilikler dikkat çekicidir.

Kenesarı 20 bin yiğitten oluşan bir ordu kurdu. Bu ordunun omurgasını da bahadırlarının yönettiği askerî birlikler ile birlikte tölengitler oluşturuyorlardı. (s.293) Tehlike anında askerî birlikler Kenesarı'nın etrafında toplanırdı. Askerlerin başında komutan olarak Kenesarı'nın kendisi bulunuyordu. Onun kardeşleri ile yakın dostları ise askerî konseyi oluşturmaktaydı. Bu askerî konsey içinde Navrızbay, Saydak Koja Ospanov, Kenje, Taymas Bektasov, Jeke Bahadır, Agıbay Bahadır, J. Tilenşiyev ve diğerleri bulunmaktaydı. Askerî konseyde, savaş planları hazırlanır, büyük seferler öncesi alınan önemli kararlara bakılırdı. Konsey içindeki işleri uzun zaman Buhara'da bulunan Özbek Saydak Koja yürütürdü.

---

664 KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2757, s. 72.
665 KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 140, s. 329.

O, askerlerini her zaman yiyecek ve çadırlarıyla tam teşekküllü donatırdı. Hatta Kenesarı'nın askerleriyle beraber gezen, giyecek ve yiyecek satan Orsk şehrinden iki tane de tüccarı vardı; Hüseyin ve Musa Burnayev'ler. Askerlerin geçecekleri yollarda öncü birlikler, öncesinden dinlenmek için yer hazırlar, ihtiyaç olduğu zamanlarda atları değiştirirler ve yiyecek ve atlara yem alınacak yerleri önceden hazırlarlardı.

Kenesarı'nın askerleri yüzlere ve binlere bölünmüştü. Ayaklanmaya katılan Kazaklardan biri olan Abilgazi, Padişah hapishanesinde olduğu zamanlarda, Kenesarı'ya mektuplar yazmış, mektuplarında bazı arkadaşlarına "yüzbaşı" ve "binbaşı" diye hitap etmiştir.[666] Onlarla birlikte, en iyi okçulardan oluşan özel birliğinin başkanı "okçu başı" görevini üstlenmiştir.[667] Bu birlikte, uçan kuşu gözünden vurabilen okçular bulunmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir, bu askerî yönetim şekli, Orta Asyalı devletlerde Cengiz Han döneminden beri devam edegelmiştir. Bu yönetim sisteminin devamlılığı, bozkır savaşının özelliklerine veya askerî faaliyetleri yürütme özelliğine bağlı olabilir.

Kenesarı, askerî harekâtları ve taktikleri, ilk defa sistemli bir şekilde öğretmeye başladı. Askerlerinin bir bölümüne askerî harekâtlar öğretildi. Şokpar Baktıbayev'in, Orenburg Sınır Komisyonu'na verdiği bir yazılı cevapta, "*200 kişi silah kullanmasını ve yaya bir şekilde savaşmayı öğrenmekteydiler*" diye yazmıştır. İsyancılara askerî taktikleri, ayaklanmaya katılan kaçak Rus askerleri ile Başkurtlar öğrettiler. Kusmurun (Kuşburnu) emiri Uak bolısı Kazakları'ndan Begalin'in bildirisinde şöyle dile getirilmiştir: "*Kenesarı köyündeki Ruslarla Başkurtlar, Kenesarı'nın askerlerine top atışını, saf dizilişini ve buna benzer askerî taktikleri öğretmekteler.*"[668] (s.294)

Kenesarı'nın, askerlerinin eğitimi için devamlı bir şekilde yaşadığı yeri olduğunu, Kenesarı ile anlaşma yapmak için gelen Kırgız beylerinin temsilcisi Kalıgul da doğrulamaktadır. "*Bine yakın asker okçuluğu öğrenmekteydi. Yiğitlerinin bir kısmı kılıç kullanmasını, diğer bir kısmı ise mızrak kullanmasını öğreniyorlardı*."[669]

Kalıplaşmış bir askeri düzenin oluşturulmasına önem verildi. Düzeni bozan kimse sert bir şekilde cezalandırıldı. Kenesarı, hainlik yapanlara ise idam cezasını

[666] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2465, s. 18. Abilgazi-Kenesarı'ya, 1845.
[667] Mergen (Moğolca) – keskin nişancı demektir.
[668] Moskova'daki Devlet Tarih Arşivi, genel arşiv, ç. 1, s. 489- 499.
[669] Soltınbayev B.- Kırgız tarihi ile ilgili belgeler, s. 382.

kullandı. Kenesarı ordasında esir düşen Baron U-r idam cezası ile ilgili şunları yazmıştır: "*Kenesarı köye döndüğünde, gözcülük yapan Kırgız askerinin uyuduğunu görür. Görevini yerine getirmediği için ve diğerleri için de örnek oluşturması gerektiği için onu idam ettirdi.*"[670]

Kenesarı askerinin düzenliliği hakkında Yönetici Sultan A. Jantörin de bazı bilgiler vermiştir. 1845 Haziranında Obruçev'e yazdığı bir bildirisinde şunları dile getirmektedir: *"Kenesarı atına binerek bir şey dese, adamları da hızlı bir şekilde toplanıp silahlarıyla atlarına binmiş bir şekilde hazır bulunurlar."*[671]

Bu durumu Kenesarı Ordasını ziyaret eden Rus ajanlarından Hankoja Janbırşin de doğrulamaktadır. "*Bir ara Kenesarı, askerlerine savaşa hazır olmaları için emir verdi. O, halkın önüne çıkar çıkmaz askerleri at üstünde sefere çıkmaya hazır bir vaziyette oturuyorlardı.*" Bu ve buna benzer faktörler ve bilgiler Kenesarı askerinin arasında katı bir askerî düzen olduğunu göstermektedir.

Onun askerlerinin her zaman hazır bulunduğu, Dolgov'un bir bildirisinde özellikle belirtilmiştir: "*Kenesarı'nın gamsız bir şekilde göründüğü boş bir sözden ibarettir ki bu onun her zaman ihtiyatlı olduğunu göstergesidir. Onun ordası her zaman savaşmaya hazır bir askeri topluluğa benzer.*"[672] (s.295)

Emrini yerine getirmeyenler için Kenesarı, "*şik*" (suçlu kişinin başına kılıç veya bıçakla açılan bir işaret) denilen bir ceza uygulamıştır. Bu ceza şekli ile ilgili olarak Kenesarı ordasında bulunan Dolgov şunları yazmıştır: "*Onların hepsinin başında (kendisini karşılamaya gelen 13 kişi) "şik" denilen işaret vardı. Bu şekilde cezalandırılanlar, Kenesarı affetmedikçe suçlu sayılırlar ve hiçbir işe karıştırılmazlar.*"[673]

Kenesarı askerleri arasında ilk defa ayrım belirten bir işaret sistemi getirdi. Askerlerinin tamamının gövde ve omuzlarında kırmızı ve mavi kumaştan oluşan nişanları vardı. Nişanları takma düzeni ile ilgili Kuren Abılayev *" Bu isyancıların hepsi*

[670] Baron U-r.- "Oteçestvennie zapiski", C. 9, s. 209, St. Petersburg, 1848.
[671] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.2757, s. 243-249.
[672] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 883. Dolgov'un Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı'na bilgilendirmesinden, 7 Haziran 1845.
[673] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 757-778, 1845.

gövdelerine üç sıradan oluşan kırmızı bir ip bağlamışlar"[674] demektedir. Önemli kişiler ile kumandanlar ince ve sık dokunmuş kırmızı yün kumaşlı kılıç takmışlardı. Kenesarı'nın kendisi ise bir Rus albayın apoletini takıyordu.

Kenesarı savaşlarda yetenekleriyle dikkat çeken yiğitlere, sosyal durumuna bakmadan yüksek rütbeler vermiştir. Bazen sıradan Kazakları bile yüzbaşı tayin ettiği olmuş, Gern'in bilgilerine göre, askerlere verilen "gösterdiği kahramanlıklar için" hediyesi en büyük hükümet silahı idi. Hediyelerin veriliş düzeni ise, basit bir ağaç mızrak, sonra keskin bir bıçak, sonra ise bir kılıç ve daha sonrasında da yüzbaşılık rütbesi.[675]

İsyancıların asıl silahları tabi ki soğuk silahlardı. Ayrıca ateş eden silahlarda vardı. Örneğin, "*1846'da Kırgızlarla savaşırken Kenesarı'nın 5 bin kişilik atlı ordusu kılıçla, mızrakla, uzun saplı baltalarla, fitilli tüfeklerle ve birkaç topla sıralanmışlardı*."[676]

Kenesarı askerlerinde bir hayli mermi atabilen silahların olduğunu, Tokmak yakınındaki Maytöbe adlı yerde birliği, Kırgızlar tarafından bozguna uğratılmış; Orman Bey'in savaş buluntuları arasında *"binden fazla fitilli tüfekleri"* ele geçirmesi kanıtlamaktadır.[677] (s.296)

Ancak bu kadar silaha Kenesarı hiçbir zaman sahip olmamıştır. Mesela, 1845'te Kenesarı Ordasını ziyaret eden Dolgov ve Gern silahlarının az olduğunu fark etmişlerdir. Gern bu ziyaret sonrasında; "*Sultanın köyünde yüze yakın silah vardı. Onlarda fitilli ve direkli idi. Ayrıca 13 tane uzun tüfeği vardı ve onları hep evlere yakın yerlere konulmuş, savaş sırasında ele alınırdı. Bu tüfekler Buhara emirinden alınmış bunun yanı sıra Zlatov'da yapılan kılıçlar da az değildir*" cümlelerini yazmıştır.

Birçok askerin elinde de Rus bıçakları bulunuyordu ve bunlar Ruslardan elde edilmişlerdi.

---

[674] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 170, s. 82. Albay Faletski'nin Sibirya Kolordu Komutanı'na bilgilendirmesinden, 1843.
[675] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 926-931.
[676] Stepnyak K.- Sultan Kenesarı Kasımov ile ilgili materyaller (Kara Kırgız K. Alibekov'un hatırası), Taşkent, 1923, s.6.
[677] A. g. e.- s. 8.

Kenesarı'nın temel güçlerinin silahları, en iyi korumalar tarafından korunan çadır evlerde muhafaza edilirdi. 1845'te Kenesarı ordasında buna benzer yedi tane çadır ev bulunuyordu. Her sefere çıkıldığında sefere katılanlara bu çadır evlerden silah verilir, seferden sonra ise hazine mülkü olarak geri verilirdi. Kılıç, bayrak ve mızrak Kenesarı ordasında yapılırken birçoğu da savaşlarda ele geçirilir ya da satın alınırdı.

Dolgov, "*Kenesarı'nın köyünde birkaç kaçak Başkurt yaşıyor. Onlar Tatarların bozkıra getirip sattıkları Rus silahlarından gizlice silahlar üretiyorlar. Kenesarı ise mermileri Buhara'dan getiriyor*"[678] diye yazmıştır.

Dolgov'un bu yazdıklarını, iki Başkurt'u hatırlayan Gern de doğrulamaktaydı. *"Onlardan biri gümüş kuyumcusu idi. Hokandlı bir kaçakla birlikte sultanın silahlarını süslerdi. Diğeri ise bir silah ustası idi ve tüfek namlusu yapardı"* demektedir.

Kenesarı onların yardımıyla top yapma işini geliştirmek istemekteydi. Gern'in söylediklerine göre, "*Başkurt'un top yapabilmesi için her evden üçayaklı demir ocak ile çapa toplamalarını emir verdirdi. Bu iş, ağacı bol olan Tosın kumlarında gerçekleşecekti.*"[679]

Jappas boyunun Kazaklarından Omarbay Amanbayev bir cevap mektubunda, "*Kenesarı'nın demirden yapılmış bir topu vardı. Onun köyünde Sibirya Enstitüsüne bağlı Begiş isminde bir Kırgız yaşıyor. O top ve tüfek yapımında ustadır ve bu bahar 100 tane tüfek yaptı*"[680] diye yazmıştır. (s.297)

Kenesarı askerleri saf tutmanın birkaç çeşidini biliyorlardı. Genelde onun atlı ve yaya birliği iki sıra saf tutarlardı. Şekti beyleri Kenesarı ordasını ziyaretleri sırasında, kılıçlarla silahlanmış, iki sıra halinde saf tutmuş bekçiler karşılamışlardı.[681] Onlar böyle bir karşılama karşısında şaşırmışlar, kendilerini tutuklatmak için yapılan bir yöntem olmasından dahi korkmuşlardır. Daha sonrasında Kenesarı ordasında eskiden beri devam eden böyle bir karşılama düzeninin olduğunu duyunca rahatlamışlardır.

Kenesarı ordası her zaman asker kışlası gibiydi. Evinde çeşitli silahlar asılı durur ve evine 200 metre uzakta duran bekçiler ise hiç kimseyi, izinsiz kapı eşiğine bile

[678] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 879-892.
[679] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2622, s. 970-979.
[680] Moskova'daki Devlet Tarih Arşivi, genel arşiv, ç. 1, s. 493, 8 Ocak 1847.
[681] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2560. Kenesarı ordasını ziyaret eden Şekti boyunun adamı Zhumur Zhazmuhammedov'un sorgudaki cevabından.

yaklaştırmazlardı. Ayrıca Kenesarı köyleri de belirli yerlere yerleştirilmiş özel yetenekli kişilerle korunuyordu.

Askeri tutuklu Lobanov: "*Kenesarı, savunma yollarını her zaman tetikte tutuyordu. Kışın bütün yollara bekçiler koyar, yazın ise yedek olarak iki at verilen ve iki kişiden oluşan bekçi takımlarını, düşmanların gelebileceği yollara 50-100 metre kadar uzaklıkta gözetim yapmaları için gönderirdi. Onlar, özellikle nehir kenarlarına önem veriyorlardı*"[682] diye yazmıştır.

Kenesarı güvenilir kişilerden oluşan özel istihbaratçılar görevlendiriyor, düşmanla ilgili önemli bilgiler ediniyordu. Çoğunlukla, düşman cephelerini hedef alan istihbaratçılar, yeri geldiğinde düşman askerlerinin arasında bile yer alıyorlardı. 1843'te Orenburg ve Sibirya askerlerinin birleşerek çıktıkları sefer sırasında Albay Bizanov'un yönettiği Oral Rus Kazakları birliğinin arasında istihbaratçı Tölebay da vardı. O, asker sayısı, silahları ve birliklerin istikametleri hakkında gereken bilgileri toplayıp Kenesarı'ya ulaştırdı. Bu bilgiler de Kenesarı'nın gerekli savunma yöntemlerini almasına imkân sağladı.

1845'te Dolgov'un yönettiği padişah elçiliği sadece elçilik için değil de bilgi edinme amaçlı geldiklerinde, Kenesarı'nın önceden almış olduğu önlemler sayesinde onlar, isyancıların sayısı ve Kenesarı ile birlikte göç eden Kazakların sayısı hakkında bir bilgi toplayamadılar. (s.298) Dolgov elçiliğinin gelmesine birkaç gün kala onu karşılamak için Kenje'nin yönettiği 13 Kazaktan oluşan bir birlik gönderildi. Onlar 20 Martta Aybi-Akkum gölü yakınlarında elçilik grubu ile buluşarak, onların etraftaki köylerle irtibata geçmelerine fırsat vermediler. Bu 13 Kazak'ın arasında sadece Kenje'ye, Dolgov ile konuşma izni verildi. Diğerleri ise elçiliğin geçeceği yollarda kimsenin onlarla konuşmamasını kontrol ettiler. Dolgov da sorduğu sorulara Kazakların cevap vermek istemeyişlerine şaşırdı. Kenesarı ordasından geri dönen Dolgov; "*Kenesarı köylerinin sayısı hakkında bilgi edinemedim. Çünkü onlarla irtibat kurmak hiç de mümkün olmadı" demiştir.*"[683]

Kenesarı, geri dönüş yolunda Dolgov'un elçilik grubunu yolcu etmek için Baymuhammed Jamanşin ile Bekbatır'ı gönderdi. Kenesarı, onlara bilgi edinmeleri için

[682] Özbekistan'daki Devlet Tarih Arşivi, ç. 2, s. 351-352. Kenesarı'da esir olan Lobanov'un sorgudaki cevabından.
[683] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621.

özel bir görev vermişti. Elçilerle beraber Orenburg'a geldikleri zaman Orenburg hükümetinin isyancılarla ilgili ne gibi planlarının olduğunu öğrenmeleri emredilmişti. Kenesarı, kendi düşmanları içinde sürekli ajan bulundurdu. Bu ajanlardan biri Mınjasar idi. O, her zaman sınır hattına yakın yerlerde bulunarak, düşman birliklerinin hareketlerini Kenesarı'ya bildirirdi.

Bütün Kazak boylarının köylerinde Kenesarı'nın idare işleriyle birlikte casus yüzbaşıları da vardı. Onlar Kazakların durumları, onların hükümete karşı bakış açıları ve ayaklanmaya karşı olan sultanlarla kadıların ne yapmaya çalıştıkları ile ilgili tam zamanında haber iletirlerdi. Verdiği bir raporunda Nemçinov, *"Bütün Kazak boylarının arasında Kenesarı'nın casusları vardır. Onlar, Kenesarı için hiç yorulmadan hizmet ediyorlar"*[684] demiştir.

Kenesarı ordusunda askerî sırlar, sert bir biçimde korunuyordu. Hatta padişahın tecrübeli ajanlarından olan Kıpçak Hankoja Janbırşin, Kenesarı'nın çıkacağı bir seferinin planları hakkında bilgi almak için özel bir görevle Kenesarı ordasını ziyaret etse bile seferle ilgili herhangi bir bilgi alamamıştır. Janbırşin bu başarısızlığını şu şekilde dile getirmektedir: "*Kenesarı'nın aniden sefere çıkma sebebini köyünde kalan adamlardan öğrenmeye çalışsam da hiç kimseden yeterli bir cevap alamadım*."[685] (s.299)

Ama iş bununla bitmiyor.

Kenesarı, düşmanlarını aldatmasını da iyi bilmişti. O, herhangi bir istikamete gidiyormuş gibi yapıp düşmanı ters bir istikamete yönlendirmesini de bilmiştir. Örneğin, Kıdemli Binbaşı Jemçuznikov'un yönettiği Sibirya-Orenburg birliğinin saldırı yaptıkları sırada, onları bu yöntemle aldatmıştı. Rus bir bürokratın yazdığı bir bildiride; "*Kenesarı köyleriyle beraber hiç durmadan göç etti. Yaptığı işleri gizlemek için bazen yalandan göç eder, gündüz bir yere göç etse gece farklı bir yere göç ediyor*"[686] diye yazmıştır.

Bu yüzden resmi belgelerde Kenesarı köylerine özel gönderilen bazı bürokratlarla casusların başarısızlığı, keşif işlerinin yapılmaması hakkında sık sık dile

[684] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2192, s. 26-29.
[685] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2757, s. 243-249.
[686] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2540, s. 136-139.

getirilmesi boşa değildir. Bürokratlardan biri, üzülerek şunları yazmıştır: "*Kazakların, isyancıların ne yapmaya çalıştıklarıyla ilgili ses çıkarmamaları sebebiyle bir bilgi getiremedim.*"[687]

Ancak Kenesarı'nın keşif elemanlarının mükemmel olduğu için padişah casuslarının hiçbirinin de isyancılar arasında bulunamadığını düşünmek yanlış olur. Kenesarı'nın bu duruma çok önem vermesine rağmen hükümetin kendisine bağımlı hale getirdiği sultanlar ve kadılar aracılığı ile Kenesarı'ya hediye götürmek bahanesiyle veya kendini takip edildiğine inandırarak, onun odasına girip gerekli bilgileri öğrenmekteydiler. Onların elde ettikleri bu bilgiler sayesinde hükümetin cezalandırıcı birlikleri, Kenesarı taraftarlarının köylerine çok defa saldırmışlardı.

Kenesarı yetenekli bir komutan olarak savaşlar esnasında çeşitli savaş taktiklerini kullanmıştır. Kazakistan'ın geniş bozkırı, onun devamlı yer değiştirebilmesine ve bu sebeple savaş taktiklerini iyi kullanabilmesine imkân verdi. Kenesarı'nın adamları usta at biniciler olduğu için ve bozkırla ilgili birçok bilgiye sahip olmaları sebebiyle takip edilmekten çok kolay kurtulabilmişlerdir. Onlar, düşmanın etrafından dönerek, hiç beklenmedik bir anda saldırabiliyorlardı. Mesela, 1844'te yönetici sultan A. Jantörin'in birliği Kenesarı'yı takip ettikleri sırada, beklenmedik bir anda saldırıya uğrayıp tamamen yok olmuşlardır. (s.300)

Kenesarı askerleri kamış, otluk ve çalı gibi doğal kamuflajları iyi bir şekilde kullanabiliyorlardı. Padişah birlikleri her şeyden çok Kazakların ani bir saldırısından korkarlardı. Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov, General Binbaşı Fonderson'a Aktau kalesine yakın bir konumda olan Tilenşi-Şet istasyonuna Kenesarı'nın saldırmasıyla ilgili şunları yazmıştır: " *Eğer kamışların ve çalıların arası ve diğer tenha yerler daha önceden kontrol edilseydi, onların beklenmedik bir saldırı yapması imkânsız olurdu.*"[688]

Surlarla kalelere yapılan hücum sırasında Kenesarı askerleri etrafa dağılmış bir halde yola koyulurlardı. Sonradan ise hepsi bir araya gelerek, kalenin etrafını sararlardı. Bu yöntem, genelde düşmanı rahatsız ederek, düşman güçlerinin her yere dağılmasına zorlardı. Buna benzer bir taktiği Kenesarı, 1838'de Akmola Emiri ile Aktau kalesine yaptığı saldırıda kullanmıştı. Aktau kalesinin Amiri Kastrurin bu gibi savaşlardan birini

[687] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 13, s. 500-501.
[688] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 181, s. 124-125.

şu şekilde tarif etmektedir: "*Geçen yılın 22 Haziranında saat 7 civarında isyancı Sultan Kenesarı Kasımov'un yönettiği 2 bine yakın Kazak kaleye saldırdı. Onlar dağınık bir halde saldırırken bir süre sonra birden kalenin etrafını sardılar.*"[689]

Kenesarı geri çekilirken de değişik bir taktik uygulamaktaydı. Engel olarak sınır hattına yakın yerlere küçük gruplar bırakırdı. Onlar, arabalı kervanlara saldırılar yaparak, düşman askerlerinin hareket etmelerini zorlaştırarak Kenesarı'nın geri çekilmesi için gereken zamanı verirdi. Bununla beraber bozkırda yangın çıkarıp, kuyuları bozmaları için emir alan adamları bu şekilde düşmana zorluklar veriyorlar, onları (düşmanlarını) aç ve susuz bırakıyorlardı. Bununla ilgili olarak V. A. Potto, *"Kırgızlar köylerinde nadiren korunurlar, asker yaklaştığı sırada otsuz ve susuz bozkıra önceden giderler, takip edenleri oyalamak için kuyuları kapatarak veya bozkırı ateşe vererek, yemleri ve suları yok ederler."*[690]

Kenesarı'nın asıl silahlı gücünün yanında özel birlikleri de vardı. Onları ablası Bopay, kardeşi Navrızbay, J. Tilenşiyev, S. Sarjanov ve Jeke Bahadır yönetiyordu. Bu birlikler düşman cephesini kontrol ediyorlar ve ayaklanmaya katılmaktan vazgeçen sultanların ve büyük feodallerin mal ve mülklerini gasp ediyorlardı. (s.301)

A. Ryazanov, Kenesarı'nın askerî seferlerini anlatırken "*Kış gelir gelmez Kazakların ayaklanmaları azalır ve ayaklanmaya katılan yiğitler, kışlaklarına geri dönerler. Onlar sadece bahar ve yaz aylarında otların çıkmasıyla kilo alan atlarının 'ilk kımızı'nı' doya doya içtikten sonra Kenesarı'nın yanında toplanırlar, bir dahaki sefere hazırlık yaparlar*" diyor. Onun, böyle bir sonuca ulaşması, eleştiri konusu dahi olamaz.

Kenesarı kış aylarında da sefere çıkmıştır. Yalnızca bu sefere çok önceden hazırlık yapardı.

1838 yılının başlarında Akmola Bölge Emirliğinden, Kenesarı ordasına padişah casusları olan Kadı Jakan Kapin ve Sasık Kopbayev gönderilmişti. Hediye getiren kişiler olarak görünüp Kenesarı ordasına geldiklerinde özel olarak kışlık bir sefere hazırlanmış birçok silahlı görmüşlerdir. Bildirilerinde, *"Kazakların hepsi silahlanmış. Kenesarı toplanmaları için emir verdi, az süre zarfında 200 saf civarında bir grup toplandı. Ayrıca 30'a yakın bir yer oluşturuldu ve oralara 7-10 kişi arasında adamlar*

[689] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 182, s. 129.
[690] Potto V. A.- "Bozkır gezisi ile ilgili". "Voenniy Vestnik", 1873, s. 38.

yerleştirildi. Bu kalabalıkta 2700 'e yakın Kazak vardı. Onların arasında Kıpçakların reisleri İman (Amangeldi'nin dedesi) ve Jartıbay da vardı"[691] diye yazmışlardır.

Kenesarı bozkırda savaşmanın uygun bir yöntemini bulmuştu. Düşman açık bozkırda bir şeylerin arkasına saklansa, Kenesarı askerleri de ok geçirmeyen bir şeyin arkasına gizlenerek saldırıya çıkarlardı. Sadık, hatıra defterinde, Kenesarı'nın bu yöntemi hakkında şunları yazmıştır: "*Benim babam, Kenesarı, genelde bu şekilde davranan Ruslara saldırı yaptıkları zaman ok geçirmeyen kalın ve uzun bir şekilde örülmüş otların arkasına sığınırlardı*."[692]

Kenesarı'nın askerî taktikleri arasında düşman bölgelerine elçiler gönderme yöntemi ayrı bir yere sahipti. Elçiler anlaşma yapmaları bir yana, düşman içindeki muhaliflerin arasını bozarak propaganda yaptılar, özellikle de Kazaklar arasında. Buna elçi Sahtan Abilkayırov'un yaptıkları örnek olabilir. "*O, Kazakların bir kısmını hatta subayları bile isyancıların arasına (Kenesarı tarafına) katabilmek için elinden gelen her şeyi yaptı*."[693](s.302)

Bunlarla birlikte Kenesarı ordusunda, Ortaçağdaki eski güreşme yöntemleri de kullanıldı. Kırgız beyleriyle olan tartışma, savaş bahadırlarının teke tek güreşmesiyle başlamıştır. Ayrıca karşı taraftan ölen kişinin baş derisini bile yüzdükleri olmuştur vb.

Böylece düzenli bir ordu oluşturan Kenesarı, ordusunu o dönemin şartlarına göre askerî becerilerle donatmaya gayret etmiştir. Bu yüzden de askerî gücün düzenlenmesi konusunda bazı yenilikler getirme düşüncesi bu sebeplerden dolayıdır.

Kenesarı'nın çiftçilik alanında yapmış olduğu işler de dikkate değerdir. O, Kazakların arasında ekin ekmeyi, çiftçiliği yaymaya çalışmıştır. Yerleşik hayat ve ekinciliğe geçme düşüncesi aslında Abılay Han'a aittir. 1764'te Abılay hâkimiyetindeki Kazakları ekinciliğe öğretmek için, II. Ekaterina'dan 10 kadar işçi aile göndermesini rica etmişti.[694] Dedesinin yarım kalan işini, torunu Kenesarı devam ettirmek istemişti. Askerî harekâtların başlamasıyla Kenesarı egemenliğindeki Kazaklar, eskisi gibi sınır yakınlarındaki Rus tutsaklardan veya Hokand ile Hiva'dan yiyecek satın alamazlardı.

[691] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.13, s. 541-544.
[692] Kenesarin Ahmet- Sultan Kenesarı ve Sadık. Taşkent, 1889, s. 43.
[693] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.167, s. 31. Momogeyev'in Ombı bölgesi yöneticisine bilgilendirmesinden, 1838.
[694] Eski Orenburg Genel Valisi'nin Arşivi, 1. Kitap, 1889, s. 214.

Kenesarı için bu durumu çözmenin tek yolu, Kazakların ekincilik faaliyetlerini genişletmek oldu.

Kazakları çiftçiliğe ve yerleşik hayata geçirmeye çabaladığını Kenesarı, hükümet yetkilileri ile mektuplaşmalarında sık sık dile getirmiştir. Orenburg Askeri Valisi Obruçev'e yazdığı bir mektubunda, "*İyi kalpli generalim bana padişahın merhametini almama yardım ederse, ben sakin bir hayat sürerek ve hâkimiyetim altındaki Kazakları çiftçilik, av ve başka işlerle uğraşmalarını mecbur kılarım*"[695] demektedir.

Ancak General V. A. Perovski ile Orenburg hükümeti, Kazakların yerleşik hayata geçmelerine ve ekinciliğe başlamalarına karşı oldular. Perovski ve diğerleri değiş tokuş ticareti için Kazakların hayvancılıkla uğraşmalarını uygun gördüler. Bu yüzden de sınır hattına yakın yerlerdeki yerleşik mekânlar Kont Suhtelen'in daha sonra da Perovski'nin emriyle yok edildiler. (s.303)

Bu siyaset, Sınır Komisyonu bürokratlarından birisinin, Askeri Vali Suhtelen adına gönderdiği bir bildirisinden de belli olmaktadır: *"Ben Kırgızların hep çoban ve göçebe halk olmasını istemekle birlikte hiçbir zaman ekin ekmemelerini ve ilim sahibi olmamalarını hatta el sanatı bile bilmemelerini yürekten istiyorum."*[696]

Perovski, Kazakların toprak isteğine karşı önlem olarak *"Orenburg sakinleri ile Rus Kazak askerlerine çiftçilikle uğraşıp, Kazaklara uygun fiyatlarla mahsul satılmaya başlansın diye bir teklifte bulunmuştur. Eğer bu şekilde yaparsak, Kazaklar çiftçilikle uğraşmaya ihtiyaç duymazlar ve böylelikle Kazaklar, değiş-tokuş ticaretine zararı dokunacak işlerden kaçınırlar"*[697] diye düşünmüştür.

Ünlü gazeteci Artemev, Orenburg yöneticilerinin bu politikası hakkında yerinde bir uyarıda bulunmuştu. *"Halkı böyle bir işten (çiftçilikten) uzaklaştırmak haksızlıktır.*

---

[695] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 705-710. Yediemin Dolgov'un Orenburg Sınır Komisyonu'nun Başkanı General Ladıjenski'ye bilgilendirmesi, 1845.
[696] Adı bilinmeyen bir bürokratın Orenburg Askeri Valisi Kont P. P. Suhtelen'e yazdığı mektubundan. 1830.
[697] Ryazanov A.- Bozkır için savaş, 1835-1845 yıllar.

Bir taraftan çiftçilik onları fakirlikten kurtarır, diğer taraftan da yerleşik hayata geçmeleri sonucunda huzurlu bir hayata adım atmayı öğretirdi."[698]

Daha sonra Orenburg Eyalet Valisi Katerin de aynı cümleleri sarf ederek şunları söylemiştir. "*Benden önceki Kont Perovski, Ordalılar arasında fark edilen çiftçilik isteklerinin artması ve buna bağlı olarak ev inşa etmeleri faaliyetlerini sevmemiş, elinden geldiğince bunlara karşı bir önlem almıştır. Sebebi ise, Kırgızların Rusya'ya bağımlı olmalarını arttırma düşüncesi. Onları mahsul ihtiyacı duyduklarında, gelip bize yalvarmaya mecbur etmek ve üretmelerine izin vermemek…*"[699]

Orenburg hükümeti yönetiminin karşı olmalarına rağmen Kenesarı, düşüncelerini gerçekleştirmeye gayretle devam etti. Çiftçilikle uğraşan boylara yardım etti. Bu işlerle uğraşmayan boylara da çağrılarda bulundu. (s.304)

İstiklal mücadelesinin merkezi olan Irgız ve Turgay bölgesinde Kazakların birçoğu sulamalı tarımla uğraştılar. Örneğin, Irgız ve Turgay bölgesinde bine yakın aile ekincilikle uğraşmıştır.[700] Ekincilikle diğer boylar da uğraşmışlardır. Mesela, Karakol ile Kızılkol[701] arasında yaşayan Şömekey boyu, Or yakınlarında yapılan tarım, Aşılıbutak ve Tasbutak adlı yerlerde yaşayan Jagalbaylı boyları tarımla uğraşıyorlardı.

Kazaklar, sulamalı tarım konusunda yetenekli idiler. Su kanallarını ustalıkla inşa ederek, sulama işlemlerini uygun bir hale getirdiler. Mesela, Jılanşık ve Turgay Nehirleri arasında yaşayan çiftçi Kazaklar, uzak gölleri kanal yoluyla birleştirerek, ekinlerini sulama konusunda kullandılar.[702]

Orenburg'daki Kazaklar arasında çiftçiliğin yaygınlaşması hakkında ünlü oryantalist, Orenburg Sınır Komisyonu'nun eski başkanlarından, döneminde Kazakların çiftçilikle uğraşmasına karşı çıkan V. V. Grigorev, "*Batıda bütün engellere karşı*

[698] Artemev A.- Orenburg bölgesine bağlı Kırgız bozkırıyla ilgili birkaç not. İçişleri Bakanlığı'nın dergisinde yayınlanmıştır, Ekim, 1859, s. 37.
[699] Özbekistan'daki Devlet Tarih Arşivi, ç. 20, s. 106. General Katenin'in Askeri Bakana yazdığı bilgilendirme mektubundan, 1858.
[700] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesi, C. 5, s. 37, Taşkent, 1914.
[701] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2652, s. 8-15.
[702] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2621, s. 879-892.

ekincilik o kadar güçlendi ki Kazaklar, Oral Rus Kazaklarının gereken ihtiyaçlarını karşılamaya başladılar"[703] diye yazmıştır.

Orenburg bozkırındaki Kazakların ekinciliğe geçmesi sonucunda ekincilik, Kazakların belli bir bölümünün özellikle de fakirlerin, asıl meslekleri haline dönüştü.

Kenesarı'nın ekincilik ve yerleşik hayata geçme düşüncesi, etrafını askerler sarıp ordasını Ulu Cüz'e doğru taşımak mecburiyetinde bırakıldığında dahi aklından çıkmamıştır. Ulu Cüz topraklarına geldiğinde de kendi taraftarlarına ekincilik yapmaları için öğütlerde bulunmuştur. Bununla ilgili olarak Orenburg Sınır Komisyonu raporlarında, "*Rusya civarına geri gelme gibi imkânları olmadığından, O, taraftarlarına İle Nehri ve onun kolları çevresinde ekincilik yapmaları için akıl verdi*"[704] yazmaktadır.

Kenesarı taraftarlarının ekin ektiklerini, Kenesarı ordasını ziyaret eden Dauletkeldi Bespayev de (Nazar boyundan) dile getirmektedir. (s.305) "*Zor durumda oldukları için Kenesarı, kendi taraftarlarına yiyecek bulmanın hem tek bir yolu olduğunu hem de daha uygun olduğunu belirterek ekincilik yapmalarını teklif etti.*"[705]

Böylece, Kenesarı'nın çiftçileri destekleme politikası, Kazaklar arasında çiftçiliğin daha da çok gelişmesine olanak sağladı. Kazak boyları, XIX. yüzyılın 50-60'lı yıllarında dahi çiftçilikle uğraşıyorlardı.

Kenesarı, ayaklanmaya katılanların maddi durumunu iyileştirmenin tek yolu olarak tarıma geçmeyi düşünmüş olabilir. Bu söylediklerimizi Kenesarı'nın yoldaşlarından biri olan Maral Kurmanov'un, Kenesarı'dan aktardığı "*sizleri tarımla zenginleştireceğim*" diye Kazaklara verdiği sözle de doğrulayabiliriz.[706]

Kenesarı'nın ticarete olan bakış açısını da söylemekte önem görüyoruz. Önceden O, Rus hükümetinin sömürgecilik politikasını gerçekleştirmenin bir yöntemi olarak düşündüğü için ona karşı çıkmıştır. Bu yüzden de O, Petropavl, Orenburg ve Troitsk'ten gelerek Kazak bozkırı aracılığıyla Orta Asya'ya dağılan ticaret kervanlarına saldırarak, ticarete son vermeye çalışmıştır. Batı Sibirya Genel Valisi'nin malumatlarına göre, sadece "*1837-1838 yıllarında Kenesarı'nın kervanlara düzenlediği saldırı neticesinde*

---

[703] Grigorev V. V.- Onun mektupları ve çalışmaları, 1816-1881, oluşturan N. İ. Veselovski, St. Petersburg, 1887, s. 222-223.
[704] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.2810, s. 9-10. Orenburg Sınır Komisyonu'nun raporundan, 1846.
[705] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesi, C. 5, s. 276, Taşkent, 1914.
[706] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 1016, s. 9.

ticari piyasada 277550 som zarar meydana getirmiştir."[707] Bu zorluğu çekenler arasında Kazan, Vyatka, Ryazan ve Petropavl tüccarları da bulunuyordu. Ancak maddi zarar epey çoktu. Çünkü Kenesarı, kervanlara saldırmakla kalmadı, ayrıca kendi egemenliğindeki bölgelerde ticaret yapan tüccarların da bütün mallarını ele geçirdi.

Aşağıdaki tablo, Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov'a verilen resmi belgeler ve bilgiler esas alınarak yapılmış ve 1838 yılında ticarete getirilen zarar gösterilmektedir. En çok zarara uğrayanlar Akmola bölgesi tüccarlarıdır (Genel tutarın 2/3). Tabi ki Akmola bölgesindeki ticaret yelpazesinin genişliğini hesaplarsak anlayabiliriz. (s.306)

Tablo 14: 1838 Yılında Belirtilen Bölgelerdeki Ekonomik Zarar

Bölge adları	Zararı
Akmola	663818 r. 40 kuruş
Karkaralı	118865 r. 79 kuruş
Bayan-Aul	63025 r. 93 kuruş
Şubulak	42790 r. 50 kuruş
Kökşetau	3726 r. 70 kuruş
Toplam	892227 r. 32 kuruş

Kenesarı, eğer Rusya'nın Orta Asya ile olan ticaretine son verirsem, o zaman hükümet Kazak topraklarındaki kalelerini yok edip askerlerini geri götürürler, diye düşünmekle yanılıyordu. Bu durum, Kenesarı ordasını ziyaret eden tüccarlar Muhsimov ve İbrasov'un verdiği ifadelerden de doğrulanabilir.

"Kenesarı'nın düşüncesi, bizim tüccarların Taşkent ve yakın civarları ile Kırgız bozkırı arasındaki ticari ilişkilere son vermekti. O, ayrıca Rusya hükümetinin yabancı devletlerle yaptıkları ticari ilişkilerden hâsıl olan kazancı da yok etmek istemekteydi. Eğer kazanç yoksa o zaman Rusya hükümeti, bozkıra inşa ettiği dış bölgelerden ve Akmola kalesinden vazgeçer, düşüncesindeydi."[708]

Ancak Ordasını, Irgız ve Turgay (Küçük Cüz) yakınlarına taşıdıktan sonra Kenesarı, düşündüklerinin yanlış olduğunu, bütün kötülüğün ticaretten ziyade padişah

[707] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.181, s. 119-120.
[708] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 18, s. 177-178.

hükümetinin askeri-sömürgecilik politikasında olduğunu anladı. Bununla birlikte O, sınır hattı bölgelerine yakın konumda bulunan Kazakların yerel Rus sakinleriyle alışveriş yaptıklarını da biliyordu. Tileu ve Kabak boy kollarının beyleri, Kenesarı'nın köyüne geldiklerinde Ruslardan nefret etmekten vazgeçmesi hakkında akıl verdiler. "*Onlardan ekmek veya diğer başka şeyler alarak, kendilerine yararları dokunduğunu*"[709] sebep olarak gösterdiler. Kenesarı taraftarlarının bir kısmı da kervanbaşı ve arabacı olarak hizmet etmekteydiler.[710] Onlar Jagalbaylı, Şömekey boyları ile Törtkara boyunun bir bölümü, Bayoğlu boyunun Jappas kolu ve Kıpçak boyunun Karabalık ile Toraygır kollarının Kazakları idi. (s.307)

Ticaretten kazanç elde edebileceğini anlayan Kenesarı, artık kervanlara saldırılar düzenleme yerine onlara gümrük vergisi uygulamaya başladı. Ayrıca O, bu vergiyi uygularken kervanbaşlarının isyancılara olan bakış açısını ve onların kimlere bağlı olduklarını da göz önünde bulunduruyordu. Ticaret yapanlardan gümrük vergisi alması hakkında Yönetici Sultan Ahmet Jantörin "*Jappas boyunun arabacı Kazaklarının her bir grubundan bir at ve 8 eşya, Buharalıların her grubundan 9 eşya alırken Argın boyunun arabacılarından hiçbir şey almıyor*"[711] diye belirtmiştir.

Burada dikkatimizi çeken şey, Jappas boyunun kervanbaşlarından ve tatar arabacılarından gümrük vergisinin çokça alındığı, Buharalılardan biraz daha az alındığı ve Argın boyundan olanlardan ise herhangi bir gümrük vergisi alınmadığıdır. Bu durumu, onların isyancılar ile olan ilişkilerine bakarak değerlendirmek gerekir. Jappas boyunun reisleri Jangabıl Tölegenov ve Altıbay Köbekov, ayaklanmanın en başından beri isyancılara düşman gözüyle bakmışlardı. Tatarlar da Jappas boyu ile aynı görüşte idiler. Bu sebepten ötürü Jappas ve Tatarlar daha çok vergi ödemek zorundaydılar. Buharalı ve Argın boyundan olanların durumları biraz daha farklıydı. Çünkü onlar Kenesarı ile dostluk ilişkileri içerisindeydiler. Kenesarı taraftarları, Buhara pazarlarında dahi alışveriş yapar bir hale gelip pazara hayvanlarını getirerek, kendilerine gereken eşyaları satın alır oldular.

---

[709] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5450, s. 162-165. İsyancı Sultan Kenesarı Kasımov ile ilgili yazı. Onun taraftarları ile ajanlarının verdiği ifadelerden yola çıkarak adı bilinmeyen bir yazar tarafından yazılmıştır.

[710] Nebolsin P.- Rusya'nın Orta Asya devletleriyle, Hiva, Buhara ve Hokand ile yaptığı ticaret hakkında makale, s.9, St. Petersburg, 1856.

[711] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5410, s. 255-258. Yönetici Sultan Ahmet Jantörin'in Orenburg Askeri Valisine raporundan, 4 Ocak 1841.

Rus ticaret kervanlarından da gümrük vergisi sürekli bir şekilde alınmadı. 1841'de Orenburg hükümetiyle yapılan geçici bir anlaşma sonucunda Kenesarı, onların Kazak bozkırında ticaret yapmalarına imkân sağladı.

Kenesarı'nın Rus ticaretine olan bakış açısının değişmesi, 1845'teki son anlaşmalara kadar hükümet yönetimini elinde tutanlar ile dostluk antlaşmaları yapmayı umut etmesiyle anlatılabilir. Kenesarı, *"O zaman Rusya ile ekonomik ilişkiler kurulabilir"* derdi. Bu sözünü onun Orenburg Eyalet Valisi'ne yazdığı mektup kanıtlar niteliktedir. "*Bütün sultanları, başkanları ve starşınları! Orenburg hattı yakınlarındaki bölüm başkanlarını hizmetten uzaklaştırarak, bütün ordaları benim hâkimiyetime veriniz. O zaman ben padişaha samimi bir şekilde hizmet ederim. Bir şey olursa da bütün sorumlulukları kendim üstleneceğim. Ayrıca, Orenburg bölgesine kadar ki yerlerin yol durumlarını iyileştirmek, yani tehlikesiz bir şekilde sanayi ticaretini de gerçekleştirmek mümkündür*."[712] (s.308)

Bununla ilgili Nebolsin'in 13 Eylül 1841'de Troitsk'ten yola çıkan Rus ticaret kervanı hakkındaki bir bilgilendirmesine de değinmek gerekir. Bu kervanın Akmeşit üzerinden Buhara'ya gitmesi gerekiyordu. Ancak Buhara ve Hokand arasında savaş başlaması nedeniyle kervan yoluna devam edemedi. Bu sırada Kenesarı, askerleriyle birlikte Akmeşit'i kuşatan Buharalılara yardım etmek için yola çıkmış, diye bir söylenti yayılır. Yağmalanmaktan korkan kervanbaşı hem Akmeşit'in durumunu öğrenmek hem de "*sıkıntısız geçebilmek için Kenesarı'ya izin almaya*" bir haberci gönderdi. "*Bu dileğinin yerine getirilmesi halinde ona 350 Buhara parası vermeyi*" de teklif etti.

Kervan, Kenesarı'nın cevabını olduğu yerde bekleyerek bir aydan fazla zaman geçirdi. Nebolsin bununla ilgili olarak şunları belirtmiştir: "*Kenesarı, kendisine gönderilen hediyeleri ve o hediyeleri götürenleri iyi bir şekilde karşıladı. Kervanı ortaya çıkabilecek çeşitli rahatsızlıklardan korumak için bütün önlemleri kullandı. Kendisi de Akmeşit yakınlarında olan Kenesarı, tüccara kimsenin engel olmaması, onlara hiç kimsenin zarar vermemesiyle ilgili kesin talimatlar verdi*."[713]

[712] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 4976, s. 28-29, 8 Nisan 1841.
[713] Nebolsin P.- Rusya'nın Orta Asya devletleriyle, Hiva, Buhara ve Hokand ile yaptığı ticaret hakkında makale, s. 53-54, St. Petersburg, 1856.

Ancak kervanın Buhara'ya sağ salim varması nasip değilmiş. Buhara yolunda Kızılkum yakınlarında "merhametsiz Kırgızlar" baskın yaparak, kervanın 500'e yakın devesini gasp edip götürmüşlerdir.

Kenesarı'nın, Orta Asya ve Rus ticaret ilişkilerine olan bakış açısına bir açıklama getirmek için tüccar Rahim Adamov ve Vali Halitov'un verdiği bilgilerin çok önemi vardır: "*Ben, Sultan Kenesarı'ya geldiğimde, bana ihtiyaç duyduğum bir şeyler olup olmadığını sordu. Kendi ordasına üç günlük yol kadar uzak olan köylerinde değiş-tokuş yapabilmem için gözetçilerle göndermek istemiş. Fakat benim herhangi bir şeye ihtiyaç duymadığımın farkına varınca Orsk'e kadar serbest geçebilmem için mühürlü kâğıt verdi. Ayrıca O, kervanbaşı Mırzabay Azimcanov'a kendisinden korkmamasını ve Buhara'ya gidecekse kendi Kazaklarına, onu korumaları için emir vereceğini iletmemi istedi. O, biz tüccarları değiş-tokuş yapmak için kendi köylerine davet etti ve bizi korumaya söz verdi.*"[714] (s.309)

1845'te Gern ile Dolgov'un elçilik görevleri başarısızlıkla sonuçlandığından dolayı, Çarlık Rusya'sıyla dostluk anlaşması yapamayacağını anlayan Kenesarı, Buhara ve Hiva ile ticaret yapma kararı aldı. Zekâttan toplanan malları, Kenesarı, Buhara pazarına götürdü ve elde ettiği kazançla silah ve mermi satın aldı. Mesela, Törtkara ve Şömekey boylarından toplanan 2400 koyunu Hiva pazarına götürüp sattı. Elde ettiği paraya iki tane top, 200 şahmal satın alarak, Ruslara taarruz etmek istedi.[715]

Diğer bir belgede, "*Kenesarı'dan Hiva'ya getirilen koyunlar pazarda satıldı, parasına tüfek alındı*"[716] yazmaktadır.

Kenesarı kendi bölgesindeki ticareti hep destekledi. Hâkimiyetine giren boylarla alışveriş yapan tüccarları yanında bulundururdu. Hükümetin verdiği bir görevle Kenesarı ordasını ziyaret eden Sultan Sanalı Mırzagaliyev, "*Kenesarı'nın köyünde Orsk'ten gelen Tatar tüccarlar Hüseyin ve Musa Barnayev'lerin alışveriş yaptıklarını*

[714] Moskova'daki Devlet Tarih Arşivi, genel arşiv, ç. 1, s. 292. 1844'te Kenesarı'yı ziyaret eden tüccarlar Rahim Adamov ile Uali Halitov'un ifadeleri.
[715] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5450, s. 162-165.
[716] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5584, s. 89-90.

gördüm. Ben Orenburg'a, Kenesarı'nın evraklarını götürmek için döndüğümde, onlar hâlâ orada bulunuyorlardı"[717] demiştir.

Kenesarı, kendine ait köylerde ticaret yapan tüccarlardan gümrük vergisi almadı ve onların çıkarlarını sürekli korudu. General Gens'e yazılan bir bildiride: "*İsyancıların köylerinde olan tüccarlar çok kazanç elde etmekteler. Çünkü isyancıların köylerinde ticaret yapmalarından dolayı ve oraya kendi rızaları ile gittikleri için onların rahatsız edilmemesi ile ilgili emir verilmiş*"[718] denmektedir.

Kenesarı kendine katılan boylardan, kendisi de alışverişte bulunmuştur. Sibirya Kazaklarının Sınır Başkanı bir bildirisinde şöyle demektedir: *"Kenesarı taraftarlarıyla birlikte Alban ve Dulat boyları Kırgızlarının arasında bulunarak, Kırgızlardan yüksek fiyattan yörük atı ve biraz da yiyecek satın aldı."*[719]*(s.310)*

Kenesarı'nın desteğiyle, Kazakların Rus sakinleriyle olan alışveriş ilişkileri genişlemeye başladı. Takip eden yıllarda Kazak bozkırında ticaret çok gelişti fakat değiş tokuş niteliğini değiştirmedi.

Eğer Kenesarı'nın oluşturduğu devletin özelliklerini kısaca değinmeseydik, o zaman onun hanlığının siyasi yapısının tasviri tam olmazdı. Asya'daki devletler eskiden beri değişime uğramalarıyla meşhurdur. Marks da "*Asyalı toplumların ekonomik yapısının sağlamlığı ile Asyalı devletlerin sürekli dağılıp, tekrar kurulması ve boyların sürekli değişime uğraması arasında fark olduğunu dile getirmişti. Bu toplumun asıl ekonomik maddelerinin yapısına, siyasetin istikrarsız fırtınaları etki edemezdi*."[720]

XVI. – XVIII. yüzyıldaki Kazak Devleti sağlam olmaması ve birkaç defa dağılmasıyla bu özete örnek teşkil etmektedir. Kazak devleti göçebe bir devlet olması ve endüstrisinin, kazanç kaynaklarının ataerkil-boy özelliğine sahip hayvancılık olması gibi nedenler sağlam olamayışının altında yatan etkenlerdir. Göçebelik merkezi devlet oluşumunu engellemekle birlikte ataerkil-boy hayat tarzının korunmasına neden oldu. Bunların hepsinin altında yatan neden ise üretim gücünün, gelişme basamaklarını en alt seviyede olmasıyla alakalıydı.

---

[717] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5410, s. 7-8. Sultan Sanali Mırzagaliyev'in Orenburg Sınır Komisyonu'na raporundan, 5 Nisan 1843.
[718] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç.4976, s. 1-2, 3 Haziran 1839.
[719] KSSC'nin Tarih Arşivi, s. 43-48. Sibirya Kırgızları sınır başkanının Gorçakov'a yazdığı raporundan. 26 Haziran 1846.
[720] Marks K.-Kapital, C. 1, 1930, s. 270-271.

Her feodal bizzat kendisi vergi topladı ve kendini hükümetten bağımsız olarak gördü. Bu, devlet ittifakına bağlı bölümlerin arasındaki ilişkilerin zayıf olduğunu gösteriyordu. (s.311) Kenesarı da tam bu düzeni yok etmeye çabalamaktaydı. Böylelikle vergiyi sadece hükümet toplayarak güçlendi ve feodal yönetimin etkisi azalmaya başladı. Yarı bağımlı Kazak boylarını devlete tam bağlı hale getirmek ve sistemi merkezi bir hale getirme amacı içindeydi. Mesela, Aksakallar Konseyi yerine Han Konseyi kurmaya çalışmak, Kenesarı'nın yönetimi merkezileştirmeye çabaladığını gösteriyordu. Kazakları yerleşik hayata, tarıma geçirmeye çalışması Kazakistan'da merkezi bir şehir inşa etmeyi hayal etmesi, (bu konu ile ilgili bir halk destanında bahsedilmektedir)[721] sağlam bir Kazak devletinin oluşması yolundaki ilk adımları oluşturuyordu.

Kenesarı reformlarıyla, Kazak toplumunun sosyal ve ekonomik gelişimine engel olan ataerkil-boy uğraşılarını kaldırarak, çiftçilik ve ticaret gibi en önde gelen kazanç kaynaklarını oluşturmayı ön şart olarak görüyordu.

Ancak Kenesarı, uygulamaya çalıştığı reformlarla, ani bir değişim yaptı, diyemeyiz. Tarihî olaylardan dolayı yüzyıllardır devam eden ataerkil-boy kalıntılarını, boylar arasındaki kavgaları ve halkın geniş bir alana dağılmasını önleyemedi. Kenesarı'nın bütün uğraşı, bu kalıntıları yok etmeye ve merkezi bir devlet oluşturmaya yönelmişti. Ama Kenesarı, kısa bir hayatta, Kazakların üç cüzünü de bir devlet altında toplayamadı.

Kenesarı'nın oluşturduğu Kazak Devleti hakkındaki bazı bilgiler, XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Sadık Kenesarin ayaklanması ile oluşturulan *'Tarihi Bildiri'* de bulunmaktadır. Orada yayınlanan bilgiler tarihi gerçeklik açısından hiçbir şüphe uyandırmamaktadır. *"Golos"* gazetesinde yayınlanan bu belgede Kenesarı'yı şöyle tasvir ediyorlar: "*Abılay Han'ın soyundandır. Onun torunu olan Kenesarı çok cesur bir bahadırdır ve Kazaklar arasında da saygı duyulan bir insan idi. O, sonunda büyük bir ordanın ve hatta Rus yönetimindeki bazı boyların hanı olarak çok büyük bir otoriteye sahip oldu. (s.312) Şimdiki Türkistan bölgesinden Taşkent'e kadar olan bölgenin tamamını, Semey bölgesinin yarıdan fazlasını, Küçük ordanın bir bölümünü ve Sibirya*

[721] "Yesavıl Kırgını" destanı. 1926'da öykücü Orman Otepov'un söylediklerinden kâğıda geçirilmiştir.

Bölgesi'nin iç orda Kazaklarının yarıdan fazlasını kendine bağımlı hale getirerek onların yöneticisi oldu."[722]

O dönemde gelişen tarihî olaylar nedeniyle kurduğu bu devleti (Kazakistan'ı), Çarlık Rusya'sı ile Orta Asya hanlıkları tehlike oluşturmaya başlaması sebebiyle daha fazla koruyamadı.

Kenesarı Hanlığı'nın siyasî kurulumunun incelenmesi sonucunda, karşılıklı tartışma ve barımtanın, padişah hükümetinin sömürgecilik politikası ile Hokand ve Hiva baskılarının zorluklarıyla karşılaşan halkın çoğu gücünü birleştirerek, bir araya getirerek bir hükümet yönetiminin gerektiğini çoktan anladıklarını söyleyebiliriz.

Kenesarı'nın merkezileştirilmiş bir devlet oluşturma çabası, halkın çıkarlarıyla örtüşmekteydi. Bu meseleyle ilgili olarak meşhur tarihçi, o dönemde Sınır Komisyonu'nda çalışan A. Levşin şunları yazmıştır: "*Han olamayacak sultanlarla starşınlar hariç, şuurlu Kırgızlar her idarecinin özel yönetimini, tartışmayla kavganın başlangıcı olarak biliyorlar. Bütün ordaları bir han yönetse idi sakin ve mutlu bir yaşam sürecektik, diyorlar. Üç hanın yönetmeye başlamasından beri durumumuz kötüleşti. Şimdi yöneticiler çoğalacaksa, bizim için daha zor olacaktır.*"[723] (s.313)

[722] Sadık Kenesarin ile ilgili, "Голос" gazetesinde yayınlanmıştır, №169, 1868.
[723] Kazak SSC tarihiyle ilgili bilgiler (1785-1828), cilt 4, 1940, s. 439.

2. BÖLÜM 10. KISIM KIRGIZİSTAN'DAKİ MÜCADELE VE KENESARI'NIN VEFATI

Kenesarı Turgay ve Irgız bölgesinden Sırderya yakınlarına doğru yola koyulacağı zaman, onun için daha kolay şartlar oluşmaya başlamıştı.

Hiva ve Buhara arasında 1842'de başlayan savaş, aralıksız bir şekilde 1844'de kadar devam etti. Her iki taraf da çok yıpranmıştı. O sırada Hiva'da yaşayan Rostov'lu bir tüccar olan Piçugin, bölgedeki durumu şu şekilde izah etmekteydi: "*Bu üç yönetici, iki yıldır devam eden savaşta güç ve finans açısından çok yıprandı. Savaşı devam ettirmek için de kuvvetleri yetmeyecek gibi. Özellikle Hiva çok zayıfladı. Buna bizim tüccarlarımız da şahit. Han, özel kuvvetleri aracılığıyla Merv yakınlarına düzenlenen bir sefer için (eylül aylarında) zengin kişilerden hatta bürokratlardan da askere dağılması için zor kullanarak, çok miktarda para topladı. Bu yüzden halk hiç hoşnut değil, han askerlerinin ikinci defa gelmelerinden korkuyorlar.*"[724]

Buhara'da yaşayan Rus tüccarların verdiği bilgilere bakarsak, uzun bir süredir devam eden savaştan Buhara'nın da aynı duruma düştüğü anlaşılmaktadır.

Buhara ile Hiva arasında, 1845 yılının baharında, geçici bir barış antlaşması yapıldı. Bundan önceki birkaç yıl boyunca Buhara askerleri tarafından yağmalanan Hokand Hanlığı'nın durumu sevindirici bir durum arz etmiyordu.

Uzun süren savaştan çok yıpranan Orta Asya hanlıkları artık Kazaklar için eskisi kadar tehlikeli bir durumda değildi. Asıl düşman eskisi gibi Hokand Hanlığı idi. Kenesarı, Hiva ile olan ilişkilere artık bir son verilmesi gerektiğini anlamıştı.

Buhara ile geçici barış antlaşması hakkında 1844'te yapılan görüşmeler sırasında Hiva Hanı, Hokand ve Taşkent'i sahiplenme düşüncesinden vazgeçmesini talep etmişti. Bu yüzden de Kenesarı, Buhara emiriyle anlaşmalar yaptı. Buhara emiri ise dostluk simgesi olarak Kenesarı'ya, gümüş zırh ile altın kılıç hediye etti. Geçen senede ise Buhara Hanı Kenesarı'ya, onun ricası üzerine ve kaftan dikilmesi amacıyla iki paket

[724] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 1718, s. 2-6, 1845.

ipek göndermişti. Kırgızlar ona *'kattau'* der. Böyle bir kıyafet mermi geçirmez, kılıç kesmez, mızrak geçmez gibi görünüyordu.[725]

Kenesarı için Sırderya yakınlarında yeterli şartlar oluşmasına rağmen, O, Hiva ve Hokand ile aynı zamanda mücadele etme konusunda kararsız kaldı. (s.314)

Kenesarı, Hiva'yla savaşını Şekti boyunun bahadırı olan Jankoja Nurmuhammedov'un Hiva askerleriyle giriştiği mücadelesine silahlı yardım göstererek sınırladı. Jankoja da sık sık Kenesarı'dan yardım talebinde bulunmuştur. "*Sultan Kenesarı'nın akrabası olan, Küçük Borsık dolaylarında göçünü sürdüren Şekti boyunun beyi Jankoja, Kenesarı'ya adam göndererek, köyünün yağmalanması açısından tehlike saçan Hivalılara karşı mücadele etmek için silahlı adamlarını göndermesini rica eder*."[726]

Kenesarı, asıl güçlerini Hokand'a karşı gönderdi.

Kenesarı'nın Hokand'la olan mücadelesinin amacı, Sarıarka civarından kendisine katılanlar için Sırderya yakınlarından biraz yer sahiplenmektir. Kenesarı, zira yerleşeceği yerin istikametini doğru tayin etmişti. Bu bölge, Küçük ve Orta Cüz'ün yaylalarına ve Büyük Cüz'ün boylarına yakın idi. Diğer taraftan da burası, padişah hükümeti tarafından hâlâ idare altına alınmış değildi. Orta Asya hanlıklarının zayıfladığından yukarıda bahsetmiştik. 1845 yılının yaz mevsimi sonlarında, Kenesarı, Hokand'a karşı mücadelesine başlayarak, Jankoja Nurmuhammedov'dan yardım istedi. Kenesarı, ona şunları yazmıştır: "*Jankoja Bahadırr, Hokandlılar, bizim Kazakları rahatsız etmekte, yağmalayıp öldürmekteler. Hokandlı başkanlar, sizin ağabeyiniz Sarmanbi'yi de öldürdüler. O yüzden sizden ricam, eğer kabul ederseniz, ben Ulu ve Orta ordalardan adam toplayarak Sozak şehrine geleceğim. Siz de Küçük ordadan, adamlar toplayıp Hokand ile savaşmak için Sozak şehrine gelin*."[727]

Jankoja, Kenesarı'ya yardım etmeyi büyük bir sevinçle kabul etti. O, topladığı adamlarıyla Kenesarı'ya katıldı. Birleşmiş bu güç ile Hokand'ın Janakorgan, Jülek ve Sozak kaleleri ablukaya alındı.

---

[725] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 28-29, s. 1-2.
[726] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.2757, s. 67-68.
[727] Musa- Bahadır Zhankoja Nurmuhammedov ile ilgili hikâye, Kazan, 1894, s. 242.

Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı General Ladıjenski, ajanlarının verdiği bilgilere dayanarak yazdığı bir bildirisinde şöyle demektedir: *"Kenesarı, Hokand topraklarında göçlerini sürdüren Kırgızlara adamlarını göndererek onları korkutmuş, 700 kişiyi etrafına alıp onlar da dâhil 1000 Kırgız hücumda bulunarak, Hokand'ın üç kalesini işgal ettiler."*[728]*(s.315)*

Kenesarı, yardım etmeleri için Şömekey, Kerey, Şekti, Altın ve Âlim boylarının Kazaklarından da ricada bulundu. Onun bu çağrısını, herkes dikkate aldı. Onlar, yardım etmeye hazır olduklarını bildirdiler. Adı geçen boyların Kazakları tez zamanda askerlerini Kenesarı'ya gönderdiler. Onun askerleri arasına, Şömekey boyundan bahadır Daryan Samrakov ve Karaş Bugalakov, Kerey boyundan Juban Bey ile Sultan Tugım Asanov, Şegen boyundan Sultan Uşur Sadırbek, Altın boyundan Köşkenbay Majagulov ve Âlim boyundan da Jankoja katıldı. Yukarıda adı geçen bahadırların hepsi, şahsi olarak değil silahlı adamlarıyla Kenesarı'ya katılmışlardır.[729]

Kenesarı askerlerinin diğer bir bölümü ise Türkistan ve Taşkent'e yöneldi. Kenesarı'nın asıl güçleri Hokand'ın Akmeşit (şimdiki Kızılorda) kalesini ablukaya aldı. Ancak askerler arasında, birçok kişinin ölümüne yol açan kolera sebebiyle ablukadan vazgeçmekten başka çare olmadı. Ayrıca Buhara ve Hokand Hanlıkları birleşerek, Kazaklara karşı sefer düzenlemekte oldukları ortaya çıktı. Bu olayların tamamı, 1846 yılının başlarında, Kenesarı'yı güney doğuya, Balkaş Gölü ile İle Nehri yakınlarına yerleşmeye mecbur etti.

Kenesarı'nın İle Nehri yakınlarına yerleşeceğini, önceden haber alan Ayagöz Bölgesinin Sultanı Bölen Şanhayev, hükümet yetkililerine, "*Kenesarı, yine İle nehri yakınlarına doğru yaklaşmakta. Köyleri yağmalayıp malları sürmekte ve diğer Kazakları kendine davet etmektedir. Bu Kazaklardan bazılarına yalan söyleyerek, bazılarını da korkutarak kendine bağlamakta. Onun, Yedisu eyaletine bir şey yapmayacağına güvenmemek gerekir*"[730] diye yazmıştır.

Gerçekten de Büyük Cüz'ün kuzey bölgelerinde yaşayan boyların (Dulat, Nayman, Üysin) Kazakları, kendi topraklarına kalelerin inşa edilmesine ve en verimli

[728] Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi, ç. 5610, s. 371-375. General Binbaşı Ladıjenski'nin General Obruçev'e bilgilendirmesinden, Kasım 1845.
[729] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.2651, s. 605-606.
[730] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.4, s. 122-123. Sibirya Kırgızlarının sınır başkanının bürosu.

çayırlıklarının eyalet kurmak amacıyla ellerinden alınmasına itiraz ettikleri için Kenesarı'ya katılmaya, karar verdiler.

Bu bölgenin Kazakları, "*Biz, gerçekten de sizlerin hâkimiyetinizde olduk. Ama Albay Kostrurin'e, Kökterek bölgesindeki kendi topraklarımızda yaşayacağız, diye söz vermiştik. Şimdi ise niye, bizim iznimiz olmadan, bizi Ayagöz bölgesinin yönetimine devrettiniz?*[731]*"* diye sitem etmekteydiler. (s.316)

Hükümet, Kenesarı'yla mücadele etmek için Tümgeneral Vişnevski'nin yönettiği askerleri tayin etti.

Kış mevsimi yaklaşmıştı. Kenesarı, Balkaş Gölü'ndeki Kamal yarımadasında kışı geçirmeyi düşündü. Kamal yarımadası, stratejik açıdan çok uygun bir yer konumundaydı. Bu yarımada, etrafında doğal kalelerle, Balkaş Gölü İle Nehri ve birçok bataklık nehirlerle çevriliydi. Yarımadaya ancak bataklık olan körfez yoluyla geçilebiliyor, geçidin derinliği de bir at boyu kadardı. Bu körfezden ancak develer yardımıyla geçilebiliyordu. Yarımadanın uzunluğu 70 km, eni ise 6-12 km idi. Bununla birlikte yarımadada doğal kaleler, seksevil ormanları, kamışlar vb. birçok gizlilik sağlayan yerler vardı. Askerî birlik başkanı Esaulov, "*O (Kenesarı), Balkaş'taki doğayı bile güçlü bir kaleye dönüştürdü ve Kamal yarımadasını seçti. Bütün taraftarlarıyla orada bulunmaktadır. Ayrıca buraya İle Nehrinden geçit olmadığı için güçlü bir savunma gösterme düşüncesi var*"[732] demiştir.

Tümgeneral Vişnevski, Kazak sultanlarıyla anlaşarak, Kenesarı Birliğini ablukaya almaya karar verdi. Uzun süren kuşatmaya tahammül edemeyen Kenesarı, savaşarak İle Nehrinin sol tarafına geçti. Oradan da Ulu Cüz'ün merkezi bölgesi olan Alatav vadisi ile Şu Nehri boylarına geçti.

Ulu Cüz toprağında Kenesarı, zor durumda kaldı. Bu dönemde Ulu Cüz'deki siyasî yaşamın açıklanabileceği tek etken, Kazakistan'ın güney bölgelerindeki Rusların etkisini güçlendirme politikası idi. 1824'te Ulu Cüz'ün Suyuk Abılayhanov'un başını çektiği sultanların bir kısmı Ruslara bağımlı olduklarını bildirmişlerdi.[733] Ama XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar Çarlık Rusyası birkaç sebepten ötürü Ulu Cüz'de de

[731] Konşin N.- Ayagöz bölgesinin açılışı, "Semey bölgesinin hatıra kitabı", 4. Kitap, 1900.
[732] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç.54, s. 114. Askeri birlik başkanı, Yüzbaşı Niuhalov'un Sibirya Kırgızlarının sınır başkanı, General Binbaşı Vişnevski'ye raporundan, 1846.
[733] Bu bağımlılığın durumuyla ilgili şifacı Ziberştein'in yazılarından bakınız. Tarih Arşivi, 1936.

Alatav Kırgızları bölgelerinde de sömürgecilik siyasetini gerçekleştirememişti. Bunu başlıca sebebi, Rusya'nın Orta Asya hanlıkları ile bilhassa Çin ile olan ilişkisini bozmak istememesi idi. Çünkü Ulu Cüz'ün doğu bölgeleri, Çin etkisi altındaydı. O dönemde padişah askerlerinin Çinlilerle herhangi bir çekişme yaşaması, Kyahtı ticaretine zarar getirebilirdi. Zira bu ticarete, Rus tüccarları çok büyük bir değer veriyorlardı. (s.317) Lyubimov'un verdiği bilgilere göre,[734] Kyahtı ticaretinin, Rus tüccarlara yıllık 15 milyon som gümüş para kazanç getirisi vardı.

XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında durum bir hayli değişmişti. Çin, yakın zamanda Doğu Türkistan ile Çin'in iç kesimlerindeki ayaklanmalara şahit olmuştu. Burhaneddin'in torunu, Amursana'nın yoldaşı Jangir, Hokand ve Kırgızların yardımıyla Doğu Türkistan'a saldırdı. Jangir, Çin askerlerini yok ederek Kaşgar'ı ele geçirdikten sonra kendisini han ilan etti. Aynı zamanda iç Çin'de *"Neniufar'ın beyaz su gülü"* denilen gizli örgütün hazırladığı ayaklanma başladı.

Bu ayaklanmayı zar zor atlattıktan sonra, 1839'da Çin ile İngiltere savaşı başladı. Savaşa, İngilizlerin afyon sakladıkları Kanton'daki ambarlarının yok edilmesi bahane oldu. İngiltere hükümeti afyon satarak çok iyi bir kazanç elde ediyordu. İngiltere ile olan savaş, Çinliler açısından başarısızlıkla sonuçlandı. Çin hükümeti, İngiliz tüccarlarına artık Kanton'la beraber Şangay, Amoy, Ninpo, Fuzhou ve diğer limanlarını da açmaya mecbur kaldı. Bu olayların büyük bir bölümü, Çin hükümetinin Batı'daki rolünü kaybetmesine neden oldu. Rus Hükümeti artık Orta Asyalı hanlıklardan da korkmamaya başladı. XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında başlayıp 1845'e kadar devam eden savaş neticesinde, Buhara, Hiva ve Hokand Hanlıkları'nın güçleri zayıflamaya başlamıştı. Orta Asya hanlıklarının da Çarlık Rusyası gibi güçlü bir devletle savaşamayacağı da belliydi. Ayrıca Orta Asyalı hanlıkların kendi aralarındaki savaşları da diğer devletlerle olan ticarî ilişkilerine zarar vermişti. Bu olayların tamamı, Orta Asya devletlerinin dış siyasetine de büyük bir etkisi oldu. 1843'te Rusya, Hiva Hanı Rahmankul ile dostluk anlaşması yaptı. Artık Hiva'da Rus tüccarları gümrük vergisi ödemeden alış veriş yapmaya hak kazandılar. Hiva Hanı, Rusya'ya bağlı halkları kendi iradesi altına çağırmamaya söz verdi. Buna rağmen Orta Asya topraklarına doğru ilerlemeye başlayan Rus hükümeti, büyük bir dikkatle hareket etmekte, Orta Asyalı idarecilerle ilişkilerini bozmamaya özen göstermekteydi. (s.318) 1844'teki Kıdemli

[734] Liubimov- Kulzha eseri. "Batı Sibirya'nın hatıra kitabı", Ombı, 1882, s. 71-72.

Binbaşı Jemçuznikov'un yönettiği Sibirya ve Orenburg askerî birliğinin, Kenesarı'ya karşı gerçekleştirdikleri sefer sırasında Orta Asya hanlıklarının askerleri ile çarpışmamaları gerektiği duyurulmuştu. "*Anlaşmazlıkların olmaması için Orta Asyalı yöneticilerin kendi aralarındaki kavgalara karışmamak gerekir. Ayrıca Buharalılar ve Hokandlılar ile çarpışmamak için Orenburg seferini Sırderya ile Telikol'dan ileri aşırmamak, Sibirya'daki seferi de Şu nehrinin beri tarafıyla sınırlandırmak gerekir.*"[735]

1845'te Ulu Cüz sultanları ile boylarının Rusya'ya bağlı kalmayı kabul etmeleri, Rus hükümeti için Ulu Cüz topraklarına girebilmesi adına iyi bir fırsat oldu.

Değinmemiz gereken nokta, Orta ve Küçük Cüz'e göre Ulu Cüz Kazaklarının bağlılığı kabul etmeleri farklı bir durum arz etmekteydi. Ulu Cüz Kazakları, Hokand beyleri ile Çin hükümetinin iki taraflı sömürgelerine maruz kaldıkları için Rusya'ya bağlı olarak diğer devletlerin baskısından kurtulacakları ümidiyle olmuştur. Ulu Cüz Kazaklarının, Rusya hâkimiyetine girmelerinin asıl sebebi, budur. Padişah hükümeti, sömürge haline gelen bu bölgenin durumunu dikkate almış, bu yüzden de O, Küçük Cüz ile Orta Cüz'ü işgal ettiği sırada kullanmış olduğu sömürgeci, baskıcı yöntemlerini, Ulu Cüz'e karşı kullanmadı.

Bu mesele hakkında Kont K. V. Nesselrode'nin, I. Nikolay'a yazmış olduğu bilgilendirme mektubunun çok büyük bir önemi vardır. "*Büyük Ordanın, daha yakın bir zamanda Rusya'ya bağlı olması, hattan uzakta kalması ve başka da sebeplerden dolayı ona, Orta Ordadaki gibi düzen getirilmesi uygun görülemezdi. Orada eyaletler kurmak, hepsini de hükümetin belirlediği bürokratların yönetimine vermek, daha yakında bize boyun eğen Kırgızları şüphelendirir ve hatta onlardan takas usulü ücret talep etmek, birçok sebepten dolayı hem uygun değildir hem de erkendir. İlk olarak, Kırgızların Rusya'ya kendi istekleriyle katıldıklarını unutmamalıyız ve bu da onlar için bir hayli kolaylıklar sağlamamızı mecbur kılıyor. İkinci olarak, bizim asıl amacımız, Büyük Orda'yı Rusya'nın himayesi altına almak, orada ticaret için gerekli huzuru sağlamak, böylelikle Batı Çinle özellikle Kaşgarya ile Orta Asya'nın bir kısmıyla ticareti geliştirmek için güvenli ticaret yolları oluşturmaktır.*"[736] (s.319)

[735] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2547, s. 68-111.
[736] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 4, s. 151-157, 17 Nisan 1847. Kont Nesselrode'nin I. Nikolay padişaha "Büyük Orda Kırgızları hakkında" bilgisinden.

Bu sırada Çin hâkimiyetindeki topraklarda göçünü sürdüren Kazakların birkaç boyu (Bayjigit, Kızay) her iki tarafa da bağlı durumdaydılar. Onlar, bir taraftan Çin yönetimini kabul etseler de diğer taraftan Rusya yönetimini kabul ettiler. Kazakların bu boylarıyla ilgili yerel hükümete yaptığı bir konuşmasında Nesselrode, "*Mantık çerçevesinde düşünürsek, Kazak boylarıyla ilgili işlerde, Çinlilerle barış içinde olduğumuz komşuluk düzenimizi bozmamak için çok dikkatli olmalıyız*"[737] demiştir.

1845'ten sonra Hokand Hanlığı, Ulu Cüz'ün birçok bölümünde etkisini yitirse de Alatav Kırgızlarının bulunduğu yerlerde hâkimiyetini koruyabildi. Birçok Kırgız kabilesinin meskeni Ulu Cüz topraklarıyla sınırdaş idi. Kazakların doğrudan komşusu Sarıbağış boyu, onun da en yakın komşusu Bugı boyuydu. Dili, kültürü ve toplumsal yapısı açısından Kırgızlar, Kazaklara yakındır. Toplumsal yapısındaki tek farklılık, Kırgızlarda sultanların olmamasıdır. Toplum iki gruptan oluşuyordu: Boy beyleri, kadılar ve cemaat (fakir fukara).

En etkili beyler ayrı bir grup olan manaplar grubunu kurmuşlar ve üçe ayrılmışlardı: Baş Manap, Orta Manap ve Küçük Manap. Son iki grup, ilk gruba bağlı durumda oldular. Boylar arsındaki kavgalar, manaplar toplantısında ele alındı.

Hokandlıların hâkim olduğu devirde, halkın "zincirli manaplar" diye bahsettiği manaplar dikkat çekti. Onlarda manaplık, babadan oğula miras olarak kalırdı. Bazı "zincirli manapların" ellerindeki hayvan sayısı çok idi. Örneğin, Bugı boyunu yöneten Burımbay manabın elinin altında 10.000 tane çadır ev vardı.[738]

Zincirli manapların biri de Kırgızistan'ın dağlık bölgesindeki en verimli otlağa sahip olan Niyazbekov idi. (s.320) O, halk arasında merhametsizliği ile ün salmıştı. Kırgız halkının aklında, Niyazbekov'un çocukları hakkında şöyle bir şarkı bulunuyordu.[739]

[737] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 4, s. 156.
[738] Batı Sibirya Genel Valisi'nden alınan belgeler. Onunla ilgili Şokan Valihanov'un çalışmalarına da bakınız, 1851, s. 141.
[739] A. Hasanov'un "Rus padişah hükümetinin Kırgızistan'ı ele geçirmesi" denilen El Yazısından alıntı, Taşkent.

"Ormon, Suban iki bey.

Berdikoja, Berdibek,

Ajı, Şeten altı bey.

Rıskul, Kojabek

Niyazbek'in sekiz beyi,

Hepsinden üstün bey."

Kırgız halkına (fakir-fukara), manaplara vermesi için aşağıda belirtilen bazı feodal yükümlülükler verilmişti.

1. Saan. Hayvanın sütünden faydalandığı için bunun karşılığında çalışarak ödeme şekli (Bu yükümlülüğü Kazaklar, 'savın' olarak adlandırmışlardır.)

2. Kuş. Fakir halkın hayvan ve alet edevatını çalışmak için kullandıkları manaba mahsulün yarısını verdikleri vergidir.

3. Salık. Halktan yiyecek ve para alınır.

4. Şığım. Manapların hürmetine ziyafet vermek için alınan özel bir vergi.

5. Sayış. Manabın kış yiyeceği için gerekli imkânları sağlamak adına alınan vergi. Kazaklardaki "sogım" vergisi gibi.

Bağımsız Hokand Hanlığı kurulduktan sonra Özbek beyleri, Kırgızları bozguna uğratan saldırılarını gerçekleştirirler. Hokand beyleri, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, işgal politikalarında kadılar ve Kırgız manaplarına güvendiler. Buna örnek olarak 1801'de Hokand Hanı Âlim Han'a Kırgız beylerinin elçiler göndererek, hediyeler götürmeleri gösterilebilir. Bu elçi grubunun içinde Sarıbağış boyundan Yerkabat Yesengulov ve Talas Kırgızlarından Karamakov da vardı. Gelen elçiler, Kırgızların Hokand Hanlığı'nın yönetimini kabul ederek, başlarını eğmişlerdir. Hokand Hanı da Kırgız beylerine her daim destekçi olmaya söz verdi ve elçilere hediyeler dağıttı. (s.321) Hokand Hanlığı, Kırgız topraklarını askerî yolla ele geçirmeye 1807'lerde başladı. Kırgız tarihçisi Soltabayev bu durumla ilgili olarak, *"Hokand Hanı, 1807-1810 yıllarında bozkırdaki Kırgızlara 1000 kişilik askerden oluşan Kusbegini*

göndererek, askerlerin koruduğu kaleler inşa etmeye başladı. Bozkırı idare altına almak için elbeyini gönderdi"[740] diye yazmıştır.

Kırgız bozkırını, topraklarını sömürme işini Hokand beyleri iki yönlü olarak yürüttü. Taşkent'ten Çimkent'e, Evliyaata üzerinden Bişkek ve Issık göl'e doğru olan yönü birinci yön olarak söylersek, ikinci yön ise Fergana vadisinden, Kugartı dağ geçidinden Togız-Torsu'ya, Narın'a ve Atbası'na kadar olan bölgede yürüttüğünü söyleyebiliriz. Bu iki sömürge hattı kalelerle doldu: Talas, Koşkar, Narın, Sangaldı, Togız-Torsu, Merke, Aspara, Pişkek, Tokmak, Akbelet, Karabalta, Issık göl vb. Buna benzer kaleler, Ulu Cüz Kazaklarının topraklarına da inşa edilmişti. Şu ve İle nehirleri sahillerine kervansaraylar yapıldı. Hokand Hanları Kırgız bozkırını "*datkaları*" (eyaletlerin askeri idarecileri) yardımıyla yönettiler.

Hokand yöneticileri Kırgız beylerinin kongre kararlarını, istedikleri zaman değiştirebiliyordu. Hokand yöneticileri Bişkek ve Tokmak'ta, Kırgız yönetimine itiraz eden Kırgızları tutuklamak için hapishaneler yaptırdı. Hokand'ın sömürge politikası, beylerle soyluların Kırgız halkını sömürme silahı olan İslam dininin, Kırgızistan'da yayılmasını güçlendirdi.

Kırgızlar, Hokandlıların ağır vergilerinin baskısı altındaydılar. M. Veniukov'un bildirdiği üzere vergi sistemi aşağıdaki maddelerden oluşuyordu.[741]

Tunlik Zekâtı. Tütün vergisidir, her evden bir koyun alınır.

Koyun Zekâtı. Koyun zekâtı, her 50 koyundan bir tane alınırken, bazen 40 koyundan bazen de 20 koyundan bir tane koyun alınmıştır.

Kararlı Zekâtı. Ekilen mahsulden alınan vergi türüdür. Her harmanda üç koyun alınır.

Bu vergilerle beraber, Kırgızlara besleme yükümlülüğü de yüklenmişti. M. Veniukov'un verdiği bilgilere göre, Soltı boyu ve Sarıbağış boyunun bir kısmı Hokand askerlerini beslemek için her sene 5,5 bin put (put, 16 kg'a eşit bir ağırlık ölçüsü) buğday ile darı vermişlerdir. (s.322)

---

[740] Soltabayev- Kırgız tarihiyle ilgili belgeler, s. 282.
[741] Veniukov M.- Rus Asya'sı uzak bölgelerine seyahat ve onlarla ilgili yazılar, St. Petersburg, 1868, s. 164.

Bağımsız Kırgız boylarını hâkimiyeti altına alma işini, Hokand hükümeti sert bir biçimde yürüttü. Özellikle, Omar Han döneminde, Ketmentöbe adlı yerde Kırgız boylarını Hokand Hanlığı'na tabi etmek için yapılan Hokand askerlerinin seferleri halkı perişan bir duruma düşürdü. Bu toprağı üç Kırgız boyu mesken edinmişti: Bağış, Sayak ve Satık. Hokand Hanları bu boyların zenginliğine çoktan göz dikmişlerdi. Narbota Bey ile Âlim Han döneminde birkaç sefer bile gerçekleştirilmiş olsa da onları hâkimiyetleri altına alamamışlardı. Omar Han, Kırgızistan'ın bu dağlık bölgesini er ya da geç aşmayı kendine amaç edindi ve Hokand askerlerinin başkomutanı olarak Binbaşı Seyitkulbek'i seçti. Seyitkulbek, Ketmentöbe'deki Kırgızlara bir gece yarısı aniden saldırdı. Birçok tutsakla beraber mal ve mülk de ele geçirdi. Hokand'a bir galip olarak döndü.

Hokand askerleri geri döner dönmez Kırgız boyları ayaklanma çıkardılar. İsyancıları bastırmak için onlara karşı Beknazar Bey gönderildi. O, ayaklanmayı acımasız bir şekilde bastırdı. Tarihçi Nalikvin, "*Beknazar Bey, kadınlar ve çocukları merhametsizce öldürüp, yurdu tamamen yağmalayıp birçok kazanç (mal) ve tutsak ele geçirerek Hokand'a geri döndü"* [742]diye yazmıştır.

İşte bu şekilde Kırgız halkı, öncelerden beri her iki tarafın, kendi beylerinin ve Hokand yönetiminin, baskılarını görmekteydiler.

Rus askerlerinin yarısı Kırgızistan'a yaklaşmakta olmasıyla bazı beyler, Rus hükümeti ile irtibata geçmeye çalışmışlardır. Buna, Japalak Kuttin Bey'in 1821'de General Bronevski'ye yazdığı bir mektup delil olarak gösterilebilir. "*Sizlerin kervanlarınıza Kaşgar ve Aksu'ya kadar eşlik etmek istiyoruz. Bizim ordada söz dinlemez Kırgızlar var ve biz onlarla baş edemiyoruz. Bu yüzden de onları susturmak için önlemler alır mısınız?*"[743]

Kont Nesselrode, 1839'da Ulu Cüz'deki kendi polis memuruna verdiği bir yönergesinde, "*Sarıbağış boyu Kırgızlarının beyi Ormon'u, eğer O, İle vadisine veya dağına taşınmadıysa, Rusya'nın güvenilir kişisi yap. Bugı boyunun yöneticisi Boranbay ile görüş. O, önceden beri Rusya'ya bağlı olmaya niyetli olduğunu bildirmiştir. (s.323) Onun bize çalışmasının bir yararı, Kırgız beyleri arasında en güçlüsü ve 15 bin ocağa sahip olmasıdır. Sarıbağış boyunda sadece 6 bin ev var; Ormon'un elinin altında ise 2*

[742] Nalivkin V.- Hokand Hanlığı'nın kısaca tarihi, Kazan, 1886, s. 121.
[743] Konşin N.- Bozkır bölgesi tarihiyle ilgili belgeler, s. 71, Semey.

bine yakın ev vardır. Ayrıca, Bugı boyunun hâkimiyetindeki topraklardan Kaşgarya'ya geçilen ana yol vardır"[744] şeklinde bildirmiştir.

Dağınıklık ve boylar arasındaki mücadelelere rağmen, Kırgız halkı arasında birleşmeye, birlik olmaya yönelik bir çaba vardı. Ancak birleşme süreci feodallerin arasındaki yönetim mücadelesiyle, derebeylik savaşlarıyla yürütüldü. Bütün Kırgız topraklarında siyasi yönetim uygulamak için çabalamak, Ormon Bey'in (1790-1853) döneminde net bir şekilde fark edilmektedir. Ormon, sıradan bir feodal idi. Onun Kırgızları birleştirmek için verdiği mücadele, Kırgız halkı üzerinde kendi hâkimiyetini kurmanın bir çözümü idi aslında. Kenesarı ile savaşmadan önce Ormon, kendisini *"Han"* ilan etmişti. Ancak Kırgız tarihçisi B. Jamgırşinov'un *"Ormon Han Dönemindeki Kırgızlar"* adlı inceleme eserinde şunlar yazılmaktadır: "*Ormon Han, kendisini bütün Kırgızların hanı olarak saysa bile gerçekte Sarıbağış, Sayak ve Bugı boylarından başka diğer boylar onun iktidarını kabul etmediler. Ama onun "Han" unvanını almasına da itiraz etmediler*."[745] Onun, halkın tanıdığı bir lider olamadığı, bu yazıdan da belli olmaktadır. Buna rağmen onun, feodal monarşi şeklindeki siyasi yönetim getirme çabası, halk arasında desteklendi ve bu destek, topraklarına Kenesarı geldiği zaman Kırgız halk edebiyatında da yerini aldı.

Kazakistan'ın güney kesimlerinde ve Kırgızistan'da yukarıda bahsedilen durumlar meydana gelmekteydi.

Rus hükümeti, Kenesarı'nın Orta Cüz'de kendisini destekleyecek kişileri bulacağını ve Kenesarı'nın orada yapacağı işler neticesinde de Orta Cüz bölgesini kendi hâkimiyetleri altına alamayacağını anladılar ve Kenesarı ayaklanmasını bastırmaya çabaladılar. Bu yüzden de en tecrübeli ve sevdikleri yöntemden, Kırgızları, Kazaklara karşı kışkırtma yönteminden faydalandılar.

Stalin, *"Padişah hükümeti, sonunda yeni bir zalimlik düşündü. O, halkın arasını bozarak, çeşitli grupları, bütün bir ulusu birbirine karşı kışkırttı*" diye yazmıştır.[746] (s.324)

[744] Moskova'daki Merkez Askerî Tarihi Arşivi, ç. 37, s. 31.
[745] Zhamgerşinov- Ormon Han devrindeki Kırgızlar, 1945, s. 119.
[746] Stalin İ. V.- Eserler, C. 1, s. 187.

Kazaklar ve Kırgızlar arasında anlaşmazlıklar çıkarma yöntemi işe yaradı. Buna Kazaklar ve Kırgızlar arasında eskiden beri devam eden boylar arasındaki anlaşmazlıklar da yardım etti.

Kenesarı, Ulu Cüz bölgesine gelir gelmez hükümet idaresindekiler, Kırgız beylerini Kenesarı'ya karşı birlikte savaşmaya çağırdılar. Hükümetin Kırgız beyleri ile anlaşma yaptıkları hakkında Orenburg Sınır Komisyonu'nun verdiği bir raporda, "*Sibirya Kırgızlarının Sınır Başkanları ve yöneticileri olan Boranbay ile Kişkene (Küçük) Pirnazarov'a, isyancıların kendilerine herhangi bir zarar vermelerine fırsat sağlamamaları, yeri geldiğinde Kenesarı'yı köyleri ile beraber yok etmeleri gerektiği"* yazmaktadır. *"Bu meseleyle ilgili olarak Rus birliklerini de desteklemeleri için Yüzbaşı Niuhalov'la anlaşmaları söylendi. Neticede Niuhalov ile görüşmek için Kırgızlardan Tatar Muhammed Tagirov geldi"* yazılmaktadır.

Antlaşma neticesinde Kırgız beyleri, Kenesarı'ya karşı birlikte mücadele edeceklerine dair hükümete söz verdiler. Orenburg Sınır Komisyonu'nun raporunda gösterildiği gibi, Kırgız beyleri, Kenesarı'ya karşı mücadelede, "*ya kendileri ölünceye kadar ya da düşmanı yeninceye kadar"* mücadele etmede karar aldılar.

Kırgız beylerini ziyaret eden Özbek Jakıp da aynısını söylemekteydi. O, "*O bölgeleri ziyaret ettiğimde, Kırgızların yönetici beyleri, Genel Vali Kaptseviç'in döneminde, Ombı'da bulunan Boranbay ile Pirnazarov'un, Kenesarı'ya karşı savaşmaya ve onu yok etmeye hazır olduklarını duydum*"[747] demektedir.

Hükümet, Kenesarı'nın ayaklanmaya Ulu Cüz Kazaklarını da katacağından endişelendi. General Binbaşı Vişnevski'nin hâkimiyetine Niuhalov, Abakumov ve Karbışev gibi yüzbaşıların birlikler verildi. Vişnevski, Batı Sibirya Genel Valisi'ne, "*İsyancı Sultan Kenesarı'nın Kırgızların güvenini kazanmamasına ve onu bizzat tutuklamak için elimden gelen her şeyi yapacağım*"[748] diye söz vermiştir. (s.325)

Vişnevski, Orta Cüz'ün Ayagöz, Karkaralı ve Kökpekti bölgelerinin ağa sultanlarını ve padişah hükümetine bağlı olan Kazakları, Kenesarı ile savaşmaya çağırdı. Bununla birlikte Ulu Cüz'ün en önde gelen sultanlarını da Kenesarı'ya karşı koymaya çağırdı. Onların gönlünü almak için de madalyalar taktı ve rütbelerini

[747] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 54, s. 241, 1847.
[748] Konşin N.- Bozkırın tarihi. S. 91.

yükseltti. Mesela Sultan Ali Adilov albaylık rütbesi alırken Andreev ve Sultan Hâkim de altın madalyona layık görüldü. "Hükümete sadık" olan diğer Kazaklar da ödüllendirildi.

Ulu Cüz sultanları, padişah hükümetine bağlı olduklarını ve Kenesarı'ya karşı birlikte mücadele etmeye hazır olduklarını yazılı bir şekilde de ispatladılar. "*Bizim bölgemize gelen Kenesarı ve onun taraftarlarını kendi düşmanımız sayar, hem Kenesarı'nın hem de taraftarlarının bizim topraklarımızda bulunmamaları için onunla bir anlaşma yaparız. Eğer şimdi veya bizden uzaklaştığı sırada, onun Orta Orda özellikle de yanımızdaki bölgelerin Kırgızlarına karşı bir harekâtı hakkında haberdar olursak veya fark edersek, düşüncelerini gerçekleştirmemek adına sizleri hemen haberdar etmeye söz veriyoruz.*"[749]

General Binbaşı Vişnevski, Yüzbaşı Niuhalov'un birliğini, Alatav eteğindeki Kazaklarla Kenesarı'yı bir araya getirmemek için Kapal ve Karatal'a gönderdi. Ayrıca sultanlara da mektup göndererek Niuhalov birliğine yardımda bulunmalarını rica etti. Çok geçmeden Niuhalov'un birliğine, Ağa Sultan Bölen Şanhayev'in birliği katıldı. Sultan Ali Adilov ve Suyek Abılayhanov ise silahlı yardımda bulunacaklarına dair söz verdiler.

Böyle bir ortamda, Kenesarı'nın askerlerini toplayabilme ve halkı bir araya getirmesi için çok çalışması gerekti. Kenesarı, Ulu Cüz sultanlarının yardımı ve desteğine güvenebilirdi ve hatta bazılarıyla akrabaydı (Sultan Rustem, Suyek Abılayhanov). (s.326)

Ama mücadeleye devam edebilmesi için sadece Ulu Cüz Kazaklarının yardımının yetmeyeceğini anladı ve Alatav Kırgızları ile Kazaklarının gücünü birleştirmeye ihtiyacı vardı. Ulu Cüz bölgesine geçeceği zaman O, askerlerini oluşturan ve maddi yardımda bulunan, kendi hâkimiyetindeki köylerinin bir bölümünü kaybetmişti. Bu köyler bazı sıkıntılardan dolayı (Cezalandırıcı birliklerin takibi, gidecekleri topraklarda otlak bulamayacakları endişesi) Kenesarı ile gelemediler. Bununla birlikte Kenesarı, geri çekildiğinde askerlerinin bir kısmını kaybetmişti. Onun verdiği mücadelenin son gününe kadar yanında bulunan şair Nisanbay, kendi destanında "*kardeş Kırgız halkından yardım isteyen Kenesarı, derin düşüncelere dalmıştı"*, diyor.

[749] Konşin N.- a. g. e, s. 91.

Kuzeyde Ruslar var

Toprak ve mal verirsen

Askere oğlunu verirsen

Yerleşeceğin mekânın var.

Doğuda Çinli var,

İnsan yiyen ayı gibi.

Güneyde Hokand var,

Evlenir kızınla,

Karşı gelsen öldürür,

Her gün cefa çektirir.

Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetine karşı Kenesarı'nın, Kırgız halkına birlikte mücadele etme çağrısı ile ilgili olarak *"Kırgızistan Tarihi"* adlı kitabında Sıdıkov da bahsetmektedir. Sıdıkov, kitabında, *"Kazak hanı Kenesarı, Ormon'a kendi vekilini göndererek, ortak düşmana karşı birlikte savaşmak için Kırgız, Kazak olarak bir araya gelmeyi, rica etti"*[750] diye yazmıştır.

Bununla birlikte Kenesarı, kendisine Ulu Cüz topraklarındaki diğer cüzlerden de adamlar gelip katılacağını düşünmekteydi. (s.327)

O, çok uzak bölgelerdeki Kazak boylarına bile çağrılar yaparak, ayaklanmaya katılmalarını istedi. Orenburg kurumuna bağlı boylara gönderdiği çağrısında Kenesarı, "*Yaradanımızın takdiri veya kâfirlerin baskısından bizim Orta ve Küçük Cüz'deki zamanımız sona erdi. Bu yüzden Ulu Cüz'deki Şu ile İle yakınlarına yerleştik… Eğer sizler bize olan güven ve sadakatlerinizden dolayı bize katılmak istiyorsanız, o zaman bizi Kokı denilen yerde bulabilirsiniz. Bu mektup, ailelerinizin kâfirlerin baskısında kalmamaları niyetiyle yazılmıştır"* demekteydi.

[750] Sıdıkov- Kırgızların kısaca tarihi, Ufa, 1913, s. 1.

Diğer bir çağrısında da "*Biz, sultanımızın kardeşi Seyilhan ve Şoknar beyleri Küçük ve Orta Cüzlere gönderdik. Onlara, orada bize yakınlık hisseden kardeşlerimizi Ulu Cüz toprağı ve suyu hakkında bilgi vermek ve her kim çocuklarıyla beraber kâfirlerin baskısı altında kalmak istemiyorsa, hepsini buraya getirmek görevi verildi*" demekteydi.

Bu gibi "isyancı mektuplar" hakkında Orenburg Askeri Valisi, "*Kenesarı, Kırgızları Rus baskısından kurtulmaları için Orenburg'tan giderek, yeni yerleşkesi Şu yakınlarında toplanmalarını istemekte"*[751] diye yazmıştır.

Ne yazık ki bu çağrılardan düşündüğü gibi bir netice alınmadı. Kenesarı'nın kendi yerleşkesinde Küçük ve Orta Cüz Kazaklarını bir araya getirme hayali gerçekleşmemiş oldu. Orta Cüzden sadece Sultan Kudaymendi Gazin, yiğitleriyle beraber Karkaralı'dan katıldı. Ulu Cüz bölgesinde ise Kenesarı birliklerinin geçtiği yerlerde, yerel Kazaklar onlara katıldı. Kenesarı'ya Ulu Cüz'ün Dulat, Üysin, Jalayır boylarının bahadırları gelip katıldılar. Jambıl kendi hatıralarında şöyle demektedir:

"*Geldi onun yanına Savrık ile Sıpatay,*

Genç de olsa Bayseyit, onlardan geri kalmadı.

Suranşı Bahadır da dâhil,

Kenesarı'nın yanına herkes toplandı."[752]

Gelen bahadırların içinde en genç olanı Bayseyit idi. O, Dulat boyunun Botbay kolundan idi. (s.328) Onun babası Toyşıbek ve kardeşi Kerim, halk arasında "Kos Bahadır" olarak bilinmiştir. Jambıl, Bayseyit bahadırla ilgili ilginç bir olayı da anlatıyor. Kenesarı'nın Dulatları ziyaret ettiği bir sırada Bayseyit, onun askerleri arasına katılacağını bildirmiştir. Ama önce sultanla görüşmek istemiş. Bir gün Bayseyit kimseyi dinlemeden, Kenesarı ordasına gitmek istediğinde babası Toyşıbek, onu kapı önünde durdurarak, ona şöyle seslenir; *"Hey, terbiyesiz çocuk! Han ile izinsiz nasıl görüşebilirsin?"* Bayseyit, babasına şu cevabı verir: *"Ben onu, han olarak değil de bahadır olarak gördüğüm için geldim. Bahadırlar ise birbirinden korkmazlar."*[753] Eve

[751] Serebrennikov A.- Türkistan bölgesini ele geçirme tarihiyle ilgili belgeler, C. 5, s. 265, Taşkent, 1914.
[752] "Kenesarı ile ilgili şiir ve destanlar külliyatı", Jambıl- Kenesarı Dulatlılarda adlı hatırasından.
[753] "Kenesarı ile ilgili şiir ve destanlar külliyatı", Jambıl- Kenesarı Dulatlılarda adlı hatırasından.

geldiğinde Kenesarı onu, sevinçle karşı alır. Adı geçen bahadırlarla beraber Kenesarı'ya, Toyşıbek, Bayzak ve diğer bahadırlar da katılmışlardır. Onun ablası Bopay da eskisi gibi irtibatını koparmadan 500 yiğidiyle beraber Üysin boyundan zekât toplama işine katılır.

Yüzbaşı Niuhalov, General Vişnevski'ye şu bilgileri vermiştir: "*Kenesarı'ya Büyük Orda'nın Şımır, Janış Sarıüysin ve Siykım boylarının Kazakları katıldı. Artık onların toplam sayısı 20 bin ocak kadar olabilir."*[754]

Gerçekten de Ulu Cüz'ün büyük bir bölümünün Kazakları Kenesarı'ya katıldıktan sonra O, 20 bin kişilik asker toplayabildi.[755] Şu nehrinin boyuna kale inşaatına başlanmıştı ancak savaşın başlamasıyla inşaata devam edilemedi.

Kenesarı'nın Kırgızlarla irtibata geçmesi, bir hayli zor gerçekleşti. O, Saydak Koja, Şokpar Bey ve Esengeldi Sarjanov'un[756] oluşturduğu elçileri Kırgız beylerine göndererek, onları, Hokand Hanlığına karşı birlikte savaşmaya çağırdı. Bu haber General Vişnevski'yi çok perişan etti. O, Kenesarı'nın Alatav Kırgızlarıyla ilişkisini durdurmak ve bu ilişkiye son vermek için Kapal bölgesine, Yüzbaşı Abakumov'un birliğini gönderdi.

Kenesarı'nın Kırgızlarla yaptığı antlaşma netice olmadan sona erdi. Sarıbağış boyunun Ormon ile Jantay beyleri, akrabalarını, Kazak köylerine saldırmaları konusunda öğütlemeye başlamışlardı. (s.329)

Kırgızlarla olan ilişkilerini zor duruma sokmamak için Kenesarı, kendi köyüne saldırı yaptığı sırada tutuklanan Kalşa Bey ve yönettiği 200 askerini, 1846'da serbest bıraktı. O sene Ormon ve Jantay'a yazdığı mektubunda Kenesarı, Kırgızlara karşı hiçbir kötülük düşünmediğini anlatmıştı.

"*Benim buraya gelme sebebim, savaşıp kan dökmek değildir. Kazak ile Kırgızların güçlerini birleştirerek, onları Hokand Hanlığı'ndan ayırmak ve genel olarak Hokandlıların baskısından kurtarmaktır. Durum böyle olsa da bazı uygunsuz işlere yol verildi. Şimdi ise aramızda meydana gelenlerden dolayı sizlerin hatalarınızı*

[754] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 54, s. 207, 1846. Yüzbaşı Niuhalov'un General Binbaşı Vişnevski'ye raporundan.
[755] Kenesarı Kasımov tarihiyle ilgili belgeler, s.7, Taşkent, 1923.
[756] Serebrennikov A. G.- a. g. e, C. 5, s. 280.

affediyorum. Benim düşmanlık gütmediğimi, Kalşa Bey ve 200 askerini, hiçbir zarar vermeden serbest bırakmamdan da görebilirsiniz. Bu mektubu aldıktan sonra şüphelerinizi azaltın ve bana gelip söyleyeceklerimi dikkatle dinleyin. Eğer bu teklifimi kabul etmeyecekseniz ve savaşmaktan da vazgeçmeyecekseniz, siz bilirsiniz."[757]

Bu mektupta Çarlık Rusyası'na karşı savaşmayı anlatan bir çağrı yoktur. Bu tesadüf değildir. O, padişahın sömürgeci baskısında olmayan Kırgızların, böyle bir çağrıyı desteklemeyeceklerini anlamıştı. Kırgızların o dönemdeki asıl düşmanı, şimdiki Kırgızistan topraklarının tamamını idaresi altında bulunduran Hokand Hanı idi.

Ancak Ulu Cüz ile mekânları sınırdaş olan ve kendilerinin dış siyasi ilişkilerinde Hokand ile Çarlık Rusyası arasında ürkek ürkek yaşamaya mecbur olan Ormon ve Jantay Beyler, tabii ki de Kenesarı'yı desteklemediler. Ama en önemlisi bu değildi. Sıdıkov'un yazdıklarına göre, Ormon, Kenesarı'nın elçileriyle yaptığı anlaşmada söyle demiştir: "*O (Kenesarı), iki halkı da yöneten han olarak beni seçsin, kendisi de benim iznimle hareket etsin.*"[758] Buna inanabiliriz. Çünkü Ormon, bütün Kırgızları kendi hâkimiyeti altında tutmak isteyen bir adamdır. Kenesarı'nın kendisi de "benim dediklerime kulak verin" yani benim yönetimi ele almamı kabul ediniz diye talepte bulunmuştur. Kenesarı kendi emirlerini kabul etmeyenleri korkutmaktan da kaçınmamıştır. (s.330)

Kenesarı'nın mektubunu aldıktan sonra, Ormon ile Jantay, beyler toplantısında bu konuyu değerlendirirler ve sultanın teklifini kabul etmeme kararı alırlar. Onlar mektuptaki "*Hokand'a karşı birleşerek mücadele verelim*" denilen yerden ziyade Kırgızlara güç göstererek, "*Kendi hâkimiyetime alacağım*" dediği yere dikkatlerini çekmişlerdir. Jamgırşinov'un yazdığı gibi, "*Kırgız beyleri, Kenesarı'nın düşüncesini, Ormon dâhil Kırgızların feodal boy beylerinin bütün vekillerini yönetimden uzaklaştırmaktır, şeklinde düşündüler.*"[759] Halkı yönetmek gibi hizmetten uzaklaştırılmak, onlar için Hokand'a bağlı kalmaktan daha büyük bir endişe oluşturdu ve sınıfla ilgili çıkarlar halkın çıkarlarından üstün bir hal aldı.

---

[757] Kenesarin Ahmet-Kenesarı ve Sadık, Smirnov'un işlemesiyle, Taşkent, 1889, s. 17.
[758] Sıdıkov-a. g. e, s. 1.
[759] Soltabayev- a. g. e, s. 390. (Bu el yazısı Kırgızca yazılmıştır.)

Zamanında, Kenesarı'nın Kırgız beylerine yazmış olduğu mektup, Kırgız ve Kazaklar arasında çok yayılmış gibidir. Buna mektubun içeriğini, çeşitli destanlara konu kılan birçok folklorik yazı örneklerinde görebiliyoruz.

Böylelikle, Alatav Kırgızlarının siyasî durumuna ve onların Orta Asyalı hanlıklarla ve Çarlık Rusyası ile olan ilişkilerini değerlendirerek, padişah hükümeti ile Kırgız beylerinin, Kenesarı'ya karşı mücadele vermelerinin tesadüf olmadığını fark edebiliriz.

Balkaş ile İle bölgesinden çekilen Kenesarı, 1846'da Hokand'a karşı mücadeleyi müttefikleri olmadan, sadece kendisine katılan Ulu Cüz Kazaklarının gücüyle başlamaya mecbur oldu. 1846'da O, Evliyaata (şimdiki Jambıl şehri) bölgesine giderek, Merke kalesini ablukaya aldı. Biraz direndikten sonra "datka" (kale idare amiri) garnizonuyla birlikte teslim oldu ve teslim olduğunun kanıtı olarak da kendisinin, *"Kızıl Auız"* (Kırmızı Ağız)[760] adlı atını Kenesarı'ya hediye etti. Ayrıca datka Bişkek Kusbegi ve Kırgız beyleriyle geçici bir anlaşma yapacağına dair söz verdi.

Ahmet Kenesarin, *"Merke'yi ele geçirdikten sonra datkayı uzaklaştıran Kenesarı, oranın yönetimine kendi geçti"* diye yazar. Merke yıkıldıktan sonra Kırgız beyleri, Bişkek Kusbegi olan Alişer'e *"Savaşacak mısın yoksa geçici bir anlaşma mı imzalayacaksın"* diye sordular. Alişer ise, *"Merke'nin datkası korkak ve acımasızdır. Ben ise Han'ıma sadık bir kulum ve onun güvenini yerine getireceğim. Benim iki tane topum var. Bu yüzden de onunla savaşmaya hazırım."*[761]*(s.331)*

Alişer ve Ormon Beyler, Kırgızlara memleketin iç kesimlerine doğru taşınmalarını buyurdu. Kendileri askerleriyle birlikte Kenesarı'ya karşı yola çıktı. Bölgeyi iyi tanıdıkları için onlar, Kekli dağında uygun bir konuma yerleştiler.

Alatav Dağlarındaki ilk silahlı karşılaşmada, iki taraf da çok zarar oluştu. Kırgız beyi Dönentay'ın, Vişnevski'ye yazdığı bir mektubunda, *"Kenesarı bize gelerek düşmanımıza dönüştü. Geçen yıl onlar köylerimizi yağmaladılar, at binicilerimizi*

[760] Kenesarin Ahmet-Kenesarı ve Sadık (bu el yazısı Çağatay dilinde yazılmıştır), s. 10, Almatı.
[761] Soltabayev- a. g. e, s. 390.

öldürdüler. Biz ise Tanrının şefkatiyle silahlanarak, Sultan Böken'in yönetiminde onların 4 bin adamını öldürdük"[762] diye yazmaktadır.

1846'nın ortalarına doğru savaşta sessizlik oluşmaya başladı. İki taraf da askerî harekâtları durdurmak ve geçici anlaşma yapmak konusunda anlaşmaya başladılar. İlerideki anlaşmalar hakkında Sibirya Kırgızlarının Sınır Başkanı, "*Kenesarı, Kırgızlara kendi ve Sultan Gali'nin adıyla anlaşma yapmaları için elçiler göndermişti. Ama onlar hâlâ geri dönmediler*"[763] diye yazmıştır. Kenesarı her zaman Kırgızlarla olan askerî münakaşayı durdurmaya çalıştı. Bunu Yüzbaşı Abakumov da doğrulamaktadır. "*Kenesarı, bütün yöntemleri kullanarak Kırgızlarla anlaşma yapmayı planlamaktadır.*[764]"

Kırgızlar tarafından elçi olarak, ünlü Kalıgul Bey geldi. Sonradan O, Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov'a Kenesarı'nın kellesini getirdiği için altın madalya almıştı. Kenesarı, Kalıgul'u karşılayarak, ordasında birkaç gün konuk etmiş, hatta Navrızbay bile yemeğe davet etmişti. Navrızbay'ın görünüşünü, biz ilk defa Kalıgul'un yaptığı betimlemeden örenmiş bulunuyoruz. "*Kadife yelek giymiş, bıyıkları yeni yeni çıkmaya başlayan, uzun boylu genç bir yiğit beni misafirliğe davet etti. Sonradan onun Navrızbay Töre olduğunu öğrendim*." (s.332)

Kenesarı ve Kalıgul, Kazaklarla Kırgızlar bundan sonra birlik ve barış içinde yaşayan komşular olacaklar ve Kırgızlar da Kenesarı'nın söylediklerine kulak verecekler, diye anlaştılar. Kalıgul de Kırgız halkı adına, *"Kırgızlar ile Kazaklar barış içinde yaşayan bağımsız devletler olacaklar ve önemli işler hakkında Kenesarı'yla fikir alışverişi yapacaklar, onun söylediklerini dikkate alacaklar*"[765] diye söz verir. Ayrıca kendi aralarında tutukluları değiştirme konusunda da anlaştılar. Kenesarı, Kalıgul'un ricası üzerine Kazaklar tarafında öldürülen Tastanbek bahadırın mızrağı ile kılıcını geri verdi. Kalıgul ise Kenesarı'nın tutuklu olan adamlarını, gereken ücreti ödedikten sonra geri vereceğine dair söz verdi. Kenesarı'nın tutuklu olan iki bahadırı (biri kayınbiraderi, diğeri Orenburg'ta tutsak olan eşinin ağabeyi) serbest bırakma anlaşması sırasında, Kırgızlar birisi için 64 siyah at, diğeri için de 10 tane tilki derisinden yapılmış giyim, 10

[762] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 41, s. 6.
[763] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 54, s. 41-42. Sibirya Kırgızları Sınır Başkanı'nın Sibirya Kolordu Komutanı Gorçakov'a raporundan, 1846.
[764] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 54, s. 189. Abakumov-Yüzbaşı Niuhalov'a.
[765] Soltabayev- a. g. e, s. 386. Kenesarı ile yapılan geçici anlaşmayı ve Kaligul gelişini yazar bizzat Kaligul'un anlatmasıyla kaleme almıştır, 1895. Kaligul 1899'da vefat etmiş.

tane örme kaftan, 10 kunduz, 10 kula at, 10 deve ücret ödemelerini istedi. Kenesarı, tutsakta olan yiğitleri ve iki bahadırı için her köyden değerli eşyalar toplanması için emir verir ama "*toplanan eşya onun kayınbiraderi ile değer verdiği bahadırlarının serbest bırakılması için yetmez.*"[766]

Geçici antlaşmayı, çok geçmeden Kırgızlar bozdular. Kırgız beyleri, Jamankara Bahadır'ı öldürdükleri için Ulu Cüz bahadırı Savrık'ı takip etmişler, Savrık'ın dinlendiği bir sırada, onun askerlerine 70-80 kadar Kırgız saldırmış, yiğitlerini öldürerek 700'e yakın atını da sürüp götürmüşlerdir. Savrık, peşlerine düştüğünde ise pusuya düşürülerek Kırgızların elinden kazasını bulur. Kırgız beylerinin Savrık'a yaptıkları saldırı, atların götürülmesi anlaşmanın bozulmasına, silahlı saldırının tekrar başlamasına ve Kenesarı ile yoldaşlarının ölümüne sebep oldu.

1847'de Kenesarı, Kırgızların topraklarına saldırdı. Bu savaşta Kenesarı'nın asıl amacı, Kazaklar ile Alatav Kırgızlarının ortak düşmanı olan Hokand hâkimiyetine ve Hokand beylerinin müttefikleri olan Kırgız beylerine karşı mücadele etmekti. (s.333) Bu yüzden de O, Kırgızlara karşı yapılan sefere, Hokand tarafını tutan beylerin yaptığı hainliklerin cevabı olarak baktı. Ama yine de o, savaşın feodal yöntemlerini kullanarak çok büyük bir hata yaptı. Onun cezalandırıcı yöntemleri, Kırgız beylerine nazaran Kırgız halkı için zorluklar meydana getirdi. O, köylerin tamamını ateşe vererek, kadın ve çocuklara merhamet göstermedi. Ama merhametsizlik iki taraflı oldu. Kırgız beyleri, hükümete yazdıkları mektuplarında "*Kenesarı'nın sayısız taraftarını öldürdüklerini, isyancılara acımasızca davrandıklarını ve Kenesarı ile yoldaşlarını zorluk çektirerek öldürdüklerini*" övünerek yazdılar. Feodal döneme has merhametsizlik görünüşler, isyancıların savaş yöntemleri arasında da yer almıştır. Tabi ki, Kenesarı da kendi döneminin çemberinden uzaklaşamadı.

Kenesarı'nın merhametsizliği, onun bulunduğu ortamla, o ortamın şuurunun Kenesarı'nın ideolojisine ve savaşma yöntemine etki göstermesiyle anlatılabilir. Ancak bu feodal savaş yöntemleri, Ormon ile Jantay'ın Kırgız halkını Kenesarı'ya karşı savaşmaya yönlendirmelerinde yardımcı oldu. Kenesarı'nın Kırgızistan'da beylerin askerleriyle değil de halkın itirazlarıyla karşılaşarak savaşmaya mecbur kalmış olması, onun ölümüne sebep olan durumdur.

---

[766] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesi, cilt 5, s. 275-276, Taşkent, 1914. Kenesarı ordasını ziyaret eden kadı Davletkeldi Bisbayev'in cevabından.

Kenesarı'nın Kırgızistan'da yaptıkları çok az araştırılmış ki orada olup bitenleri birleştirmek çok zordur. Sadece Ormon Han'ın Kenesarı'yı kandırmak için kullandığı yöntemlere değinmek gerekir. Bu yöntemler, savaşın bitiminde de büyük bir rol oynadı.

"*Kenesarı'yla savaş sırasında Ormon Han, kendi birliklerine Kazakların görebileceği şekilde dağlardan tozu dumana katarak inmelerini buyurur. Aşağıya indikten sonra onlar, dağ geçitlerinden geri dönerek, tekrar dağdan aşağıya inmişlerdir. Bu 3 gün devam etmiştir. Bunu gören Kenesarı, Ormon Han'ın askerlerinin sayıca çokluğuna şaşırdığını söylerler.*" (s.334)

Ormon Han, gece herkese ayrı ayrı ateş yakmalarını emreder. Geceleyin dağdaki sayısız ateşleri gören Kenesarı şöyle demiş, *"Kırgızlar mı çok yoksa gökteki yıldızlar mı?"*[767]

Kenesarı'nın Kırgız askerleriyle olan son savaşı Tokmak köyünün doğusunda, Bişkek şehrine yakın Kekli Dağında olmuştur. Kenesarı askerleri, Şu Nehrinden 1-2 km uzaklıktaki Maytöbe denilen sıra dağlara yerleştiler. Kırgızlar, yüzyıllar boyu Maytöbe'yi *"Kanlı Yer"* olarak adlandırmışlar.[768]

Maytöbe'ye kuzeydoğudan Kekli Dağı birleşmektedir ve yerel halk oraya 'değerli tepe' demişlerdir. Bu tepenin batısında Şu Nehrine kadar yayılan Karakonıs vadisi vardır. Bu vadiler ikiye ayrılır; Elmalı Vadi, Sayılman. Bu vadiler ormanlarla zengin ve ortalarından nehir geçmektedir. Kırgız beylerinin, Kenesarı'yı tutukladıkları yer, Elmalı Vadi idi. Kenesarı'nın adamları Maytöbe'de yerleşmişlerdi. Orada, Kenesarı taraftarlarının inşa etmiş oldukları kalenin kazılan hendekleri ve taş yığınlarının kalıntıları bu güne kadar korunmuştur.

Kenesarı'nın Kırgızlarla olan savaşının, Kırgızların galibiyetiyle sonuçlanacağı önceden belli idi. İlk olarak, padişah birliklerinin yöneticileri, Kırgız beyleriyle askerî harekât planı hakkına sürekli irtibat halinde idiler. General Vişnevski'ye yazdığı bir raporunda, Yüzbaşı Niuhalov, *"Ben meşhur beylere, Bugı boyunun beyi Boranbay Bekmuratov'a ve Ajibay Seralin'e, Sarıbağış beyi Ormon Niyazbekov'a, Soltı boyunun*

[767] Zhamgerşinov B.- a. g. e, s. 121-122.
[768] Yusuf Kopeyev- a. g. e, C. 3, s. 81-87.

beyi Jankaraş Yeshojin'e mektuplar göndererek, sizlerin ve hükümetin düşmanı olan Kenesarı'yı yok edelim, çağrısında bulundum"[769] diye yazmıştır.

İkinci bir neden ise, Kazak Sultanı Rustem ile Sıpatay Bey yağmalanmaktan korktukları için Kenesarı ayaklanmasına katılan kişiler idi. Çatışma olacağı günden önceki gece onlar, Kenesarı askerlerinden kaçarak kurtuldular. Bu durum hakkında Madbek Bekkozhayev şunları dile getirmektedir. "*Sıpatay ile Rustem Beyler, gece kendi askerleriyle Şu nehrinin karşı tarafına geçerek, Mıkan Suyu'na vardıktan sonra geçit arayarak sabaha kadar yürüdüler.(s.335) O sırada onları Kırgız askerleri fark ederek, saldırdılar. Arkada düşman, önde geçit vermeyen çamurlu su… Böyle bir durumda Kazaklardan bir kısmı ölmüş, bir kısmı da ele geçirilmişti*."[770]

Sıpatay ve Rustem'in yaptıkları unutulmadı. Daha sonraları Manap Jantay Karabekov, Sibirya Kırgızlarının Sınır Başkanı'ndan Sultan Rustem'i ödüllendirmesini rica ederek, şunları yazmıştır: *"Sultan Rustem ile Sıpatay Alibekov, askerlerini alarak Kenesarı'nın yanından ayrıldılar ve benim de Kenesarı'yı yenmem de kolaylık sağladılar."*[771]

Üçüncü bir neden ise Hokand beyleri askerlerini Ormon beyin hâkimiyetine vermişlerdi.

Durumun kötüleştiğini anlayan Kenesarı, askeri konseyi toplayarak, ablukadan kurtulmanın yollarını değerlendirdiler. Navrızbay, Kenesarı'ya "*Bana Tama boyundan Kurman bahadır ile Agıbay bahadırların yönettiği, savaşabilen 200 kişi veriniz. Ben de o yiğitlerle Kırgızların sınırına saldırayım*" teklifinde bulundu. Bu teklifi herkes kabul etse de Kenesarı onaylamadı. "*Eğer biz sınırı bozarak geçersek o zaman durmadan kaçacağız. Kimin atı hızlıysa o kurtulur. Halkın birçoğu ise ölür. Eğer ben asker başı olarak kaçarsam o zaman halka han olamam.*"[772]

Kenesarı bütün atları keserek sadece yiyecekleri taşıyacak 30 tane at bırakır. Mızrak alarak yaya bir şekilde kurtulmayı teklif eder. Ama onun teklifini kimse kabul etmez. Savaş esnasında atını kaybetmek, Kazaklar için kötü bir işaretti. Belki yardıma

[769] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 54, s. 127, 1846.
[770] Kenesarı Kasımov'un ayaklanması hakkında. Kurday bölgesi Kenes köyünün sakini Bekkojayev'in hatırası, A. Dilibayev kâğıda geçirmiştir, s. 7.
[771] Konşin N.- Bozkır bölgesinin tarihi, s. 105-106, 1903.
[772] Kenesarin Ahmet-Kenesarı ve Sadık, s. 23, Taşkent, 1889.

koşanlar olur düşüncesiyle, ertesi güne kadar beklemeye karar verdiler. Ama kimse yardıma gelmedi.

Kenesarı ile Navrızbay birliklerini ayrı ayrı yöneterek, ablukayı bozarak geçmeyi ön gördüler.

Kenesarı, kendi birliğiyle Karasuık adlı çamurlu nehir üzerinden geçerek ablukadan kurtulmak istedi. Nehirden geçtiği sırada çoğu kişi akıma kapıldı. Buna rağmen askerler Kenesarı'yı kurtarabilmek için ellerinden geleni yaptılar. (s.336) Bu olayı ayaklanmaya katılan bir kişi şu şekilde anlatıyor; "*Kenesarı'nın yüzden fazla adamı Kırgızların yaptığı darbeden dolayı suya gittiler. Ama ölüm eşiğindeyken bile Kenesarı'yı kurtarmaya çalıştılar. Onlar, Kenesarı'yı suya batmakta olan atından alıp kendi atlarını vererek, kendilerini feda ettiler.*"[773]

Ablukadan kurtulma çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Navrızbay, birliğiyle beraber savaşta vefat etti. Kenesarı'yı da Kırgız beyleri ele geçirdiler.

Kendisini öldürecekleri zaman, Kenesarı hâlâ Kırgız beylerine kendi düşüncelerini aktarmaya çalıştı. "Savaşmaya son verelim. Ortak düşmanımız olan Hokand'a karşı birlikte savaş verebilmek için Kazaklarla Kırgızların güçlerini birleştirelim." Ancak Kırgız beyleri onun bu teklifini yine kabul etmediler.

Kenesarı, kendisini öldürecekleri sırada, kalabalığın toplandığı o anda şarkı söylemeye başladı. Şarkısında devletinin bağımsız olma yolunda yürütmüş olduğu ağır savaşın, geçmiş olduğu bütün yolları anlattı. Sarıarka'nın geniş bozkırını, savaşta ölen yoldaşlarını hatırladı. Kenesarı öldürülmeden önce son an şöyle tasvir edilmiştir; *"Kenesarı toplanan halka, uzaktaki dağlara, yüksek göklere ve sonra da etrafına bakarak şarkı söylemeye başladı. Şarkı söylemesi uzun sürdü. Toplananlar ise dikkatle dinlediler. O, şarkısında büyüdüğü geniş bozkırda, dünyaya geldiği köyünde geçen bütün ömrünü hatırlamıştı*."[774]

Kenesarı'nın ölümü, yoldaşları için ve asker arkadaşları için ağır bir darbe oldu.

---

[773] Sultan Kenesarı Kasımov'un tarihiyle ilgili belgeler. Ayaklanmaya katılan Kaligul Alibekov'un hatırası. Stepnyak'ın işlemesiyle, s. 7, Taşkent, 1823.
[774] "Turgayskaya gazeta", C. 21, 1901.

Y. Palferov ayaklanmada yer alan şair Nisanbay'ın şiiri ile liderlerini kaybetmiş Kazakların derdini anlatmakta.

"*Bu büyük sessizliği aniden bir dombıra sesi bozdu ve Nisanbay'ın, "Hey Allah!" diye başlayarak, orada söylediği ağıt halkı duygulandırdı*."

Keneke'm benden gittikten sonra

Zaman kaldı geriye daralıp

Halkın efendisi olan hanlardan

Öksüz kaldık ayrılıp.[775] *(s.337)*

İki kanadım kırılıp

Altın, beyaz hançer

Değdi taşa körelip

Kenesarı gittikten sonra

Tahtımız kaldı sahipsiz.[776]

Navrızbay gittikten sonra

Talihimiz yok oldu

Bülbül gibi şakımıştık

Bağlandı dilimiz, çenemiz.

"Ağıt, uzun bir süre söylendi ve geniş bozkıra Kenesarı Bahadırın ölümünü duyurmaya devam etti. Dinleyenlerin esmer yüzlerini gözyaşlarıyla doldurdu. Sanki bütün doğa da bu ağıtı dinleyerek ağlıyormuş gibiydi."[777]

Kenesarı'nın ölümüyle ilgili haber gelir gelmez Orenburg Sınır Komisyonu, her yere bilgilendirmeler göndererek, Orenburg hâkimiyetindeki Kırgızlara, "*Hepimizin ortak düşmanı ölmüştür*" diye açıklama yapmıştır.[778]

[775] Agid- Kazakça başkan demektir.
[776] Ashed-cesede saygısızlık.
[777] Palferov Y.- Alatau dağlarında, "İstoriçeskii Vestnik", Ağustos, 1904, №8, s. 501-502.
[778] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 2930, s. 36.

Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov, bu savaşta yararlılık göstermiş olan Kırgız beylerinin tamamını davet etme kararı aldı ve onları madalyalarla ödüllendirmeyi teklif etti. Sonradan bütün bunlar yerine getirildi. Kenesarı'yı öldüren Alibekov'a Gorçakov'un gönderdiği bir mektupta, şu sözler geçmekteydi:

"Sayın Kırgız Kalıgul Alibekov! İsyancı Kenesarı Kasımov işinde göstermiş olduğunuz hizmet için, imparator majestelerinin vermiş olduğu yetkiye layık olarak size, Georgiyev kurdeleli, boyuna takılan gümüş bir madalyon gönderdim. Size bu gönderdiğim hediyeyi iyi değerlendireceğinize ve İmparator majestelerine bağlı kalarak hükümetin güvenini sarsmayacağınıza güveniyorum."[779] (s.338)

Son savaşta, Sibirya Kırgızlarının Sınır Başkanı Vişnevski'nin bildirisine göre, Ormon Bey'in elinden Kenesarı'nın kardeşi Navrızbay, onun iki çocuğu ve diğer 15 sultan vefat etmiştir. [780] Ayrıca birçok Kazak öldürülmüş, bine yakın kişi de tutuklanmıştır.[781]

Kırgız beyleri Ormon ile Jantay memnuniyetlerini ve dostluk işareti olarak öldürülen Kazakların başlarını, Hokand Hanı'na hediye olarak gönderdiler. Bu durum hakkında bir kervanbaşı, Yüzbaşı Ryltsov'a verdiği bilgide şöyle diyor: *"Taşkent'te, Kırgızların, başkanlarına hediye olarak gönderdikleri Kenesarı adamlarının iki arabaya yüklenmiş başlarını kendi gözlerimle gördüm. Başları uzun bir sırığa geçirilmiş bir vaziyette Taşkent pazarına dizilmişlerdi. Yerel başkanlar bu işe memnuniyet göstererek, Kırgızlara hediyeler verdi."*[782]

Hükümet, Kırgız beylerinin Kenesarı ayaklanmasını bastırmak için gösterdikleri yardıma çok değer verdiler. Bu durum hakkında Tümgeneral Gasford, Dışişleri Bakanı L. G. Senyavin'e yazdığı mektubunda "*O, bu işte yer almasaydı ve Kenesarı'yı öldürmeseydi, o zaman bizim işlerimizin yaver gitmeyeceği kesindi"*[783] diyerek, Ormon Niyazbekov'un bu yaptığına saygı göstermiştir.

Kapal ilçesinin Kazakları, Kenesarı için öç almak maksadıyla Kırgız beylerine karşı sefere çıkmışlardır. Onlar, Kenesarı'nın ölümü ile bağlantısı olan birkaç beyi

[779] Sultan Kenesarı Kasımov tarihiyle ilgili belgeler, s. 12, Taşkent, 1923.
[780] Serebrennikov A. G.- Türkistan bölgesi, s. 10-110,C. 6, Taşkent, 1914.
[781] Serebrennikov A. G.- a. g. e, C. 6, s. 112. Sara Altayev'in birlik başkanı Niuhalov'a mesajından.
[782] Aynısı- C. 5, s. 232-233.
[783] Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi, ç. 37, s. 2-5.

acımasızca cezalandırdılar. Onlardan biri de Töregeldi Bey'di. Köyü yağmalanıp kendisi de tutuklanmıştır.

Kenesarı'nın ölümünden sonra, XIX. yüzyılın 50'li yılları Kırgızistan'da Ormon Bey'in başlatmış olduğu bir savaş başladı. Sarıbağışlıları yöneten Ormon, Bugı boyunun Issık göl sahilindeki verimli topraklarını ele geçirmek istedi. (s.339) Bu savaş sırasında, 1855'te Ormon vefat etti. Kenesarı'yı öldüren katillerden biri olan Jantay, Kazaklar bir yana Kırgızlara bile nefretle baktığını bir mektubunda dile getirmiştir. "*Benim düşmanım çok, dostum azdır. Kazaklar ve Kırgızlar beni size karşı kötüleyebilirler, onlara güvenmeyiniz. Ben eskisi gibi yumuşak kalpli biriyim. Padişahımıza bağlı olduğumu, onun dediklerini yerine getireceğime dair mektup yazarak, kendi adamlarımla gönderdiğime de uzun bir zaman oldu. Kırgızlara değil bana güvenin*."[784]

Jambıl "Suranşı Bahadır" adlı destanında Jantay'ı ikiyüzlü biri olarak betimlemekte:

"*Kudiyar Han delirdi*

Yine kanı özledi.

Rus olsun, Kazak olsun,

Hepsini ele geçiririm, dedi…

Kırgızları kana boğan,

Herkese ihanet eden,

Ormon Han var elinde.

Kazakları yağmalayıp

Padişahtan önce ele geçirelim,

Diye amacı var aklında."[785] *(s.340)*

[784] KSSC'nin Tarih Arşivi, ç. 60, s. 135. Manap Zhantay'ın Alatau bölgesi başkanına mektubundan.
[785] Jambıl-Suranşı bahadır, s. 20, 1940.

SONUÇ

XIX. yüzyılın 20 ve 40'lı yıllarında Kazakistan'da Kazak halkının ve Orta Asya'nın geleceğini etkileyecek birçok olay meydana geldi.

Bu çalışmada ele alınan 30 sene içerisindeki siyasî ve ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin sonuçlarını toparlayabilmemiz için öncelikle bu olayların geliştiği, o uluslararası durumları ve ayrıca Çarlık Rusya'sının, Orta Asya'yı ele geçirmeyi hedefinin ve I.Nikolay hükümetinin Kazakistan'daki hükümdarlığının ne durumda olduğunu bilmek gerekir.

I. Nikolay hükümetinin Orta Asya'yı ele geçirme yolunda ulaştığı en önemli başarılardan biri, Kazakistan'ı tamamen kendine bağlama ve padişah hükümetinin sömürgesine dönüştürme yolundaki hazırlıklarının tamamen sona ermesiydi.

Rusya'nın, Orta Asya hanlıkları ve Çin'in arasında bulunan Kazakistan'ın stratejik önemini düşünürsek, Rusya'nın Kazakistan'ı sömürgeleştirme gerçeğinin tarihi önemini anlayabiliriz. Orta Asya ve Çin'e daha sonra Afganistan'a, Hindistan'a ayrıca diğer Orta Asya'nın diğer bölgelerine giden ticaret yolları Kazakistan'dan geçiyordu. Kazakistan'dan aynı zamanda yine aynı istikametlerde askerî birlikler de geçerdi. Kazakistan topraklarına yerleşerek, ordu getirerek, Orta Asya hanlıklarına saldırılar yapmaya ve Orta Asya'ya devamlı bir hücumda bulunmaya imkân vardır. Bu konu üzerinde Engels de şu sözleri dile getirmiştir:

"*Onlar (Rus askerleri) Kırgız topraklarına geçerlerse, kendilerini Güneydoğu Türkistan'ın çok verimli bölgelerinde bulurlar ve buradaki bu bölgeleri çok kolay ele geçirirler.*"[786] (s. 341)

Böylece Engels, Çarlık Rusyası'nın bütün Orta Asya'yı ele geçirmesinin tartışmasız olduğunu söylemekle birlikte, imparatorluk ile Orta Asyalı hanlıklar arasındaki Kazakistan'ın tampon bir bölge olduğundan da bahsetmektedir. Bu son söylem bizim için etkileyici bir özettir. Hokand, Hiva ve Buhara'ya saldırılar düzenleyebilmek ve

[786] Engels F.- "Orta Asya'daki Rusya", C. XI, b.1, s.367.

güneydoğuda Çin sınırına yakınlaşmak için bu tampon bölgeyi köprübaşına dönüştürmek, I.Nikolay hükümetinin Orta Asya siyasetinin önemli bir parçasıydı. Padişah hükümeti bu siyasetini, XIX. yüzyılın 20-40'lı yılları aralığında mükemmel bir şekilde yerine getirdi.

Bu durum yavaş bir şekilde gerçekleşti. Bunun altında yatan neden ise iki olayla açıklanabilir. Birincisi, dış siyaset ile alakalı idi. Dış siyaset nedeni, Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabetinin yaşanmasına bağlı olarak gelişir. İkincisi ise iç siyasetle ilgiliydi ve burada da padişah hükümetinin sömürgecilik siyasetine Kazak halkının karşı çıkması önemli bir rol oynamıştır. Eğer padişah hükümeti, Kenesarı ayaklanmasını bastırmak için 10 yıl boyunca çaba göstermeseydi, bu hükümet Kazakistan'ı daha az bir süre içinde ele geçirebilirdi. Orta Asya yönündeki son noktaya da ulaşırdı. Bu söz götürmez bir gerçektir.

I. Nikolay hükümetinin Orta Asya ve Kazakistan'daki siyasi canlılığını yeniden kazanmaya başlaması, XIX. yüzyılın 20'li yıllarına denk gelmektedir. Bu siyaset öncelikle Orta Cüz'de, sonrasında ise Küçük Cüz'de Rusya yönetim sisteminin getirilmesiyle başlamıştı. 1822'deki *"Sibirya Kırgızları ile İlgili Tüzük"*ün çıkarılması, bu işin önemi bir adımını oluşturmaktadır.

Öncelikle padişah hükümetinin Kazakistan'ı hedef alması, Kazak halkında herhangi bir itiraza yol açmadı. Çünkü sultanlarla boy reislerinin birçoğu, padişah hükümetine hizmet etmeye başlamıştı bile. Bu yüzden de bu hareketlilik yavaş ve sakin bir şekilde ilerledi. Ayrıca, Orta Asya meseleleri 30'lu yılların başlarına kadar padişah hükümetinin dış siyasetinde sadece ek bir rol oynuyordu. Hatta bu dönemde Kazak bozkırı sınırlarının kesin olarak belli olmadığını da söyleyebiliriz. Levşin'in dediğine göre, "*Bu sınırı düşünce bazında tahmini olarak tayin edebiliriz, ayrıca onun yönünü çizmek de kolaydır.*"[787]

Yeni yönetim sistemini hayata geçirmenin ne kadar yavaş yürütüldüğünü şuradan da anlayabiliriz: 1824'te açılan Kökşetau ve Karkaralı bölgelerinin organize edilmesiyle 1831'de açılan Ayagöz bölgesinin organize edilmesinin arasında tamı tamına 7 yıl geçmiştir. (s. 342)

Ancak 30'lu yılların başında durumlar değişti. Padişah hükümetinin, Kazakistan'daki yönetim temposu, içinde bulunulan on yılın ikinci yarısında başladı. Nedeni ise, İran ve Afganistan'daki olayların gelişmesi ve Orta Asya hanlıklarındaki hilelerin çoğalması

[787] Levşin A.- a. g. e, C. I, s. 2.

sebebiyle İngiliz-Rus rekabetinin gerginleşmeye başlamasıdır. Ayrıca Hiva ve Hokand'ın Kazaklara yaptıkları saldırıların çoğalması da bu duruma etkisiz kalmadı.

İngiliz-Rus rekabeti savaş alanının asıl hattı Kazakistan'dan çok uzakta bulunsa da birçok sömürgeci bürokratın aşırı derecede tepki göstererek, endişelenmeleri dikkat edilecek bir konudur. Mesela, Batı Sibirya askerî bölgesinin Albayı Butovski 1836'da bir bilgilendirme mektubu hazırlayarak, mektupta İngilizlerin Orta Asya'ya "*cesurca ve başarılı bir şekilde*" etkilerini gösterirken "*şimdi de Kırgızlara yaklaştıklarını*" ortaya koymuştur. "*Kırgızları ele geçirebilmek için Rusya'nın gereğinden çok para harcayarak zarara girdiğini*" de hatırlatıp, Kazak bozkırını yönetme sisteminin eksikliklerini söyleyen Butovski, "*Hazar Denizi ile Çin arasına, Amuderya Nehri boyunca bizim güçlendirilmiş hattımızı oluşturarak buralara yerleşmemiz gerekir*" diye talepte bulunur. O, bununla sınırlı kalmayıp "*Astrabad Körfezine birlikler çıkarmayı*" ve aynı zamanda "*Rus birliklerinin Hazar kıyısından, Orenburg ve Semey'den Amuderya bölgesine doğru ilerlemelerini*" de projeler. Sonuçta, "*Hiva Rus sınırları içinde kalacaktır.*"[788]

Hiva'nın saldırganlığı da hükümeti çok korkutmuştu. Gerçekten de Hiva, 1832'de Merv'i ele geçirerek, Hazar yakınlarındaki Türkmenlerin bir bölümünü kendisine bağladı. Ayrıca Üstürt ve Sırderya Kazaklarını da oranın hanları olarak tayin etti ve Sırderya'da Kinjabay ve Şırkaylı kalelerini inşa ettirdi. Bu yaptıklarının yanı sıra Hiva, Embi Nehrine kadarki toprakları ele geçirmek ister ve Kuzey Mugadjar, Embi ve Üstürt arasında göç eden Kazaklar aracılığıyla Rusya'ya karşı kin besleme işlerini de yürütür.

İşte tam da bu nedenler, İngiliz-Rus rekabetinin karışıklığı ve Hiva'nın saldırganlığı, padişah hükümetinin Kazakistan'daki siyasetini gerçekleştirmesini önemli derecede etkiler. Bu duruma, 1839'daki Hiva gezisinin amacının özetlenmesi delil olarak gösterilebilir. Bu özet, 11 Mart 1839'daki Özel Komite dergisinde şöyle yazmaktadır: "*Rusya'nın Orta Asya'daki önemini eskisi gibi düzeltmemiz gerekiyor.(s.343) Hivalıların cezalandırılmamaları ve İngiliz hükümetinin, endüstri ve ticaretimize zarar vererek, bu topraklarda kendi hâkimiyetlerini sürdürmelerini bırakmayışları yüzünden, Rusya'nın Orta Asya'daki etkisi düşmeye başladı.*"

30'lu yıllarda Kazakistan'a saldırılarını güçlendiren padişah hükümeti, Kazak bozkırına sağlam bir şekilde yerleşir. Bu arada padişah hükümeti, bir tek sınır birlikleri ile

[788] Popov A. L.- "Borba za sredneazyatski platsdarm", s. 223-224, "İstoricheskiye zapiski", 1840, №7.

kale hatları inşa etmek ve araştırma gruplarını donatmak gibi askeri yöntemlerden ziyade yalnıza uzaktan yönetim sistemini oluşturmaya çalışmıştır. Bölgesel emirlikleri düzenlemek, sultanları satın almak gibi siyasi yöntemlerle birlikte ekonomik yöntemler de kullanmıştır. Özellikle 1835'de toprakları ele geçirme işleri güçlenmeye başladı. 1837'de ise her ocaktan vergiler alınmaya başlandı.

Bunların tamamı sömürgeciliği güçlendirmeye devam etti. 40'lı yıllarda dahi bir azalma görülmedi. Ayrıca buna Kazak feodal sınıfının sömürgeleri de eklendi. İki taraftan da ezilen halk birçok zorluk çekti.

1839'da Hiva gezisinin başarısızlıkla sonlanması ve Orta Asya'daki etkisine sınır getiren 1840'taki İngiliz-Rus anlaşması, padişah hükümetinin Kazakistan'daki gayretlerini azaltmasını gerektirdi. Çünkü bu gayretin 30'lu yıllarda hızlanmasının altındaki neden, Hiva ve tüm Orta Asya'ya göz dikmesinden kaynaklanıyordu. Ancak gerçekte ise durum öyle değildi. Padişah hükümeti, Kazakistan'a artık yerleşmişti bile. Evet, Hiva'ya ikinci bir sefer geçici olarak durdurulmuştu. Ayrıca çok korkmuş olan Hivalılar, padişah hükümetine epey özgürlük sağladıktan sonra padişah hükümetinden kurtulabilmişlerdi. İngiltere'ye gelirsek o, Rusya'nın, İran ve Afganistan'a adım atmayacağına emin oldu ve padişah hükümetinin Kazakistan'daki hükmünün sonlandırılması talebinde bulunmadı. Çünkü böyle bir talep, imparatorluğun içişlerine karışma olarak algılanırdı. Ayrıca, o sırada Kazakistan, İngiliz çıkarlarını etkileyecek kadar uzakta idi ve İngiliz-Rus ilişkilerinin merkezi de Yakın Doğu'ya kaymıştı.

Bunların tamamın altındaki asıl neden, 40'lı yıllarda padişah hükümeti, Kazakistan'daki pozisyonunu iyice pekiştirmek ve gelecekte Orta Asya'ya saldırı yapabilmek için uygun muharebe sahası hazırlama politikasını hızlandırdı. Bu duruma, şu olaylarla delil getirebiliriz. 1842'de Gasan Gölü Türkmenlerini anlaşmaya çağırma, 1844'te Yeni Mangıstav Körfezini hayata geçirme ve orada Yeni Petrov kalesini inşa etme, 1845'te Turgay ve Irgız nehirleri yakınlarına kaleler yaptırma. (s.344) 1847'de Sırderya'nın aşağı taraflarında Rayım kalesini, 1848'de Karabutak ve Kosaral surları inşa etme, 1848-1849'da Aral denizinde filo oluşturma ve bunların yanısıra Alatav Kırgızlarıyla yakınlaşma gibi stratejilerle planlarını gerçekleştirmişlerdir.

Bu yıllarda, büyük çapta Kazakistan'ın doğal zenginliklerini araştırma işleri yürütülmüş, Aral Denizi ile Balkaş araştırıldı. Taş kömürü ocakları araştırılıp yer şekilleri (dağ, dere, ova…) rölyef şeklinde haritalandırıldı.

Kenesarı ayaklanmasının 1847'de yenilgiye uğraması, Kazakistan'ı kendilerine tabi etme, bağlı kılma işini eskisine göre daha da kolaylaştırdı.

Neticesinde 50'li yılların başlarına doğru tüm Kazakistan'ı padişah hükümeti ele geçirdi. Daha sonra padişah hükümeti, Orta Asya politikasının yeni dönemine başlayarak Hokand, Buhara ve Hiva'ya karşı saldırılar gerçekleştirmiş ve başarıya ulaşmıştır.

Padişah hükümetinin Kazakistan'a yerleşmekle ilgili yürüttüğü politikasının kısaca sonucu böyledir.

Kazakistan'ı Rusya'ya katmanın sonucu olarak ve padişah hükümetinin yürüttüğü politikalar, Kazakların sosyo-ekonomik durumlarında büyük değişiklikler meydana getirdi.

En önemlisi de Kazak toplumunun feodal hale getirme sürecinin hızlandırılmasıdır. Aslında, bu süreç Kazakistan'ı ele geçirmeden çok önce başlamıştı fakat bu dönemde daha da hızlandırıldı.

Bu arada Kazak feodalizminin özelliğini dikkate almalıyız. Bu, öncelikle Kazakların hayvancılıkla uğraşıp, göçebe yaşam sürmeleriyle ilişkiliydi. Kazak feodalleri sayıca birçok hayvana sahip olurken ortak kullanım halindeki topraklara da sahiplik etmişlerdir. Kazak feodallerinin, hanlar, sultanlar ile boy beylerinin, çalışan topluma ekonomik ve siyasi üstünlük elde etmesi bu şekilde gelişmiştir.

Kazak toplumundaki bu durumun, göçebe hayat süren diğer milletlerde de bulunduğu fark edilmiştir. Mesela, L. P. Potayev, şunları dile getirmektedir: "*Göçebe halkın en önemli gereçleri olan otlaklar aslında feodallerin elindeydi. Mesela, Altaylılarda Jaysanlar ile zengin kişiler verimli otlakları, kendileri için çevresini kuşatıp kendi boylarından olan kişilerle akrabalarına bu topraklarda hayvan otlatmalarını yasaklamışlardır.(s.345) Jaysanlar ile zenginler, bu otlakların bir bölümünü Rus işçilerine ve Kazaklara (Şu Kazakları) kiraya vermişler, kira parasını da kendileri almışlardır. Kazaklarda feodalitenin yükselişe geçmesi, milletin göçebe olarak yaşadığı toprakların zorla alınmasından da kaynaklanmaktadır. Kırgızlarda, sözde topluma ait olarak bilinen yerleri, otlakları aslında Manaplar idare etmişlerdir. Manaplar bazı Kırgızlar için göçebe*

*yaşayacakları toprakları kendileri belirlemişler, onlardan ve Kazaklardan o topraklarda hayvan otlattıkları için '**otmay**' ve '**soyıs**' denilen eşya veya paradan oluşan bir vergi toplamışlardır. Kendi kızlarına ise çeyiz olarak otlaklık yerler vermişlerdir. Tuvalılarda feodal kişi, yani '**noyon**', göçebe yaşanılabilecek toprakları kimlere vereceğine dair kararı kendisi vermiştir. Yani, göçebe yaşayan halklarda sözde topluma ait olan otlakları gerçekte feodaller idare etmişlerdir.*"[789]

Kazakistan'ın Rusya'ya katılması, Kazak hayvancılığına ne gibi değişiklikler getirdi?

Padişah hükümeti hem Kazakistan'ı hem de birçok Kazak boylarının eskilerden beri göç ettikleri bölgeleri tek tek ele geçirdi. Mesela, 1835'te Troitsk ve Orsk surları arasındaki kalelerin tek bir hatta bağlanması, "Yeni Hat" inşa edilmesi için 10.000 km yer ayrıldı. Verimli bir otlağa sahip, suyu bol olan bu geniş bozkır, Küçük Cüz'ün en gözde bölgelerinden biriydi. Bu yüzden de onu kaybetmek, burada yaşayan Kazaklar için zor bir durum oluşturdu.

Bahsi geçen bu 30 yıl içerisinde, özellikle çoğalan boyun eğdirme baskıları neticesinde Kazaklar, bazen hayvanların otlatılmadığı topraklara doğru yer değiştirdiler. Büyük boyların yüzyıllardır devam eden, bahar ve sonbaharda göç ettikleri geleneksel göç istikametleri değişti. Bu değişim, ilk olarak Kazakların gruplara ayrılarak verimli topraklar için kavga etmelerine sebep olurken daha sonra boyların kendi aralarındaki kavgaların büyümesine sebebiyet vermiştir. Çünkü yaz kış otlatılan verimli toprakları, boy beyleri ele geçirerek, kendi mülkiyetlerine dönüştürmüşlerdir.[790] Bu sebepten dolayı hayvan otlatma ve bakma krizi meydana gelmiş, buna bağlı olarak da halkın birçoğu fakirleşmiştir.(s. 346)

Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki sultanlar ile varlıklı kişilerin ve boy yöneticilerinin, topluma ait olan yerleri ele geçirmelerini padişah hükümeti çok destekledi. Ayrıca hükümet yetkilileri de varlıklı kişiler ile boy beylerini desteklemişlerdir. Yani toplumdan zorla ele geçirilen yerler, aldıkları destekler neticesiyle onların yeri olarak sağlamlaştırılmıştır.

---

[789] Potapov L. P.-Göçebe halkın ataerkil-boy ilişkileriyle ilgili mesele. "Etnografi enstitüsü. Kısa bilgiler", III, 1947, s. 66-67.

[790] Bu meseleyle ilgili olarak resmî bir belgede şöyle yazılmıştır: "*Boy yöneticisi ne kadar tesirli biri olursa, toprakları ele geçirmesi de o kadar kolay oluyor. Neticesinde az hayvana sahip köyler geniş ve en iyi yerlere yerleşirler; hayvanı çok olan boylara ise yer yetmez.*"

Kazak bozkırındaki toprak meselesini çözmek için kurumuş olan özel bir komite kararında, şu sonuca varılmıştır: "*Kırgızların kışlağı bir kişiye özel iyelik olarak sayılsın. O kişi kışlağı miras edinmeye ve mülkiyeti olarak görmeye hakkı olsun.*"[791]

Bu arada bu durumun açıklayıcısı olarak şunu da belirtmek gerekir: *"Kırgızların adetleri ve genel anlayışlarına göre Kırgızların kışlakları kendi mülkiyeti olarak görmelerini kabul etmek, onların bu kışlakları Ruslara satmalarına imkân yaratır. Sonuç olarak da bozkıra Rusları yerleştirme işi kolaylaşır. Bu da Kırgızların Rus halkıyla yakınlaşmasını ve bir devlet olmasını sağlar.*"[792]

İşte bu sebeplerden dolayı, padişah sömürgecileri, topluma ait olanın kişiye özel olarak değiştirmesini desteklediler. Neticesinde feodal yönetici grup, kışlaklar ile otlaklara sadece yönetici olmadılar; onlar bu toprakların resmî sahipleri sayıldılar. Bu da halkı yurtsuz bırakmak, demektir.(s.347)

Bu faktörlerin etkisiyle göçebe toplumun dağılımı hızlandı. Bundan böyle göç sırasında bir boyun içerisine diğer boyların kolları da karıştı. Bürokrat Metelitsin bu meseleyle ilgili şu sözleri boşuna yazmamıştı: "*Artık boylar eskisi gibi anlamını kaybetti, boylar gereksiz görüldü. Yerini "bolıs" aldı. Bolıs'ta ise çeşitli boylar ile boy kollarının üyelerini görebiliriz.*"[793]

Metelitsin'in bu sözleri gerçekten doğruluk payı taşımaktadır. Çünkü o dönemdeki durumları doğru bir şekilde yorumlayabilmiştir. Göçebe toplumun dağılması, yanında başka sonuçları da beraberinde getirdi. Varlıklı feodal yönetici grupların sayısı arttı, fakirler çoğaldı. Fakir diye tabir ettiklerimiz, eskiden toplumun üyesi olan, çeşitli sebeplerden dolayı ellerindeki mallarından ayrılan kişilerdir. Bu fakirlerin bir bölümü, mesela, Konsı (yoksul) ve çobanlar toplumdan geri kalarak, zengin kişilerin yarı kölesi haline dönüştüler veya onlara ırgat olarak çalıştılar. Fakirlerin diğer bir bölümü de toplumdan ayrılarak Hat yakınlarındaki Rus Kazaklarına kiralık işçi olarak balık, tuz işlerinde çalıştılar. Diğer bir bölümü de bir yere yerleşerek toprak işlemeye, ekin ekmeye başlamışlar ve çiftçi olmuşlardır.

Orenburg Sınır Komisyonu'nun bilgilerine göre 1850'lerde fakirlerin sayısı şöyledir:

[791] KSSC Tarih Arşivi, v. 5, s. 10-27.
[792] Aynısı.
[793] KSSC Tarih Arşivi, v. 64, ç. 4236.

Küçük Cüz: 21000 kişi,

Orta Cüz: 3000 kişi,

Büyük Cüz: 2743 kişi. [794]

Bunların hepsinin toprakları olduğunu söyleyemeyiz. Birçoğunun tek atı, sayılı koyunu ile büyükbaş hayvanları olmuştur. Böyle az hayvanla aile geçindirmek zordur. Orenburg Sınır Komisyonu'nun 40'lı yıllarında toplanan belgeler de bu durumu doğrulamaktadır. Aynı zamanda bu komisyon, Hat yakınlarındaki büyük kalelerde çalışan fakirlerin sayısını ve onların sahip oldukları eşyaları gösteren bir belge hazırlamıştır. Belgedeki bilgiye göre yapmış olduğumuz tabloda[795] üç büyük kalenin durumunu aşağıda belirttik.(s.348)

Tablo 15 Kalelerde Bulunan İnsan ve Hayvan Sayısı

Büyük kale ve surların adları	Ev Sayısı	Erkekler	Kadınlar	Deve	At	Büyükbaş Hayvan	Koyun	Keçi
Kulagin Kalesi	61	152	125	42	57	92	173	41
Topol Kalesi	32	91	74	42	55	132	534	-
Kandavır Suru	13	34	28	12	15	32	100	-

Bu bilgiler fakirlerin durumunu net bir şekilde göstermekte, onların hat yakınındaki varlıklı Rus Kazaklarına kiralanıp çalışmalarının sebebini de göstermektedir. Bu olayın ne kadar yayılıp, ne şekil aldığını İdarov'un şu sözlerinden de anlayabiliriz: "*Hat yakınlarına göç eden Kırgızlar köle olarak çalışmaktalar, Kırgız bir erkek veya bayanın çalışmadığı*

[794] KSSC Tarih Arşivi, v.4, ç. 3641, s. 217-220, 1851.
[795] KSSC Tarih Arşivi, v.4, ç. 3795, s. 207-215.

bir ev görmek, çok nadirdir. Özellikle bazı ev sahipleri, Aşağı Oral sınır hattında hayvan ticareti yaparlardı ve 100 belki ondan da fazla köleye sahiptiler."[796]

Sadece bu örnekten de anladığımız üzere, yukarıda bahsi geçen olaylar, insanların kendi köylerinden gitmelerine sebep olmuştur. Bu durum özellikle 50'li yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır.

Diğer bir sebep ise fakir kişilerin bir yere yerleşip, yerleşik hayata geçmesidir ve ayrıca çiftçiliğin de gelişmesi. Aynı zamanda sadece fakirler değil bütün boy mensupları da ekincilik yapmaya geçerler. Yazın otlaklarından kışın kışlaklarından ayrılmakla beraber, kıtlık ve hastalık sebebiyle hayvanların ölmesinden dolayı cefa çekenler, barımtanın, Hiva ve Hokandlıların vergilerinin kurbanı olan boylar da ekinciliğe geçmiş idiler.

Kazakların ekinciliğe geçmesine, hükümet yetkilileri ne kadar engel olsa da bu, onları durduramadı. Aksine ekincilik işi daha da çoğaldı. Ekinciliğin 50'li yılların başlarında ne kadar çok geliştiğini Küçük Cüz'deki tarım oranlarından da anlayabiliriz. Keydarı boyunun 400 ocağı, 12000 destayina (1 destayina 1,6 hektar) yere tohum serpmişlerdir.[797](s.349) Böylece ekincilik, hayvancılıktan sonraki ikinci bir mesleğe dönüşür. Neticede Kazaklar, Ruslarla bir yakınlaşma içine girer, onlardan ekincilikle ilgili çok şeyler öğrenirler. Bu yakınlaşma da Rus ve Kazakların, gelecekte padişah hükümetine karşı savaşmalarına yardım etti.

Kazak boylarıyla yapılan ticaretin büyümesi, birçok değişikliği de beraberinde getirdi.

Bozkırla ticaret yapmak, Rus tüccarlara birçok fayda sağladı. Kendilerinde satılmayan çeşitli eşyaları burada kolaylıkla sattılar. Mesela, yarım kilo şekeri bir koyunla değiştirerek çok fayda görmüşlerdir. Dolandırıcılık eksik tartmak, teraziden yemek gibi birçok hile ve düzenbazlık burada hiç çekinilmeden gerçekleştirilmiştir.

Bozkırdaki ticareti betimleyen A. K. Geins şöyle yazmaktadır: "*Genelde Kırgızlar, Rusya'dan en kötü malları satın alıyorlar. Yani Rusya'daki tüm kermeslerde sunulan ancak halkın beğenmediği eşyalar satılıyor. Yine de bu kötü eşyalar, Kırgız bozkırında*

[796] İdarov-Alıntı yapılan çalışma, s. 103.
[797] KSSC Tarih Arşivi, v.4, ç. 3641, s. 81-83.

hayvanla değiştiriliyor. Bu yüzden Orta Asya'daki ticaretini genişletmeyen Rus tüccarlara nasıl da şaşırmayacaksın!"[798]

Burada Geins, ticaretin bu şekilde yapılan yöntemini tam kavrayamamış, sadece buradaki ticaretin potansiyelini görmüş ve devam etmesini istemiştir.

Ticaret aslında sınır hattındaki surlarda XVIII. yüzyılda düzenlenmiş "değiş-tokuş mekânı" denilen yerlerde yapılmaktaydı. Ancak bu sırada da ticaretin farklı türleri de meydana çıkmıştır. Mesela, 40'lı yıllarda Karkaralı bölgesinde yapılan Koyandı kermesi ve Kazak bozkırının en uzak yerlerine dahi giderek oluşturulan kermesler gibi kermesler düzenlenmeye başladı.

1831'de demir ve domuz yağı için alınan vergi ile 1835'te ekmek ve demir eşyalardan alınan verginin ortadan kaldırılması tüccarlar için kolaylık sağladı. Mallarını uzak yerlere götürüp satan tüccarların birçoğunu Tatarlar ve eski fakir Kazaklar oluşturuyordu. Onlar, artık hat yakınlarındaki Rus tüccarların tezgâhtarları bile olmuşlardı. Bu Kazak tezgâhtarların birçoğu daha sonraları ise tüccar olmuşlardır.

Hükümet yetkililerinin ticaret yolları ile kervanlarının güvenliğini artırdıktan sonra 40'lı yıllarda bozkır ticareti gelişme göstermiştir. Bu konuya değinen F. Engels, bu yıllarda Rus gazetelerinde Orta Asya piyasasını ele geçirmekle ilgili birkaç makale yayınlamıştır. Ayrıca bu dönemde, Ost-Hindistan gibi güçlü ticaret şirketinin yardımıyla Orta Asya piyasasına sahip olabilmenin planları yapılır.[799]

Bozkırdaki ticaret hacmi sadece değiş tokuş şeklinde değil aynı zamanda parasal dönüşüm şeklinde de büyüdü. Kazaklar, Hiva ile Buhara'dan bozuk paralar getirerek sınır hatlarında ihtiyaç duydukları eşyaları parayla satın aldılar. 1846'da Belozerov'un dediği gibi "*Son zamanlar Kırgızlarla yapılan ticaret, nakit parayla gerçekleşmekte, Kırgızlar satın aldıkları eşyaları, nakit para ile satmaya başladılar.*"[800]

Rus hükümeti, Rus parasının Kazakistan'a geçirmeyi yasaklayan kararını değiştirmek zorunda kaldı. Kont Nesselrode, P. K. Esten'e "*Majesteleri! Siz şimdiki*

[798] Geins A. K.- Edebiyat eserlerinin külliyatı, C. I, s. 174.
[799] Kusheva E. N.- XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Orta Asya sorunu ve Rus burjuvazisi, "İstoriçeskii sbornik", №3, 1934, s. 133-162.
[800] KSSC Tarih Arşivi, v.4, ç. 2798, s. 40, 1846.

duruma göre, sizin hâkimiyetinizdeki Kırgızların altın, gümüş veya bakır para olsun, Rus parasını kullanmaları konusunda izin çıkarır mısınız?"[801] diye yazar.(s.351)

Bu iznin ardından ticarette gözle görülür bir gelişme gözlendi.

Ticaretin gelişimi Kazak toplumunun ekonomik yapısına birkaç yönden etki gösterdi. Ticari sermaye en çok hayvancılığı etkiledi. Çünkü Karl Marks'a göre, ticari sermayenin değiş-tokuş sisteminde olması, hayvancılığa üretim karakteri katmaktadır.[802]

Bu zamana kadar doğal bir ürün olarak kullanılan bağırsak, deri, koyun derisi, yün artık birer ticari eşyaya dönüştü. Ayrıca, XIX. yüzyılın başlarında Orenburg'ta koyunları sadece yağı için satın alırlardı. Eritilmiş koyun yağı, sabun ve mum yapılması için Avrupa'ya gönderilirdi.

Diğer bir sebepten bahsedecek olursak, sürü yapısındaki değişimlerin yer almasını ifade edebiliriz. Zamanında A. Levşin'in söylediği gibi, XIX. yüzyılın başlarında Küçük Orda'da sürünün %99'u koyun ile keçiden oluşuyordu. O zamanlarda asıl talep koyun yağı olduğu için sürünün bu yapısı ticari sermayeyi tatmin etmekteydi. Ancak, 30'lu yılların sonlarına doğru büyükbaş hayvana, at ile deveye talep çoğalır. Bu da sürülerin yapısında değişikliklere meydan verir.

Bir diğer sebep de feodal yönetici grupların hızlı bir şekilde zengin olmalarıdır. Çünkü hayvanların çoğu onların elinde toplandı ve pazarın asıl satıcıları onlar idiler. Bu durum bazı boy beyleri ile sultanları, varlıklı kişilere, tüccarlara ve tefecilere dönüştürdü. Feodal yönetici grupların vekilleri, sultanlarla boy beyleri git gide ticaret tellallarına dönüşerek, Kazak toplumundaki yönetici, iradeci rollerini eskisine nazaran daha da güçlendirdiler.(s.352)

Tüccarlar, Kazaklara krediye dayalı olarak mallarını verirken daha sonra yine her maldan faiz almışlardır. Bu faiz, malların önceki fiyatları ile aynıydı. Bu konu hakkında Teterevnikov, *"Tüccarlar, duruma göre malları krediyle veriyorlar, sonra toplama işine gelince, her çeşit baskı yapılıyor*"[803] demektedir. Sadece Rus tüccarları değil, onların Kazak olan meslektaşları da yine aynı politikayı uygulamışlardır.

[801] Leningrad şehrinin Merkez Tarih Arşivi, s. 1-3.
[802] Marks K.- a. g. e, C. XIX, s. 354.
[803] Teterevnikov A. N.- a. g. e, s. 8.

Tefeciliğin hâkimiyetini sürdürmesi, Kazak toplumundaki üretici güçlerin gelişmesine büyük darbe vurdu. Bunula ilgili daha önce K. Marks, "*Tefecilik, ekonomide gerileme ve siyasi rüşvetçilikten başka hiçbir yenilik getirmez*"[804] demiştir.

Bir diğer yazısında K. Marks, "*Tefecilik üretimin yöntemini değiştirmez ama ona parazit gibi yapışır. Üretim tamamen yıkılıncaya kadar onu perişan eder. Tefecilik, üretime zorluk çıkararak, üretimin eskisinden daha da kötü şekilde hareket etmesini mecbur kılar*"[805] demiştir.(s.353)

Bu devirde (20-40 yılları) Rus ticari sermayesinin Kazakistan'a girmesi, Kazak toplumunun gelişmesindeki durgunluğu bozmadı. Sebebi ise *"İngiliz ticaretine göre Rus ticareti tam ters yönde hareket etmiştir. Asya'daki üretimin ekonomik temelini eskisi gibi bırakmasından kaynaklanmaktadır."*[806]

Kazak bozkırındaki Rus ticaretine dayalı önceden yapmış olduğumuz ayrıntılı analizlerden de gördüğümüz gibi Rusya'dan gelen malların memlekete geçmesi, üretimin eski yönteminin temelini bozmadı. Ayrıca ticaret, Kazak ekonomisinin asıl kaynağı olan hayvancılığı değiştirmedi, sadece kendi çıkarlarına uygun bir hale getirdi.

El sanatı endüstrisine gelirsek, bu alan daha yeni yeni gelişmekteydi. Bahsi geçen bu 30'lu yıllarda her şeyin değişmeden kaldığını söyleyemeyiz tabii ki. Tersine Kazakların ataerkil ve boya dayalı toplumu dağılıp Kazak feodal toplumuna doğru bir kayma yaşandı. Sömürgecilik politikası, Kazak toplumu içinde sınıf mücadelesinin, Hiva ve Hokand saldırılarına ve Kazak feodalleriyle beraber hareket eden padişah sömürgecilerine karşı milli mücadelenin oluşmasına sebep oldu.

Bir tek sosyal ayrımın hızlanması neticesinde Kazak toplumunun feodal yönetici grubu sayısal yönden büyüyemedi. Fakirlerin hiçbir şeysiz kalmaları sonucunda onların kendi durumlarını güçlendirdiklerini yukarıda söylemiştik. Ancak durum bununla sınırlı kalmadı.(s.354) Yüzyıllardır tek başlarına karar veren "aksüyekler" artık önemlerini ve farklılıklarını yitirdiler. Aksüyekler-Töreler artık "karasüyeklerin" soyuyla evlenerek, "karaman" denilen yeni bir boy kategorisi oluşturdular ve giderek soylulara göre varlıklı kişilerle karışırlar. Tarkanlar ise tamamen ortadan kaybolurlar.

[804] Marks K.- Kapital, C. III, s. 528, 1936.
[805] Marks K.- Kapital, C. III, s. 527, 1936.
[806] Marks K.- Kapital, C. III, s. 300, 1936.

Bununla birlikte boy beylerinin feodal boy beylerinin, kadılar ile aksakalların ayrıca "varlıklı" kişilerin önemi arttı. Bunlar, karasüyeklerden çıkmışlardı. Ama yine de siyasi ve ekonomik iradeyi ellerine aldıkları için onların önemi durmadan arttı ve neticesinde sultanların önemi kaybolmaya başladı.

Bu durumların tamamı, padişah hükümetinin sömürgecilik siyasetinin etkisiyle oluşmuştu. Padişah hükümetiyle ortak olmayı durduran sultanlar haklarından ayrıldılar. Kazak toplumunun itibarlı sınıfları arasında önemlerini yitirdiler.

Karasüyek soyundan gelen feodaller hakkında da aynısını söyleyebiliriz. Unutmamamız gereken şey ise; padişah hükümeti Kazakistan'ı ele geçirme politikasında, yönetimin, hanlık sistemini ilk önce zayıflatmayı ardından da tamamen yok etmeyi hedefleyerek feodal boy beylerine yüklendi. Onların, sultanlarla olan mücadelesine hep destek verdi. Sonunda ise feodal boy beyleri, feodal sultanları yenilgiye uğrattı.

Böylelikle, Kazak toplumunun feodal yönetici grubunun yapısında olan değişikliklerini, padişah hükümetinin sömürgecilik siyasetinin etkisiyle oluştuğunu söyleyebiliriz.(s.355)

Padişah hükümeti, Kazakistan'ı ele geçirerek, Kazak feodallerini kendine bağımlı hale getirdi ve onların bozkır yönetimi işlerine sınırlar koydu. Bu da işçi Kazakların her iki taraftan da baskı görmesini güçlendirdi.

Anlatılmakta olan 30 yıl içerisinde Kazak toplumunun sosyal yapısında, başka değişiklikler de meydana geldi. Köleliğin önemi kaybolur ve 50'li yılların başlarında tamamen ortadan kaldırılır. Gerek savaş neticesinde gerekse Hiva, Hokand ve Buhara'nın köle satılan pazarlarından artık köle satın alınmayacaktı. Eski kölelerin nesilleri ise özgürlüklerine kavuşarak, tölengit oldular. Burada da padişah hükümetinin etkisi vardır. O, 1822'de Kazakların köle sahibi olmalarını yasaklayan bir kanun çıkarmıştı.

Tölengitlerin sosyal yükümlülükleri de tamamen değişti. Onlar, önceden büyük feodallerin askerleri ve bekçileri iken artık feodallere bağlı yaverler haline geldiler. Tölengitler ile Kazak toplumundaki feodallere bağlı sıradan insanlar arasındaki fark git gide ortadan kalktı.

Ataerkil-boy toplumunun hızlı bir şekilde dağılması ve ayrıca toplumsal ve ekonomik hayattaki diğer değişikliklerin etkisiyle bazı boylar kendi aralarında karıştılar.

Mesela Blaramberg'in dediği gibi, "*Şömekeylilerin, Tabınların (Kereyt Boyu) arasında hayvancılık bir yana, giyecek giyimi, yiyecek aşı, yerleşecek evi olmayan çok fakir köyler de vardır. Onlar ekincilik yapıyorlar, balık tutup kamıştan yapılmış çadırlarda yaşıyorlar. Bu yaşamlarını düzeltecek hiçbir imkânları yoktur.*"[807]

Bütün boyların fakirleşmesine ve muhtaç duruma düşmesine, padişah hükümetinin toprakları ele geçirmesi ve feodallerin topluma ait yerleri yönetmesi sebep olmakla birlikte, verimli topraklar ve otlaklar için uzun süren kavgaların, kıtlık gibi afetlerin ve bunlara ek olarak Hokandlıların sömürmesi ile padişah hükümetinin Kazaklara karşı göndermiş olduğu cezalandırıcı birliklerin de etkisi vardı. (s.356)

Mesela, Kenesarı ayaklanmasına katılanlar özellikle sürgün edildiler. Kötü bir şekilde cezalandırıldılar ki 20 yıl geçse de dilenmekten kendilerine gelemediler. A. K. Geins'in 1865'te yazdığı gibi "*Şimdiki Atbasar bölgesini titreten Kenesarı ayaklanması, bozkırın bir bölümünü hareketsiz hale getirdi. Kimsesiz kalan kışlaklar ayaklanmadan sonra sahiplerinin eline geçti.*"[808]

Sadece cezalandırıcı birlikler değil ayrıca ayaklanmayı bastırmak için hükümetle anlaşma yapan Kazak sultanları da devleti soydular. Bu sultanlardan biri de Konırkulja Kudaymendin idi. Geins, *"O, sınırları aşmış bir soyguncu idi"* diye yazmıştır. Yine Geins'in yazdıklarına göre, "*Kenesarı'ya katılan bolıslar, 40'lı yıllarda geri döndürdüklerinde, onları koruması gereken başkanlar, sahipsiz toprakları tayin etme ve oralara yerleştirme işi için Konırkulja'yı gönderir. Konırkulja ise Kazakların elindeki her şeyi soymakla işe başlar.*"[809]

Yoksulluk çeken fakirlerle beraber Bayanauıl bölgesinin zengini olan Aznabay gibi varlıklı kişileri de görüyoruz. Aznabay, 25 bin hayvana sahip olmuştur. Ayrıca Akmola bölgesinin kadısı Sapak, 18 bin hayvana sahipken[810] 400 km kadar toprağı ele geçiren Sultan Konırkulja Kudaymendin'in ise 12 bin hayvanı olmuştur.

Şekti boyunda 1200 ocak, erkek-bayan beraber saydığımızda 5 bin kadar halk bulunuyordu. Nazar kolunu örnek alacak olursak yoksullar ile varlıklı kişilerin arasındaki

[807] Blaremberg- "Rusya İmparatorluğunun askerî-istatistik incelemesi", St. Petersburg, 1848, C. XIV, b. II, s. 106.
[808] Geins A. K.- a. g. e, s. 279.
[809] Geins A. K.- a. g. e, s. 287.
[810] SSCB Bilim Akademisinin Arşivi, Ç. Valihanov vakfı,23, s. 14.

uzaklık açık bir şekilde görülmektedir. Burada adı geçen Nazar kolunun sahip olduğu 7 bin yılkıdan yaklaşık 3 bin kadarı Kadı Bisembi Badjıkov'un sahipliğindeydi.[811] Mülk açısından bu kadar eşitsizlik varken ve her iki taraftan da bir baskı söz konusu iken sınıf mücadelesi çok yavaş bir şekilde devam etmekteydi.(s.357)

Kazak fakirlerinin sınıf mücadelesi konusundaki fikirlerini yavaşlatan bir diğer sebepte, İslâmiyet'in etkisidir. Kendilerinin, padişah hükümetine karşı iyi niyetli oldukları birçok defa kanıtlanan Tatar imamlar da padişah hükümeti tarafından Kazak halkı arasında göstermelik olarak kullanmışlardır. Bu konuda Şokan Valihanov, "*Kırgız bozkırı için neyin iyi olacağını bilemiyoruz. Dinî etkiden uzak eski cahillikler mi yoksa 300 sene geri sürükleyen Tatar eğitimciler mi*?"[812] demiştir.

XIX. yüzyılın 20-40'lı yıllarında işçilerin mücadelesi, padişah hükümeti ve onun taraftarları olan Kazak feodallerine karşı yönelmişti. Bu yönelişin altında yatan sebep, halka her iki yönden baskı yapan güçlerin bunlar olmasındandır. Kazak toplumunda padişah hükümetini destekleyen feodal yöneticilerle savaşmadıkça padişah hükümetine karşı gelinemezdi. Padişah hükümetine karşı çıkmadıkça da Kazak feodal ve zenginleriyle karşı karşıya gelemezdiniz.

Bu basit gerçek, Jolaman Tilenşiyev'in ayaklanmasından Kenesarı ayaklanması da dâhil devam eden bir durumdur.

Kenesarı ayaklanmasının yenilgiye uğramasının sebeplerini araştırmak bu açıdan da çok önemlidir. 1847'de Maytöbe yakınlarında isyancı askerlerin yok edilmesi ve Kenesarı'nın öldürülmesi, gerçekten de ayaklanmayı yenilgiye uğratan sebeplerden biri olarak görebiliriz. Ayaklanmanın yenilgiye uğramasının asıl sebebi ise ayaklanma sırasındaki iç siyasi durum ve merkezileştirilmiş bağımsız bir Kazak devletinin kurulması konusunda geç hareket edilmesidir.(s.358)

Kenesarı'nın, Kazak halkını birleştirme yolunda harcadığı bütün çabaları ve hareketleri hep engellerle doluydu. Feodal yönetici gruplar ile hükümet yetkililerinin ardı ardına ortaya çıkardıkları boylar arası mücadele, Kenesarı'nın tüm girişimlerine bir şekilde engel olmuştur.

[811] KSSC Tarih Arşivi, v. 4, ç. 4554, s. 120-122.
[812] Valihanov Ç.- "Cungarya denemeleri", 1861, II. kitap, s. 43.

Sultanlarla varlıklı kadıların birçoğu Kenesarı'yı desteklemediler. Onlar, sahip olduklarından ayrılmak korkusu sebebiyle Kazak Devleti'nin kurulmasını hiç istemediler. Bu sebeplerden dolayı Arslan ve Ahmet Jantörinler, Turlıbek ve Dursun Şıngısovlar, Baymuhammed Ayşuakov, Konırkulja Kudaymendin gibi padişah hükümetiyle hep irtibat içinde olan sultanlar, Kenesarı'ya hep karşı çıkmışlardır. Onlar, ayaklanmayı bastırmak için bütün çabaları ile halk içinde propagandalar yaparak, ayaklanmaya büyük zarar verdiler.

Büyük feodal sultanlarla kadıların bir diğer bölümü, ayaklanma sırasında Kenesarı'ya isteksizce katılmışlar, fakat fırsat buldukça Kenesarı'yı satmışlardır. Sultan Boştay Tursınbayev ile Musa Şormanov, buna örnek gösterilebilir. Şormanov, hükümettekilere yazdığı mektubunda, ayaklanmaya katılma konusundaki pişmanlığını da dile getirmiş ve "*Kenesarı, beni çağırdı. Ben ise gitmekten vazgeçtim. Kenesarı'nın zalimliğine karşı hep mücadele verdiğimi, siz de biliyorsunuz*"[813] demiştir.

Sadece feodal yönetici grupların sayılı vekilleri ayaklanmaya sonuna kadar katıldılar. Onlar da aslında Kenesarı'nın akrabaları veya birkaç seneden beri irtibatta olan arkadaşları idi.

Şekti boyu, Argın boyunun bir bölümü ayrıca Aday gibi güçlü boylar, çoğunlukla mücadelelerden uzak kaldılar. Bunun sebeplerinden birisi, bazı boyların (Aday gibi) mücadelelerin asıl merkezinden uzakta yerleşmiş olmaları; bir diğer en önemli nedeni ise boylar arasındaki otlaklar için olan tartışmaların eskiden beri devam etmesidir. Bu gibi anlaşmazlıkları, Kenesarı kısa bir sürede ortadan kaldıramadı.(s.359) Mesela Jagalbaylı boyu, eskiden beri Jappas ve Kıpçak boylarıyla; Şömekey ve Törtkara boyları ise Jagalbaylı boyuyla düşmandılar.

Padişah askerlerinin göstermiş oldukları şiddet nedeniyle isyancılar, diğer yerleşkelere gitmekte mecbur kaldılar. Orada da faydalanacakları otlaklar yüzünden o bölgede eskiden beri yaşamakta olan boylarla da tartışacakları kesindi.

Padişah ajanları, boylar arasında birbirlerine karşı düşmanlık hisleri uyandırmada önemli rol oynadılar. Neticesinde bütün bu olaylar ve durumlar, Kazak halkının iç ve dış düşmanlarına karşı birlik olmalarına engel teşkil etti.

[813] KSSC Tarih Arşivi, v. 64, ç. 28, s. 140.

Biz, Kenesarı ayaklanmasının tekdüze yürümediğini, çoğunlukla kendi halinde geliştiğini söyledik. On sene devam eden ayaklanma, memleketin tüm önemli bölgelerini ve bütün boylarını kapsadı. Ancak bu aynı zamanda ve aynı şekilde devam etmedi. Bu yüzden de hükümet askerleri, isyancıların boy gösterdiği her yeri hızlıca ortadan kaldırmayı başardılar. Padişah hükümeti için bu bir zafer sayılırken isyancılar için yenilgi olarak kabul edildi.

Burada, aslında iki durum büyük bir rol oynadı. Birincisi, isyancılar göç eden çiftçiler idi; onların maddi durumları da hayvana bağlı idi.(s.360) İkincisi ise hükümet yöneticilerinin, Kenesarı ayaklanmasını bastırmak için kullandıkları, "*isyancıları verimli toprak ve otlaklara sahip bölgelerden uzaklara kaydırma*" taktiği idi. Kenesarı kendisine güvenen Kazak boylarıyla geri çekilmeye devam etmeye mecbur kaldı. Kökşetau'dan Turgay ve Irgız'a, oradan da Balkaş yakınlarına ve sonrasında ise Tokmak yakınlarında uğradığı elim kazaya kadar Çin sınırlarına kadar çekilmişlerdir. Sadece çekilmeleriyle sorunları çözülmüyordu. Her geri çekilişlerinde devamlı bir saldırıya uğruyorlardı. Mesela, 1836 ile 1840 arasındaki 5 sene içerisinde askeri birliklerin saldırmalarıyla Kenesarı ile onun kardeşleri 1635 adamını kaybetmişti. 220 kadar adam tutuklandı (İçlerinde eşi ve çocuklarıyla birlikte). Ellerinden alınan hayvan ve gasp edilen mülkün hesabı yoktur.[814] Bu sebeplerden dolayı Kenesarı'ya katılan birkaç boy sefalet çekmeye başlamaları ile ayaklanmadan geçici olarak vazgeçmeye, isyancılarla sadece irtibat halinde olmaya mecbur kaldılar. Mesela, Sarısu'ya saldırı yapıldığında gasp edilen Jagalbaylılar, 1839'da Kenesarı'nın yanından geri çekilmeye mecbur kaldılar. (Ancak 1843'te tekrar ayaklanmaya katıldılar). Kıpçak boyunun bir bölümünde de aynı durum söz konusu olmuştur.

Kenesarı, eski taraftarlarından, hayvanlarından ayrılsa da yeni yerleştiği mekânlarda kendine kolayca taraftarlar bulabilmiştir. Bunların birçoğu kendi iradeleriyle Kenesarı'ya katılmışlardır. Diğerleri ise Kenesarı'dan korktukları için ayaklanmaya katılmışlardır. Ancak, ne olursa olsun Kenesarı, gittiği her yerde askerlerinin sayısını hep yüksek tutarak, bitti gözüyle bakılan mücadelede yeniden bir hız almıştır. Kenesarı'nın çekildiği yerlerde savaş da bitmişti.(s.361) Çünkü buralarda kalan taraftarları ile ayaklanmaya katılan kişiler Kenesarı'ya maddi yardımda bulunmak ve zekât ödemekle sınırlandırılmışlardır.

[814] KSSC Tarih Arşivi, v. 4, "Orenburg Sınır Komisyonu", ç. 2268, s. 41-55.

Ayaklanmanın gerçekleştiği eski bölgelerde Kenesarı'nın gitmesiyle mücadele de sona ermiş ve bu sebepten dolayı savaş alanı hep bir bölgeden diğerine ilerlemiştir.

Ayaklanmanın diğer kaynaklarını yöneten bahadırlar da mücadeleye çeşitli zamanlarda katılmışlardır. Kenesarı ayaklanması başladığında İsatay Taymanov'un ayaklanması bitmişti. Kenesarı'ya katılan Jolaman Tilenşiyev, ayaklanmadan çabuk çekildi. Jankoja Nurmuhammedov ise ayaklanmanın son senelerinde geçici olsa da Kenesarı ile bir araya gelmiştir. Ve Bahadır Yeset Kötibarov da Kenesarı'nın çağrısına kulak asmadı. Tersine, 1844'te yönetici sultan Baymuhammed Ayşuakov'a, kendisinin Kenesarı'ya karşı mücadele edeceğine dair söz vermiştir.

Yeset, Ayşuakov'a yazdığı mektubunda şöyle demektedir: "*Kenesarı, Jamanşin Kadı'yı Orenburg'a gönderdi, bizi ise yanına çağırdı. Biz, izin alamadığımızdan dolayı korkup ona gidemedik. Şimdi halk, kim güçlüyse ondan korkar oldu. Sizin hâkimiyetiniz altındaki kişiler de sırf ailesinin iyiliği için sözde Kenesarı ile arkadaş olmaktalar. Eğer siz düşmanınıza karşı çıkarsanız, biz de her daim hazırız.*"[815]

Sadece 1855'te Kenesarı ayaklanması bastırıldıktan sonra Yeset Kötibarov, ayaklanma çıkardı. 1856'da ise Jankoja Nurmuhammedov tarafından bir ayaklanma başlatıldı.

Bu ikisi önceden Kenesarı'nın teklifini neden kabul etmediler? Çünkü Kenesarı, her şeyden önce onların siyasi rakibi idi. Onun zekât adı altında vergi alması ve kendisini han olarak görmelerini talep etmesi, Yeset ile Jankoja'nın hukuklarına zarar getirmekteydi.(s.362)

Kimseye bağımlı olmak istemeyişleri ve sadece kendi çıkarlarını düşündükleri için Kenesarı'yı desteklemediler.

Sonunda mücadeleyi geniş çaplı bir meydana yaymaya çalışan Kenesarı'nın kendi hataları buna engel oldu. Mesela, padişah hükümetini destekleyen sultanlar ve kadılarla mücadele ettiği sıralarda Kenesarı ile barış içinde yaşayan boyların köylerine yaptığı saldırılar, halkı çok üzmüştü. Kenesarı, ayaklanmaya katılmaktan vazgeçen Jappas boyunun köylerine üç kere saldırı düzenledi (1843-1844-1845). Feodal yönetici gruplardan korktukları için Kenesarı ayaklanmasına katılmayan sıradan halkın içinde bulunduğu

[815] KSSC Tarih Arşivi, v. 4, ç. 329, s. 115.

durumu Kenesarı düşünmeden bunlara da saldırılar düzenledi. Bu olaylar da halkı sinirlendirmiş, kin tutmalarına sebep olarak ayaklanmaya karşı olan düşman sayısını arttırdı.

L. Meyer bu durumla ilgili olarak şunları dile getirmiştir: "*Eğer Kenesarı saldırgan olmasaydı, yağmalamaları durdursaydı o, bütün üç ordayı kendi etrafında toplayabilirdi. Böylelikle bozkırın hanı sıfatına ulaşarak, Orta Asya'nın o dönemdeki devletleri olan Hokand, Buhara ve Hiva için tehlikeli birisi olurdu.*"[816]

Kenesarı, o dönemde güçlülüğün simgesini, korkutmak olarak algılamıştı. Buradaki amacımız sadece Kenesarı'nın yanılma sebebini anlatmaktır. Kenesarı bazı durumlarda o kadar çok yanlışlara düştü ki bu durumu hükümettekiler kendi amaçları için kullandılar. Onlar, Kenesarı'nın saldırılarından cefa çekenlere sözde koruyucu oldular, "vahşi Kenesarı saldırılarından" onları koruyacak kişilerin rolünü oynamaya çabaladılar. Bozkıra gönderdikleri birliklere ise Kenesarı'nın hatalarını tekrarlamamaları için sert uyarılarda bulunmuşlardır.(s.363)

Bu dönemde uluslararası durumlar da çok karışıktı. Ayrılan ve dörde bölünen (Ulu, Orta ve Küçük Cüzler ayrıca İç ve Dış Bökey ordası), önemsenecek derecede Çarlık Rusyası'nın egemenliği altında kalan Kazakistan Kazaklarının, bağımsız bir devlet olarak birleşmelerine yol vermek istemeyen devletlerle sarılı hale geldi. Çarlık Rusyası, Çin ve Orta Asyalı hanlıklar (Buhara, Hiva ve Hokand) Kazak bozkırını, kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için Kazakları yönetme hususunda kendi aralarında mücadele verdiler. Gerçekte ise onlar, Kazakistan'ı ortada bir tampon bölge olarak bırakmak istediler. Kenesarı, bunların arasında geçici antlaşmalar yaparak diğerlerinin güçlerine karşılık verebilirdi. O, dedesi Abılay'ı örnek alarak aynısını yaptı. Zaman kazandı ve belli bir dönem bağımsız yaşamak için imkân da sağladı. Ancak merkezileştirilmiş güçlü bir devlet kurmaya Kenesarı'nın gücü yetmezdi. Çünkü ne Rusya ne Çin ne de Orta Asyalı hanlıklar, böyle bir şey yapmasına kesinlikle izin vermezdi. Onların silahlı güçleri, Kenesarı güçlerinden o kadar üstün ki onlarla savaşmak, yenilmekle aynıydı. Padişah hükümeti, Kırgız Manaplarıyla geçici askeri anlaşma imzaladığında, Kenesarı dağa sıkıştırılmış, yağmalanmış ve tutuklanmıştır.

[816] Meyer L.- a. g. e, s. 6.

Kenesarı'nın o şekilde öldürülmesi, onun yönettiği mücadelenin de sonunu getirmiştir.(s.364)

Şimdi de padişah hükümeti başkanlarının, Kenesarı ayaklanmasına karşı kullanmış oldukları taktikler meselelerine geçelim.

Kenesarı ayaklanmasının gelişmeye başladığı tüm dönemlerde, hükümet yetkililerinin taktikleri de hep değişip durmuştur. Öncelikle onlar, Kenesarı'yı sadece kendini düşünen ve "Han" olmak isteyen birisi olarak tanımışlardır. Bu düşünce, yönetimdekilere Kenesarı'nın siyasi bir düşman (hain) olarak tehlikeli görünmediği izlenimi vermiştir.

Anlaşma yapmaya, yalan dolanla onu, kendi taraftarı yapmak için yapılan tüm hareketlerden sonuç çıkmayınca, yönetici sultanların yönettiği cezalandırıcı gruplar aracılığıyla da Kenesarı ayaklanmasının ortadan kaldırılması için yapılan başarısızı sonuçlardan sonra hükümet yönetimindekiler mücadele karşısında yeni yöntemlere geçerler.

Kenesarı'ya karşı yapılan seferlerin ve Albay Dunikovski'nin başarısızlıkları sonucunda, isyancıları göç ettikleri mekânlardan ve hayvanlarını otlattıkları otlaklardan ayırmak, kuşatma altında tutmak için yeni yöntemlere başvurularak kaleler inşa edilmeye başlandı. Bu kaleler, padişah hükümeti tarafından önceden inşa edilmeye başlanmış ve devam kale inşaatlarının Kenesarı ayaklanması ile alakası olmamıştı. Ancak bozkırda inşa edilen kaleler, ayaklanma ile mücadelede çok önemli bir rol oynadı. Turgay'da Orenburg Kalesi, 1845'te de Irgız Nehri kenarındaki Oral kalesinin inşa edilmesi çok önemli sayılmaktadır.(s.365)

Askeri tarihçi Tümgeneral Terentev'in bahsettiği üzere, "*Bu şanlı hayduda karşı yapılan hareketler şunları kanıtlamaktadır: Böyle bir işte kibarlık, yumuşak kalplilik veya sert davranış biçimi bile yardım etmez. Kurnaz ve sabırlı olan bu göçebeyi, geniş bozkırlarda kovalama konusunda birlikler çaresizdir. Bu yüzden de onların mekânlarının etrafını kalelerle doldurmak iyi bir netice verir.*"[817]

Kenesarı ayaklanmasını bastırmak, "*Rusya'nın biraz güç kuvvet harcamasını mecbur hale getirdi*" diyen tarihçi G. E. Grum-Grjimaylo da şu sözleri dile getirmektedir.

[817] Terentev M.- a. g. e, s. 200.

"*Kenesarı ayaklanması şunu ortaya çıkardı: Kazak yerleşkesinin arasında mesken tutmak ve etrafında sadece güçlü birlikler bulundurarak, bozkırın sesini kısmayı ve her çeşit sürprize karşı hazır olabilmeyi ümit ediyorlardı. Bu yüzden de hükümet, Orenburg Hattı yakınlarında birkaç kale inşa etmeye, Sibirya Hattı yakınlarındaki kalelerin sayısını arttırmaya ve işçilerle Rus Kazaklarını Yedisu bölgesine yerleştirmeye karar verdi. Bu kararını da yerine getirmiştir.*"[818]

İsyancıları, bozkırdan kovmak ve onları yerleşkelerinden alıkoymanın sonucunda Kenesarı'ya katılan boylar, hayvanlarından ayrılmışlar buna bağlı olarak da isyancılar arasında kıtlık ve dilenciliğe kadar bir düşüş görülmüştür. Kenesarı ayaklanmasının bastırılması, bir tesadüf değildir. Ayaklanma zaten bastırılacaktı.

Kenesarı'yı, Kazakistan'ın önemli bölgelerinden uzaklaştırma politikasının çok uzun bir zaman gerektirdiği aşikârdır. Bu da hükümetin kolay gibi görünen taktiklerinin sırrını ve ayaklanmanın uzamasının sebebini açıklayabilir.(s.366)

Fakat bunlardan başka sebepler de vardır. Onlardan da biraz bahsedelim. Çarlık yönetim sistemindeki tutuculuk, bu sebeplerden biridir. Bu sebeple yerel hükümet isyancılara karşı zamanında bir çözüm bulamıyordu. Her adım, ufak tefek bütün işler Petersburg'taki çeşitli bakanlıklara danışılırdı. (Askeri Bakanlık, Dışişleri Bakanlığı, Asya Departmanı ve Genel Ofis vb.). O dönemdeki iletişim sisteminde Orenburg veya Ombı'dan gönderilen bir belge, Petersburg'a gelinceye kadar haftalar, aylar geçerdi. Bu arada olayların gidişatı da değişirdi. Böylece ayaklanmayla mücadele etmek yerine bitmek bilmeyen kâğıt işlemleri ile uğraşılırdı.

Ayrıca bu duruma Orenburg Askeri Valisi Kont V. A. Perovski ile Sibirya Kolordu Komutanı Kont Gorçakov arasındaki kavga da katılmıştı. Onların Kenesarı ayaklanmasına bakış açıları farklıydı ve bu durum da padişah hükümeti yetkilileri ile askeri birliklerin hareketlerine epey bir engel olmuştu. En sonunda bu duruma Askeri Bakan Kont Çernişev vasıtasıyla I. Nikolay karışır ve ikisinden de Kenesarı'ya karşı birleşerek hareket etmelerini talep eder. Ancak bundan sonra, 1842'de Kenesarı'ya karşı oluşturulan güçle beraber sefere çıkılmıştır. Boşu boşuna altı sene kaybedildi.

[818] Grum-Grjimaylo G. E.- Batı Moğolistan Uryanhai bölgesi, 1926, s.197.

Bundan başka Orenburg ile Ombı ayaklanma yüzünden perişan haldeyken, Petersburg'da herhangi bir şey olmamıştır. Genel imparatorluk meseleleri açısından baktığımızda Afganistan, İran ve Orta Asyalı hanlıklardaki İngiliz-Rus rekabetinden ortaya çıkan Orta Asya ile Merkezi Asya'daki olayların yanında Kenesarı ayaklanması ufak tefek bir durum sayılmıştır. Bu yüzden de ayaklanmayı bastırmakla ilgili hareketler hep sona bırakılmış, bu sebeple de ayaklanmanın gidişatına Kenesarı tarafından bakıldığında, iyi bir neden sağlamıştır.(s.367)

Her şeyden, her zaman haberdar olan Kenesarı ise uygun fırsatları kendi amaçları için çok iyi ve yerinde kullanabilmiştir.

Hükümetin, Kenesarı'yla mücadelesinde kullandığı taktikler ile ilgili meseleyi sonuca ulaştırmadan önce ayaklanma liderinin yok edilmesine dair bir planı da kısaca belirtelim. Bu plan, Kenesarı'nın askerlerinin arasına ajan göndererek onu ele geçirmek ve ayaklanmayı lidersiz bırakmaktı.

Orenburg Kolordusu yaya Askerî Birliği Generali Obruçev'in, Askeri Bakan adına gönderdiği bir bilgilendirmesinde, *"Sultan Kenesarı Kasımov'un eşini yanına alarak, Kenesarı köyüne gönderilen merkez subayının yanında ayrıca tüccar Pustolov'un bir adamı da bulunuyordu. Bu adam, bozkırda ticaret yaptığı sırada Kenesarı köyünde bulunan, Sibirya Hattının kaçak olan Subayı Vladimir Gavrilov ile karşılaşır. O, bozkırdan gidip memleketine yerleşmek istediğini ve Sultan Kenesarı'yı da hükümetin eline vereceğini de söyler. Dediklerini kimseye söylememesini, Kenesarı duyarsa kendisini yaşatmayacağını, söyleyip yalvarmıştır."* Bozkırdaki o adam sayesinde Gavrilov, bana mektup gönderdi. Mektubunda, "*Kenesarı'yı tutuklamanın en uygun olduğu zaman, onun kışlık ordasına yerleştiği zamandır, yani Ocak ayı buna en uygun zamandır*" diye yazmıştır. Subay Gavrilov, arkadaşı Yegor İvanov ile 1838'in Mart ayında bozkıra kaçmışlardır. Obruçev, bunu araştırdığında ise Gavrilov'un daha önce hiçbir suç işlemediğini öğrenmiştir.(s.368)

İşte böylelikle, yönetimdekiler Kenesarı'yı yok etmeye çalışmışlardır. Kenesarı ayaklanması yenilgiye uğratıldı. Ancak Kazak halkının milli mücadele tarihinde bu ayaklanma, en değerli yerini korumaktadır.

Bu ayaklanma, bütün üç cüz halkının birçoğunu padişah hükümetine karşı mücadeleye çağıran, Kazakların XIX. yüzyıldaki en büyük mücadelesi haline geldi.

Ayaklanma, Kazakistan'ın tamamını kuşatmış ve Kazakların en uzun süren ayaklanmalarından biri olmuştur.

Halkın sömürgeciliğe karşı olan düşüncelerini, net bir şekilde anlatabilen Kenesarı ayaklanması, Kazak halkının tarihinde önemli bir rol almıştır.

XIX. yüzyılın 50-60'lı yıllarında yapılan bundan sonraki ayaklanmalar, bu milli mücadelenin temelinde gelişmiştir. V. İ. Lenin'in yazdığı gibi, "*Yıpranan bir sınıfı, sadece mücadele düzeltebilir. Sadece mücadele, sahip olduğu gücü kendinde hissettirir, düşüncesini değiştirir, yeteneğini yükseltir.*"[819]

Bu ayaklanma, Kenesarı'nın siyasi talepleri sayesinde olumlu gelişmeleri olan bir ayaklanma idi. Bunu Kenesarı'nın boylar arasındaki düşmanlığı ve feodal dağınıklığı yok ederek merkezi bir devlet kurmaya çabalamasından da görebiliriz.(s.369)

Kazakistan'ı Rusya'ya katılması, Kazak halkının tarihî kaderine ne gibi bir farklılık kattı? Bu iltihak, doğru bir hareket mi yoksa yanlış bir hareket miydi? Tarihî açıdan baktığımızda, Kazakistan'ın Rusya'ya katılması, aslında yapılması gereken doğru bir seçimdir.

Rus burjuvazisi, kendi iradeleri ve istekleri dışında halkın büyük bir çoğunluğunu acı verici ve en sert yöntemlerle mahkûm etse de tarihsel açıdan yararlı bir iş yapmıştır. İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmelerinden ve bunun doğurduğu sonuçlardan bahsederek, Marks, "*İngiliz Burjuvazisini, Hint halk kitlesinin toplumsal kurtuluşunu veya gelişimini arzu etmesi konusunda zorlayamayız. Bu gelişim, sadece üretici güçlerin gelişimini değil aynı zamanda halkın gelişimini de belirler. Ancak o, ne yapabilir? Bu iki görevin hayata geçirilmesi için ön koşullar oluşturabilir. Burjuvazi, bundan fazlasını hiç yapmış mıdır? Burjuvazi, tüm milleti, kan ve çamur deryasına, felaket ve aşağılayıcı yollara sokmadan hiç ilerleme kaydetmiş midir?*"[820] demektedir.

Marks'ın bu sözleri, Kazakistan için de geçerlidir. Çarlık Rusyası'nın Kazakistan'daki sömürgeleştirme politikalarını incelediğimizde Marks'ın şu sözlerini tekrarlayabiliriz: "*İngilizlerin Hindistan'daki yönetim şekli ile ilgili tarih sayfaları, yıkım*

[819] Lenin V. İ.- a. g. e, C. XIX, 1935, s. 347.
[820] Marks K.- "Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin gelecek sonuçları", C. IX, s. 366

dışında bir şeyden bahsetmez. Yaratıcı çalışmaları ise enkaz yığını sebebiyle pek görülmez. Yine de bu yaratıcı çalışmalara başlanmıştır."[821]

Ekonomik açıdan Kazakistan'ın Rusya'ya katılımının sonuçları, her şeyden önce feodalleşme sürecini hızlandırdı ve yoğunlaştırdı. Yani ataerkil-boy yaşamına ölümcül bir darbe vurdu. (s.370)

Kazaklarda toprak konusunda boy mülkiyetinin korunması, toplumsal ilişkilerin gelişmesinde geri kalındığının göstergesidir. Bu yüzden Kazakistan'daki ataerkil-boy yaşamının ve toprak konusundaki boy mülkiyeti anlayışının ortadan kaldırılması, çeşitli gelişmelere yol açtı.

Ayrıca Kazakların bir bölümünün çiftçilik ve tarımla uğraşlarında, ticaret ve zanaatın gelişimde ve ayrıca hayvancılığın artışında da gözle görülür bir gelişme vardı. En önemlisi de Kazakistan'ın ilerleyen senelerde Rusya pazarlarında yer alması başlı başına bir değişimdir.

Sosyal açıdan, Kazakistan'ın Rusya'ya bağlı olması sonucunda gelişme gösteren şeylerden biri de Kazak toplumunda yer alan sosyal farklılık mücadelelerinin başlaması ve sınıf farklılığının çizgisinin yumuşamasıdır. Tarih sahnesine yeni sınıflar ve sosyal gruplar çıkmaya başlasa da toplumsal gelişim seviyesinin artmasıyla köle enstitüsü ortadan kalkmıştır.

Siyasi ilişkiler açısından ise önemli bir gelişme olarak, Kazak halkının siyasal benlik bilincinin uyanışı ve ideolojik çemberinin genişlemesi örnek gösterilebilir.

Kültürel açıdan ise gelişim gösteren durumlardan birisi olarak, Kazak halkının önce Rus kültürü daha sonra da dünya kültürü ile ilişkiler geliştirmesi, Rusya'ya bağlılık konusunda özetleyici bir örnek oluşturmaktadır. Üzerinde asıl durmamız gereken şey de tam olarak bu. 1820-1840 yılları bilim dünyasında, daha önceleri belli olmayan Kazakistan'ın araştırılması konusu büyük bir hız aldı. Kazakistan'ı araştıran Rus bilim adamlarının eserlerinde bir artış olmaya başladı. 1832'de A. Levşin'in 3 ciltten oluşan çalışması yayınlandı. (s.371) Bu eser, Kazakistan'ın tarihini, coğrafyasını konu alan ve şimdilerde bile önemini yitirmeyen bilimsel bir çalışmadır. Gelmersen, Karelin, Eversman, Leman vb. bilim insanlarının Kazakistan'ın jeolojik ve coğrafik yapısı, zoolojik ve botanik

[821] Marks K.-a. g. e, s. 363

varlığı hakkında yazdıkları çalışmalar yayınlandı. Ayrıca Velyamin, Zernov vb. kişilerin de tarihi çalışmaları da yayınlandı. Rus halkının önde gelen yazarlarından biri olan A. S. Puşkin de Kazakistan'la ilgilenmiştir. F. Bulgarin'in "*İvan Vyjiygin*" adlı romanında, V. İ. Dal ve K. Tolstoy'un hikâyelerinde, genel olarak Rus edebiyatında Kazakistan, tarih3i konu olarak ele alınıyor. Ünlü Ukraynalı şiir yazarı Taras Şevçevko'nun bile Kazak halkı, ilgisini çeker. Kazak halkının içinden Çokan Valihanov ve İbiray Altınsarin gibi ünlü isimler ortaya çıkar. Bunlara ek olarak, Kazak halkı sınır yakınlarındaki Rus halkıyla iç içe yaşamaya başlaması, yakınlaşması ve bu yakınlaşmadan doğan arkadaşlıklar sayesinde Çarlık sistemine karşı birlikte mücadele vermeleri, Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması neticesinde çok önemli bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Böylelikle Çarlık Rusyası'nın sömürgecilik siyasetine karşın Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması, Kazak halkının kaderini Rus halkıyla birleştirmesine ve bu iki halkın arkadaş olmasına sebep olmuştur.

Kazak halkı ile Rus halkı arasındaki arkadaşlık bağları, her türlü zor zamanlarda, Ekim Devrimi'nden sonra dahi devam etmiştir. (s.372)

KULLANILAN ARŞİV VAKIFLARININ LİSTESİ

1. **Kazakistan'ın Merkez Tarih Arşivi (KSSC Tarih Arşivi) – Almatı şehri:**

Orenburg Sınır Komisyonu'nun 4. Vakfı, Omsk Eyalet Müdürlüğü'nün 338-345. Vakfı, Sibirya Kırgızları Sınır Yönetimi'nin 81, 82, 374. Vakfı, Alatav Bölgesi ile Büyük Orda Kırgızları Başkanı'nın 2-3. Vakfı, Oral Eyalet Müdürlüğü'nün 370. Vakfı.

2. **Çkalovsk Tarih Arşivi (Çkalovsk Devlet Tarih Arşivi):**

Orenburg Sınır Komisyonu'nun eski başkanı Tümgeneral G. F. Gens'in El Yazısı, 166. Vakıf, Orenburg Askerî Valiliği'nin 6. Vakfı, Sevastyanov'un El Yazısı, 169. Vakıf, Albay Avdeyev'in El Yazısı ve Orenburg Gümrük Müdürlüğü'nün 96. Vakfı.

3. **Özbekistan'ın Merkez Tarih Arşivi (Özbekistan SSC'nin Devlet Tarih Arşivi)- Taşkent şehri:**

Yarbay A. E. Serebrennikov'un "Türkistan bölgesini ele geçirme tarihi" ile ilgili topladığı arşiv belgeleri. Türkistan Genel Valisi'nin 715. Vakfı.

4. **Moskova'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi:**

Askerî Bakanlığı'nın Vakfı, Sibirya Komitesi'nin Vakfı (1821-1838), Askerî Bakanlık Konseyi'nin Vakfı.

5. **Moskova'daki Merkez Tarih Arşivi:**

Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Arşivi'nin 1-9. Vakfı.

6. **Leningrad'daki Merkez Askerî Tarih Arşivi:**

Askerî Bakanlık Vakıfları.

7. **Leningrad'daki Merkez Tarih Arşivi:**

İçişleri Bakanlığı'nın Vakfı, Polis Şubesi'nin Vakfı.

8. **Leningrad'daki SSCB Bilim Akademisi'nin Vakfı:**

Şokan Valihanov'un 23. Vakfı (Bugünde Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'nın Tarih Arşivinde bulunmaktadır)- Kazak ve Kırgızların tarihi ve etnografyası ile ilgili yayınlanmamış çalışmaları, notları ve nüshaları.

9. **V. İ. Lenin Devlet Kütüphanesi'nin El Yazmaları Bölümü- Moskova:**

Mareşal Kont A. Baryatinski'nin Vakfı.

10. **Saltıkov-Şedrin Kütüphanesi'nin El Yazmaları Bölümü- Leningrad şehri:**

Tüccar Belov'un Sırderya Kazakları'nın ekonomisi ve ticareti hakkındaki notları. (Not XIX. yüzyılın 60'lı yıllarına aittir.)

11. SSCB Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü'nün Leningrad Şubesi:

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Tarihi ile ilgili bilgiler, M. İ. Steblin-Kamenskaya düzeltip, yayına hazır duruma getirmiştir (El Yazısı).

12. Alişer Navai Devlet Kütüphanesi'nin Doğu Bölümü- Taşkent şehri:

"Türkistan Külliyatı" belgeleri.

13. Özbekistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi'nin Doğu El Yazmaları Arşivi-Taşkent şehri:

Mulla Mirza Alim bek, Mirza Rahim Alim bek, Yunus Şigail Datka, Muhammed Riza Mira gibi Özbek tarihçilerinin El Yazmaları.

14. Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Vakfı:

Kazak Halkının XIX. yüzyılın ilk yarısına ait tarihi ile ilgili folklorik belgeler.

15. Kazakistan Cumhuriyeti Milli Kütüphanesi'nin Doğu Bölümünün El Yazmaları Vakfı- Almatı şehri:

Folklorik belgeler (şiirler, destanlar ve bahadırlar hakkında hikâyeler.)

16. SSCB Bilim Akademisi Kırgız Şubesi, Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nün El Yazmaları Vakfı:

№ 172. El Yazısı- "Kazak-Kırgız hadiseleriyle ilgili", ayrıca Kırgızların halk bilimi ve tarihi hakkında belgeler.

ERMUHAN BEKMAHANOVİÇ BEKMAHANOV

Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanov, Kazak Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. O, Kazaklar arasından çıkmış ilk Tarih bilimi doktorudur ve Kazakistan Tarihi Bölümü'nün kurucusudur. Profesör Bekmahanov, Kazak SSC Bilim Akademisi'nin üyesidir. Kısa hayatında (1915-1966) yeteneği, çalışma enerjisi ve halkının tarihine olan derin sevgisi sayesinde, bilime çok katkıda bulunmuştur. Bir tarihçi olarak kimse onun kadar dikkat çekici bir yeteneğe sahip değildir. Onun ismini halk, her zaman hatırlayacaktır.

Sovyetler döneminde tarih bilimi, her zaman partinin katı rejimlerine maruz kalmıştır. Sadece partinin emir ve dikteleriyle tarih konusunda gelişme sağlanabilirdi. Bu sistem, emir ve direktifler ve uymayanların cezalandırıldığı bu uygulama, Stalin diktatörlüğü tarafından yürürlüğe konuldu. Bu emirlere uymayanlara verilen cezalar, çalışmalarına yasak getirme, hapishanelere atılma veya "*halk düşmanı*" sıfatıyla adlandırılmasıdır.

Böylelikle tarih bilimi yavaş yavaş yetenekli kişilerini kaybetmeye, yerine ise Sovyet Partisi destekçileriyle dolduruldu. E. B. Bekmahanov, işte böyle bir ortamda çalışmak zorunda kalırken (s.387) Stalin döneminin ağır şartlarına da maruz kaldı. Memleketten kovulmak, tutuklanmak ve sürgüne gönderilmek… Zaten hasta olan Bekmahanov'a, (akciğer hastasıydı) bu dönemler büyük cesaret, ahlaki ve fiziksel açıdan büyük bir sabır gerekiyordu.

Bekmahanov'un 50 yıllın hayatının neredeyse yarısı okumakla ve tarihçi olabilmekle geçti. Tarihçi olduğu ilk dönemler (1942-1947) ağır savaş yıllarına denk gelmiştir. Ayrıca doktora çalışmalarıyla ilgili yoğun bir bilimsel çalışma temposu içindeydi. Daha sonra, 31 yaşında, doktora tezini savundu ve yayınladı. Bilimsel aktivitesinin ikinci dönemi (1948-1958) ise her türlü suçlamalardan kendini koruma, mahkeme işleriyle uğraşma, sürgün ve tedavisi için gitti. Üçüncü dönemi ise (1958-1966) eski işine geri dönmek, bilimsel çalışmalarla uğraşmak, kitaplar yayınlamak, hastalık ve sonunda ölümle sonlandı.

Ermuhan, 1915 yılı şimdiki Pavlodar Bölgesi Bayanauıl ilçesinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1921 yılında babası vefat eder. Okuma ve yazmayı, bir Kazak bahadırının ismi verilmiş Jasılbay adlı köyde öğrenir ve 11 yaşında Bayanauıl ilçesinde ilkokula başlar. Yedi yıllık okulu bitiren Ermuhan, 1932'de Semey şehrindeki bir yıllık üniversiteye hazırlık kursu okur. 1933'te ise önce Tambov, daha sonra ise Voronej'deki Pedagoji Enstitüsü'nü kazanır.

O dönemler, çok kitap okumuş ve her okuduğunu da anlamaya çalışmıştır. Arkadaşlarının anlattıklarına göre, O, saatlerce Yunan mitolojisi ile ilgili, Rum Tarihi ve Makedonyalı Aleksandr'ın seferleriyle ilgili konuşabilmektedir. Müzikten de iyi anlayan Ermuhan, dombıra, mandolin ve akordeon gibi müzik aletleri

kullanabilmekteymiş. Sık sık tiyatroya gider ve tiyatroya olan aşkını ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Bu sevgisi, onu ileriki zamanlara Kazakistan'ın yazar, sanat adamı ve tarihçileriyle kuracağı ilişkilere yardım etmiştir. (s.388)

1937'de Voronej'deki Pedagoji Enstitüsü'nden mezun olan Ermuhan Bekmahanov, Kazakistan'da çalışmaya gönderilir. Önceleri Almatı'da 28. Ortaokulunda tarih öğretmeni olarak çalışmış, daha sonra ise araştırmacı olarak çalışmıştır. En sonunda da Kazak SSC Halk Eğitim Komitesi'ne bağlı Pedagoji Araştırma Enstitüsü'nün müdürü oldu.

1940'da Kazakistan Merkez Komitesi kararıyla E. Bekmahanov, eğitim için Moskova'ya gönderilir. Burada 1941'in Kasım ayına kadar tecrübe topladı. Bu dönemlerde 26 yaşındaydı ve kendini hep profesyonel tarihçi olabilmek için hazırlamıştır. Ancak memleketin de onun bilimsel araştırma çalışmalarına, savaşın şartlarından dolayı da milletin gerçeklere ihtiyacı vardı.

Bunun için de iyi bir fırsat belirir. 1941 yılının sonlarında Almatı'ya SSCB Bilim Akademisi'nin üyesi Anna Mihaylovna Pankratova'nın (1953'ten beri akademi üyesidir) yönetiminde Moskova ve Leningrad'ın birçok tarihçisi gelir. Bekmahanov, gelenlere ve onların ailelerine yerleşebilmeleri için yardım eder. Bir taraftan da savaş durumunda okul öğretmenleri için tarihle ilgili yöntemsel bir el kitabının oluşturulması için de fikirde bulunur ve bu fikrinin gerçekleşmesini de başarır. (Bu kitap, Taşkent'te Özbekçe'ye çevrildi). Bu çalışmanın başarılı olması, A. M. Pankratova ile E. Bekmahanov'a Halk Eğitim Komitesi'nin önceden planladığı bir ciltlik "Kazak SSC Tarihi" adlı çalışmasıyla ilgili sorunun ortaya koymalarını kolaylaştırdı. Cumhuriyet liderleri, bu fikri büyük bir ilgiyle karşıladılar ve bu çalışmanın hayata geçirilmesi için ayrılan tarihçiler, Almatı'da kaldılar. Yeme, içme ve yaşam alanları oluşturuldu. (s.389) Onların çalışabilmesi için Kazakistan Cumhuriyeti'nin Millî Kütüphanesi'nden özel bir salon ayarlandı. Bu araştırmacılar için devlet arşivlerinin kapıları açıldı. Bu çalışmaların tamamında e. B. Bekmahanov da yer aldı. O dönemdeki izlenimleri hakkında akademi üyesi N. M. Drujinin, "*O dönemde ben, E. B. Bekmahanov'un kendi memleketini seven ve tek başına araştırma çalışmaları yapan hayalini kuran iyi bir tarihçi olacağına emin oldum*" demektedir.

"Kazak SSC Tarihi" çalışmasını hazırlarken karşılaşılan en büyük sorun 1837-1847 yıllarındaki Kenesarı Kasımov'un ayaklanmasıyla ilgili olan bölümdü. Bu sorunu çözmek için Taşkent'te yaşayan Tarih Enstitüsü Müdürü, B. D. Grekov çağrıldı ve en sonunda Kenesarı Kasımov hakkında bir çalışma yapmak, Bekmahanov'a verilmiştir.

Ayrıca E. B. Bekmahanov'un, ikinci annesi olarak gördüğü A. M. Pankratova'yla, M. P. Vyatkin'le, N. M. Drujinin'le, Kuçkin'le, Y. Y. Zutis vd. başka Sovyet tarihçileriyle olan arkadaşlığı birçok zorluğu arkada bıraktı ve hayatının sonuna kadar onlarla arkadaş kaldı. 1943 yılının yaz mevsiminde Rus ve Kazak bilim insanlarının birlikte yazdıkları, eski devirlerden o döneme kadar ki zamanı kapsayan "Kazak SSC Tarihi" adlı kitabı Almatı'da yayınladı. Moskova treninin tam yola

koyulacağı zaman, E. B. Bekmahanov, arkadaşlarına "Kazak SSC Tarihi" kitabının ilk baskısını hediye ederek sürpriz yapar. (s.390)

Ancak E. B. Bekmahanov için bilimsel çalışmalarının sadece bir başlangıcı idi. "Kazak SSC Tarihi" nin ilk baskısı için yazılan Kenesarı Kasımov ayaklanmasıyla ilgili kısmında bazı düzeltmeler yaparak, 1943'te SSCB Bilim Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde bu konuyu savundu. Kazakistan'ın devrim öncesi tarihiyle ilgili alanda araştırmalarına devam ederek Bekmahanov, XIX. yüzyıl Kazakistan Tarihi'ne çalıştı. O dönem içerisindeki Kenesarı Kasımov ayaklanmasını, Kazak halkının ekonomisini, sosyal ilişkilerini ve ayrıca Rusya ve diğer komşularla olan ilişkiler de çalışma konuları içerisinde yer aldı.

Bu çalışmayı gerçekleştirirken E. Bekmahanov, arşiv belgelerinden, Kazakça, Özbekçe, Kırgızca ve Farsça yazılmış belgelerden ve halk destanlarından yararlandı. Böylece E. Bekmahanov, *"XIX. Yüzyılın 20-40 Yılları Arasındaki Kazakistan"* adlı çalışmasında, o dönemdeki Kazak toplumunun toprak meselelerini ele aldı. Kenesarı Kasımov ayaklanmasının ortaya çıkma nedenini de bu meseleye bağladı. E. B. Bekmahanov, eserinde Rus ve Kazak halkları arasındaki arkadaşlık ilişkilerine de önem verdi. 1946 yılının sonbaharında bu çalışmasını, doktora tezi olarak savundu. Bu çalışması onaylandıktan sonra O, Kazak SSC Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü'ne müdür yardımcısı olarak atandı. O dönemde enstitü müdürü, S. B. Yuşkov idi.

Büyük savaşın fetihle tamamlanmasından sonra yayınlanan tüm eserlerde olduğu gibi tarih eserlerinde de Rus halkının sadece Sovyet dönemlerinde değil, ayrıca daha önceki dönemlerde de öncü olma rolünü, güçlü bir şekilde vurgulama eğilimi vardı. (s.391)

Sonuçta XVIII-XIX. yüzyıllardaki Rusya'nın sömürge banliyölerindeki ulusal kurtuluş hareketleri, bu banliyölerin egemen sınıfının çıkarları nedeniyle feodal bir ayaklanma olarak ilan edildi.

Bu durumda E. Bekmahanov'un "XIX. Yüzyılın 20-40 Yıllarında Kazakistan" adlı 1947'de yayımladığı tezi, bazı tarihçiler tarafından çeşitli kötü eleştirilere maruz kaldı. 1947'de E. Bekmahanov, Kazak Millî Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak işe alınır. Burada hayatının sonuna kadar, ara sıra çalışmalarına ara vererek, ders verir. Bekmahanov, kendi bilimsel okulunu kurmaya çabalamış ve doktora için yeteneği olan gençleri almaya başladı. Ancak buna da engel koyuldu. Sonunda "*Bekmahanovlar*" olarak adlandırılan öğrencilere de zararı dokundu.

Bekmahanov'un düşmanları, yaptıkları suçlamalar konusunda gittikçe yüksek sesler çıkarmaya başladılar. Onlar, tarihçi Bekmahanov'u, "milliyetçi" olarak suçlarlarken eserinin de "bilimsel ve siyasi ilişkilere zararı dokunacağı" konusundaki suçlamalarını kanıtlamaya çalıştılar. Bu yıllar, Bekmahanov'un gücünü ve sağlığını yıprattı. Bütün bu suçlamalara karşı hep daha dirençli ve sabırlı olmaya çalıştı.

"Kazak SSC Tarihi" adlı çalışma, önceden herkes tarafından beğenilip Stalin ödülüne uygun görüldü. Ancak yazarların bu sevinci, çok sürmedi. Bekmahanov için bu durum, tam bir trajediye dönüştü. Stalin ödülünün verilmesiyle ilgili son toplantıda SSCB Bilim Akademisi üyesi Yakovlev, "Kazak SSC Tarihi" Ruslara karşı yazılmış bir eserdir, diyerek jüriyi korkuttu. Böylece bu kitaba ödül verilmedi. (s.392)

Bu olaylar üzerine A. M. Pankratova, tarih alanındaki bu meseleyi değerlendirmek için Merkez Komitesi'ne başvurdu. Onun bu teklifi, kabul gördü ve 29 Mayıs – 8 Temmuz 1944 tarihleri arasında tanınmış Sovyet tarihçilerinin toplantısı gerçekleşti. Bu oturumu, Merkez Komite Sekreteri A. S. Şerbakov yönetti. Ayrıca A. A. Andreyev ile G. M. Malenkov adlı iki sekreterde bu toplantıda yer aldı. Toplantı sırasında tarih biliminin gündemdeki problemleri yanısıra, "Kazak SSC Tarihi" ne de çeşitli yorumlar yapıldı. A. M. Pankratova, N. S. Derjavin, B. D. Grekov vd. bu çalışmanın gerekliliğini savunup desteklerken, A. İ. Yakovlev, S. K. Buşuyev vb. ise bu çalışmanın, Ruslara karşı yazıldığını savundular. Onlara göre, Çarlık Rusya'sı bütün halkı bir araya toplamıştı. Ayrıca Vatan Tarihi, bir bütün SSCB tarihidir, yani Rus Milleti açısından yazılmış bir tarih olması gerekir.

Ayrıca toplantıda, Yakovlev'in 7 Ocak 1944'te Halk Eğitim Komitesi'nde yeni okul kitaplarının yazılması gerektiği ile ilgili söylentiler ortaya çıktı. O, SSCB tarihiyle ilgili değil de tüm Rus Tarihi'yle ilgili bir tarih kitabının yazılması gerektiğini öne sürdü.

Toplantı sonrasında, çıkan sonuca karşı olan A. M. Pankratova, Merkez Komitesi Sekreteri A. S. Şerbakov'a resmî bir şikâyette bulundu. Pankratova, Yakovlev'in bu bakış açısının "*Kazakların millî duygularında derin izler bırakacağı*" şeklinde bir açıklamada da bulunmuştur. (s.393)

Toplantıdan sonra Yakovlev, A. M. Pankratova'nın yanına gelerek: "*Lütfen, bana kızmayın. Kazak SSC Tarihi adlı kitapta sadece 10 sayfa kadar yerde bazı değişiklikler yapılmalı. Aslında kitap iyi bir kitaptır*" demiştir. Ancak toplantıda değerlendirilen fikirler, gazeteler sayesinde herkese ulaştı. M. Morozov adlı bir kişinin "Kazak SSC Tarihi" adlı eleştiri yazısı Bolşevik Dergisi'nde yayınlanır. (1945, №6) Ayrıca, Kazakistan Merkez Komitesi'nin 14 Ağustos 1954'teki kararnamesiyle "Kazak SSC Tarihi" nin ikinci baskısına hazırlık çalışması da yer aldı.

Bu olaylardan sonra, Kenesarı ayaklanmasını eleştirenler, Bekmahanov'a karşı cephe almaya başladılar. Önceden "Kazak SSC Tarihi" ne karşı söylenen eleştiriler, Bekmahanov'un monografisini eleştirmeye başladılar. 1948 yılının şubat ayında SSCB Bilim Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde Bekmahanov'un monografisi de değerlendirildi. Almatı'dan Tarih Doktoru Aydarova katıldı. Tarih Bilimi doktorları T. Şoyınbayev ile M. Akınjanov'un yazılı fikirleri okundu. (s. 394) Bunlara Drujinin, Bahruşin, Vyatkin ve Kuçkinler karşı çıktı. Tartışma sonucunda akademi üyesi Grekov, Bekmahanov'u milliyetçi (ulusçu) olmakla suçlamanın bilimsel tartışmaya has bir davranış olmadığını vurguladı.

Maalesef, Moskova'daki müzakerede de herhangi bir sonuca ulaşılamadı. Tartışma, gün geçtikçe daha da derinleşmeye başladı. 1948 yılının temmuz ayında, Kazak SSC Bilim Akademisi'nde, Bekmahanov'un kitabını değerlendirmenin beş gün devam etmesini, bu tartışmanın ne kadar derinleştiğine örnek gösterebiliriz. Eleştirmenler tarafından kitaba, "*çalışma bilimsel yönden farklılık göstermekte*" "*içerdiği ideoloji bakımından çok zararlı bir kitap*" gibi çok sert eleştiriler yapılması ve yapılıyor olması dikkat çekicidir.

"XIX. Yüzyılın 20-40'lı Yıllarında Kazakistan" kitabı ile ilgili söylenen karşıt fikirlere "Pravda" gazetesi yardıma geldi. Bu gazete, 26 Aralık 1950 tarihinde Şoyınbayev, Aydarova ve Yakunin'in "Kazakistan Tarihi Meselelerini Marks – Lenin anlayışıyla Anlatalım" adlı makalesini yayınladı. Bu, aslında Bekmahanov'un muhaliflerini halkın gözünde Merkez Komitesi'nin adıyla desteklendiğini özellikle belirtmekti. Çünkü Pravda'nın sözü, partinin sözü demektir.

Bundan sonraki süreçte "Kazak milliyetçilerine" karşı yapılan saldırılar, hep zaferle sonuçlandı. 15 Mayıs 1951'de E. Bekmahanov "yaptığı siyasi hatalar sebebiyle" Kazak Devlet Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'ndeki işinden çıkarıldı. Profesörlük unvanı yok sayılarak parti üyeliğinden de çıkarıldı. (s. 395)

İşinden çıkarılan E. Bekmahanov, Almatı Eyaleti Narınkol bölgesindeki bir okulda tarih dersleri verdi. Daha sonra ise Jambıl Eyaleti Şu bölgesindeki Novotroitsk köyünde bulunan okulda öğretmen olarak çalıştığı sıralarda, 5 Eylül 1952'de tutuklandı. O, "*Sovyet Hükümeti'ne karşı bir görüşe sahip olmakla, 1942 – 1951 yılları arasında milliyetçilikle ilgili düşüncelerini vaaz etmekle*" suçlandı. 2 Aralık 1952'de Kazak SSC Yüksek Mahkemesi tarafından Bekmahanov'a 25 yıl hapis cezası verildi ve Bekmahanov'u GULAG kampına sürgüne gönderdi.

Verilen bu hükmün acımasızca ve adaletsiz olduğu, başta beraber çalıştığı kişiler ve diğer herkesçe biliniyordu. Kazakistan tarihçisi Bekmahanov'a, Moskova'daki arkadaşları büyük bir hüzünle bakıp "Kurtarmalıyız" sözünü aynı günlerde dile getirmeye başladılar. A. M. Pankratova, Merkez Komitesi'nin üyesi olarak Merkez Komitesi'nin Birinci Sekreteri N. S. Hruşev'e gelerek bir ricada bulundu. O, Bekmahanov'un suçsuz olduğunu ve onun serbest bırakılmasını rica etti. "Biz, onun yalan söylemeyeceğine inanıyoruz. O, yalancıların bir kurbanıdır" diyerek Moskovalı tarihçiler adına da konuşmasını gerçekleştirdi.

Partinin gerçekleştirdiği XX. Kongreden sonra bütün memlekette durumlar değişmeye başlamış, baskılar ile sürgüne gönderilenlerin dilekçelerine yeniden bakılması kararıyla 1954'te Bekmahanov serbest bırakılmıştır. E. Bekmahanov'un serbest bırakılmasını, Moskovalı bilim adamları, Grand Hotel'de bir araya gelerek kutlamışlardır.

Ancak eski Profesör, Ermuhan Bekmahanov, Almatı'ya geri geldikten sonra hiçbir işyeri onu işe almadı. Ne gariptir ki o dönemde Kazakistan'ın hiçbir yerinde tarih

profesörü yoktur. Bu ağır darbelere rağmen Bekmahanov, ailesiyle bir daire kiralayıp çalışmalarına burada devam etmiştir. Çalışmalarında, özellikle Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması ile ilgili tarihî gerçekleri açığa çıkarmak için araştırmalar yapmıştır. (s. 396)

E. Bekmahanov'un 1951 – 1952'li yılları arasında yazmış olduğu, 800 küsur sayfadan oluşan monografisi tutuklama sırasında ele geçirilmişti. O, bir yıl içerisinde yeniden kaynaklar toplayarak, yeni monografisine çalıştı. 1955 yılının eylül ayında ise Kazak Üniversitesi'ne öğretmen olarak işe alındı. O sırada Kazak Devlet Üniversitesi ile Kazak Pedagoji Enstitüsü'nün öğrencileri, Bekmahanov'a akademik derecesinin geri verilmesi için onu desteklemişler fakat bu destekleme işi öğrenciler açısından kötü bir sonuçla sonlanmıştır. Önde geldiği düşünülen bir öğrenci Kazak Pedagoji Enstitüsü'nden çıkarılmış, diğer öğrenciler de uyarı almışlardır. Ancak 1957 yılı Moskova'daki SSCB Bilim Akademisinin Yayınevi tarafından Bekmahanov'un "Kazakistan'ın Rusya'ya Bağlanması" adlı yeni kitabı çıktı ve ikinci kez doktorasını savundu. 1958'de ise Tarih Bölüm Başkanı, olarak atandı.

Bekmahanov'un girişimleriyle Kazak Devlet Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde, "Kazakistan Tarihi" alanında öğrenci yetiştirmek için lisansüstü bölüm açıldı. Kısa bir dönem içinde E. Bekmahanov'un sadece kendisi 20'den fazla bilim adamı hazırladı. Yine onun girişimleriyle Tarih Bölümü'nde geniş çaplı bir bilimsel araştırma çalışmaları başlatıldı. Kazakistan Tarihi ile ilgili üniversite kitapları hazırlanmaya başlandı (1963'te ders kitapları yayınlandı). 1959'da okullar için Kazakistan tarihiyle ilgili ders kitabı yazan Bekmahanov'un bu eseri, aralıksız 30 yıl boyunca yeni baskı görmüştür.

E. Bekmahanov 1962'de Cumhuriyet Akademisi'nin üyesi olarak seçildi. Ama ne yazık ki böyle yetenekli insanların devamlı düşmanları bulunmuştur. E. Bekmahanov'un Kazakistan tarihinin bütün okullarda okutulması, Kazakistan Tarihi ile ilgili kitapların çıkarılması gerektiği hayali ne yazık ki ölümünden birkaç yıl sonra gerçekleşebildi. O, tarih dünyasına kolay lokma bulabilmek için değil de gerçeklerin peşinden koşmak için gelen bir insandır. (s.397)

DEĞERLENDİRME

Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanov, Kazak tarihçiliği konusunda en önde gelen isimdir. O, Kazaklar arasından ilk tarih bilimi doktoru unvanını almış ve Kazakistan tarihi bölümünü oluşturmuş ve bu alanda ilk profesör unvanına sahip olmuş bir kişidir.

50 yıllık ömrünün yarısı okumakla ve diğer yarısı da tarihî çalışmalar yapmakla geçen E. B. Bekmahanov, 1915 yılında şimdiki Pavlodar Bölgesi Bayanauıl ilçesinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Okuma ve yazmayı, bir Kazak bahadırının ismi verilmiş Jasıbay köyünde öğrenen Bekmahanov, 11 yaşında Bayanauıl ilçesindeki ilkokula başlar. Yedi yıllık okulunu bitiren yazar, 1932'de Semey'de, bir sene üniversite hazırlık kursuna gider. 1933'te ise önce Tambov daha sonra da Voronej'deki Pedagoji Enstitüsü'nü kazanır. Bu dönemlerde Bekmahanov, Yunan Mitolojisi, Rum Tarihi ve Makedonyalı Aleksandr'ın seferleri hakkında okuduklarından yola çıkarak uzun yorumlarda bulunmaktaydı. Müzik ve tiyatroya da ilgi duyan yazar, bu ilgisi sebebiyle ileriki yıllarda Kazakistan'ın önde gelen sanat adamlarıyla ve tarihçileriyle kuracak ilişkilerine yarar sağlamıştır.

1937'de Voronej'deki enstitüden mezun olan Bekmahanov, Kazakistan'a çalışmaya gönderilir. Burada ortaokulda tarih öğretmeni olarak çalışmış daha donra da Kazak SSC Halk Eğitim Komitesine bağlı Pedagoji Araştırma Enstitüsüne müdür olarak atanmıştır.

1940'ta Kazakistan Merkez Komitesi Bürosu'nun kararıyla E. Bekmahanov, Moskova'ya eğitim için gönderilir. 1941 yılının sonlarına doğru Halk Eğitim Komitesi'nin önceden planladığı bir ciltlik "Kazak SSC Tarihi" adlı bir araştırma konusunda A. M. Pankratova ve E. Bekmahanov'a da görev verilir. Kazak SSC Tarihi üzerine yapılan bu çalışmada en büyük sorun Kenesarı Ayaklanması ile ilgiliydi. Bu sorunu çözmek için Taşkent'te yaşayan Tarih Enstitüsü Müdürü B. D. Grekov çağrılır ve sonunda Kenesarı Kasımov ile ilgili kısmı yazma işi, E. B. Bekmahanov'a verildi.

Bu çalışmayı gerçekleştirmek için E. Bekmahanov, arşiv belgelerinden, Kazakça, Özbekçe, Kırgızca, Farsça yazılmış belgelerden, halk destanlarından yararlanmıştır. 1946 yılının sonbaharında bu çalışmasını doktora tezi olarak savundu. Çalışması onaylanan Bekmahanov, Kazak SSC Bilim Akademisi Tarih Enstitüsüne müdür yardımcısı olarak atanır. Bu dönemde Enstitü müdürü olarak S. B. Yuşkov vardı.

Ancak bu eseri ile çeşitli baskılara maruz kalan Bekmahanov, milliyetçi olarak suçlanmıştı. Yaptığı bu çalışma herkes tarafından beğenilmiş ve Stalin ödülüne uygun görülmüş olsa da SSCB Bilim Akademisi üyesi Yakovlev, "Kazak SSC Tarihi" Ruslara karşı yazılmıştır, diyerek jüriyi korkutmuştur.

Kendisine zıt görüşlü tarihçilerin yönlendirmesiyle Bekmahanov'a karşı bir mücadele başlatılmış ve Bekmahanov, 5 Eylül 1952'de "Sovyet Hükümetine karşı bir görüş beslemek", "Milliyetçilikle ilgili konuşmalar yapmak" suçlarıyla suçlanmıştır. Kazak SSC Yüksek Mahkemesi, Bekmahanov'a 25 yıl hapis cezası verir ve onu GULAG kampına sürgüne gönderir.

Hep ikinci annesi gibi gördüğü Pankratova'nın ricaları ve partinin XX. Kongresinden sonra değişen durumlar, sürgüne gönderilenlerin dilekçelerini tekrar gözden geçirilmesi kararı ile Bekmahanov serbest kalır.

Kazakistan'a dönen Bekmahanov, Kazak Devlet Üniversitesinde Tarih Bölümü başkanı olarak, sağlığının elverdiğince Kazak Tarihi ile ilgili çalışmalarına devam etmiştir.

Yazarın hayatına kısaca değindikten sonra tezimize konu başlığı olan, "XIX. Yüzyılın 20-40'lı Yıllarında Kazakistan" adlı eserinden de bahsedelim.

Yazar, bu eserini oluştururken kullandığı kaynaklar konusunda seçici davranmaya çalışmış ve dönemin çalkantısına kapılmadan, tarafsız bir tutumla yazılmış kitap, dergi ve elyazmaları ile mektuplara yer vermiştir.

Kazakistan'ın özellikle dikkat çekilmesi gereken dönemlerinden biri olan ve Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanov'un önemli bir eseri olarak karşımıza çıkan bu eserini oluşturmasındaki asıl sebep, XIX. yüzyılın 20-40'lı yılları arasındaki Kazakların durum hakkında herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış olmasıdır. Genel bir tarih

araştırmasından ziyade özel bir dönemi kapsayan bir araştırma yapılmamasını söylemek istiyoruz.

20-40'lı yıllar, Kazakların gerek I. Nikolay hükümeti ile gerekse kendi feodalleri ile aralarındaki ilişkilerinin çok büyük değişimlere uğramış olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir.

Kazaklar, Büyük (Ulu) Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olmak üzere üç ana grup halinde oluşmuş bir toplumdur. Bu cüzlerin coğrafi yerleşimleri ve boyları hakkında bize kısa da olsa dikkate değer bilgiler veren bazı eserleri belirtmekte fayda görüyoruz.

Sırderya'nın aşağı bölümlerinden Tobıl ve Oral Nehirlerine kadar olan bir bölgede yaşayan Küçük Cüz ve boyları (Bayulı, Jetiru ve Alimulı gibi) hakkında, Küçük Cüz'ün yönetici sultanlarından topladığı bilgilere dayanarak, 40'lı yıllarda 500 bin kadar nüfusa sahip olup, 100 bin kadar haneye sahip olduğunu Albay Blaremberg, "*Rusya İmparatorluğunun Askerî İstatistiklerini Gözden Geçirme*" adlı eserin XIV. cildinde belirtmiştir.

Orta Cüz'ün Semey ve Akmola eyaletleri ile Sırderya ve Yedisu eyaletleri civarında toplanmış olduğunu, 116500 haneye ve yaklaşık olarak 468 bin kadar bir nüfusa sahip olduğunu, Yarbay Butovski'nin istatiksel verilerine dayanarak aktarılan bilgileri de N. A. Aristov'un "*Türk Kabileleri ile Uluslarının Etnik Yapısı ve Nüfusları Hakkında*" adlı eserde bulabilmekteyiz.

Büyük Cüz hakkında doğruya en yakın bilgilere ise iki ayrı kaynaktan ulaşılabilmektedir. Büyük Cüz'ün Yedisu, Evliyaata (bugünkü Jambıl), Çimkent (bugünkü Güney Kazakistan) eyaletlerini kapsayan yerleşim alanları ile 95 bin haneye ulaştıklarını, Y. Yujakov'un "*Orta Asya'da Bulduklarımız, II. Çimkent Örneği*" adlı çalışmasında bulabilirken; 550 bin kadar nüfusa sahip olduğunu Aristov'un yukarıda bahsi geçen eserinden bulabilmekteyiz.

Yazarın değindiği dönem, Kazaklar açısından hayvanların otlakları için yapılan mücadeleler ve göç yolları ile yaşadıkları bölgelerin uğradığı saldırılar ile dolu yıllar olmuştur. Bu dönemde Kazakların başlıca geçim kaynağı, hayvancılık olmuştur. Bu sebeple ticaret konusunda bilgisi olmayan Kazakların, Kazak toplumunu kendine bağımlı hale getirmeye çalışan I. Nikolay Hükümeti'ne karşı otlaklar için verdiği

mücadele, dikkat çekilmesi gereken bir durumdur. Kenesarı Kasımov'un başlatmış olduğu isyanın temelini de bahsettiğimiz bu durum oluşturmaktadır.

Çarlık Rusyası'nın sömürge faaliyetleri, kendi boy beylerinin toprak zenginliği için yapmış olduğu baskılar neticesinde hayvancılık ile uğraşanların sayısında bir azalma yaşandı. Bu dönem ve takip eden yıllarda Kazaklar, toprakla uğraşmaya ekinciliğe başlamışlardı. Ekincilik ile eskiden beri uğraşanlar, aslında "*çiftçi*" sınıfı olarak adlandırılan fakir köylü insanlar olmuştur. Bu duruma kanıt olarak danışman İdarov'un, "*Hayvanı, giyim kuşağı, evi olmayan fakirler çoğunlukla ekin ekmekle uğraşıyorlar. Bu yüzden çiftçi kelimesi, Kırgızlarda (Ruslar Kazaklara Kırgız da demektedir) insanın durumunun kötü olduğunu bildirir*" diye yazdığı "*Sibirya Müdürlüğüne Bağlı Kırgız Stepi ve Yeni Kurulmuş Semey Bölgesi*" adlı eserini örnek gösterebiliriz. İlerleyen dönemlerde Kazakların çoğunluğunun çiftçilikle uğraşmaya başladığını yine o dönemde yazılan bazı eserlerden anlıyoruz. Bir dönem sonra, XIX. yüzyılın 30-40'lı yıllarında sadece fakirler değil zenginlerde çiftçilikle uğraşmaya başladılar.

Kazakların çiftçilik ile uğraşmaya başlamaları bizi, hayvancılığı tamamen bıraktığı düşüncesine götürmemeli. Tabaklanmış deri, deri kumaş karışımı elbiseler, eyer takımı, halat otağlar aynı zamanda balta, bıçak, üzengi gibi metalden yapılan Kazak el sanatları gerek Rus gerekse bozkır pazarlarında büyük rağbet görüyordu. Ticarette değiş tokuş usulüne dayalı ödeme şeklini bırakan Kazaklar, artık mallarını peşin paraya satıyor, aldıkları paranın bir miktarı ile de saman yığınları alarak, hayvancılığı devam ettiriyorlardı.

Kazakların ekonomik faaliyetleri ve uğraş alanlarını yukarıda özetlemeye çalıştık. Kazakların gerek ekonomik gerekse uğraş alanlarının değişimi, kendi aralarındaki sosyal ilişkilerin de değişmesine, farklılaşmasına yol açmıştır. Bunları da gözden geçirmekte fayda görüyoruz.

Rus ihtilaline kadar tarihçiler, Kazakları "*aksüyek*" ve "*karasüyek*" olmak üzere iki grup halinde açıklıyorlardı. *Aksüyekler*, Cengiz soyundan geldiği söylenirken; *karasüyekler* ise sıradan halk, avam kısmı olarak biliniyordu.

Aksüyek, teriminin ortaya çıkışı, Kazak tarihinin başlangıç dönemlerine kadar uzanmaktadır. Aksüyek beylerinin ortaya çıkışı da Tatar-Moğol işgalcilerinin hâkimiyet

sürdükleri dönemde, Kazakistan'da derebeylik ilişkilerinin kalıplaşmaya başlamasıyla ilgilidir. Aksüyek beyleri, Akademisyen V. V. Radloff'un "*Töre, eski Türk unvanlarından olup hanzade, şehzade anlamlarına gelir*" dediği cümledeki töre kavramını da kendileri için kullanmaya başlarlar. Aksüyek beyleri, (töre beyleri) kendilerine has ayrı bir derebeylikler kurmuşlar, herhangi bir boy topluluğuna da girmemişler ve kendilerini boylardan üstün tutmuşlardır. Bu unvanlar da aksüyek ve töre unvanları da XIX. yüzyılın ilk yarısında geçerli gücünü kaybetmişti. Bu durum, Cengiz han soylu olma durumu önemini yitirmeye başlamasıyla mülk eşitsizliğini de beraberinde getirmiştir.

Aksüyek-Karasüyek terimlerinin yanısıra yaygın olarak kullanılan bir diğer unvan ise "*bi*" dir. *Bi* farklı şekillerde, örneğin *bek, beg* veya *büyük* anlamlarında da kullanılmıştır. *Bi* unvanının nasıl meydana geldiği konusunda herhangi bir bilgilendirici kayıt bulunmamaktadır. Bu unvan aynı zamanda, bazı yetkili memurlara, hükümdar ailesine hizmet edenlere ve yabancı vekillere de verilmiştir.

Feodalleşme sürecine giren bazı beyler, topraklara sahip olma konusunda sömürge politikasını ele almaya başladılar. Ortak kullanım alanları olan, göç yolları, yaylaklar, kışlaklar birer birer Kazak boy beylerinin ellerine geçmekteydi. Bu konuda Balluzek, "… *Sınır belirleyici mızraklar ağaçlar sokulsa, hangi boydan olduğunu gösteren işaretler kazılsa ve hatta farklı şekillerde bağlanarak işaretleme yapılmış yerler dulunsa da o toprakların gerçek sahipleri kadılar, boy beyleri ve aksakallardı*" demektedir.

Topraklar bu şekilde pay edilirken, çiftçilikle uğraşan Kazaklardan *öşür*; hayvancılıkla uğraşanlardan da *zekât* adı altında vergi toplanmaya başlamıştı. Bu vergiler bazen nakdî olarak alınırdı. Bazen de hayvanı olan biri hayvan olarak ödeyebiliyorlardı. XIX. yüzyılın ilk yarısında bu iki vergi çeşidi, öşür ve zekât sistemli olarak toplandı ve feodal yükümlülük olarak kurumsallaştı. Bunun yanısıra hediye adıyla özel vergiler de toplandı. Bunların içinde en öne çıkan vergi çeşidi, "*sogım*" oldu. Sogım, kış için özel olarak kesilen hayvan ve hayvan etidir. Buna ek olarak, düzensiz fakat feodal yükümlülük halinde olan bir diğer vergi çeşidi de "*sıbaga*"dır. Sıbaga ise kış için saklanan hayvan etinden değerli misafirler için ayrılan payın adıdır. Bu maddi yükümlülükler hakkında Sınır Komisyonu Başkanı Ladıjenski, "*Zekât, sogım, sıbaga ve buna benzer diğer vergiler, han soyundan olanlara verilirdi*" diye yazmıştır.

Burada değerlendirmeye alınacak bir diğer nokta, "konsılar"dır. Konsılar, bir bakıma yarı köle olan fakirlerden oluşur. Onlar, bütün ailesiyle beraber beylerin bütün işlerini çok az bir maaş karşılığında yerine getirirlerdi. Bunlardan alınan vergi ise çalışarak ödeme şeklindedir. Bu verginin adı da "*savın*" olarak adlandırılmaktadır. Kazak bozkırını ziyaret eden birçok gezgin veya hükümdar yetkilileri, bu sosyal grup üzerinde durmamış olsalar da varlığından söz etmişlerdir. Konsılar hakkında en kapsamlı bilgilendirmeyi, Mihail Gramenitski'nin çalışmalarında rastlıyoruz. O, "*Evleri olmayan fakir Kazaklar, sultanların yanında toplanıp geçimlerini sağlıyorlar. Hizmetçilik edip hayvan bakarlar. Eğer sultan veya herhangi bir zenginin yanında bulunmadıkları zaman ölümün eşiğine gelirler. Hiçbir şeylerinin olmayışı, onları bu duruma düşürmüştür*" diye yazmaktadır.

Yazarın eserinde işlediği dönemin bir diğer dikkat çekici toplumsal grupları da "*Jataktar*" ve "*Bayguslar*" dır. Jataktar, göç etmeye hayvanları dahi olmayan, sürekli kışlaklarda kalan fakirlerdir. Bayguslar (biçareler) de Kazak toplumunun en fakir kesimidir. Para kazanabilmek uğruna, Rus sınırlarına yürüyerek gitmeyi göze alırlar.

Suç ceza ilişkisi konusunda, "*kun*" kavramına değinmekte fayda var. Kun, toplum içinde en büyük gelir kapısı olarak görülüyordu. Kun, öldürülmüş bir kişi için ödenen kan hakkıdır. Buna ek olarak bazı cezalar üzerinde de duralım. Bir Kazak'ı öldürmenin cezası, üzerine halı serilmiş tek hörgüçlü bir deve, birkaç başörtüsü ile kürk, kaftan, çizme ve öldüren kişinin silahları ve atı bedel olarak alınırdı. Sahibini öldüren bir *kun*a 3000 koyun bedeli ceza verilirken, sultanlardan birini öldürmenin cezası 7000 koyun idi. Han öldürmek de 7 sıradan vatandaş öldürmekle eşitti.

Kazak sultanları ve kadılar ayrıca "*barımta*" işinden de kazanç elde etmeye çalışmışlardır. Eskiden ödeşme olarak görülen barımta (gasp), daha sonraları feodal zorbalığın bir şekli olmaya başladı. Barımta, bir hırsızlık, talan etme gibi olarak görülse de aslında bu yapılan bir şeye karşılık vermektir. İlk kız kaçırma, hırsızlık gibi olaylar suç sayılmazken intikam için aynı şeyleri diğer aileye veya boy'a yapmak, barımta olarak görülürdü.

Ermuhan Bekmahanov'un incelememizin başlığını oluşturan "1820-1840 Yılları Arasında Kazakistan" adlı eserinde, Kazakların o dönemdeki sosyo-politik ve sosyo-

ekonomik durumlarını işledikten sonra eserin ana bölümünü oluşturan Kenesarı ayaklanmasının oluşumunu ve ayaklanmanın sürecini inceleyebiliriz.

1822-1824 yıllarında Küçük ve Orta Cüzlerde han yönetiminin ortadan kalkmasıyla I. Nikolay Hükümeti'nin de baskıları artmaya başlamıştı. Buralarda Çarlık Rusyası2ndakilere benzer yönetim organları kurulmaya başlanmış, yönetim daha da merkezileştirilmeye çalışılmıştır. Sömürge haline getirilen Kazak topraklarında, etkinliğini koruyabilmek için, hükümet tarafından kaleler inşa edilmeye başlanmıştır. "Sibirya Kırgızları Sınır Yönetimi" adı altında, merkezi Ombı şehri olan bir sınır yönetimi oluşturuldu.

Kazakistan'ın güney ve güneybatısında Hokand ve Hiva hanlıkları da işgalci politikalarını arttırmaya başladılar. 1820'li yıllarda Ulu Cüz ve Küçük Cüz'ün bir kısmı bu hanlığın hâkimiyeti altında bulunuyordu. Kazaklardan vergi toplamaya çalışıyorlardı. Hiva Hanlığı da Rusya benzeri bir baskı ile Tabın, Törtkara ve Bayulı boylarına, Sırderya aşağılarında kaleler yaptırmaktaydı.

Bütün bu olayların yanı sıra 1822'de bölgelerin yeniden tayini için çıkarılan kararname ile Abılay Han'ın oğulları Sarjan, Esengeldi ve Kenesarı'nın liderliğinde halk ayaklanmaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ayaklanmaların amacı, Rusya'nın ve askerlerinin bozkırdan çekilmesiydi.

Kasım Han ve oğulları Rusya'ya karşı Hokand Hanlığı hâkimiyetindeki Kazaklarla birlik olup Rusya'ya karşı ayaklanmaktı. Fakat Hokand Hanlığı, sınırlarında böyle bir oluşuma izin vermemiş, önce Sarjan ve Esengeldi'yi daha sonra da Kasım Han'ı öldürmüşlerdir. Kasım Han'ın ailesi buradan Sibirya Gelen Valiliği'ne bağlı olan Ulutau yakınlarına göç etmişlerdir.

Kazakların eskilerden beri yurt edindikleri yerlerden Rusya'nın baskıları ve saldırıları karşısında göç ettirilmesi, Jolaman Tilenşiyev'i ayaklanmaya teşvik etmiştir. Turgay Nehri civarına yerleşen Jolaman, buradan geçen Rus askerleri ve kervanlarına saldırılar düzenlemiştir. Jolaman Tilenşiyev'in bu ayaklanması, Kazak tarihinin en büyük olma özelliğine sahip olan Kenesarı ayaklanmasının ön koşullarını oluşturmuştur.

Kenesarı Kasımov'un çevresinde toplanan halk kendilerini, Çarlık Rusyası'nın yönetimi altına almaya çalıştığını anlamaya başladı. Kendi zamanına kadar dağınık bir şekilde yaşayan halkın itirazlarını, sömürgeleştirmeye karşı mücadele amacına dönüştürmeye çalışan Kenesarı, aynı zamanda Orta Asyalı hanlıkların eziyetlerinden de kurtulmak istemekteydi. O, sadece Rusya ve Orta Asyalı hanlıkların baskıcı ve sömürgeci politikalarına karşı çıkmakla kalmamış, bunun yanında kendi Kazak feodallerine karşı da bir bağımsızlık mücadelesine girişmişti. Burada, Kenesarı Kasımov'un düzenli bir devlet olmadan, sömürgecilik faaliyetlerine karşı mücadele vermeyeceğini anladığı için asıl hedefinin Kazak Hanlığı olduğunu anlayabiliriz.

Kenesarı ayaklanması, XIX. yüzyıl Kazakistan'ını tamamen kaplamıştı. Ulu, Orta ve Küçük Cüz Kazakları, bu ayaklanmaya katılmak için bütün gayretlerini gösterdiler. Ayaklanmanın başlangıcından sonuna kadar Sultan Kenesarı'yı, Kıpçak, Törtkara, Jagalbaylı, Şekti, Alşın, Kerey, Jappas, Baganalı, Tabın, Tama, Argın ve daha birçok boylar desteklemişti. 10 yıl kadar devam eden bu ayaklanmanın asıl itici gücünü, çalışan işçiler, fakir ve haksızlığa uğrayan Kazaklar oluşturmuştur. Ayaklanma sürecinde sözünü etmemiz gereken bir diğer nokta, her ne kadar Rusya ve Orta Asya hanlıklarının baskılarına karşı bir mücadele verilse de aynı zamanda kendi içlerindeki dargınlıklar konusunda da bir çözüm oluşturulmaya çalışmıştır.

Baskı altında kalmış üç Cüzün işçileri, bu siyasi olaya, ayaklanmaya katılmaları sonucunda ayaklanma, millî bağımsızlık şeklini almıştır. Kenesarı'yı en çok destekleyenler; kardeşi Navrızbay, kız kardeşi Bopay ve yakınları idi. Ayaklanmaya katılan Cengiz kuşağının (aksüyek) içinden Kökşetau bölgesi sultanlarından Şegen, Hankoja, Valioğlu Tortayoğlu, Ayganım Hanım; Akmola bölgesinden Kuşık, Jaday ve Janay Ayşuakov'du. I. Nikolay Hükümeti'nin cezalandırma yetkisine sahip kurumların toplamış oldukları bilgilere göre, ayaklanmaya Kusmurun, Kökşetau, Akmola, Karkaralı ve Bayanauıl bölgelerinden 80'den fazla sultan, kadı ve beyler katılmıştı. Bunların içinde en dikkati çeken ise Ayganım Hanım'dır. Büyük bir itibarı olan Ayganım Hanım, Rus Hükümet yetkililerinin dahi bazı konularda başvuru yaptıkları birisidir.

Kenesarı ayaklanması, 1837 yılının Kasım ayında Petropavl'dan yola çıkan kervanı korumakla yükümlü Aktau kalesindeki Rus Kazaklarına ilk defa saldırı düzenlenmesi ile resmî olarak başlamış kabul edilmektedir ve etmekteyiz.

1841 yılının Ağustos ayında Kenesarı ve adamları Taşkent'e doğru yola çıkmışlar fakat bulaşıcı bir hastalık yayılması sebebiyle sefer sonuca erişememişti. Buna rağmen Sozak kalesini ve birkaç Hokand kalesini de ele geçirmek isyancılara bir rahatlama vermişti. Hokand Hanı'nın bir anlaşma imzalamayı teklif etmesi ve Kenesarı'nın bunu reddetmesi, Kenesarı Kasımov isminin Kazak bozkırında tanınmasını sağlamıştır.

1842 yılında Kenesarı ayaklanmasının büyümesinden korkan çarlık Rusyası, farklı çözümler arayışına başlamıştır. V. A. Perovski'nin yerine gelen General V. A. Obruçev silahlı adamlarla saldırılar yapıp bozkırı kana bulamaya çalışırken, Batı Sibirya Genel Valisi Prens P. D. Gorçakov da Kazak köylerine baskılarını arttırdı. Bu baskılar ve silahlı saldırılar, ayaklanmayı bastırmak için yapılmaya çalışılmış, fakat halkın bu baskılar sonucunda Kenesarı ayaklanmasına katılmak için uğraşacaklarını düşünememişlerdi.

1843 yılında Çar I. Nikolay, Askerî Starşın Lebedev'e kendi emrindeki 300 Rus Kazak'ı ile ayaklanmayı bastırması için izin vermiştir. Ağustos ayında Ahmet Jantörin, Baymugambet Ayşuakov, Albay Geke ve Bizanov gibi sultan ve askerî komutanların oluşturduğu ikinci bir 5000 kişilik ordu oluşturulup isyanı bastırma amacı güdülmüştür. Bozkırda dolaşan cezalandırıcı birliklerin 5000 kişilik bölümü silahlandırıldı. Bu çatışmada her iki tarafta birçok adamını yitirmiş, isyancılar geri çekilmek zorunda kalmıştır.

1844 yılının 20-21 Temmuz gecesinde yapılan çatışma ise Kenesarı ve yoldaşları açısından fetihle sonuçlanmıştır. Ahmet Jantörin komutasındaki birliği ablukaya almışlar ve geri çekilmeye mecbur etmişlerdir. Bu savaş meydanında, cezalandırıcı birlikler ile kendilerine karşı savaşan Kazak feodallerinden 44 sultan öldürülmüştür. Bu çatışma o kadar şiddetli olmuştur ki Albay Dunikovski, Ahmet Jantörin'e yardıma gitmeye korkmuştur. Ahmet Jantörin, Tobıl Nehrine doğru çekilirken; Lebedev de başarısız olduğu gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmış ve çıkarıldığı mahkeme tarafından cezalandırılmıştır.

1845 yılına gelindiğinde Rusya, Dolgov ve Gern önderliğinde iki elçi heyeti göndermiş ve aralarındaki olayların unutulması ve ayaklanmanın affedilmesinin şartı, sadece Rusya Hükümdarlığının hâkimiyetini kabul etmekti. Bu kabul ile Kenesarı, eski

düzenin yine aynı şekilde devam edeceğinin farkında olduğu için bu anlaşmayı reddetmiştir.

Karşılıklı saldırılar ve savunmaların kalıplaşmaya başladığını fark eden Kenesarı Kasımov, durum değerlendirmek için Aksakallar ile bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Çin'den yardım isteme, Rusya'nın şartlarını kabul etme, padişah hükümetinin güçlenmeye başlayan saldırılarından korunmak için yer değiştirme gibi fikirler ve öneriler öne sürüldü. Toplantı sonucunda, Sarıarka'dan güney bölgelere doğru yer değiştirme ile ilgili bir karar çıkması, ayaklanmanın ileriki kaderini de etkileyecekti.

Bu karar, Kazak işçileri arasında bir huzursuzluk yarattı. Kimse doğup büyüdüğü, uğruna canlar verilen topraklarını bırakıp gitmek istemiyordu. Sürekli bir göç halinde olan ve yerleşik hayata geçmeye başlayan Kazak boyları tarafından da karşı çıkışlar çoğalmaya başlamıştı. Fakat bu kararı Kenesarı, Büyük Cüz'e doğru yol alarak, Hokand Hanlığı baskısındaki Kazak boylarını kurtarmak konusunda olduğunu ve ayaklanmaya güç kazandırmak için olduğunu benimsetememişti.

Kenesarı'nın güneye doğru yol alması, adamlarının birçoğunun Taşkent ve Türkistan'a doğru ilerlemesi, Hokand Hanlığı tarafından da endişe ile karşılanmıştır. Kenesarı Çu Nehri ve Alatav yakınlarına yerleşmiş, burada Hokand Hanlığı'nın baskısı altında olan Kazaklarla ikinci planda kalarak, Hokand'a karşı mücadele vermiştir.

Aynı zamanda Kırgızlar da Hokand Hanlığı'nın baskısı altında bulunuyordu. I. Nikolay Hükümeti ile Hokand Hanlığı arasındaki ikiyüzlü politikaları ve çıkar ilişkilerini tam olarak anlayamayan Kırgız Manapları, kendi hâkimiyet bölgelerine yaklaşan Kenesarı'ya karşı bir kin beslemeye başlamışlardır. Kenesarı'nın birkaç adamı, Kenesarı'dan habersiz yer yer bazı Kırgız topraklarına saldırması sonucunda Kırgızlar, Kenesarı'ya karşı daha da öfke duymaya başladılar.

1847'de ise Kenesarı, Kırgız topraklarına saldırdı. Burada değinmemiz gereken çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Kenesarı'nın sömürgecilik ve baskıcı rejime karşı başlattığı ayaklanma, Kırgızlara ve Kırgız topraklarına saldırmasıyla başlangıçtaki niteliğini kaybetmiştir. 1847'de şimdiki Tokmak'a yakın Maytöbe'de Kırgız Manaplarıyla yapılan bu savaşta, Rüstem Sultan ve Kadı Sıpatay'ın savaş sırasında Kenesarı'dan ayrılmasıyla Kenesarı yenilgiye uğramıştır.

Ayaklanmanın yenilgiye uğraması ve amacına ulaşamamasının başlıca sebebini, bazı sultanlarla kadıların Kenesarı'yı desteklememesi ve merkezileştirilmiş bir Kazak Hanlığı kurma yolunda çaba göstermeyişleri olarak belirtebiliriz. Cüzlere bölünen Kazak boyları da Kenesarı'yı sadece kendi topraklarının sınırları çevresinde desteklediler. Hokand ve Kırgızlarla olan mücadeleden kendilerini uzak tuttular. Kenesarı'nın kendisini desteklemeyen köylere göstermiş olduğu zorbalık da isyancıların sayısını azaltmıştır. Kırgız Manaplarıyla girdiği mücadele de Kenesarı ayaklanmasının niteliğini değiştirdiği için, kendisine yandaş bulamayan Kenesarı, ayaklanmanın sonucunda vahim bir şekilde öldürülmüştür.

Kazakistan toprakları, bulunduğu jeopolitik konum bakımından tarihin bütün devirlerinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Tarihî çağlardan beri bir yerleşim ve kültür merkezi haline dönüşen bu topraklar, günümüzde hâlâ aynı önemini korumaya devam etmektedir. Bir zamanlar ticaret kervanlarının izlediği yollardan biri olan İpekyolu'nun Kazakistan topraklarından geçmesi, Rus tüccarlarının gerek Çinliler ve Orta Asyalı hanlıklar gerekse Hint Yarımadası ile olan ticari ilişkilerinin, kesintisiz bir şekilde devam etmesi yine bu topraklar sayesinde olmuştur. Kazak bozkırını tarihsel bir çerçeve içerisinde değerlendirecek olursak, bu yerleri tarihî önemini yitirmiş bir saha olarak görmek, bu alanda yapılan ve yapılacak bütün araştırma ve incelemeleri büyük bir yanılgıya düşürür. Rusya ve Çin gibi uluslararası alanda güçlü devletler statüsündeki iki devletin arasında bir tampon bölge oluşturması sebebiyle Kazakistan, Orta Asya'da bağımsızlığına karşı oluşabilecek tehditlere karşı doğal korunaklı bir bölge halindedir.

XIX. yüzyıl Orta Asya'sındaki uluslararası ilişkilerin gerçekleştiği topraklar, yine Kazakistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Çarlık Rusyası'nın sömürge politikaları ve diğer devletlerle olan ticarî ilişkileri, Hiva, Hokand ve Buhara gibi Türk soylu devletlerin birbirleriyle olan çekişmeleri, toprak ve hanlık kavgaları ile Çarlık Rusyası'na karşı yürütülen mücadelelerin büyük bir çoğunluğu Kazakistan sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyıl, özellikle 20 ve 40'lı yıllar, Kazakistan'da Kazakların ve Orta Asya'nın geleceğini yeniden şekillendiren büyük olaylar silsilesinin geliştiği bir dönemdir. I. Nikolay hükümetinin Orta Asya ve Kazakistan'daki siyasi canlılığını yeniden kazanmaya başlaması da yine XIX. yüzyılın 20'li yıllarına denk gelmektedir.

Bu yüzyılda I. Nikolay hükümeti, Orta Asya'yı kendine bağımlı hale getirme ve sömürgeleştirme politikasının hazırlıklarını tamamlamış bulunuyordu. "Çarlık Rusyası neden özellikle Kazakistan üzerinde yoğunlaştı?" gibi bir sorunun cevabı olarak, Kazakistan'ın Orta Asya'nın tam ortasında yer alması, Çin ile olan yakın sınır bağlantısı ve Çin, Hindistan, Afganistan ve daha birçok Orta Asya steplerine giden ticaret yollarının buradan geçmesini, gösterebiliriz. Fakat 30'lu yılların başından itibaren Çarlık Rusya'sının Orta Asya siyaseti, İran ve Afganistan'da gelişen olaylar, İngiliz-Rus rekabetinin genişlemesi ve Kazakların, Kenesarı Kasımov gibi bir lider arkasında ayaklanmaları sonucunda sekteye uğramaya başlamıştı.

Çarlık Rusyası'nın Orta Asya'yı sömürgeleştirme politikasının Kazakistan topraklarındaki en büyük engeli elbette Kenesarı ayaklanmasıdır. Ayaklanma öncesi ve ayaklanma sürecinde Çarlık Rusyası, buralardaki politikalarını kurduğu kaleler, bolıslar ve departmanlar üzerinden gerçekleştirirken aynı zamanda Kazak feodallerini ve zenginlerini de bu siyasetine dâhil etmiştir. Ataerkil bir yapıya sahip olan Kazakların, ekonomik zorluklar içerisinde bırakılması, elde edilmeye çalışılan topraklardan Sibirya ve sınır boylarına sürülmeye çalışılması, geçim sıkıntılarının baş göstermesiyle meydana gelen sosyal farklılıkların oluşması gibi durumlar neticesinde millî bir direniş oluşturmaya başlaması kaçınılmazdı. Bunların yanısıra Hiva ve Hokand gibi hanlıklar tarafından da yapılan saldırılar, Kenesarı Kasımov'un başlattığı millî mücadelenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Kenesarı Kasımov'un başlatmış olduğu ayaklanma, Çarlık Rusyası'nı bir hayli zora sokmuş ve I. Nikolay hükümeti, bu ayaklanmayı kendi askerî gücü ile bastıramamanın verdiği sancıyla kıvranmaktaydı. Kenesarı, bir yandan mücadele için birlik davetinde bulunurken bir yandan da Kazak feodallerinin millete verdiği eziyetlere karşı da tavrını koymaktaydı. Hanlık oluşturma düşüncesi içinde olan Kenesarı, yardım çağrılarına yanıt alamıyor ve Rusların artan askerî saldırıları karşısında çaresiz kalıyordu. Çarlık Rusyası yine bu durumda Kenesarı Kasımov ile verdiği kararı, kendi imkânları dâhilinde değil, Kenesarı ile aynı düşüncede, hanlık düşüncesinde olan Kırgız Manaplarının aracılığıyla gerçekleştirdi.

Kenesarı ayaklanması, Kazak toplumunun üç Cüzünün birçoğunu padişah hükümetine karşı mücadeleye mücadele eden Kazak halkının XIX. yüzyıldaki en

önemli olayıdır. Bununla birlikte ayaklanma, Kazakistan topraklarının tamamını kuşatmış ve Kazak tarihinin en uzun soluklu mücadelesi olarak kalmıştır.

Kenesarı ayaklanması aynı zamanda, Kazak halkının sömürgeciliğe karşı olan düşüncelerini belirtmesi ve bağımsızlığa duyulan ilginin daha da artması bakımından Kazak halkı için önemli bir rol olmuştur.

KAYNAKÇA

M. P. Vyatkin, “Kazak SSC Tarihi ile İlgili Denemeler” 1941, s. 367

A. N. Terentiyev, “Orta Asya’yı Fethetme Devri” C. I-III, St. Petersburg, 1906

A. Makşeyev, “Türkistan’ın Tarihi Açıdan İncelenmesi ve Rusların Saldırı Hareketleri” St. Petersburg, 1890

L. Meyer, “Orenburg Bölgesindeki Kırgız Bozkırları” 39. Cilt

P. Nebolsin, Rusya’nın Orenburg Sınırı Tarafındaki Hiva, Buhara ve Hokand ile Olan Ticaretine Dair Denemeler” St. Petersburg, 1856

V. K. Andriyeviç, “XIX. yüzyıldaki Sibirya Tarihi” St. Petersburg, 1889

Ahmet Kenesarin, “Kenesarı ve Sadık” (Smirnova’nın yeniden düzenlemesiyle) Taşkent, 1889

Kraft, İ. İ, “Sultanlar, Tarkanlar, Kadılar (tarihî notlar), Turgay Gazetesi, 1897

P. Şubinski, “Buhara Denemeleri” St. Petersburg, 1892

V. Simagin, “İsyancı Sultan Kenesarı Kasımov ve Ardından Gelen Düşmanları” Orenburgskii Listok, 1889

DİZİN

A

Abılay Han, 235
aksüyek, 16, 19, 84, 86, 87, 88, 267, 404, 405, 408
asker, 39, 163, 165, 173, 203, 220, 226, 231, 248, 249, 285, 322, 323, 326, 327, 330, 356, 363, 364

B

Bahadır, 17, 25, 55, 56, 57, 59, 112, 113, 114, 115, 116, 150, 169, 201, 210, 212, 213, 214, 223, 224, 227, 239, 306, 310, 315, 343, 356, 360, 366
barımta, 38, 109, 114, 125, 130, 140, 226, 312, 314, 315, 317, 318, 319, 406
Bolıs, 139, 374
Boy beyleri, 91, 116, 136, 348
Buhara, 7, 18, 20, 22, 24, 26, 67, 77, 78, 95, 114, 121, 134, 172, 221, 246, 251, 280, 281, 282, 283, 284, 305, 320, 322, 325, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 344, 346, 368, 372, 377, 380, 386, 411
Büyük Cüz, 70, 131, 172, 183, 184, 189, 190, 193, 199, 203, 207, 210, 232, 291, 307, 343, 344, 375, 403, 410

C

Cengiz Han, 85, 86, 87

Ç

Çarlık Rusyası, 6, 7, 15, 18, 77, 78, 133, 136, 199, 201, 218, 231, 234, 253, 264, 268, 269, 270, 271, 279, 298, 299, 301, 345, 346, 357, 358, 368, 386, 390, 392, 404, 408, 411, 412

E

Emirlik, 143

F

Fakir, 64, 102, 103, 104, 208, 348, 374
Feodal, 65, 92, 94, 102, 104, 105, 106, 110, 114, 117, 130, 135, 136, 191, 214, 309, 361, 378, 382, 385

G

Genel Valisi, 93, 122, 135, 137, 148, 168, 169, 223, 231, 257, 261, 263, 271, 273, 275, 290, 292, 316, 329, 334, 353, 359, 393, 409

H

Han, 16, 22, 24, 25, 26, 27, 37, 44, 84, 85, 86, 87, 97, 105, 106, 107, 113, 122, 123, 127, 172, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 185, 188, 189, 190, 191, 223, 225, 227, 234, 235, 239, 243, 245, 258, 260, 264, 268, 269, 273, 276, 278, 281, 282, 284, 298, 309, 310, 313, 319, 323, 331, 339, 340, 341, 349, 350, 351, 356, 359, 361, 366, 367, 387, 406, 407
Hayvan, 12, 66, 73, 80, 97, 126, 146, 284, 375
Hiva, 7, 12, 18, 20, 22, 24, 37, 40, 67, 77, 78, 109, 112, 114, 121, 134, 167, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 191, 199, 207, 218, 220, 224, 233, 241, 246, 264, 267, 269, 271, 281, 282, 283, 284, 298, 320, 331, 335, 337, 338, 340, 341, 342, 346, 368, 369, 370, 371, 372, 376, 377, 379, 380, 386, 407, 411, 412
Hokand, 7, 10, 12, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 34, 37, 40, 77, 78, 81,

100, 134, 172, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 199, 201, 207, 213, 218, 220, 231, 232, 233, 236, 237, 241, 246, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 298, 307, 308, 315, 321, 331, 337, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 363, 364, 365, 368, 369, 372, 379, 380, 386, 407, 409, 410, 411, 412

I

I.Nikolay, 15, 17, 20, 21, 28, 133, 164, 207, 368

J

jataktar, 103

K

karasüyek, 19, 84, 88, 116, 127, 404
Kasım Sultan, 234, 236, 237
Kazak, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 186, 189, 190, 193, 195, 198, 199, 205, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 238, 239, 241, 245, 246, 247, 248, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 264, 267, 269, 272, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 288, 290, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 317, 319, 321, 322, 327, 329, 330, 332, 334, 335, 336, 339, 340, 341, 345, 347, 355, 357, 362, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 418
Kazakistan, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 50, 53, 58, 62, 63, 68, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 111, 118, 119, 120, 121, 122, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 155, 156, 157, 170, 174, 191, 199, 200, 203, 205, 210, 217, 219, 222, 223, 228, 234, 237, 258, 260, 268, 269, 270, 271, 273, 276, 298, 299, 301, 317, 329, 339, 340, 345, 352, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 377, 379, 380, 386, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 411, 412, 413, 418
Kenesarı Kasımov'un, 14, 17, 27, 31, 34, 42, 114, 123, 168, 170, 214, 215, 216, 221, 223, 226, 228, 233, 235, 245, 246, 247, 255, 257, 259, 260, 268, 274, 275, 329, 362, 389, 396, 403, 408, 412
Kırgız, 20, 27, 28, 32, 34, 42, 51, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 75, 79, 80, 82, 91, 92, 94, 95, 98, 101, 103, 106, 107, 111, 116, 119,

124, 125, 130, 131, 135, 137, 138, 139, 141, 146, 147, 150, 155, 158, 164, 166, 167, 178, 186, 187, 188, 189, 203, 209, 214, 221, 231, 235, 239, 240, 244, 245, 253, 257, 258, 275, 278, 283, 301, 302, 311, 323, 325, 326, 331, 332, 335, 343, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 368, 375, 376, 382, 386, 394, 404, 410, 411, 412
konsı, 100, 101, 102
köleler, 119, 120, 121, 123
Kun, 106, 406
Küçük Cüz, 12, 29, 34, 36, 39, 58, 62, 87, 109, 113, 116, 128, 133, 139, 145, 150, 174, 178, 203, 205, 210, 213, 223, 226, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 273, 277, 278, 335, 346, 355, 369, 373, 374, 376, 403, 407, 408

O

Orenburg Sınır Komisyonu, 30, 35, 38, 39, 41, 43, 44, 49, 70, 74, 75, 83, 87, 95, 96, 101, 107, 110, 113, 115, 116, 127, 130, 135, 140, 144, 145, 151, 153, 154, 155, 167, 177, 196, 202, 203, 206, 207, 210, 221, 225, 227, 236, 237, 242, 271, 272, 276, 283, 289, 297, 299, 304, 305,314, 316, 318, 319, 323, 324, 333, 343, 352, 365, 374, 375, 384, 393
Orta Asya, 7, 12, 13, 15, 20, 24, 28, 34, 36, 38, 40, 53, 54, 63, 66, 67, 70, 77, 78, 79, 85, 86, 100, 111, 112, 115, 133, 134, 173, 181, 183, 184, 185, 191, 199, 203, 231, 236, 264, 273, 280, 284, 285, 291, 293, 301, 307, 334, 335, 337, 340, 342, 343, 345, 346, 347, 368, 369, 370, 371, 372, 376, 377, 386, 389, 403, 408, 411, 412
Orta Cüz, 12, 23, 29, 36, 40, 54, 62, 70, 114, 122, 124, 137, 139, 145, 152, 153, 172, 180, 182, 190, 193, 204, 205, 210, 226, 227, 231, 232, 234, 235, 264, 266, 268, 270, 277, 280, 301, 343, 347, 352, 353, 355, 369, 374, 403
otlak, 63, 67, 71, 88, 247, 308, 354

Ö

Öşür, 95

P

padişah, 15, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 41, 44, 48, 49, 50, 52, 55, 88, 90, 91, 119, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 143, 148, 150, 156, 157, 165, 170, 177, 198, 199, 200, 208, 215, 216, 220, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 241, 246, 247, 249, 251, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 265, 269, 274, 275, 278, 281, 285, 286, 287, 289, 290, 292, 298, 310, 314, 316, 317, 320, 327, 328, 330, 335, 340, 343, 345, 348, 353, 358, 362, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 388, 389, 410, 412

R

Rus Kazakları, 22, 42, 45, 65, 83, 104, 148, 149, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 223, 227, 251, 257, 265, 293, 327

S

savaşlar, 106, 113, 115, 119, 175, 329
Sırderya, 26, 36, 62, 63, 70, 73, 74, 80, 84, 95, 102, 103, 117, 118, 122, 138, 147, 154, 166, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 183, 185, 186,

189, 190, 199, 201, 204, 209, 210, 213, 267, 281, 283, 298, 315, 320, 321, 341, 342, 343, 346, 370, 371, 394, 403,407
Sibirya, 6, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 28, 31, 35, 36, 39, 41, 42, 45, 60, 63, 64, 68, 69, 75, 76, 79, 80, 81, 83, 91, 92, 93, 100, 103, 105, 121, 122, 133, 137, 139, 141, 142, 145, 149, 150, 154, 157, 158, 159, 160, 166, 167, 168, 169, 170, 190, 197, 203, 207, 215,219, 221, 224, 227, 228, 231, 233, 236, 237, 238, 241, 242, 247, 251, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 266, 267, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 282, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 301, 305, 311, 319, 324, 326, 327, 328, 329, 334, 338, 339, 340, 344, 345, 346, 348, 352, 353, 359, 362, 365, 369, 370, 388, 389, 393, 404, 407, 409, 412
Sogım, 12, 97, 405
sulama, 71, 72, 95, 333
Sultan Bopay, 260
Sultanlar, 16, 28, 37, 87, 88, 89, 91, 94, 99, 100, 110, 113, 126, 127, 136, 238

T

Tarım, 71, 173
Tarkanlar, 16, 87, 112, 113
Taşkent, 13, 24, 25, 26, 27, 28, 34, 36, 49, 70, 77, 81, 84, 93, 95, 118, 153, 180, 181, 183, 184, 189, 190, 196, 211, 214, 220, 230, 231, 232, 233, 251, 264, 279, 280, 281, 282, 289, 321, 325, 331, 333, 334, 335, 340, 342, 344, 348, 349, 355, 356, 357, 360, 363,365, 393, 394, 396, 401, 409, 410
töre, 37, 85, 86, 87, 101, 309, 405
tüccar, 36, 73, 79, 116, 191, 281, 337, 341, 377, 389
tüccarlar, 45, 76, 79, 81, 335, 338, 377

U

Uran, 130

X

XIX. yüzyıl, 7, 175, 397, 408, 411

Y

Yedisu, 38, 62, 63, 70, 91, 93, 129, 203, 210, 344, 388, 403

Z

Zekât, 95, 96, 98, 185, 311, 321, 405
Zengin, 81, 87, 116, 117, 118, 151, 157, 158

ERMUHAN BEKMAHANOVİÇ BEKMAHANOV'UN "1820-1840 YILLARI ARASINDAKİ KAZAKİSTAN" ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

ORİJİNALLİK RAPORU

%0	%0	%0	%
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	PEKSÖZ, Vildan. "İCRA TUTANAKLARININ İİK m. 8 ÇERÇEVESİNDE ALENİYETİ VE İSPAT KUVVETİ", Turhan Kitapevi Ofset Matbacılık Tesisleri, 2016. Yayın	<%1
2	archive.org İnternet Kaynağı	<%1
3	www.serkanhocam.net İnternet Kaynağı	<%1
4	ÖLÇEKÇİ, Tamara. "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2009. Yayın	<%1
5	ru.wikipedia.org İnternet Kaynağı	<%1
6	YURTOĞLU, Nadir. "HABERLEŞME	

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Gulnaz Gafurova

Uyruğu: Kazak

Doğum Tarihi ve Yeri: 1990/ Kazakistan

E-posta: gul.gafurova1990@gmail.com

EĞİTİM

Yüksek Lisans: Erciyes Üniversitesi SBE	2014- Halen
Lisans: Bolaşak Üniversitesi "Çince-İngilizce Tercümanlık"	2007-2011
Lise: Kazak-Türk lisesi	2005-2007